OLUŞUM TEMSİLCİLER VE METODOLOJİK AÇIDAN

BASRA KIRAAT EKOLÜ

Dr. Süleyman KILIÇ

Kitap Dünyası

Oluşum Temsilciler ve Metodolojik Açıdan
Basra Kıraat Ekolü

Dr. Süleyman KILIÇ

Editör:
Abdülmuttalip ÇALIŞKAN

Genel Yayın Yönetmeni:
Mustafa ÇALIŞKAN

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI
Yayın No: 710

Bu eserin tüm yayın hakları saklıdır. Yayınevinin/Yazarın izni olmadan eserin herhangi bir bölümü yeniden basılamayacağı gibi, kayıt, fotokopi ve bilgi depolama da dahil elektronik ya da mekanik yöntemle yeniden çoğaltılıp dağıtılması yasaktır.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51889

ISBN 978-625-5980-14-4

Kapak Tasarım: DİZGİMİZANPAJ.COM
Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ**
meh_ates@hotmail.com

Baskı, Cilt:
Fotokopi 99
Fevzi Çakmak Mh. 10742 Sk. No: 13/1
Karatay/KONYA
Sertifika No: **76711**

Aralık 2024 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları
Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4
Cağaloğlu – İSTANBUL
Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr
bilgikitapdunyasi@gmail.com

Süleyman KILIÇ

1989 yılında İstanbul'un Gaziosmanpaşa ilçesinde doğdu. İlk ve ortaokulu İstanbul/Arnavutköy ilçesinde bitirdi. Lise (2006) ve lisansını dışarıdan ve uzaktan eğitim yoluyla tamamladı (2013). Bu süreçte İstanbul/Gaziosmanpaşa Küçükköy Kur'an kursunda hafızlığını ikmal edip Arapça eğitimi aldı. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Mâide Suresi Bağlamında Nâfi, Ebû Amr ve Âsım Kıraatleri* teziyle yüksek lisansını (2019), Konya/Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Basra Kıraat Ekolü: Oluşum Temsilciler ve Metodoloji* adlı çalışmasıyla doktorasını (2024) tamamladı. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı kısa dönem (yedek subay) muhafız er unvanıyla askerlik görevini 2014 yılında yerine getiren Kılıç, 2023 yılından itibaren Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi anabilim dalında görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER 5
KISALTMALAR 15
ÖN SÖZ 17

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu Amacı ve Kapsamı 19
2. Araştırmanın Problemi 19
3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları 20

BİRİNCİ BÖLÜM
BASRA ŞEHRİ VE KIRAAT İLMİ

1.1. Basra'da: Siyasi Yapı ve İlmi Hayat 25
1.1.1. Basra'nın Kuruluşu ve Fiziki Yapısı 25
1.1.2. Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Basra 29
1.1.3. Emevîler Döneminde Basra 35
1.1.4. Abbâsîler Döneminde Basra 40
1.1.5. Basra'da İlmî Faaliyet 43
1.1.5.1. Basra'da Mezhebi Durum 48
1.2. Kıraat İlminin Tarihî Serüveni 51
1.2.1. Doğuşu: Hz. Peygamber Dönemi 51
1.2.2. Gelişmesi: Hz. Ebû Bekir Dönemi (632-634) 53
1.2.3. Yayılması: Hz. Osman Dönemi (644-656) 56
1.2.4. Tekâmülü: Tâbiîn ve Tebeu't-Tâbiîn Dönemi (H. 110-220 M. 728-835) 61
1.2.5. Sistemleşmesi ve Sınırlandırılması 64
1.2.5.1. Birinci Sistematik: Tespit-Tercih Dönemi 64

1.2.5.2. İkinci Sistematik: Şaz Dönemi 75
1.2.6. Redaksiyonu: Tahrirat Dönemi 80

İKİNCİ BÖLÜM
BASRA KIRAAT EKOLÜNÜN TEMSİLCİLERİ VE İLMÎ KİŞİLİKLERİ

2.1. Basra Kıraat İmamlarının Hayatları 85
2.1.1. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) 86
2.1.3.1. Doğum Tarihi ve Yeri 86
2.1.1.2. Künyesi ve Adı 86
2.1.1.3. Vefatı ve Nesebi 87
2.1.1.4. Dönemin Siyasi ve Sosyal Hayatı 88
2.1.1.5. İlmi ve Ahlakı 95
2.1.1.6. Âlimlerin Düşünce ve Sözleri 101
2.1.1.7. Hocaları 102
2.1.1.8. Öğrencileri 103
2.1.2. Ebû Amr b. el-Alâ' (ö. 154/771) 105
2.1.2.1. Doğum Tarihi ve Yeri: 105
2.1.2.2. Künyesi ve Adı 105
2.1.2.3. Vefatı ve Nesebi 106
2.1.2.4. Dönemin Siyasi ve Sosyal Hayatı 107
2.1.2.5. İlmi ve Ahlakı 112
2.1.2.6. Âlimlerin Düşünce ve Sözleri 115
2.1.2.7. Hocaları 121
2.1.2.8. Öğrencileri 125
2.1.3. Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/821) 127
2.1.3.1. Doğum Tarihi ve Yeri 127
2.1.3.2. Künyesi ve Adı 127
2.1.3.3. Vefatı ve Nesebi 127
2.1.3.4. Dönemin Siyasi ve Sosyal Hayatı 127
2.1.3.5. İlmi ve Ahlakı 134

2.1.3.6. Âlimlerin Düşünce ve Sözleri 137
2.1.3.7. Hocaları 141
2.1.3.8. Öğrencileri 142
2.1.4. Yezîdî (ö. 202/817) 143
2.1.4.1. Doğum Tarihi ve Yeri 143
2.1.4.2. Künyesi ve Adı 144
2.1.4.3. Vefatı ve Nesebi 144
2.1.4.4. Dönemin Siyasi ve Sosyal Hayatı 144
2.1.4.5. İlmi ve Ahlakı 149
2.1.4.6. Âlimlerin Düşünce ve Sözleri 152
2.1.4.7. Hocaları 153
2.1.4.8. Öğrencileri 154
2.2. Basra Kıraat Ekolünün İlk Temsilcileri ve Oluşumu 155
2.2.1. Birinci ve İkinci Tabakada Bulunan Âlimler 156
2.2.1.1. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-663) 156
2.2.1.2 Âmir b. Abdilkays (ö. 55/675) 160
2.2.1.3. Muâz b. el-Hâris (ö. 63/682) 160
2.2.1.4. Nasr b. Âsım (ö. 89/708) 161
2.2.1.5. Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708) 161
2.2.1.6. Ebü'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709) 163
2.2.1.7. Câbir b. Zeyd (ö. 93/711) 163
2.2.1.8. Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) 164
2.2.1.9. Katâde b. Diâme (ö. 117/735) 164
2.2.1.10. Ebû Recâ' el-Utâridî (ö. 105/723) 165
2.2.1.11. Hittân b. Abdullah (ö.?) 165
2.2.2. Üçüncü Tabakada Bulunan Âlimler 165
2.2.2.1. Abdullah b. Ebî İshak (ö. 117/735) 172
2.2.2.2. Âsım el-Cühderî (ö. 128/745) 173
2.2.2.3. İsa b. Ömer el-Basrî (ö. 149/766) 173
2.2.3. Ekolün Tarihsel Süreci 174

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BASRA İMAMLARININ KIRAAT ÖZELLİKLERİ

3.1. Manaya Etki Eden Farklılıklar....177
3.1.1. İsimlerde Yer Alan Ferş....179
3.1.2. Fiillerde Yer Alan Ferş....182
3.2. Basra Kıraat Ekolü Metodolojisi....184
3.2.1. İstiâze ve Besmele Vecihleri....186
3.2.2. Med....190
3.2.3. İdğam....194
3.2.4. İmale – Beyne – Feth....197
3.2.5. İki Hemze: Tahkik- Teshil-İskât....203
3.2.5.1. Bitişik Bulunan İki Hemze....204
3.2.5.2. Farklı Kelimede Bulunan İki Hemze....206
3.2.6. İbdâl....208
3.3. İmam Ebû Amr Kıraati....210
3.3.1. Besmele....210
3.3.2. Med....211
3.3.3. İdğam....212
3.3.4. İmale – Beyne – Feth....215
3.3.5. İbdâl....216
3.3.6. Nakil....217
3.3.7. İhtilâs....218
3.3.8. İskânu'l-hâ ﻫ....218
3.3.9. Müfredât-ı Ebû Amr (Ferşu'l-hurûf)....219
1. Fatiha Suresi....219
2. Bakara Suresi....220
3. Âl-i İmrân Suresi....221
4. Nisâ Suresi....221
5. Mâide Suresi....222
6. En'âm Suresi....222
7. A'râf Suresi....223

8. Enfâl Suresi 223
9. Tevbe Suresi 223
10. Yûnus Suresi 224
11. Hûd Suresi 224
12. Yûsuf Suresi 224
13. Ra'd Suresi 225
14. İbrahim Suresi 225
15-16. Hicr Suresi ~ Nahl Suresi 225
17. İsrâ Suresi 226
18. Kehf Suresi 226
19. Meryem Suresi 226
20. Tâhâ Suresi 227
21. Enbiyâ Suresi 227
22. Hac Suresi 227
23. Mü'minûn Suresi 228
24. Nûr Suresi 228
25. Furkân Suresi 228
26-27. Şuarâ Suresi ~ Neml Suresi 228
28-30. Kasas ~ Ankebût ~ Rûm Sureleri 229
331-34. Lokmân ~ Secde ~ Ahzâb ~ Sebe' Sureleri 229
35-39. Fâtır ~ Yâsîn ~ Sâffât ~ Sâd ~ Zümer Sureleri 230
40-44. Mü'min ~ Fussilet ~ Şûrâ ~ Zuhruf ~ Duhân Sureleri 231
45-51. Câsiye ~ Ahkâf ~ Muhammed ~ Fetih ~ Hucurât ~ Kâf ~ Zâriyât Sureleri 231
52-57. Tûr ~ Necm ~ Kamer ~ Rahmân ~ Vâkıa ~ Hadîd Sureleri 232
58-66. Mücâdele ~ Tahrîm Sureleri 232
67-77. Mülk ~ Mürselât Sureleri 233
78-114. Nebe ~ Nâs Sureleri 233
3.3.9.1. Değerlendirme 234
3.3.10. Ebû Amr'ın Eleştiriye Maruz Kalan Kıraat Uygulamaları 238

3.3.11.1. Arap Diline Uymadığı İddia Edilen Kıraatler 238
3.3.11.2. Mushaf İmlasına Uymadığı İddia Edilen Kıraatler 244
3.4. İmam Ya'kûb Kıraati 245
3.4.1. İstiâze ve Besmele 245
3.4.2. Med 247
3.4.3. İdğam-İzhar 247
3.4.4. İmale-Feth 249
3.4.5. İzafet ve Ziyade Olan yâ 249
3.4.6. Hüm هُمْ Zamirleri 250
3.4.7. İlhak ve İskânu'l-hâ هـ 251
3.4.8. İşmam 252
3.4.9. Müdredât-ı Ya'kûb (Ferşu'l-hurûf) 253
1. Fatiha Suresi 253
2. Bakara Suresi 253
3. Âl-i İmrân Suresi 254
4. Nisâ Suresi 255
5. Mâide Suresi 256
6. En'âm Suresi 256
7. A'râf Suresi 257
8. Enfâl Suresi 258
9. Tevbe Suresi 258
10. Yûnus Suresi 258
11. Hûd Suresi 259
12. Yûsuf Suresi 259
13-14. Ra'd Suresi ~ İbrahim Suresi 260
15-16. Hicr Suresi ~ Nahl Suresi 260
17. İsrâ Suresi 261
18. Kehf Suresi 261
19. Meryem Suresi 262
20. Tâhâ Suresi 262
21. Enbiyâ Suresi 262

22. Hac Suresi 263
23. Mü'minûn Suresi 263
24. Nûr Suresi 264
25. Furkân Suresi 264
26-27. Şuarâ Suresi ~ Neml Suresi 264
28-30. Kasas ~ Ankebût ~ Rûm Sureleri 265
31-34. Lokmân ~ Secde ~ Ahzâb ~ Sebe' Sureleri 265
35-39. Fâtır ~ Yâsîn ~ Sâffât ~ Sâd ~ Zümer Sureleri 266
40-44. Mü'min ~ Fussilet ~ Şûrâ ~ Zuhruf ~ Duhân Sureleri 267
45-51. Câsiye ~ Ahkâf ~ Muhammed ~ Fetih ~ Hucurât ~ Kâf ~ Zâriyât Sureleri 268
52-57. Tûr ~ Necm ~ Kamer ~ Rahmân ~ Vâkıa ~ Hadîd Sureleri 268
58-66. Mücâdele ~ Tahrîm Sureleri 269
67-77. Mülk ~ Mürselât Sureleri 269
78-144. Nebe ~ Nâs Sureleri 270
3.4.9.1. Değerlendirme 271
3.3.10. Ya'kûb'un Eleştiriye Maruz Kalan Kıraat Uygulamaları 277
3.5. İmam Hasan-ı Basrî Kıraati 279
3.5.1. İstiâze ve Besmele 280
3.5.2. Med 281
3.5.3. İdğam-İzhar 281
3.5.4. İmale-Feth 283
3.5.5. İbdâl 284
3.5.6. Sıla 284
3.5.7. İşmam 285
3.5.8. Mersûmu'l-Hatt, İzafet ve Ziyade Olan yâ 285
3.5.9. Müfredât-ı Hasan-ı Basrî (Ferşu'l-hurûf) 287
1. Fatiha Suresi 287
2. Bakara Suresi 288
3. Âl-i İmrân Suresi 290

4. Nisâ Suresi 291
5. Mâide Suresi 292
6. En'âm Suresi 293
7. A'râf Suresi 294
8. Enfâl Suresi 295
9. Tevbe Suresi 296
10. Yûnus Suresi 296
11. Hûd Suresi 297
12. Yûsuf Suresi 298
13-14. Ra'd Suresi ~ İbrahim Suresi 298
15-16. Hicr Suresi ~ Nahl Suresi 299
17. İsrâ Suresi 300
18. Kehf Suresi 300
19. Meryem Suresi 301
20. Tâhâ Suresi 301
21. Enbiyâ Suresi 302
22. Hac Suresi 303
23. Mü'minûn Suresi 303
24. Nûr Suresi 304
25. Furkân Suresi 304
26-27. Şuarâ Suresi ~ Neml Suresi 305
28-30. Kasas ~ Ankebût ~ Rûm Sureleri 306
31-34. Lokmân ~ Secde ~ Ahzâb ~ Sebe' Sureleri 306
35-39. Fâtır ~ Yâsîn ~ Sâffât ~ Sâd ~ Zümer Sureleri 307
40-44. Mü'min ~ Fussilet ~ Şûrâ ~ Zuhruf ~ Duhân Sureleri 309
45-51. Câsiye ~ Ahkâf ~ Muhammed ~ Fetih ~ Hucurât ~ Kâf ~ Zâriyât Sureleri 310
52-57. Tûr ~ Necm ~ Kamer ~ Rahmân ~ Vâkıa ~ Hadîd Sureleri 311
58-66. Mücâdele ~ Tahrîm Sureleri 312
67-77. Mülk ~ Mürselât Sureleri 312

78-144. Nebe ~ Nâs Sureleri 313
3.5.9.1. Değerlendirme 315
3.6. İmam Yezîdî Kıraati 323
3.6.1. İstiâze ve Besmele 323
3.6.2. Med 324
3.6.3. İdğam 324
3.6.4. İmale-Beyne-Feth 327
3.6.5. İzafet ve Ziyade Olan yâ 328
3.6.6. İskân-İbdâl-Mersûmu'l-Hatt 329
3.6.7. Müfredât-ı Yezîdî (Ferşu'l-hurûf) 332
1. Bakara Suresi 332
2. Âl-i İmrân Suresi 333
3. Nisâ Suresi 335
4. En'am Suresi 335
5. A'raf Suresi 336
6. Yûnus Suresi 337
7. Nahl Suresi 337
8. Tâhâ Suresi 338
9. Nûr Suresi 338
10. Furkân Suresi 338
11. Ankebût Suresi 339
12. Sebe' Suresi 339
13. Yasin Suresi 339
14. Vâkia Suresi 340
15. Hadîd Suresi 340
16. Gâşiye Suresi 340
3.6.7.1. Değerlendirme 340

SONUÇ 345
KAYNAKÇA 351

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhi's-Selam
bk.	Bakınız
b.	bin, ibn (oğlu)
böl.	Bölüm
çev.	Çeviren
DİA.	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	Editör
H.	Hicri
Hz.	Hazreti
Km	Kilometre
M.	Miladi
md.	Madde
No.	Numara
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu aleyhi vesellem
thk.	Tahkik eden
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzerleri
vd.	Ve diğerleri
Yöktez.	YÖK Ulusal Tez Merkezi

ÖN SÖZ

Kur'an-ı Kerim'i günümüze kadar tahrif olmadan kulları vasıtasıyla ulaştıran Allah Teâlâ'ya hamdolsun. Kur'an'ın okunması ve anlaşılmasına ve sonraki nesillere aktarılmasına bir nebze de olsa katkı sunacak olan bu çalışmamızın başlanıp tamamlanmasını bize lütfeden Allah Teâlâ'ya tekrardan hamdolsun. Salat ve selam O kutlu Nebi'nin, onun değerli ailesinin ve kıymetli sahabesinin üzerine olsun.

Basra kıraat ekolünü ele aldığımız bu çalışmamızda öncelikle Basra şehrini, kıraat ilminin temel meselelerinin ortaya çıktığı dönemleri ele aldık. İkinci bölümde Basra kıraat imamlarının hayatlarını ve ilmî kişiliklerini ayrıca Basra kıraat ekolünün oluşum sürecini değerlendirdik. Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise sahih kıraatlerden olan Ebû Amr ve Ya'kûb'un kıraat özelliklerini ve bu iki imamın eleştiriye maruz kalan kıraat uygulamalarını inceledik. Basra kıraat ekolünün diğer bir temsilci imamı Hasan-ı Basrî'nin kıraat metodolojisi, Fatiha suresinden Nâs suresine kadar olan ferşe dair kıraat özellikleri ve bu okuyuşların içerisinden Mushaf imlasına uymayan kıraatlerini de bu bölümde değerlendirdik. Ayrıca Ebû Amr ve Ya'kûb'un ferşe dair okuyuşlarını da Fatiha'dan Nâs'a kadar ele aldık. Basra kıraat ekolünün son temsilcisi Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî'nin kıraat özellikleri bu bölümün son alt başlığıdır. Yezîdî, Ebû Amr'ın öğrencisidir. Dolayısıyla kıraatine dair hususları Ebû Amr'la mukayesesini yaparak, ittifak ve muhalefet ettiği yerler şeklinde inceledik.

Bu çalışmamız sırasında Basra kıraat ekolüne dair eserlerinden istifade ettiğim her bir âlime Allah Teâlâ'dan rahmet ve mağfiret diliyorum. Kur'an-ı Kerim hıfzını tamamladığım değerli hocam kurra hafız Mustafa Ergün'e, talim ve tashih-i hurûf dersleri aldığım kıymetli hocam şeyhul kurra Mehmet Sevinç'e, kıraat-i aşere ve yüksek lisans tezimi tamamladığım aziz hocam Doç. Dr. Murat Akkuş'a, Arapçayı kendisinden severek öğrendiğim değerli hocam Ramazan Sevil'e ve kendilerinden ders aldığım bütün hocalarıma teşekkür ederek Allah Teâlâ'dan sıhhat ve afiyet diliyorum. Bu çalışmanın konu belirlemesinden tamamlanmasına kadar desteklerini esirge-

meyen kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Recep Koyuncu'ya, esere ve sonraki süreçte yapacağım akademik hayatıma katkı sunan Doç. Dr. Ali Çiftçi, Dr. Kahraman Bulgurcu, Doç. Dr. İrfan Çakıcı ve Doç. Dr. Murat Ak hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Çalışmamızın son okumalarını yaparak düzeltme ve tashih etmede desteklerini gördüğüm pek kıymetli arkadaşlarım Dr. Mustafa Şengil, Dr. Süleyman Abanoz ve Dr. Nurullah Haydar Yurduseven hocalarıma müteşekkirim. Son olarak hayır dualarını benden esirgemeyen anneme ve babama, bu süreçte maddi ve manevi desteğini gördüğüm muhterem eşime ve çocuklarıma teşekkür ediyor Rabbimden kendilerine, hocalarıma, arkadaşlarıma ve öğrencilerime sıhhat ve afiyet diliyorum.

Dr. Süleyman KILIÇ

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın konusu; Basra kıraat ekolünün oluşum süreci, Basralı kıraat imamları ve bu imamlara ait kıraat özellikleri olacaktır.

Araştırmanın amacı; Basra'da yetişen âlimlerin İslam ilimlerine olan katkılarını, Basra kıraat ekolünün oluşum süreci ve ekolün oluşumuna katkı sunan ilim adamlarının hayatlarını, ekolün temsilcilik vasfı yüklenen âlimlerin kimler olduğunu, hocalarını ve yetiştirdikleri öğrencilerini, diğer ilim adamlarıyla ilişkilerini, bu imamların kıraat özelliklerini ve kıraat ilmine olan katkılarını etraflıca ortaya koymaktır.

Araştırmanın kapsamı ve sınırı; ulaşılabilirlik ve genelleme yapılabilirlik açısından yedi kıraat imamından biri sayılan Basralı Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (ö. 154/771), kıraat-i seb'a'ya artı üç eklentisiyle on kıraat imamından biri sayılan Basralı Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî (ö. 205/821), kıraat-i aşereye artı dört şaz kıraat eklenerek on dört kıraat imamından olan Basralı Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728) ve Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Mübârek b. el-Muğîre el-Yezîdî el-Adevî'nin (ö. 202/817) hayatları, kıraat özellikleri, kıraat ilmine katkılarıdır.

2. Araştırmanın Problemi

Kıraat ilminin günümüzdeki yansımasını imamlarının kıraatleri oluşturmaktadır. Bu nedenle bölgesel kıraat imamlarının çalışılması ayrı bir önemi gerektirmektedir. Yeni kurulması ve bazı kıraat imamlarının yaşadığı bölge olması hasebiyle Basra şehri bu alan için ayrıcalıklıdır. Çalışmamızda "Basra kıraat ekolü, oluşumu, temsilcileri ve metodolojisi nedir?" sorusuna cevap aramak suretiyle kıraat ilminde bu ekolün önemini, faydalarını, artılarını veya eksik kalan kısımlarını belirterek irtibatlı olduğu alanlara katkılarını ortaya çıkarmayı planlamaktayız. Bu bağlamdan hareketle çalışmamızda *"Basra kıraat ekolünün oluşumu, temsilcileri ve metodolojisi nedir?"* sorusunun cevaplarını bulmayı hedeflemekteyiz. Özgün bir durum ortaya ko-

yabilmek için araştırmanın temel problemlerini ele almamız kaçınılmaz olacaktır.

- Basra şehrinin İslami ilimler açısından değeri nedir?
- Kıraat ilminin Basra şehrinde öğretilmesi ne zaman kimler tarafından başlatılmıştır?
- Kur'an ve kıraat alanında Basra'da temayüz eden simalar kimlerdir?
- Kıraat ilmi nedir? Nasıl ve ne şekilde Basra'da yayılmıştır?
- Basra şehri sakinleri kıraat ilmini ne ölçüde kabullenmiş ve ev sahipliği yapmıştır?
- Basralı kıraat imamlarının kıraat birikimi içindeki konumu ve değerleri nelerdir?
- Kıraat-i aşere ve kıraat-i erba'ati aşere imamlarından Basra kıraat imamları olarak temsilcilik vasfı taşıyanlar kimlerdir?
- Basralı kıraat imamlarının okuyuş özellikleri, kıraat ilmine ve diğer ilimlere katkıları nelerdir? Soruları başlıca çalışmamızda cevap bulacak konulardır.

3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Araştırmanın problem bölümünde betimlenen şekil, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması desenine uygun düşmektedir. Dolayısıyla araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden "kaynak tarama" metoduyla yapılacak bir durum çalışmasıdır. Konuyla alakalı genel veya özel bilgi veren klasik ve modern dokümanlar elde edilmiştir. Araştırmanın konusuyla alakalı gerekli bilgiler titizlikle ve sistematik olarak analiz edilmiştir.

Kitabımız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı ve kapsamı, araştırmanın problemi, metodu ve kaynakları ele alınmıştır.

Birinci bölümde Basra şehrinin kuruluşu ve fiziki yapısı, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemleri, Emevîler ve Abbâsîler dönemlerine ait bilgiler ve bu zaman zarfında burada yetişen âlimler ve hangi alanda temayüz ettiklerine dair bilgileri ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde kıraat ilminin tarihi serüveni başlığında doğuşu, gelişmesi, yayılması, zirvesi, sistemleşmesi ve sınırlandırılması, son olarak da redaksiyon yani tahrirat süreçlerine göz atılmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde Basra kıraat ekolünün bayraktarı niteliğinde olan kıraat-i aşere imamlarından Ebû Amr el-Alâ', Ebû Muhammed Ya'kûb el-Hadramî, şaz kıraat imamlarından Hasan-ı Basrî ve Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî'nin hayatları bağlamında, doğum, ölüm, künye, neseplerine ait bilgileri, yaşadıkları dönemin siyasi ve sosyal hayat süreci, meziyetleri ve ahlakları, haklarında söylenen sözler, hocaları ve öğrencilerine dair bilgiler değerlendirilmiştir. Yine bu bölümde İslam tarihinde birçok ilme ev sahipliği yapan Basra şehrinde yetişen âlimlerin kıraat ilmine yaptığı katkıları ve Basra kıraat ekolünün önemli temsilcilerinin kimler olduğu ele alınmıştır. Bu bölümde son olarak ekolün tarihsel süreci başlığı altında Basra kıraat ekolünün oluşum süreci aktarılmıştır.

Kitabın üçüncü ve son bölümünde Basralı kıraat imamlarının kıraat özellikleri incelenmiştir. Bu imamların okuyuş özelliklerinde meydana gelen farklılıkların manaya etki eden yönlerine dair kısmî bilgiler sunulmuştur. Daha sonra Basra kıraat ekolü metodolojisi başlığı altında Basralı kıraat imamlarının usule dair ortak okuyuşları ayrı ayrı alt başlıklar hâlinde verilmiştir. Yine bu bölümde her bir imam usul ve ferş yönünden ele alınarak kıraat özelliklerine dair bilgileri mukayeseli olarak sunulmuştur. Çalışmamızda Ebû Amr ve Ya'kûb'un eleştiriye maruz kalan kıraat uygulamalarına değinerek bu iki imamın birbirleriyle ortak okuduğu veya tek başlarına kaldığı okuyuşları belirtilmiştir. Basra kıraat ekolünün diğer bir temsilci imamı Hasan-ı Basrî'nin kıraat metodolojisi ve Fatiha suresinden Nâs suresine kadar olan ferşe dair kıraatleri verilmiştir. Bu okuyuşların içerisinden Mushaf imlasına uymayan kıraatleri ayrıca belirtilmiştir. Yine Ebû Amr ve Ya'kûb'un kıraatiyle ittifak ettiği yerler açıklanmıştır. Basra kıraat ekolünün son temsilcisi ve Ebû Amr'ın en gözde öğrencisi Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî'nin kıraat özellikleri bu bölümün son alt başlığı olarak ele alınmıştır. Yezîdî'nin kıraat özellikleri öğrencisi olması açısından Ebû Amr'la birçok yerde aynı olsa da kıraat metodolojisinin sistematiğe kavuşması yönünden aynı bilgiler tekrardan farklı açılardan ele alınmıştır. Fakat usul noktasında ele alınan tekrarlı konuları ferşe ait olan kısımda alınmamıştır. Müfredâtı Yezîdî olarak son alt başlıkta Yezîdî'nin hocası Ebû Amr'a muhalefet ettiği yerler ve şaz olan okunuşlarına değinilmiştir.

Kitabımızda yer ve şahıs isimlerinde genel itibarla Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin yazım ilkeleri temel kriter sayılmıştır. Yine dipnot

ve kaynak gösteriminde "İsnad 2" usulü tercih edilirken, dipnotlarda ve Arapça eser isimlendirmelerinde transkripsiyon uygulanmamıştır.

Araştırmanın içeriğinde başlıca kullandığımız tarih ve tabakât kitapları kitapları şunlardır; İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *"Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr"* adlı eseri, Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854-55) *"et-Târîh"* ve *"Tabakâtü'r-Ruvât"* adlı eserleri, Belâzurî'nin (ö. 279/892-93) *"Fethü'l-büldân"* ve *"Ensâbü'l-Eşrâf"* adlı eserleri, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *"Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk"* adlı eseri, Ebû Bekr ez-Zübeydî'nin (ö. 379/989) *"Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn"* adlı eseri, Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin (ö. 487/1094) *"el-Mesâlik ve'l-Memâlik"* adlı eseri, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *"el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem"* adlı eseri, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 654/1256) *"Mirʾâtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Aʿyân"* adlı eseri, İbnü'l-Kıftî'nin (ö. 646/1248) *"İnbâhü'r-Ruvât ʿalâ Enbâhi'n-Nühât"* adlı eseri, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *"Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâʾ"*sı *"Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-Aʿlâm"*ı *"Tezkiretü'l-Huffâz"* ve *"Maʿrifetü'l-kurrâʾi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-aʿsâr"* adlı eserleri, Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *"el-Bidâye ve'n-Nihâye"* adlı eseri, İbnü'l-Cezeri'nin (ö. 833/1429) *"Gâyetü'n-nihâye fî esmâʾi ricâli'l-Kırâʾât üli'r-rivâye"* adlı eseri.

Araştırmamızda başlıca kullandığımız sözlük kitapları şunlardır; Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *"Kitâbü'l-ʿAyn"* adlı eseri, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *"Mu'cem Mekâyisu'l-Luğa"* adlı eseri, Râgıb el-İsfahânî'nin *"el-Müfredât fî garîbi'l-Kurʾân"* adlı eseri, İbn Manzur'un (ö. 711/1311) *"Lisanü'l-Arab"* adlı eseri.

Araştırmamızda başlıca kullandığımız hadis ve tefsir kitapları şunlardır: Buhârî'nin (ö. 256/870) *"el-Câmiʿu's-sahîh"* adlı eseri, Müslim'in (ö. 261/875) *"el-Câmiʿu's-sahîh"* adlı eseri, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *"Sünenü't-Tirmizî"* adlı eseri, Ferrâ'nın (ö. 207/822) *"Meʿâni'l-Kur'ân"* adlı eseri, Ahfeş'in (ö. 215/830) *"Meʿâni'l-Kurʾân"* adlı eseri, Zeccâc'ın (ö. 311/923) *"Meʿâni'l-Kur'an ve ʿirâbühü"* adlı eseri, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *"Keşşâf"* adlı eseri, Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) *"el-Bahrü'l-muhît"* adlı eseri.

Genel olarak kullandığımız kıraat kitapları şunlardır: İbn b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî (ö. 316/929) *"Kitâbü'l-Mesâhif"* adlı eseri, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *"Kitâbu's-Sebʿa fi'l-kırâʿat"* adlı eseri, İbn Haleveyh'in (ö. 370/980) *"Muhtasar fî şevâzzi'l-Kurʾân min Kitâbi'l-Bedîʿ"* adlı eseri, İbn Mihrân'ın (ö. 381/992) *"el-Gâye fi'l-kırâʾâti'l-ʿaşr"* adlı eseri, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *"el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâʾât ve'l-îzâh ʿanhâ"* adlı eseri, İbn

Galbûn'un (ö. 399/1009) *"Kitâbu't-Tezkira fi'l-kırâʿât"* adlı eseri, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) *"el-İbâne ʿan Meʿâni'l-Kırâʾât"* adlı eseri, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *"el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif"*, *"Câmiʿu'l-beyan fi'l-kırâʿati's-sebaʿ el-meşhûra"*, *"el-Mukniʿ fî Maʿrifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr"*, *"et-Teysîr fi'l-Kırâʾâti's-sebʿ"* adlı eserleri, Ehvâzî'nin (ö. 446/1055) *"el-Vecîz fî Şerhi Kırâʾâti's-Semâniyye eimmeti'l-Hamse"* adlı eseri, Hüzelî'nin (ö. 465/1073) *"el-Kâmil fi'l-Kırâʾâti'l-Aşere ve'l-Erbe'ine'z-Zâidete aleyhe"* adlı eseri, Ebû Ma'şer et-Taberî'nin (ö. 478/1085) *"et-Telhîs fi'l-Kırâʾâti's-Semân"* adlı eseri, İbn Sivâr'ın (ö. 496/1103) *"el-Müstenîr fi'l-Kırââti'l-Aşr"* adlı eseri, İbnü'l-Bâziş'in (ö. 540/1145) *"el-İknâʿ fi'l-Kırâʾâti's-sebʿ"* adlı eseri, Sıbtu'l-Hayyât'ın (ö. 541/1146) *"el-Mübhic fi'l-Kırâʾâti's-semân ve fi'l-Kırâʾâti'l-Aʿmeş ve İbn Muhaysın ve İhtiyaru'l-Halef ve'l-Yezîdî"* adlı eseri, Alemüddîn es-Sehâvî'nin (ö. 643/1245) *"Fethu'l-Vasîd fî Şerhi'l-Kasîd"*, *"Cemâlü'l-Kurrâʾ ve Kemâlü'l-İkrâʾ"* adlı eserleri, Ebû Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/1267) *"el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ʿulûm teteʿalleku bi'l-Kitâbi'l-ʿAzîz"*, *"İbrâzü'l-Meʿânî min Hırzi'l-Emânî fi'l-Kırâʾâti's-Sebʿa"* adlı eserleri, İbnü'l-Kâsıh'ın (ö. 801/1399) *"Mustalahu'l-İşârât fi'l-Kırâʾâti's-Selâsete ʿaşere'l-Merviyyeti ʿani's-Sikât"* adlı eseri, İbnü'l-Cezeri'nin, *"en-Neşr fi'l-Kırâʾâti'l-ʿaşr"* adlı eseri, Kabâkibî'nin (ö. 849/1445) *"İzâhu'r-Rumûz ve Miftahû'l-Künûz fi Kiraâti'l-Erbea 'Aşere"* adlı eseri, Kastallânî (ö. 923/1517) *"Letâʾifü'l-İşârât li-Fünûni'l-Kırâât"* adlı eseri, Muhammed b. Ahmed el-Mütevelli'nin *"el-Fevâʾidü'l-Muʿtebera fi'l-Ahrufi'l-erbaʿati'z-zâʾide ʿale'l-ʿaşere"* adlı eseri, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ'nın (ö. 1117/1705) *"İthâfü Fuzalâi'l-Beşer bi'l-Kırâʿati'l-erbaʿate ʿaşer"* adlı eseri, Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) *"Menâhilü'l-ʿirfân fî ʿulûmi'l-Kurʾân"* adlı eseri. Basralı kıraat imamlarının kıraatlerini müstakil olarak ele alan şu eserlerden yararlanılmıştır; Ebû Amr ed-Dânî'nin *"Müfradetü Ebû Amr b. Alâ' el-Basrî"* ve *"Müfradetü Ya'kûb b. İshak el-Hadramî"* adlı eserleri, Ehvâzî'nin *"Müfradetü Ya'kûb b. İshak el-Hadramî"* ve *"Müfradetü Hasan-ı Basrî"* adlı eserleri, İbnü'l-Fahhâm'ın (ö. 516/1123) *"Müfradetü Ya'kûb"* adlı eseri.

Çalışmanın literatürüyle alakalı ilk eserler yukarıda verilen bilim adamları ekseninde olmuştur. Daha sonra her dönemde yapılmış olan farklı çalışmalardan istifade edilmiştir. Bu çalışmalar arasında yer alan Basra kıraat imamlarının harflerini tek bir çatı altında toplayıp ortak noktalarını, kendi aralarında ve diğer kıraat imamlarıyla olan farklılıklarını ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat klasik dönemden günümüze kadar Basra

kıraat imamlarının münferit olarak kıraat özelliklerine dair çalışmalar olduğu gibi, şaz kıraat kapsamında alınan eserlerde Hasan-ı Basrî ve Yezîdî'nin kıraatlerine dair diğer şaz imamları da ele alan çalışmalar yapılmıştır. Yine sahih kıraatlerden sayılan Ebû Amr ve Ya'kûb'un kıraatlerini diğer kıraat imamlarıyla birlikte ele alan çalışmalar da hem geçmişte hem de günümüzde yapılmıştır. Kıraat ilmi alanında yapılan çalışmalar içerisinde araştırmamızla aynı olan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat YÖK tez veri tabanı üzerinden yapılan araştırmalar arasında Necdet Çağıl tarafından 1995 yılında yapılan *"Basra Kıraat İmamları ve Hüccetleri"* adlı yüksek lisans tezi tespit edilmiştir. Bu tez içerik olarak yapacağımız çalışmadan farklılıklar arz etmektedir. Ayrıca Çağıl tarafından yapılan çalışma içerik olarak sadece Ebu Amr ve Ya'kûb'un kıraatlerinin özelliklerini ele almış az miktarda olsa da fıkha olan etkisinden söz etmiştir. Gerek müstakil gerekse bağımsız olarak alanla ilgili yapılan bu çalışmalar dikkate alındığında araştırmacılara yol ve yöntemde katkı sağlaması amacıyla *Basra kıraat ekolünün oluşumu, temsilcileri ve metodolojisi* adlı kitabımızda Basra'nın kurulması, burada kıraat ilminin yayılması ve ekolleşmesi, bu süreçte kıraat ekolüne katkı sunan ve temsilci olan âlimlerin kimler olduğu gibi problemlerden ötürü, Basra kıraat imamları ve onların kıraat özelliklerini toplu hâlde bir arada inceleyen bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM
BASRA ŞEHRİ VE KIRAAT İLMİ

Bu bölüm iki alt başlık şeklinde işlenmiştir. Birinci alt başlıkta Basra şehrinin kuruluşu ve sonraki süreçleri, ikinci başlıkta da kıraat ilminin tarihî serüveni ve sonraki dönemleri alt başlıklar hâlinde ele alınmıştır.

1.1. Basra'da: Siyasi Yapı ve İlmi Hayat

Basra kıraat ekolünü incelediğimiz bu çalışmamız ile ilgili olması hasebiyle Basra şehrinin kuruluşunu ve kıraat imamlarına kadar hangi dönemlerden geçtiğini ele almamız elzem olmuştur. Dolayısıyla bu başlık altında çalışmamızın bölgesel kısmını temsil eden Basra şehrinin kuruluş ve coğrafi yapısını, Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler dönemlerini, Basra'da ilmî faaliyetler ve bazı önemli şahıslara dair bilgiler sunacağız.

1.1.1. Basra'nın Kuruluşu ve Fiziki Yapısı

Basra şehri, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) komutanlarından Utbe b. Gazvân[1] (ö. 17/638) tarafından kurulmuştur.[2] Hz. Ömer hilafet makamına gelmeden

---

[1] Utbe b. Gazvân: İlk Müslümanlardan olup ikinci Habeşistan hicretine katılmıştır (616). Ashâb-ı Suffe'den olan Utbe Hz. Peygamber tarafından ensardan Ebû Dücâne ile kardeş kılınmıştır. Hz. Peygamberin ilk askerî harekâtı olan Ebvâ Gazvesi'nde müşriklerin içine sızıp haber toplamıştır (623). Başta Bedir olmak üzere Resûlullah'la birlikte diğer gazvelere ve bazı seriyyelere katılmıştır. Hz. Ömer'in halifeliği dönemindeki pek çok fetih hareketinde görev üstlenmiştir. Halife, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın ordusuyla birlikte Kûfe'de bulunan Utbe'yi hicri 14 yılında Basra bölgesinin fethiyle görevlendirmiştir. Keldânîler döneminde Teredon, Sâsânîler döneminde Vehiştâbâd Erdeşîr diye bilinen şehrin harabelerinin bulunduğu yeri ele geçirmiştir. Daha sonra buraya 5 km mesafedeki Übülle'yi, ardından Destmîsân'ı ve Ahvaz bölgesini fethetmiştir. Aralarında Hasan-ı Basrî'nin babası Yesâr'ın da bulunduğu birçok esir ve yüklü miktarda ganimet elde etmiştir. Sa'd b. Ebû Vakkâs ile arasında anlaşmazlık çıkınca yönetimden affını istediyse de halife bunu kabul etmemiş görevine geri dönmek üzere Medine'den ayrılmıştır. Basra şehrinin kurucusu Utbe b. Gazvân yolda vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yusuf b. Kızoğlu el-Avnî Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirʾâtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Aʿyân*, thk. Ammâr Rîhâvî (Di-

önce Irak'taki Fars orduları, Müslümanların elinde bulunan bölgelere saldırılar düzenlediler. Sâsânîlere karşı koyan Müsennâ b. Hârise[3] (ö. 15/636) ve askerleri saldırıya geçtiler. Müsennâ, ordusundan kat kat fazla olan Farslılara karşı Medine'den yardım isteğinde bulunmuştur. Son günlerini yaşayan Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) emri üzerine hilafet makamına gelen Hz. Ömer, merhum halifenin tavsiyesi üzerine yardım orduları gönderme kararı vermiştir. Böylece İran fetih harekâtı başlamıştır.[4] Hicri 14, miladi 638 yılında Sa'd b. Ebî Vakkâs[5] (ö. 55/675) komutasında yer alan Utbe b. Gazvân,

meşk/Suriye: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 5/189-191; Erdinç Ahatlı, "Utbe b. Gazvân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/235; Mehmet Usluer, "Basra Şehrinin Kurucusu Utbe b. Gazvân'ın Hayatı ve Faaliyetleri", *İslami İlimler Dergisi* 16/2 (24 Kasım 2021), 127-148.

2 Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Zührî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 9/5; Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, thk. Cemâl Talbe (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/12.

3 Sâsânîler'e bağlı merzübân ve dihkanların, Sevâd bölgesine yerleşen Arap kabilelerine karşı baskıları artınca Müsennâ b. Hârise, Bekir b. Vâil kabilesinin diğer kolları Temîm ve Abdülkays gibi aşiretlere önderlik edip Übülle ile Hîre arasındaki bölgede Sâsânîler'e karşı direnişe geçmiştir. Sâsânî Kralı Kubâd, saldırıları durdurmak amacıyla Bekrîler'in ortağı olan Kinde kabilesinin lideri Hâris'ten yardım istemiş, aynı anda Müsennâ da yardım talep etmek üzere Medine'ye gelmiştir. Hz. Ebû Bekir, irtidad olaylarını bastırdıktan sonra o sırada Yemâme'de bulunan Hâlid b. Velîd'i Müsennâ'ya destek için Irak'a göndermiştir. Hâlid, Müsennâ ile birlikte Übülle'ye ulaşmış ve şehri denetim altına alıp Hîre'ye doğru hareket etmiştir. Sevâd bölgesinin iç kesimlerine akınlar yapan Müsennâ Übülle, Hureybe, Nehrülmer'e, Zendeverd ve Hürmüzcerd gibi yerleşim merkezlerini ele geçirmiştir. Yermuk Savaşı için Suriye'ye giden Halid'in ayrılması neticesinde Müsennâ tekrardan yardım talebi üzerine Medine'ye gelmiştir. Son zamanlarını yaşayan halife, Hz. Ömer'e vasiyette bulunarak Müsennâ'ya destek olmasını istemiştir. Ebû Ubeyde, Sâsânîler'e karşı yapılan Köprü savaşında (13/634) stratejik bir hata yapınca orduyu büyük bir felâkete sürüklemiştir. Yedinci sırada kumandanlığı devralan Müsennâ dağılan orduyu toparlamıştır. Sâsânîler'e karşı başarılı bir mücadele veren Müsennâ, yaralanmasının ardından hicri 15 yılında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İsrafil Balcı, "Müsennâ b. Hârîse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/89-90.

4 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Rasâle, 1996), "Siyeru Hulefâ-i Râşidîn" 102-106.

5 Sa'd b. Ebî Vakkâs: Aşere-i mübeşşereden olan kumandan sahabe Sa'd b. Ebî Vakkâs, İslâmiyet'in ilk yıllarında Müslümanlarla alay eden bir müşriki yaraladığı için İslâm uğrunda ilk kan akıtan kişidir. Hz. Peygamber ile bütün gazvelere katılmıştır. Hz. Ömer döneminde Irak cephesi başkumandanlığına getirilmiş ve Kâdisiye Savaşı'nda (15/636) Sâsânîler'i ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Hz. Ömer'in emriyle Kûfe şehrini

İran fetihleri sırasında Müslümanların kışı geçirebilecekleri, savaştan döndüklerinde toplanıp dinlenebilecekleri ve yaşam alanı için uygun bir yer bulması emrini Hz. Ömer'den almıştır.[6] Daha sonra Basra'yı askerî bir üs olarak uygun olduğunu tespit eden Utbe b. Gazvân, şehrin kuruluşu için barınaklar yaptırmıştır.[7] Böylece temelleri atılan şehir Irak ve İran fetihlerinin önemli bir harekât merkezi hâline gelmiştir. Coğrafi konum olarak başkent Medine'ye uzak olması, dolayısıyla fetihler neticesinde elde edilen toprakların rahatlıkla idare ve kontrol edilebilmesi maksadıyla kurulan Basra şehri, fetihlerin tamamlanmasının ardından ve yerleşime elverişli olması hasebiyle sivil halka açılmıştır. Farklı kabileler, kendilerine gösterilen belirli arazilere yerleşerek mahalle mahalle olup şehirleşme yoluna başlamışlardır.[8] Böylece ileride Arap dili, kıraat, tefsir, hadis, kelam gibi ilimlerde, alanında öncü ve uzman âlimlerin yetişeceği bir mekânın temelleri atılmıştır.

Basra günümüz Irak devletinin güney sınırları içerisinde yer almaktadır. Bağdat şehrine 420 km uzaklıkta, Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği noktanın 50 km güney batısında kurulan şehir,[9] daha sonraları su ihtiyacını ra-

---

kurmuş ve Kûfe valiliğini yürütmüştür (17-21/638-642). Hicri 55 yılında Akîk'ta vefat eden Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın naaşı Medine'ye getirilerek Cennetü'l-bakî'a'ya defnedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Hatiboğlu, "Sa'd b. Ebû Vakkâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/372-374.

6 Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 4/180.

7 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/181.

8 Basra'nın kuruluşuna dair ayrıntılı bilgi için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/5-300; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzurî, *Fethü'l-büldân*, thk. Abdullah Enes et-Tabba' (Beyrut: Müessesetü'l-Meârif, 1987), 483-518; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, 1990), 3/129-130; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Riyad: Dâru Hecer li't-Tabâ'ti ve'n-Neşri ve't-Tevz'i ve'l-'İlâni, 1997), 9/639-641; Ali Muhammed Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer (ra) Hayatı Şahsiyet ve Dönemi*, çev. Mehmet Akbaş (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 230-232; Ali Zârif el-A'zâmi, *Muhtasaru Târîhu Basra*, thk. İzzet Rıfat (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2001); Adem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi II Hulefâ-i Râşidin Dönemi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 178-180; Ali Aktan, *İslam Tarihi Başlangıcından Emeviler Sonuna Kadar* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 230-234.

9 Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 178.

hatça karşılayabilmek amacıyla nehirlerin kesiştiği bugünkü alana taşınmıştır.[10] Şattu'l-'Arab Nehri'nin batı kıyısında yer alan Basra 45 °C aşan yaz sıcaklığıyla en sıcak şehirlerden biri olması yanında, kışları ortalama minimum 7 santigrat dereceye kadar düşerek soğuk geçmektedir.[11] Yağmuru az olan Basra'da yıllık toplamda gerçekleşen yağış miktarı 140 mm'yi aşmamaktadır.[12] İran körfezini, İran ve Irak yollarını kontrol altında tutabilmek, stratejik mevkii sebebiyle burayı askerî bir üs olarak kullanmak, bedevilerin tedricen iskânını kolaylaştırıcı kamplar kurmak ve nihayet Irak şehirlerinin önemini azaltmak gibi birtakım düşüncelerle kurulmuştur.[13] Şehir adını konumunun toprak yapısından almaktadır; Basra, "البصرة" sert taşları olan yer, beyaz taşlı yer, taşlı yer, çakıl, yumuşak ve beyaz taş, siyah ve sert taş, hayvanların ayağını delecek şekilde keskin taş, içinde küçük taşlar olan yapışkan taş, taşlık mekân anlamlarına gelmektedir.[14]

---

10 İbrahim Fasîh b. Seyyid Sibğatullah el-Haydarî el-Bağdâdî, *Unvânu'l-mecdi fî beyâni ahvâli Bağdadi ve'l-Basrati ve Necid* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1999), 151-157.

11 marefa.org المعرفة, "Basra" (Erişim 05 Mayıs 2022).

12 Utbe b. Gazvân Basra'nın garnizon olarak üst seçilmesiyle alakalı halife Hz. Ömer'e gönderdiği mektubunda şu ifadeleri yazmıştır: *"Burası otlakların, pınarların ve ağaçların bol olduğu bir yerdir."* (Belâzurî, *Fethü'l-büldân*, 483.) Bu ifadelerde Basra'nın yeşili bol olan bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Basra'yla alakalı taşlık alan, suyu az, yazın sıcak kışın soğuk olur diye de tarif edilmiştir. Bu iki farklı rivayetlerden şu anlaşılmaktadır: Ya günümüz Basra'nın ülkemiz gibi bol yağış alan topraklarla kıyaslanmasından ötürü az yağış alan bir yer olduğu ifade edilir. Veya dönemin Medine'sine kıyasen daha çok tarıma elverişli olduğundan Utbe b. Gazvân bu ifadeleri kullanmış olabilir. Ya da kuruluş döneminden sonraki zamanlarda mevcut yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Buna; yerleşik düzene geçişle birlikte yaşam alanlarının oluşumu için yeşil alanların istimlaki, sulak arazilerin hızla artan nüfusa yetmeyişi gibi faktörlerin etken olduğu söylenebilir.

13 Abdülhalik Bakır, "Basra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/109.

14 Ebû Abdirrahmân el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), "Kitâbü'l-ʿAyn", "بصرة" 1/142; Ebûl-Hasan Ahmed b. Hâris İbn Zekeriyya, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn (Dâru'l-Fikr, 1979), "Mu'cem Mekâyisu'l-Luğa", 1/254; Ebû'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), "el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ḳurʾân", 50; Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükrem b. Ali b. Ahmet el-Ensari İbn Manzur (Kahire, ts.), "Lisanü'l-Arab", "بصرة" 3/293; Ali Muhammed Sallâbî, *Emîru'l-Mü'minîn Ömer b. Hattâb* (Kahire: Mektebetü't-Tâbi'în, 2002), 259-261.

1.1.2. Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Basra

a) Hz. Ebû Bekir (10-12/632-634): Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) hilafet makamına geldiğinde dinden dönenlere karşı mücadele başlatmıştır. Hz. Peygamber'in daha önce ordu komutanı olarak görevlendirdiği Üsâme b. Zeyd b. Hârise'nin[15] (ö. 54/674) harekâtı bu süreçte başlamıştır.[16] Üsâme b. Zeyd'in zaferle dönmesi ve diğer fitnelerin ve iç isyanların bastırılması sonucu Hz. Ebû Bekir, Müslümanların dış savaşlara zaman ayırmalarını sağlamış ve Hâlid b. Velîd'i (ö. 21/642) komutan tayin etmiştir.[17] Hz. Ebû Bekir; savaşı seven, yemede ve giymede güç hayat şartlarına alışkın, aynı zamanda imanı güçlü, din uğrunda şehit olmayı arzulayan genç Arap toplumunda, Bizans ve Sâsânîler gibi iki büyük devlete son verecek gücü bulmuş ve fetih harekâtı başlatmıştır.[18] Hz. Ebû Bekir döneminde Basra henüz fethi yapılmamış Irak toprakları içerisinde yer aldığından, hâliyle bu dönemle alakalı siyasi bir faaliyet gerçekleşmemiştir. Ancak Hz. Ebû Bekir'in emrin-

---

15 Üsâme'nin babası Zeyd b. Hârise, Hz. Hatice'nin kölesiydi. Annesi Hz. Peygamberin dadısı Ümmü Eymen'dir. Üsâme'yi küçüklüğünden beri çok seven Hz. Peygamber, bir dizine onu, diğer dizine de Hasan'ı oturtur ve "Allah'ım, ben bunları seviyorum, sen de sev!" diye dua ederdi (Buhârî, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 18). Mürre kabilesi üzerine gönderilen seriyyede yer almıştır. Bu sırada "lâ ilâhe illallah" dediği hâlde, gerçekte Müslüman olmadığını, can korkusuyla Müslümanlığı kabul ettiğini düşünerek birini öldürmüştür. Bunu duyan Resûl-i Ekrem Üsâme'yi çağırıp, ***"Kalbini mi yarıp baktın?"*** diyerek azarlamıştır. Bunun üzerine Üsâme: "Keşke daha önce değil de bugün Müslüman olsaydım" demiştir. (Buhârî, "Megâzî", 45). Hz. Peygamber, 11. yılın Safer ayında (Mayıs 632) Suriye bölgesine göndermek üzere Üsâme b. Zeyd kumandasında bir ordu hazırlamıştır. Hz. Ebû Bekir ile Ömer gibi önde gelen sahabeleri de onun emrine vermiştir. Mûte Savaşı'nda şehit olanların intikamının alınması için hazırladığı bu ordu Hz. Peygamber'in rahatsızlığı ve vefatı dolayısıyla yola çıkamamıştır. Hz. Ebû Bekir hilafete geldikten sonra orduyu Üsâme komutasında sefere göndermiştir. Zaferle dönen Üsâme, Muâviye b. Ebû Süfyan'ın döneminde Curf'ta vefat etmiştir (54/674). Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Zührî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 4/57-67; Vehbe Zühaylî, *Üsâme b. Zeyd Hibbü Resûlillâh Sallellâhu aleyhi vesellem* (Dimeşk/Suriye: Dâru'l-Kalem, 1996), 13-93; Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/361-363; Ahmed Güner, *Üsâme bin Zeyd'in Hayatı ve Rivâyetleri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 3-15.

16 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/73-78; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/19, 27-32.

17 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/79-80; İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit - Sadreddin Gümüş (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1991), 278-279.

18 Hasan, *İslâm Tarihi*, 279.

de olan Kutbe b. Katade ez-Zehli veya Süveyd b. Kutbe, Basra taraflarında İranlılarla savaşmıştır.[19]

b) Hz. Ömer (12-23/634-644): İslam fetihlerinin büyük kısmını kapsayan Suriye, İran, Cezire, Filistin ve Mısır ülkelerinin fethi Hz. Ömer döneminde tamamlanmıştır. Dönemin iki büyük devleti Bizans İmparatorluğu ve Sâsânî devleti çökmeye yüz tutmuştur. Fetih harekâtının neticesinde Basra şehrinin Hz. Ömer döneminde Utbe b. Gazvân tarafından ilk önce garnizon olarak kurulduğunu ifade etmiştik. Ayrıca Basra, konumu, havası ve iklimsel şartları gibi şehir hayatına uygun olması açısından sivil halkın yerleşimine açılmıştı.[20] Sivil yerleşimin hızlıca artması gibi durumlardan dolayı Hz. Ömer Basra'ya vali tayin etmiştir. Şehrin inşasını başlatan ve kuran Utbe b. Gazvân hicri 14 senesinde Basra'ya vali tayin edilmiştir. Daha sonra Utbe'nin vefatı üzerine Muğîre b. Şu'be (ö. 50/670) hicri 17 senesinde Basra valisi olarak atanmıştır.[21] Ancak bir süre sonra zinayla itham edilmesi nedeniyle, halife tarafından Medine'ye çağrılmış ve yapılan yargılama neticesinde suçsuz olduğu anlaşılmıştır. Fakat Hz. Ömer yine de onu valilikten uzaklaştırmıştır.[22] Muğîre b. Şu'be'nin azledilmesinden sonra Ebû Mûsâ el-

---

19 Sallâbî, *Emîru'l-Mü'minîn Ömer b. Hattâb*, 259.

20 Basra, İran körfezi ile İran ve Irak yollarını kontrol etmek, aynı zamanda bedevilerin bölgeye iskânını kolaylaştırmak amacıyla inşa edilmişti. Utbe b. Gazvân emrinde savaşan Sakîf, Süleym, Adî, Belî, Mazin, Yeşkür gibi muhtelif kabilelere ayrı mahalleler belirlemiş, onlarda buralara evlerini yapmıştı. Daha sonra şehir sistemli olarak göçlere sahne olmuş neticesinde Temîm, Dabbe, Ribâb, Abdülkays, Bekr b. Vâil, Ezd, Kureyş, Kinâne, Kays-ı Aylân ve Medine'den gelen bir kısım Ensar buralara yerleşmişlerdir. bk. Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 179.

21 Muğîre b. Şu'be (ö. 50/670): 600 yılı civarında Tâif'te doğmuştur. Hudeybiye Antlaşması'ndan (6/628) bir süre önce Medine'ye gelerek İslamiyet'i kabul etmiştir. 17 (638) yılında Basra valiliğine tayin edilmiştir. Ancak bir süre sonra zina iftirasına uğramış ve halife tarafından Medine'ye çağrılarak valilikten azledilmiştir. 21 (642) yılında Kûfe valiliğine getirilen Muğîre, Hz. Ömer'in vefatına kadar görevinde kalmış ve Azerbaycan'ı fethetmiştir. Hz. Osman tarafından önce Kûfe valiliğinden, bir süre sonra da sorumluluğunda verilmiş olan Azerbaycan ve İrmîniye valiliğinden alınmıştır. Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından Muaviye'nin yanında yer alarak Kûfe valiliğine getirilmiştir (41/661). Muhaliflere karşı ılımlı tutumu yüzünden tenkit ve şikâyetlere maruz kalmış görevden alınacağını anlayınca halifeye oğlu Yezîd'i veliaht yapmasını tavsiye ederek makamını korumuştur. Detaylı bilgi için bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 21-32; Aycan İrfan, "Muğîre b. Şu'be", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/375.

22 Sallâbî, *Emîru'l-Mü'minîn Ömer b. Hattâb*, 372; Aycan, "Muğîre b. Şu'be", 30/375.

Eş'arî (ö. 42/662-663) Basra'ya vali tayin edilmiştir.[23] Hz. Ömer'in en meşhur valisi olan Ebû Mûsâ zamanında, İran bölgesinin birçok yeri fethedilmiş ve bizatihi kendisi de bu savaşlara iştirak etmiştir. Fethedilen yerlerin taksimi, bu mekânlara idareci tayinleri ve bu yerlerin güveninin sağlanması konusunda büyük çabalar gösteren Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Kur'an ve kıraat eğitiminde Basra kıraati için öncülük yapan iyi bir öğretmen olmuştur.[24] Ebû Mûsâ döneminde Basra'da bir ara yangın çıkmış ve bu yangından dolayı birçok kimsenin evinin yanması üzerine halifeden binaların tuğladan yapılma görüşü alınmıştır.[25] Hz. Ömer; bundan sonra yapılacak binaların tuğladan yapılması,[26] binaların çok katlı şekilde uzun olmaması, cadde ve sokakların devletin istediği doğrultuda düzenlenmesi, kabilelerin kendine ait bölge ve sınırlarının belirlenmesi gibi şehrin yeni düzenini ve inşasını içeren bir mektup yollamıştır.[27] Vali bu emirleri yerine getirerek en büyük sokağın 60 zira (45m veya 54m), diğer caddelerin ortalama 20 zira (15m veya 18m) genişliğinde, her sokağın genişliği ise 7 zira (5,25m veya 6,3m) şeklinde planlamasını yapmıştır. Yine her sokağın ortasına hayvanların bağlanabileceği geniş alanlar konulmuş ve şehrin ortasına doğru cadde ve sokakların birleştiği alana ise büyük bir cami inşa edilmiştir. Böylece Basra, Ebû Mûsâ el-Eş'arî döneminde yeniden dizayn edilerek imar edilmiştir.[28]

c) Hz. Osman (23-35/644-656): Hz. Ömer döneminde başlayan fetih harekâtları neticesinde İran, İslam topraklarına katılırken Bizans'ın Doğu Akdeniz ve Mısır toprakları da Müslümanların hâkimiyetine geçmiştir.[29] Hz. Osman'ın halife olmasıyla birlikte (H.24/M.644-645)[30] Râşid halifeler dönemine ait en geniş sınırlara ulaşılmıştır. Ayrıca duraklama dönemi olan bu

---

23 A'zâmi, *Târihî Basra*, 16.

24 Sallâbî, *Emîru'l-Mü'minîn Ömer b. Hattâb*, 373-374.

25 A'zâmi, *Târihî Basra*, 17.

26 Rivayetlere göre bu yangın olayından sonra Basra'da 70 bin ev tuğladan yapılmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer Arap kabilelerinden saygınlığı olan kimseleri bu binalara yerleştirmiştir. A'zâmi, *Târihî Basra*, 17.

27 A'zâmi, *Târihî Basra*, 17.

28 A'zâmi, *Târihî Basra*, 17.

29 Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer*, thk. Muhammed Said Cemalettin vd. (Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1982), 3/204-206; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 208.

30 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Dâru'l-Meârif, 1967), 4/242.

zamanda fetih harekâtlarının en çok başarı sağladığı ana merkez Basra olmuştur.[31] Hz. Osman hilafet makamına geldikten yaklaşık dört yıl sonra Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi valilikten azledip[32] (H. 29) yerine Abdullah b. Âmir'i (ö. 59/679) vali tayin etmiştir.[33] Abdullah b. Âmir komutasında olan Basra ordusu büyük fetihler gerçekleştirmiştir. Bu fetihler neticesinde Fars, Horasan,[34] Nisâbur, Kirman, Belh, Sicistân, Kâbil ve Gazne'ye bağlı birçok şehir Müslümanların eline geçmiştir. Gerçekleşen bu fetihler sonunda Basra, körfezin doğusundaki bölgelerin idaresinden sorumlu bir merkez hâline gelmiştir.[35] Umman, Bahreyn, Sicistân, Horasan, Fâris gibi bölgelerin emir atamaları Basra valisi İbn Âmir tarafından yapılmıştır. Ayrıca İbn Âmir kendisine bağlı bölgelerde geçerliliği olan para bastırmıştır.[36] İslam medeniyetinin ilk dönemlerinde şehir hayatına dair önemli adımların yanı sıra, halkın hizmetine sunulması için su yolları ve sosyal devlet anlayışına yönelik birçok hizmet yapılmıştır.[37] Hulefâ-i Râşidîn döneminin en zirve dönemi olan Hz. Osman dönemi aynı zamanda; halifenin Ümeyye oğullarını tayin etmesi, vali ve komutanların uygulamasından kaynaklanan problemler,[38] siyasi, sosyo-kültürel ve dinî alandaki değişimden kaynaklanan problemlerden

---

31 Ali Muhammed Sallâbî, *Osmân b. Affân Şahsiyyetühû ve Asruhû* (Kahire: Dâru'l-Fecr li't-Türâs, 2010), 266.

32 Valilikten azledilen Ebû Mûsâ el-Eş'arî, yerine gelen ve yaşça çok küçük olan Abdullah b. Âmir hakkında söylediği; *"Amcaları, dayıları, ataları soylu Kureyşli bir genç, valiniz olarak görevlendirilmiştir."* (Zehebî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâʾ*, 3/19.) ifadeleri, onun makam hırsında olmadığını, sabırlı ve itaatkâr bir kimse olduğunu göstermektedir.

33 Taberî, *Târîh*, 264; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/3; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirʾâtü'z-zamân*, 5/455; Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, 3/280; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/325; A'zâmi, *Târihî Basra*, 20-21.

34 Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, 3/281.

35 Taberî, *Târîḫu'r-rusül ve'l-mülûk*, 265-267; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 1995, 5/3-4; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirʾâtü'z-zamân*, 5/455-456; Zehebî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâʾ*, 1996, 3/19; Adem Apak, "Hz. Osman Dönemi Fetihleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (01 Ocak 2000); Adnan Adıgüzel, "Hz. Osman Döneminde (24-35/644-656) Fetihler", *Şarkiyat* 11/3 (31 Aralık 2019), 1173-1199.

36 Sallâbî, *Osmân b. Affân*, 269.

37 Basra'nın etnik yapısı, kültürel durumu, imar ve yapılar gibi durumları hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Usluer, *Kuruluşundan Emevîler Sonuna Kadar Basra'da Toplum* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

38 Detaylı bilgi için bk. İsmail Hakkı Atçeken, "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakemin Rolü", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (1999), 315-348.

ötürü duraklama ve iç karışıklıkların başladığı dönem olarak zikredilmektedir.[39] Ancak diğer bölgelere kıyasen vali Abdullah b. Âmir'in başarılı idareciliği sayesinde Basra diğer merkezlerden daha sakin bir dönem sürmüştür.[40] Fakat hicri 35 yılında Kûfe halkının öncülüğünde Basra ve Mısır halkından oluşan bir grup Medine'ye gelerek Hz. Osman'dan valilerin azledilmesini istemişlerdir. Bu ayaklanmanın gerçekleşmesi üzerine İbn Âmir görevinden azledilmiş ve yerine Osman b. Huneyf atanmıştır.[41]

d) Hz. Ali (35-40/656-661): Hz. Osman'ın şehadetinden sonra hilafet makamına gelen Hz. Ali[42] (ö. 40/661), Osman b. Huneyf'i[43] (ö. 41/661) Basra valiliği için göndermiştir.[44] Yeni vali şehre gelince, Abdullah b. Âmir şehri ona teslim ederek valilikten çekilmiştir. Fakat halk üç kısma bölünerek; bir kısmı Hz. Ali'nin hilafetine biat ederken, bir kısmı biat etmemiş, diğer bir kesim ise Medine halkının alacağı karara tabi olacağını bildirmiştir.[45] Valilikten ayrılan İbn Âmir daha sonra Mekke'ye giderek Hz. Osman'ın katillerini bulmak isteyen Hz. Âişe (ö. 58/678) ve beraberindekilerinin Basra'ya doğru harekete geçmesini sağlamıştır. Maktul halifenin kanını talep edece-

---

39 Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 222-252; Emine Tuğba Öz, "Hz. Osman'ın Sahâbe Tarafından Eleştirilen Bazı Siyasî Düşünce ve Politikaları", *İlsam Akademi Hakemli Dergisi* 1/2 (30 Eylül 2021), 177-199.

40 Sallâbî, *Osmân b. Affân*, 269.

41 A'zâmi, *Târihî Basra*, 20-21.

42 Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Riyâd Ziriklî - Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996), 3/7.

43 Osman b. Huneyf: Sabırlı, cesur ve âdil bir kişi olan Osman, Kardeşi Sehl b. Huneyf'in davetiyle Müslüman olmuştur. Bedir Gazvesi'ne iştiraki ihtilaflı olup sonraki bütün gazvelere katılmıştır. Hz. Ebû Bekir devrinde irtidat hareketlerine karşı yapılan savaşlarda üstün başarılar göstermiştir. Hz. Ömer döneminde de önemli işler yapmıştır. Hz. Osman döneminde bir görevi olmayan Osman b. Huneyf Hz. Ali'nin hilafeti dönemimde kısa süreliğine Basra valilik görevini sürdürmüş ve Muâviye b. Ebû Süfyan döneminin ilk yıllarında (41/661) Kûfe'de vefat etmiştir. Mehmet Efendioğlu, "Osmân b. Huneyf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

44 Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Zührî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 3/29; Taberî, *Târîh*, 4/442; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/75.

45 Taberî, *Târîh*, 4/442; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/76; Ali Muhammed Sallâbî, *Emîru'l-Mü'minîn Alî b. Ebî Tâlib* (Kahire: Müessetü İkra', 2005), 357; Adnan Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (16 Mart 2015), 175.

ğini ifade eden Müminlerin annesi Hz. Âişe, Hz. Talha (ö. 36/656) ve Hz. Zübeyir'le (ö. 36/656) birlikte hareket eden orduyla Basra'ya gelmiştir.[46] Osman b. Huneyf taraflar arasındaki ihtilâfları gidermek için büyük gayret gösterip, şehri Hz. Ali adına savunmuş fakat çıkan çatışma sonunda Basra'yı terk edip Hz. Ali'nin yanına gitmiştir.[47] Basra'yı himayesine geri almak ve iç karışıklığı önlemek amacıyla Basra'ya ordusuyla gelen Hz. Ali tüm sulh arayışlarına rağmen Hz. Âişe ve taraftarları ile savaş yapmak zorunda kalmıştır.[48] Cemel Vakası (H. 36)[49] olarak isimlendirilen bu hazin olaydan sonra Hz. Ali, Basra'ya yeni vali olarak hicri 39. yılda Abdullah b. Abbâs'ı[50] (ö. 68/687-88) atamıştır.[51] İbn Abbâs valiliği sırasında önemli işlere imza atmıştır.[52] Basra'ya bağlı olan yerlerde çıkan iç karışıklıkları ve isyanları bastırmak amaçlı bazen kendisi, kimi zaman da Ziyâd b. Ebîh'i (ö. 53/673)

---

46 İbn Sa'd, *Tabakât,* 3/29-30; Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 3/21; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/79-80; Demïrcan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", 179.

47 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/83-84.

48 Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülhalik Bakır, *İdari ve İktisadi Yönden Hz. Ali Dönemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 14-20.

49 İbn Sa'd, *Tabakât,* 3/30.

50 Abdullah b. Abbâs: Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahabe İbn Abbas, Hz. Peygamber'in takdirini kazanmış ve *"Allah'ım, ona Kitabı öğret ve dinde mütehassıs kıl!"* tarzındaki duasına nail olmuştur. (Buhârî, "ʿİlim", 17; "Vuḍûʾ", 10). Hz. Ali'nin maiyetinde Cemel ve Sıffîn savaşlarına katılmıştır. Hâricîler karşısında tahkîmi savunmuştur. Bu olayı bahane ederek Ali'yi tekfir etmemeleri ve ona karşı gelmemelerinin gerektiğini ayetlerle ispat etmiştir. Hz. Ali'nin emriyle Basra valiliğine getirilmiştir (39/659). Muâviye'nin vefatından sonra Hz. Ali taraftarları Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet ettiği zaman, İbn Abbas Kûfeliler'e güvenilemeyeceğini, davetlerine icabet etmemesi gerektiğini söylemiş ve mutlaka bir yere gidecekse bu yerin Yemen olabileceğini, aksi hâlde bazı tatsız olaylarla karşılaşabileceğini kendisine hatırlatmıştır. Abdullah b. Abbas, yetmiş yaşlarında iken Tâif'te vefat etmiş ve cenaze namazını Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye kıldırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Lütfi Çakan - Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas" (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/76-79.

51 Cemel olayı ile ilgili detaylı bilgi için bk. Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 3/21-42; Taberî, *Târîh*, 4/455-477; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/87-92; Sallâbî, *Osmân b. Affân*, 400-472; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 296-317; Recep Erkocaaslan, *Hz. Âişe'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Hz. Peygamber Sonrası İslâm Tarihindeki Rolü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 199-270.

52 Sallâbî, *Osmân b. Affân*, 356-357.

göndererek iç isyanları bastıran ve işleri düzene sokan Abdullah b. Abbâs, Hz. Ali'nin şehadetine kadar Basra valiliği görevini sürdürmüştür.[53]

1.1.3. Emevîler Döneminde Basra

Hz. Ali şehit olduktan sonra,[54] altı ay gibi kısa bir dönem hilafet makamına Hz. Hasan (ö. 49/669) gelmiştir.[55] Hz. Hasan; daha önce Müslümanlara derin yaralar açmış olan Cemel ve Sıffîn[56] savaşının ağır sonuçları, babasının şehit edilmesi, kendisine suikast düzenlenmesi, malının yağmalanması gibi gerekçelerle hilafetten gönüllü olarak ayrılma kararı almıştır (H. 41 / M. 661).[57] Böylelikle halifelik dönemi sona ermiş ve Muâviye b. Ebû Süfyan'la (ö. 60/680) birlikte saltanat dönemi başlamıştır.[58]

İslam tarihinde Hulefâ-i Râşidîn'den sonra Müslümanların liderliğine Emevîler gelmiştir. Bu dönem Miladi 661 yılında Muâviye ile başlayıp Miladi 750 yılı II. Mervan dönemine kadar sürmektedir. Yaklaşık 90 yıllık bir sürece yayılan Emevîler döneminde Basra birçok farklı sahneye şahit olmuştur. Araştırmanın kapsamı Basra kıraat ekolüyle sınırlı olduğu için Emevîler zamanında Basra'da valilik yapmış birkaç önemli isme değinmekle yetineceğiz. Zira Emevî valileri kendi içinde ayrı bir çalışma gerektiren özel bir konu olarak çalışmaya müsaittir.

---

53 Sallâbî, *Osmân b. Affân*, 360.

54 Cemel, Sıffîn ve tahkim olaylarına sebep olduğu ve Hz. Ali'nin ordusu tarafından öldürülen Haricilerin intikamını almak isteyen üç Harici kafadar, bütün olayların asıl suçlusu olarak gördükleri; Hz. Ali, Muaviye ve Amr b. As'ı öldürme kararına varmışlardır. Nitekim bu suikast girişimlerinde, Hz. Ali şehit edilirken, Muaviye yaralı bir vaziyette kurtulmuş, Amr b. As ise namaz kıldırmak için yerine başkasını göndermesi sebebiyle, görevlendirdiği kimse yanlışlıkla öldürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk: İrfan Aycan, "Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan", *İslami Araştırmalar Dergisi* 4/2 (Nisan 1990), 142.

55 Ahmed Cevdet Paşa, *(Kısas-I Enbiya Vetevârih-I Hulefâ) Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, çev. Metîn Muhsin Bozkurt (İstanbul: Çile Yayınları, ts.), 478-479.

56 Taberî, *Târîh*, 4/563.

57 Taberî, *Târîh*, 5/162-163; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/183-184; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/135-136; A'zâmi, *Târihî Basra*, 41; Mahmud Şakir, *et-Târîhu'l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2000), 4/75-77; Hz. Hasan'ı antlaşmaya sevk eden sebepler ve antlaşmanın maddeleri için bk. Adnan Demircan, "Hz. Hasan ve Halifeliği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (01 Haziran 1995), 94-99.

58 Muâviye, hilafet makamını İran Kisralığına benzer bir krallık haline getirmeyi düşündüğünden dolayı şöyle demiştir: "Ben kralların ilkiyim." Bk. Hasan, *İslâm Tarihi*, 355.

Muâviye döneminde Basra'ya önce Busr b. Ebî Ertat (ö. 86/705), (H. 41/M. 661-62) sonra Abdullah b. Âmir daha sonra ise[59] Ziyâd b. Ebîh valiliğe atanmıştır (H. 45/M. 665).[60] İç kargaşanın yaşandığı şehirde, hamdele ve salvele getirmeden başladığı "بتر" "betrâ" denilen hutbesinde: *"Korumasız gemilerin güpegündüz soyulması da nedir? İçinizde gündüz ve gece vakitlerinde yapılan bu gasp ve yağmalamalara engel olacak bir yiğit yok mudur? Dini uzaklaştırarak akrabalığı öne çıkarıyorsunuz. Peki, boş mazeretleriniz ve suiistimalcileri savunmanız da ne oluyor?"* deyip ardından bunların tekrardan yaşanmaması için alacağı önlemleri dile getiren Ziyâd, karşıt görüşlü olan kimselere, idarenin işlerine karışmamaları gerektiğini ifade eden ültimatom vermiştir.[61] Devamla Basra'da yatsı namazından sonra sokağa çıkma yasağı uygulanacağını, kapısını gece-gündüz açık tutacağını, gece yarısı gelen ihtiyaç sahiplerini de geri çevirmeyeceğini, maaşların zamanında ödeneceğini söylemiştir.[62] Alınan kararlar sıkı bir şekilde uygulanıp[63] çok geçmeden Basra'da istikrar sağlanmıştır. Hz. Ali taraftarlarına ve Hâricîler'e karşı sert bir siyaset uygulayan Ziyâd, Basra'da iktisadi ve mali sahalara yönelerek; maaşları yeniden düzenleme, ticareti ve tarımı teşvik, kullanılmayan arazilerin ihya edilmesi için tedbirler alma, mevcut kanalları ıslah ve yeni kanallar açtırma,

---

59 Muâviye Abdullah b. Âmir'den sonra kısa süreliğine Hâris b. Abdullah'ı Basra valiliğine getirmiştir. Onun ataması muhtemelen İbn Âmir'in gazını almak içindir. Ziyâd b. Ebîh'i sevmediğini bildiği için Muâviye onun yerine vali olarak atamasından razı olduğu Hâris b. Abdullah'ı kısa süreliğine atamıştır.

60 Taberî, *Târîh*, 5/216; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/212; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/168; A'zâmi, *Târihî Basra*, 41; Cengiz Eroğlu vd. (ed.), *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra* (Ankara: ORSAM, 2012), 35.

61 Hutbenin tamamı ve ayrıntılı bilgi için bk. Melek Yılmaz Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı – Şahsiyeti – Devlet Adamlığı)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 131-138; Ayrıca bk. A'zâmi, *Târihî Basra*, 43-46.

62 İrfan Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/481.

63 Kur'an-ı Kerim'in harekelenmesi için Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi (ö. 69/688) görevlendiren Ziyâd'ın ilme olan katkılarının yanında, Basra'da düzenin sağlanması adına aldığı kararların ne kadar tavizsiz, acımasız ve katı olduğunu gösteren bir rivayeti burada verelim; bir gece görevliler sokakta buldukları bir bedeviyi Ziyâd'a getirdiler, bedevi süt veya mal satmak için Basra'ya geldiğini, uykusu gelince bir köşede uyuyakaldığını ve yasaktan da haberi olmadığını söylemiştir. Bedevinin ifadesini alan Ziyâd: "Doğru söylemiş olabilirsin; fakat bu ümmetin ıslahı ve kendi kendimi yalancı çıkarmayı istemediğim için senin öldürülmen gerekir." diyerek boynunun vurulmasını emretmiştir. Ziyâd hakkında detaylı bilgi için bk: Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", 44/480-482; Yılmaz Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı – Şahsiyeti – Devlet Adamlığı)*, 128-143.

sarnıç ve köprüler yaptırma gibi bir dizi önemli faaliyetlerde bulunmuştur.[64] Horasan, Sicistân, Hind, Bahreyn ve Umman valiliklerine bakan Ziyâd'ın, Mugîre b. Şu'be'nin ölmesiyle Kûfe şehrinin de valisi olmuş, böylece Irak'ın iki büyük şehri ilk defa bir valinin idaresine bırakılmıştır.[65] Aldığı önemli kararlar, ortaya çıkardığı vergi sistemleri, yeni bina ve camilerin inşası, ilmî faaliyetlere desteği gibi birçok yeniliğe imza atan Ziyâd b. Ebîh'in dokuz yıllık valiliği döneminde Basra, fitne ve iç karışıklıktan temizlenmiş ve en parlak günlerini yaşamıştır. Onun valiliği döneminde Basra ortalama 150.000 nüfusa ulaşmıştır.[66]

Son günlerini yaşayan Muâviye, oğlu Yezîd'e (ö. 64/683) zorla biat aldırmıştır. Saltanat makamına geçtiği sırada Yezîd'e biat etmeyen Hz. Hüseyin (ö. 61/680) Kûfe'ye gitmek üzere yola çıkmıştır. Hicri 55/675 yılında Basra valiliğine getirilen Ubeydullah b. Ziyâd (ö. 67/686) babası Ziyâd b. Ebîh'ten daha sert tedbirler alarak Kerbelâ[67] olayının baş katillerinden biri olarak tarihe kara bir leke olarak geçmiştir.[68] Bu elim vakadan sonra Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) Emevî hanedanlığına karşı kendi halifeliğini ilan etmiş[69] ve kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i (ö. 72/691) Irak valiliğine atamıştır. Birçok bölgeden biat alan Abdullah b. Zübeyr'e karşı Yezid, Medine halkının ona biat ettiğini ve kendi valisinden vazgeçtikleri haberini alınca Müslim b. Ukbe'yi görevlendirmiştir. Daha sonra Yezîd'in zalimliklerinden biri olarak klasik kaynaklarımızda yer alan ve Müslümanları derinden yaralayan sahnelere şahit olan Harre vakası (63/683) yaşanmıştır.[70] Bu acı olay-

---

64 Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", 44/481.

65 A'zâmi, *Târihî Basra*, 46-47; Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", 44/482.

66 Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", 44/482.

67 Kerbelâ olayı hakkında detaylı bilgi için bk. Adnan Demircan, "Ehl-i Sünnet Âlimlerinin Kerbela Olayına Yaklaşımları", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/1 (31 Mayıs 2010), 69-89; Fatih Erkoçoğlu, "Kutsal(laştırılmış) Bir Mekan: Kerbela* (Osmanlı Hâkimiyetinin Sonuna Kadar)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (15 Haziran 2010), 277-320; Yakup Keskin, "Yakın Döneme Etkileri İtibari İle Kerbelâ", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (30 Aralık 2012), 307-340.

68 Taberî, *Târîh*, 5/467-470; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/335-345; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/569-580; Şakir, *et-Târîhu'l-İslâmî*, 4/123-126; Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, 510-515.

69 Şakir, *et-Târîhu'l-İslâmî*, 4/140.

70 Harre vakasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Bahaüddin Varol, "Harre Vakası", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (01 Ağustos 1997), 513-534; M. J. Kister, "Harre Vakası (Bazı Sosyo-Ekonomik Tespitler)", çev. Ünal Kılıç,

lardan sonra Hâricîler, Hz. Ali taraftarları ve valilerin kişisel kararlarına karşı çıkan şehir halkları ayaklanma başlatmıştır. Bu durum karşısında saltanat makamı yeni fetih harekâtlarının yönünü genellikle iç isyanları bastırmaya çevirmiştir.

I. Yezîd'in ölümünden sonra tahta II. Muâviye (H. 63-64/M. 683-684), kısa bir süre sonra Mervan b. Hakem (ö. 65/685), (H. 64-65/M. 684-685) daha sonra da Mervan'ın oğlu Abdülmelik b. Mervan (H. 65-86/M. 685-705) çıkmıştır. Abdülmelik'in halifeliğini Suriye ve Mısır eyaletleri kabul etmesine rağmen Hicaz ve Irak halkı Abdullah b. Zübeyr'in idaresi altındaydı.[71] Bu kargaşadan faydalanmak isteyen Bizans, Suriye'ye karşı akınlar başlatarak Abdülmelik'i zor durumda bırakırken, aynı esnada Mekke kuşatmasında Abdullah b. Zübeyr'i destekleyen Hâricîler, kuşatmanın kaldırılmasından sonra Necid ve Basra'da isyana kalkarak Abdullah b. Zübeyr'i zor durumda bırakmıştır.[72] Bunlara ek olarak Kûfe'de her iki lider için de tehlike oluşturan Muhtâr es-Sekafî (ö. 67/687) isyanı patlak vermiştir.[73] Zalim lakabıyla meşhur olan Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714) Emevî halifesi tarafından vali tayin edildikten sonra kendisine bağlı bölgeleri Basra'dan idare etmiştir. Başlayan isyanlara karşı Ziyâd b. Ebîh'e merhamet okutacak şekilde çok katı bir siyaset uygulanmıştır.[74] Abdullah b. Zübeyr'in üzerine yürüme emrini alan

---

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 (15 Aralık 2000), 305-316; İlyas Uçar, "Medîne Tarihi'nde Kara Bir Gün: Harre Vak'ası", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 8/1 (28 Mart 2022), 33-52.

71 Hakkı Dursun Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/267.

72 Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", 1/267.

73 Muhtâr es-Sekafî (ö. 67/687): Önceleri siyasete yanaşmayan Muhtâr, Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra onun intikamını almak amacıyla ayaklanmıştır. Hicri 64'te (683) şehri kuşatan Emevî ordusuna karşı Abdullah b. Zübeyr'e katılmıştır. Fakat I. Yezîd'in ölümünün ardından Abdullah b. Zübeyr'den beklediği ilgiyi göremeyince Kûfe'ye dönmüştür. Hz. Hüseyin'in intikamını almak için başlatılan Tevvâbîn hareketine de katılmayarak asıl maksadının Hz. Hüseyin'in öcü olmadığını belli etmiş, Hz. Ali'nin diğer oğullarından Muhammed b. Hanefiyye'nin kendisini tayin ettiğini ileri sürüp onun adına faaliyete geçmesi üzerine İbn Zübeyr, Muhtâr'ı durdurmak amacıyla kardeşi Mus'ab'ı Basra valiliğine tayin etmiştir. Mus'ab'ın ordusu Kûfe'yi ele geçirmiş ve Muhtâr öldürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Yiğit, "Muhtâr es-Sekafî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/54-55.

74 Haccâc'ın zalimliği ve hakkında detaylı bilgi için bk. Ali Delice, "Haccâc b. Yusuf (Hayatı ve Faaliyetleri)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (15 Aralık

Haccâc, Mekke'yi ablukaya alma izninin verilmesi üzerine şehri kuşatmış ve mancınıklarla taşa tutmuştur. Uzun süren muhasaranın sonunda Abdullah b. Zübeyr teslim olmak yerine savaşmayı tercih edince hicri 73 miladi 692 yılında vefat etmiştir.[75] Üç gün boyunca Mekke'nin yağmalanmasına izin veren Haccâc, İbn Zübeyr'in başını keserek Suriye'ye göndermiş ve bir müddet asılı kalan cesedi annesinin ricası üzerine defnedilmiştir.

Siyasi ve iktisadi sahalarda artı ve eksi yönden birçok önemli olayların dönemi olan Abdülmelik b. Mervan'ın ölümünden sonra tahta önce oğlu I. Velid b. Abdülmelik (ö. 96/715), (H. 86-96/M. 705-715) daha sonra ise diğer oğlu Süleyman b. Abdülmelik (ö. 99/717), (H. 96-98/M. 715-717) çıkmıştır.[76] I. Velid döneminde Basra valiliği görevini Yezîd b. Ebî Müslim (ö. 102/720-21), Süleyman döneminde ise Yezîd b. Mühelleb (ö. 102/720) yürütmüştür. Ortalama iki yıl tahtta kalan Süleyman'dan sonra Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) hilafet makamına geçmiştir (H. 98-101/M. 717-720).[77] Onun gelmesiyle İslam dünyası âdeta asr-ı saâdet döneminin ikinci halife zamanı Hz. Ömer dönemini yaşamıştır.[78] Güvenilir bir hadis ravisi ve iyi bir âlim olan Ömer b. Abdülaziz döneminde Basra valiliğine Adî b. Ertât (ö. 102/720) getirilmiştir. Basra'yı vali atamalarıyla yöneten Emevîler coğrafi konumu gereği ticari ve siyasi faaliyetlerin özenle sürdürülebilirliği açısından bu şehre önem vermişlerdir.[79] Şehrin imar yapısı, halkın ihtiyaçlarının giderilmesi için her türlü hizmeti sunmaları birçok insanın Basra'ya göç edip yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Zamanla gelişen şehir ilim, fen ve edebiyatın yatağı, sanayi ve ticaretin merkezi, âlimlerin, fakihlerin, felsefecilerin, şiir ve diğer alanlarda önder olan büyük adamların toplanma merkezi hâline gelmiştir.[80] Bununla birlikte fitnelerin, iç kargaşaların, yeni fikir akımları ve isyanların yatağı da olmuştur.

Ömer b. Abdülaziz'in vefatından sonra saltanat makamına sırayla II. Yezîd (ö. 105/724) (H. 101-105/M. 720-724), Hişam b. Abdülmelik (ö.

1998), 445-459; Metin Yılmaz, "Emevî Valisi Haccâc b. Yusuf'un Zindanları", *İSTEM* 25 (01 Aralık 2016), 3-29.

75 Taberî, *Târîh*, 6/187-189; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/124-127; Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, 548-550.

76 Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, 583.

77 Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, 570.

78 Aktan, *İslam Tarihi*, 284.

79 A'zâmi, *Târihî Basra*, 85.

80 A'zâmi, *Târihî Basra*, 85.

125/743) (H. 105-125/M. 724-743), II. Velid (ö. 126/744) (H. 125-126/M. 743-744), III. Yezîd (ö. 126/744) (Nisan 744 – Ekim 744), İbrahim b. Velid (ö. 132/750) (H. 126/M. 744) ve son olarak II. Mervan (ö. 132/750) (H. 126-132/M. 744-750) gelmiştir.[81] II. Mervan'la birlikte, 661-750 yılları arasında hüküm süren ilk İslam hanedanı Emevîler yıkılmış ve yerine Osmanlı'dan sonra en çok hükümdarlık sürmüş olan Abbâsîler devleti kurulmuştur.

Emevîler'in ilk zamanlarında ders meclislerinin hocaları genellikle genç sahabeler kuşağına mensup âlimlerle, tâbiîn tabakasına mensup öğrencilerdir. İlmî çalışmalar Medine, Mekke, Kûfe, Şam gibi şehirlerde olduğu gibi Basra'da da yoğunluk kazanmış; kıraat, tefsir, hadis, şiir, kelam gibi dinî ilimlere dair önemli âlimler ve eserlerin yanı sıra nahiv ilminin temelleri, Basra'da Ebü'l-Esved ed-Düelî ve talebeleri tarafından atılmıştır. Basra şehri Emevîler'in son zamanlarına kadar bu ilmin de yegâne merkezi olarak kalmıştır.[82]

1.1.4. Abbâsîler Döneminde Basra

Adını Peygamberimizin amcası Abbas b. Abdülmuttalib'den (ö. 32/653) alan Abbâsîler, geniş bir kitlenin desteğiyle Emevî devletini yıkmıştır. Yıkılan devletin daha önce uyguladığı politika ve siyasi faaliyetlerini kabul etmeyen ve sabırsızlığı son noktaya ulaşmış kimseler, Emevî ailesinden topyekûn bir öç alma hareketine girişmiştir. Öyle ki bu durum rivayetlere göre daha önce ölmüş Emevî halifelerinin mezarlarını açıp kemiklerini darmadağın etmeye kadar varmıştır. Bu katliam girişiminden kendini kurtaran Emevî torunu Abdurrahman b. Muaviye[83] (ö. 172/788) uzun bir yolculuk yaparak günümüz İspanya topraklarına ulaşıp Endülüs Emevî devletini kurmuştur.

Abbâsî döneminde ilk tahta oturan Ebü'l-Abbâs es-Seffâh (ö. 136/754) (132-136/750-754) Basra'ya vali olarak Yezîd b. Mühelleb'in (ö. 102/720) to-

---

81 Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, 580-584; Aktan, *İslam Tarihi*, 284-285; Hasan, *İslâm Tarihi*, 419-425.

82 İsmail Yiğit, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/96-97.

83 Not: Emevîler devrinde Mısır'da kadılık yapan ve tâbiînden olan Abdurrahmân b. Muâviye (ö. 95/714) ile karıştırılmamalıdır. Endülüs'ün kurucusu aynı ismi taşısa da genelde I. Abdurrahman ismiyle anılmaktadır.

runu Süfyan b. Muâviye'yi atamıştır.[84] Abbâsîlerin ilk Basra valisi unvanını alan Süfyan b. Muâviye, hutbeleri Abbâsî halifesi adına okutup, Basra'nın yeniden imarı ve halkın yerlerine geri dönmeleri konusunda büyük çaba harcamıştır.[85] Süfyan b. Muâviye'den sonra Abbâsî halifeleri tarafından Basra'ya birçok vali atanmıştır.[86] Atanan valiler döneminde bazen iç isyanlar zuhur ederken, bazen hayat olağan şekilde devam etmiştir. Basra yetiştirdiği ilim adamlarıyla diğer illerin çoğundan temayüz etmiş nahiv ilminin membaı olması yanında kıraat, tefsir, hadis gibi alanlarda sayısız ilim adamının vatanı olmuştur.[87] Ayrıca ticari hayatın kesiştiği önemli mekânlardan biri olması hasebiyle tüccarların, seyyahların uğrak mekânlarından biri hâline gelmiştir. Ticaretle birlikte, insan hayatı için yapılması gereken çeşme, okul, hastane, sosyal alanlar gibi tüm mekânlar valiler tarafından inşa edilmiştir.[88] Tüm bu gelişmelerin yanında ağır sonuçları olan isyanlar baş göstermiş, hâliyle itikat yönünden ehli sünnetin dışında değerlendirilen birtakım akımlar ortaya çıkmıştır.[89] Bu akımların çıkmasına zemin hazırlayan politik fikirlerin coğrafyası

---

84 Mühellebîler: Emevîler ve Abbâsîler zamanında yetiştirdiği devlet adamı, âlim ve şairlerle tanınan bir ailedir. Ezd kabilesinin Atîk kolundan gelir. Adlarını Emevîler'in Horasan valisi Mühelleb b. Ebû Sufre'den (ö. 82/702) alır. Sahâbî Ebû Sufre'nin (ö. ?) oğlu olan Mühelleb, Emevîler'in beş yıl boyunca Horasan valiğini yapmış, Mühellebîler'in atasıdır. Detaylı bilgi için bk. İrfan Aycan, "Mühellebîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/512.

85 Eroğlu vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, 39.

86 Abbâsîler döneminde Basra'ya ataması yapılan valilerin isimleri hakkında bakınız: Eroğlu vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, 39-54.

87 H. 210 senesinde Halife Me'mûn b. Hârûn er-Reşîd (ö. 218/833), Basra'da mevcut olan bilim adamları ve öğrenci sayısının tespitini ister. Yapılan tespitte, Basra'da 700 müderris ve 11.000 öğrencinin bulunduğu bildirilir ve Halife, hocalara ve öğrencilere aylık bir miktar maaş tahsis edilmesini ve son yirmi yıl içinde çeşitli bilim dallarında telif edilen kitapların birer nüshasının Bağdat'a gönderilmesini emreder. Toplanan kitaplar üç gemi dolusu olduğu ve yaklaşık 200.000'den fazla eserden oluşur. Eroğlu vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, 42.

88 Basra'da ticaret hayatı için bk. Taner Yıldırım, *Abbâsîler Dönemi Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık ve Ticâret* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 110-119.

89 Abbasiler döneminde Basra'da birçok isyan meydana gelmiştir. Yaklaşık 15 yıl gibi bir zaman Abbasilere baş kaldıran zenciler, İslam kaynaklarındaki rivayetlere göre 300.000 ile 500.000 arasında zencinin katıldığı İslâm tarihindeki en kanlı ve yıkıcı isyanlardan biridir. Zenci köleler, III. (IX.) yüzyılda Aşağı Irak'taki bataklık bölgede aşırı sulamadan dolayı tuzlanan toprakların temizlenmesi için pirinç ve şeker kamışı gibi sulu tarım alanlarında 2000 ile 5000 kişilik gruplar hâlinde ağır şartlar altında ça-

olan Basra-Kûfe şehirleri Mutezile, Hâriciyye, Şia, Karmatîler[90] gibi ileride iç isyanlarda başrol oynayan fikirlerin menşei olmuştur. Bu tür akımların tabileri, siyasi anlamda idare edilmesi kimi zaman mümkünken kimi zaman da istekleri yerine gelmeyince iç isyanların kıvılcımını tutuşturan kesim olarak ortaya çıkmıştır. İç karışıklıkların farklı bir boyut aldığı halife Harun Reşid'in (ö. 193/809) oğlu Me'mûn (ö. 218/833) döneminde (813-833) ise iktidar desteğiyle başlayan ve birçok kötü sonuçlara sebep olan mihne olayı ve sonrasında Halku'l-Kur'ân fikri dayatılmasının tohumları Basra'da ortaya çıkan Mutezile mezhebinin kurucuları tarafından gerçekleşmiştir.[91] İlmî faaliyetlerin zirve yaptığı Basra, fikir özgürlüğünün getirmiş olduğu rehavetten ya da bu fikir akımının takipçileri, ilk düşünürler kadar ileri görüşlü olmadığından ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar kimi zaman karşıt fikirli kimselerin kanlarını dökmeye varıncaya kadar devam etmiştir.

Abbâsîler'in iktidara gelmesiyle iktisadi hayatta büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Basra'da çeşitli yerlerde kıymetli taşlar ve Basra körfezinde çok miktarda inci çıkarılmıştır. Kiremit ve tuğla endüstrisinin başlıca merkezlerinden biri olan Basra'da -Abbâsîler'den önce de olduğu gibi- cam sanayii önemini devam ettirmiştir. Bağdat, Basra, Kûfe ve Vâsıt'taki sarraflar yalnız ziynet eşyası üretmekle kalmayıp aynı zamanda çeşitli kadehler, kavanozlar, çiçek vazoları, şamdanlar, eyerler, kınlar ve daha pek çok eşya imal etmişlerdir.[92] Dericilikte Bağdat ve Basra, çadırcılıkta ise Basra bu sa-

---

lıştırılıyordu. Hz. Ali soyundan geldiğini iddia eden Ali b. Muhammed ez-Zencî (ö. 270/883) kendilerini bu durumdan kurtarma vaadiyle onları isyana teşvik etmiştir. Zenciler, kendi adlarına para bastırıp, hutbe okuttular ayrıca bayrak kullandılar. Âdeta bağımsız bir devlet hâline gelen zencilerin ayaklanması hicri 269/883 yılında bastırılmıştır. Ek bilgi için bk: Eroğlu vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, 43-45; Mustafa Demirci, "Zenc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/249-251.

90 Zencilerin başlattığı isyandan sonra ortaya çıkmış bu grubun anlayışı İslam'dan tamamen uzak yalan yanlış sapkınlıklar ve saçmalıklarla doludur. Zencilerden sonra Müslümanlara sıkıntılar yaşatan ikinci önemli grup karmatîlerdir. Aşırı zındıklar içerisinde yer alan bu grubun kurucusu kendisini hem İsa hem Mehdi hem de Ruhü'l-Kudüs diye tanıtmıştır. Eroğlu vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, 46.

91 Mihne sürecinde Basra ekolünün tutumu için bk. Mehmet Hanifi Yoldaş, "Mihne Sürecinde Basra ve Bağdat Ekollerinin Tutumları", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (30 Haziran 2019), 17-35.

92 Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/46.

nayinin merkezi olmuştur. Müslüman tüccarlar genellikle Basra limanından yola çıkıp Übülle, Kızıldeniz ve Aden limanlarından Hindistan, Seylan ve Çin'e ticari mallar sevk etmiştir. Hindistan ve Sind'den kâfûr, öd ağacı, karanfil, pamuklu kumaşlar, Serendib'den yakut ve elmas, Bizans'tan kürk, Çin'den öd ağacı, ipek ve misk, Yemen'den ıtriyat, Fars'tan silah ve ziynet eşyaları satın almışlardır.[93] Müslüman tacirler bunların dışında kalay, baharat, fildişi ve diğer bazı lüks eşyalar da ithal etmişler; bu mallara karşılık olarak buğday, arpa, pirinç, hurma, meyve, çiçek, şeker, cam, keten, yünlü ve ipekli kumaşlar, gül suyu, esans, zeytinyağı, tuz, ilaç ve demirden yapılmış aletleri takas ederek ihracat yapmışlardır.[94]

Netice itibariyle Hz. Ömer döneminden itibaren İslam dünyasına birçok olumlu katkıları, bunun yanında kimi zaman olumsuz etkileri olan Basra şehri, Abbâsî devletinden sonra Moğol istilasına maruz kalmıştır.[95] Hicri 132 miladi 750 yılından 656/1258 yılına kadar hüküm süren Abbâsî devleti yıkıldıktan sonra sırasıyla 1258'de Moğollar daha sonra 1335'te İlhanlılar, 1383'te Timurlular, 1410'da Karakoyunlular, 1470'te Akkoyunlular ve nihayet 1508 yılında da Safevîler'in hâkimiyetleri altına girmiştir.[96] Farklı devletlerin yönetiminde olan bu şehir Osmanlının yıkılışından sonra mevcut Irak toprakları içerisinde yer almaktadır.[97] Utbe b. Gazvân tarafından kurulan şehrin ilk arazileri şimdileri suya daha yakın olma ve eski dönemin aksine Sâsânî istilasından emin olunduğu için Fırat ve Dicle nehrinin kesiştiği noktaya taşınmıştır. Şehrin ilk kurulduğu mekân, tarihten kalıntıları olan bir harabeye dönmüştür.

1.1.5. Basra'da İlmî Faaliyet

Hülefâ-i Râşidîn dönemi, İslami ilimler alanlarında çalışmalar hız kesmeden sürerken, Emevîler dönemi hem iç karışıklıkların hem de dönemsel olarak kısa bir süre olması hasebiyle bir önceki halifeler döneminden çok fazla farklılık arz etmemiştir. Yine de fethi gerçekleşen İran, Mısır, Bizans medeniyetini taşıyan Suriye gibi bölgelerde ilmî ve kültürel faaliyetler de-

93 Yıldız, "Abbâsîler", 1/46-48.
94 Yıldız, "Abbâsîler", 1/46-48.
95 Bakır, "Basra", 5/111.
96 Bakır, "Basra", 5/111.
97 المعرفة, "Basra".

vam etmiştir. Farklı medeniyetlerin fikir, kültür, sosyal yapısıyla tanışan Müslümanlar, bu medeniyetin çocuklarının İslam'a girmesiyle birlikte fikrî ve felsefi kültürü kendi içinde hissetmeye başlamışlardır. Abbâsîler dönemi İslam medeniyeti, ilmî alanda zirve noktalara ulaşırken, fikir ayrılığından kaynaklanan akımların da dönemi olmuştur. Hz. Osman ve sonrasında gelişen olumsuz olaylar neticesinde Mutezile, Hâriciyye, Mürcie, Kaderiyye, Hz. Ali ve çocuklarının taraftarlığı iddiasıyla ortaya çıkan Şia gibi fikrî/itikadi oluşumlar bu dönemde kurumsallaşmıştır.

Basra kurulduğu dönemden itibaren ilmî faaliyetlerin mekânı hâline gelmiştir. Kuruluşundan sonraki dönemlere kadar sayısız ilim adamına ev sahipliği yapan Basra, tefsir, kıraat, Arap dili, hadis, kelam, tarih gibi alanlarda birçok âlim yetiştirmiştir. İlim adamlarının orada görev yapmasıyla birlikte mimari, sanat ve diğer fenni alanlarda gelişmeler sağlanmıştır. Basra şehri, Kûfe, Bağdat, Şam, Mısır gibi dönemin popüler şehirleri arasına katılarak imar, yapı ve toplumun hizmetine sunulacak mekânlar bakımından gelişip, sonraki neslin büyük birikimler kazanmasına vesile olmuştur. Bu gelişmelerin temel aktörü Basralı bilginler ve dönemin diğer şehirlerinde ilimle uğraşan öncü şahsiyetlerdir. İslam tarihinin öncüleri olan âlimlerimiz sayesinde Basra, İslam medeniyeti açısından önemli bir konuma yükselmiştir.

Hz. Ömer'in vali olarak atadığı Ebû Mûsâ el-Eş'arî aynı zamanda Basra'da ilmî çalışmaların bayraktarlığını yapmıştır.[98] Güzel Kur'an okuyuşuyla Hz. Peygamber'in iltifatına mazhar olan Ebû Mûsâ,[99] Kur'an ve kıraat eğitiminde sahabe arasında öncü isimlerin başında gelmektedir.[100] Bu ilmin fidanlarını Basra'da eken Ebû Mûsâ el-Eş'arî, ileride Basra kıraat ekolünün temsilcileri olan kıraat imamlarının yetişmesine katkı sağlamıştır.[101] İdarecilik görevinin yanında kadılık görevi de yapan el-Eş'arî, yargı sistemine dair

---

98 Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 56.

99 Hz. Peygamber bir gün Ebû Mûsâ'l-Eşarî'yi Kur'an okurken dinlemiş ve ona: "Gerçekten sana Davud Peygamber'in mizmarlarından biri verilmiştir" buyurmuştur. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, nşr. Râid Sabri ibn Übeyy Alfe (Riyad: Dâru'l-Hadara li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2010), "Fedâilul-Kur'ân", 31 (No. 5048).

100 Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, 47.

101 Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 53.

önemli adımlar atıp İslam hukukunun oluşumuna dair büyük katkılar sunmuştur.[102]

Hz. Osman istinsah faaliyetinden sonra ilgili bölgelere her bir nüshayla birlikte, bir de kâri göndermiştir. Basra Mushaf'ıyla birlikte gönderilen Âmir b. Abdülkays (ö. 55/675) Kuran-kıraat eğitimini Basra'da bulunan diğer Kur'an öğretmenleriyle birlikte yürütmüş, böylece kıraat ilmine katkı sağlamıştır.[103] Daha sonra detaylı açıklanacağı üzere; Hz. Osman'ın gönderdiği kâriler bölgesel kıraat birlikteliğini sağlama ve ihtilafa konu olan farklılıkları minimalize etme amacı taşımaktadır.[104]

Hz. Osman'ın şehadetinden sonra hilafet makamına Hz. Ali gelmiştir.[105] Hz. Ali'nin hilafet döneminde idarecilik görevi verilen ve ilmî alanda sahabe arasında önemli bir konuma sahip olan Abdullah b. Abbâs tarafından Basra'da ilmî çalışmalar ve faaliyetler hız kesmeden devam etmiştir.[106] Hz. Ali döneminde valilik görevini yürüten Abdullah b. Abbâs, ilmî kendisinden sonraki nesle aktarmada Kur'an, tefsir ve hadis alanında öncülük yapmıştır .[107] İbn Abbâs, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) gibi hayatlarının belli kısımlarını Basra'da geçirmiş başka sahabeler de öğrendiklerini bu bölgede yaymada kendilerini geri planda tutmamıştır. Nitekim Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yle birlikte bir grup sahabe de idari ve ilmî çalışmalara yardım için Hz. Ömer tarafından gönderilmiştir.[108] Yine Basra'da hem valilik hem kadılık hizmeti yapan tâbiînden Ebü'l-Esved ed-Düelî Kur'an-ı Kerim'e hareke sistemini koyması ve Arap nahvinin ilk esaslarını belirlemesi açısından Emevîler dönemi ilmî çalışmaların hız kesmeden devam etmesini sağlamıştır.[109] Bu önemli şahıslar ilmi sonraki nesillere aktarma çabalarının neticesi olarak Basra'da birçok kimsenin yetişmesine katkı sunmuştur. Basra'da öne

---

102 Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yaşar Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/191; İsmail Altun, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hayatı ve Kişiliği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 23-219.

103 Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 88.

104 Çetin, *Kur'an İlimleri*, 83-84.

105 A'zâmi, *Târihî Basra*, 21.

106 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/95.

107 Çakan - Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", 1/77.

108 A'zâmi, *Târihî Basra*, 18.

109 Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 13.

çıkan isimlere yer vermeden önce şunu ifade edelim ki ismini bir alanda vereceğimiz çoğu şahsiyet aynı zamanda diğer ilimlerde de otoriter bir konuma sahiptir. Fakat genel olarak bir alanda daha çok ön plana çıktığı için sadece bir yerde ismini vermekle yetineceğiz.

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi: Basra'da kıraat ilminde sahabeden Ebû Mûsâ el-Eş'arî,[110] tâbiînden olan Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688),[111] Kur'an'ı noktalayan ve tâbiînden olan Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708),[112] yine Mushaflara noktalama sistemini ilk defa uygulayan arkadaşı ve tâbiînden olan Nasr b. Âsım (ö. 89/708)[113] öncü isimlerdir. Tefsir, hadis ve kıraat âlimi, tâbiî Ebü'l-Âliye Rufey' b. Mihrân er-Riyâhî el-Basrî (ö. 90/709), Zahit, tâbiî ve kâri olan Ebû Nasr el-Alâ' b. Ziyâd (ö. 94/712-13), Ebû Recâ' el-Utâridî (ö. 105/723-24)[114] gibi isimler de Kur'an ve kıraat alanında etkin olmuşlardır. Meşhur tâbiî, âlim, zahit ve kıraat-i erbe'ati aşere imamlarından on üçüncüsü Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), yedi kıraat imamından üçüncüsü aynı zamanda Basra Arap dili ekolünün kurucusu ve edebiyat âlimi Ebû Amr el-Alâ' (ö. 154/771),[115] on dört kıraat imamlarından Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî (ö. 202/817) ve kıraat-i aşerenin dokuzuncusu Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/821) Basra kıraat imamlarıdır. Bu dört imamın hayatları ikinci bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

Tefsir İlmi: Basra'da tefsir alanında öne çıkan isimler arasında Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahabe Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) ilk sıradadır.[116] Tefsir, hadis ve kıraat âlimi olan tâbiînden Ebü'l-Âliye er-Riyâhî el-Basrî (ö. 90/709),[117] müfessir, muhaddis tâbiî Katâde b.

---

110 Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 2/380-401; Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", 10/190-192.

111 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/81-86.

112 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1374), 1/75-76.

113 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, thk. Mustafa Fevvâz - Hikmet Fevvâz (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 192.

114 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/66; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/253-257.

115 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 6/407-410.

116 Çakan - Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", 1/76-79.

117 Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye*, thk. Ebû İbrahim Amr b. Abdullah (Kahire: Dâru'l-Lu'luât, 2017), 2/53-55.

Diâme es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735),[118] Rebî' b. Enes el-Basrî (ö. 139/757/) Basra Mutezilesine bağlı tefsir, kelam ve fıkıh âlimi Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816) ve Arap dili ve edebiyatı, tefsir, ahbâr ve nesep âlimi Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824) diğer önemli isimlerdir.[119]

Hadis ve Fıkıh İlmi: Basralı zahit tâbiî ve sika bir ravi olan Ebü'l-Cevzâ' (ö. 83/702), İbâzıyye'den olduğu söylenen muhaddis ve fakih Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12), muhaddis ve fakih tâbiî Ebû Kılâbe el-Cermî (ö. 104/722), muhaddis tâbiî âlimlerinden Ebû Nadre (ö. 108/726), muhaddis tâbiî Bekr b. Abdillâh b. Amr el-Müzenî el-Basrî (ö. 108/726), rüya tabiriyle tanınan hadis ve fıkıh âlimi tâbiînden Muhammed b. Sîrîn el-Basrî (ö. 110/729), muhaddis, âbid ve zahit şahsiyet Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744), tâbiînden muhaddis Yahyâ b. Ebû Kesîr (ö. 129/747), fıkıh ve hadis âlimi tâbiînden Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), muhaddis tâbiî Yûnus b. Ubeyd (ö. 139/756), Basra ve Kûfe kadılığı yapan, muhaddis Haccâc b. Ertât (ö. 145/762), hadis âlimi Abdullah b. Avn b. Ertabân el-Basrî (ö. 151/768), hadisleri ilk defa konularına göre tasnif eden muhaddis ve fakih İbn Ebî Arûbe (ö. 156/773), tebeu't-tâbiîn neslinden muhaddis, rical âlimi Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776), muhaddis, nahiv ve fıkıh âlimi Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), hadis hafızlığıyla ün salmış Ebû Avâne el-Vâsıtî (ö. 176/792), bir başka hadis hafızı ve kıraat âlimi Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), başka bir Basralı hadis hafızı Gunder el-Hüzelî (ö. 193/809), tebeu't-tâbiînin tanınmış hadis hafızı ve fıkıh âlimi Abdurrahmân b. Mehdî b. Hassân el-Basrî (ö. 198/813-14), hadis hafızı ve rical âlimi Yahyâ b. Saîd el-Kattân el-Basrî (ö. 198/813), müsned sahibi, Basralı muhaddis Tayâlisî (ö. 204/819), Ravh b. Ubâde (ö. 205/820), meşhur muhaddis ve kâri Abdullah b. Yezîd el-Adevî el-Mukrî (ö. 213/828), Basra'nın tanınmış muhaddisi Amr b. Merzûk (ö. 224/839), muhaddis Muhammed b. Beşşâr Bündâr (ö. 252/866), hadis hafızı Ebû Kılâbe er-Rekâşî (ö. 276/890) ve Basralı muhaddis ve Şafii fakihi Zekeriyyâ b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307/920) önemli hadis ve fıkıh âlimleridir.[120]

---

[118] Katâde'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 5/270-283.

[119] Basralı daha fazla şahsın ismi ve hayatları için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/5-385; Halîfe b. Hayyât, *Tabakâtü'r-ruvât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Bağdat: Câmia'tü Bağdâd, 1967), 173-229.

[120] Hadis alanında öne çıkmış isimler ve detaylı bilgi almak için bk. Ali Çelik, *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlmi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 70-140.

Arap Dili ve Edebiyatı: Basra dil mektebinin kurucularından İbn Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 117/735), bu ekolün ilk temsilcilerinden dil ve kıraat âlimi İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766), nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan *"Kitâbü'l-ʿAyn"* müellifi, meşhur dil ve edebiyat âlimi Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eserin yazarı ve Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisi Sîbeveyhi (ö. 180/796), Basra dil mektebinin tanınmış âlimi Yûnus b. Habîb (ö. 182/798), mektebin tanınmış diğer bir meşhur âlimi Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), Basra mektebine mensup dil ve edebiyat âlimi Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), Basra dil mektebinin önde gelen simalarından şiir ve ahbâr ravisi, dil ve edebiyat âlimi Asmaî (ö. 216/831), Arap edebiyatı, dil ve lügat âlimi Ahmed b. Hâtim el-Bâhilî (ö. 231/846), Basra dil mektebinin önde gelen âlimlerinden Cermî (ö. 225/840), Arap dili ve edebiyat âlimi Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863), Basra ekolüne mensup dil ve edebiyat âlimi Riyâşî (ö. 257/871), Sîbeveyhi'den sonra ikinci otorite olan "el-Kâmil fi'l-edeb" eserinin müellifi Arap dili ve edebiyat âlimi Müberred (ö. 286/900), Hanefî fakihi ve dilci Ebû Saîd es-Sîrâfî (ö. 368/979), Basra ekolüne mensup nahiv âlimi *"el-Hücce li'l-kurrâʾi's-sebʿa"* eserin müellifi İbn Mücahid'in talebesi, meşhur kâri Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987) ve âlim, edip ve münekkit Ebû Alî el-Merzûkî (ö. 421/1030).[121]

1.1.5.1. Basra'da Mezhebi Durum

Basra'da Kur'an, tefsir, hadis, kelam, tarih gibi alanlarda yetişen meşhur âlimler olduğu gibi itikadi yönde öne çıkar kimselerde bulunmaktadır. Bu şahısların isimleri ve öncü oldukları veya bağlı oldukları mezhepler şunlardır:

Eş'ariyye: Eş'ariyye mezhebinin kurucusu Ebü'l-Hasen el-Eş'arî el-Basrî de (ö. 324/935-36) Basra şehrinin önde gelen âlimlerindendir.[122]

Mutezile: Basra ekolünün ilk temsilcisi ve Mutezile mezhebinin kurucusu Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), Mutezilenin kurucularından ve hadis rivayet

---

121 İsimleri yer alan şahısların hayatları ve daha fazla şahsa ait bilgi için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/5-385; Hayyât, *Tabakâtü'r-ruvât*, 173-229; Halit Yağan, *Basra Dil Mektebi ve Başlıca Temsilcileri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 201-263.

122 Eş'ari'nin hayatı, eserleri, fikri ve mezhebin oluşumu hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Keskin, *Eş'ariliğin Teşekkül Süreci "el-Eş'ari Dönemi"* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 68-110.

eden ilk kelamcılardan Amr b. Ubeyd (ö. 144/761), Mutezilenin ilk âlimlerinden Dırâr b. Amr (ö. 200/815), Mutezile ekolünün ileri gelen âlimlerinden Muammer b. Abbâd (ö. 215/830), Mutezilenin Basra ekolü kelamcılarından Hişâm b. Amr (ö. 218/832), Mutezile Basra ekolünün kurucularından âlim Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50), önde gelen kelamcılarından Ebû Sehl Abbâd b. Süleymân es-Saymerî (ö. 250/864), Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mutezile kelamcılarından biri olmasının yanında görüşlerini benimseyenlere Câhiziyye ismi verilen Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869), Basra Mutezilesi ileri gelenlerinden, kelam ve tefsir âlimi Şahhâm (ö. 270/883), Basra Mutezilesi reislerinden, kelam, tefsir ve fıkıh âlimi meşhur Ebû Alî el-Cübbâî (ö. 303/916), Basra Mutezilesinin ünlü kelamcısı ve Şafii fakihi meşhur âlim Kadı Abdülcebbâr (ö. 415/1025) ve Mutezilenin Basra ekolüne mensup son temsilcilerinden biri Ebû Reşîd en-Nîsâbûrî.[123]

Kaderiyye: Kaderiyye mezhebinin kurucusu Basralı meşhur Ma'bed el-Cühenî (ö. 83/702).[124]

Nazzâmiyye: Basra Mutezile ekolünün ileri gelen kelamcılarından biri olmasının yanında, Nazzâmiyye kolunun kurucusu "Nazzâm" ismiyle meşhur olan Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr b. Hâni' en-Nazzâm (ö. 231/845).[125]

Hâricîyye: Basra Hâricîliğinin önde gelen liderlerinden Mirdâs b. Üdeyye (ö. 61/681), Hâricîlerin Ezârika fırkasının lideri Nâfi' b. el-Ezrak (ö. 65/685), ilk Hâricî fırkalarından biri olan Sufriyye'nin kurucusu Ziyâd b. Asfar veya Abdullah b. Saffâr ve diğer bir Hâricî fırka olan İbâziyye'nin kurucusu Abdullah b. İbâz.[126]

Diğer Alanlar: Asıl adı Ebû Osmân Yezîd b. Ziyâd b. Rebîa el-Himyerî (ö. 69/688) olan hiciv şairi İbn Müferriğ, Basralı zahit tâbiî ve sika ravi

---

123 Mutezile'nin temsilcileri hakkında daha fazla isim ve ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Bilgin, *Tefsirde Mu'tezile Ekolü* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 54-264.

124 İlyas Üzüm, "Kaderîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/64-65.

125 Ayrıntılı bilgi için bk. İlyas Çelebi, "Nazzâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/466-469.

126 Basra'da ilk Harici hareketleri hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Çakırtaş, *Emevîler Dönemi Şiddet Hareketleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 77-97.

Ebü'l-Cevzâ' (ö. 83/702),[127] Arap şairi, hatip ve savaşçısı Ebû Mâlik Kâ'b b. Ma'dân el-Eşkarî (ö. 102/720), Emevîler devrinde eski üslubu devam ettiren üç büyük (Cerîr ve Ahtal) hiciv şairinden biri olan Ferezdak (ö. 114/732), Nakşibendiyye, Kâdiriyye, Mevleviyye gibi büyük tarikatların silsilelerinde yer alan Basralı zahit Habîb el-Acemî (ö. 130/747-48),[128] ilk zahitlerden Mâlik b. Dînâr el-Basrî (ö. 131/748'den önce),[129] Basra'nın önde gelen âlimlerinden fakih Osmân el-Bettî (ö. 143/760),[130] Basralı meşhur kadın sûfî Rabia el-Adeviyye (ö. 185/801),[131] *"es-Sîretü'n-nebeviyye"* adlı eseriyle meşhur olan tarihçi, dil ve ensâb âlimi İbn Hişâm (ö. 218/833),[132] *"Tabakâtü'r-ruvât"* ve *"et-Târîh"* adlı eserleriyle tanınan hadis hafızı, tarihçi ve ensâb âlimi Halîfe b. Hayyât el-Basrî (ö. 240/854-55),[133] Basralı şiir ve ahbâr ravisi, dil ve edebiyat âlimi Sükkerî (ö. 275/888),[134] İmâmiyye Şiasına mensup Basralı âlim, edip ve tarihçi Celûdî (ö. 332/944)[135] ve Kütüb-i Sitte'den biri olan es-Sünen'in müellifi, muhaddis Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889) gibi birçok âlim Basra'da ilim öğrenmiş ya da öğrendiklerini burada başkalarına aktarma fırsatı bulmuşlardır.

İlmî faaliyetlerin yapılmasına müsait olan ve bu çalışmaların olmasını destekleyen idarecilerin kararları neticesinde İslam ilim ve medeniyeti açısından önemli bir yeri olan Basra şehri, kıraat, tefsir, hadis, Arap dili, felsefi ve itikadı ilimlerinin gelişmesiyle İslam beldeleri içerisinde ayrı bir konuma sahiptir. Irak bölgesinde kurulan Basra ve Kûfe şehirleri, İslam âleminin ticari, mimari, fikrî ve ilmî faaliyetlerin yaşandığı medeniyet merkezi olmuşlardır.

---

127 S. Kemal Sandıkçı, "Ebü'l-Cevzâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/309.

128 Hayatı hakkında bilgi için bk. Erhan Yetik, "Habîb el-Acemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/370.

129 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 5/362-364.

130 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/256.

131 Rabia el-Adeviyye'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Hülya Küçük - Semih Ceyhan, "Râbi'a el-Adeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/380-382.

132 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/428-430.

133 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 11/472-475.

134 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 13/126-127.

135 Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, ed. Abdülkadir Coşkun, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 354.

1.2. Kıraat İlminin Tarihî Serüveni

Kıraat ilmi birikimi Kur'an'ın indirilmesiyle birlikte Hz. Peygamber döneminden hicri 60. yıllara kadar sözlü (şifahi) olarak ulaşmıştır. Emevîler dönemi Kur'an-ı Kerim'e irap noktalarının konmasıyla birlikte tedvin süreci, şifahi yöntemle birlikte kullanılmaya başlamıştır. Bu süreç Abbasîler devrinde birçok farklı merhaleden geçerek sistematik hâle gelmiş ve sonraki dönemlere aktarılmıştır. Bu başlık altında kıraatin başlangıçtan günümüze kadar hangi süreçlerden geçtiğini ve zaman içerisinde kıraat ilmine dair önemli süreçleri vermeye çalışacağız. Hz. Peygamber dönemini kıraatin doğuşu, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerini ise kıraatin gelişmesi şeklinde bir alt başlıkla değerlendirdik. Mushaf istinsahı bağlamında Hz. Osman dönemiyle kıraat ilminin yayılması safhasını ele alıp, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerini tekâmülü, sistemleşmesi ve sınırlandırılması şeklinde alt başlıklar halinde işledik. Kıraat imamları ve ravilerinin ortaya çıktığı bu dönemden sonra kıraat alanında önemli bir noktayı temsil eden İbn Mücâhid devrini, kıraatlerin tespiti ve şaz kıraat kavramı kapsamında ele aldık. Daha sonraki süreçte müellif-eser şeklinde devam eden kıraat ilminin tarihî serüvenini tahrirat bağlamında redaksiyon başlığı altında değerlendirdik. Kur'an ve kıraate dair ilk çalışmalar devlet desteğiyle Hz. Ebu Bekir dönemi cem olayı ve aynı dönem hicri ilk asırda sahabe tarafından yazılan sahabe Mushafları, daha sonra yine devlet tarafından yapılan istinsah faaliyeti, sonra hicri ikinci asırda gerçekleşen tedvin faaliyetleri ve Kur'an-kıraat adına yapılan eserler bağlamında devam etmektedir. Kur'an ve kıraatin zirve dönemi hicri ikinci asrın ortasından hicri üçüncü asrın sonlarına kadar devam eder ve sonraki süreçler müellif-eser mahiyetinde devam edip günümüze kadar ulaşmaktadır.

1.2.1. Doğuşu: Hz. Peygamber Dönemi

Hz. Peygamber'e nübüvvet görevinin verilmesiyle birlikte Allah Teâlâ tarafından Cebrail (a.s.) vasıtasıyla, tedricî olarak ayetler indirilmeye başlanmıştır.[136] İnen ayetler Nebi'nin (s.a.v.) hafızasına nakşedilmekte ve vahiy

[136] İbn Hişâm Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Basrî, *İslam Tarihi Sîret-i İbn-i Hişâm*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985), 1/317-320.

kâtiplerine o zamanki yazı malzemesi[137] olarak kullanılan materyallere yazdırılmaktaydı.[138] Ayrıca vahiy kâtibinin yazdığı ayetler Hz. Peygamber tarafından teyit amaçlı tekrardan dinleniyordu. Bir Ramazan ayından diğer Ramazan ayına kadar inen ayetlerin tamamı bu ay içerisinde Cebrail (a.s.) ile karşılıklı mukabele edilip hıfzı pekiştiriliyordu.[139] Bidayetten nihayete 23 yıllık tenzil sürecinin hitama ermesiyle son ramazan ayında iki defa "arza-i ahire" yapılıp Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber dönemine ait kıraati ve yazımı tamamlanmıştır.[140]

Resûlullâh (s.a.v.) kendisine indirilen Kur'an ayetlerini bir yandan ezberliyor bir yandan yazdırıyor ayrıca sahabeleri, Kur'an'ı öğrenmeye teşvik edip onlara öğretiyordu. Mekke dönemine kıyasen Medine'de Suffe mektebinin kurulmasıyla[141] Kur'an eğitimi ve öğretimi ashabı-ı kiram sayesinde son derece hız kazanmıştır. Risalet'in yayılmasıyla birlikte sayıları hızla artan Müslüman nüfusun arasında çocuklar, yaşlılar, farklı lehçe ve dili olan insanlar oldukça çoğalmış, bu nedenle Hz. Peygamber Kur'an'ın birden fazla harf üzerine okunmasına müsaade edilmesi için münacatta bulunmuştur.[142] Daha sonra bu talep Cebrail vasıtasıyla yedi harfe kadar çıkartılmış-

---

137 Hz. Peygamber zamanında ayetler parçalar halinde deri ve kumaş parçalarına, hurma saplarına, levhalara, kürek kemiklerine, ince beyaz taşlara ve rakk denilen parşömen malzemelerine yazılmıştır. bk. Ahmed Aliyyü'l-İmam, *Tarih ve Dilbilimi Kaynakları Işığında Kur'ân'ın 10 Kıraati*, çev. Gündüz (İstanbul: İnkilâb Yayınları, 2010), 57.

138 Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibbiddîn Abdussiccân Vâiz (Beyrut: Dâru'l-Beşeri'l-İslâmiyye, 2002), 1/148-149.

139 Buhârî, "Menâkib", 25 (No. 3624); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Râid Sabri ibn Übeyy Alfe (Riyad: Dâru'l-Hadara li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2010), "Mesâcid", 289.

140 Okumak, tilavet etmek, telaffuz etmek gibi manalarından hareketle kıraatin Cebrail a.s'ın Hz. Peygambere (s.a.v.) Kur'an ayetlerini indirdiği ilk ayetlerden başladığını ifade edebiliriz. Fakat ıstılah anlamıyla kıraatin daha sonraki dönemlerde ümmete verilen bir kolaylık ve ruhsat olduğu ifade edilmiştir. Kıraatin terim manalarından biri şöyledir: "Allah Teala'nın kitabını nakledenlerin dinledikleri gibi, hazıf-isbat, harekeli okuma-sûkünlü okuma, vakıf-fasıl (vasl) ve bununla beraber telaffuz şekli, ibdâl ve diğer vecihlerden olan ittifak ve ihtilaflarını bilmektir." Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfü fuzalâi'l-beşer bi'l-kırâ'ati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1987), 1/67.

141 Muhammad Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 2003), 1/179.

142 Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Muhammed Nâsuriddin Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1996), "Kıraat", 2 (No. 2945).

tır.[143] Bu harfleri Hz. Peygamber'den farklı şekilde öğrenen sahabe, kendisinin aldığı harften/kıraatten farklı öğrenen diğer sahabenin kıraatini işittiği zaman tartışmaya girişmiş, hatta durum Hz. Peygamber'in onayını almasına rağmen kalbe vesvese düşmeye kadar varmıştır.[144] Hz. Peygamber'in: *"Şüphesiz bu Kur'an yedi harf üzerine indirildi, o hâlde ondan kolayınıza geleni okuyunuz."*[145] hadisi, farklı rivayetlerin içerisinde defalarca tekrarlanması neticesinde, Yedi Harf ruhsatı sahabe nezdinde kabul görmüş ve uygulanagelmiştir.[146]

Netice olarak Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ın tamamı birbirinden farklı ve dağınık şekilde bulunan malzemeler üzerine yazıya alınmış ve yedi harf üzere ezberlenerek hafızalarda korunmuştur. Sayıları hakkında farklı rivayetlerde bildirilen hafızların sayısı Nebi'nin (s.a.v.) sağlığı zamanında onlarca Muhacir ve Ensar'dan oluşmaktaydı.[147] Kur'an'ın iki kapak arasına toplanması ise Peygamber efendimizin vefatından sonra ilk halife döneminde gerçekleşmiştir.

1.2.2. Gelişmesi: Hz. Ebû Bekir Dönemi (632-634)

Kur'an-ı Kerim ve kıraat ilmi[148] açısından sahabe devriyle alakalı en önemli dönemlerden ilki Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) teşvikiyle gerçekleştirilmiş olan Kur'an'ın iki kapak arasında toplanıp bir kitap hâline getirilmesidir.

---

143 Bu dönem çoğunluk bir görüşe göre nübüvvetin Medine zamanlarını kapsamaktadır.

144 Müslim, "Salatü'l-Müsâfirîn", 273.

145 Yedi harfle ilgili rivayetlerin tamamına ve daha detaylı bilgilere ulaşmak için bakınız: Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 44-207.

146 Hadislerde ifade edilen yedi harf, hâlâ net bir karşılığını bulmazken, Kur'an ayetlerinin metninin telaffuzuyla alakalı olduğu noktasında ittifakı çoğunluk vardır.

147 Hz. Peygamberin sağlığında ki Sahabe hafızların isimleri ve detaylı bilgi için bakınız: Ahmed b. Hüseyin el-İsbehâni en-Nisâbûrî İbn Mihrân, *el-Gâye fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, thk. Muhammed Gıyâs el-Cenbâz (Riyad: Dâru'ş-Şevaf Yayıncılık ve Dağıtım, 1411), 6-7; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, 1995), 1/199-200; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 216.

148 Kıraat: Kur'an kelimelerinin eda keyfiyetini ravilerine nispet ederek bu kelimelerdeki farklı okuyuşları konu edinen ilimdir. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf İbnü'l-Cezeri, *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn*, thk. Abdülhalim b. Muhammed el-Hâdî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2008), 19.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ahirete irtihal ettikten sonra hilafet makamına Hz. Ebû Bekir (r.a.) getirilmiştir (M. 632). Miladi 634 yılına kadar hilafet makamında kalan Hz. Ebû Bekir göreve gelir gelmez ilk eylemlerinden biri Üsâme (ö. 54/674) (r.a.) ordusu ve mürtetlere (İslam'a girdikten sonra dinden dönenlere) karşı mücadele etmek olmuştur.[149] Ayrıca bu dönemde ve peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan kezzâb (yalancı) müseylime'ye karşı Yemâme savaşı yapılmıştır. Bu savaşta çok sayıda hafız şehit olmuş hatta Hz. Peygamber'in Kur'an'ı şu dört kişiden alın[150] diye buyurduğu Salim Mevlâ Ebu Huzeyfe de bu savaşta şehit düşmüştür. Yemâme Savaşı[151] ile diğer birtakım savaşlarda hafız sahabenin çoğunluğunun şehit olması üzerine Kur'an'ın yok olacağı endişesine kapılan Hz. Ömer, bu telaşını Hz. Ebû Bekir'e açmıştır. Bu durum Buhari'nin (ö. 256/870) *Câmiu's-sahîh*'inde Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665) kendi ifadesiyle şu şekilde aktarılmaktadır:

> *"Hz. Ebû Bekir (r.a), irtidat edenlere karşı yapılan Yemâme Savaşı sırasında beni çağırttı. Gittim. Yanında Hz. Ömer (r.a) oturuyordu. Ebû Bekir bana: Bak! Ömer, bana gelip: Kurra'nın da katılmış bulunduğu Yemâme savaşları şiddetlendi. Ben bu savaşın her yerde kurraları tüketeceğinden, onlarla birlikte Kur'an'ın da çokça zayi olacağından korkuyorum. Bu sebeple Kur'an'ın cem' edilmesini emretmeni uygun görüyorum!" dedi.*
>
> *Ben kendisine: Resulülah'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparım? diye cevap verdim. Ancak, Ömer: Bunda hayır var.' diye ısrar etti.*
>
> *Ben, her ne kadar bu meseleye yanaşmak istemediysem de Ömer, talep ve müracaatlarının peşini bırakmadı. Sonunda Yüce Allah, Ömer'in aklını yatırdığı şeye benim aklımı da yatırdı. Ben de meselenin gereğine aynen Ömer gibi inanmaya başladım."*
>
> *Zeyd, devamla dedi ki: "Ebû Bekir (r.a.) bana yönelerek şunu söyledi: Sen genç, akıllı bir kimsesin hiçbir hususta sana karşı bir itimatsızlığımız yok. Üstelik sen, Resulülah'a (aleyhissalâtü vesselâm) vahiy kâtipliği yaptın. Nazil olan vahiyleri yazdın. Şimdi Kur'an'ın peşine düş ve onu cem' et!"*
>
> *Zeyd (r.a.) dedi ki: "Allah'a yemin olsun ki, Ebû Bekir, bana dağlardan birini taşıma vazifesi verse bu teklif ettiği işten daha ağır gelmezdi. Kendisine itiraz ederek: Siz, Resulülah'ın (aleyhissalâtü vesselâm) yapmadığı bir şeyi nasıl yaparsınız?' dedim. Ebû Bekir (r.a.), beni ikna için: Vallahi bu hayır-*

---

149 Belâzurî, *Fethü'l-büldân*, 131; Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi: Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet* (İstanbul: Işık Yayınları, 2008), c. 4, 799-800.

150 Buhârî, "Fedâilul-Kurân", 3 (No. 4999).

151 Yemâme savaşı ile detaylı bilgi için bk: Taberî, *Târîh*, 3/281-300.

lı bir iştir!' dedi, talep ve müracaatlarının peşini bırakmadı. Öyle ki, sonunda Allah, Hz. Ebû Bekir'in aklını yatırdığı gibi, bu işe benim aklımı da yatırdı. Artık Kur'an'ın peşine düştüm. Onu kumaş parçaları, hurma yaprakları, düz taş parçaları ve ezberlemiş olanların hafızalarından toplamaya başladım. Tevbe suresinin son kısmını (yazılı olarak) Huzeyme "veya Ebû Huzeyme" el-Ensari'nin yanında buldum. Bu kısmı ondan başkasının yanında bulamamıştım. (Cem' ettiğim) sahifeler, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) yanında idi. O vefat edinceye kadar da orada kaldı. Sonra, Hz. Ömer'e (r.a.) intikal etti. Allah, ruhunu kabz edinceye kadar onun yanında kaldı. Sonra, Resulülah'ın zevcesi Hafsa bt. Ömer b. Hattâb'a (radiyallahu anhümâ) intikal etti ve yanında kaldı".[152]

Hz. Zeyd'in anlattığı durumdan anlaşıldığına göre, cem'in yapılmasındaki temel sebep hafızların şehit düşmesi neticesinde Kur'an'ın yok olacağı düşüncesidir. Hz. Ömer'in "*Kur'an'ın zayi olacağından korkuyorum.*" ifadesi de bunu açıkça dile getirmektedir. Netice olarak şunları ifade edebiliriz ki Hz. Peygamber'in sağlığında vahiy kâtipleri, Kur'an ayetlerinin tamamını kaydetmiş ve birçok sahabe de ezberlemiştir. Hz. Ebû Bekir ise bu kayıtları Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında şahitler huzurunda bir Mushaf hâline getirmiştir.[153] Ayetlerin ve surelerin tertibi Hz. Peygamber'in yazdırıp ezberlettiği kayıtlara uygun olarak birebir düzenlemiştir. Bu Mushaf daha sonra Hz. Ömer'e geçmiş onun vefatından sonra ise kızı ve peygamberimizin zevcesi olan Hz. Hafsa'ya (ö. 45/665) verilmiştir. Hafsa'nın vefatına kadar yanında kalan bu Mushaf Hz. Osman zamanında çoğaltılmıştır.

Hz. Ömer Dönemi (634-644); Kur'an, kıraat ve Arap dili adına kayda değer önemli adımlar atılmış ve çalışmamızın membaı olan Basra şehrinin kurulumu gerçekleşmiştir. Basra kıraat ekolünün öncülüğünü yapan Ebû Mûsâ el-Eş'arî hem vali hem de bir öğretmen olarak önemli bir konuma sahiptir. Mülki amirlik görevi yanında Kur'an ve kıraat eğitiminde Basra kıraati için öncülük yapan Ebû Mûsâ el-Eş'arî birçok öğrenci yetiştirerek[154] Basra kıraat ekolünün oluşumunu sağlamıştır. Genel anlamda yedi harften kaynaklı farklılıklar bu dönemde içselleştirilmiştir. Dolayısıyla Kur'an-kıraat bağlamında probleme ve bu problemin çözümüne dair bir olayı Hz.

---

152 Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'an", 3 (No. 4986).

153 Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/153-166.

154 Süleyman Narol - Huda Fattahı, "İslam Dünyasında Hicri Birinci Yüzyıldan Günümüze Kadar Aşere Kıraatinin Yayılmasının Tarihsel Aşamaları", *Tevilat* 3/1 (30 Haziran 2022), 170.

Ömer devrinde görmüyoruz. Buradan hareketle bu dönemler Kur'an kıraatinin gelişmesinin ve sonraki süreçte birçok coğrafyaya yayılmasının temelini oluşturmuştur. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemleri bu anlamda kıraatin Hz. Peygamber dönemi sonrası tedricen gelişmesini sağlamıştır.

1.2.3. Yayılması: Hz. Osman Dönemi (644-656)

Hz. Ömer'in H. 23 yılında kölesi Ebû Lü'lüe Fîrûz tarafından hançerlenmesi ve aldığı bu yara üzerine şehit düşmesinin ardından Hilafet makamına Hz. Osman seçilmiştir.[155] Miladi (644-656) yılları arasında halifelik yapan Osman (r.a.) döneminde Kur'an ve kıraat ilmi açısından en önemli çalışma Mushaf'ın çoğaltılmasıdır.[156]

İslam coğrafyasının genişlemesi neticesinde farklı farklı milletlerden insanlar İslam'a giriyorlardı. Farklı dile sahip insanların Müslüman olması neticesinde Arap dilinde kullanım hataları yani lahn[157] problemi yavaş yavaş kendini göstermiştir. Bu problemin bir yandan Arap diline getirmiş olduğu halel, diğer yönden yedi harf ruhsatına dayalı okuyuşlar ihtilafa sebep yönleri yeni çalışmaları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde özellikle Kur'an öğretiminde yedi harften kaynaklı birtakım problemler ortaya çıkmıştır. Son tahlilde ruhsata dayalı okuyuşlar ümmetin birbirleriyle karşı karşıya gelmesine sebep olmuş, Azerbaycan ve Ermenistan seferlerinden sonra halife Osman (r.a.) duruma el koyup Kur'an'ın okunması üzerine çıkan söz konusu problemi çözmek adına istinsah faaliyetine başlamıştır.[158] Mushaf Hz. Hafsa'dan ödünç alınmış ve yine Zeyd b. Sâbit[159] başkanlığında bir komisyon oluşturu-

---

155 Taberî, *Târîh*, 4/240-241.

156 Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, thk. Cemalettin Muhammed Şerif (Tanta/Mısır: Dâru's-Sahâbe, 2014), 1/118.

157 Lahnla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: İdris Yiğit, *Temel Meseleleriyle Kıraat ve Tecvid İlminde Lahn Olgusu* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 57-141.

158 Huzeyfe b. Yemân'ın Azerbaycan ve Ermenistan seferlerinde ortaya koyduğu şikâyetin benzerleri daha önce de halifeye gitmiştir. Bu seferde ki durum artık işin bardağın taştığı son kısım olmuştur. İlgili rivayetler için bk: Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/196-215; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Mukni' fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*, thk. Nura binti Hasan b. Fahd el-Hamid (Riyad: Dâru't-Tedmuriyye, 2010), 141-169.

159 Kureyş ve Ensardan oluşan heyet üyelerinin 12 kişi olduğuna dair bir rivayeti aktaran Sicistânî aralarında Übey b. Ka'b'ı da zikreder. bk. Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/214.

larak istinsah işlemi başlamıştır (H. 25).[160] Yaklaşık beş sene süren bu süreç neticesinde -farklı rivayetlerin olmasıyla birlikte- biri hilafet makamına diğer nüshalar ise Mekke, Medine, Basra, Kûfe, Şam, Yemen ve Bahreyn'e gönderilmiştir.[161] Her Mushaf'la birlikte bir de kâri/Kur'an öğretmeni gönderildi ki onlar; Abdullah b. Sâib (ö. 70/689-90) Mekke'ye, Zeyd b. Sâbit Medine'de, Âmir b. Abdülkays (ö. 55/675) Basra'ya, Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) Kûfe'ye, Muğîre b. Ebû Şihâb (ö. 91/710) Şâm'a gitmiştir.[162] Buradan hareketle gönderilen kâri sayısı beş tanedir. Hz. Osman'ın yanında olan imam nüshasını da eklediğimiz zaman sayı altıya çıkmaktadır. Peki Yemen ve Bahreyn'e gönderilen nüsha ile kim gönderilmiştir? Bu iki merkeze Mushaf gönderildiğini aktaran âlimler, nüshayla birlikte kimin gönderildiğine dair bir bilgi vermemektedirler. O hâlde şu soru akla gelebilir; Yemen ve Bahreyn'e Mushaf gönderilmiş midir? İstinsah edilen Mushafların sayısıyla alakalı farklı rivayetler bulunmaktadır. Ayrıca istinsah edilen Mushaf'la Yemen ve Bahreyn'e giden herhangi bir kârinin gönderildiğine dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Bununla ilgili yeterli bilginin olmaması, bu iki Mushaf'ın içeriğinin bilinmemesi gibi etkenler Yemen ve Bahreyn'e Mushaf gönderilmiş olma ihtimalini zayıflatmaktadır.[163]

Burada kitabımızın konusuyla irtibatlı olması hasebiyle Basra Mushaf'ıyla gönderilen Âmir b. Abdülkays'a ayrıca değinmek istiyoruz. İstinsah faaliyeti öncesi ve sonrasında dönemin önemli valilerinden ve Kur'an'ı okuma noktasında maharetiyle meşhur Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) bulunuyordu. Âmir b. Abdülkays aynı zamanda Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin öğrencisiydi.[164] Ebû Mûsâ el-Eş'arî Basra'da valilik yaptığı süre boyunca Kur'an-kıraat eğitimlerine devam etmiştir. Eş'arî, Basra kıraat ekolünün ku-

---

160 Heyetin diğer üyeleri: Abdullah b. Zübeyir, Said b. Âs, Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm'dır. Üçü de Mekkeli olan bu heyete Hz. Osman, en iyi yazı yazanın kim olduğunu sormuş ve Zeyd cevabını almıştır. En iyi Arapça bilen kimdir? Bu soruya da Sâid b. Âs cevabını almıştır. Sonrasında ise Hz. Osman: "Sâid okusun, Zeyd yazsın" emrini vermiştir. Ayrıca heyet üyelerine ihtilafa düştüğünüz durumda Kureyş lehçesi üzerine imlanın/yazının gerçekleştirilmesini emretmiştir. bk: Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/208-209.

161 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/117.

162 Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/330; Aliyyü'l-İmam, *Kur'ân'ın 10 Kıraati*, 60.

163 Aliyyü'l-İmam, *Kur'ân'ın 10 Kıraati*, 60.

164 Ahmet Önkal, "Âmir b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/65.

rucusudur. Hz. Peygamber'den bizzat Kur'an'ı alıp Basra ve daha sonra Kûfe gibi önemli merkezlerde Hz. Peygamberden aldığı gibi aktarmıştır. Daha sonra istinsah edilen Mushaflardan biri Basra'ya gönderilmiştir. Gönderilen Mushaf'a refakatçi olan Âmir onun öğrencisidir. Bu sebeple Basra'da istinsah edilen bu Mushaf'la Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kıraati arasında herhangi bir karmaşıklığa, siteme veya eleştiriye yol açacak bir rivayet bulunmamaktadır. Bu durum muhtemelen Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin gönderilen nüshaya uygun kıraat eğitim faaliyetlerine devam ettiğini göstermektedir. Diğer taraftan gönderilen nüshanın kârisi kendi öğrencisi olması hasebiyle herhangi bir ihtilaf yaşanmamıştır diyebilmekteyiz.

Peki Basra'ya gönderilen nüsha ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kendi Mushaf'ı arasında fark var mıydı? Veya fark varsa ne ölçüdeydi? İstinsah faaliyetinden sonra Hz. Osman'ın özel Mushafların yakılmasını emretmesi ve şehir Mushaf'ına uygun yeni kopyalamalar oluşturulması emri sonrasında, özel Mushaflar ortadan kaldırılmıştır. Bölge halkı gönderilen şehir Mushaflarına göre Kur'an-ı Kerim'i okumuşlardır.[165] Dolayısıyla Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi özel Mushaf'ı olan sahabeyle Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflar arasındaki farkı net olarak kavrama olasılığımız bulunmamaktadır. Fakat özel Mushaflara ait belirli ayetlerin okuma örnekleri daha sonraları telif edilen[166] eserlerde yerini almaktadır.[167]

Hz. Osman döneminde yapılan istinsahın temel nedeni harekesiz ve noktasız olan ayetlerin okunmasındaki problemdir. Yedi harften kaynaklanan ruhsatın ümmet arasında kendi kıraatlerini üstün görüp diğer kıraati inkâra, hatta tekfire varıncaya kadar olan tutumlara neden olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in sırdaşı[168] Huzeyfe b. Yemân'ın (ö. 36/656)

---

165 Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne ʿan meʿâni'l-kırâʾât*, thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî (Kahire: Dâru Nehda, 1960), 49.

166 Mushaflardaki İhtilaflara Dair Yazılan Kitaplar:l-Kisâî'den rivayet edilen *Kitâbü İhtilâfi mesâhifi ehli'l-Medîne ve ehli'l-Kûfe ve ehli'l-Basra*, Halef 'in *Kitâbü İhtilâfi'l-Mesâhif*'i, el-Medâinî'nin *Kitâbün fî ihtilâfi'l-mesâhîf ve cem'i'l-Kur'ân*'ı, el-Ferrâ'nın *Kitâbü İhtilâfi ehli'l-Kûfe ve'l-Basra ve'ş-Şâm fi'l-mesâhif* adlı eseri, İbn Ebî Dâvûd es-Sicistânî'nin *Kitâbü İhtilâfi'l-mesâhif*'i, İbn Âmir el-Yahsubî'nin *Kitâbü İhtilâfi mesâhifi'ş-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-Irak* adlı eseri, Muhammed b. Abdurrahman el-İsfahânî'nin *Kitâbün fî ihtilâfi'l-mesâhif*'i Nedîm, *el-Fihrist*, 120.

167 Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 219-360.

168 Huzeyfe'nin en önemli özelliği Hz. Peygamber'in sırdaşı olmasıdır. Resûlullah'ın hiçbir sahâbîye vermediği bir kısım bilgileri ona verdiği, bundan dolayı ashap içeri-

Azerbaycan ve Ermenistan savaşında Iraklılarla Suriyelerin kıraat ihtilaflarına şahitliği bunu açıkça göstermektedir. Endişesini Hz. Osman'a ilettiği mektubun şu: " يا أميرَ المؤمنينَ ، أدرِكْ هذِهِ الأمَّةَ قبلَ أن يختلِفوا في الكتابِ كما اختلفتِ اليَهودُ والنَّصارَى" *"Ey Müminlerin halifesi: Kur'an hakkında Yahudiler ve Hristiyanlar gibi ihtilafa düşmeden, bu ümmetin imdadına yetiş!"*[169] satırları istinsah faaliyetinin bir an önce yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre istinsahın temel sebebi ahrufu's-seb'a'dan kaynaklanan sorunlardır.

Peki, Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflar, yedi harfi ihtiva ediyor muydu? Ya da bu harflerden sadece biri üzerine mi istinsah faaliyeti gerçekleşti? Söz konusu problemin alt yapısına ve tarihsel durumuna bakarak muhtelif cevaplar verilmiştir. Bu cevapların farklı olmasının nedeni cem' ve istinsahın detaylarıyla alakalı kesin bilgilerin bize ulaşmamış olmasıdır. Net olarak şunu ifade edebiliriz ki: Cem' ve istinsah faaliyetleri halifelerin emriyle yapıldığı ve üzerinde sahabenin icma'sı olduğu görüşü üzerinde ittifak edildiğidir. Bu eylemler Kur'an'ın lafzını ve imlasını korumaya yönelik işlemlerdir. Bu konuda ittifak vardır.

İstinsah yapılan Mushaflardaki yedi harfin durumuyla alakalı üç farklı görüş vardır:[170]

1- Kur'an imlasının müsaade ettiği ölçüde Mushaflar yedi kıraat vechini azami surette ihtiva etmişlerdir. Bu görüşe göre Mushaflar, kesinlikle

---

sindeki münafıkların adını ve ileride meydana çıkacak fitne hareketlerini ondan başka kimsenin bilmediği rivayet edilmiştir. Hz. Ömer ve Hz. Ali onun bu özelliğini açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Halifeliği sırasında Hz. Ömer'in Huzeyfe'ye valileri arasında münafık bulunup bulunmadığını sorduğu, onun da bir tane bulunduğunu söylediği, Huzeyfe'nin isim vermemesi üzerine ondan aldığı bilgilerden münafık olduğunu tahmin ettiği bir valiyi hemen azlettiği bildirilmektedir. Selman Başaran, "Huzeyfe b. Yemân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/18/434-435.

169 Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'an", 3 (No. 4987); Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/196.

170 Ayrıntılı bilgi için bk: Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 33-35; Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ʿulûm tetaʿalleku bi'l-Kitâbi'l-ʿAzîz*, thk. İbrahim Atve Avaz (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975), 138-145; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi'l-kırâʾâti'l-ʿaşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâʿ (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/31-32; Aliyyü'l-İmam, *Kur'ân'ın 10 Kıraati*, 105-107; Mehmet Dağ, *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: İSAM Yayınları, 2019), 120-123; Çetin, *Kur'an İlimleri*, 78-79.

birden fazla kıraat vechini barındırmakta, ancak yedi harfin tamamına baliğ olmamaktadır.

2- Hz. Osman Mushafları yalnızca bir harf üzerine göre cem‘ etmiştir. Diğer harfleri almamıştır.
3- Kıraatlere hiçbir sınırlandırılma getirilmemiştir.

Bu görüşlerin ilki kıraat birikimi içinde yaygınlık kazanmıştır. Nitekim İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) gibi birçok kıraat âlimi bu görüşü benimsemişlerdir. İkinci görüş ise Taberî'nin (ö. 310/923) başı çektiği görüştür. Üçüncü görüşün sahibi Bâkıllâni'ye (ö. 403/1013) göre ümmetin ihtilafına sebep olan vecihler sahih veya meşhur kıraatler değildir. Ayrışmalar ancak şaz kıraat vecihleri hakkındadır.[171]

Netice olarak bu dönemde Kur'an-ı Kerim çoğaltılmış ve ümmetin çoğaltılan Mushaflar üzerinde ittifakı gerçekleşmiştir. Mesâhif-i Osmâniyye diye anılan nüshalar, belirli merkezlere gönderilmiş ve *Mesâhifü'l-Emsâr* (Şehir Mushafları) ismiyle anılmıştır. Hz. Osman'ın gerek hilafet makamında bıraktığı ve gerek diğer şehirlere gönderdiği Mushaflar ümmet tarafından kabul edilmiştir. Kısa bir zaman içerisinde bunlar da çoğaltılmış ve birçok Müslüman kendine Mushaf edinmiştir.[172] Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde sahabeden bazıları İslam'ı ve Kur'an-ı Kerim'i öğretmek için fethedilen yerlere gitmişlerdir.[173] Onlardan her biri gittiği yerde Hz. Peygamber'den aldığı kıraati öğretmiş, neticesinde de bu şehirler arasında farklı okumalar tezahür etmiştir. Hz. Osman'ın istinsah faaliyeti ve her bir merkeze müstakil bir kâriyle Mushafları gönderdikten sonra ihtilaflar en az sayıya indirilmiş olsa da daha önceki okunan kıraatler, Mushaf'ın imlasına uygun olanlarla birlikte okunmaya devam etmiştir. Mushaf hattına uygun olmayan kıraatler ise terkedilmiştir. Buna bağlı olarak yedi harf ruhsatından kaynaklı farklı okuyuşlar azami surette varlığını korumuştur.[174] Mushaf hattına uygun kıraatler (diğer iki şartla birlikte) sahih-mütevâtir kıraatler arasında değerlendirilirken, Mushaf hattına uymayan dolayısıyla sahabenin

171 Aliyyü'l-İmam, *Kur'ân'ın 10 Kıraati*, 105-106.
172 Çetin, *Kur'an İlimleri*, 88.
173 Kûfe'de İbn Mes'ud (ö. 32/652), Basra'da Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 44/664), Şam'da Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652) geniş kitlelere Kur'an ve kıraat eğitimi vermişlerdir.
174 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 48-49; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihî ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 31.

icma'sıyla ters düşen kıraatler ise genel anlamda şaz kıraat kapsamında aktarılmaya devam etmiştir.

1.2.4. Tekâmülü: Tâbiîn ve Tebeu't-Tâbiîn Dönemi (H. 110-220 M. 728-835)

Halife Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman'dan sonra Kur'an ve kıraat alanında yapılan önemli çalışmalar Tâbiîn ve Tebeu't-Tâbiîn[175] dönemlerinde hız kesmeden devam etmiştir.[176] Kur'an-ı Kerim ve kıraat eğitim ve öğretimi, Mushaf'a hareke eklenmesi, kıraatlerin delillendirilmesi bunların başında gelmektedir. Bu zaman dilimi artık kıraatlerin zirve dönemidir diyebiliriz. Ayrıca Hadis, Tefsir, Fıkıh gibi ilim adamlarının membaı da bu dönemlerdir.

Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflarda hareke ve noktalama işareti bulunmuyordu.[177] Arapça okuma yazmayı bilmeyenlerin İslam'a girmesi neticesinde, Kur'an tilavetinde hatalı/lahn okumalar meydana gelmiş, bu sebepten dolayı da Kur'an-ı Kerim'i okumayı kolaylaştıracak işaretlere gerek duyulmuştu. Bu ihtiyaçtan ötürü Basra valisi Ziyad b. Ebîh (ö. 53/673),

---

175 **"İnsanların en hayırlısı benim asrım (daki ashabım)dır. Sonra onlara yakın olan (tâbiîn)lerdir. Sonra da onlara yakın olan (tebe-i tâbiîn)lerdir."** Buhârî, "Fedâilu's-Sahâbe", 1 (No. 3651); Müslim, "Fedâilü'l-Ashâb", 210-214.

176 Tâbiîn: Sahabeyi gören Müslümanlara verilen isimdir. Tâbiîn'i görenlere de Tebeu't-Tâbiîn denilmiştir. Hicri 181/797 tarihinde vefat eden Halef b. Halife, en son vefat eden tâbiî sayılmaktadır. Halef, Mekke'de ölen en son sahabi Ebu't-Tufeyl Amir b. Vâsıle (ö.110/728)'yi görmüştür. Buna dayanarak tâbiîn asrının 181/797'de son bulduğu söylenmektedir. Hz. Peygamber'in vefat yılı olan 10/632 tarihiyle, 181/797 yılında vefat eden en son tâbii arasında bu durumda 165 yıllık tâbiî süreci yaşanmış olmaktadır. Fakat tâbiîn neslinin genelinin yaşadığı zaman dilimi göz önüne alınarak, bu sürenin yetmiş yıl olduğu da söylenmiştir. Seyit Avcı, "Tâbiîn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20 (Eylül 2005), 156.

177 Esasen noktalarla harekeleme manasında **nakt** ve benzer harflere birbirini ayırmak için nokta koymak demek olan **i'câm**, Ebü'l-Esved'den önce de Araplarca meçhul değildi. Çünkü sahabe arasında bilenlerin bulunduğu İbrânî ve Süryânî yazılarında, harflerin altına ve üstüne konan noktalarla yazıyı harekeleme usulü mevcuttu. Nitekim Hz. Peygamber, kâtibi Muâviye'ye "rakş" tavsiye etmiş ve Muâviye'nin bunun mahiyetini sorması üzerine de her harfe onu temsil eden noktalarını koyması olduğunu belirtmişti. Bir başka tavsiyesinden o tarihlerde ب ve ت harflerinin noktalarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Nihad M. Çetin, "Arap II-Yazı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/279.

Tâbiîn'in büyüklerinden sayılan Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi (ö. 69/688) görevlendirerek Kur'an'ın harekelenmesi (**nakt**) işini başlatmıştır.[178] Ardından bu eylemi geliştiren talebeleri Nasr b. Âsım (ö. 89/708) ve Yahya b. Ya'mer (ö. 129/746) benzer harflere noktalama (**i'câm**) işaretlerini ekleyerek Kur'an'ın lahn yapılmadan okunmasına katkı sağlamıştır. Nakt ve i'câm için konulan noktaların karıştırılma problemini önlemek amacıyla Halil b. Ahmed (ö. 175/791) tarafından harflerin minyatürüze edilmiş şeklileri eklenerek bu işin en son hali verilmiştir. Böylece Basra kıraat ekolünün mensupları, sadece rivayetle yetinmeyip, Kur'an kıraatini kolaylaştırmak için önemli çalışmalara imza atmışlardır. Ziyâd'ın emri ve ed-Düelî'nin eylemi Kur'an kıraati adına yapılan en önemli faaliyetlerden biridir. Zira ondan önce böyle bir faaliyet yapılmamıştır. Tarihsel süreçte bu iki ismin sürekli zikredilmesi Basra'da yapılan ilmî faaliyetlerin en önemlilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra benzer harflerin fark edilmesi için yapılan noktalama (i'cam) işi, bu önemli faaliyeti takip etmektedir.

Tâbiîn ve Tebeu't-Tâbiîn dönemlerinde kıraat ilmi talim, kitabet ve şifahi yolla sürdürülmekteydi. Toplu olarak yapılan derslerin yanı sıra ashabı kiramdan gelen usullerden olan arz ve sema metotları uygulanmıştır.[179] Kıraat tedrisatı bu dönemlerde genellikle mescitlerde yapılmıştır.[180]

---

178 Noktalama ve harekeleme işini öncelikle kabul etmeyen Ebü'l-Esved ed-Düelî, bir kimsenin Tevbe suresinin 3. ayetin de yer alan "أنّ الله بَرِيءٌ مِن المشرِكِنَ وَرَسُولُهُ" "rasûluhû" kelimesinin lâm harfini cer/esre ile okuduğunu işitmiş ve bu hareke hatasından tam zıt bir anlam ortaya çıkmıştır. Bunun farkına varan Ebü'l-Esved ed-Düelî kararını gözden geçirmiş ve Basra valisine giderek teklifini kabul etmiştir. Düelî, emrine verilen kâtibe Mushaf yazısından farklı bir renkle fetha için harfin üstüne, esre için altına, ötre içinde önüne bir nokta koydurdu. Tenvinli yerler içinde iki nokta konuldu. Daha sonra benzer harflerin ayırt edilmesi için harflerin altına ve üstüne nokta/i'câm işaretleri eklendi. Harekeler için konulan noktalar/nakt ve benzer harflerin ayrımı için konulan nokta/i'câm karmaşık bir hâl alınca, minyatüre edilmiş şekiller Halil b. Ahmed tarafından geliştirildi ve hâlâ kullanılmaya devam etmektedir. Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*, 12-13; Çetin, *Kur'an İlimleri*, 92-93.

179 Kıraat eğitimin-öğretim metodları; kıraati hocadan dinleyerek almaya "semâ", kıraati bizzat hocanın yakınında bulunarak onun ağzından alma ve gerekirse ona okuma ve tashih ettirmeye "müşâfehe", bir hocanın huzurunda ona ezberden veya Mushaf'tan okuyarak kıraat dinletmeye "arz" denilmektedir. Sema ve arzın birlikte yapılarak okunmasına "eda" ismi verilmiştir. Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi & Takrîb Usûlü* (Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 35.

180 Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, 57.

Bu devirlerde kıraat ilmi adına görülen en bariz örnek kıraat imamlarının yetişmesidir. Kıraat imamlarından bir kısmı tâbiîn devrinde, diğer bir kısmı da tebeu't-tâbiîn devrinde yetişmiş, Kur'an ve kıraate dair büyük hizmetler vermişlerdir.[181] Kıraat ihtilaflarının alıp yürüdüğü, vecihleri ve tarikleri birbirinden ayırt edebilecek gücü olmayan kimselerin bu konuda söz söylediği bir zamanda, kıraat imamlarının ne gibi hizmetler yaptığı hususu takdirlerin fevkindedir.[182] İhtilafların çoğaldığı zabtın azaldığı bir dönemden bahseden İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429) şöyle demektedir: *"Bu esnada ümmetin cesur yürekli âlimleri ve imamları, güçlerinin yetebildiği kadar çalıştılar. Doğru ile yanlışın arasını ayırdılar. Harfleri ve kıraatleri toplayıp, vecihleri ve rivayetleri nispet ettiler. Meşhur ile şaz kıraatleri, sahih ile fezz (tek başına kalan, alışılmamış) kıraatlerin arasını vaz ettikleri/koydukları/belirledikleri usullere göre ayırdılar."*[183]

---

[181] Burada ismi anılan zevatın bir kısmı sadece kıraat alanında değil, aynı zamanda Hadis, Tefsir, Fıkıh, Arap Dili gibi diğer ilim dallarında da otorite olmuşlardır. **Medine'de**, bu dönemlerde kıraat ilminde öne çıkan isimler: Said b. Müseyyeb (ö. 93), Urve b. Zübeyr b. Avvam (ö. 94), Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. Hattâb (ö. 106), Ömer b. Abdülaziz b. Mervân b. Hâkem (ö. 101), Abdurrahman b. Hürmüz el-'Arac (ö. 110), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124), Müslim b. Cündeb (ö. 130), Zeyd b. Eslem (ö. 136), Ebû Ca'fer Yezid b. Ka'ka' (ö. 130), Şeybe b. Nassâh (ö. 130), Nâfi' b. Ebî Nu'aym (ö. 169/785). **Mekke'de**, kıraat alanında öne çıkan isimler ise şunlardır: Ubeyd b. Umeyr (ö. 74), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Tâvûs B. Keysân (ö. 106/725), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), İkrime b. Halid (ö. 110), İbn Ebû Müleyke (ö. 117/735), Abdullah İbn Kesir (ö. 120/738), Hamid b. Kays el-'Arac (ö. 130), İbn Muhaysın (ö. 123/741). **Kûfe'de,** kıraat ilminde öne çıkan isimler ise şunlardır: Alkame b. Kays (ö. 62/682), Esved b. Yezîd b. Kays en-Nehaî (ö. 75/694), Mesrûk b. el-Ecda' b. Mâlik (ö. 63/683), Ubeyde b. Amr es-Selmânî (ö. 72), Amr b. Şürahbîl (ö. 63/683), Hâris b. Kays (ö. 65), Rebî' b. Huseym (ö. 65/685), Amr b. Meymûn el-Evdî (ö. 74/693), Ebû Abdirrahmân es-Sülemî (ö. 73/692), Ubeyd b. Nadîle (ö. 75), Zür'a b. Amr b. Cerîr, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), İbrâhîm en-Nehaî (ö. 96/714), Şa'bî (ö. 104/722), Yahya b. Vessâb (ö. 103), Âsım b. Ebi'n-Necûd (ö. 127/745), A'meş (ö. 148/765), Hamza b. Habîb (ö. 156/773), Kisâî (ö. 189/805). **Basra'da**, kıraat alanında öne çıkan isimler şunlardır: Âmir b. Abdü Kays (ö. 55/675), Ebü'l-Âliye (ö. 90), Ebû Recâ' İmrân b. Teym (ö. 105/723), Nasr b. Âsım (ö. 89/708), Yahya b Ya'mer (ö. 129/746), Muâz b. Hâris (ö. 63), Câbir b. Zeyd el-Ezdî (ö. 93/711), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), İbn Sîrîn el-Basrî (ö. 110/729), Katâde (ö. 117/735), Abdullah b. Ebî İshâk (ö. 117/735), Îsâ b. Ömer (ö. 149/766), Ebû Amr b. el-Alâ' (ö. 154/771), Âsım el-Cuhderi (ö. 128), Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/821). **Şam'da,** kıraat alanında öne çıkan isimler ise şunlardır: Mugîre b. Ebî Şihâb (ö. 91/710), Abdullah b. Âmir (ö. 118/736), Atıyye b. Kays el-Kilâbî (ö. 121/739), İsmail b. Abdullah (ö. 132), Şüreyh b. Yezid el-Hadramî (ö. 203). İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/118-124.

[182] Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, 59.

[183] İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/124.

Özetle Hz. Osman döneminde ihtilafa sebep olan ruhsata dayalı okuyuşlar istinsah faaliyetinin yapılmasının ardından bu alanda ihtisas sahibi âlimlerin yetişmesini sağlamıştır. Kur'an-ı Kerim'in harekelenmesi ve noktalanması bu devirde son hâlini alırken, farklı okuma vecihlerini ahz eden öğrenciler, isimlerine nispet edilecek olan kıraat birikimlerini ortaya koymuş ve bu alanda imam sayılan şahsiyetler olarak öne çıkmıştır.[184] Artık kıraat vecihleriyle ilgili ihtilafın boyutu yön değiştirip sahih-sahih olmayan ayrımına gidilmiştir. Bu dönemde kıraatlerin delillendirilmesiyle ilgili başlıca maddeler öne çıkmış ve her bir kıraat âlimi, kendi okuyuşunu tercih ve tercih sebeplerini gerekçeleriyle açıklamaya gitmişlerdir.

1.2.5. Sistemleşmesi ve Sınırlandırılması

Bu başlık altında iki alt başlığa yer verdik. Öncelikle kıraat ilminin sistemleşmesiyle alakalı tespit-tercih dönemini, ikinci olarak da şaz kavramını ela aldık.

1.2.5.1. Birinci Sistematik: Tespit-Tercih Dönemi

Bu başlık altında ilk olarak tespit ve tercih arasındaki farkın yeterince anlaşılması için kullanılan kavramlar olan "tercih, ihtiyar, ihticac, tevcih" terimlerini ele aldık. Daha sonra bir kıraatin sahih kabul edilmesi için gerekli olan kavramlara değindik. Kıraatlerin tespiti için kullanılan şartlardan birinin eksik olması durumunda genel olarak ifade edilen şaz kavramını da ikinci alt başlık olarak ele aldık.

a) Tercih kavramı: sözlüklerde; *"baskın çıkmak, daha ağır olmak, üstün olmak, tartmak"* gibi anlamlara gelen "ر ج ح" fiilinden türemiş olan "اَلتَّرْجِيحُ" ke-

184 Kıraati Aşere İmamları şunlardır: Ebû Ruveym Nâfi' b. Abdirrahmân b. Ebî Nuaym (ö. 169/785) Medine imamıdır. Tâbiinden olan Ebû Ma'bed Abdullāh b. Kesîr b. Amr ed-Dârî (ö. 120/738) Mekke kıraat imamıdır. Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (ö. 154/771) Basra kıraat imamıdır. Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî (ö. 118/736) Şam bölgesinin kıraat imamıdır. Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî (ö. 127/745), Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât (ö. 156/773), Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî (ö. 189/805) Kûfe imamlarıdır. Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' (ö. 130/747-48) hem birinci imam Nâfi'nin hocası hemde Medine kıraat imamıdır. Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh (ö. 205/821) Basra kıraat imamlarındandır. Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Bezzâr (ö. 229/844) Kûfe ekolünden olup kıraati aşerenin onuncu imamıdır. Ayrıca bk. İbn Mihrân, *el-Gâye*, 37-129.

limesi tef'il babı sığasında*; "bir şeyi başka bir şeye tercih etmek, üstün görmek, daha ağır olduğunu düşünmek"* gibi manalara gelmektedir.[185] Kıraat ıstılahında ise "tercih edilmeyen kıraati yok saymamakla birlikte, iki kıraatten birini diğerine karşı tercih etmektir."[186]

b) İhtiyar kavramı: "خَارَ" fiilinin iftiâl babından türemiş olan "اِخْتِيَارٌ" mastarının kelime manası: *"kendi isteği ile/gönüllü olarak tercih etmek, seçim yapmak, özgür istek, iki şeyden birine eğilim göstermek"* gibi anlamlara gelmektedir.[187] Tercih kavramıyla yakın anlama sahip olan ihtiyar kelimesi terim olarak; "rivayetleri belirli esaslara göre ayıklayıp, meyilli olduğu rivayeti/yönü/kıraati seçmesidir.[188] Ebû Amr ed-Dâni, kıraatleri tercih eden âlimler için şu mısraları dile getirmiştir.[189]

وَاهْلُ الاِخْتِيارِ لِلْحُرُوفِ وَالْمَيْزِ لِلسَّقِيمِ وَالْمَعْرُوفِ
جَمَاعةٌ كُلُّهُمْ اِمامٌ مَقَدَّمٌ اَوَّلُهُمْ سَلَّامٌ

c) İhticac kavramı: Sözlüklerde; *"tartışma, münakaşa, karşı çıkma, özür beyan etme, delil getirme, sebep ileri sürme, bir şeye taraf olmak, bir şeyi delil olarak sunmak, tartışma esnasında kendisiyle galip olunan argüman,"* gibi manalara ge-

---

185 Ebû Abdirrahmân el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, nşr. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), "Kitâbü'l-ʿAyn", "رج ح", 2/99; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, nşr. Abdusselam Muhammed Harun vd. (Kahire, 1976), "Tehzîbü'l-Luga", "رج ح", 4/142-143; Ebûl-Hasan Ahmed b. Hâris İbn Zekeriyya, nşr. Abdusselam Muhammed Harun (Dâru'l-Fikr, 1979), "Mu'cem Mekâyisu'l-Luga", "رج ح", 2/489; Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükrem b. Ali b. Ahmet el-Ensari İbn Manzur (Kahire, ts.), "Lisanü'l-Arab", "رج ح", 15/1586; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc vd. (Kuveyt: Matbaatü Kuvety, 1976), "Tâcü'l-ʿarûs min Cevâhiri'l-Kâmûs", "رج ح", 6/383-384.

186 Abdülali el-Mes'ûl, *Mu'cemu mustalahâti i'lmil'l-kırâêti'l-Kur'âniyye ve mâ yetea'leku bihî* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 129-130.

187 Halîl b. Ahmed, "Kitâbü'l-ʿAyn", "خَارَ", 1/456; Ezherî, "Tehzîbü'l-Luga", "خَارَ", 7/547; İbn Zekeriyya, "Mu'cem Mekâyisu'l-Luğa", "خَارَ", 2/233-232; Ebû'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, nşr. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), "el-Müfredât fî garîbi'l-Kurʾân", "خَارَ", 160; İbn Manzur, "Lisanü'l-Arab", "خَارَ", 15/1300; Zebîdî, "Tâcü'l-ʿarûs min Cevâhiri'l-Kâmûs", "خَارَ", 11/244.

188 Mes'ûl, *Mustalahât*, 45-46.

189 Tercih ehli kıraatleri / bilinenle sahih olmayanları birbirinden ayıranlardır. / Onların hepsi mütekaddim imamdır. / Öncüleri ise Sellâm'dır. (Ebû Ebeyd Kâsım b. Sellâm [ö. 224/838]) Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Ürcûzetü'l-Münebbihetü alâ Esmâi'l-Kurrâ-i ve'r-Ruvâti ve Usûli'l-Kırâeti ve Akdi'd-Diyânâti bi't-Tecvîdi ve'd-Delâlâti*, thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1999), 159.

len "حَجٌّ" kelimesinin iftiâl "اِحْتِجَاجٌ" babından gelen bir mastardır.[190] Terim anlamı: Hüccet sahibi âlimlerin, Kur'an-ı Kerim kıraatini muhafaza etmek amacıyla, sahih kıraatlerin geçerliliğini delilleriyle ortaya koyup şüpheleri gidermesidir.[191] Bir başka tarif ise şöyledir: "Kıraat farklılıklarının sahihini sakiminden ayırarak sahih kıraatleri tespitte, sahih kategorisi içerisinden bir vechi tercihte kıraatin isnat, resmî Mushaf yanında öteki naklî ve dilsel bütün hüccetleriyle temellendiren ilimdir."[192]

d) Tevcih kavramı: İhticac kavramıyla benzer anlam taşıyan "التوجيه" tevcih kelimesi,[193] kıraat seçimini gerçekleştirmede kârinin başvurduğu en temel kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. "وجه" sülasi[194] filinin tef'il bâbının masdarı olup sözlükte: *"yöneltme, doğrultma, yönlendirme, rehberlik etme, tahsis etme, dağıtım, dikkatini bir şeye verme, nakletme, atama"* gibi anlamlara gelmektedir.[195] Kıraat ilmi terimi olarak ise*:* "Tespiti yapılmış kıraatin, icma, kıyas, istishab gibi Arapçanın genel kaidelerinden birine dayanarak, kârinin/mukrinin seçmiş olduğu kıraat vecihlerini açıklayıp ortaya koymasıdır."[196]

---

190 Halîl b. Ahmed, "Kitâbü'l-ʿAyn", "ح ج ج", 1/287; Ezherî, "Tehzîbü'l-Luga", "ح ج ج", 3/390; İbn Zekeriyya, "Mu'cem Mekâyisu'l-Luga", "ح ج ج", 2/30; Râgıb el-İsfahânî, "el-Müfredât fî garîbi'l-Kurʾân", "ح ج ج", 107; İbn Manzur, "Lisanü'l-Arab", "ح ج ج", 9/779-800; Zebîdî, "Tâcü'l-ʿarûs min Cevâhiri'l-Kâmûs", "ح ج ج", 5/459-460.

191 Nasr b. Alî b. Muhammed Ebû Abdillâh eş-Şîrâzî el-Fesevî İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah fî vücûhi'l-kırâʾât ve ʿilelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kûbeysî (Mekke/Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li-tahfîzî'l-Kur'ani'l-Kerim, 1993), 1/19.

192 Dağ, *İhticâc*, 363-364.

193 Kıraat seçiminin gerçekleştirilmesini ifade eden benzer kavramlar şunlardır: "Tercih, Tevcih, İhticâc, Huccet, Ta'lil, İntisâr, İzâh, Tahric, Te'vil" gibi kavramlar kıraat imamları ve dilciler nezdinde bazen aynı anlamlarda bazen yakın anlamda kullanılmıştır. Mes'ûl, *Mustalahât*, 156-157.

194 Vecih "وجه" kelimesi tecvid kitaplarında kullanılan bir terimdir. Burada çeşit, tarz, şekil, biçim gibi anlamlarda olup; tilavet çeşitlerinden bir tanesini okuyucunun seçmesi/tercih edebilmesi anlamında kullanılmaktadır. Örneğin, Meddi Lin olan bir kelimenin son harfinin harekesi ötre/zamme olduğu zaman 7 vecih caiz olur. Tul, Teveassut, kasr, tul ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm ve revmdir. Yani 7 elif uzatmak değil, okuyucunun bu gibi durumlarda yedi farklı vecihten birisini tercih etmede muhayyer olduğunu ifade eder.

195 Halîl b. Ahmed, "Kitâbü'l-ʿAyn", "وجه", 4/350; Ezherî, "Tehzîbü'l-Luga", "وجه", 6/351-352; İbn Zekeriyya, "Mu'cem Mekâyisu'l-Luga", "وجه", 6/89; İbn Manzur, "Lisanü'l-Arab", "وجه", 52/4777.

196 Mes'ûl, *Mustalahât*, 155.

Kıraatlerin tercihinin Hz. Peygamber döneminden itibaren başladığı söylenebilir. Nitekim rivayetler arasında; Furkan suresinin tilavetini Hişâm b. Hakîm'den (ö. 15/636) dinleyen Hz. Ömer, namaz biter bitmez *"bu sureyi sana kim böyle okuttu?"* sorusuna, Resûlullâh (s.a.v.) cevabını alması durumu, sahabenin okuduğu kıraati delillendirmeye gittiği ve bunun bir hüccet olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Hişâm b. Hakîm'le birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna meseleyi taşıyan Hz. Ömer her iki harf/kıraatin okunabileceğini anlamış ve daha öncesinde öğrendiği kıraati okumaya devam etmiştir. En azından Hişâm b. Hâkîm'in öğrendiği tilavet şeklini okuduğuna dair net bir bilginin olmaması, Hz. Ömer'in ilk olarak Hz. Peygamber'den öğrendiği kıraati sonraki öğrendiği kıraat arasında tercihte bulunduğu şeklinde ifade edilebilir. Özetle sahabe arasında Kur'an tilavetiyle alakalı ortaya çıkan ihtilafa dair farklı rivayetler, Hz. Peygamber huzurunda iki veya daha fazla[197] olan kıraatin kabulüyle neticelendirilmiştir. Sonrasında ise sahabe, büyük ihtimalle ilk önce öğrendiği kıraat vechini okumaya devam etmiştir. Bu durum tercih-hüccet olgusunun başlangıcı olarak ifade edilebilir.

Hz. Peygamber döneminde başlayan farklı okumaların mahiyeti ve mantığı sahabe tarafından özümsendiğinden olsa gerek, Resûlullâh'ın (s.a.v) vefatından sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinde kıraatlerin seçimiyle alakalı herhangi bir kavramın oluşmasına sebep olacak ihtilaf ya da rivayet bulunmamaktadır.[198] Hz. Osman döneminde ise ortaya çıkan kıraat ihtilafları[199] büyük kargaşalara sebep olmuş ve halifenin emriyle istinsah faaliyeti sonrası minimalize edilmiştir.[200] Farklı okuma vecihlerine uygun olan bu Mushafların imlasına göre ihticac eylemi varlık bulmuştur. İhticac olgusu-

---

197 Hz. Ömer ve Hz. Hişâm arasında iki farklı bir okuma şekli ortaya çıkarken, Übey b. Ka'b'ın (ö. 33/654) rivayetinde ise üç farklı okuma şekli ortaya çıkmıştır. İlgili ve benzer rivayetlerin tamamı için bakınız: Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 44-89.

198 Dağ, *İhticâc*, 126.

199 İbn Mücahid; Sahabe ve tâbiîn devirlerinde ortaya çıkan ihtilafları sonrası için Müslümanlar olarak rahmet ve genişlik olarak değerlendirmiştir. bk: Ahmed b. Musa b. el-Abbas et-Temîmî Ebûbekir el-Bağdadî İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-kırâ'at*, thk. Şevki Dayk (Kahire: Dâru'l-Meârif bi Mısır, 1972), 45.

200 Hz. Osman farklı coğrafyalardan gelen ihtilafların yanı sıra kendi huzurunda da benzer olayların yaşanmasının ardından bir hutbe vererek şöyle demiştir: *"Siz benim yanımda bile ihtilaf ediyor, lahn yapıyorsunuz. Uzak memleketlerde yaşayanlar elbette daha fazla ihtilafa düşecek daha fazla lahn yapacaklardır. Ey ashabı Muhammed! Toplanın insanlara bir imam Mushaf'ı yazın."* bk. Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/203-204.

nun asıl anlamını kazandığı dönemler ise hicri II. asır olan tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn devirleridir.[201] Fetihlerin neticesinde farklı lehçelere sahip Arap kavimlerinin ve diğer milletlerin Müslüman olması, İslam'ın güç, kuvvet ve yayılmasının yanında dezavantaj olarak lahn sorununu da birlikte getirmiştir. Lahn sorunu hem Arap dili açısından hem Kur'an kıraati açısından bir tehdit olmuş, dolayısıyla bu duruma karşı ciddi çalışmalar başlamıştır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi kıraat imamlarının[202] zuhur ettiği bu dönemler aynı zamanda nahiv kurallarını tespit etmeye yönelik çalışmaları da beraberinde getirmiş ve Basra-Kûfe ekollerinin sistematiğe koyulduğu dönemler oluşmuştur. Dil âlimleri kendi usullerine göre lahn sorunuyla mücadele etmeye başlamış ve ihticac anlamında ilk olarak "Meâni'l-Kur'an"[203] adlı çalışmalar telif edilmiştir.[204] Her şehirde öne çıkan ve daha sonraları şöhreti iyice yaygınlaşmış olan kıraat imamları ise sahih olan kıraatleri belirlemiştir. Ayrıca bu dönemde Kur'an alanında otorite kimseler çoğalmış ve değişik bölgelerde bu faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu olumlu gelişmelere zıt

---

201 Recep Koyuncu, "Kıraatlerin İhticâcı Bağlamında Dilbilimsel Tefsirler: Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı Özelinde Bir Tahlil", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (31 Aralık 2019), 332.

202 Kıraati Aşere imamları şunlardır: Nafi', İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kub ve Halef'tir.

203 Kur'an'ın filolojik tefsirini konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılmış eserlerin ortak adı. Kavramla alakalı geniş bilgi için bakınız: İsmail Aydın, "Meâni'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

204 Elimize ulaşan ilk ihticac kitapları şunlardır: Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh'e (ö. 370/980) ait *"İ'râbu'l-kırââti's-seb' ve 'ileluhâ" ve "el-huccetü fi'l-kırâât"* isimli iki eser, günümüze ulaşan en eski hüccet kitaplarındandır. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'ye (ö. 370/980) ait olan *"Me'âni'l-kırâât"* isimli eser ikinci sıradadır. Üçüncü olarak, nahiv âlimi Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî'ye (ö. 377/987) ait olan *"el-Hucce fî 'ileli'l-kırââti's-seb'i li eimmeti'l-emsâri bi'l-Hicâz ve'l-Irâk ve'ş-Şâm"* adlı eseridir. Sonrasında ise şaz kıraatle alakalı Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî'ye (ö. 392/1002) ait olan *"el-Muhteseb fî tebyîni şevâzzi'l-kırââti ve'l-îdâhi anhâ"*dır. Ebû Zür'a Abdullah b. Zencele'ye ait *"Huccetü'l-kırâât"* adlı eseri okuyucu kitlesi açısından en meşhurudur. Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî'nin (ö. 437/1045) *"el-Keşfü 'an vücûhi'l-kırââti's-seb'a ve 'ilelihâ ve hucecihâ"* ait eseri ihticâc alanında ayrı bir önemi vardır. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs el-Mehdevî'ye (ö. 440/1048) ait olan *"el-Mûvaddıh fî ta'lîli vücûhi'l-kırâât (Şerhu'l-Hidâye)"*eser isminden de anlaşıldığına göre daha önce kaleme aldığı eserine şerh niteliğindedir. Son olarak klasik kaynaklar arasında yer alan; İbn Ebî Meryem lakabıyla meşhur Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî'nin (ö. 565/1165) *"el-Kitâbü'l-Mûdah fî vucûhi'l-kırââti ve 'ilelihâ"* adlı eseri.

olarak sahih kıraatle sahih olmayan okumalar birbirine karıştırılmaya başlanmıştır. Bu durum kimi zaman bilerek yapılan bir lahn, kimi zaman da bilinçsizce ortaya çıkan bir problem olarak varlık göstermiştir. İşte bu tehlikeyi gören nitelikli âlimler bütün gayretlerini ortaya koyarak, birtakım kurallar geliştirmiş ve sahih olan kıraatlerle sahih olmayan kıraatleri birbirinden ayırt etmişlerdir.

Kıraatlerin kabul edilme şartları; Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan birine uygunluk, senedin sahih olması ve ek olarak bu kıraatin kabul görmesi için Arap dili vecihlerinden birine uygun olma ilkesi gözetilir. İki temel şart kimilerince tespit için yeterli olmakla beraber genel olarak kıraatlerin kabul edilmesi için üç şart da ileri sürülmüştür:

1. Senedin sahih olması,
2. Hz. Osman'ın (r.a.) istinsah ettirdiği Mushaflardan birinin hattına uygun olması,
3. Bir vecihle de olsa Arap dili gramerine uygun olması.[205]

Bu üç şartı taşıyan kıraatlerin reddi caiz olmadığı gibi inkâr da edilemez. Çünkü bu şartları taşıyan kıraatler *ahrufu's-seb'a*'dandır. Bunların kabul edilmesi gerekir. Bu üç şarttan birini taşımayan kıraatler ise zayıf, şaz veya batıl kabul edilmektedir.[206] Ayrıca yaşadığı şehir halkının, kıraat imamının kıraati konusunda imam hakkında icma etmiş olması ve bu icmanın sağlamlık ve güvenirlik açısından Arap dili ve kıraat konusunda ehil kimselerin bilgisine dayanması şeklinde iki madde de yer almaktadır.[207]

Bu şartları ihticac-tercih kavramları yönünden ele alırsak ilk şartı şöyle değerlendirmeliyiz: Bir kıraatin senedinin sahih olması (isnat) kriteri kıraatlerin tespitine yönelik bir durumdur. İsnad tercih kriteri değildir. Bir rivayetin makbul olması için en temel şarttır.[208] Fakat senedin sahihliği tespit kriteri olarak uygulandıktan sonra senedin meşhurluğu, çoğunluğun ittifakı gibi gerekçelerle tercih sebebi olarak bir rükün sayılabilmektedir.[209]

---

[205] Ebû'Zür'a Abdurram b. Muhammed İbn Zencele, *Huccetü'l-kıraât*, thk. Said Afganî (Beyrut: Müessesetü'r-Rasale, 1997), 11-12; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 51-52; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 5; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/124.

[206] İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/124.

[207] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 89.

[208] Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2019), 75-76.

[209] Dağ, *İhticâc*, 178.

Senedin sahih olması, hadis ıstılahında senette bulunan sayıya göre farklı isimler altında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Hadiste geçen mütevâtir kavramı ile ilişkilendirildiği zaman kıraat ilminde mütevâtir kavramını kullanmak farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda gençlik döneminde mütevâtir kavramını kullanan[210] İbnü'l-Cezerî daha sonraları sahih kavramını on kıraat için tercih etmiştir. Kur'an ve Kur'an'ın kıraati, aralarında sıkı bir ilişki olan iki farklı şeydir. Kur'an'ın herhangi bir değişikliğe uğramadan sonraki nesillere oradan da bize aktarılması mütvâtirdir. Kıraat ise genel anlamda tevatür derecesine ulaşmıştır. Örneğin Fatiha suresinde yer alan "اَلرَّحْمٰنِ" lafzı kıraat açısından tevatür derecesine ulaşmıştır. Çünkü bu ayetin başka bir vecihle okunması yoktur. Kıraat imamları okunuşu üzerinde ittifak etmişlerdir. Bunun gibi herhangi bir farklılık olmayan lafızların kıraati, tevatür derecesine ulaşmıştır denilebilir. Bunun dışında ister usul ister ferş açısından kıraat imamları arasında farklı şekilde okunan kıraatler için de sahih kavramı kullanılabilir. Mamafih bu ayrım ancak ayetler veya ayetlerde bulunan lafızlar üzerinden kullanıma münasiptir. Bu kullanımı imamlar nezdinde ifade edecek olursak tam bir birliktelik/ittifak söz konusu olmadığı için tevatür kelimesi yerine sahih kavramının kullanımı İbnü'l-Cezerî gibi kıraat âlimleri tarafından tercih edilmiştir. Kimi âlimler yedi kıraati mütevâtir kimileri de on kıraat imamının kıraatinin mütvâtir olduğu fikrini benimsemiştir. Buradan hareketle mütevâtir veya sahih kavramının on imamın ittifak ettiği okuyuşlar veya tek başlarına kaldığı ya da birkaç imamın ittifak ettiği şekilde tanımlamak vakıaya uygun düşmektedir. On kıraat imamının dışında olup, on imamdan birinin okuyuşuna uygun olan imamların ilgili olan okuyuşları da sahih kıraat kavramına dâhil olmaktadır. Bu okuyuş on imamın ittifak ettiği kıraate uygunsa, şaz kıraat imamından gelse bile ilgili kıraat vechi, mütevâtir/sahih kavramı içerisine dâhil olmuştur. Bu noktada araştırmanın konusu olan Hasan-ı Basrî ve Yezîdî'nin on imamın kıraatine ittifak ettiği okuyuşları oldukça fazladır. Dolayısıyla bu imamların kıraatlerinin sahih ya da tevatür derecesine ulaşmış kıraatlerden biriyle aynı oluşu, şaz kıraat imamlarının topyekûn bütün kıraatlerinin şaz kapsamında değerlendirilmesinin önüne geçmektedir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki imam sayılarının artması okunan vecihlerin daha fazla

210 İbnü'l-Cezeri, *Müncidü'l-mukri'în*, 43.

olması demek değildir. Taberî'nin belirttiği 20'den fazla olan imamların kıraatleri günümüze ulaşmış olsaydı bu ancak ve ancak şu an elimizde bulunan kıraat vecihlerinden birine veya birkaç tanesine muvafakat edecektir. Senedin sahih olması hadis ilmindeki gibi olmasa bile metin üzerinden hadis ilminde ifade edilen mütevâtirlikten daha üst seviyededir. Çünkü bir bölge halkının takip ettiği kıraat bilgisine ulaşılmışsa ayrıca senetteki sayıya bakılmaz. O dönemde yaşayan halkın önde gelen isimlerinden bu anlamda ortak bir itiraz bulunmaması halkın çoğunluğunun takip ettiği bir kıraat olur ki bu mütevâtirlik dediğimiz şartı yerine getirmiş olur. Hatta daha üst seviyeye gelmiş olur. Çünkü bölgesel olarak bir halkın tamamını senetle göstermek neredeyse imkânsız bir durumdur. Bu sebeple üç kriter şartını taşıyan kıraatler için kimi zaman mütevâtir kimi zaman ise sahih kavramı tercih edilmiştir.

Mushaf'a uygunluk arzı kıraatlerin tespitine yönelik bir şart olarak kabul edilmektedir. Mushaf'a muvafakat, iki ya da daha fazla kıraat arasında bir tercih sebebi değildir. Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan birine uygun olması kıraatin tespitine yönelik ikinci şartın yerine geldiğini gösterir.[211] Fakat bir Mushaf'ta "وَسَارِعُوا" formunda[212] diğer bir başka Mushaf'ta "سَارِعُوا" şeklinde "vâv" harfi olmaksızın yazılması[213] gibi durumlarda "vâv" harfi olan Mushaf'tan okumak veya "vâv" harfsiz olan Mushaf'tan okumak bir tercih sebebi olarak değerlendirilebilir. Nokta ve harekeden yoksun olan Mushaf imlası muhtemelen Hz. Osman tarafından bilerek yapılmıştır. Uzun süren istinsah faaliyeti, buna işaret etmektedir. Beş yıl süren çalışmada yedi harften kaynaklanan okumaları barındırması açısından hareke ve noktalama yapılmamıştır. Yazıda gösterilmesi mümkün olmayan kıraatler ise Mushaflara dağıtılmıştır. Bu Mushaflardaki farklı vecihler işin erbabı tarafından okunabiliyordu. Örneğin Türkçe bir kelimede yazılan "L" harfinin küçük harfle yazımı olan "l" harfi ile "ı" harfinin büyük karakterle yazımı olan "I" resmi aynı şekilde yazılır farklı telaffuz edilir. Fakat kimse "Irak" kelimesinin başında bulunan harfi "L" olarak okumaz. Yine "Ilgaz" kelimesinde bu-

211 Dağ, *İhticâc*, 183.

212 Âl-i İmrân, 3/133.

213 Şâm ve Medine Mushaflarında "و" harfi olmaksızın "سَارِعُوا" şeklinde yazılmıştır. İbn Âmir, Nâfi' ve Ebû Ca'fer "و"sız kıraatleri okumaktadırlar. Benzer farklılıklar için bk: Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/246-247.

lunan ikinci harfi her okuyan "L" karakterinin küçük şekilde yazıldığını bilir. Hz. Osman, istinsah faaliyeti sırasında bu işte görevli olanlara farklı formda okunmaya münasip olması hasebiyle hareke ve noktalama işareti koydurmamıştır. Daha sonraki süreçte lahn denilen problemin ortaya çıkmasından ötürü Basralı âlimler öncülüğünde Kur'an'a hareke ve noktalama işareti konulmuştur. Bu işin öncülüğünü Basralı âlimler yaptığı için öncelikle Basra Mushaf'ının kıraati baz alınmış daha sonra diğer bölgelerde bulunan Mushaflar da kendi kıraatlerinin okunuşuna göre hareke ve noktalama işaretini koymuşlardır. Noktalama işaretleri, dili fasih olan Araplar için değil sonradan Müslüman olan diğer milletler ve lahn probleminin ortaya çıktığı bir zamanda fasih dili bozulan Arapların ihtiyaç duyduğu bir durum olup kolaylık ilkesinden hareketle yapılan bir eylemdir.

Üçüncü şart olan; Arap dili gramerine uygunluk kriteri tespit kriteri olarak ifade edilmiş olsa da son dönem kimi kıraat âlimleri tarafından tercih kriteri olarak değerlendirilmektedir.[214] Arap diline uygunluk kriteri ilk dönemler olmayıp sonradan bu kriterin dâhil edilmesindeki sebebi iyi anlamak için dönemin tarihsel durumuna bir göz atmak gerekmektedir. Arap Yarımadasının merkezi Mekke olmasının sebebi Kâbe'nin orada bulunmasından kaynaklıdır. Dolayısıyla burada yaşayan Kureyş kabilesi ve lehçesi Körfezin diğer lehçelerine göre daha makbul görülmektedir. Hz. Peygamber'in dili olması açısından Kur'an'ın dili Arapça, fakat bu Yarımadanın resmî dili konumunda ya da üst dili mesabesinde ise Kureyş lehçesi kabul edilir. Diğer lehçeler adeta bir çeşmenin olukları nezdinde değerlendirilebilir. Ana kaynak her zaman Kureyştir. Zamanla halkın arasında resmî dil

---

214 Bu iki şarta ek olarak, bir üçüncü şart daha ilave edilmiştir ki bu da nakledilen kıraatin Arap gramerine uygun olmasıdır. Ancak bizce böyle bir şart lüzumsuzdur; çünkü yoruma ve tartışmaya yol açacak bir hususdur. Kur'an ve kıraatler Arapça olduğuna göre, bunların Arapçaya uygun olması gayet tabiidir. Söz gelimi bu, eski Türkçe kitabelerin Türkçe'ye uygun olması gerektiğini söylemek gibi anlamsızdır. Bu şartın konulması sebebiyle kimi gramerciler, mütevâtir kıraatlerden bazısını, kaidelere uymadığını iddia ederek tenkit etmişler; bu da birçok tartışmalara neden olmuştur. Kur'an gibi ilahi ve edebî bir metin ve onun kıraat hakkında böyle bir kural getirmek yersizdir. Bu bakımdan, yukardaki iki şarttı taşıyan bir kıraat karşısında geçerli olan kurallar değil, kıraat olmalıdır. Çünkü gramercilere ve kurallara hakemlik edecek olan Kur'an'dır; kaidelerin ona uydurulması gerekir. Abdurrahman Çetin, "Kur'an Kıraatlerine Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/3 (01 Ocak 2002), 72-73.

konumunda olan Kureyş lehçesinin halel görmesi ve lahnın artık ileri düzeyde konuma sahip insanlar tarafından yapılmasından kaynaklı olarak Kur'an dilinin telaffuzunun korunması açısından dil şartı konulmuştur. Bu durum aslında kıraatlerin sahihlik kriterine ek bir destek ve sağlamlık kazandırmıştır. Yoksa bu dil şartı gelişigüzel konulmuş değil aksine dönemin gereksinimleri arasında yer almaktadır. Burada dil unsuru; isnat ve Mushaf gibi, bir tespit hücceti olarak kabul görmemiş olabilir. Dilin fonksiyonu lahn olgusuyla ortaya çıkan hatalı okumaları sahih okumalardan uzaklaştırmaktır. Dolayısıyla Arap dili, sahih olan iki kıraatten birini tercihte bir hüccet olarak değerlendirilmelidir.[215]

Son dönem kıraat hocalarının bir kısmı dil şartını tespite yönelik değil tercihe yönelik bir şart olarak kabul ettiğini az önce ifade etmiştik. Dil şartının, dönemin tarihsel ve sosyolojik durumuna baktığımız zaman çoğunluğun benimsediği tespit kriteri olarak değerlendirilmesi bizce daha uygun düşmektedir. Çünkü dil dediğimiz olgu zamanla değişmektedir ve korunmaya muhtaçtır. Farklı dili konuşan toplumların birbiriyle olan sosyokültürel içtimaı zamanla dile yabancı kelimelerin girip yaygınlık kazanmasına sebep olmaktadır. Hatta ilk ana dili korumak için bir takım temel kaynakların olmaması gibi bir durum söz konusuysa ve birkaç asır boyunca dile iltica varsa, artık asıl dilin varlığından söz etmemek gerekir. Günümüz Arap dünyası bu durumu açıkça göstermektedir. Zira bugün Orta Doğu'da yaşayan bir Arap'la Kuzey Afrika'da yaşayan bir Arap aynı dili konuşsa da onları dinleyen bir üçüncü kimse telaffuzların farklılığını fark edecektir. Bugünün dünyasında konuşulan farklılık bu durumdaysa yüzyıllar önce konuşulan dili kıyaslamaya gerek yoktur. Bu gibi durumlar kıraatlerin tespitinde Arap dili kriterinin bir şart olarak konulmasının ne kadar yerinde bir durum olduğunu açıkça göstermektedir. Diğer iki şartta olduğu gibi dil şartı kriterini de tamamlayan kıraatler arasında kendisine daha uygun olanı kişi tercih edebilir. Örneğin dönemin Basra'sında yaşayan bir kimse sened, Mushaf ve Arap dili kriterlerine uygun olan kıraatler arasında şu şekilde bir tercihte bulunabilir; senedinde kendi bölgesi veya yakınlık hissettiği kıraat âlimlerinin olması, Basra'ya gönderilen Mushaf'a uygun olması ve Basra dil ekolünün kaidelerine uygun olması. Yani daha önce tespit için konulan üç

215 Dağ, *İhticâc*, 191.

şarta haiz kıraatler arasında yine yaşadığı bölgenin özelliklerini taşıyan kıraati tercih edebilir.

İhtilafların çoğaldığı zabtın azaldığı bu dönemde İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429) bu kaidelere göre kıraatlerin sahih olanının sahih olmayandan ayırt edildiğini şu şekilde dile getirmektedir: "Bu esnada ümmetin cesur yürekli âlimleri ve imamları, güçlerinin yetebildiği kadar çalıştılar. Doğru ile yanlışın arasını ayırdılar. Harfleri ve kıraatleri toplayıp, vecihleri ve rivayetleri nispet ettiler. Meşhur ile şaz kıraatleri, sahih ile fezz (tek kalan) kıraatlerin arasını belirledikleri usullere göre ayırdılar."[216]

Sonuç olarak şöyle özetleyebiliriz. Hz. Peygamber'in verdiği ruhsatla başlayan farklı okuma vecihleri tercihin başlangıcı olarak ifade edilir.[217] Bir kıraati tercih eden diğer kıraati inkâr etmeyecek, aksine onu kabul edecektir. Sahih kriterini taşıyan bütün kıraatleri hak kabul edip, Hz. Peygamber'in izni dâhilinde bu okunuşların gerçekleştiğini bilecektir. Tespiti yönünden sahih/mütevâtir derecesine ulaşmış kıraatler içerisinde belirli esaslara dayanarak bunlar içerisinden tercihte bulunabilecektir. Kıraatlerin tespitine yönelik ihticacda, isnat ve resmî Mushaf en önemli iki kriter sayılmıştır. Kıraatlerin sıhhatini belirlemede önemli olan bu iki kritere ek olarak Arap dili gramerine muvafakat şartı lahn probleminin ortaya çıktığı dönemlerde ayrıca getirilmiştir. Dile uygunluğun kıraatlerin sahihliğini belirlemede temel kriter olarak değerlendirilmesi kimilerince kabul edilmiş kimilerince tespit olarak uygulanması daha uygun görülmüştür.

Sahihlik/mütevâtirlik ilkesine uygun olan kıraatler arasında tercihe yönelik ihticaclar ise şunlardır. Senedi sahih olan iki kıraatten "meşhur" olanı, "çoğunluk tarafından kabul edilmesi" gibi hüccetlerle tercih edilmesi, "*bölgesel Mushaf'ın*"[218] tercih edilme hücceti, sarf, nahiv ve belagat gibi "*dilsel hüccetler*",[219] ayet, hadis,[220] sebeb-i nüzul gibi "*nakli hüccetler*",[221] kıyas-

---

216 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/124.

217 "فاقرئو ما تيسر منه" "Ondan kolayınıza geleni okuyunuz." Buhârî, "Fedâilul-Kurân", 3 (No. 4992).

218 Örnek hüccetlendirme için bk. İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/383-385.

219 Örnek hüccetlendirme için bk. Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî İbn Haleveyh, *el-Hücce fi'l-kırâ'âti's-Seb'*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem (Kuveyt: Dâru'ş-Şurûf, 1979), 101.

220 Örnek hüccet için bk. İbn Haleveyh, *el-Ḥücce fi'l-kırâ'âti's-Seb'*, 163.

221 Örnek hüccetlendirmeler için bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kıraât*, 77-78.

mantık hüccetleri ve rüya[222] gibi *"özel hüccetler"*, tespiti yapılan kıraatler arasında tercih sebebi ve gerekçelendirme nedenleridir.

1.2.5.2. İkinci Sistematik: Şaz Dönemi

İbn Mücâhid dönemi artık kıraatlerin sınırlandırıldığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü daha önceki dönemlerde kıraatlerin tespitine dair sistematik süreç hemen hemen tamamlanmış ve bunlar arasından tercihte bulunulup sınırlandırmaya ihtiyaç duyulmuş veya bu yönde bir keyfî kanaat sergilenmiştir. Bu tercihlerde en temel etken, bölgelerde en meşhur olan yani bölge halkının en fazla takip ettiği kıraat neyse o olmuştur.[223] Örneğin sadece Basra'da kıraat önderliği yapan on üç kişi bulunmaktadır. Bunlardan halkın takip ettiği meşhur imamlar dört tanedir. İbn Mücâhid ekseninde sadece bir tane olup o da Ebû Amr'dır. Ebû Amr dışında kalan imamların kıraatleri bölge halkı tarafından az da olsa devam ettirilmesine rağmen onun tercihinde yer almamıştır. Ebû Amr'ın öğrencisi Yezîdî de İbn Mücâhid tarafından sadece hocasının ravilerine kıraati öğreten olarak değerlendirilmiş tek başına öne çıkarılmayarak Ebû Amr'ın gölgesi altında kalmıştır. Böylece İbn Mücâhid döneminde makbul olması için gerekli şartı taşıyan kıraatler arasında bir tercih eylemine gidilmiştir. Peki İbn Mücâhid'in bu sınırlandırma ameliyesi olmasaydı ne olurdu? Sonuç olarak yine Müslümanlar birkaç kıraati takip edeceklerdi. Böyle bir sınırlandırma olmasaydı birbirinden farklı sayıları yirmilere, otuzlara, belki ellilere ve altmışlara varan isimler kendilerine nispet edilen kıraatlerle öne çıkacak; bu durumda sonraki süreçte belki de Kur'an kıraati açısından Hz. Osman döneminde ortaya çıkan problemlerin benzerini doğuracaktı. Kitabi boyutta İbn Mücâhid'in yedi kıraati esas alıp diğerlerini şaz olarak dışarıda bırakmış olmasına rağmen bu sayı aynı dönemlerde sekiz, on kıraat gibi sayıya ulaştırılmıştır. Daha sonraki süreçte muhtemelen siyasetin en büyük etken olmasından ötürü günlük yaşamda takip edilen kıraatlerdeki sınırlandırma daha da daralarak günümüze üç kıraat olarak yansımıştır. Kolaylık, Müs-

---

222 Örnek hüccet için bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kıraât*, 107. Şunu ifade edelim ki rüya tespit değil, sahihlik ilkesini barındıran iki kıraatten birini tercih etmektir. Özetle sahih iki kıraatten birinin okuma şeklinin aynısını rüyanda da okuduğunu görüyor ve onu diğer kıraate tercih ediyorsun. Yoksa sadece rüyada görülen bir tilavet şeklini, senet, mushaf, dil gibi hiçbir kriter olmadan tercih/ihtiyar/seçmek olmaz.

223 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 87.

lümanlar arasında birliktelik, takipçilerinin azalması gibi vb. sebeplerle günümüz Müslümanlarının kıraat tercihi ve sınırlandırılması zamanında benzer sebeplerle İbn Mücâhid'in sınırlandırmasından İbnü'l-Cezerî'ye kadar olan ve sonraki süreci kapsamaktadır. İkinci sistematik olarak ele aldığımız bu başlık altında şaz kıraatin ne olduğuna değineceğiz. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi şaz kavramı ilk olarak İbn Mücâhid'in tercih ettiği yedi kıraatin dışında kalan kıraatler olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha öncesi veya akranları tarafından da kıraat ve diğer ilim dallarında kullanılan şaz kavramı İbn Mücâhid'in sınırlandırma ameliyesinden sonra kıraat ilminde meşhur olmuştur. Şimdi şaz kavramının anlamına ve şaz kıraatle alakalı diğer bilgilere değineceğiz.

Şaz kavramı "شَذَّ" fiilinden türemiş olup ismi fail kalıbından kullanılmaktadır. Şaz lügat olarak *"ayrılan, tek kalan, münferit olan, bir topluluktan ayrılıp tek başına kalan, genele muhalif olan"* anlamlara gelmektedir.[224] Buradan hareketle dil âlimleri şaz kavramını terim olarak da *"tek başına kalan, yaygın anlama muhalif olan, Arap dili kurallarına, kıyasa aykırı olan"* şeklinde tanımlamışlardır. Ayrıca Arapça lügatine göre şaz kavramı kıyas ve semaya dayalı olarak üç grupta değerlendirilmiştir: 1. Kıyasa uygun, fakat kullanımda yeri bulunmayan veya nadir olan yapı ve kelimeler; kıyasen mümkün olduğu hâlde "يذر-يدع" (terk eder) fiillerinin mâzilerinin kullanılmaması gibi, 2. Dilde kullanılmakla birlikte hiçbir dil kuralına bağlanamayan yapı ve kelimeler; "اِسْتَنْوَقَ" (erkek deve dişi gibi oldu), "اِسْتَصْوَبَ" (doğru buldu), "أَخْوصَ" (hurma ağacı yapraklandı) fiilleri gibi, 3. Teoride ve pratikte karşılığı olmayan veya dilde sadece istisnai olarak bulunan yapı ve kelimelerdir.[225]

Hadis terimi olarak şaz kavramı: *"Güvenilir bir ravinin kendisinden daha güvenilir raviye aykırı olarak rivayet ettiği hadistir"*.[226] Bu kavram ilk olarak, hicri 110 (728) yılından önce Basra'ya yerleşerek Hasan-ı Basrî'den fıkıh öğrenen Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) ve tebeu't-tâbiînin tanınmış hadis hafızı Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14) tarafından kullanılmıştır. İmam

---

224 Halîl b. Ahmed, "Kitâbü'l-ʿAyn", "şzz" 2/175; İbn Fâris, "Mu'cem Mekâyisu'l-Luga", "şzz" 3/180; İbn Manzur, "Lisanü'l-Arab", "şzz" 25/2219.

225 Soner Gündüzöz, "Şâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/384.

226 Abdullah Aydınlı, "Şâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/385.

Şâfiî'ye (ö. 204/820) göre şaz; güvenilir bir ravinin rivayet edip başkalarının rivayet etmediği hadis değil, güvenilir ravinin başkalarının rivayetine muhalif olarak rivayet ettiği hadisi ifade etmektedir.[227] Burada geçen, "Güvenilir bir ravinin rivayet edip de başkalarının rivayet etmediği hadis değil" şeklindeki açıklama, II. (VIII.) yüzyılda sika ravinin tek başına rivayet ettiği hadislere şaz denildiğini göstermektedir.[228]

Kıraat ilminde şaz kavramının terim anlamının yaygınlaştığı dönemde Taberî tarafından Fatiha suresinin "غَيرِالْمَغْضُوبِ عَلَيْهِم" kısmının tefsirinde şu şekilde yapılmıştır: "غَيْرَ" kelimesinin mansup olarak okunması -bu şekilde okumayı hoş görmesem de- kurranın kıraatinden olduğu için caizdir.[229] Şaz, ümmetin bildirdiğinden/kıraatinden farklı olan her türlü okuma, belirgin ve kapsamlı bir şekilde aktarılan kıraatlere muhalif olandır.[230] İbn Mücâhid'e göre şaz kıraat, yedi kıraatin dışında kalan kıraatlerdir. Çünkü o kabul ettiği kıraatleri yediyle sınırlandırmış geri kalanları ise avamın (kurranın tamamı veya çoğunluğunun) kıraatine dâhil olmadığı için şaz olarak değerlendirmiştir.[231] İbn Cinnî (ö. 392/1002), İbn Mücâhid''in Kitâbu's-Seb'a'sında ele aldığı yedi imamın dışında kalan kıraatleri şaz olarak değerlendirmektedir.[232] Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ve Ebû Amr ed-Dânî de (ö. 444/1053) İbn Mücâhid'in sınırladığı yedi imam ekseninden hareket ederek bu minvalde eserler kaleme almışlardır. Endülüslü bu iki imam kıraat-i seb'a dışındaki kıraatleri şaz olarak değerlendirmişlerdir. Ebû Şâme el-Makdisî de yedi kıraatin sahih olduğunu söylemiş ve bu kıraatlere muhalif olan okuyuşları şaz olarak değerlendirmiştir.[233]

---

227 Aydınlı, "Şâz", 38/385.

228 Aydınlı, "Şâz", 38/385; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız Kemal Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 138.

229 Fatiha suresinin son ayetinde yer alan (غَير) lafzı İbn Kesîr kıraatinde fethalı olarak okunduğu rivayet edilmektedir. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 111-112.

230 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Riyad: Dâru Hicr, 2001), 1/182, 21/138.

231 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Sebʿa*, 87.

232 Ebü'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâʾât ve'l-îzâh ʿanhâ*, thk. Necdî Nâsıf en-Ali vd. (Kahire: Vizâratü'l-Evkâf, 1994), 1/32.

233 Ebü'l-Kasım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ʿulûm teteʿalleku bi'l-Kitâbi'l-ʿAzîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sâdir, 1975), 173.

Şaz kıraatin teknik anlamı: Bir kıraatin makbul edilme şartları üç tanedir. Bunlar senedin sahih olması, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan birine uygun olması ve bir vecihle de olsa Arap diline uygun olmasıdır.[234] Bu kriterlerden birinin eksik olması durumunda ortaya çıkan okuyuş şekline şaz kıraat denmektedir.[235] Kıraat tespit şartlarından birinin eksik olmasıyla alakalı değerlendirme yapan Mekkî b. Ebî Tâlib, senedi ahad haberle sahih olan, Arap dili kurallarına uyan fakat Mushaf imlasına muhalif olan okuyuşların kabul edilip iki illetten dolayı okunamayacağını ifade etmektedir. Birinci illet; ahad yolla geldiği için icma oluşmaması; ikinci illet de üzerinde icma olan Mushaf'a muhalif olmasıdır.[236] Sikâ raviler tarafından rivayet edilen, Mushaf'a muvafakat eden fakat Arapçaya uygun olmayan kıraatlerin de kabul edilmeyeceğini ifade etmektedir.[237] Kıraat âlimleri; senedi sahih veya ahad yolla gelen fakat Mushaf imlasına veya Arap diline uymayan okuyuşları şaz kıraat olarak değerlendirmişlerdir.[238] Bu değerlendirmeden farklı olarak Süyûtî (ö. 911/1505) şaz kıraatle ilgili; senedi sahih olmayan şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Bununla birlikte senedin sahih/tevatür derecesine ulaşmış olmasını bir kıraatin kabulü için yeterli görenler de olmuştur. Fakat genel kabul edilen görüş üç temel şarta haiz olmasıdır.[239] Peki şaz kıraatlerin ortaya çıkışı ne zamandır? Bu sorunun net bir cevabı olmamakla birlikte büyük ihtimalle Hz. Osman'ın istinsah faaliyeti sonrası yedi harf hadisinin gereksinimi olarak okunan ruhsata dayalı okuyuşların devam etmesi ve sonraki dönemlere sahih olarak veya sahih olmadan aktarılmış olması gösterilebilir. Bu okuyuşların müteradif kelimelerle yapılması ve Emevîler döneminde lahn probleminin ayyuka çıktığı bir dönemde, bu ruhsata dayalı okuyuşların Arap dili vecihlerinden birine uy-

234 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 51.

235 Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâʾ ve kemâlü'l-ikrâʾ*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1987), 1/234-242.

236 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 51-52.

237 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 52.

238 Abdürrezzak Mustafa Vefâi, *en-Nücûmu't-tavâli' cemu erbeati'l-levâmi' cemu'l-Kırâêti'l-erbeati* (Mısır: Dâru'l-Lu'luât, 2022), 1/33.

239 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî ʿulûmi'l-Kurʾân*, thk. Şuayip Arnavut (Dimeşk/Suriye: Müessesetü'r-Rasâle, 2008), 167.

mayışı ayrıca senedi sahih olsa dahi istinsah edilen Mushaflara muhalif olmasından dolayı kaynaklanmış olduğunu ifade edebiliriz.[240]

Şaz kıraatler hangisidir?

Şaz kıraatleri isim/imam bazında ele aldığımızda; bu şaz kıraat imamının sahih kıraatlerle örtüşen kıraatlerini de şaz diye genelleme yapmış olmaktayız ki bu ifade problem teşkil etmektedir. Şaz kıraatler imam bazında değil de belirli kıraatleri açısından ele alındığında şu şeklide bir ifade kullanılır; bu kıraat şazdır. Dolayısıyla bu ayeti veya kelimeyi bu şekilde okumak şazdır diyerek ikinci bir soru sorarak peki bu ayeti kim böyle okumuştur? Sorusunun cevabına karşılık verilen isimler üzerinden belirli kelimede örneğin Hasan-ı Basrî, Yezîdî'nin bu kıraati şazdır demek daha güzel bir yaklaşımdır. Aksi taktirde topyekûn bir genelleme yapmak sahih kıraati de şaz kapsamına almak demektir. Mamafih böyle bir inceliğe gitmek çoğunluk için zor olacağından şaz okuyuşları kıraatinde barındırmasından ötürü isimlere nispet edilerek bir taksimat yapılmaktadır. Bu ifade kullanılırken şaz imam olarak değerlendirilen şahsın kıraatinin tamamının şaz olmadığının bilinmesi gerekmektedir. Daha farklı bir ifadeyle ilk dönemler yedi kıraatin dışında kalan imamlar yakın bir zaman sonra da on imamın dışında kalan kıraatler şaz kıraat diye bir genellemeye gidilmiştir. İbn Mücâhid çizgisinde giden âlimler yedi kıraat dışında kalanları şaz olarak değerlendirmiş, İbn Mihrân (ö. 381/992) çizgisini sürdüren âlimlere göre de on imam dışında kalan kıraatler şaz kapsamına alınmıştır. Bu bağlamda araştırmamızın konusu olan Hasan-ı Basrî ve Yezîdî'nin kıraatleri şaz kıraat kitaplarında ele alınmış ve şaz kıraat imamı olarak genel kabul görmüştür. Fakat bu iki imamın okuyuşlarının tamamı şaz kıraat değildir. Özellikle Yezîdî'nin yüzde doksandan fazla kıraat vecihleri sahih kıraat imamından biri sayılan ve hocası olan Ebû Amr'a muvafakat etmektedir. Hasan-ı Basrî'nin Mushaf imlasına ve umumun kıraatine muhalif olan okuyuşları ile Yezîdî'nin kıraatinin şaz olanları üçüncü bölümde detaylı olarak ele alınmıştır. Şaz kıraatle-

---

[240] Benzer yaklaşım ve ayrıntılı bilgi için bk. Muharrem Önder, "Şâz Kıraatlar ve İslam Hukuku Açısından Değeri", *İslam hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 172-174; Mehmet Dağ, "Kırâat İlminde Şâzz Kavramı-Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair –", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (30 Eylül 2007), 63-64.

rin faydası nedir? Şaz kıraatlerin Kur'an ayetlerinin tefsirine, fıkıh ilmine ve Arap diline faydası bulunmaktadır.[241]

1.2.6. Redaksiyonu: Tahrirat Dönemi

Kıraat ilminin tarihî serüveninde son halka olarak karşımıza çıkan tahrirat "التحريرات", tahrîr "تحرير" kelimesinin müfredidir. Sülasi mudaf "حرّ" fiilinden türemiş olan bu kelime sözlükte; *"serbest bırakma, azat etme,*[242] *hürriyetini verme, yazma, kaydetme, redaksiyon, tashih, editörlük"* gibi anlamlara gelmektedir.[243] Kıraat ilmi terimi olarak tahrirat kavramı; "imamların ravilerinden sonra gelen ve kıraat terminolojisinde *"tarik"* diye isimlendirilen isnat halkalarının, kıraat ilminin temel kaynaklarına gitmek suretiyle, sıhhat ve tevsikinin incelenmesi, kıraatlerin telfik ve tahlit gibi birtakım hatalardan korunması adına makbul kıraat vecihlerinin ortaya konulmasıdır."[244] Diğer bir ifadeyle kıraat sorunlarını/meselelerini hatadan arındırıp revizyon/tashih etmektir.[245] Rivayet ve tariklerde olası bir telfik ve terkibi önlemek amacıyla yapılan tahrirat; tariklere nispet edilen ilgili kıraat vecihleriyle birlikte isnat halkalarının kaynak eserler marifetiyle tetkik edilmesi şeklinde de tanımı yapılmıştır.[246]

Başlangıçta infirad metoduyla tedrisatı yapılan kıraat ilmi, hicri beşinci asırdan itibaren tek hatimle cem yolunun uygulanmasına geçmiştir. İndirac

---

241 Ayrıntılı bilgi için bk. İrfan Çakıcı, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 89-93; Önder, "Şâz Kıraatlar ve İslam Hukuku Açısından Değeri", 174-176; Mehmet Maşuk Acar, *Kıraat İlminde Şâz Olgusu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 149-154.

242 Nitekim ayeti kerimede de bu manada kullanılmıştır. " وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَئاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ" *"Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle azat etmesi…"* Nisâ suresi, 4/92.

243 Halîl b. Ahmed, "Kitâbü'l-ʿAyn", "حرّ", 1/303; Ezherî, "Tehzîbü'l-Luga", "حرّ", 3/433; Râgıb el-İsfahânî, "el-Müfredât fî garîbi'l-Kurʾân", "حرّ", 111; İbn Manzur, "Lisanü'l-Arab", "حرّ", 2/829.

244 İbrahim b. Saîd ed-Dûserî, *Muhtasaru'l-ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kırâât* (Riyad: Dâru'l-Hadâra li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2008), 42; Recep Koyuncu, "Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu Kasım 2018/Bursa* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 665-666.

245 Mes'ûl, *Mustalahât*, 119.

246 Recep Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât: Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-'İrfân Adlı Eseri (Edisyon Kritik)* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 36.

metodunun son şeklini veren İbnü'l-Cezerî'yle birlikte kıraat eğitimi günümüze kadar süre gelmiştir. Kıraatleri birleştirme eylemi tedrisat açısından bir kolaylık getirmiş, bununla birlikte ortaya çıkabilecek karmaşıklıkları önlemek amacıyla tahrirat ameliyesi yapılmıştır.

Bir örnek üzerinden tahriratın nasıl yapıldığını aktaran M. Atilla Akdemir şöyle demektedir:

"Kıraat usûlüne dair bir uygulama olarak, Verş (ö. 197/812) rivayetinde medd-i bedelde (آدم gibi) kasr, tevassut ve tûl olmak üzere üç vecih yapıldığı bilinmektedir. Aynı rivayet "zevâti yâ" denilen ve son harfi fethalı olup "yâ" ile yazılmış kelimelerde (فتلقى gibi) ise fetha ve taklîl (beyne beyne) yapmaktadır. İşte bu formatta olan iki kelime, okunan kesitte bir arada bulunduklarında, adı geçen rivayet usulünün zahirine göre; medd-i bedeldeki kasr, tevassut ve tûl vecihlerinin her biriyle fetha ve taklîl uygulanabilir görünmektedir. Hâlbuki onaylanan uygulamada kasr ile feth, tevassut ile taklîl, tûl ile ise ayrı ayrı hem feth hem de taklîl alınarak sadece dört vecih yapılabilir. Böylece, zahiren altı veche cevaz veren nakil üzerinde yapılan tahriratın, muhtemel iki vechi (kasr ile taklîl ve tevassut ile feth) engellediği ve belirtilen dört vecih ile sınırladığı görülmektedir."[247]

Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre tahrirat, usule dair okuma vecihlerinin ilk bakışta daha çok vechin okunabileceği anlaşılsa da asıl itibariyle sınırlandırılmış vecihlerin caiz olduğunu ortaya çıkarmaktır. Benzer mizanların yer aldığı vecih sayılarını sınırlandırma eylemi tahrirat ameliyesinden sayılır.[248] Dolayısıyla rivayet ve tariklerde ortaya çıkabilecek olası telfik ve terkiblerin önlenmesi sağlanmıştır.

Tahrirata ait bir başka örnek ise sonu esreli olan "الناسِ" kelimesinin okunuşuyla ilgilidir. İmam Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) dile getirmiş olduğu şu mısraın da[249]…

---

247 Mustafa Atilla Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (30 Aralık 2018), 86.

248 Verş için medd-i bedel ile "شيء" kelimesi geldiğinde meddi bedel için tul, tevassut ve kasr vecihleri, "شيء" kelimesi içinde tul ve tevassut vechi vardır. Toplamda 5 vecihle okunabilmesi mümkünken, tahriratla birlikte mizan 4 vecihle sınırlandırılmıştır. Benzer şekilde vecihlerin sınırlandırılma ameliyesi tahrîrâta örnek teşkil etmektedir.

249 Ebû Muhammed Kasım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtıbî, *Hırzü'l-emânî ve vechü't-tehânî (eş-Şâtibiyye)*, thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî (Medine: Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, 2010), 27.

٣٣١- وَفِي الكَافِرُونَ عَابِدُونَ وَعَابِدٌ *** وَخُلفُهُمْ فِي النَّاسِ فِي الْجَرِّ حُصِّلَا

İlk beyit Kâfirûn suresinde yer alan "عابِدٌ-عابِدُون" kelimelerindeki "بِ" harfinin esreyle okunmasına işaret etmektedir.[250] Diğer mısrada yer alan "حصلا" kelimesinde ki "ح" harfi Basra kıraat imamlarından Ebû Amr'ın (ö. 154/770) rumuzudur. Dolayısıyla bu ibareden Ebû Amr'ın, sonu esre ile biten "الناسِ" kelimesini hem imale ile hem hulf[251] ile okuduğu anlaşılmaktadır. Fakat işin aslına baktığımız zaman Ebû Amr'ın birinci ravisi Dûrî (ö. 246/860) rivayetiyle imale, ikinci ravisi Sûsî (ö. 261/874) rivayetiyle fetha/fetha ile oku(n)duğu anlaşılmıştır.[252] İşte bu karmaşıklığı giderme eylemine tahrirat denmektedir.

Tahrirat, İbnü'l-Cezeri'nin "en-Neşr" adlı eseriyle kıraat ilmi alanında neşet ettiği ifade edilmektedir.[253] Her ne kadar daha öncesinde de tahriratla ilgili çalışmaların yapıldığı söylense de asıl olarak kavramının kastedildiği dönem onunla birlikte olmuştur. İbnü'l-Cezerî'nin sonraki dönem kıraat çalışmalarına olan etkisi ele alındığında akla gelmesi gereken husus, eserleri üzerine kaleme alınan incelemeler yani tahrirat edebiyatıdır.[254] en-Neşr ve Tayyibetü'n-Neşr etrafında bir kıraat edebiyatı ve literatürü oluşmuş ve bu

---

250 Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-meʿânî min hırzi'l-emânî fi'l-kırâʾâti's-sebʿa*, nşr. İbrâhim Atve İvaz (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981), 237. Ebû Şâme'nin şerhinde 230./٢٣٠ beyit olarak geçmekte ve muhakkik tarafından harekelenme metinde göstermiş olduğumuz şekilden farklı olarak şöyle yapılmıştır. "وَخَلَفُهُمْ فِى النَّاسِ فِى الْجَرِّ حُصِّلَا".

251 Hulf: İmam veya ravinin kendi kıraat veya rivayetinin dışında diğer ravilere muvafakat ettiği ikinci vecih için kullanılan bir tabirdir. Örneğin İstanbul tarikinde Nâfi'nin birinci ravisi Kâlûn'un cemi zamirlerini vasl hâlinde ademi sıla olarak okuması ilk vecih, sonrasında tahkik ile okuması onun hulfu yani ikinci vechidir. Bu iki okuma vechine işaret etmesi için "hulf" ıstılahı kullanılır. Koyuncu, *Kıraat İlmi & Takrîb Usûlü*, 162.

252 Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Fethu'l-vasîd fî şerhi'l-kasîd*, thk. Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî (Riyad: Mektebetü'r-Ruşid, 2002), c. 2, 464-465; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meʿânî*, 237.

253 Müellif 80 tarikin yer aldığı eserin önemi ve temyizine işaret ederek şöyle demektedir: "Sika kimselerden hiçbir harfi/kıraati bırakmadım, hemen zikrettim, her ihtilafı ortaya koydum, her problemi açıkladım, anlaşılmayan olanları beyan ettim, dağınık olanları toplayıp tertipledim, onlardan gelen sahih olanlara, şaz olan ve tek başına kalanlara dikkat çektim, tahrir, tashih, tenkit ve tercihe bağlı kaldım, değerlendirmelere ve delillere itibar ettim, terkipteki kapalılıkları Doğuda ve Batıda kıraat tariklerini derleyen muhakkik, birikimini aktaran, işin hakkını veren âlimlerin birine isnat ederek yaptım. İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/202-203.

254 Maşalı, *Kıraat İlmi*, 92.

çerçevede -sonraki dönem kıraat tedrisatının şekillenmesinde önemli etkisi olan- Medresetü'l-Mansurî[255] ve Medresetü'l-İzmîrî[256] adıyla iki ana ekol ortaya çıkmıştır.[257] İbnü'l-Cezerî ile başlayan tahrirat olgusunun ekolleşme sürecinin devamında karşımıza çıkan tarik ve mesleklerin oluşumunda, İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ahmed b. Muhammed b. el-Cezerî (ö. 835/1431) ve en-Nüveyrî (ö. 857/1453) şerhleri üzerinden devam eden tahrirat çalışmaları, takip eden dönemlerde daha da artıp, âdeta müstakil bir ilim dalı hâline gelmiştir.[258] Nitekim söz konusu tarik ve meslekler birtakım vecihlerin takdim, tehir, tercih ve terk gibi hususları tercihle alakalı olarak kimisinin, kaynak eserlerin muhtevasını uygulamaya koyarken nakledilen her hususu aynen tatbik etme cihetine giderek azimeti tercih ettiği; kimisinin de bütün vecihleri uygulama şartı olmadığından ihtiyatlı olanı yani ruhsatı tercih ettiği görülmektedir.[259]

Daha sonrasında tahrirata ait iki farklı metot oluşmuştur bunlar: Aşru'ssugrâ kaynakları kapsamında tahrirat ve Aşru'l-kübrâ kaynakları kapsa-

---

255 Ruhsat ekolü: *"Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât fi'l-kırâât, hallü mücmelâti't-tayyibe"* adlı eserlerin müellifi olan Ali el-Mansûri'ye (ö. 1134/1721) ait bu ekolün iki temel özelliği vardır. 1. Tahriratta bulunurken İbnü'l-Cezerî'nin *"en-Neşr"* adlı eserinde ele aldığı tarik ve vecihlerin ötesine geçmemişler, yalnızca onun açıklamalarını kaynaklarında verilen eserlere dayandırmışlardır. İbnü'l-Cezerî'nin gerçekleştirdiği tahriratla sınırlı kalmışlardır. 2. İbnü'l-Cezerî'nin tarik isnadında bulunduğu tafsili kaynaklarda geçen hükümlerle yetinmemişler, *"en-Neşr"*in mukaddimesinde yer alan fakat tarik ahzinde bulunulmayan kaynaklardan da yararlanmışlardır. Muhammed b. Abdurrahman el-Halîcî, *Şerhu mükarribi't-tahrîr li'n-neşri ve't-tahbîr*, thk. Îhâb Fikrî - Halid Ebû'l-Cûd (Kahire: Mektebetü'l-İslamiyye, 2009), (önsöz) 50-53; Maşalı, *Kıraat İlmi*, 93.

256 Azimet ekolü: *" ʿUmdetü'l-ʿirfân fî tahrîri evcühi'l-Kurʾân, Bedâʾiʿu'l-burhân ʿalâ ʿUmdeti'l-ʿirfân, Tahrîrü'n-neşr min tarîkı'l-ʿaşr, İhtilâfü'l-berara bimâ sekete ʿanhü'l-ʿaşera"* adlı eserlerin müellifi olan Mustafa el-İzmîrî'ye isnat edilen bu ekolün üç temel özelliği vardır. 1. İbnü'l-Cezerî'ye değil doğrudan onun kaynaklarına gitmek ve ahkâmı da bunlardan çıkarmak, 2. İbnü'l-Cezerî'nin zikrettikleri ile onun kaynakları arasında geçen bilgiler arasında bir tearuz olduğu zaman, İbnü'l-Cezerî'nin ihtiyarını değil de kaynaklarda geçen bilgileri esas almak, 3. İbnü'l-Cezerî'nin kaynaklarından yalnızca onun tarik naklinde bulunduğu tafsili kaynaklara itibar etmek, bu özellikte olmayan kaynaklardan yaptığı nakillere ise itibar etmemek. Bu nedenle ekol mensupları İbnü'l-Bâziş'in (ö. 540/1145) *el-İkna*'ı ile Sebt el-Hayyât'ın (ö .541/11469) *el-İhtiyâr*'ında geçen hiçbir vechi almamışlardır. Çünkü bu kaynaklardan hiçbir tarik naklinde bulunmamıştır. Halîcî, *Şerhu mükarribi't-tahrîr*, (önsöz) 55-58; Maşalı, *Kıraat İlmi*, 94.

257 Koyuncu, "Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği", 672.

258 Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", 84.

259 Koyuncu, "Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği", 674.

mında tahrirat. Seb'a tarîki kaynakları olarak bilinen İmam Ebû Amr ed-Dânî'nin *Kitâbü't-Teysîr*'i ve eş-Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emânî*'sine, İbnü'l-Cezerî'nin üç kıraate dair *et-Tahbîr* ve *ed-Dürre* isimli eserlerini ilâve ederek uygulamayı bunların muhteviyatına göre yapmayı öngören metoda Aşere (Aşru's-Sugrâ) metodu denmektedir.[260] Bu programda tarik sayısı 21 adettir. Aşru'l-kübrâ müfredatı kapsamına giren eserler İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'i, *Takrîbu'n-Neşr*'i ve *Tayyibe*'sidir.[261] Bu programda her bir raviden ikişer tarik almak suretiyle 80'e ulaşan tarikle, eser ve *âli isnat* açısından on binlik bir eser ve tarik kaynağının taratılıp değerlendirilmesi yönünden 980 sayısıyla sınırlandırılmıştır.[262]

Sonuç olarak tahrirat, kıraat kitapları üzerinde yapılan titiz tetkiklerdir. Bu çalışmaların amacı, kıraat imamlarının ravi ve tariklerin vecihlerinde terkibi olması gereken şekliyle belirlemek/düzenlemek ve olası çıkacak karmaşıklıkları önlemek içindir. İbnü'l-Cezerî öncülüğünde yapılan bu çalışmalar oğlu Ahmed b. Muhammed b. el-Cezerî ve en-Nüveyrî tarafından sürdürülmüş daha sonrasında kıraat ilmi eğitim ve öğretiminde Mısır Tarikinin öncüsü Ali el-Mansûrî tarafından *"ruhsat ekolü"*yle devam etmiştir. Mustafa el-İzmîrî'ye isnat edilen *"azimet ekolü"*yle birlikle farklı çalışmalar yapılan tahrirat, günümüz kıraat hocaları tarafından da değerlendirilmeye tabi tutulmuş ve üzerine inceleme ve eserler yapılmaya devam etmektedir.

---

260 Muhammed Emin Efendi b. Abdullah b. Muhammed Salih Molla Mehmed Emin Efendi, *ʿUmdetü'l-hullân fî Îzâhi zübdeti'l-ʿirfân* (İstanbul: Esad Karahisarizade Matbaası, ts.), 4; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", 90.

261 Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", 93.

262 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/199.

İKİNCİ BÖLÜM
BASRA KIRAAT EKOLÜNÜN TEMSİLCİLERİ VE İLMÎ KİŞİLİKLERİ

Bu bölüme kadar Basra şehrinin tarihini, siyasi dönemlerini, ilmî faaliyetlerini ve kıraat ilminin dönemsel olarak başlangıcını ve sonraki süreçleri ele aldık. Ayrıca kıraat ilmi açısından önemli olan şaz, sahih, tercih-tespit ve tahrirat gibi olgulara yer verdik. Daha önce de ifade edildiği gibi; askerî garnizon mantığıyla kurulan, konumu ve iklim yapısının sivil halkın yerleşimine uygun olması gibi birçok artısı bulunan Basra, kısa zamanda İslam tarihi açısından birçok önemli faaliyetlerin merkezî konumuna gelmiştir. Hâlâ; Râşit Halifeler, Emevîler ve Abbâsîler döneminde Basra'da ortaya konulan ilmî faaliyetlerin katkıları günümüze kadar hissedilmektedir. Birinci bölümde ele aldığımız "Basra'da İlmî Faaliyetler" adlı alt başlıkta burada yetişen âlimlere ve ilim dallarına değinmiştik. Bu bölümde ise Basra kıraat eğitiminde öncü şahsiyetlerin hayatları, âlimlerin Basra kıraat imamlarına övgüleri, imamların hocaları ve öğrencilerine yer verdik. Ayrıca her bir imamın yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal yapısını ele alarak o tarihteki sosyal hayatı ve imamların siyasi idareye karşı tutumlarını, mevcut yönetim ile yakınlıklarının olup olmadıklarını objektif bir bakış açısıyla izaha kavuşturduk. Bu bölümün son kısmında ise Basra kıraat ekolünün oluşumunu ve ilk dönemlerden beri temsilciliğini yapan veya katkı sağlayan kıraat âlimlerini kronolojik sıraya göre ele aldık.

2.1. Basra Kıraat İmamlarının Hayatları

Kurulduğu günden itibaren merkezî idare tarafından Basra'ya özel bir önem atfedilmiştir. Bu durum Basra'nın kısa süre içerisinde büyük bir şehir hâline gelmesini sağlamıştır. Her gelen vali bir öncekinin üzerine bir şeyler ekleyerek şehrin gelişimine katkı sağlamıştır. Basra, ilim, fikir, sanat, fen, ticaret, siyaset ve askerî anlamda birçok önemli adamların membaı olmuştur. Âlimlerin Basra'ya yerleşmesine ve buradan yetişmesine katkı sağlayan

Basra, İslam medeniyeti içerisinde önemli bir konuma haizdir. Fakat etnik yapısının farklı kimselerden olması, yöneticilerin bu bölgede yaşayan belli bir kitleye imtiyaz sağlaması, yine merkezî idarenin ve buradaki temsilcinin katı ve sert uygulamalarına karşı Basra halkı kimi zaman isyan çıkarmıştır. Bu ayaklanma ya daha önce başlatılan ateşi körükleyerek veya yeni bir ayaklanma ortaya çıkararak gerçekleşmiştir. Bu durum sadece siyasi alanla sınırlı kalmayıp dinî yeni fikir akımlarının da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra kuruluşundan sonraki dönemlere kadar Basra'da birçok kıraat âlimi ilmi faaliyetler göstermiştir. Bu kıraat âlimleri içerisinde yer alan bazı öncü şahsiyetler Basra'da yetişen diğer kıraat âlimlerine kıyasen daha çok ön plana çıkmıştır. İsimleri yaşadıkları şehirle özdeşleşen Basra Kıraat imamları, kıraat-i seb'a'da bir, kıraat-i aşere'de bir ve kıraat-i erbe'ati aşere'de iki olmak üzere toplam dört imam, Basra kıraat ekolünün temsilcileri olmuşlardır. Şimdi bu kıraat imamlarının hayatlarına dair isim, künye, nesep, doğum, vefat, hocaları, öğrencileri, dönemin siyasi ve sosyal yapısı gibi konuları ihtiva eden bilgilere yer vereceğiz.

2.1.1. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)

2.1.3.1. Doğum Tarihi ve Yeri

Hasan-ı Basrî hicri 21 miladi 642 yılında Medine'de doğmuştur.[263] Onun Medine'de doğduğu Vâdilkurâ'da (köyler vadisinde)[264] yetiştiği veya Rebeze'de doğup Medine'de yetiştiğine dair ifadeler de bulunmaktadır.[265]

2.1.1.2. Künyesi ve Adı

Künyesi; Ebû Saîd, adı; el-Hasen İbn Ebi'l-Hasen olarak kaynaklarda yer almaktadır.[266] Safer ayının ilk günleri hicri 37 senesinde Hasan-ı Basrî on al-

---

263 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/157; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/564; İhsan Abbas, *Hasan-ı Basrî* (Mısır: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1952), 21; Etem Levent, *Hasan-ı Basrî'nin Hayatı Öğretim ve Tefsir Yöntemi* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2012), 29.

264 Vâdilkurâ: Medine'nin kuzeybatısında eski bir ziraat bölgesinin adıdır.

265 Ebû Alî Hasen b. Alî el-Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, thk. Ömer Yusuf Abdülgani Hamdân (Umman: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2006), 107-108; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân ve enbâʾü ebnâʾi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1978), 2/70.

266 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/157; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 107; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 2/69; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/563; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Mu-

tı yaşındayken Basra'ya taşınmış[267] ve yaşamını büyük oranda Basra'da geçirdiği için ismi "Basrî" nispetiyle kullanılmıştır. Meşhur kullanılan ismi; Hasan-ı Basrî'dir.

2.1.1.3. Vefatı ve Nesebi

Hasan-ı Basrî hicri 110 Miladi 728 yılında Basra'da vefat etmiştir.[268] Onun vefatı Basra halkını çok fazla etkilemiştir. Hatta Basra'da yaşayan insanlar hüzün içinde onu hayırla anarak cuma namazından sonra cenaze namazına ve defnine iştirak etmiş, cemaatin kalabalık olması sebebiyle defin işlemleri uzun vakit almış ve ikindi namazına kadar sürmüştür. Defin dolayısıyla ikindi vakti Basra camine kimse gelememiştir.[269]

Babasının ismi Yesâr'dır. Oğlunun şöhretinden dolayı Hasan'ın babası anlamında olan "Ebu'l-Hasen" ismiyle anılmıştır. Hıristiyan olan babası Yesâr, Irak'ın fethi sırasında gerçekleştirilen *"Vak'atu's-Sinyi"* de esir düşerek Basra yakınlarındaki Meysân kasabasından Medine'ye getirilen esirlerden biridir.[270] Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665) ya da Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711-712) veya Ensar'dan birinin kölesi olarak satın alınmıştır.[271] Farklı rivayetlerin olması muhtemelen Yesâr'ın birkaç kere el değiştirerek alınıp satıldığına işaret etmektedir. Daha sonra Yesâr azat edilmiştir.[272] Hasan-ı Basrî'nin an-

---

hammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâʾi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-aʿsâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995), 1/168; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/740; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *Letâʾifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâât* (Medine: Merkezü Dirâsâti'l-Kurâniyye, 2013), 1/183; Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 21; Abdullah Aydınlı, "Hasan Basri: Hayatı ve Hadîs İlmindeki Yeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (30 Haziran 1988), 91; Levent, *Hasan-ı Basrî'nin Hayatı*, 29; Bayram Demircigil, *Hasan-ı Basrî Kıraatiʾve Kur'an Tefsirine Katkısı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 54.

267 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 108.

268 Hayyât, *et-Târîh*, 219; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 2/72; A'zâmi, *Târihî Basra*, 80.

269 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 2/72.

270 Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 21; Aydınlı, "Hasan Basri", 91; Levent, *Hasan-ı Basrî'nin Hayatı*, 29-30; Süleyman Uludağ vd., "Hasan-ı Basrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/291.

271 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/157; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 2/69; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/563-564; Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 21; Aydınlı, "Hasan Basri", 91; Levent, *Hasan-ı Basrî'nin Hayatı*, 29.

272 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/157.

nesi, Peygamberimizin eşi validemiz Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681) cariyesi Hayra'dır.[273] Hayra, evin ihtiyaçlarını gidermek için dışarıya çıktığında küçük Hasan'ı Ümmü Seleme'ye emanet edermiş. Hasan-ı Basrî'ye Ümmü Seleme validemiz ilgi gösterip, bilgili ve âlim bir kişi olarak yetişmesine büyük katkı sağlamıştır.[274] Babasının başka bir coğrafyadan köle olarak Medine'ye getirilmesi ve Yesâr'ın atalarının Arap asıllı olmayışından dolayı dedeleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

2.1.1.4. Dönemin Siyasi ve Sosyal Hayatı

Hasan-ı Basrî hicri 21 yılında dünyaya geldiğine göre yaşadığı dönem, Hz. Ömer'in hilafetinin son iki yılı[275] ve sonrasında gelen Râşit halifeler ve Emevî devleti idaresine denk düşmektedir. Daha önce de ifade dildiği gibi Hz. Ömer döneminde Basra, Utbe b. Gazvân tarafından ilk olarak garnizon alanı için kurulmuştur.[276] Daha sonra yerel halkın yerleşimine müsaade edilmişti. Halkın idare ve eğitimi için Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Basra valisi olarak atamıştır. Bebeklik yılları Hz. Ömer devrine denk gelen Hasan-ı Basrî, anne babasının himayesinde bu yıllarını Medine'de geçirmiştir.[277]

Hz. Osman halifelik makamına geçtiğinde, Basra valiliğine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin yerine dayısının oğlu Abdullah b. Âmir'i atamıştır.[278] Umman, Bahreyn, Sicistân, Horasan, Fâris gibi bölgelere emirler ataması işi Basra valisi İbn Âmir'e bırakılmıştı. Ayrıca İbn Âmir kendisine bağlı bölgelerde geçerliliği olan para bastırmıştır.[279] İslam medeniyetinin ilk dönemlerinde şehir hayatına dair önemli adımların yanı sıra, halkın hizmetine sunulması için su yolları ve sosyal devlet anlayışına yönelik birçok hizmet yapılmıştır.[280] Hz. Osman döneminde Kur'an'ın istinsah edilmesi kıraat ilmi açısın-

---

273 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 2/69; Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 21; Levent, *Hasan-ı Basrî'nin Hayatı*, 30.

274 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/157 Hasan-ı Basrî'nin annesi ihtiyaçları karşılamak için evden uzaklaştığı zamanlarda Ümmü Seleme validemiz Hasan'ı emzirdiğine dair rivayetlerde bulunmaktadır. Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/564-565.

275 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/157.

276 A'zâmi, *Târihî Basra*, 14.

277 Basra şehrinin kuruluşu ve sonraki süreçteki durumuyla alakalı detaylı bilgi için birinci bölüme bakınız.

278 Râşid halifeler dönemi Basra hakkında detaylı bilgi için birinci bölüme bakınız.

279 Sallâbî, *Osmân b. Affân*, 269.

280 Sallâbî, *Osmân b. Affân*, 269.

dan en önemli faaliyetlerin başında gelir. Hz. Osman her Mushaf'la birlikte bir de kâri/Kur'an öğretmeni gönderdi ki onlar; Abdullah b. Sâib Mekke'ye, Zeyd b. Sâbit Medine'de, Âmir b. Abdülkays Basra'ya, Ebû Abdurrahman es-Sülemî Kûfe'ye, Muğîre b. Ebû Şihâb Şâm'a gitmiştir.[281] Hasan-ı Basrî 14 yaşındayken, hicri 35 yılında Kûfe halkının öncülüğünde Basra ve Mısır'la birlikte ortalama 1500 kişi Medine'ye gelerek Hz. Osman'dan valilerin azledilmesini istemişlerdir.[282] Hz. Osman valilerin bir kısmını görevden almasına rağmen bu grupların, razı olmaması ve fitnecilerin ateşi körüklemesi sonucunda ortaya çıkan ayaklanmalar, İslam dünyasında ortaya çıkan ve sonuçları uzun yıllar devam eden üzüntülü tarihî olaylara sebep olmuştur.[283]

Hasan-ı Basrî, Hz. Ali'nin halife olmasının ardından ailesiyle birlikte Basra'ya gitmiş ve ömrünü burada geçirmiştir.[284] Hz. Ali'nin hilafete gelmesiyle birlikte ortaya çıkan Cemel Vakası sırasında Hasan-ı Basrî 15 yaşındaydı. Kaynaklarda bu olaya katılıp katılmadığına dair bir bilginin olmaması, muhtemelen bu olayda aktif rol almadığına işaret etmektedir. Hz. Ali, Cemel Vakasından sonra Basra'ya vali olarak Abdullah b. Abbâs'ı (r.a) atamıştır.[285] Hz. Ali'ye biat etmeyen Muâviye, kendine taraftar bulma niyetiyle Benî Ümeyye taraftarlığını yapan İbnü'l-Hadramî'yi (ö. 38/658) Basra'ya göndermiştir.[286] İbn Abbâs, yerine vekil olarak tayin ettiği Ziyâd b. Ebîh (ö. 53/673), İbnü'l-Hadramî'nin; Hz. Osman'ın Hz. Ali tarafından öldürüldüğünü ve mazlum olduğunu ileri sürerek halkı intikam almaya çağırması ve Emevî propagandası yapma eylemlerini Halife'ye bildirmiştir.[287] Bunun üzerine Hz. Ali, Câriye b. Kudâme'yi İbnü'l-Hadramî'nin üzerine göndermiş ve yapılan çarpışmada İbnü'l-Hadramî öldürülmüştür.[288] Hz. Ali'nin vefatına kadar Basra valiliği görevini sürdüren İbn Abbâs'a Ebü'l-Esved ed-

281 Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/330; Aliyyü'l-İmam, *Kur'ân'ın 10 Kıraati*, 60.

282 A'zâmi, *Târihî Basra*, 20.

283 Hz. Osman döneminde ortaya çıkan şikâyetlerin nedenleri ve sonuçlarıyla alakalı detaylı bilgi için bk. Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 222-252; Öz, "Hz. Osman'ın Sahâbe Tarafından Eleştirilen Bazı Siyasî Düşünce ve Politikaları", 177-199.

284 Uludağ vd., "Hasan-ı Basrî", 16/291; Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 26.

285 A'zâmi, *Târihî Basra*, 35.

286 A'zâmi, *Târihî Basra*, 36.

287 A'zâmi, *Târihî Basra*, 36-37; İbrahim Sarıçam, "İbnü'l-Hadramî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/62.

288 Sarıçam, "İbnü'l-Hadramî", 21/62.

Düelî vergi ve haraçların düzenli ve adil olarak alınması hususunda, ayrıca kadılık gibi hizmetlerde yardımcı olmuştur.[289]

Râşit halifeler döneminin sona ermesinden sonra Emevîler dönemi başlamıştır. Hayatının çoğunluk yıllarını bu zamanda yaşayan Hasan-ı Basrî Hz. Ali'nin hilafeti döneminde Basra'ya taşınmış ve ölene kadar hayatını burada sürdürmüştür. Muâviye halife olunca Abdullah b. Âmir'i yeniden Basra valiliğine tayin etmiştir. İbn Âmir'in naibi Abdurrahmân b. Semüre (ö. 50/670) ile birlikte yirmi bir yaşındayken Hasan-ı Basrî, Zâbülistan, el-Endukân veya el-Enduğân seferlerine üç yıl boyunca katılmıştır.[290] Muâviye, Basra'ya bir dönem İbn Abbâs'ın yerine vekil olarak tayin ettiği Ziyâd b. Ebîh'i vali olarak atamıştır. Ziyâd, sadece Basra'yla yetinmeyip bu coğrafyanın diğer merkezi bölgelerinde ortaya çıkan ayaklanmaları bastırmıştır. İlk defa merkezî otoriteden bağımsız olarak geliştirdiği yönetim şekliyle Irak'ın tamamına hükmederek bölgeye asayiş ve emniyeti hâkim kılmıştır.[291] Kabileciliği ortadan kaldırmak amacıyla Basra'da bulunan kabilelere yeni bir düzenleme getirerek Arap kabilelerinin oturduğu yerleri "humus" denilen beş bölgeye ayırmış ve çeşitli kabileleri bu mahallelerde bir araya toplayarak her birinin başına bir sorumlu tayin etmiştir.[292] Ziyâd b. Ebîh, Kur'an-ı Kerim'in hatalı okunmasını önlemek amacıyla Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye harekeleme (nakt) işini yaptırmıştır. Ziyâd'ın emri ve ed-Düelî'nin eylemi Kur'an kıraati adına yapılan en önemli faaliyetlerden biridir. Dokuz yıllık valiliği döneminde Ziyâd b. Ebîh; aldığı kritik kararlar, ortaya çıkardığı yeni vergi sistemi, bina ve mescit inşası, ilmî faaliyetlere desteği gibi birçok yeniliğe imza atarak Basra'nın en parlak günlerini yaşamasına katkı sağlamıştır. Hasan-ı Basrî, bu yeni gelişmeler karşısında hakkı daima savunarak, yanlış eylem kimden gelirse gelsin korkmadan eleştirmiştir. Emevî halifelerini ve onların valilerini âdil olmaya davet edip, Muâviye'nin istişareyi bir yana bırakıp kılıç kuvvetiyle iktidara gelmesini, siyasî sebeplerle Ziyâd b. Ebîh'i kendi nesebine katmasını, Hucr b. Adî'yi haksız olarak öldürtmesini ve layık olmadığı hâlde oğlu Yezîd'i veliaht yapmasını büyük

289 A'zâmi, *Târihî Basra*, 38.
290 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 108; Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 30-31.
291 Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", 44/481.
292 Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", 44/481.

hatalar olarak görmüş ve bu yanlışlardan birinin bile kişinin mahvolmasına yeteceğini ifade etmiştir.[293]

Muâviye'nin vefatından sonra tahta geçen oğlu Yezîd, hicri 60 yılında Basra valiliğine Ubeydullah b. Ziyâd'ı (ö. 67/686) atamıştır. Ubeydullah, babası Ziyâd b. Ebîh'den daha sert tedbirler alarak Kerbelâ olayının yaşanmasına sebebiyet veren katillerden biri olup tarihe kara leke olarak geçmiştir.[294] Bu dönemde git gide şöhreti yayılan ve saygınlığı artan Hasan-ı Basrî'ye halk gelip bu durumlar karşısında nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair fikir alışverişinde bulunmuştur. O, bunun gibi yapılan zulüm karşısında ayaklanma girişimine niyet etmiş halkı teskin ederek fitnelere alet olmamayı sürekli öğütlemiştir.[295] Bunun yanı sıra Basra ve Kûfe'de mali açıdan büyük paralar harcayıp Beydâ ve Hamrâ saraylarını inşa ettiren Ubeydullah, Basra ve Kûfe mescitlerini genişletmiş ve halkın su ihtiyacını karşılamak üzere Basra'da bir sarnıç yaptırmıştır.[296] Yezîd döneminde Basra'nın nüfusu yaklaşık 190.000 iken Kûfe'nin nüfusu ise 140.000 civarındaydı.[297] Birinci Yezîd'in ölümüyle birlikte Basra ve Kûfe halkı ayaklandılar. Dolaysıyla halkın bu tepkileri karşısında yaptığı zulümlerin bedelini ödeyeceğini anlayan Ubeydullah b. Ziyâd şehirden kaçmak zorunda kalmıştır. Basra ve Kûfe halkı da bu esnada Medine'de halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'e tabi olmuşlar ve hicri 72 (691) yılına kadar şehir ve halk onun idaresinde kalmıştır.[298]

Yezid'in ölümünden sonra II. Muâviye (H. 63-64/M. 683-684) kısa bir süre halifelik yapmıştır. II. Muâviye'den sonra, Hz. Peygamber'e yaptığı kötü işlerden dolayı Tâif'e sürülen ve Hz. Osman zamanında önemli bir görev olan devlet kâtipliğine getirilen Mervan b. Hakem (ö. 65/685), (H. 64-65/M. 684-685) on ay gibi kısa bir süre tahta çıkmıştır.[299] Daha sonra da Mervan'ın

---

293 Uludağ vd., "Hasan-ı Basrî", 16/292.

294 Ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, 5/467-470; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/335-345; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/569-580; Şakir, *et-Târîhu'l-İslâmî*, 4/123-126; Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, 510-515.

295 Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 38-39.

296 Ahmet Turan Yüksel, "Ubeydullah b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/30.

297 Yüksel, "Ubeydullah b. Ziyâd", 42/30.

298 Bakır, "Basra", 5/110.

299 İrfan Aycan, "Mervân I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/226.

oğlu Abdülmelik b. Mervan (H. 65-86/M. 685-705) saltanat makamına gelmiştir. Abdülmelik'in halifeliğini Suriye ve Mısır eyaletleri kabul etmesine rağmen, Hicaz ve Irak halkı Abdullah b. Zübeyr'in idaresi altında bulunmayı sürdürmekteydi.[300] Bu kargaşadan faydalanmak isteyen Bizans, Suriye'ye karşı akınlar başlatarak Abdülmelik'i zor durumda bırakmışlardır. Bu esnada Mekke kuşatmasında Abdullah b. Zübeyr'i destekleyen Hâricîler, kuşatmanın kaldırılmasından sonra Necid ve Basra'da isyana kalkarak Abdullah b. Zübeyr'in hükmünü zayıflatmışlardır.[301] Bir de bunlara ek olarak Kûfe'de her iki halife için de tehlike oluşturan Muhtâr es-Sekafî isyanı patlak vermiştir.[302] Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Mus'ab b. Zübeyr (ö. 72/691) Basra ve Kûfe valisi unvanıyla Abdülmelik b. Mervan'a karşı 691 yılında girdiği savaşta yenilgiye uğramış önce Kûfe halkı ardından da Basra halkı Abdülmelik b. Mervan'a biat etmiştir.[303] Abdülmelik daha Kûfe'den ayrılmadan, Irak'a karşı giriştiği harekâtta kendini göstermiş olan Haccâc b. Yûsuf'u 2000 kişilik bir Suriyeli birliğin başında Mekke üzerine göndermiş ve uzun süren muhasaradan sonra Abdullah b. Zübeyr daha fazla dayanamayıp birkaç sadık adamıyla birlikte öldürülmüştür.[304]

Zalim lakabıyla meşhur olan Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714), halife tarafından Irak umumi valisi tayin edildikten sonra kendisine bağlı bölgeleri Basra'dan idare edip Hâricîlerin ayaklanmalarını bastırıp sükûneti sağlamayı başarmıştır. Fakat bu esnada başka bir isyan başlatan Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as (ö. 85/704) ortaya çıkmıştır. Emevî kumandanı İbnü'l-Eş'as, Haccâc'ın katı ve zor emirlerine uymayıp ordusunda bulunanların desteğiyle halifeliğini ilan etmiştir. Abdülmelik b. Mervan'ın hilafetini zor durumda bırakan bu isyan da Haccâc tarafından bastırılmıştır.[305] Basra'da şöhreti iyice yayılan Hasan-ı Basrî, Haccâc'ın takip ettiği siyasi politikaları sert bir dille eleştirdiği için tehdit altındaydı.[306] Âlimleri daima himaye eden Abdülmelik b. Mervan'ın şiirle ilgilendiği ve sohbetlerinde daha çok edebî konular üzerinde durduğu, Hasan-ı Basrî ve Abdullah b. İbâz gibi devrin

300 Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", 1/267.
301 Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", 1/267.
302 A'zâmi, *Târihî Basra*, 63.
303 Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", 1/267.
304 Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", 1/267.
305 Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", 1/268-269.
306 Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 43-45.

ileri gelen simalarıyla cemiyetin çeşitli meselelerini tartıştığı bilinmekte ve ilme olan saygısı sebebiyle İbn Ömer, Hasan-ı Basrî ve Enes b. Mâlik'i Haccâc'a karşı koruyup onların öldürülmelerine engel olmuştur.[307] Zalim Haccâc, Saîd b. Cübeyr'i öldürttükten birkaç ay sonra kendi ölümünü isteyecek kadar büyük ruhî sıkıntılara mâruz kalmış sonunda dayanılmaz mide ağrıları ve elem içinde ölmüştür. Hasan-ı Basrî, *"Allahım, onu ortadan kaldırdığın gibi sünnetini de kaldır."* diye dua ederken, Ömer b. Abdülazîz şükür secdesine varmış ve İbrahim en-Nehaî sevincinden ağlamıştır.[308] Haccâc'ın zalimce tutumları ve yönetimi yanında, Kur'an ve Arap diline olan katkıları bulunmaktadır. Bunlardan biri olarak, Ziyâd b. Ebîh'in Irak valiliği döneminde başlatılan Kur'an'ın harekelenmesi ve noktalanması işini devam ettirmiş ve Nasr b. Âsım'ı bu işte görevlendirerek hareke ve noktalama işini geliştirmiştir.[309]

Babasının yirmi yıllık hilafetinden sonra tahta Abdülmelik b. Mervan'ın oğlu I. Velîd çıkmıştır. Basra onun döneminde de Haccâc'ın emri altında bulunmaktaydı. I. Velid'ten sonra tahta kardeşi Süleyman b. Abdülmelik (ö. 99/717) çıkmıştır.[310] Haccâc'ın ekibinden olan vali ve kumandanları görevlerinden alarak yerlerine yeni valiler tayin eden Süleyman, Haccâc tarafından hapse atılmış olan binlerce mahkûm için umumi af ilan etmiş ve Irak valiliğine Haccâc'ın düşmanı Yezîd b. Mühelleb'i atamıştır.[311] Süleyman b. Abdülmelik yaklaşık iki yıl sekiz ay halifelik yaptıktan sonra yerine Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) gelmiştir.[312] Ömer b. Abdülazîz, halka zulmeden ve halk tarafından sevilmeyen vali ve diğer önemli devlet memurlarından büyük bir kısmını görevden alarak yerlerine bilgili, dindar, dürüst ve güvenilir kimseler tayin etmiştir.[313] Beşinci râşid halife olarak kabul edilen Ömer b. Abdülazîz'in halifeliği yaklaşık iki buçuk yıl sürmüştür.

---

307 Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", 1/269.

308 Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 49; İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/427-428.

309 Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", 14/428.

310 Yiğit, "Emevîler", 11/92.

311 İsmail Yiğit, "Süleyman b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/80.

312 Yiğit, "Emevîler", 11/92.

313 İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/53.

Bu dönemde her ne kadar resmi bir görev istemese de bir müddet kadılık görevi verilen Hasan-ı Basrî görevden affını istemiş ve baktığı davalardan herhangi bir ücret talep etmemiştir.[314] Bu döneme kadar siyasi idarenin olumsuz yönlerini eleştiren Hasan-ı Basrî, Ömer b. Abdülazîz'in adalet anlayışıyla takip ettiği siyasi adımlarına destek vermiştir.[315] Daha sonra Ömer b. Abdülaziz'in yerine Süleyman tarafından veliaht tayin edilmiş olan Yezîd b. Abdülmelik geçmiştir. II. Yezîd döneminde başta Yezîd b. Mühelleb isyanı olmak üzere önemli iç isyanlar meydana gelmiştir. II. Yezîd'in ölümünün ardından saltanatı yaklaşık yirmi yıl sürecek olan Hişâm b. Abdilmelik b. Mervân (ö. 125/743) tahta çıkmıştır.[316] Hişâm'ın halifeliğinin dördüncü yılında Hasan-ı Basrî Basra'da vefat etmiştir. Siyasî olaylara tarafsız kalması, fitneye ve isyana karşı durması, halka dünyanın geçici olduğunu vurgulayıp ahirete önem vermeye davet etmesi gibi tutumları Basra valilerinin ve merkezî hükümetin işine gelmiş ve bu sebeple onun eleştiri ve kınamalarına katlanmışlardır.[317] Hasan-ı Basrî bir defasında kendisine, niçin idarecilerin yanına giderek onları iyiliğe emredip kötülükten uzaklaştırmadığı sorulunca, *"Bir mümine kendini zillete düşürmesi yaraşmaz. Çünkü idarecilerin kılıçları bizim dilimizi geçer, konuştuğumuzda da kılıçlarıyla şunu yaparlar."* -eliyle vurma işareti yapmış-.[318] Bu sözler başta bulunan idareciyi iyi tanıdığını ve sözden anlamayan kimseden uzak durulması gerektiğini aksi hâlde canına mal olabileceğini ifade etmektedir.

Konumu ve ticari hayat açısından bol gelir getirmesi sebebiyle Basra'ya kurulduğu günden itibaren merkezî idare tarafından özel bir önem atfedilmiştir. Her gelen vali bir öncesinin üzerine bir şeyler ekleyerek şehrin gelişimine katkı sağlamıştır. İlim, fikir, sanat, fen, ticaret, siyaset ve askerî anlamda birçok önemli adamların membaı olan ve bu şahısların buraya yerleşmesine ve yetişmesine katkı sağlayan Basra İslam medeniyeti içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Fakat etnik yapısının farklı kimselerden olması, yöneticilerin bu bölgede yaşayan belli bir kitleye imtiyaz sağlaması, yine merkezî idarenin ve buradaki temsilcinin katı ve sert uygulamalarına karşı

314 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 129.
315 Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 50.
316 Yiğit, "Emevîler", 11/93.
317 Uludağ vd., "Hasan-ı Basrî", 16/292.
318 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/176.

Basra halkı kimi zaman isyan başlatmıştır. Bu ayaklanma ya daha önce başlatılan ateşi körükleme veya yeni bir ateşi ortaya çıkarma şeklinde olmuştur. Bu durum sadece siyasi alanla sınırlı kalmayıp dinî yeni fikir akımlarının da ortaya çıkmasına etki etmiştir. Yukarıda ifade edilen ve birçok alanda ortaya çıkan önemli faaliyetlere ek olarak gerilemeye ve kan dökülmesine sebep olan isyanların çoğu Hasan-ı Basrî'nin yaşadığı zamana denk gelmektedir. Hasan-ı Basrî gibi nice insanlar etrafında dönen onlarca isyan ve tehlikeli fikir akımlarına karşı, İslam dininin sahih ilkelerini koruyup sonraki nesillere aktarmaya hayatlarını adamışlardır.

2.1.1.5. İlmi ve Ahlakı

Hasan-ı Basrî bebeklik ve küçüklüğünü Peygamberimizin eşi validemiz Ümmü Seleme'nin yanında geçirmesi onun gelecekte ilim yönünden üstün vaziyet sahibi bir konuma geleceğine işaret etmektedir. Annesinin evin ihtiyaçlarını görmek için evden uzaklaştığı sırada Ümmü Seleme'nin onu emzirmiş olmasından dolayı hikmet ve fesahatinin bu emmenin bereketinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.[319] Hasan-ı Basrî kıraat ilminde mahir olduğu gibi tefsir, hadis, fıkıh, akait gibi diğer ilmî disiplinlerde de söz sahibidir. Hatta bu alanlardaki ilmî birikimi daha meşhurdur. Bir ilmî disiplinden öte hayatın anlamını kazanma ve İslam ahlakının yerleşmesi için bu ilimlerin öğrenilmesi ve hayata yansımasından hareketle kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi ilimlerle hemhâl olup ilgilenmiştir. Yoksa bizatihi bu alanların birinde öne çıkmak için hususi zaman ayırmamıştır. Onun hayat felsefesi züht hayatı yaşayarak dünyaya önem vermemek havf ve reca arasında ahireti kazanmaktır. Kötülüğün ve zulmün karşısında İslam'ın güzel ahlakını öne çıkarmak maksadıyla bu ilimleri meclislerde halka aktararak fiilî bir ayaklanma yapmıştır. Dolayısıyla bu hayat tarzından ötürü klasik kaynaklar onu daha çok züht yönü ile öne çıkarmaktadır. Hâlbuki o bir mutasavvıf olma gibi bir eyleme girmediği gibi bir müfessir, bir kâri, bir muhaddis vs. olma gibi bir çaba da sarf etmemiştir. Örneğin Affân b. Müslim (ö. 220/835), Musa b. İsmail ve Cerîr b. Hâzım'dan şöyle bir ifade aktarılmaktadır; *"Hasan bir hadisi rivayet ederken o hadise eklemeler ve çıkarmalar yapar fakat hadisle aynı anlamı ifade ederdi."*[320] Bu tutum tedvin dönemi hadis ilmin-

[319] İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/157.
[320] İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/159.

de kabul edilmezdi. Buradan anlaşılıyor ki o, hadisi manen anlatır ve hayata nasıl yansıması gerektiği üzerinde dururdu. Onun bu ilimlerde söz sahibi olmasındaki asıl amacı bu ilmî disiplinler vesilesiyle İslam'ı daha güzel yaşamak ve yaşatmaktır. Bu anlayıştan hareketle o Basra'da kıraat ilmiyle de meşgul olmuş ve özel dersler almıştır. Kitabımız Basra kıraat ekolü olduğu ve bu ekolün temsilcilerinden biri de Hasan-ı Basrî olmasından ötürü onun kıraat ilmiyle ilgili yönü önem arz etmektedir. Bu önemin Hasan-ı Basrî'nin şöhretinden kaynaklandığı gayet açıktır. Fakat onun kıraati İbn Mücâhid'în yedili sisteminde yer bulamadığı gibi İbn Mihrân en-Nîsâbûrî'nin (ö. 381/992) onlu sistemde ele aldığı *"el-Gâye fi'l-kırâ'âti'l-'aşr"* eserinde de yer almamıştır. İlk olarak kıraatine ait veriler, hicri üçüncü asırdan itibaren *Meâni'l-Kur'an, İ'râbu'l-Kur'ân*, ve tefsir külliyatına ait eserlerde yer almaya başlamıştır.[321] Hasan-ı Basrî'nin kıraati kendi alanında ilk olarak şaz kıraat kitaplarından olan İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980) *"Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân"* ve İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *"el-Muhteseb"* adlı eserinde kendine yer bulmuştur. Onun kıraati muttasıl bir senede, istinsah edilen Mushaflardan ve Arap dili vecihlerinden birine uygunluk ölçülerini barındırmayan unsurlar ihtiva etmesi sebebiyle sahih on kıraatten biri olarak değerlendirilmemiştir.[322] Bu sebeple kıraatine dair örnekler tefsir ve şaz kıraat kitaplarında ele alınmıştır. (Kıraatine dair örnekler üçüncü bölümde yer almaktadır.) Ali b. Osman b. Muhammed b. Ahmed İbnu'l-Kâsıh'ın (ö. 801/1399) *"Mustalahu'l-işârât fi'l-kırââti'z-zevâidi'l-merviyyeti ani's-sikât"* adlı eserinde, on dörtlü kıraat sistemini ele alan Şemsuddîn Muhammed b. Halîl el-Kabâkıbî'nin (ö. 849/1445) *"İdâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz fi'l-kırââti'l-erbaa aşra"*sında, Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *"Letâ'ifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâ'ât"* adlı eserinde, Dimyâtî'de (ö. 1117/1705) *"İthâfü fuzalâ'i'l-beşer"* adlı kitabında Hasan-ı Basrî'yi on üçüncü imam olarak ele almışlardır. Hasan-ı Basrî, İbn Muhaysın ve A'meş'in kıraatlerini on kıraate ekleyen İbnü'l-Cezerî, *"Nihâyetu'l-berara fi'l-kırââti's-selâsi'z-zâide ale'l-aşera"* adlı eseriyle on üçlü bir sistemi değerlendirirken, *"Müfradetu'l-Hasan-i'l-Basrî"* adlı çalışmasıyla Ehvâzî (ö. 446/1055) ise tek olarak onun kıraatini ele almıştır.

Hasan-ı Basrî; Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Ebû Hüreyre, Enes b. Malik, İmrân b. Husayn (ö.

321 Demircigil, *Hasan-ı Basrî*, 67.

322 Bu üç maddeyle alakalı açıklamayı birinci bölümde ele aldık.

52/672), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680) ve daha birçok sahabeyi görüp onlardan istifade etme şerefine nail olup onlardan rivayette bulunmuştur.[323] İslam dininin öncü şahsiyetleriyle olan birlikteliği Hasan-ı Basrî'ye büyük katkılar sağlamış ve onu elde ettiği ilmî makama yükseltmiştir. Hayatının ilk yıllarını sahabeyle birlikte yaşama fırsatı bulması hem ahlaki hem ilmî hem de manevi birikim elde etmesinin en etkin sebepleri arasında yer almaktadır. Nitekim o, Hz. Ömer başta olmak üzere birçok sahabenin duasını almış ve daha on dört yaşında iken Kur'an'ı ezberlemiştir.[324] Tefsir ilmini İbn Abbas'tan öğrenen[325] Hasan-ı Basrî, yetmişi Bedir gazisi olmak üzere 120 kadar sahabe ile görüşme imkânı bulmuş ve hayatını onların hayatı gibi yaşayarak onlara benzemeye çalışmıştır.[326] Fakat *İlelü'l-hadîs* alanında meşhur olan Basra'lı muhaddis İbnü'l-Medînî (ö. 234/848-849) bu görüşün doğru olmadığını onun zamanında Bedir ehlinin sayısının anca elliye ulaştığını ve yirmi dördünün ise muhacirlerden olduğunu ifade etmiştir.[327] Hz. Ali'nin hilafetiyle birlikte Basra'ya taşınan Hasan-ı Basrî ilmî faaliyetlerini buradan sürdürmüştür.

Hasan-ı Basrî bölgesinde çıkan karşılıklılıklar karşısında hakkı savunmuş ve yanlış eylem kimden gelirse gelsin cesurca eleştirip hiçbir siyasi ayaklanmanın yanında yer almamıştır.[328] O genç yaşlarında seferlere katılmış ve bu seferlerde gösterdiği cesaret ve maharet onunla beraber savaşan arkadaşları tarafından methedilmiştir.[329] Emevî halifelerini ve onların valilerinin âdil olmayan kararlarına ve uygulamalarına karşı hakkı savunmuş ve onları hakka ve adaletli olmaya davet etmiştir. Dünya nimetlerinin geçici olduğunu ve ahiret için çalışılması gerektiğini vurgulayan Hasan-ı Basrî birçok sahabeden hadis rivayet etmiştir. Tâbiîn neslinin en faziletlilerinden biri[330] olarak kabul edilen Hasan-ı Basrî için "Basra halkının şeyhi,[331] Basra-

---

323 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/158; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/564-565.

324 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 145; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/577; TDV İslâm Ansiklopedisi maddesinde 12 yaşında Kur'an-ı ezberlediği ifade edilmiştir. Bk. Uludağ vd., "Hasan-ı Basrî", 16/291.

325 Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 28.

326 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/162-163.

327 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/566-567.

328 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/165.

329 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 110; Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 31.

330 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 105.

331 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/168; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/565.

lılar'ın imamı, Şeyhu'l-İslam" unvanları yanında mutasavvıflar tarafından "takva sahiplerinin öncüsü, hakkın gerçek velisi, fütüvvet ehlinin önderi" şeklinde sözler ifade edilmiştir.[332] Şu iyi bilinmektedir ki; Hasan-ı Basrî'nin yaşadığı dönemde ilimler henüz tamamıyla teşekkül etmediği için kendisini bir ilmî disipline mensup olarak göstermek mümkün değildir; sadece tâbiîn âlimlerinin gayretleri neticesinde daha sonra ortaya çıkacak olan muhtelif ilimlerin konularına giren meseleler hakkındaki görüşlerinden söz edilebilir.[333] Bu alanlarla ilgili sözleri ve davranışları onun günlük hayatının bir parçasıdır; amacı, dar anlamıyla ilmî faaliyetlerde bulunmak değil insanların hayatlarında karşılaştıkları meseleleri Kitap ve Sünnet'e dayanarak halletmektir.[334]

Hasan-ı Basrî düşüncesinde takip ettiği yolu şu şekilde ifade eder: *"Allah nazar ve tefekkür eden, tefekkür ettiğine itibar eden, itibar ettiğini gören, gördüğüne sabreden kişiye rahmet etsin. Bazı toplumlar gördükten sonra sabretmedikleri için kalplerine korku girdi ve isteklerine ulaşamadıkları gibi ayrıldıklarına da dönemediler; böylece dünyada ve ahirette hüsrana uğradılar"*.[335] İnsanı en çok ilgilendiren alanın "ahlak" olduğunu öne çıkartan Hasan-ı Basrî; neyin iyi, neyin kötü olduğunun tartışıldığı nazari bir alan olarak önemli değildir; asıl önemli olan, insanla onun içinde yaşadığı dünyanın ve hayatın anlamını sorgulayan ve bunun sonucunda kendisini davranışlarda ortaya koyan bir şuur hâli olarak ahlaktır ve bu şuur hâli, kişinin etrafında olup bitenlere bunları anlamak amacıyla bakmasını, baktığını görerek anlamını belirlemesini ve bunun gereğini bilfiil yerine getirmesini ifade ederek ahlakı tanımlamaktadır.[336]

Hasan-ı Basrî hayatın temel amacının ahireti kazanma olduğunu öne çıkaran fikrinden hareketle bu dünyada önemli gördüğü meselelerin başında ahlakı getirmektedir. Güzel ahlakın yerleşmesi için bilgi ve bu bilginin teoriden pratiğe geçmesini ve kişinin hayatının her safhasında yer bulmasını önemsemektedir. Bu anlayışla başa gelen musibetlere sabredebilmeyi Allah'tan geldiği inancını kaybetmeden korku ve ümit arasında bir hayat sü-

332 Uludağ vd., "Hasan-ı Basrî", 16/292.
333 Uludağ vd., "Hasan-ı Basrî", 16/294.
334 Uludağ vd., "Hasan-ı Basrî", 16/294.
335 Uludağ vd., "Hasan-ı Basrî", 16/294.
336 Uludağ vd., "Hasan-ı Basrî", 16/294-295.

rüp dünyadaki hayatı tamamlayabilmeyi düstur edinerek bir züht hayatı yaşayıp tavsiye etmektedir. Dünya hayatının sona ermesi demek olan ölümü bir ölüm olarak değil yeniden diriliş, yeni bir varoluşa geçiş süreci olarak ifade etmektedir. Hayatın tüm sıkıntı ve imtihanlarına karşı korku ve ümit arasında yaşamını yitirenler için şunu söylemektedir: *"Ölerek rahata kavuşan ölü değildir; asıl ölü yaşayanların ölüsüdür. Ölü umutsuzluğa düşmüş, gönlünü karartmış ve rabbinden umudunu kesmiş olan kimsedir. Helak olanın niçin helak olduğu değil kurtulanın nasıl kurtulduğu bizi ilgilendirir."*[337]

Hasan-ı Basrî; dinde âlim, İslam'ın hükümlerini iyi bilen bir fakih, kendisine daime güvenilen emin, sika, züht hayatı yaşayan zahit ve dindar, çokça ibadet eden iyi bir kul, Arapçayı güzel konuşan fasih, yüzü güzel ve yakışıklı, halkın ve âlimlerin yanında yüksek mertebesi ve makamı olan kıymetli biridir.[338]

Kader konusundaki görüşlerinden dolayı Hasan-ı Basrî'nin kimi zaman Mutezile olduğu dile getirilirken kimi zaman da ehli sünnet olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Mutezile mezhebini kuran âlimlerin onun öğrencileri olması ve kader konusunda onu referans aldıklarını söylemesi üzerine bazı ilk dönem ehli sünnet âlimlerince tenkit edilmiştir.[339] Bunun yanında onun görüşlerini açıklama yoluna gidip ehli sünnetin kader anlayışıyla aynı fikri benimsediğini ifade eden âlimler de bulunmaktadır.[340] Daha önce de ifade edildiği gibi Hasan-ı Basrî nazari bilgilerin ve kavramların tartışmasından uzak, Emevî siyasi entrikalarından beri durup sahabe hayatı gibi bir hayat yaşama prensibi[341] edindiği ve bu doğrultuda hareket ettiğinden sonradan gerçekleşen bu tartışmaların içerisinde yer almamaktaydı. **"Ey âdemoğlu asla olanlardan olma"**[342] (يَابْنَ اٰدَمَ لَا تَكُونَنَّ كُنتِيًّا) diyerek bir grubun, bir oluşumun içinde yer almamayı, sıradan bir Müslüman gibi olmayı öğütlemesi onun ayrıştırılan hiçbir kavramın veya oluşumun bir parçası olmadığı prensibine sahip olduğunu göstermektedir.

---

337 Uludağ vd., "Hasan-ı Basrî", 16/295.

338 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/158; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 106.

339 Hasan-ı Basrî'nin itikadî ve kader görüşü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 164-177; Uludağ vd., "Hasan-ı Basrî", 16/305-307.

340 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/175; Abbas, *Hasan-ı Basrî*, 77-78.

341 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/163.

342 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/176.

Hasan-ı Basrî bir hadis rivayet ederken o hadisin metnine eklemeler ve çıkarmalar yaparak açıklamasından dolayı hadiste manen rivayetle meşhur olmuştur.[343] Onun rivayet ettiği hadisler muhaddisler nezdinde mürsel[344] hadis kategorisinde ele alınmıştır.[345] Hasan-ı Basrî'nin *"Kitâbü't-Tefsîri'l-Kur'ân"* -bir grup bu kitabı rivayet eder-, *"[Kitâbün] ilâ Abdülmelik b. Mervân fi'r-reddi ale'l-Kaderiyye"* adlı eserleri vardır.[346] Bunun dışında kendisine isnat edilen başka eserler de mevcuttur. Fakat onun kaleme aldığı tüm eserlerini vefatına yakın hizmetçisine yaktırdığı rivayet edilmektedir.[347] Buradan anlaşılıyor ki eserleri daha sonra öğrencileri tarafından onun adına yazıya geçirilmiştir. Onun hadis, kıraat, tefsir, akait gibi alanlara ait görüş ve ilmî birikimini rivayet edenlerin birbirine zıt olabilecek görüşleri barındırması sebebiyle bu rivayetlere temkinli yaklaşılmıştır. Dolayısıyla hadiste bir taraftan sika olarak değerlendirilirken diğer taraftan rivayetin senedinden dolayı hadisin değeri mürsel konumuna düşmektedir. Yine kıraat ilminde kâri olarak takdim edilirken kıraati şaz konumuna alınmıştır. Kıraatinin sahih değerine yükselmemesinin temelinde senet ve ravilerin rivayetinde illet bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple ondan gelen bazı okuyuşların Mushaf imlasına veya ammenin okuyuşuna muhalif olduğu görülmektedir. Şunu ifade edelim ki onun kıraatinin tamamı şaz değildir. Yüzde ellinin üzerindeki kıraati sahih on imamın kıraatiyle örtüşmektedir. Fakat Kur'an kıraatine bir bütüncül olarak bakıldığından yüzde bir bile sahihlik ilkesine uymayan kıraatler isnat edildiği isimle birlikte şaz kapsamına alınmaktadır. Bu duruma rağmen Hasan-ı Basrî zahit kişiliğinin yanı sıra müçtehit bir imam, fakih, muhaddis, müfessir, kâri, kadı, fasih, vaiz, âbid, sadık ve cesur bir Müslümandır. Bir köle ailesinin, ilim sayesinde kazandığı bu şerefli mevkiyi, o devrin şartları altında, başka bir toplumda görmek, elbette ulaşılması zor bir mertebedir.[348] İslam'ın vermiş olduğu bu değer, üzerinde derince düşünmeyi gerektiren ayrı bir konudur.

---

343 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/159.

344 Mürsel: Tâbiînin sahabeyi atlayarak görmediği halde direk Hz. Peygamberden naklettiği rivayetlere verilen isimdir.

345 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 126; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/169; Hasan-ı Basrî'nin hadis ilminde ki yeri ve rivayetlerinin konumuyla alakalı bilgi için bk. Aydınlı, "Hasan Basri", 98-111.

346 Nedîm, *el-Fihrist*, 526.

347 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/175; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/584.

348 Levent, *Hasan-ı Basrî'nin Hayatı*, 34.

2.1.1.6. Âlimlerin Düşünce ve Sözleri

Müsned sahibi, Basralı hadis hafızı Tayâlisî (ö. 204/819) Şuayb'ten (ö. 162/779) aktararak Hasan-ı Basrî hakkında şunu demiştir: "Hasan-ı Basrî, göz damlaları sakalını ıslatıncaya kadar Kur'an-ı Kerim'i ağlayarak okurdu."[349]

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Medine için iki hasene (حسنتان) olarak değerlendirildiği gibi Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn (ö. 110/729) de Basra için iki hasene olarak değerlendirilmiştir.[350]

Müfessir tâbiî Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Hasan-ı Basrî'nin Arap dili ve fasih olma maharetini şu şekilde ifade etmiştir: Arapların fasihi dörttür. İkisi Kûfeli; Abdullah b. Hemmâm es-Selûlî ve Kabîsa b. Câbir el-Esedî, diğer ikisi Basralı; Hasan b. Ebi'l-Hasan ve Abdullah b. Ehtem'dir.[351] Ayrıca onu İslami ilimlerin her bir dalında büyük mevkilere ulaştığını dile getirerek övgüyle bahsetmektedir.[352]

Ebû Amr b. el-Alâ' hocası olan Hasan-ı Basrî hakkında şunu dile getirmiştir: Hasan-ı Basrî ve Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'den daha fasih bir kimse görmedim. Peki hangisi daha fasihti diye sorulunca; "Hasan" dedi.[353]

Süleyman et-Teymî önceleri Basra'da Câbir b. Zeyd Ebu Şe'şa'nın fetva verdiğini Hasan-ı Basrî geldikten sonra bu görevi ona bıraktığını aktarmaktadır.[354]

Muhammed b. Sa'd, Hasan-ı Basrî'yi; câmi, âlim, rafî', fakih, sika, hüccet, güvenilir, âbid, nâsik (dindar), çok ilim sahibi, fasih, güzel ve yakışıklı vasıflarla tarif etmektedir.[355]

Bir defasında cenaze namazında Kur'an okunur mu tartışmasına öğrencilerinden biri Hasan-ı Basrî'nin görüşünü vererek cenaze namazında Kur'an okunabileceğini ifade etmiştir.[356] Bu durumun delili Buhârî'nin sahihinde şu şekilde yer almaktadır: Talha b. Abdullah b. Avf (ö. 97/715) şöyle dedi: *Abdullah b. Abbâs'ın arkasında cenaze namazı kıldım. O, cenaze namazın-*

---

349 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/175.
350 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 106.
351 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 139.
352 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/573-574.
353 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/70; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/578.
354 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/572.
355 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/572.
356 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/574.

da Fatiha suresini okudu ve sonrasında "bunu (Fatiha okumayı) öğretin çünkü bu sünnettir."[357]

Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760) ve Yunus b. Ubeyd (ö. 139/756) yiğitlik ve mertlik açısından Hasan'dan daha üstününü görmediklerini ifade ederek onu övmüşlerdir.[358]

Sellâm b. Miskîn; onun uzak bir mesafeden altın gibi parladığını, Yunus b. Ubeyd; onun âlimlerin reisi olduğunu, Yezid b. Hâzım; namazdan sonra cemaatin ona iltifat gösterdiğini, İbrahim b. İsa el-Yeşkurî; ondan daha hüzünlü bir kimse görmediğini, Halit b. Safvân; o bir şeyi yapın derse hemen yapıldığını, bir şeyden uzaklaştırsa veya yasaklarsa hemen uyulduğunu ve Basra halkının her daim onun emrinde bulunduğunu, Hazm b. Hazm; onun, dinar ve dirhem için; senden ayrılmayıncaya kadar ne kötü iki arkadaş dediğini, Katâde; haram ve helal hususunda insanların en bilgilisi, Hişam b. Hassân; zamanının en cesur insanı olduğunu söylemişlerdir. Humeyd; Kur'an'ı ona baştan sona okuduğunu ve ondan Kur'an'ın tefsirini öğrendiğini, Esbaʿ b. Zeyd; onun birçok kitabının bulunduğunu, ayrıca bu kitaplarını kendi isteğiyle yaktırdığını aktarmışlardır.[359] O hayatını daima ilim, irfan, züht, fıkıh, Kur'an, hadis, dil, belagat ve diğer ilimlerle hemhâl olarak yaşamıştır.[360]

İbnü'l-Cezerî ise; ilim ve amel noktasında zamanının imamı olarak onu takdim etmiştir.[361]

2.1.1.7. Hocaları

Tefsir, hadis ve kıraat ilminde âlim ve tâbiînden olan Ebü'l-Âliye Rufeyʿ b. Mihrân er-Riyâhî (ö. 90/709) ve Hittân b. Abdullah er-Rukaşî Hasan-ı Basrî'nin kıraat ilmini aldığı hocalarıdır.[362]

---

357 Buhârî, "Kitabu'l-Cenâiz" 65 (No. 1335).

358 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/574.

359 Hasan-ı Basrî'nin hastalığı şiddetlendiği zaman hizmetçisinden, fırını yakmasını istemiştir. Yanında kendi yazdığı bir takım sahîfe ve kitapları vardı; hizmetçisine kitapların hepsinin yakılmasını emretti. Bir sahîfe dışında ki, o eser oğlundaydı ve onu, Müslim b. Husayn el-Bâhilî oğlundan emanet aldı. Diğer eserlerinin hepsi kendi isteğiyle yanmıştır. İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/175.

360 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/575-583.

361 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/740.

362 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 165; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/168; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/740.

İmrân b. Husayn, Mugire b. Şu'be, Abdurrahman b. Semüre, Semüre b. Cündeb, Ebû Bekre es-Sekafî, Numan b. Beşîr, Câbir b. Abdullah, Cündeb el-Becelî, İbn Abbas, Amr b. Teğlib, Ma'kil b. Yesâr, el-Esved b. Serî', Enes b. Mâlik gibi sahabeden hadis rivayet etmiştir.[363] Birkaç satırlık hadis metni kadar bile bu sahabeden İslam adına bir şeyler öğrenmesi, bu kimselerin hocası olarak değerlendirilmesine engel değildir. Hasan-ı Basrî yukarıda ifade edilen sahabe isimlerinden başka birçok sahabeden hadis rivayetinde bulunmuştur, fakat onları görmediği veya hadis dinlemediği hâlde aradaki metni aktaran raviyi irsal ederek/atlayarak rivayette bulunduğu ifade edilmektedir.[364]

Hakem b. Amr, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer b. Hattâb gibi sahabeden doğrudan hadis alıp naklederken Hz. Ali, Ümmü Seleme, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Amr gibi birçok sahabeden de hadis almadığı hâlde aradaki raviyi zikretmeksizin rivayette bulunmuştur.

Hasan-ı Basrî'nin kıraat silsilesi şu şekildedir:

1- Hasan-ı Basrî > Ebü'l-Âliye >> Hz. Ömer >>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

2- Hasan-ı Basrî > Hittân b. Abdullah >> Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Hz. Ömer >>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

3- Hasan-ı Basrî > Hittân b. Abdullah >> Ebû Mûsâ el-Eş'arî >>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).[365]

2.1.1.8. Öğrencileri

Mutezilenin kurucusu olarak bilinen Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) ve Mutezilenin diğer bir kurucusu ve hadis rivayet eden ilk kelamcılardan Amr b. Ubeyd'in (ö. 144/761) Hasan-ı Basrî'nin öğrencileri oldukları aktarılmıştır. Bu iki öğrenci tefsirlerini hocalarına dayandırdığından dolayı Hasan-ı Basrî kader konusunda Mutezile'den biri diye itham edilmiştir.[366]

---

363 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/565.

364 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/566; Aydınlı, "Hasan Basri", 101.

365 Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyan fi'l-kırâ'ati's-seba' el-meşhûra*, nşr. Muhammed Suduk el-Cezâirî, thk. Muhammed Suduk el-Cezâirî (Lübnan: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 77; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 1/354.

366 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 122.

Ebû Recâ' el-Utâridî (ö. 105/723), Ebü'l-Eşheb el-Utâridî (ö. 165-162), Ebû Bekr el-Hüzelî (ö. 167) Hasan-ı Basrî'nin ehli sünnet çizgisinde olduğuna dair görüşlerini rivayet eden öğrencileridir.[367]

Yûnus b. Ubeyd el-Basrî (ö. 139/756), kıraat imamlarından Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ', Kâri Sellâm b. Süleyman et-Tavîl (ö. 171)[368] ve Âsım el-Cühderî (ö. 128-129) Hasan-ı Basrî'den kıraat dersi almışlardır.[369] Ayrıca Abbâd b. Raşit, Abbâd b. Temîm, Amr b. Ubeyd, Süleyman b. Erkam, Utbe b. Utbe ve Ömer b. Makbe isimli kimseler de onun kıraatte öğrencileri olarak değerlendirilmiştir.[370] Fakat bu isimlerin Hasan-ı Basrî'den kıraat dersi aldığına şüpheyle yaklaşılmıştır.

Abdullah b. Avn b (ö. 151/768), Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744), Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748), Hişâm b. Hassân (ö. 146-148), Cerîr b. Hâzim, Rebî' b. Sabîh (ö. 161/778), Yezid b. İbrahim et-Tüsterî (ö. 161/778), Mübarek b. Fedale (ö. 164/780), Eban b. Yezid el-Attâr, Kurra b. Halit (ö. 154/771), Hazm el-Kutaî', Sellâm b. Miskîn, Şümeyd b. Aclân, Salih Ebû Âmir el-Hazzâz, Abbâd b. Râşit, Ebû Harîz Abdullah b. Hüseyn, Muaviye b. Abdülkerim, Vâsıl Ebu Hurre er-Rakkaşî, Hişam b. Ziyâd, Şebîb b. Şeybe, Eş'as b. Berâz, Eş'as b. Câbir el-Huddânî, Eş'as b. Abdülmelik el-Humrânî, Eş'as b. Sevvâr, Ebü'l-Eşheb (ö. 165/781) ve emsalleri Hasan-ı Basrî'den rivayette bulunmuşlardır.[371]

Ayrıca şu kişiler de Hasan-ı Basrî'den hadis aktarmışlardır; Bekr b. Abdullah el-Müzenî (ö. 106/724), Katâde (ö. 117/735), Semmâk b. Harb (ö. 123/741), Saʿd b. İbrahim b. Abdurrahman (ö. 125-126/743-744), Mansûr b. Zâzân (ö. 129/747), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Atâ İbnu's-Sâib (ö. 136/754), Hâlid el-Hazzâ (ö. 141/758), Humeyd b. Ebî Humeydi't-Tavîl (ö. 142-143/760-761), Osman el-Bettî (ö. 143/760), Şeybân en-Nahvî (ö. 164/780), Yezid b. Ebî Meryem (ö. ?), Avfu'l-Aʿrâbî (ö. ?), Saîd el-Harîrî (ö. ?), Muaviye b. Abdülkerim es-Sekafi (ö. 180/796), Muallâ b. Ziyâd (ö. ?), Maʿbed b. Hilâl (ö. ?).[372]

---

367 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 122.
368 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/169.
369 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/740.
370 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 168.
371 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/566.
372 Talebeleri ve sayıları hakkında daha fazla ayrıntı için bk. Levent, *Hasan-ı Basrî'nin Hayatı*, 71-77; Demircigil, *Hasan-ı Basrî*, 59-60.

Kastallanî Hasan-ı Basrî'nin kıraatini sonraki nesillere aktaran iki meşhur ravisinin; Ebû Nu'aym Şücâ' b. Ebî Nasr el-Belhî (ö. 190/805) ve Ebû Ömer ed-Dûrî olduğunu ifade etmektedir.[373]

Kıraatiyle alakalı bilgiler ve eser kaleme alan Ehvâzî'nin Hasan-ı Basrî'ye kadar kıraat senedi şu şekildedir: Ehvâzî (ö. 446/1055) > Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail b. Hasan el-Basrî (ö. 390/1000) >> Ebû Abdullah Muhammed b. Ubeydullah b. Hasan er-Râzî (ö.?) >>> Ebû Ömer Hafs b. Amr b. Abdülaziz ed-Dûrî (ö. 248/862)[374] >>>> Ebu Nuaym Şücâ' b. Ebî Nasr el-Belhî (ö. 190/805) >>>>> Süleyman b. İsa Ömer es-Sekafî (ö. 149/766)[375] >>>>>> **Hasan-ı Basrî**.[376] Fakat İbnü'l-Cezerî bu isnadın arz yoluyla değil sema yoluyla gerçekleştiğini ifade ederek ona şüpheyle yaklaşmaktadır.[377]

Hüzelî'nin (ö. 465/1073) Hasan-ı Basrî'ye kadar olan isnat zinciri şu şekildedir: Hüzelî > Abbâd b. Râşit, Abbâd b. Temîm, Süleyman b. Erkam, Utbe b. Utbe ve Ömer b. Makıl (Amr b. Ubeyd) >> **Hasan-ı Basrî**.[378] Bu rivayet zinciri de kuşkuludur.

2.1.2. Ebû Amr b. el-Alâ' (ö. 154/771)

2.1.2.1. Doğum Tarihi ve Yeri:

Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' hicri 70 miladi 689 yılında Mekke'de doğmuştur.[379] Doğum tarihî ve yeri hakkında farklı rivayetler olsa da yaygın olan görüş; Mekke'de H. 70 / M. 689 yılı olduğudur.[380]

2.1.2.2. Künyesi ve Adı

Künyesi: "Ebû Amr"ın en yaygın olarak kullanılan künyesi olduğu hatta bunun dışında başka bir künyesi olmadığı ifade edilmektedir.[381]

---

373 Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 1/197.

374 Dûrî: Kıraat âlimi, kıraat-i seb'a imamlarından Ebû Amr ile Kisâî'nin iki râvisinden biridir.

375 İsa b. Ömer es-Sekafî ismi daha çok kullanılan bu zat Basra nahiv ekolünün ilk temsilcilerinden dil ve kıraat âlimidir.

376 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 152.

377 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/740.

378 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/740.

379 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 6/407; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/68; Mahmûd Halil Husari, *Ahsenü'l-eser fî târîhi'l-kurrâ'i'l-erbaʿate ʿaşer* (Mısır: eş-Şemralî, 1965), 21.

380 Doğum tarihiyle alakalı h. 55. 65. 68. tarihleri gibi rakamlar kaynaklarda yer almaktadır. Basra da dünyaya geldiğine dair rivayetlerde bulunmaktadır.

381 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 81.

"Yahya, Mahbûb, Uteybe, Uryân, Osman, Cebr, Cüneyd, Fâid, Reyyân, Ayyar, Hayr, Humeyr, Hammâd, Cüz', Ukbe, Ammâr…" gibi isimler kaynaklarda yer almaktadır. Fakat meşhur olan, Farsça "dil/lisan" anlamındaki "Zebbân" ismidir.[382] Kendisine ismi sorulduğunda da "Zebbân" cevabını vermiştir.[383] Fakat günümüzde yaygın olarak kullanılan isim; Ebû Amr b. el-Alâ'dır. Tam adı: Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî'dir.

2.1.2.3. Vefatı ve Nesebi

Ebû Amr Mekke'de dünyaya gelmiştir. Mekke'de bir süre yaşadıktan sonra Medine'ye yerleşmiş, daha sonra ise Basra'da yaşamını sürdürmüştür.[384] Çocukluk dönemi iç kargaşaların olduğu ve toplumsal problemlerin cereyan ettiği bir döneme rastlamaktadır. Hayatının büyük bir kısmını Basra'da geçiren Ebû Amr, Mekke, Medine, Kûfe gibi dönemin ilim merkezlerine gidip gelmiştir. Vefatına yakın Kûfe'de hicri 154 miladi 771 yılı, 86 yaşında vefat etmiştir.[385]

Veki' b. Cerrâh er-Ruâsî (ö. 197/812) Kûfe'de kabrini ziyaret edince onun Benî Hanife'nin mevlâsı olduğunu ifade etmesi üzerine Ebû Amr ed-Dâni; kölelik durumunu açıklayarak şöyle demiştir:[386] Annesi Benî Hanife ailesindendi. Fakat Ebû Amr Benî Temîm[387] kabilesinden olup Arap asıllıdır.

---

382 Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 51; Ebû Ca'fer Ahmed b Alî b Ahmed b Halef Ensârî İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ' fi'l-kırâ'âti's-seb'*, thk. Abdülmecîd Katâmiş (Dimeşk/Suriye: Dâru'l-Fikr, 1403), 1/92-93; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/224.

383 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 80.

384 Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053): H. 68 de Mekke'de doğdu. Basra'da yetişti, Kufe'de vefat etti. Basra'da kıraat imamlığı kendisiyle birlikte son buldu demiştir. bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/229.

385 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 81-83; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 94; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrut: Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, 2009), 5/613; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/68; Husari, *Ahsenü'l-eser*, 26 Kaynaklarda; Ebû Amr'ın çocukluk dönemi ve yetiştiği bölgelerle ilgili verilen rivayetler az ve çelişkilidir. Fakat Hicaz bölgesinde yetiştiği ve kıraat ilmini burada yaşayan âlimlerden tahsil ettiği kesin olarak bilinmektedir. (İbn Mücâhid, Kitâbu's-Seb'a, 82.). Yukarıda verdiğimiz bilgiler, kaynaklar bağlamında düzenli ve sistematik bir hayat hikayesini okuyucuya sunma amaçlı dizayn edilmiştir. Doğumu ile ilgili verilen rivayetlerin farklılık arz ettiği gibi vefat tarihiyle alakalı verilen bilgilerde farklılık arz etmektedir. .

386 Veki' b. Cerrâh'ın ziyaret ettiği kabrin annesinin kabri olduğu da ifade edilmiştir. bk: Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 51.

387 Benî Temîm: Nesebi Adnânîler'e kadar uzanan bir Arap kabilesidir.

Nesebi ise: Ebû Amr b. el-Alâ' b. Ammâr b. Abdullah b. Muhaysın b. Haris b. Celhem b. Huzâî b. Mâzin b. Mâlik b. Amr b. Temîm'dir.[388]

2.1.2.4. Dönemin Siyasi ve Sosyal Hayatı

Ebû Amr'ın hayatının çoğu zamanı Emevîler dönemine yaşlılık zamanı ise Abbâsîler devletinin ilk zamanlarına denk gelmektedir. Ebû Amr'ın doğumuyla ilgili verilen; H. 55, 65, 68, ve 70, tarihli rakamlar bağlamından hareketle saltanat makamında sırasıyla: I. Yezîd b. Muâviye (ö. 64/683)[389], II. Muâviye b. Yezîd (ö. 64/684), I. Mervân b. Hakem (ö. 65/685)[390] veya Abdülmelik b. Mervân'nın (ö. 86/705)[391] bulunduğu söylenebilir. Bu zaman

---

388 Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî, *Müfradetü Ebû Amr b. Alâ' el-Basrî*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (Dimeşk/Suriye: Dâru'l-Beşâir, 2008), 34.

389 I. Yezîd: M. 680-683 yıllarında Emevî halifeliği yapmıştır. Babası sahâbî ve Emevî hilâfetinin kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyan'dır (ö. 60/680). Döneminde önemli olarak şu olaylar meydana gelmiştir; 1-Kerbelâ'da Peygamber torunu Hz. Hüseyin'in başının kesilmesi 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680). 2-Harre savaşı; Medine'nin kuşatma altına alınıp yağmalanması (63/683). 3-Ölümüne yakın zamanda Mekke'nin kuşatılması. 4-Yezîd'in zalimliğine karşı halifeliğini ilân eden ve abâdileden biri olan sahâbî Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) başkaldırması (64/683). Yezîd'in dönemi tarihe kara leke olarak sürülen ve Müslümanları derinden üzen bu elim vakalara sahne olmuştur. Bu olayların yaşanmasında baş aktör olduğu için tarih boyunca hayırla yâd edilmemiştir. Yezîd'in ölümünden sonra tahta oğlu II. Muâviye b. Yezîd (ö. 64/684) geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ünal Kılıç, "Yezîd I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/513-514.

390 I. Mervân: M. 684-685 yıllarında Emevî halifeliği yapmıştır. Mervânî kolunun kurucusudur. Resûl-i Ekrem'e karşı düşmanca bir tavır takınıp ona eziyet edenlerle birlikte hareket eden Hakem b. Ebü'l-Âs b. Ümeyye'nin oğludur. Hz. Osman'ın amcasının oğlu, yeğeni olan Mervân, Abdullah b. Zübeyr'e karşı hilafet mücadelesini devam ettirmiştir. 10 ay gibi kısa bir süre hilafet makamında kaldıktan sonra hicri 65 yılında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Aycan, "Mervân I", 29/225-227.

391 Abdülmelik b. Mervân: M. 685-705 yıllarında Emevî halifeliği yapmıştır. Abdullah b. Zübeyr'i halife olarak tanıyan bölgeleri kendine biat ettirmiş ve Haccâc b. Yûsuf'u Abdullah b. Zübeyr üzerine göndermiştir. Mekke'yi muhasara altına alan zalim lakaplı Haccâc 1 Ekim 692 de Abdullah b. Zübeyr öldürmüştür. Böylece tüm bölgelerin hakimiyeti kendisine geçmiştir. Daha sonra Abdülmelik, 694 yılının sonlarında Haccâc b. Yûsuf'u Basra valiliğine tayin etmiştir. Ayrıca Abdülmelik döneminde meydana gelen olaylar arasında Berberîler isyanı tarihsel olarak önemli bir yer tutar. Abdülmelik b. Mervân döneminde siyasi ve iktisadi alanda şu önemli faaliyetler gerçekleşti: ilk defa gümüş ve altından sikke/para basılması, Arapçanın resmî dil olarak kullanılması ve zabıtların Arapça olarak kayda alınması, Kur'an ve hadis ilminin öğrenip öğretilmesi ve bunu desteklemesi, teşvik etmesi, âlimleri himaye etmesi ve zalim Haccâc'ı âlimlerin öldürülmemesiyle alakalı uyarması, Abdülmelik devrinde imar faaliyetlerine de önem

diliminde, acıları tarihler boyu hissedilen elim olaylar yaşanmıştır: Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in başının kesilmesi ve aile efradının katledilmesi, Harre savaşı ve sonrasında Medine'nin yağmalanması, Kâbe'nin mancınık yağmuruna tutulup yıkılması, Sahabe Abdullah b. Zübeyir'in (ö. 73/692) kendini halife ilan etmesi ve sonrasında ise zalim lakaplı Haccâc b. Yusuf (ö. 95/714) tarafından başının kesilerek öldürülmesi, Muhtâr es-Sekafî (ö. 67/687) isyanı ve Berberîler isyanı gibi olaylar bunların başında gelmektedir.

Ebû Amr'ın doğum ve çocukluk yılları iktidar mücadelelerinin olduğu ve iç kargaşaların baş gösterdiği tarihî olayları barındırmaktadır. Bu dönemle alakalı, bir hatırasını dile getiren Ebû Amr babasıyla birlikte bir yolculuk esnasında Basra valisi Haccâc b. Yusuf'un ölüm haberini getiren bir bedevinin sözlerini duyduktan sonra bu olayı şöyle anlatmaktadır: *"Haccâc b. Yusuf babamı çağırttı. Babam (başına bir kötülük gelmesinden endişe duymalı ki) beni de yanına alarak Yemen'e doğru kaçtı. Biz Yemen çöllerinde yol alırken bir kişi şiir okuyarak yanımıza geldi ve şu beyti okudu:*[392]

رُبَّما تكرهُ النفوسُ من الأمر لهُ فَرْجَةٌ كَحَلِّ الْعِقَالِ

لَا تضيقنَّ فِي الأُمُورِ فَقَدْ يُكشفُ غَمّاؤُهَا بغيرِ احتيالِ

Nefislerin hoşlanmadığı nice işler vardır ki, deveyi bağlayan ipin çözülmesi gibi belalar çözülür.

Problemleri çözülebilecek olan işler için canını sıkma, ki bazen o sıkıntının gitmesi için herhangi bir şey yapmaya gerek yoktur.

(Adamın okuduğu bu şiirden sonra babam iyi bir şeyler olduğunu anladı ve asıl haberin ne olduğunu anlamak için adama)

- Hayrola haber nedir? Diye sordu.

-Adam: Haccâc öldü dedi.

---

verildi ve İslâm dünyasındaki ilk büyük camilerden biri olan Kubbetü's-sahre inşa edildi. Abdülmelik 20 yıl gibi bir zaman iktidarda kaldıktan sonra vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", 1/266-270.

392 Bazı kaynaklarda aynı kelime ile aynı manayı ifade eden farklı şiir beyitlerine yer verilmiştir. Örneğin Muhsin b. Ali et-Tenvîhî (ö. 384/994) "Kitâbu'l-Ferec" isimli eserinde şu farklı beyite yer vermiştir: " يَا قَلِيل العزاء فِي الْأَحْوَال ... وَكثير الهموم والأوجال لَا تضيقنّ فِي الْأُمُور فقد ... يكْشف غماؤها بِغَيْر احتيال صبّر النَّفس عِنْد كلّ ملمّ ... إنّ فِي الصَّبْر رَاحَة الْمُحْتَال ربّما تجزع النُّفُوس من الْأَمر ... لَهُ فرجةٌ كحلّ العقال" Bu beytin geçtiği metinde Yemene değil de Mekke'ye yolculuğa çıkıldığına dair bilgi verilmektedir. al-maktaba.org, "Kitâbu'l-Ferec bade'ş-şiddeti li't-tenvîhî", *https://al-maktaba.org/* (Erişim 30 Eylül 2022).

-Ebû Amr: Ben "فَرْجَة"[393] kelimesinin okunuşunu duyduktan sonra Haccâc'ın ölümünden daha çok, bu kelimenin doğru okunuşunu öğrendiğime sevindim.[394]

-Babam: Bineklerin yönünü Basra'ya geri çevir, haydi geri dönelim dedi.[395]

Ebû Amr, Basra valisi Haccâc b. Yusuf öldüğünde ayrıca şöyle demiştir: *"Ben Haccâc ve Hasan'dan daha fasih konuşanı görmedim. Fakat Hasan*[396] *daha fasihti."*[397] Bu ifadeler bir önceki rivayetle ele alındığında onun üstün ahlakını öne çıkarmaktadır. Şöyle ki; ortalama 15 yaşlarında iken[398] Haccâc'ın kendilerine kötülük yapabilme ihtimalini göz önünde bulundurarak babasıyla birlikte kaçıyor, ölüm haberi kendilerine ulaştığında ise seviniyor, fakat aynı zamanda ölünün arkasından iyi yönleri hakkında bir ifade söylemekten de geri durmuyordu.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde gerçekleşen ilk büyük fetihlerden altmış yıl sonra İslam tarihinin ikinci büyük fetih harekâtını, Mâverâünnehir Fâtihi Kuteybe b. Müslim (ö. 96/715) komutasında I. Velîd b. Abdülmelik (ö. 96/715) başlatmıştır. Babası Abdülmelik'ten güçlü bir ülke devralan Velîd döneminde Emevî devleti askerî gücün zirvesine ulaşmıştır. Günümüz Suriye topraklarında yer alan Emeviyye Cami gibi eserler bu dönemde imar ve yapı işlerinin ustaca yapıldığına işaret etmektedir. Bu faaliyetlerin yanı sıra İslami ilimlerin yayılması ve öğrenilmesinin önü kesilmeden devam etmiştir (705-715). I. Velîd'ten sonra tahta kardeşi Süleyman b. Abdülmelik (ö. 99/717) geçmiş ve kısa bir dönem iktidarda kalan Süleyman'ın zamanında devlet duraklama dönemine geçmiştir (715-717). Hilafet makamına

---

393 Fâ harfinin fethası, râ harfi cezimli, cîm fethalı şekliyle "فَرجَة" kelimesi belayı def eden, kaldıran gibi manalara gelmektedir.

394 Bu rivayeti aktaran İbnü'l-Cezerî eserinde şöyle bir dipnot paylaşılmıştır: Ebû Amr'ın babası Bakara sûresi 249. ayette yer alan "غُرْفَةً" kelimesini fethalı "غَرْفَة" olarak okudu. Bunu duyan Haccâc dammeli olarak okunması gerekli değil mi diye onu azarladı. Ve bu okunuşun sahih olduğuna dair kendisinden şahit istedi. Babası da şahit bulamayınca Haccâc'a yakalanmamak için çöllere kaçtı. Çölde ki adamın aynı kökten gelen "فَرَجَة" kelimesinin şiirinde fethalı olarak okunuşunu duyunca, sevincini Haccâc ölümünden daha çok olduğunu ifade etti. bk. İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 70-71.

395 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 32-33.

396 Hasan ifadesiyle Hasan-ı Basrî kastedilmiştir.

397 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/586.

398 Bir rivayette Haccâc'tan kaçtığı sırada kaç yaşında olduğu kendisine sorulduğunda 20 civarında diye cevap vermiştir. bk. Zahir Gazi Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ' cühûdühû fi'l-kırâeti ve'n-nahvi* (Basra: Câmia'tü'l-Basra, 1987), 21.

Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/720) gelmesiyle âdeta asrı saadet dönemi başlamıştır. Danışman olarak meşhur âlimleri göreve getiren Ömer b. Abdülaziz zamanında (717-720): idari, iktisadi ve toplumsal alanda birçok yenilikler yapılıp, küçük büyük ayırt edilmeden tüm görevlere dindar ve dürüst kimseler getirilmiştir.[399] İç barışı sağlamak amacıyla adaletli davranıp, muhalif grupları önce ikna yoluna gitmiş ve gerek görülmedikçe kılıç kullanmamıştır.[400] Sosyal hayatın ve devletin idari alanında birçok değişiklik ve herkesin kabul ettiği yeni düzenlemeler sağla(n)mıştır.[401] İlim ve ilim adamlarına olan hizmetlerinden ötürü âlimlerin sevgisini kazanmış, hatta züht ve takvasıyla Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728), ilim bakımından Zührî'ye (ö. 124/742) benzetilmiştir.[402]

Ömer b. Abdülaziz'den sonra iktidara II. Yezîd b. Abdülmelik (ö. 105/724) (720-724) geçmiştir. İç kargaşaların baş gösterdiği bu dönemden sonra tahta Hişâm b. Abdülmelik (ö. 125/743) geçmiştir. Hişâm'ın dönemi üçüncü yükselme dönemi olarak bilinmektedir (724-743). İlme ve ilim adamlarına hürmet eden Hişâm'dan sonra sırayla; II. Velîd b. II. Yezîd (ö. 126/744) kısa bir süreliğine (743-744), daha sonra III. Yezîd b. I. Velîd (ö. 126/744) birkaç aylığına (Nisan 744 – Ekim 744) ve üçüncü Yezîd'ten sonra İbrahim b. I. Velîd de (ö. 132/750) birkaç ay tahtta kaldıktan sonra yerine son Emevî hükümdarı II. Mervân b. Muhammed (ö. 132/750) geçmiştir (744-750).[403]

Ebû Amr'ın çocukluk dönemi siyasi alanda ortaya çıkan kargaşalara şahit olmuştur. Kimi zaman bu karışıklıklar, nesiller boyu unutulmayacak tarihî neticeler bırakmıştır. Zamanın akışıyla gençlik ve olgunluk yaşına erişmesi tarihî serüveni değiştirmemiştir. Kimi zaman isyanlara ve hatta büyük ayaklanmalara şahit olan yılları onun ve onun gibilerin ilmi öğrenme ve sonraki nesillere aktarma heyecanlarını yitirtmemiştir. Arka planda siyasi çalkantıların cereyan ettiği bu tarih sahnesinde onun gibi âlimler her fırsatta büyük titizlikle araştırmalar yaparak İslami ilimlerde öncü nesiller olmuş ve sahih/doğru bilgiyi aktarmaya hayatlarını adamışlardır.

---

399 Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", 34/53.
400 Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", 34/54.
401 Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", 34/54.
402 Ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", 34/53-55.
403 Emevîler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, "Emevîler", 11/87-104.

Emevî devleti ile ilgili olarak; bu dönemde tahta oturan halifelerin genelinin -siyasi otoriteyi baskılamamak kaydıyla- ilim adamlarına çalışmalarını devam ettirebilmeleri için kolaylıklar sağladığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Kimi iktidarlar döneminde Ebû Amr gibi hayatını ilme adayan öncü şahsiyetler için tüm imkânlar önlerine serilip destek sağlanırken, kimi zaman siyasi idarenin konumunu sarsacak söz, davranış ve faaliyetlerin âlimler tarafından yapılması durumunda ise en katı cezalar uygulanmıştır. Sonuç olarak bu tarz eylemler kimi kitleler tarafından benimsenmiş kimileri tarafından da tepkilere yol açmıştır. Halkın tepkisine sebep olan siyasi uygulamalara karşı hem siyasi hem dinî yeni fikir akımları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Harîci, Mutezile, Kaderiyye, Cebriyye gibi akımların ortaya çıkma sebebi siyasi otoriteye tepkisel bir harekât olarak değerlendirilebilir. Bu tarz fırkaların bir kısmı dini, diğer bir kısmı da siyasidir. Devlet içinde devlet kurma, ihtilal yapma gibi fikirlerin mekânı, kimi zaman bu tarz akımlar ve fırkalar olmuştur.[404]

Emevîler döneminde ilim adamlarının daha çok yaygın olduğu Basra, Kûfe, Mekke, Medine gibi önemli merkezlerde tahsil hayatını tamamlayan Ebû Amr, Basra'ya yerleşerek burada Kur'an-kıraat ve Arap dili alanında imam olmuştur. Hayatının büyük kısmını Basra'da ilmî faaliyetlere adadığı sırada, Abbâsîler, Emevî devletinin son halifesi II. Mervân'ı Zap suyu sahilinde yenilgiye uğratmıştır (132/750). Ebü'l-Abbas es-Seffâh (ö. 136/754) Abbâsî devletinin ilk halifesi unvanıyla ülkenin dört bir yanından biat almaya başlamış böylelikle Emevîler devleti tarihe karışmıştır. Ebû Amr yaklaşık 60 yaşlarındayken kurulan Abbâsî devletinde ilmi faaliyet ve çalışmalarını devam ettirmiştir. İkinci Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) dönemine kadar Kur'an, kıraat, Arapça gibi çalışmalarını, tarihin siyasi çalkantılarına aldırış etmeden devam ettiren Ebû Amr hicri 154 miladi 771 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.[405]

---

404 Örneğin: İkinci Abbâsî halifesi Mansûr (ö. 158/775) zamanında önemli rolleri üstlenen Ebû Müslim el-Horâsânî (ö. 137/755) git gide devlet içinde elde ettiği makam ve servetler daha sonraları devlet için bir tehdit unsuru olarak algılandığından Halife Mansûr'un emriyle bir suikast sonucu öldürülmüştür. Daha sonra Ebû Müslim'in imâmetine ve ulûhiyyetine inanan bazı kişiler ve gruplar onun ölümünden sonra siyasî-dinî isyanlar çıkarmışlardır. **Rizâmiyye, Hürremdîniyye** (Hürremiyye), **Ebû Müslimiyye, Berkûkıyye, Râvendiyye, Mukannaiyye** gibi fırkalar Ebû Müslim'in intikamını almak için kurulmuştur. Bu akımlar siyasi otoritenin aldığı kararlara karşı tepkisel ve kitlesel hareketlerdir.

405 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 35.

2.1.2.5. İlmi ve Ahlakı

Kıraat âlimi Ebû Amr Basra İmamı olmasının yanı sıra nahiv ilminin de kurucularından biridir. Basra dil ekolünün kurucularından biri olan Ebû Amr kıraat ilminde öncü şahsiyetler arasında yer almaktadır. Kıraat ilmine olan katkıları ve sonraki nesillere aktarmada vermiş olduğu çaba ve emekleri en güzel övgülere layıktır. Tercihi ve kendine özgü tedrisat sistemi, Basra kıraat ekolünü oluşturmuş ve günümüze kadar okunan bir ilmî birikimle gelmiştir. Ebû Amr kıraat ilmini sema yoluyla müçtehit kıraat âlimlerinden tahsil ettiğini ve bir kelime dışında kendi Rey'i ile okumadığını ifade ettikten sonra bu kelimeyi "وَأُمْلِيَ لَهُمْ"[406] formuyla okuyarak insanların bu kıraatte kendisini geçtiğini aktarmıştır.[407]

Ebû Amr nahiv bilgisini tabiîn âlimlerinden öğrenmiş ve nahivde Hz. Ali'den sonra dördüncü tabakadan sayılmaktadır.[408] Hayatının 40 yılına yakın bir bölümünü Hicaz ve Necid bölgeleri arasındaki çöllerde yaşayan bedevileri dolaşarak geçirdiğini daha sonra ise her sene hac ziyaretine gittiğini ve bu ziyaretleri esnasında duyduklarını ezberlediğini ve bunları sonra yazıya dökerek ilim tahsil ettiğini aktarır.[409] Nasr b. Âsım el-Leysî'nin kurralardan ve fasih konuşan kişilerden biri olduğu ve kendisinden Ebû Amr b. el-Alâ ve diğer insanların nahiv öğrendiği rivayet edilmektedir.[410]

Kıftî (ö. 646/1248), Ebû Amr'la Ebû Hanife (ö. 150/767) arasında geçen bir anekdotu şöyle aktarmaktadır: Ebû Amr, Ebû Hanife'ye kim tarafından olduğu bilinmeyen, kafasının arka tarafı büyük bir kayaya vurulan adamın durumunu sordu. -Ebû Hanife: "Kısas gerekemez, (لا قَوَد عليه) hatta Ebûkubeys[411] (بِ اَبَا قُبَيْس) dağına vurulsa da" dedi. Ebû Amr ("بِ" harfinden sonra gelen "أب" kelimesini cer değil de nasb hâliyle okuduğu için): "Bu çirkin (هٰذَا كَلامٌ بَشِعٌ)

---

406 Muhammed 47/25. "إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَى لَهُمْ" "Doğru yol kendileri için apaçık hale geldikten sonra sırt çevirip dönenlere şeytan bunu güzel göstermiş ve kendilerine yanlış yolda ilerleme cesareti vermiştir."

407 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 27; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 52.

408 Vezîr Cemâlüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Yûsuf el-İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1986), 4/132.

409 Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 24.

410 Nedîm, *el-Fihrist*, 130.

411 Ebûkubeys Mekke'de Kâbe'nin yaklaşık 100 m. doğusunda bulunan küçük bir dağa verilen isimdir.

bir sözdür" dedi. Ebu Hanife çirkin/iğrenç gibi anlamlara gelen "بَشِع" kelimesinin ne olduğunu sordu. Ebû Amr cevaben: "بشع kelimesini de bilmiyorsun!" dedi.[412] Kıftî bu rivayeti ele aldıktan sonra şöyle bir açıklama getirerek; burada imam Ebû Hanife'nin değerini düşürmek/azarlamak gibi bir durum yoktur. Çünkü Kûfeli Arap Nâzile kabilesi tesniye/ikil kelimelerde irabı açıkça belli etmezlerdi.[413] Ayrıca bu kullanıma uygun şiirden örnek vererek[414] "بشع" kelimesinin yaygın olarak kullanılmadığını açıklar. Buradan anlaşılan şu ki; Basra ekolünün temsilcisi Ebû Amr'la, Kûfe dil ekolüne mensup Ebû Hanife arasında geçen fıkhi bir fetvanın meselesi, kullanılan ifadelerin ekol kaidelerine zıt olmasıyla yönünü nahiv eksenine çekmiştir.

Kıraat ve nahiv ilminde dönemin meşhur âlimleri arasında önemli bir konuma sahip olan Ebû Amr, züht ve mütevazilik yönüyle de dikkatleri üzerine çeken biridir. Onun güzel ahlakıyla ilgili Kıftî şöyle demektedir: Bir adam Ebû Amr'dan bir ihtiyacını gidermesini istedi. O da bunu kabul etti. Fakat Ebû Amr adamın ihtiyacını giderecek imkânı bulamadı. Bir müddet sonra adamla karşılaşınca;

-Adam ona: *"Ey Ebû Amr bana bir söz verdin fakat onu yerine getirmedin."* dedi.

-Ebû Amr: *"Söyle bakalım kim daha çok sıkıntıda ben mi sen mi?"* dedi.

-Adam: *"Ben"* dedi.

-Ebû Amr: *"Hayır, vallahi ben."* dedi.

-Adam: *"Allah seni ıslah etsin bu nasıl olur!"* dedi.

-Ebû Amr: *"Ben sana bir söz verdim sen de bu söze güvenerek rahata erdin, ben ise o hacetini nasıl gidereceğim endişesine kapıldım. Sen geceni rahat ve mutlu olarak geçirdin, ben ise gecemi senin ihtiyacını nasıl gideririm düşüncesi içinde endişeli geçirdim. Sonra kader isteğinin karşılanmasına engel oldu. Şimdi sen kendini beğenerek küstahça benimle karşılaşıyorsun ben ise utanarak/çekinerek seninle karşılaşıyorum."*[415]

Ebû Amr'ın günlük gelirinin iki akçe olduğu ve bu akçenin biriyle her gün su içme kabı aldığı, akşam olunca da bu kabı sadaka olarak verdiği ak-

---

412 İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/138.
413 İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/138.
414 إنَّ أباها وأبا أباها * قدْ بَلَغا في المسجد غايتاها
415 İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/132.

tarılmaktadır.[416] Diğer akçeyle de fesleğen aldığı ve gün boyunca onu kokladığı, akşam olduğunda ise cariyesinden onu kurutmasını istediği ve sonra kuru fesleğeni ufalayıp dişlerinin bakımını yaptığı rivayet edilmektedir.[417]

Babasından, Enes b. Mâlik, Yahyâ b. Ya'mer, Mücâhid b. Cebr, Ebû Recâ el-Utâridî, Atâ b. Ebû Rebâh gibi önemli kimselerden hadis rivayet etmiştir.[418]

Daha öncede ifade edildiği gibi Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824), Ebû Amr b. el-Alâ' hakkında şu ifadeleri kullamıştır: "Kur'an, Arap dili, cahiliye dönemi Arapların savaşları ve önemli olaylar (eyyâmü'l-Arab), Arap tarihî ve şiir alanında insanların en bilgili olanıydı.[419] Tavanına kadar bir ev dolusu defteri/kitapları vardı. Sonra ibadet ve tâat/itâat içinde bir hayat sürdü ve defterlerini yaktı."[420] Bir ev dolusu kitaplarını yaktığına dair rivayetler bağlamında Ebû Amr'ın çok sayıda eseri bulunduğunu kabul etmek gerekir.

Eserleri: "1.*"Kitâbü Mersûmi'l-Mushaf"* Kur'ân-ı Kerim'in resmî hattı ile ilgilidir. Ebû Amr ed-Dânî tarafından Rüsûmü'l-Mushafi'l-Kerîm adıyla ihtisar edilmiş olup bu muhtasarın yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, 4814, 14 varak) bulunmaktadır. 2. *"Şerhu Dîvâni'l-Hırnık"* Hırnık bint Bedr'e (ö. 50/670) ait divanın şerhidir. 3. *"Kitâbü'l-İdğâmi'l-kebîr"* 4. *"el-Vakf ve'l-ibtidâ'"* Bir nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 5. *"Takyîdü'l-emsile"* Yazma bir nüshası Rabat Umumi Kütüphanesi'ndedir. 6. *"Kitâbü'l-Emsâl"* Abdülmecîd Katâmiş'in belirttiğine göre Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (ö. 518/1124) Mecma'u'l-emsâl adlı eserinde onun bu kitabından elli sekiz yerde nakilde bulunmuştur. 7. *"Kitâbü'l-Kırâ'ât"* Son iki eserin günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir."[421]

---

416 İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/134.

417 İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/134.

418 Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/95.

419 Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/233.

420 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 30; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 6/408; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/70.

421 Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", 10/96.

2.1.2.6. Âlimlerin Düşünce ve Sözleri

Said b. Cübeyr (ö. 94/713) Ebû Amr'ın gençlerle birlikte oturduğunu görünce artık onun büyüklerle/hocalarla birlikte oturup kalkabileceğini ifade ederek[422] onun ilmî makamının yüksekliğine işaret etmiştir.

Basra dil mektebinin meşhur âlimi Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) Ebû Amr'ın taziyesinde çocuklarına şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki Ebû Amr'ın ilmi ve zühdü yüz insana taksim edilseydi o insanların tamamı âlim ve züht sahibi birer kimse olurlardı."[423] Yûnus b. Habîb bu sözleriyle onun ilminin şerefine ve iyi bir kul olduğuna şahitlik etmiştir.

Tebeu't-tâbiîn neslinden hadis âlimi ve hafız Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814): Resûlullâh'ı (sallellahu aleyhi vesellem) rüyamda gördüm ve şöyle dedim: Ey Allah'ın resulü kıraatler farklılık gösterebiliyor. Hangi kıraatle okumamı bana emredersiniz? Resûlullâh: "*Ebû Amr b. el-Alâ'nın kıraati ile oku"* dedi.[424] Burada yer alan rivayet bize rüya ile tercihin yapılabilmesine dair bir yaklaşımı sergilemektedir.[425] Yoksa rüya ile tespitin olabileceğine dair bir bilgi değildir. Kıraatlerin tespit ve tercihine dair bilgileri birinci bölümde ele aldık. Tekrardan ifade edecek olursak; senedin sahihliği, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan birine uygunluk ve Arap dili gibi kriterleri yerine getirmiş olan iki veya daha fazla kıraatten birini tercih etmede tereddüt eden kimse gördüğü rüya ile bunlardan birini tercih edebilir. Kıraatlerin tespitine yönelik bu üç temel şartı yerine getirmeden sadece görülen bir rüya ile tilavet gerçekleştirilmez. Ayrıca rüya, gören şahıs için delil olur, ümmetin genelini kapsayan bir delil teşkil etmez. Şunu da belirtmek gerekir ki burada rüyayı gören şahıs Ebû Amr'ın bizatihi kendisi değildir.

---

422 Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 53.

423 Muhammed Salih Cevat es-Sâmiraî, *İdâêt fî târihi'l-kıraât* (Dubai: Mektebetü'l-Mühtedîn, 2017), 117.

424 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 82; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 25; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/233; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/71.

425 Rüya ile ilgili verilen bir başka rivayet ise şöyledir: Sadık ve güvenilir bir kimse olan Şuca' b. Ebî Nasr, Nebi sallellahu aleyhi vesellemi rüyada gördüğünü ve Ebû Amr'ın kıraatini kendisine arz ettiğini, Hz. Peygamberde iki yer dışında diğer kıraatleri kabul ettiği şeklinde rüyasını dile getirmiştir. İbn Mücâhid bu iki yerin: 1-(وَأَرْنَا مَنَاسِكَنَا) (Bakara 128), "وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا" râ harfinin cezimli olarak okunması, 2- (أَوْ نَنْسَأْهَا) (Bakara 106) "مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا" nunsihâ kelimesinin hemzeli okunuşu olduğunu aktarmıştır. bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 82; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 53; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/72.

Ona ve kıraatine muhabbet besleyen başka bir şahıstır. Dolayısıyla "kıraatlerin tespitinde rüya iddiası" kaygan bir zemine atılmış olmaktadır. Ebû Amr kıraatlerin tespitini sahih sened, Mushaf'a ve Arap dili kurallarına uygunluk gibi önemli kriterler doğrultusunda yapmıştır. İbn Mücâhid (ö. 324/936) bu bağlamda Ebû Amr'ın kıraatler ve nahiv konusunda ulaştığı seviyeyi aktardıktan sonra kıraatler noktasında sünnete/senede bağlılığını ifade ederek onu takdir etmiştir.[426]

İmam Âsım'ın meşhur ravisi Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş (ö. 193/809) Ebû Amr'ın kıraatinin insanlar için bir delil olacağından övgüyle bahsetmektedir.[427] Yine Şu'be, Ebû Amr'ın kıraatinin sarılması gereken bir kıraat olduğunu ifade etmiştir.[428]

Vekî' b. el-Cerrâh er-Ruâsî (ö. 197/812): "Ebû Amr Kûfe'ye geldiğinde insanlar Hişâm b. Urve'nin (ö. 146/763) etrafında toplandığı gibi onun yanında toplandılar." demiştir.[429] Anlaşılan o ki Ebû Amr ömrünün sonlarına doğru Kûfe'ye gitmiş oradaki halk onun ilmine ve kişiliğine saygı göstermiştir. Ona karşı olan sevginin değerini ancak dönemin meşhur muhaddisi, tabiîn âlimlerinden Hişâm b. Urve'ye yapılan sevgi kadar çok olmasıyla kıyaslanmıştır.

Meşhur on dört kıraat imamından biri ve Ebû Amr'ın öğrencisi olan Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî (ö. 202/817) hocası hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "Ebû Amr kıraatlerin tamamını bilen biriydi. Her bir kıraati en güzel şekilde okurdu. Araplar[430] onun kıraatini tercih ettiler. Böylece Allah Azze ve Celle'nin kitabıyla tasdiklenen Nebi aleyhi ve sellem'in lügati onunla yayıldı."[431] Ayrıca Yezîdî; Saîd b. Cübeyr'in (ö. 94/713) Ebû Amr'ın Kur'an okumasını dinleyip bu kıraate sarılması gerektiğini ona söylediğini[432] ifade ederek tâbiîn neslinin onayını aldığını aktarmaktadır.

---

426 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 72.

427 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 82; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 52; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 26; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 6/408; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/72.

428 Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 52.

429 Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/233.

430 Araplardan kasıt zamanın yaşayan Müslümanlarıdır.

431 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 29; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 52; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/229.

432 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 29; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/229.

Kıraat-i aşere imamı Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/821) Ebû Amr'ın kıraat ilmini; Basra'da Ebü'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709), Hasan-ı Basrî, Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708), Nasr b. Âsım'dan (ö. 89/708) daha sonra hicaz ulemasından olan Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Said b. Cübeyr (ö. 94/713) gibi büyük âlimlerden öğrendiğini söylemiştir.[433]

Ebû Amr'la birlikte hac yolculuğu yapan Abdülvâris bu yolculukta yaşadığı bir anekdotunu şöyle aktarmaktadır: "Senelerden bir sene Ebû Amr'la birlikte hac yaptık. O hac arkadaşımdı. Bir yerde konakladığımız sırada bana haydi kalk gidelim dedi. Bir müddet yol kat ettikten sonra suyu olmayan çorak bir araziye ulaştık. Ebû Amr bana: 'Sen burada otur ve ben gelinceye kadar yerinden kalkma.' dedi. Yaklaşık bir saat onu bekledim sonra beklemekten sıkıldım ve onun ayak izlerini takip etmeye başladım bir de ne göreyim bir yerden su pınarı fışkırıyor o da abdest alıyordu. Beni görünce bana döndü ve şöyle dedi: 'Ey Abdülvâris sus ve bu gördüklerini hiçbir kimseye anlatma! Ben: 'Tamam ey kurranın efendisi' dedim. Allah'a yemin olsun ki o vefat edinceye kadar bu olayı kimseye anlatmadım."[434]

Daha önce de ifade edildiği gibi Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824) onun hakkında şöyle söylemiştir: "Ebû Amr b. el-Alâ' Kur'an, Arap dili, cahiliye dönemi Arapların savaşları, önemli olaylar (eyyâmü'l-Arab), Arap tarihî ve şiir alanında insanların en bilgili olanıydı."[435] Ayrıca; "tavanına kadar bir ev dolusu defteri/kitapları vardı. Sonra ibadet ve tâat/itâat içinde bir hayat sürdü ve defterlerini yaktı."[436]

Ferezdak, Abdülaziz Bağdâdî'nin[437] Ebû Amr hakkında şu şiirini aktarır.[438] "Kapıları açıp kapamaya devam ettim * Ebû Amr b. Ammâr'la karşılaşıncaya kadar"[439]

---

433 Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/229.

434 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/71.

435 Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/233.

436 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 30; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 6/408; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/70.

437 Ferezdak'tan rivayetle Bağdâdî'nin bu şiiri söylediği rivayetini Ebû Amr ed-Dânî aktarmıştır. Fakat bilinen meşhur Ferezdak (ö. 114/732) Ebû Amr'dan daha önce vefat etmiştir. Muhtemelen bu iki zat şiir ve Arap dili ile ilgilenen ve isimleri meşhur olan şahıslarla adaş iki farklı âlimdir.

438 "ما زلتُ أفتحُ ابوابًا وأغلقُها * حتى أتيتُ أبَا عمرو بن عمار"

439 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 30; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 54.

Kûfe dil ekolü âlimlerinin önde gelen simalarından Ebû Amr eş-Şeybânî (ö. 213/828): "Ebû Amr b. el-Alâ'ın bir benzerini görmedim" diyerek onu taltif etmiştir.[440]

Basra dil ekolünün önemli temsilcisi dil ve edebiyat âlimi Asmaî (ö. 216/831) Ebû Amr'ın sahabeden sonra üçüncü tabakadan olduğunu ve Hasan-i Basrî'nin yaşlılık dönemine yetiştiğini ifade etmektedir.[441] Asmaî aynı zamanda kendisine hangi kıraatle Kur'an tilavetini eda ediyorsun sorusuna "Ebû Amr'ın kıraati ile okuyorum" diye cevap vermiştir.[442] Ayrıca Asmaî, Ebû Amr'ın konuşmasını överek şu sözü aktarmaktadır: "Ebû Amr'ı dinlediğimiz zaman kelamı güzelleştirmeden, lahn/hatalı kullanım yapmadan fasih anlaşılır bir konuşma yapardı.[443] Ve ben şu ana kadar Ebû Amr'dan daha iyi bilen birini göremedim."[444]

Asmaî, Ebû Amr'ın bir defasında kendisine şöyle söylediğini rivayet etmiştir: "Bendeki ilmi sana verebilmem şayet mümkün olsaydı bunu yapardım ve Kur'an ilimlerine dair olan şeyleri tekrardan ezberlerdim. Şayet âmânın bileceği kadar yazılsaydı ve benim kıraat bilgim olmasaydı, okunabilecek formda bir şöyle şöyle, bir böyle böyle okurdum."[445] Ebû Amr'ın bu ifadeleri kıraat ilminin tabi olunan bir sünnet olduğuna açık bir delildir. Arap dilinde de üstat olan Ebû Amr kıraat bilgisinin yani kıraatin rivayete dayalı ve Hz. Peygamberden kendisine nasıl okunageldiyse öylece okunması gerektiğini ifade etmektedir. Aksi takdirde kıraat ilminde senet asıl olmasaydı Arap dil kurallarına göre şaz veya ilk bakışta çelişkili görülen rivayetlerde dil öncelikli olurdu.

Asmaî, Ebû Amr'ın nahiv bilgisiyle alakalı ayrıca şöyle demiştir: "Ebû Amr b. el-Alâ' ya bin soru sordum, bana bin delille cevap verdi."[446]

Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) Ebû Amr'ın sika olduğunu ifade ederek[447] onun güvenilir biri olduğunu aktarmıştır.

---

440 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/231.

441 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Sebʿa*, 80; Dânî, *Câmiʿu'l-beyan*, 51; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 30-31.

442 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 26.

443 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Sebʿa*, 83; Dânî, *Câmiʿu'l-beyan*, 52; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 6/410.

444 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/71.

445 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Sebʿa*, 83; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 32; Dânî, *Câmiʿu'l-beyan*, 53; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 6/408; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/70.

446 İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/133.

447 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/236.

Hanbelî mezhebinin imamı Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855) Ebû Amr'ın kıraatini daha çok sevdiğini ifade etmiştir.[448]

Hadis hafızı Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) Ebû Amr'ın rivayet ettiği hadisler için "لَا بَأس بِهِ" kabul edilebilir ifadesini kullanmıştır.[449] Babasından ve Enes b. Mâlik, Yahyâ b. Ya'mer, Mücâhid b. Cebr, Ebû Recâ el-Utâridî, Atâ b. Ebû Rebâh gibi önemli şahsiyetlerden hadis rivayet eden Ebû Amr, bu rivayetleri Şebâbe b. Sivâr, Ebû Ubeyde et-Teymî, Asmaî ve Hammâd b. Zeyd gibi âlimlere aktarmıştır.[450]

İbrâhîm el-Harbî (ö. 285/899) ve onun gibi âlimler Ebû Amr'ın ehli sünnet olduğunu ifade etmişlerdir.[451]

Kıraat alanında elimize ulaşan ilk eserlerden meşhur *"Kitâbü's-Sebʿa fi'l-ḳırâʾât"* adlı eserin müellifi İbn Mücâhid (ö. 324/936) Ebû Amr'ın kıraatine kitabında yer verdiği gibi hakkında da şunları demiştir: "Ebû Amr kendi asrında kıraatleri ve vecihlerini en iyi bilen bir kimse olup Arap dilinde güçlü ve insanlara önder idi. Arap dilini ve fıkhını iyi bilmesine rağmen o kıraatler noktasında rivayetlere/senede bağlı kaldı. Mütevazi bir kişiliğe sahipti. Hicaz ehlinden kıraati alıp tariklerine sımsıkı sarıldı. Yaşadığı asrın âlimleri onu tanımaktaydı ve ona saygılarını sunmaktan kendilerini geri tutmadılar. Âlimler onun okuttuğu kıraate ve mezhebine/ekolüne güvendiler."[452]

Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) Ebû Amr hakkında: H. 68'de Mekke'de doğduğunu, Basra'da yetiştiğini ve Kûfe'de vefat ettiğini aktardıktan sonra Basra'da kıraat imamlığının kendisiyle birlikte son bulduğunu söylemektedir.[453]

Zehebî (ö. 748/1348) Ebû Amr için; kıraat ve nahiv ilminde dikkatleri üzerine çeken, dönemi boyunca bu alanlara önderlik eden, fesahat, doğru sözlülük ve ilminin zengin olması yönünden meşhur olduğunu ifade etmektedir.[454] Ayrıca Zehebî, Ebû Amr'ın rivayet ettiği hadislerin hiçbirinin Kütüb-i Sitte'de bulunmadığını söylemektedir.[455]

---

448 Husari, *Ahsenü'l-eser*, 24-25; Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", 10/95.
449 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/236.
450 Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", 10/95.
451 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 6/408.
452 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Sebʿa*, 72; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 28.
453 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/229.
454 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 6/407.
455 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/236.

Ebû Amr, Mutezilenin kurucularından Amr b. Ubeyd el-Basrî (ö. 144/761) ile münazarasını şöyle anlatmaktadır: "Amr b. Ubeyd ile "وعيد/vaid" kelimesi hakkında münazara yapıyorduk. Amr şöyle dedi. Övülmeye layık olan Allah tehdidinden dönmez ve vaîdini bozmaz (" لَا يَعِيدُ"diyecek yerine "لا يَعِدُ شيئا فيُخلفه" Allah sözünden dönmez anlamında filli yanlış formda söyledi.). -Ebû Amr: Ey Ebû Osman senin dil bilgin yoktur. Şöyle ki Araplar nezdinde "الوعد" kelimesi "خُلف" manasında değildir" dedi ve şu şiiri okudu.[456]

"وَإِنِّي وَإِنْ أَوْعَدْتُهُ أَوْ وَعَدْتُهُ * ليكذبُ إيعادِي ويصدقُ موعدي "

"Ben tehdit eder veya söz verirsem * tehdidimi yalanlar/geri alır sözümü doğrularım/yerine getiririm"[457]

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429); Ebû Bekr Şu'be'nin Ebû Amr hakkında söylemiş olduğu; "Onun kıraati insanlar için delil olacaktır."[458] ifadesinin ardından bunun gerçekleştiğini ve dönemin Şam, Hicaz, Yemen ve Mısır gibi büyük merkezlerde Ebû Amr'ın kıraatinin okunduğunu ve neredeyse onun kıraatinin herkes tarafından öğrenildiğini aktararak açıklama getirmektedir.[459] Daha sonra insanların "ferş" noktasında Ebû Amr'ın kıraatini doğru telakki ettiklerini fakat "usul" yönünden hatalı okuduklarını açıklar ve sebebini de halkın hicri 500 yılının sonlarına kadar İbn Âmir (ö. 118/736) kıraati ile okuduğunu daha sonra ise bu iki kıraatin birbirine karıştırıldığını

---

456 Zehebî buna benzer ele aldığı rivayeti şu şekildedir: -Ebû Amr: Sen konuşması bozuk bir adamsın. Büyük bir şeyi küçük bir şeyle değiştirmek gibi vaid kelimesini değiştirdin. Şunu bil ki küçük bir günahın yasaklanmasıyla büyük bir günahın yasaklanması aynı şey değildir. Ancak Allah yaratılanlara delilini tamamlamak için her ikisini de yasaklamıştır. Bunun için de tehdidinde, affında ve kereminde adaletli olmak zorundadır. Daha sonra yukarıda yazılan şiiri okudu. Bunun üzerine Amr b. Ubeyd şöyle dedi: "Doğru söylüyorsun Araplar vefa, vad ve vaid ile övünür. Kişiyi bu kelimelerle över ve şu şiiri duymadın mı?" diyerek şunu okudu: "vad, vaîd'e muhalefet etmez * intikamına mesafe geçirmez" işte bu şu ayete muvafakat etmiştir: " وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقاً فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًا قَالُوا نَعَمْ" Cennet ehli cehennem ehline, "Biz rabbimizin bize vaad ettiğini gerçek bulduk; siz de rabbinizin size vaad ettiğini gerçek buldunuz mu?" diye seslenir. "Evet!" derler. (A'râf 7/44). Bunun üzerine Ebû Amr: "İlk yer Resûlullâh'ın haber verdiklerine muvafakat etmiştir ve hadis Kur'an-ı tefsir etmektedir" dedi. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 6/408-409.

457 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 32-33; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 53.

458 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 82; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 52; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 26; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 6/408; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/72.

459 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/72.

ve bu karmaşıklığı Irak ehlinden birinin[460] Emeviyye Caminde Ebû Amr'ın kıraatini öğretmesiyle düzeldiğini ifade etmektedir.[461] İbnü'l-Cezerî; Ebû Amr'ın kıraatinin kendi zamanına kadar senelerce Irak ehlinin kıraati olduğunu ifade ettikten sonra Ebû Bekr Şu'be'nin ifadesini keramet olarak değerlendirdiğini açıklamaktadır.[462]

2.1.2.7. Hocaları

Ebû Amr çocukluk dönemini; babasıyla birlikte bir diyardan başka bir diyara, Basra'dan Mekke'ye, oradan Yemen'e, Arap Yarımadası'nın tamamına yayılan Benî Temîm kabilesine mensup aile etraflarından diğer Arap kabilelerine uğrayarak geçirmiştir.[463] Bu sırada birçok âlimle tanışmış, ders almış, dinlediklerini ezberlemiş ve ezberlerini yazıya dökmüştür.[464] Daha önce yukarıda ifade edildiği gibi Haccâc öldükten sonra Basra'ya geri dönmüştür.

Kıraati seb'a imamlarından hocaları en fazla olan Ebû Amr'dır.[465] Ebû Amr'a kıraat ilmini nasıl tahsil ettiği sorulduğunda; "Resûlullâh'a indiği ve onun okuduğu gibi Kur'an-ı Kerim'i okuyabilme isteğimi hiçbir zaman yitirmedim." cevabını vermiştir. Daha sonra kendisine; peki nasıl öğrendin sorusuna cevaben: "Babam Haccâc'dan kaçtığında ben de o zamanlar genç bir delikanlıydım. Mekke'ye geldik. Burada Resûlullâh'ın ashabından kıraat okuyan bazı tabiin âlimleriyle karşılaştım. Mücâhid, Said b. Cübeyr, Atâ ve tabiinden diğer kimselerdi onlar. Kur'an'ı onlara okudum ve kıraat ilmini öğrendim. Lahnı iyi bilen âlimlerden de Arapçayı öğrendim. İşte bu kimselerden Resûlullâh'ın ve ashabının kıraatini öğrendim. Şimdi bu kıraate sımsıkı yapış." diye cevap vermiştir.[466]

---

460 Bu kişinin kıraat alimi Sübey' b. Müslim b. Ali b. Harun Ebû'l-Vahş (508/1115) olduğu ifade edilmiştir. bk. İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/72.

461 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/72.

462 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/72.

463 Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 23.

464 Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 23.

465 Seyyid Rızk et-Tavîl, *Fî Ulumi'l-kıraât medhal ve dirase ve tahkik* (Mekke: Mektebetü'l-Faysaliyye, 1985), 83.

466 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 31.

Mekke: Mücâhid b. Cebr, (ö. 103/721)[467] Saîd b. Cübeyr, (ö. 94/713)[468] İkrime b. Hâlid,[469] Atâ b. Ebû Rebâh, (ö. 114/732)[470] kıraat imamlarından Abdullah İbn Kesîr,[471] (ö. 120/738)[472] on dört kıraat imamından biri olan İbn Muhaysın, (ö. 123/741)[473] ve Humeyd b. Kays el-A'rac,[474] Mekke'de kıraat

---

467 Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö. 103/721): Tâbiîn neslinin önde gelen müfessirlerindendir. Abdullah b. Abbas'ın önünde Kur'an'ı otuz defa hatmetti ve birlikte Kur'an'ı üç kere tefsir etti. Hayatını Kur'an'ın anlaşılması için yaptığı çalışmalara ayırdı, halkın fetva mercii oldu. Mekke'deki tâbiîn müfessirlerinin en yaşlısı olarak seksen iki yaşında vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bk. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), "Aranan: Mücâhid b. Cebr" (Erişim 12 Kasım 2022).

468 Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (ö. 94/713): Hadis ve tefsir konusundaki rivayetleriyle bilinen tâbiîn neslinin öncü âlimlerinden biridir. Evleninceye kadar İbn Abbas'ın ders halkasına devam etti. Fıkıh konusundaki birikimini Abdullah b. Ömer'den (r.ahma) elde etti. Siyasi idareyle yapılan zulümlerden dolayı arası açıldı uzun yıllar Haccâc'dan saklandı. Daha sonra yakalanıp zincire vurularak Irak'a götürüldü. Vâsıt'ta Haccâc'a teslim edilmeden önce kendisine kaçma fırsatı verilmesine rağmen bunu kabul etmedi. 94 (713) veya 95 (714) yılında Vâsıt'ta öldürüldü. Ayrıntılı bilgi için bk. DİA, "Aranan: Saîd b. Cübeyr".

469 İkrime b. Hâlid: Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Tâbiîn neslinden sika, sağlam, hüccet âlimlerinden biridir. Kıraat ilmini İbn Abbas'ran öğrendi. Hicri 15 yılında Atâ b. Ebû Rebâh'tan sonra vefat etti. bk. İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/661.

470 Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî (ö. 114/732): Tâbiîn devri Mekke fıkıh mektebinin tanınmış temsilcisi, muhaddis ve müfessir olan Atâ, görüştüğü ve kendilerinden hadis rivayet ettiği sahâbî sayısının 200'e vardığını söylemektedir. Bunlar arasında İbn Abbas, İbn Ömer, Âişe, Câbir b. Abdullah, Muâviye, Abdullah b. Zübeyr ve Ebü'd-Derdâ gibi sahabenin önde gelenleri bulunmaktadır. İbn Abbas'tan sonra Mescid-i Harâm'da öğretim kürsüsüne Atâ oturmuş ve Mekke'de halkın fetva mercii olmuştur. 732 veya 733 tarihinde Mekke'de vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bk: DİA, Aranan: "Atâ b. Ebî Rebâh".

471 İbn Kesîr hakkında detaylı bilgi için bakınız: Kahraman Bulgurcu, "Kıraat İmamlarından Nafi', İbn Kesîr ve İbn Âmir'in Hadis Rivayetindeki Rolü", *Mütefekkir* 10/20 (15 Aralık 2023), 465-482.

472 İbn Kesîr (ö. 120/738): Yedi kıraat imamından, tâbiî ve Mekke kıraat imamıdır. Kur'an derslerini Mücâhid b. Cebr'den ve Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı Dirbâs'tan aldı. Ebû Amr b. Alâ ondan bir hatim indirdi. Meşhur iki ravisi; Bezzî ve Kunbül'dür. İbn Kesîr 120 (738) yılında Mekke'de vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bk. DİA, Aranan: "İbn Kesîr".

473 İbn Muhaysın (ö. 123/741): On dört kıraat imamından biridir. Kıraati şaz kıraat kapsamında değerlendirilir. Kıraat tahsilini Mücâhid b. Cebr, Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı Dirbâs ve Saîd b. Cübeyr'den yaptı Mekke'de vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bk. DİA, Aranan: "İbn Muhaysın".

474 Humeyd b. Kays: Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Mekke kârilerinden biri ve sikadır. Kıraati Mücâhid b. Cebr'den üç kere arz yoluyla aldı. Hicri 130 yılında Mekke'de vefat etti. Bk. İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/817.

ilmini öğrendiği kimselerdir.[475] Bu âlimler kıraati Abdullah b. Abbas'tan (r.a) öğrendiler. İbn Abbas da (r.a), Übey b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit'ten okudu, bu iki sahabe de Hz. Peygamber'den kıraat ilmini aldılar.

Sened zinciri sırasıyla şu şekildedir:

1- Ebû Amr > Mücâhid b. Cebr >> Abdullah b. Abbas >>> Übey b. Kâ'b – Zeyd b. Sâbit >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

2- Ebû Amr > Saîd b. Cübeyr >> Abdullah b. Abbas >>> Übey b. Kâ'b – Zeyd b. Sâbit >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

3- Ebû Amr > İkrime b. Hâlid >> Abdullah b. Abbas >>> Übey b. Kâ'b – Zeyd b. Sâbit >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

4- Ebû Amr > Atâ b. Ebû Rebâh >> Abdullah b. Abbas >>> Übey b. Kâ'b – Zeyd b. Sâbit >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

5- Ebû Amr > Abdullah İbn Kesîr >> Dirbâs – Mücâhid b. Cebr >>> Abdullah b. Abbas >>>> Übey b. Kâ'b – Zeyd b. Sâbit >>>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

6- Ebû Amr > İbn Muhaysın >> Saîd b. Cübeyr – Atâ b. Ebû Rebâh >>> Abdullah b. Abbas >>>> Übey b. Kâ'b – Zeyd b. Sâbit >>>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

7- Ebû Amr > Humeyd b. Kays el-A'rac >> Mücâhid b. Cebr >>> Abdullah b. Abbas >>>> Übey b. Kâ'b – Zeyd b. Sâbit >>>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

Medine: Yezîd b. Rûmân,[476] Şeybe b. Nisâh[477] ve on kıraat imamından biri Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka'[478] (ö. 130/747) Medine'de ders aldığı hoca-

---

475 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 83-84; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 36.

476 Yezîd b. Rûmân: Güvenilir, sika, muhaddis, fakih ve kâridir. İslâmiyet'i ilk kabul eden sahabilerden Ayyâş b. Ebî Rebî'a'nın (ö. 15/636) oğlu Abdullah b. Ayyâş'tan okudu. Ebû Amr ve Nâfî öğrencileridir. Hicri 120, ed-Dâni'ye göre 130 bir rivayete göre de 129 tarihinde vefat etti. bk. İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/130-131.

477 Şeybe b. Nisâh (ö. 130/748): Müminlerin annesi Ümmü Seleme'nin mevlâsıdır. Kıraati Medine'nin mukrîsi Abdullah b. Ayyâş el-Mahzûmî'den aldı. Hicri 130'da vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/182-184.

478 Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' (ö. 130/747): On kıraat imamından biridir. Bizzat kendisinden nakledildiğine göre küçük bir çocukken bir gün Ümmü Seleme'ye götürülmüş, o da başını okşayarak kendisi için dua etmiştir. Kıraat tahsilini Abdullah b. Ayyâş, Abdullah b. Abbas ve Ebû Hüreyre'den yaptı. Ebû Ca'fer'in meşhur iki ravisi İbn Cemmâz ve İbn Verdân'dır. Yedi kıraat imamından Nâfi', Ebû Amr gibi şahsiyet-

larındandır. Bu âlimler, Ebû Hüreyre ve İbn Abbas'tan kıraati aldılar. Ebû Hüreyre ve İbn Abbas da Übey b. Kâ'b'dan, Übey ise Hz. Peygamber'den okudu.[479]

Sened zinciri sırasıyla şu şekildedir:

1- Ebû Amr > Yezîd b. Rûmân >> Ayyâş b. Ebî Rebî'a >>> Übey b. Kâ'b >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

2- Ebû Amr > Şeybe b. Nisâh >> Abdullah b. Ayyâş >>> Übey b. Kâ'b >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

3- Ebû Amr > Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka >> Abdullah b. Ayyâş – Ebû Hüreyre >>> Übey b. Kâ'b >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

Basra: Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708),[480] Abdullah b. Ebû İshak (ö. 117/735),[481] Nasr b. Âsım (ö. 89/708)[482] ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) Basra'da ders aldığı hocalarıdır.[483]

Sened zinciri sırasıyla şu şekildedir:

---

ler kendisinden ders aldı. İbadete düşkünlüğü, hayırseverliği ve güzel Kur'an okuması ile bilinen Ebû Ca'fer, doksan yaşının üstünde iken 130 (747-48) yılında Medine'de vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bk. DİA, Aranan: "Ebû Ca'fer".

479 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 37; Kahraman Bulgurcu, "Übey b. Ka'b'ın Kıraat ve Hadis İlmindeki Yeri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 20 (30 Haziran 2023), 111-142.

480 Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708): Kur'an'ı noktalamasıyla bilinen tâbiî âlimi İbn Ya'mer nahiv ve Kur'an ilimlerini Ebü'l-Esved ed-Düelî'den öğrendi. Muâviye döneminde hocası Ebü'l-Esved ed-Düelî tarafından başlatılan harekeleme ve noktalama çalışmaları Nasr b. Âsım ve İbn Ya'mer'le devam etti. Kendisinden Abdullah b. Ebû İshak kıraat, Ebû Amr b. Alâ kıraat ve hadis ilmini aldı. Horasan'da vefat eden İbn Ya'mer'in ölüm tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda farklı rivayetler yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. DİA, Aranan: "İbn Ya'mer".

481 İbn Ebû İshak (ö. 117/735): Basra dil mektebinin kurucularındandır. Meymûn el-Akrân'dan nahiv, Yahyâ b. Ya'mer ve Nasr b. Âsım el-Leysî'den kıraat dersleri aldı. Yûnus b. Habîb, İsa b. Ömer es-Sekafî, yedi kıraat imamından Ebû Amr b. Alâ ve Ahfeş el-Ekber gibi tanınmış âlimlerin hocası olan İbn Ebû İshak Basra'da vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bk. DİA, Aranan: "İbn Ebû İshak".

482 Nasr b. Âsım (ö. 89/708): Ebü'l-Esved ed-Düelî'den kıraat ve nahiv ilmini öğrendi. Ayrıca Yahyâ b. Ya'mer'den de nahivde faydalandı. Kendisinden Abdullah b. Ebû İshak el-Hadramî ile Ebû Amr b. Alâ arz yoluyla kıraat öğrendi. Haccâc'ın isteği üzerine, mushaflarda benzer şekilde yazılan harfleri birbirinden ayırmak için noktalama sistemini ve her beş ve on ayet sonlarına konan tahmîs ve ta'şîr işaretlerini uygulayan ilk kişidir. Farklı rivayetleri olmakla birlikte Basra'da 89 yılından vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bk. DİA, Aranan: "Nasr b. Âsım".

483 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 37.

1- Ebû Amr > Yahyâ b. Ya'mer >> Ebü'l-Esved ed-Düelî >>> Ali b. Ebû Tâlib >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

2- Ebû Amr > Nasr b. Âsım >> Ebü'l-Esved ed-Düelî >>> Ali b. Ebû Tâlib >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

3- Ebû Amr > Abdullah b. Ebû İshak >> Yahyâ b. Ya'mer – Nasr b. Âsım >>> Ebü'l-Esved ed-Düelî >>>> Ali b. Ebû Tâlib >>>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

4- Ebû Amr > Hasan-ı Basrî >> Ebû Mûsâ el-Eş'arî >>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).

Kûfe: Kıraat imamlarından Âsım b. Behdele'nin (ö. 127/745) kıraatini hicaz ehlinden aldığı ifade edilmiştir.[484]

2.1.2.8. Öğrencileri

Ebû Amr'ın kıraatini sonraki nesillere aktarmada en değerli öğrencisi hiç şüphesiz Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî'dir.[485] Yezîdî ayrıca on dört kıraat imamından biridir. Onun hayatı ile ilgili detaylı bilgileri kitabımızın ilerleyen bölümünde tekrardan ele alacağız. Ebû Amr'ın kıraat ilminde meşhur olan ravileri Dûrî ve Sûsî'dir.[486] Meşhur olan iki ravisi Dûrî ve Sûsî kıraatinin sonraki nesillere aktarılmasında Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî ve Şücâ' b. Ebû Nasr (ö. 190/ 805/806) vasıtasıyla aldılar.[487] Bunların dışında Ebû Amr birçok öğrenciye ders vermiştir.

İbn Mücâhid; Ebû Amr'ın sayılamayacak kadar çok öğrencisi olduğunu ve onlardan bazılarının şu kimseler olduğunu aktarır: Ali b. Nasr el-Cehdamî, Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Abdülvâris b. Saîd el-Anberî, Hârûn b. Mûsâ el-A'ver el-Atekî (ö. 170/786), Ebû Zeyd Saîd b. Evs (ö. 215/830), Yûnus b. Habîb (ö. 182/798), Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî (ö. 209/824), Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî (ö. 216/831), Şücâ' b. Ebû Nasr (ö. 190/ 805/806), Ebû Naîm el-Horâsânî, Muâz b. Muâz el-Anberî, Sehl b.

---

484 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 84; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 39.

485 Nebîl Muhammed İbrahim Âlu İsmail, *Kitâbu'r-Ravza fî'l-kırââti'l-ihdâ 'aşere lî İmam Mukrî Ebû Ali Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Mâlikî el-Bağdâdî* (Mekke: Ümmülkurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1994), 126.

486 İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 1/94-95.

487 Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 55; es-Sâmiraî, *Târihi'l-kıraât*, 118; Âlu İsmail, *Kitâbu'r-Ravza*, 126-127.

Yusuf, Hüseyin b. Ali el-Cu'fî, Hârice b. Mus'ab, Davud b. Yezîd el-Evdî, Mahbûb b. Hasan, Abdurrahman b. Musa, Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf, (ö. 204/819-820), Ahmet b. Musa el-Lü'lüî, Musul kadısı Abbas b. Fadl el-Ensârî gibi âlimler.[488] Yedi kıraat imamından Hamza b. Habîb ez-Zeyyât (ö. 156/773) kıraat, İshak b. Yûsuf el-Ezrak arz ve semâ yoluyla kıraat, İsa b. Ömer (ö. 149/766), Şebâbe b. Sivâr, Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) nahiv ve Arap edebiyatı alanında Ebû Amr'ın öğrencileri arasında yerini aldılar.[489] Ya'kûb el-Hadramî'nin hocası Sellâm b. Süleyman Ebü'l-Münzir (ö. 171/788) de Ebû Amr'ın öğrencilerinden biridir.

Ebû Amr'ın birinci ravisi Dûrî'nin tarikleri; Ebû'z-Ze'râ (ö. 280) ve İbn Ferah'tır (ö. 303). Dûrî'nin tariklerinden ilki Ebû'z-Ze'râ'nın tarikleri; İbn Mücâhid ve Muaddel'dir (ö. 330).[490] Ebû'z-Ze'râ koluyla İbnü'l-Cezerî'ye kadar tarik sayısı 82 olur. Dûrî'nin diğer tariki İbn Ferah'ın tarikleri; İbn Ebû Bilal (ö. 350) ve el-Mutavvî'dir.[491] Dûrî'nin ikinci tariki İbn Ferh için toplamda 44'e ulaşan tarik sayısı, diğer tariklerin toplamıyla toplamda 126 olur.[492]

Ebû Amr'ın ikinci ravisi Sûsî'nin tarikleri; Ebû İmran İbn Cerîr (ö. 310 civarı) ve İbn Cemhur'dur (ö. 300). İbn Cerîr'in tarikleri; Abdullah b. Hüseyin es-Sâmirî (ö. 386) ve İbn Habeş'tir (ö. 373). Sûsî'nin diğer tariki İbn Cemhur'un tarikleri ise; Ebû Bekir eş-Şezâî (ö. 370) ve İbn Şenebûz'dur.[493] İbn Şenebûz ayrıca Mekke imamı İbn Kesîr'in ikinci ravisi Kunbül'ün tariklerinden biridir. Sûsî'nin İbn Cerîr tarikinin sayısı, es-Sâmirî ve İbn Habeş koluyla 23'e ulaşırken, diğer tariki İbn Cemhur'un tariklerinin sayısı 5'te kalır. Dolayısıyla Sûsî'nin tarik sayısı İbnü'l-Cezerî'ye kadar toplamda 28 olur.[494] Dûrî ve Sûsî'nin tariklerinin toplamlarında (126+28) Ebû Amr için tarik sayısı 154 olur.[495]

---

488 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 85.

489 Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", 10/95.

490 Bennâ, *İthâf*, 1/77.

491 Bennâ, *İthâf*, 1/77.

492 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/332; Recep Koyuncu - Süleyman Kılıç, "İbnü'l-Cezerî Öncesi Kıraat Ekollerine Genel Bakış", *Kilitbahir* 23 (18 Eylül 2023), 202-203.

493 Bennâ, *İthâf*, 1/77.

494 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/337; Koyuncu - Kılıç, "İbnü'l-Cezerî Öncesi Kıraat Ekollerine Genel Bakış", 203.

495 Tarikler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/319-337.

2.1.3. Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/821)

2.1.3.1. Doğum Tarihi ve Yeri

Ya'kûb el-Hadramî 117/735 yılında Basra'da doğmuştur.[496] Zehebî, hicri 130 senesinden sonra Basra'da dünyaya geldiğini ifade etmektedir.[497] Ebû Amr b. el-Alâ' vefat ettiğinde, Ya'kûb'un yaşının 37 olduğu rivayetinden hareketle[498] hicri 117 senesinde Basra'da dünyaya geldiği kuvvetle muhtemeldir.

2.1.3.2. Künyesi ve Adı

Künyesi: Ebû Muhammed'dir. Adı: Ya'kûb el-Hadramî, tam ismi ise; Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdullah b. Ebû İshak el-Hadramî'dir.[499]

2.1.3.3. Vefatı ve Nesebi

Basra'da dünyaya gelen Ya'kûb el-Hadramî ilmî tahsilini ve hayatını burada geçirmiştir. Hicri 205, Miladi 821 yılında seksen sekiz yaşında yine Basra'da Zilhicce ayında vefat etmiştir.[500] Ya'kûb el-Hadramî mevâlîdendir. Kur'an ve nahiv ilmine dair ilk hocalarından olan babası ile dedesi Arabistan Yarımadası'nda, Yemen'in güney ve güneydoğusunda bulunan Hadramevt/Hadramût'tan (حضرموت) Basra'ya gelip yerleşmişlerdir. Ayrıca Hz. Osman'ın Mekke valisi, Benî Ümeyye taraftarlığını yapan İbnü'l-Hadramî (ö. 38/658) Ya'kûb el-Hadramî'nin akrabalarından biridir.

2.1.3.4. Dönemin Siyasi ve Sosyal Hayatı

Basra'yı vali atamalarıyla yöneten Emevîler ve sonrasında hüküm süren Abbâsîler coğrafi konumu gereği ticari ve siyasi faaliyetlerin özenle sürdü-

---

496 Tayyar Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/282.

497 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/169.

498 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/144.

499 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 121; Ebû Alî Hasen b. Alî el-Ehvâzî, *el-Vecîz fî şerhi kırâ'âti's-semâniyye eimmeti'l-hamse*, thk. Dureyd Hasan Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 75; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/124; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/328; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/169; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/143; Bennâ, *İthâf*, 1/30.

500 Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/126; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/174; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/147; Bennâ, *İthâf*, 1/30; Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", 43/283.

rülebilirliği açısından bu şehre önem atfetmişlerdir.[501] Şehrin imar yapısı, halkın ihtiyaçlarının giderilmesi için her türlü hizmetin sunulması birçok insanın Basra'ya göç edip yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Gitgide gelişen şehir zamanla ilim, fen ve edebiyatın yatağı, sanayi ve ticaretin merkezi, âlimlerin, fakihlerin, felsefecilerin, şiir ve diğer ilimlerde önder olan büyük adamların toplanma merkezi hâline gelmiştir.[502] Bununla birlikte fitnelerin, iç kargaşaların, yeni fikir akımları ve isyanların yatağı da olmuştur.[503] Ya'kûb el-Hadramî'nin doğduğu yıllarda Emevîlerin son hükümdarlarından Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân (ö. 125/743) tahta yer almaktaydı.[504] Hişâm b. Abdülmelik hem fetihlerin hem de iç karışıklıkların çok yoğunlaştığı bir dönemde hüküm sürmüştür.[505] İç kargaşadan biri olan; Hz. Hüseyin'in torunu ve Zeydiyye mezhebinin imamı Zeyd b. Alî'nin baş kaldırması ve ardından katledilmesi, Emevî idaresine karşı öfkeyi artırmasıyla birlikte Tâlibî/Hâşimî aile taraftarlarını güçlendirerek, Emevî Devleti'nin yıkılıp Abbâsî Devleti'nin kuruluş sürecini daha da hızlandırmıştır.[506] Hişâm'ın döneminde Basra Irak genel valisi Halid b. Abdullah el-Kasrî (ö. 126/743)

---

501 A'zâmi, *Târihî Basra*, 85.

502 A'zâmi, *Târihî Basra*, 85.

503 A'zâmi, *Târihî Basra*, 85-86.

504 Hişâm b. Abdilmelik (ö. 125/743): Arap olmayanlara (mevâlî) karşı Arap milliyetçiliği fikri, Şiîler'in ayaklanması, Abbâsî propagandaları, Hâricîler'in devleti sarsan isyanları, İfrîkıye ve Mağrib tarihinde ilk defa Hâricî-Berberî isyanı gibi olaylar onun devrinde meydana gelmiştir. Hişâm b. Abdülmelik, hilâfete geldikten hemen sonra Irak valiliğine tayin ettiği Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi 120 (738) yılında görevinden alıp, yerine Yûsuf b. Ömer es-Sekafî atamıştır. Döneminin en önemli isyanlarından biri Ali evlâdından Zeyd b. Ali, Şiîler'in kışkırtmaları sebebiyle halifeliği almak için faaliyete geçmiştir. Fakat bu isyanda Zeyd ve etrafındaki pek çok kişi öldürülmüştür. Hişâm zamanında Anadolu'ya da her yıl yaz aylarında düzenli seferler yapılmıştır. 122 (740) yılında Emevî ordularının Bizans İmparatoru III. Leon'un kuvvetleriyle yaptıkları savaş ağır bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. Anadolu seferlerinde kahramanlığıyla ün kazanmış olan Abdullah el-Battâl da (Battal Gazi) muhtemelen bu savaşta şehit düşmüştür. Divan sisteminin geliştirilmesi, imar faaliyetlerinin hız kazanması, ilim ve ilim adamlarına verilen değerler bu dönemin Emevî hânedanının üçüncü yükselme dönemi olarak değerlendirilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Nadir Özkuyumcu, "Hişâm b. Abdilmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

505 Özkuyumcu, "Hişâm b. Abdilmelik", 18/148.

506 Saffet Köse, "Zeyd b. Alî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/314.

tarafından yönetilmekteydi. Halid b. Abdullah Basra emiri olarak Bilal b. Ebî Bekre'yi atamıştır.[507]

İmam Ya'kûb doğmadan bir yıl önce hicri 116 yılında Basra nüfusunun çok sayıda eksilmesine sebep olan veba salgını ortaya çıkmış ve çok sayıda kişinin ölmesine sebep olan bu salgında nüfus 300 bine kadar düşmüştür.[508] Hişâm'dan sonra sırayla; II. Velîd b. II. Yezîd (ö. 126/744) (743-744), daha sonra III. Yezîd b. I. Velîd (ö. 126/744) (Nisan 744 – Ekim 744), üçüncü Yezîd'den sonra kısa bir dönem İbrahim b. I. Velîd (ö. 132/750) daha sonra ise son Emevî hükümdarı II. Mervân b. Muhammed (ö. 132/750) tahta geçmiş (744-750) ve Emevîlerden sonra Abbâsîlerin devri başlamıştır.[509] Halife Hişâm'dan sonra hilafet makamına gelen son Emevî sultanları döneminde Basra'da; Abbâsî devletinin kurulması için propaganda ve adam toplama faaliyetleri hızlanarak Basra halkının çoğunluğu Abbâsîlere destek sağlamıştır.[510] Halkın bir kısmı ise Emevîlere desteğini sürdürmüştür. Abbâsîlerden kaçıp Basra'ya sığınan Emevîler ve onları destekleyen Basralılar ise daha sonra burada teslim olmalarına rağmen öldürülmüşlerdir.[511]

Ya'kûb el-Hadramî'nin çocukluk dönemi ülkenin iktidar mücadelelerinin verildiği, iç isyanların ayyuka çıktığı ve bir devletin yıkılıp yerine yeni bir devletin kurulduğu döneme rastlamaktadır. Ya'kûb el-Hadramî hayatının çoğunluk dönemi Abbâsîler zamanına denk gelir ki; Ya'kûb yaklaşık 15 yaşındayken, Ebü'l-Abbas es-Seffâh (ö. 136/754) miladi 750 yılında kurulan Abbâsî devletinin ilk hükümdarı olmuştur (750-754).[512] İhtilâlin hazırlanmasında ve başarıya ulaşmasında hiçbir rolü olmayan Ebü'l-Abbas, halife olarak biat almasına rağmen Emevî hilâfeti hâlâ ayaktaydı ve ülkenin bü-

---

507 A'zâmi, *Târihî Basra*, 79.

508 A'zâmi, *Târihî Basra*, 81.

509 Emevîler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, "Emevîler", 11/87-104.

510 A'zâmi, *Târihî Basra*, 81-82.

511 A'zâmi, *Târihî Basra*, 85.

512 Kûfe'de okuduğu ilk hutbede kendisini "Seffâh" (kan dökücü) unvanıyla takdim eden Ebü'l-Abbas'ın Emevî ailesi mensuplarına ve taraftarlarına karşı işlediği korkunç cinayetler unvanının kişiliğine uygun olduğunu göstermektedir. Onun devrinde ilim, fikir ve imar faaliyetlerinden bahsetmek mümkün değildir. Ebü'l-Abbas devrinin tarihî bakımdan en önemli olayı, Çin ordusu ile yapılan ve Çinliler'in mağlûbiyetiyle sonuçlanan Talas Savaşı'dır (Temmuz 751). Ayrıntılı bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Ebü'l-Abbas es-Seffâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

yük bir kısmı Emevîler'in kontrolünde bulunuyordu.[513] Irak'ın merkezi Vâsıt'ta, Kûfe ve Basra şehirlerini birlikte idare eden son genel vali İbn Hübeyre (ö. 133/750) teslim olmakta direniyordu. Yapılan görüşmeler sonunda İbn Hübeyre teslim olmaya ikna olmuş fakat teslim olduktan sonra antlaşma şartlarına uyulmayıp başta İbn Hübeyre olmak üzere birçok kişi idam edilmiştir.[514]

Ebü'l-Abbas'ın vefatından sonra tahta kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) geçmiştir (754-775). Halifeliğinin ilk yılında Abbâsîler'in kuruluşunda önemli rol oynayan amcası Abdullah b. Ali b. Abdullah'ın (ö. 147/764) biat etmemesinden dolayı bu işin halledilme görevini Ebû Müslim'e (ö. 137/755)[515] vermiştir. Abdullah b. Ali b. Abdullah Nusaybin yakınlarında cereyan eden savaşta mağlup olduktan sonra Basra'ya kaçmış ve hapsedildiği evde vefat etmiştir.[516] Halife Mansûr, Medine'de Ali evlâdının lideri Muhammed b. Abdullah el-Mehdî'nin (ö. 145/762)[517] halifeliğini ilan ederek halktan biat almasına (1 Receb 145 / 25 Eylül 762) karşı harekete geçmiştir. Muhammed b. Abdullah'ın ölümünden sonra kardeşi İbrâhîm b.

---

513 Yıldız, "Ebü'l-Abbas es-Seffâh", 10/283.

514 Yıldız, "Ebü'l-Abbas es-Seffâh", 10/284.

515 Ebû Müslim el-Horâsânî (ö. 137/755): Abbâsî ihtilâlinin önde gelen komutanlarından olan Ebû Müslim, Halife Mansûr zamanında devlet içinde hem nüfuz hem mal olarak çok fazla güçlendi. İleride kendisi için bir tehdit unsuru olabileceğini düşünen Mansûr onu ortadan kaldırmak istedi. 24 Şâban 137 (12 Şubat 755) tarihinde halifenin Ebû Müslim ile konuştuğu bir sırada daha önce saraya yerleştirilen adamları saklandıkları yerden çıkarak Ebû Müslim'i öldürdüler. İslâm tarihinin önemli şahsiyetleri arasında yer alan Ebû Müslim daima hakkı savunan, haksızlığa ve zulme karşı çıkan bir kişi olarak gösterilir. Ebû Müslim'in soyundan geldiğini iddia eden veya onun imametine ve ulûhiyyetine inanan bazı kişiler ve gruplar ölümünden sonra siyasi-dinî isyanlar başlattılar ve intikamını almak için seferber oldular. Ayrıntılı bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Müslïm-I Horasânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

516 Nahide Bozkurt, "Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/5.

517 Muhammed b. Abdullah el-Mehdî'nin (ö. 145/762) isyanı iki ay on yedi gün sürmüştür. Medine'nin kuşatılmasından sonra başı kesilerek öldürülmüştür. Muhammed b. Abdullah'ın ölümünden sonra taraftarları onun mehdîliğini iddia etmişler, Zeydiyye'nin Cârûdiyye fırkasından bazıları ise ölmediğine, yeryüzünü adaletle doldurmadan da ölmeyeceğine inanmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

Abdullah (ö. 145/763)[518] Basra'da isyan edip Kûfe üzerine yürümüş fakat o da abisi gibi öldürülmüştür.[519] Halife Mansûr döneminde ilmî ve kültürel faaliyetler yoğunluk kazanarak farklı dillerden tercüme faaliyetleri yapılmıştır. Tercüme faaliyetleri kimi zaman iktidar penceresinden hoş karşılanmamıştır. Örneğin; hilafet makamına zarar veren, ateizm ve fars düşüncesini yansıtan kitapları tercüme etmesinden dolayı zındıklıkla itham edilen İbnü'l-Mukaffa (ö. 142/759), Basra valisi Süfyan b. Muâviye'nin emriyle öldürülmüştür.[520] Üst mercilerin otoritesini sarsma veya halkın dinini ifsat etme açısından bu tarz tercüme faaliyetleri idareciler tarafından onaylanmamıştır. Ayrıca bu dönemde hadis, fıkıh, tefsir gibi ilimler bağımsız birer bilim dalı hâline gelip, tedvin ve tasnif faaliyetleri hız kazanmıştır.[521] Halife Mansûr döneminde Basra'nın kuzey tarafına Ebû'l-Husayb ismiyle bir nehir açılmıştır.[522] Bu nehir günümüze kadar varlığını sürdürmektedir.

Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan sonra tahta oğlu Mehdî-Billâh (ö. 169/785) geçmiştir. (775-785). Mehdî, tahta çıktığında katil, cinayet, gasp ve anarşi suçlarından mahkûm olanlar dışında babası döneminde hapse atılanları serbest bırakmıştır.[523] Hicaz halkına ve Ali evladına yardımda bulunarak babası döneminde Ali evlâdının elinden alınan mülkleri iade etmiş ve onlara yeni araziler vermiştir.[524] Haremeyn şehirleriyle Yemen arasındaki ilk

---

518 İbrâhîm b. Abdillâh (ö. 145/763): Basra'ya yerleşmiş ve ağabeyi Muhammed'in imameti lehindeki propaganda çalışmalarını buradan yürütmeye başlamıştır. Ramazan ayının ilk günü (23 Kasım 762) kardeşininkinden daha şiddetli bir isyan başlatıp Basra'nın Benî Yeşkûr bölgesine yönelerek Abbâsî Valisi Süfyan b. Muâviye'nin oturduğu dârülimâreyi kuşatmış ve Beytülmâlde bulunan 2 milyon (veya 600.000) dirhemin bir kısmını taraftarlarına dağıtmıştır. Halife Mansûr, Medine'deki Îsâ b. Mûsâ ve Rey'deki Müslim b. Kuteybe'ye, İbrâhim b. Abdullah'ın kuvvetleriyle çarpışmak için hemen dönmelerini emretmiştir. Kûfe'den 95 km. uzaklıktaki Bâhamrâ denilen yerde Abbâsî kuvvetleri tarafından kendisini destekleyenlerle birlikte öldürülmüştür. Ebû Hanîfe'nin de Irak'ta İbrâhim'in hareketini açıkça desteklediği, Müslümanların ona yardım etmesi gerektiği yolunda fetva verdiği rivayet edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz, "İbrâhîm b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

519 A'zâmi, *Târihî Basra*, 88-89; Bozkurt, "Mansûr", 28/6.

520 A'zâmi, *Târihî Basra*, 89.

521 Bozkurt, "Mansûr", 28/6.

522 A'zâmi, *Târihî Basra*, 89.

523 Nahide Bozkurt, "Mehdî-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/378.

524 Bozkurt, "Mehdî-Billâh", 28/378.

posta teşkilatını (berîd) kurmasının yanı sıra Rusâfe'deki camiyi tamamlatan Mehdî-Billâh daha sonra Basra Cami ile Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'yı genişletmiş ve Irak-Hicaz arasındaki hac yollarının bakımı ve güvenliği için çalışmalar yapmıştır.[525] Mehdî döneminde Basra'da yapı inşası, imar faaliyetleri ve hayır kurumları artmıştır.[526] Daha sonra oğlu Mûsâ el-Hâdî (ö. 170/786) kısa bir süreliğine tahta çıkmış (785-786),[527] Mûsâ'dan sonra meşhur Abbâsî halifesi Harun Reşîd (ö. 193/809) bu görevi devir almıştır.[528] (786-809).

Harun Reşîd döneminde güçlenen donanma 174 (790-91) yılında Kıbrıs ve Girit'e çıkarma yaparak Bizans topraklarına ait olan Ankara'ya kadar fetihler gerçekleştirmiş Konya, Ereğli ve Niğde illeri ele geçirilmiş daha sonra cizye karşılığında geri iade edilmiştir.[529] Harun Reşîd daha önceki yıllardan intikal eden Ali evladından Yahyâ b. Abdullah'ın başlattığı isyana karşı ikna yoluna giderek ayaklanmayı durdurmuştur.[530] Halifelik topraklarında iç işlerinde serbest bir hanedan olan Ağlebîler ve İdrîsîler devleti Harun Reşîd döneminde kurulmuştur.[531] Âlimlere büyük hürmet gösterip eğitime büyük bir değer veren Harun Reşîd zamanında ilim ve kültür hayatında önemli

---

525 Bozkurt, "Mehdî-Billâh", 28/378-379.

526 A'zâmi, *Târihî Basra*, 91.

527 Mûsâ el-Hâdî (ö. 170/786) tahta çıktığı sırada annesi Hayzürân babası döneminde olduğu gibi devlet işlerinde söz ve nüfuz sahibi olarak hareket etmeye devam etmiştir. Hatta halife olan oğlunun kendisine danışmadan bir şey yapmasına karşı tavır almıştır. Annesinin bu tavırlarına tepki veren halife kendini anne-oğul çekişmesinin içinde bulmuştur. Daha sonra halife Mûsâ, veliaht olan Harun Reşîd'i azledip kendi oğluna biat istemesi ve Harun'u öldürme girişimi üzerine annesi Hayzürân bint Atâ, oğlu Mûsâ el-Hâdî'yi hasta olduğu bir sırada câriyelerine zehirletmiş veya boğdurtmuştur (170/786). Ölen Halifenin yerine emirlerine riayet eden diğer oğlu Harun Reşîd getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Nahide Bozkurt, "Hâdî-İlelhak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/16-17.

528 Harun Reşîd (ö. 193/809): Babası Halife Mehdî-Billâh, annesi Hayzürân bint Atâ olup Hz. Abbas'ın yedinci göbekten torunudur. Hamza b. Habîb'ten Kur'an-ı Kerîm, Kisâî'den nahiv ve fıkıh, Mufaddal ed-Dabbî'den edebiyat, İmam Mâlik'ten hadis ve fıkıh okumuştur. Ayrıca Basra'da Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'den ders almıştır. Babası tarafından "Reşîd" lakabı verilerek kardeşi Mûsâ el-Hâdî'den sonra halife olmak kaydıyla veliaht tayin edilmiştir. 3 Cemâziyelâhir 193'te (24 Mart 809) Tûs şehrinde vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/259.

529 Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16/259.

530 Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16/259.

531 Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16/259.

gelişmeler olmuştur. Tercüme faaliyetleri, felsefi ve kelami tartışmaların saray meclislerine kadar varması, Beytülhikmenin zenginleştirilmesi, telif çalışması yapanlara maddi hediyeler verilmesi, ilim adamlarının önemli görevlere getirilmesi; örneğin Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi, müçtehit hukukçu Ebû Yûsuf'u ilk kâdılkudât unvanıyla makama atanması.[532] Harun Reşîd döneminde Basra'ya tayin edilen valiler çok defa değiştirilmiştir. Örneğin hicri 177'de Mâlik b. Ali el-Huzâî, 187'de İsa b. Cemil, 189'da İsa b. Cafer, 190'da Cerir b. Yezîd gibi kimseler atanmıştır.[533] Gün be gün imar ve vakıf çalışmaları bir taraftan devam ederken huzur ve sükûnetin hâkim olduğu Basra'da nüfus hızla artış göstererek ilim, sanat, fen ve edebiyat sahasında âlimlerin sayısı ziyadeleşmiştir.[534]

Harun Reşîd'den sonra tahta oğlu Emin (ö. 198/813) çıkmıştır (809-813). Dört yıl kadar tahtta kalan Emin dönemi, daha çok kardeşi ve kendinden sonraki Abbâsî halifesi olacak olan Me'mûn (ö. 218/833) ile çekişme ile geçtiğinden ilim ve sanat hayatına dair gelişme kaydedilmemiştir. Emin'in, kardeşi Me'mûn'u veliahtlıktan azletme çabaları ve oğlunu hutbelerde veliaht olarak andırması iki kardeşin birbirine karşı tavırlarını düşmanlığa çevirmiş, vezirlerin de bu çekişmenin içinde yer alması neticesinde Emin öldürülmüştür.[535] Daha sonra Me'mûn yeni halife unvanıyla biat almıştır (813-833).

Ya'kûb el-Hadramî'nin son yılları Abbâsî halifesi Me'mûn dönemine rast gelmektedir. Me'mûn halife olunca vezir olarak İran asıllı Fazl b. Sehl es-Serahsî'yi (ö. 202/818) atamıştır. Me'mûn dönemi; Vezir Fazl b. Sehl'in etnik kökenlerine karşı iltiması ve İran örfünü benimsemesi ve uygulatmasından kaynaklanan isyanlar, Bâbek isyanı, halifenin Abbâsîler soyundan olmayan Ali er-Rızâ'yı veliaht tayin etmesi, Basra'dan Bağdat'a giden gemileri ele geçiren Hint asıllı Zutlar isyanı, Bizans ile yapılan savaşlar, Kâdılkudât İbn Ebû Duâd'ın etkisiyle Mutezilenin resmî mezhep olması, âlimlerin halku'l-Kur'ân konusunda sorguya çekilmesi ve kabul etmeyenlere işkence uygulanması, kelam ve fıkıh münazaralarının saraya kadar ulaşması,

---

532 Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16/260-261.

533 Harun döneminde Basra'da görev yapan valilerin/emirlerin isimleri hakkında detaylı bilgi için bk. Hayyât, *et-Târîh*, 305-306; A'zâmi, *Târihî Basra*, 91-92.

534 A'zâmi, *Târihî Basra*, 92.

535 A'zâmi, *Târihî Basra*, 92-93.

ilim meclisleri oluşturulması, Beytülhikmenin geliştirilerek faaliyetlerini hızlandırması için her türlü kaynağın sağlanması, Yunanca eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi gibi tarihî olaylara sahne olmuştur.[536]

Peki Basra kıraat imamı Ya'kûb yukarıda ifade edilen bu siyasi gelişmelere karşı nasıl bir tutum sergilemiştir? Ya'kûb el-Hadramî hakkında bilgi sunan kaynak eserler siyasi olaylara karışıp karışmadığı hakkında herhangi noktaya işaret etmemektedirler. Ya'kûb'un gençliğinde Emevîlere karşı ihtilal hazırlıklarının bir kısmı Basra'da başlamıştır. İhtilale destek amaçlı aktif rol aldığına dair bir bilgimizin olmadığı gibi daha sonra kurulan Abbâsî devletini desteklediğini ifade eden veya Abbâsî devletine biat etmediğine dair bir bilgi de yoktur. Bu durum şuna işaret etmektedir. Çocukluk, delikanlılık dönemi ve daha sonraki yaşlılık döneminde siyasi faaliyetin içinde aktif bir rol almayıp aksine, Ebû Amr'dan sonra Basra'da Kur'an, kıraat, ilim ve ibadetle hayatını idame ettirmiştir. Hayatının ilk zamanlarında Emevîlerin yıkılışı gibi büyük tarihî bir olaya şahit olan Ya'kûb yaşamı boyunca Basra'da Abbâsîlere karşı ayaklanmaların sesini duymamış olması gibi bir ihtimal yoktur. Fakat o züht ve takva sahibi bir kimsedir. O, kendini ilimden uzaklaştıracak hiçbir siyasi isyan hareketine dâhil olmamıştır. Hatta ömrünün son zamanlarında âlimlerin halku'l-Kur'ân konusunda sorguya çekilmesi ve kabul etmeyenlerin işkenceye maruz kalmasına rağmen o ölünceye kadar hayatını Kur'an, kıraat, nahiv, Arap dili, fıkıh, hadis gibi İslami ilimlere adayıp öylece yaşamıştır.

2.1.3.5. İlmi ve Ahlakı

Ya'kûb el-Hadramî, Kur'an-ı Kerim, Arap dili ve belagati, kıraat vecihleri ve fıkıh alanında otoriter bir kişidir.[537] Kıraati aşerenin dokuzuncu imamıdır.[538] Tercihi ve kendine özgü tedrisat sistemi, Basra kıraat ekolünü oluşturmada büyük katkı göstermiştir. Günümüze kadar kıraati okunan ve yetiştirdiği öğrenciler sayesinde büyük bir ilmî birikim bırakan Ya'kûb el-Hadramî, Ebû Amr'dan sonra Basra caminde yıllarca kıraat dersleri vermiş-

---

536 Ayrıntılı bilgi için bk. Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/101-104.

537 Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119), 54.

538 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 121.

tir. Zamanın Basra kârisi, kıraati hoş, tilavetinin güzelliğiyle meşhur âlim bir kimse olan[539] Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraati Basra caminde kılınan namazlarda okunurdu.[540] Hayatının çocukluk döneminden yaşlılık dönemine kadar Basra'da gündem olan siyasi entrikalardan uzak bir hayatı tercih ederek kıraat, nahiv, fıkıh gibi İslami ilimlere kendini adayıp bu alanda birçok öğrenci yetiştirmiştir. Basra kıraati yanında Mekke, Medine, Irak ve Şam bölgelerinde okunan kıraat imamlarının kıraatlerini de öğrenen Ya'kûb'dan Basra halkı çokça istifade etmiştir.[541]

Kıraat ilminin ince ayrıntılarına vâkıf olan Ya'kûb, Basra camiinde beş vakit namazı ve Ramazan gecelerinde teravihleri kıldırırdı.[542] Namaz kıldırmak için mihraba ilerlediğinde dereye girer gibi kimseye değmesin diye elbisesini toplar, paçasını sıvar öyle geçer, bunun nedeni sorulduğunda mihrabın (حرب) harp kelimesinden ismi alet olduğunu söyler[543] ve bu ifade ile; mihraba geçerken savaşa gider gibi hazırlıklı olmayı, hem dış kıyafet hem mihrapta imamın yapması gerekenlere önceden çalışması gerektiğini aktarmaktadır.

İmam Ya'kûb hayatı boyunca kıraat ilmiyle meşguliyeti elden bırakmamıştır. Son nefesine kadar Kur'an'a olan hizmetini sürdürmüştür. Tilavetin en güzel şekilde yapılmasına önem vermiştir. Huzurunda Kur'an kıraatinde lahn yapılmasına rıza göstermemiştir. Bu örnek onun lahn konusunda ne kadar hassas olduğuna işaret etmektedir. Ebû Abdullah el-Lâlekâî'den (ö. 418/1027) rivayetle: "Basra caddelerinin birinde öfkeli, ridâsının bir tarafı yere sürtünür diğer bir tarafı da omuzunun üstüne atılmış bir vaziyette Ya'kûb'u yürürken görenler;

- "Nereye gidiyorsun Ey Ebû Muhammed" dediler.
- Ya'kûb: "Ateşe" (إلى النار) kelimesini imale ile okuyarak cevap verdi.

İmale ile okumasını duyan biri; şaşırarak, Ya'kûb kıraatte imale ile okumayı tercih etmezdi, neden böyle okudu! diyerek, Ya'kûb'un bu hareketine anlam veremedi ve Ya'kûb'un meclisine gidip durumu sordu. Orada bulunan başkaları durumu izah ederek şöyle dediler: Bir adam onun yanında

539 İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/124.
540 Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/329.
541 İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/51; Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", 43/283.
542 Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76.
543 Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76.

lahn ederek okuma yaptı o da buna kızarak oradan ayrıldı. Siz onun bu öfkeli hâline tanık oldunuz."[544]

İbn Mücâhid'in (ö. 324/936), Kitâbü's-Sebʿa'sında sahih kabul edilen yedi imamın kıraatlerini bir araya getirip bunların dışındakilerle ilgili, günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen Kitâbü'ş-Şevâz adlı başka bir eser yazdıktan sonra İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995), muhtemelen söz konusu yedi kıraat dışındaki bütün okuyuşların şâz kabul edilmesi sonucu düzenlediği listede Ya'kûb'un ismine de yer vermiştir.[545] İbn Mücâhid, Ya'kûb el-Hadramî'yi yedili sistem dışında bıraktıysa da daha sonrasında Ebü'l-Hasan İbn Galbûn (ö. 399/1009) *"et-Tezkire fi'l-kırâʾâti's-semân"* adlı eserinde,[546] Ebû Ma'şer et-Taberî (ö. 478/1085) *"et-Telhîs fi'l-kırâʾât'i's-semân"* adlı eserlerinde sekizinci kıraat olarak Ya'kûb'un kıraatine yer vermiştir.[547] İbn Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992) *"el-Gâye fi'l-kırâʾâti'l-ʿaşr"*ında[548] ve ardından kıraat-i aşere'ye dair telif edilen bütün eserlerde Ya'kûb'un kıraati onlu sistem içindeki yerini korumuştur.[549] Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) İbn Mücâhid'ten önce İbn Cübeyr isminde bir mukrî'nin kıraat hakkında yazdığı *"Kitâbu's-Semâniye"* adlı eserinde Ya'kûb'un kıraatine de yer verdiğini aktarmaktadır.[550] Fakat bu eser günümüze ulaşmamıştır. Yine İmam Ya'kûb'un kıraati halife Me'mun döneminde Kisâî'nin yerine yedinci imam olarak bilinmekteydi.[551]

İmam Ya'kûb'un *"el-Câmiʿ"* (الجامع) isminde her kıraati okuyana nispet ettiği, kıraat ihtilâfları ve vecihlerinin ele alındığı bir eseri[552] ile *"el-Vakfü't-temâm"* (الوقف التمام) adlı kitabı olduğu[553] belirtilmiş fakat bu kitapların günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir.

---

544 Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/331-332.

545 Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", 43/283.

546 Ebu'l-Hasen Tahir b. Abdülmü'min İbn Galbûn, *Kitâbu't-Tezkira fi'l-kırâʾât*, nşr. Said Salih Züʿyme (İskenderiyye/Mısır: Dâru İbn Haldun, 2001), 56-61.

547 Abdülkerîm b. Abdissamed et-Ebû Ma'şer Taberî, *et-Telhîs fi'l-kırâʾâti's-semân*, thk. Muhammed Hasan Ukayl Musa (Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li-tahfîzî'l-Kur'ani'l-Kerim, 2011), 126-129.

548 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 121-126.

549 Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", 43/283.

550 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 90.

551 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/174.

552 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 54.

553 Nedîm, *el-Fihrist*, 120.

2.1.3.6. Âlimlerin Düşünce ve Sözleri

Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) hocası Ya'kûb hakkında; Kur'an, kıraat, Arapça, nahiv, kelam ve fıkıh ilmilerinin evi gibi bir âlim olduğunu, kıraatinin muttasıl senetle Hz. Peygamber'e ulaştığını, Mekke, Medine, Irak, Şam ve diğer bölgelerde kıraatinin okunduğunu ifade etmiştir.[554] Ayrıca Ebû Hâtim: "Kıraat ilmi açısından zamanımda gördüğüm ve kendisine ulaştığım; Kur'an'daki ihtilafları, illetleri, diğer kıraatleri, nahiv ekollerini, fakihlerin sözlerini kendinden sonraki nesillere öğretip aktaran en bilgili kişidir." diyerek imam Ya'kûb'u övgüyle anmıştır.[555]

Zehebî, Ya'kûb hakkında; hafız, tecvidi[556] iyi bilen, Basra'nın imamı, kıraati aşere'den biri olarak takdim ettikten sonra,[557] İbn Uyeyne (ö. 198/814), İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797), Yahya el-Kattân (ö. 198/813), İbn Mehdî, Kâdılkudât Ebû Yusuf (ö. 182/798), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805), Yahya el-Yezîdî, Süleym b. İsa (ö. 188), İmam Şafii (ö. 204/820), Yezid b. Harun (ö. 206/821) gibi birçok âlimin zamanında Basra'da aleni olarak kıraat dersleri verdiğini aktarmaktadır. Araştırma ve incelemelerden sonra ne bir kurra ne bir fakih ne bir salih kişi ne bir dilci, hatta dönemin halifeleri; Harun Reşîd, Emin, Me'mûn dâhil hiçbir kimse onun kıraatini inkâr etmediği gibi ders vermesine de engel olmadığı bilgisine ulaştığını da ifade etmektedir. Zehebî, şayet bir kişi bile onun kıraatini inkâr etmiş olsaydı, bu bilgi bize ulaşır ve bilinirdi diyerek sözlerine şöyle devam etmektedir:

> "Ya'kûb'u birden fazla kimse övdü. Irak ehline, kıraatini öğretti. Senelerce Basra caminde imamlık yaparak kıraatini okudu. Hiçbir Müslüman onun kıraatini inkâr etmedi. Bilakis onun kıraatini kabul ettiler. İmam Hamza kıraatteki üstünlük ve görkemine rağmen birileri tarafından eleştiriye tabi tutuldu, fakat Ya'kûb'u kimse eleştirmedi. Müteahhirundan yeni doğan bir grup onu tanımadığı için cahilliklerinden -kişi bilmediğinin düşmanı olur- kabilinden kıraatinin mü-

554 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 54.

555 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 54; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/172; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/145.

556 Tecvid ilmine dair bakınız: Ali Çiftci, "Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (31 Aralık 2017), 287-316.

557 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/169.

tevâtir bir senetle ulaşmadığını iddia ettiler. Bilakis senedi birçok topluluğa mütevâtir olarak ulaştı. Tevatürün ümmetin hepsine ulaşmış olma şartı yoktur. Kurranın nezdinde birçok şeyler mütevâtir iken diğerlerinin nezdinde olmayabilir. Örneğin fakihlerin nezdinde mütevâtir olan bazı meseleleri kurra bilemeyebilir. Muhaddislerin nezdinde mütevâtir olan bazı hadisleri fakihler duymamış veya zannî delil sayarken, dilciler ve nahivcilere göre kat'i delil olabilir. Bir kimsenin bir şeyi bilmemesi bu konuda bilgi sahibi olan diğer kimseler üzerine hüccet değildir. Ancak cahile şu söylenir: *"öğren, bilmiyorsan bir bilene sor"*. Âlim kişiye: *"bildiğinin cahili ol"* denmez. Allah bizi ve sizi adaletli/insaflı kılsın. Kıraatlerin çoğunun tevatür olduğunu iddia ediyorlar. Ahad kıraatlerin dışında olanlara da bunu yapmaya çalışıyorlar. Bizde diyoruz ki; O kıraatle tilavet yapıyoruz, bir senedle geldiği bilinse bile, çünkü kabul edildi. Bu bir ilim ifade eder. Bu durum birçok kıraatte vardır. Kim bunların tevâtür olduğunu iddia ederse bu fikrinde kibirlenmiştir. Fakat Kur'an; sureleri ve ayetleriyle birlikte mütevâtirdir. Allah'a hamd olsun ki, onun tarafından korunmuştur. Kimsenin onu değiştirmeye, bir harf veya cümle eklemeye gücü yetmez. Herhangi biri kasten buna teşebbüs etmeye kalksa İslam'dan çıkmış/ayrılmış olur. Allah Teâlâ: ***"Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz."***[558] buyurdu."[559]

Zehebî, bu geniş bilgiyi verdikten sonra ilk defa Ya'kûb'un kıraatinin şaz olduğunu iddia eden kişinin Ebû Amr ed-Dânî[560] olduğunu ve bunun o dönemde yeni bir mesele olarak ortaya çıktığını aktarmaktadır.[561] Hakikat şu ki; Ya'kûb'un kıraati sabit ve kabul edilmiştir. Senedinin sahih olması, Arapçaya uygunluğu ve Resmî Osmaniye'ye muvafakat etmesinden dolayı kıraati şaz değildir.[562]

---

558 "إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ" Hicr 15/9.

559 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/170-172.

560 Ya'kûb'un kıraatinin şaz olduğu fikrini ilk olarak Ebû Amr ed-Dânî'nin söylediği rivayet edildiği gibi, Basra'da yedi kıraat imamından biri olan Ebû Amr b. Alâ'dan sonra onun kıraati okunduğunu da Dânî ifade etmiştir.

561 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/172.

562 Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/332.

Hanbelî mezhebinin imamı, muhaddis, fakih Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855); Ya'kûb'u sadûk olarak takdim etmiştir.[563]

Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebû Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863): "Nebi'yi (sallellahu aleyhi ve sellem) rüyamda gördüm ve Tâhâ suresini ona okudum. "سِوى مَكَانًا" kelimesinin olduğu yere ulaşınca Nebi (sallellahu aleyhi ve sellem): "سُوى" formuyla Ya'kûb'un kıraati gibi oku dediğini" aktarmıştır.[564]

Kıraat ve hadis âlimi İbnü'l-Münâdî (ö. 336/947), Ya'kûb'un kendi döneminde kıraat dersleri verdiğini ve konuştuğu zaman lahn yapmadığını nakletmektedir.[565]

Kıraat âlimi Tahir b. Galbûn (ö. 399/1009), Ya'kûb'u Basralıların ve Basra camisinin imamı olarak tanıtır ve Basralıların Ebû Amr'dan sonra sadece onun kıraatini namazda okuduklarını ifade etmektedir.[566]

Ali b. Ca'fer es-Saî'dî, Ya'kûb'u kendi zamanının kurrası, konuştuğu zaman lahn yapmayan ve Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin hocası olarak tanıtır.[567] Ayrıca onun, Kur'an, nahiv ve diğer ilimlere babası ve dedesi gibi en iyi bilenlerden biri olduğunu nakletmektedir.[568]

Kıraat âlimi Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî[569] (ö. 465/1073), İmam Ya'kûb'u zamanında benzeri görülmemiş, Kur'an ve kıraat ihtilaflarını, Arapça ve vecihlerini iyi bilen bir âlim olarak tanıttıktan sonra, onun; faziletli, takvalı, dindar, temiz, züht sahibi bir kişi olduğundan bahsetmektedir.[570] Hatta bir gün namaz kılarken cübbesinin omuzundan çalındığını ve hiçbir şey hissetmediğini, daha sonra tekrardan cübbesini omuzuna geri koyduklarında ise rabbiyle olan ibadetiyle meşguliyetinden dolayı hiçbir şeyin farkına varmadığı örneğini vererek züht ve takvasına işaret etmektedir.[571]

---

563 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/172; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/329; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/145.

564 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/173; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/146.

565 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/145.

566 İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 1/60; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/173; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/329; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/145.

567 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/173; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/330.

568 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/145.

569 Hüzelî hakkında detaylı bilgi için bakınız: Abdülmuttalip Çalışkan, *Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî ve kıraat İlmindeki Yeri* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2023), 39-74.

570 Ebü'l-Kasım Yusuf b. Alî b. Cübâre el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâʾâti'l-aşere ve'l-erbe'ine'z-zâidete aleyhê*, thk. Cemal b. Seyyid b. Rifâi eş-Şâyib (Kahire: Müessesetü Semâ, 2008), 70.

571 Hüzelî, *el-Kâmil*, 70; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/173; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/146-147.

Kıraat âlimi Ebû Tâhir b. Sivâr (ö. 496/1103) İmam Ya'kûb hakkında şöyle demiştir: "O kıraatte usta ve kıraat ihtilaflarını iyi değerlendiren ve nahiv bilgisine sahip faziletli biridir."[572]

İbn Ebû Meryem (ö. 565/1170), Kıraati güzel, rivayetleri çok, tilavetinin güzel olmasıyla meşhur, nahiv ve dilde âlim diyerek imam Ya'kûb'u zikretmiştir.[573] Ayrıca Ya'kûb'un beşinci tabakadan olduğunu aktarmıştır.[574]

Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) "İbn Mücâhid'in döneminde yaşamış olsaydım İmam Hamza'nın yerine Basra camisinin imamı Ya'kûb el-Hadramî'yi yedili sistemde tercih ederdim."[575] diyerek Ya'kûb'un kıraatinin sahihliğine ve İbn Mücâhid'in eserine aldığı imamlar dışında da sahih kıraatlerin varlığına dikkat çekmektedir.

İbnü'l-Cezerî; zenc isyanına[576] kadar Ya'kûb'un kıraatinin Basra'da okunduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca hayret verici olanın, hatta en büyük hatanın Ya'kûb'un kıraatini şaz olarak değerlendirilip namazlarda okunmasının caiz olmadığını söylemek olduğunu aktarır ve diğer yedi kı-

---

572 Ebû Tahir Ahmet b. Muhammet b. Ali Ubeydullah b. Ömer el-Bağdadî İbn Sivâr, *el-Müstenîr fi'l-kırââti'l-aşr*, thk. Ammâr Emir ed-Dedû (Dubai: Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye ve İhyâi't-Türâs, 2005), 1/393; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/173-174.

573 İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/124.

574 İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/126.

575 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/177.

576 Abbâsîler döneminde Basra'da birçok isyan ortaya çıktı. İlk isyan 71 (691) yılında Mus'ab b. Zübeyr'in son günlerinde Basra'da az sayıda zenci kölenin katıldığı isyandı. İkinci isyan 75'te (695) Basra'da Şîr Zencî lakaplı Abdullah b. Cârûd er-Rebâh'ın önderliğinde gerçekleşti. Abbâsî Halifesi Mansûr döneminde yine Basra'da çıkan üçüncü isyan (143/760-61) Basra Kadısı Sevvâr b. Abdullah'ın gönderdiği askerler tarafından bastırıldı. Yaklaşık 15 yıl gibi bir zaman Abbâsîlere baş kaldıran zenci kölelerin asıl isyanı, 255-269/869-883 yılları arasında aşağı Irak'taki bataklık bölgede aşırı sulamadan dolayı tuzlanan toprakların temizlenmesi için pirinç ve şeker kamışı gibi sulu tarım alanlarında 2000 ile 5000 kişilik gruplar hâlinde ağır şartlar altında çalıştırılmaktan kaynaklandı. Hz. Ali soyundan geldiğini iddia eden Ali b. Muhammed ez-Zencî (ö. 270/883) kendilerini bu durumdan kurtarma vaadiyle onları isyana teşvik etti. Zenciler isyanın başlamasından on ay sonra bu defa Basra körfezi ağzındaki Übülle, Abadan, Ahvaz ve Basra gibi şehirlere yönelerek buraları yakıp yıktılar. Basra günlerce süren yağmalama, tahribat ve katliama uğradı. 10.000 civarında Basralı'nın öldürüldüğü bu katliamın ardından "ba'de harâbi'l-Basra" sözü darbımesel hâline geldi. Âdeta bağımsız bir devlet hâline gelen zencilerin ayaklanması hicri 269/883 yılında bastırıldı. Ek bilgi için bk: Eroğlu vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, 43-45; Demirci, "Zenc", 44/249-251.

raat ile Ya'kûb'un kıraati arasında hiçbir farkın olmadığını vurgulamaktadır.[577]

2.1.3.7. Hocaları

Ya'kûb el-Hadramî kıraat, nahiv ve fıkıh ilimlerini tahsil etti. Bununla birlikte asıl şöhret kazandığı dal kıraat alanıdır. Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraat ilmindeki hocaları şunlardır; Yunus b. Ubeyd (ö. 139/756), Mehdî b. Meymûn (ö. 141/758), Şihâb b. Şürnüfe (ö. 160/777), Ebü'l-Eşheb el-Utâridî (ö. 165/782) ve Sellâm b. Süleyman Ebü'l-Münzir (ö. 171/788).[578]

Kıraat-i seb'a imamlarından Ebû Amr b. Alâ'dan kıraat ilmini öğrendiği rivayet edilmesine rağmen bunun doğru olmadığı da aktarılır.[579] Fakat Ebû Amr vefat ettiğinde Ya'kûb el-Hadramî 37 yaşlarında olduğundan Ebû Amr'a öğrencilik etmiş olması uzak değildir.[580] Yine kıraat-i seb'a imamlarından Kisâî ve Hamza'nın kıraatlerinden, kıraat ve nahiv âlimi Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî (ö. 170/786), hadis, kıraat ve ferâiz sahalarındaki bilgisiyle tanınan tâbiîn nesline mensup âlim A'meş lakabıyla tanınan Süleymân b. Mihrân (ö. 148/765), Hemmâm b. Yahya, Ebû Akîl, Esved b. Şeybân, Selim b. Hayyân, Zâide b. Kudâme (ö. 161/777) gibi isimlerden de faydalandığı aktarılmaktadır.[581]

Basra dil mektebinin kurucularından İbn Ebû İshak'ın (ö. 117/735) ailesinden olan Ya'kûb'un babası ile dedesi Kur'an ve nahiv konusunda dönemin âlimleri arasında yer alır. Dolayısıyla Ya'kûb el-Hadramî'nin yetişmesine aile ortamının katkısı olduğu bilinmektedir.[582]

Ya'kûb el-Hadramî'nin sened zinciri şu şekildedir:[583]

---

577 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/146.

578 Ehvâzî, *el-Vecîz*, 75-76; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/125-126; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/328-329; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/143-144.

579 Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", 43/282.

580 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/330; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/144.

581 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/329; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/169-170; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/144.

582 Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", 43/283.

583 **Not:** Senedde yer alan şahıslar sadece bir kişiden ders almamışlardır. Aksine birden fazla hocaları bulunmaktadır. Fakat en meşhur isimler kimse onların ismine yer verilmiştir. Örneğin Ebü'l-Münzir, Ebû Amr b. el-Alâ'dan ders almıştır. Ebû Amr'ın bilinen meşhur hocalarının sayısı 14 tanedir. Biz burada sadece birkaçının ismine yer verdik. Bu kimselerin hocalarının hocaları da sadece bir kişiden ibaret değildir.

1- Ya'kûb el-Hadramî > Sellâm b. Süleyman Ebü'l-Münzir >> Âsım b. Behdele >>> Ebû Abdurrahman es-Sülemî >>>> Ali b. Ebû Tâlib >>>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).[584]

2- Ya'kûb el-Hadramî > Sellâm b. Süleyman Ebü'l-Münzir >> Ebû Amr b. el-Alâ' >>> Mücâhid b. Cebr ve Saîd b. Cübey >>>> Abdullah b. Abbas >>>>> Übey b. Kâ'b – Zeyd b. Sâbit >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).[585]

3- Ya'kûb el-Hadramî > Ebü'l-Eşheb el-Utâridî >> Ebû Recâ el-Utâridî >>> Abdullah b. Abbas, Ebû Musa el-Eş'arî >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).[586]

4- Ya'kûb el-Hadramî > Şihâb b. Şürnüfe >> Mesleme b. Muhârib >>> Ebü'l-Esved ed-Düeli >>>> Ali b. Ebû Tâlib >>>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).[587]

5- Ya'kûb el-Hadramî > Mehdî b. Meymûn >> Şuayb b. Habhâb >>> Ebü'l-Âliye er-Rîyahî >>>> Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sâbit, Übey b. Ka'b, >>>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).[588]

6- Ya'kûb el-Hadramî > Yunus b. Ubeyd >> Hasan-ı Basrî >>> Hittan b. Abdullah er-Rekâşî >>>> Ebû Musa el-Eş'arî >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).[589]

2.1.3.8. Öğrencileri

Ya'kûb el-Hadramî'nin en meşhur öğrencileri Ravh b. Abdilmü'min (ö. 233/847), Ruveys lakabıyla Ebû Abdullah Muhammed b. el-Mütevekkil el-Lü'lüî (ö. 238/852)[590] ve Velîd b. Hassân et-Tevvezî'dir.[591]

Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraatini; kardeşinin oğlu Zeyd b. Ahmed b. İshâk el-Hadramî, Ahmed b. Abdülhalik el-Mekfûf, Ka'b b. İbrahim, Ebû

---

584 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 122; Ehvâzî, *el-Vecîz*, 75; Ebû Ma'şer Taberî, *et-Telhîs*, 129; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 125.

585 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 122; Ehvâzî, *el-Vecîz*, 75; Ebû Ma'şer Taberî, *et-Telhîs*, 129; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 125.

586 Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 126.

587 Ehvâzî, *el-Vecîz*, 75-76.

588 Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 125.

589 Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 126.

590 Ehvâzî, *el-Vecîz*, 75.

591 Âlu İsmail, *Kitâbu'r-Ravza*, 131; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/149-150; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/144-145.

Bişr el-Kattân, Humeyd İbnü'l-Vezir, Ömer es-Serrâc,[592] Minhâl b. Şâzân, Ahmet b. Şâzân, Müslim b. Süfyan el-Müfessir, Muhammed b. Vehb el-Fezârî, Hasan b. Müslim ed-Darîr, Abdullah b. Bahr es-Sâcî, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Eyüp b. Mütevekkil, Ahmet b. Muhammed ez-Zeccâc, Abdân b. Yahya, Davud b. Ebî Salim, Velid b. Hassan, Ebü'l-Feth en-Nahvî, Ebû Hişâm er-Rifâî, Ebû Ömer ed-Dûrî, Verdân b. İbrahim el-Esram, Ebû Eyüp Süleyman b. Abdullah ez-Zehebî, Muhammed b. Abdülhalik, Fadl b. Ahmet el-Hüzelî, Amir b. Abdü'l-E'alâ ed-Dellâl, Fehd b. Sakr gibi âlimler rivayet etmişlerdir.[593] Bununla birlikte Ya'kûb'un dersine ve sohbetine katılan kimselerin sayısının Kur'an-ı Kerim ayetlerinin adedi kadar olduğu da ifade edilmiştir.[594] Ya'kûb el-Hadramî'nin birinci ravisi Ruveys'in tarikleri; Nehhâs (ö. 368/979), Ebû Tayyip (ö. 350/961), Ebü'l-Hasen b. Miksem (ö. 380/992) ve el-Cevherî (ö. 340/951), ki bu dördü de Temmâr'dan (ö. 310/920) bu tarikleri aldılar.[595] İkinci ravisi Ravh'ın tarikleri; İbn Vehb (ö. 270) ve Zübeyrî'dir (ö. 310?). İbn Vehb'in tarikleri; Muaddel[596] ve Hamza b. Ali'dir (ö. 320/930). Zübeyrî'nin tarikleri ise; İbn Hubşân ve İbn Şenebûz'dur. Ya'kûb el-Hadramî'nin ravilerinin tariklerinin sayısı İbnü'l-Cezerî'ye kadar Ruveys için 41, Ravh için 44 olmak üzere toplamda 85'tir.[597]

2.1.4. Yezîdî (ö. 202/817)

2.1.4.1. Doğum Tarihi ve Yeri

Kaynaklarda Yezîdî'nin Basra'da dünyaya geldiğine dair bilgiler bulunmakla beraber hangi tarihte doğduğuna dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Onun 74 yıl yaşadığı ve hicri 202 yılında vefat ettiği[598] bilgisinden hareketle yaklaşık hicri 128 yılında Basra'da doğduğunu ifade edebiliriz.

---

592 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 124-125.

593 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/144-145.

594 Şuayip Karataş, *İmam Ya'kûb Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 40.

595 Bennâ, *İthâf*, 1/78.

596 Muaeddel aynı zamanda Dûrî'nin tariklerinden ilki olan Ebû'z-Ze'râ'nın tarikidir.

597 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/433; Koyuncu - Kılıç, "İbnü'l-Cezerî Öncesi Kıraat Ekollerine Genel Bakış", 203-204.

598 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 65; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 9/563; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/121.

2.1.4.2. Künyesi ve Adı

Künyesi; Ebû Muhammed, adı; Yahya b. Mübarek b. Muğîra el-Adevî el-Basrî en-Nahvî'dir. Yahya b. Mübarek, Abbâsî Halifesi Mehdî'nin dayısı Yezid b. Mansûr'un çocuklarının bakımı ve eğitimiyle özel olarak görevlendirilmiş olmasından dolayı **"Yezîdî"** lakabıyla meşhur olmuş ve tanınmıştır.[599]

2.1.4.3. Vefatı ve Nesebi

Yezîdî Basra'da dünyaya gelmiş daha sonra Bağdat'a yerleşmiştir. Hayatını burada idame ettiren Yezîdî, hicri 202 yılında yine Bağdat'ta 74 yaşında vefat etmiştir.[600] Basra, Horasan ve Merv'de vefat ettiğine dair bilgilerde bulunmaktadır.[601] Yahya b. Mübarek'in dedesi Benî Adî b. Abdimenâf b. Temîm kabilesinin mevlâsıdır.[602] Bu sebeple "el-Adevî" nisbesiyle de anılmıştır.

2.1.4.4. Dönemin Siyasi ve Sosyal Hayatı

Yezîdî'nin dönemiyle Ya'kûb'un dönemleri neredeyse aynıdır. Dolayısıyla İmam Ya'kûb'un döneminde siyasi ve sosyal hayat başlığında ele aldığımız tarihî olaylar aynıdır. Ne var ki Yezîdî'yle akran olan Ya'kûb hayatını Basra'da geçirirken Yezîdî Abbâsî halifelerinin yanında Bağdat'ta geçirmiştir. Tekrardan bu döneme değinecek olursak; Hulefâ-i Râşidin döneminden sonra uzun yıllar hüküm süren Emevîler zamanında ilim, bilim, sanat, kültür, iktisat, ticaret, siyaset, fikir, savaş, fetih, iç isyanlar gibi hayatın her alanı tarihî durumlara sahne olmuştur. Bu durum kimi zaman menfi yönde gelişmeler gösterse de kimi dönem müspet adımlarla öne çıkmaktadır. Her ne kadar bu dönemde yapılan işlerin menfi mi, müspet yönümü daha çok diye

---

599 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 61; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 16/220; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/31-32; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/183; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/320; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 9/562; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/119.

600 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 9/563.

601 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/189.

602 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 61; Nedîm, *el-Fihrist*, 160; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/220; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/31; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/183.

bir kıyaslama yapmak mümkün olmasa da ilmî faaliyetler açısından tereddütsüz müspet yönünün ağır bastığını ifade edebiliriz. Son Emevî sultanları döneminde Basra'da; Abbâsî devletinin kurulması için propaganda ve adam toplama faaliyetleri hızlanmış ve Basra halkının çoğunluğu Abbâsîlere destek sağlarken bir kısım vatandaş da Emevîlere olan desteğini sürdürmüştür.[603] Emevî devletinin çöktüğü zamanda kıraat ve nahiv âlimi Yezîdî dört veya beş yaşlarındaydı. Çocukluk dönemi Emevîlerin son hükümdarı 744-750 yılları arasında hükümdar olan II. Mervân'ın son zamanlarına denk gelmektedir. Dolayısıyla Yezîdî hayatını Abbâsîler döneminde geçirmiştir.

Hutbesinde hâkimiyetin Abbâsîler'in hakkı olduğunu söyleyen ve ihtilâlin hazırlanması ve başarıya ulaşmasında hiçbir rolü olmayan Ebü'l-Abbas, 12 Rebîülâhir 132 (28 Kasım 749) cuma günü Kûfe Cami'nde ilk Abbâsî halifesi olarak biat almıştır.[604] Irak'ın merkezi Vâsıt'ta, Kûfe ve Basra şehirlerini birlikte idare eden son Emevî genel valisi İbn Hübeyre (ö. 133/750) Abbâsîlere karşı direnişe geçse de yapılan görüşmeler sonunda teslim olmaya ikna olmuş fakat teslim olduktan sonra antlaşma şartlarına riayet gösterilmeyip başta İbn Hübeyre olmak üzere Emevîlerden birçok kişi idam edilmiştir.[605] Ebü'l-Abbas döneminde Basra'ya birkaç vali ataması yapılmıştır. Onun son olarak atadığı vali Süleyman b. Ali b. Abdullah b. Abbas zamanında Basra yeniden imar edilerek parlak ve görkemli günlerine kavuşmuştur.[606]

İlk Abbâsî hükümdarı Ebü'l-Abbas'tan sonra kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansûr 754-775 yılları arasında tahta oturmuştur.[607] Artık hilafet merkezî Şam yerine Irak'ta yeni kurulan resmî adıyla Medînetüsselâm olan Bağdat şehri olmuştur. Mansûr kardeşi tarafından vali olarak Basra'ya atanan Süleyman b. Ali'nin yerine yine daha önceleri tayin edilen Süfyan b. Muâviye'yi atamıştır.[608] Süfyan, daha önce de Ebü'l-Abbas tarafından Basra'ya vali olarak tayin edilip görevden alınmıştı. Mansûr, halifeliğinin ilk yılında Abbâsîler'in kuruluşunda önemli bir rol oynayan amcası Abdullah b.

---

603 A'zâmi, *Târihî Basra*, 81-82.
604 Yıldız, "Ebü'l-Abbas es-Seffâh", 10/284.
605 A'zâmi, *Târihî Basra*, 84-85; Yıldız, "Ebü'l-Abbas es-Seffâh", 10/284.
606 Hayyât, *et-Târîh*, 270; A'zâmi, *Târihî Basra*, 86.
607 Hayyât, *et-Târîh*, 271; A'zâmi, *Târihî Basra*, 87.
608 Hayyât, *et-Târîh*, 273; A'zâmi, *Târihî Basra*, 87.

Ali'nin isyanı ile karşılaşmıştır. Halife Mansûr'a biat etmeyi reddederek büyük bir orduyla Harran'a giden Abdullah b. Ali, Nusaybin yakınlarında halifenin emrinde olan Ebû Müslim'le yaptığı savaşta mağlûp olmuş ve Basra'ya kaçmıştır (136/754). Daha sonra burada hapsedildiği evde vefat etmiştir (147/764).[609] Amcasının isyanının bastırılmasında büyük rol üstlenen Ebû Müslim'in git gide itibar ve gücü artmış ve bu kazanımdan rahatsız olan ve ileride tehlike oluşturabilme endişesiyle dolan halife Mansûr, Ebû Müslim'e bir suikast düzenleyerek ortadan kaldırmıştır[610] (24 Şâban 137/12 Şubat 755). Bu suikasttan sonra Ebû Müslim'in taraftarları Horasan'da isyan ederek yeni fikir akımlarıyla ortaya çıkmışlardır. Örneğin; Sünbâz ile İshak et-Türkî'nin isyanları, Ebû Müslim'i de peygamber olarak kabul eden Râvendîler, Peygamberlik iddiasında bulunan Üstâzsîs'in ayaklanmaları.[611] Mansûr, Medine'de Ali evladının lideri Muhammed b. Abdullah el-Mehdî'nin halifeliğini ilân ederek halktan biat almasına karşı onu ortadan kaldırmış ve Muhammed b. Abdullah'ın ölümünden sonra kardeşi İbrahim b. Abdullah'ın Basra'da isyan edip Kûfe üzerine yürümesi üzerine abisi gibi onu da öldürtmüştür.[612] İbrahim'in başlattığı isyanın etkilerinden Basra uzun süre kurtulamamıştır. Ancak Mansûr daha sonra Basra'yı birkaç yılda bir vali değişimiyle[613] yeni imar faaliyetleri gerçekleştirerek isyanların sebep olduğu tahribatı ortadan kaldırmıştır. Halife Mansûr döneminde hadis, fıkıh, tefsir gibi ilimler bağımsız birer bilim dalı hâline gelip, tedvin ve tasnif faaliyetleri hız kazanırken, nahiv, şiir ve Arap diline dair çeşitli eserler kaleme alınmış, ilmî ve kültürel faaliyetler yoğunluk kazanarak Sanskritçe, Süryânîce, Kıptîce ve klasik Yunanca'dan çeşitli eserler tercüme edilmiştir.[614] Yine bu dönemde halifenin emriyle Basra valisi Süfyan b. Muâviye tarafından, Basra'da yetişen İran asıllı mütercim, edip ve kâtip İbnü'l-

609 Bozkurt, "Mansûr", 28/5.
610 Bozkurt, "Mansûr", 28/5.
611 Bozkurt, "Mansûr", 28/5.
612 Hayyât, *et-Târîh*, 276-277; A'zâmi, *Târihî Basra*, 88-89.
613 Hicri 147'de Nehbe b. Müslim, hicri 150'de Ukbe b. Müslim, Yezîd b. Mansûr, H. 154 yılında Abdülmelik b. Tıbyân el-Munîrî, bir yıl sonra H. 150'de Heysem b. Muâviye Basra'ya emir/vali olarak atandılar. Bu zamanda Halife Mansûr Basra'yı ziyarete geldi ve burada kırk gün kaldı. Halife adına görkemli bir saray yapıldı. Hatta halifenin emriyle aynı yıl Basra surlarla korunaklı bir şehir haline getirildi. Ayrıntılı bilgi ve diğer isimler için bk. Hayyât, *et-Târîh*, 284; A'zâmi, *Muhtasaru Târîhu Basra*, 89-90.
614 Bozkurt, "Mansûr", 28/6.

Mukaffa''nın (ö. 142/759)[615] zındıklık ithamıyla öldürülmesi kayda değer önemli olaylardan biridir.[616]

Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan sonra 775-785 yıllarında tahta oğlu Mehdî-Billâh geçmiştir. Mehdî tahta çıktığında katil, cinayet, gasp ve anarşi suçlarından mahkûm olanlar dışında babası döneminde hapse atılanları serbest bırakmıştır.[617] Hicaz halkına ve Ali evlâdına yardımda bulunarak babası döneminde Ali evlâdının elinden alınan mülkleri iade etmiş ve onlara yeni araziler taksim etmiştir.[618] Haremeyn şehirleriyle Yemen arasındaki ilk posta teşkilatını (berîd) kurmasının yanı sıra Rusâfe'deki camiyi tamamlatan Mehdî-Billâh daha sonra Basra Cami ile Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'yı genişletmiş ve Irak-Hicaz arasındaki hac yollarının bakımı, güvenliği için çalışmalar yapmıştır.[619] Mehdî döneminde Basra'da yapı, imar, hayır kurumları çoğalmıştır. Hatta Basra caminde namaz kılanların sayısının 20 bini aştığı hâlde cemaatin sıkıştığını gören Vali Muhammed b. Süleyman, halifeye mescidin genişletilmesi için talepte bulunarak 100 bin dirhem harcamış ve mescit genişletilmiştir.[620] Hicri 166 yılında Mehdî, Muhammed b. Süleyman yerine Ravh b. Hâtim'i Basra'ya atamıştır.[621] Daha sonra Mehdi'nin oğlu Mûsâ el-Hâdî kısa bir süreliğine tahta çıkmıştır. (785-786).[622] Bu dönemde görevden alınan Muhammed b. Süleyman tekrardan ikinci defa Basra emirliğine getirilmiştir. Fakat halife Mûsâ el-Hâdî'nin hükümdarlığı kısa sürmüş ve Mûsâ'dan sonra meşhur Abbâsî halifesi Harun Reşîd 170/786-809 yıllarında hilafet makamına gelmiştir.[623]

Harun Reşîd Basra'ya daha önceki Vali Muhammed b. Süleyman'ı üç yıl görevde tuttuktan sonra yerine hicri 173 yılında Süleyman b. Cafer'i, altı ay gibi kısa bir süre sonra İsa b. Cafer'i daha sonra Abdussamed b. Ali'yi, hicri 177 yılında Malik b. Ali'yi hicri 181 yılında İshak Süleyman gibi birkaç se-

---

615 İbnü'l-Mukaffa' hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Durmuş - İlhan Kutluer, "İbnü'l-Mukaffa'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/130-137.

616 A'zâmi, *Târihî Basra*, 87.

617 Bozkurt, "Mehdî-Billâh", 28/378.

618 Bozkurt, "Mehdî-Billâh", 28/378.

619 Bozkurt, "Mehdî-Billâh", 28/378-379.

620 A'zâmi, *Târihî Basra*, 91.

621 Hayyât, *et-Târîh*, 294; A'zâmi, *Târihî Basra*, 91.

622 Hayyât, *et-Târîh*, 287.

623 Hayyât, *et-Târîh*, 295; A'zâmi, *Târihî Basra*, 91.

nede de bir yeni atamalar gerçekleştirerek hicri 193 yılına kadar onlarca valiyi Basra'ya atamıştır.[624] Valiler, vezirlerin tavsiyeleriyle tayin edildiği için, kendilerini halifeye arz ve takdim eden vezirler iş başından uzaklaştırılınca genellikle valiler de görevden alınırlardı.[625] Bu yıllarda Basra iç karışıklıklardan, fitne ve isyanlardan uzak olarak günbegün imar, ilim, sanat, bilim, fen, edebiyat, mantık gibi alanlarda dönemin en zengin şehri, en fazla ilim adamını barındıran, ticari anlamda ülkenin en gözde şehri hâline ulaşmıştır.[626] Harun Reşîd dönemi âlimler, ilmî faaliyetlerini gerçekleştirmede kendilerine rahat bir alan buldular. Hastane kurma konusunda Süryani doktorlardan çok faydalanan Halife Mansûr, Bağdat'ta körler için bir hastane, ihtiyarlar için bir darülaceze yaptırırken Harun Reşîd ise pratik tıp eğitimi için büyük bir hastane inşa ettirmiş ve değerli tıbbî eserler ve teçhizatlar temin ederek bu hastanede din farkı gözetilmeksizin hastaları ücretsiz tedavi ettirmiştir.[627] Harun Reşîd daha önceki yıllardan intikal eden Ali evladından Yahyâ b. Abdullah'ın başlattığı isyana karşı ikna yoluna giderek ayaklanmayı bastırmıştır.[628] Âlimlere büyük hürmet gösterip eğitime büyük bir değer veren Harun Reşîd zamanında ilim ve kültür hayatında önemli gelişmeler olmuştur. Tercüme faaliyetleri, felsefe ve kelamla ilgili tartışmaların saray meclislerine kadar varması, Beytülhikmenin zenginleştirilmesi, telif çalışması yapanlara maddi hediyeler verilmesi, ilim adamlarının önemli görevlere getirilmesi; örneğin Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi, müçtehit hukukçu Ebû Yûsuf'u ilk kâdılkudât unvanıyla makama atanması, başlıca önde gelen faaliyetlerdir.[629]

Harun Reşîd'den sonra tahta oğlu Emin (ö. 198/813) çıkmıştır. (809-813). Dört yıl kadar tahtta kalan Emin dönemi, daha çok kardeşi ve kendinden sonraki Abbâsî halifesi olacak olan Me'mûn (ö. 218/833) ile çekişme ile geçtiğinden ilim ve sanat hayatında dair gelişme kaydedilmemiştir. Emin'in ölümünden sonra kardeşi Me'mûn yeni halife unvanıyla biat almıştır (813-833).[630]

---

624 Hayyât, *et-Târîh*, 305-306; A'zâmi, *Târihî Basra*, 91-92.
625 Yıldız, "Abbâsîler", 1/39.
626 A'zâmi, *Târihî Basra*, 92.
627 Yıldız, "Abbâsîler", 1/45.
628 Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16/259.
629 Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16/260-261.
630 A'zâmi, *Târihî Basra*, 92-93.

Me'mûn halife olunca vezir olarak İran asıllı Fazl b. Sehl es-Serahsî'yi (ö. 202/818) atamıştır. Me'mûn dönemi; Vezir Fazl b. Sehl'in etnik kökenlerine karşı iltiması ve İran örfünü benimsemesi ve uygulatmasından kaynaklanan isyanlar, Bâbek isyanı, halifenin Abbâsîler soyundan olmayan Ali er-Rızâ'yı veliaht tayin etmesi, Basra'dan Bağdat'a giden gemileri ele geçiren Hint asıllı Zutlar isyanı, Bizans ile yapılan savaşlar, İbn Ebû Duâd'ın etkisiyle Mutezilenin resmî mezhep olması, âlimlerin halku'l-Kur'ân konusunda sorguya çekilmesi ve kabul etmeyenlere işkence uygulanması, kelam ve fıkıh münazaralarının saraya kadar ulaşması, ilim meclisleri oluşturulması, Beytülhikmenin geliştirilerek faaliyetlerini hızlandırması için her türlü kaynağın sağlanması, Yunanca eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi gibi tarihî olaylara sahne olmuştur.[631]

Me'mûn dönemi, İslam tarihinde felsefe ve kelam düşüncesinin gelişmesinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Me'mûn hilâfet makamına entelektüel bir anlam katarak, felsefe ve kelam tartışmalarında bilginler topluluğuna başkanlık yapıp, aynı zamanda bu toplantılara kendisi de tartışmacı olarak katılırdı.[632] 830 yılında Me'mûn'un Bağdat'ta kurduğu veya geliştirdiği Beytülhikme (Dârülhikme) bir tercüme ve araştırma enstitüsü, aynı zamanda bir rasathane ve kütüphane fonksiyonu icra ediyordu. Bu dönemde felsefe, hendese, musiki, fen ve tıp alanlarında yazılmış farklı dillerdeki çok sayıda önemli eser Arapça'ya tercüme edilmiştir.[633]

Emevî halifesi II. Mervân'ın hilafeti zamanında dünyaya gelen Yezîdî'nin hayat süreci genel anlamıyla Abbâsîler devridir. Onun hayatı sürecinde yedi tane Abbâsî halifesi değişmiştir.

2.1.4.5. İlmi ve Ahlakı

Kıraat âlimi olmasının yanı sıra nahiv ilminin de önemli simalarından biri olan Yezîdî fesahatiyle Abbâsîler devrinde yaşamış büyük bir âlimdir. O çocukluk dönemini Basra kıraat imamı Ebû Amr'ın nezaretinde geçirmiştir. Onun en gözde öğrencileri arasında olan Yezîdî, Ebû Amr'ın kıraatini en iyi şekilde arz yoluyla öğrenip başkalarına öğretmiştir.[634] Ebû Amr'ın tercih

631 Bozkurt, "Me'mûn", 29/101-104.
632 Bozkurt, "Me'mûn", 29/103.
633 Bozkurt, "Me'mûn", 29/104.
634 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 62.

edilen iki ravisi Dûrî ve Sûsî bu kıraati doğrudan Ebû Amr'dan değil de öğrencisi Yezîdî'den arz yoluyla öğrenmesi, Yezîdî'yi kıraat alanında öne çıkarmış ve şöhret kazandırmıştır. Ayrıca Yahya b. Mübârek el-Yezîdî Ebû Amr'dan nahiv ilmini de öğrenmiştir.[635]

Yezîdî, çağdaşları tarafından sevilen, takdir edilen bir kimseydi. Dönemin Basra valileri ve âlimleri kendisine hürmet eder, ilimde elde ettiği makamdan dolayı yöneticiler tarafından şereflendirilir ve takdir edilirdi. Abbâsî Halifesi Mehdî'nin dayısı Yezid b. Mansûr'un çocuklarının bakımı ve eğitimiyle özel olarak görevlendirilmiş olmasından dolayı Bağdat'ta tanınır ve ilmine güvenilir biri olarak tanınmaktaydı. Yezîdî kendi çocuklarının eğitimiyle de ilgilenmiştir. Kendisi gibi çocuklarını da ilmî sahada yetiştirmiştir. Altı erkek çocuğunun en büyüğü Muhammed diğerleri arasında şiiri en iyi bilendir.[636] Diğer çocukları İbrahim, İsmail, Abdullah, Ya'kûb ve İshak'tır.[637] Ya'kûb ile İshak zahit ve hadis âlimi, diğer dört çocuğu ise dil ve Arapça sahasında mahir, ayrıca Muhammed ile İbrahim, Halife Me'mûn'un nedimlerindendir.[638]

Basra dil mektebine taassup derecesinde bağlı olan Yezîdî, Kûfe dil mektebi temsilcilerinden, kıraat imamı Kisâî ile Bağdat'ta birlikte ders verdikleri mescitte ya da sarayda yaptığı tartışmalarıyla da bilinmektedir.[639] Ayrıca nahiv ve lügat alanlarında derin bilgiye sahiptir.[640] Yezîdî ve Kisâî, Halife Harun Reşîd zamanında aynı meclisi paylaşır, çocukları Me'mûn'la Yezîdî, Emin'le de Kisâî ilgilenir onlara edebiyat, kıraat ve dil eğitimi verirlerdi.[641] Hayatının sonlarına doğru zühde yöneldiği, kendini ibadete verip daha önce gazel ve lehviyyât tarzında yazdığı şiirler dolayısıyla pişmanlık duyduğu yolundaki rivayetler dikkate alındığında gençlik sebebiyle böyle bir yola girdiği düşünülebilir. Diğer taraftan oğlu İsmail'den, Harun Reşîd ve Ca'fer

635 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 62.
636 İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/36; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/188.
637 Nedîm, *el-Fihrist*, 160; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/188.
638 Nedîm, *el-Fihrist*, 160; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/37.
639 Yezîdî ile Kisâî'nin bir şiirde yer alan kelimenin mensûb mu? merfû mu? okunmasına dair şiir ve tartışma hakkında bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/186-187.
640 M. Suat Mertoğlu, "Yezîdî, Yahyâ b. Mübârek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/524.
641 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/221; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/33; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/184; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/322.

b. Yahyâ el-Bermekî için yazdığı övgü şiirlerinin duyurulmamasını istemesinin gelecekte ailesiyle ilgili bazı siyasal kaygılar taşımasından kaynaklı olduğu ileri sürülmüştür.[642]

Basra kıraat ekolü ve bu ekolün temsilcilerinden biri olan Yezîdî'nin kıraat ilmiyle ilgili yönü önem arz etmektedir. Fakat onun kıraati İbn Mücâhid'în yedili sisteminde yer bulamadığı gibi İbn Mihrân en-Nîsâbûrî'nin onlu sistemde ele aldığı *"el-Gâye fi'l-kırâ'âti'l-'aşr"* eserinde de yer almamıştır. Fakat İbn Mücâhid'în *"Kitabu's-Seb'a"* adlı eserinde Ebû Amr'ın kıraatini sonraki nesillere aktaran en önemli öğrencilerinden biri Yezîdî olarak değerlendirilmiştir.[643] Yezîdî, Ebû Amr'ın gözde öğrencisi olmasının yanı sıra kıraat alanında tercihte bulunmuş ve 10 hususta hocasının kıraatine muhalif okumalar yapmıştır.[644] *(Kitabın üçüncü bölümünde ulaştığımız kadarıyla bu sayı 18 sure 37 maddede, 32'si sahih 15'i şaz olmak üzere toplamda 47 yerde Ebû Amr'a muhalefet etmektedir.)* Böylece şaz sayılan ve bizzat kendisine nispet edilen kıraatiyle on dörtlü tasnif içinde kendine yer bulmuştur. Bu bağlamda onun kıraati şaz kıraat eserlerinde değerlendirilmiştir. Onun kıraatinin az sayıdaki okuyuşlarında muttasıl senet kriterini barındırmaması sebebiyle sahih kıraat imamlarından biri olarak kabul edilmemiştir. On dörtlü kıraat sistemini ele alan Kastallânî *"Letâ'ifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâ'ât"* adlı eserinde, Dimyâtî'de *"İthâfü fuzalâ'i'l-beşer"* adlı kitabında Yezîdî'yi on ikinci imam olarak ele almışlardır.

Kaynaklarda Yezîdî'nin Mutezile mezhebine meylettiği[645] bildirilmekle beraber bunu destekleyecek yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum muhtemelen Me'mûn döneminde ortaya çıkan "halku'l-Kur'an" meselesinin dayatılması, kabul etmeyenlerin zorlanması üzerine ifade edilen bir söz olabilir. Ya da "halku'l-Kur'an" problemini dayatan Me'mûn'un ilmî noktalarda kendisine danışmayı sürdürmesi ve Yezîdî'nin bu görevi sürdürmesinden kaynaklı olması ihtimaldir.

Yezîdî, Ca'fer b. Yahyâ için yazdığı *"Kitâbü'n-Nevâdir, Kitâbü'l-Maksûr ve'l-Memdûd"* Me'mûn'un oğullarından biri için yazdığı *"Kitâbu Muhtasari'n-Nahv"* Kur'an'ın noktalanması ve harekelenmesine dair *"Kitâbü'n-Nakt*

642 Mertoğlu, "Yezîdî", 43/524.
643 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 85.
644 Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/321; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/119-120.
645 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/184.

ve'ş-Şekl" adlı eserleri bulunmaktadır.[646] Yine oğlu Abdullah'a ait *"Garîbü'l-Kurʾân"* adlı eser kendisine nispet edilmesiyle birlikte, kıraat imamı ve hocası Ebû Amr'ın kıraatini ele alan *"Kitâbü Kırâati Ebî Amr"* adlı eserinin olduğu da kaynaklarda yer almaktadır.[647] Fakat bu eserlerin günümüze ulaşıp ulaşmadığı muallaktır. Hiç şüphesiz bu alanlarda bir kitap yazan kimse, devrinin önemli âlimlerinden biri olmalıdır. İslam tarihinde her türlü bilimin olgunlaştığı fikir dönemlerinin en rahat dönemlerinde yaşama fırsatı bulan Yezîdî, çeşitli ilimlerde geniş şöhrete sahip pek çok âlimle birlikte bulunarak, onların ilminden ve feyzinden istifade etmiştir. Yezîdî'nin vesilesiyle bize kadar aktarılan ilim, hâlâ zamanımızın ufkunu doldurmakta ve biz hâlâ onun gibi âlimlerin bıraktığı mirastan faydalanmaktayız.

2.1.4.6. Âlimlerin Düşünce ve Sözleri

Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mutezile kelamcılarından Câhiz (ö. 255/869) şöyle demektedir: "Halife Me'mûn imametle ilgili kitaplarımı okuyunca onları güzel bulup Yezîdî'ye onları okuyup muhteviyatı hakkında kendisine bilgi vermesini emretti. Ben yanına vardığımda halife Me'mûn bana: *'Aklına güvendiğimiz, haberine inandığımız biri bu kitaplardaki sanatın sağlam, bilgilerin çok faydalı olduğunu söyledi.'* Biz ise ona 'Çoğu defa tavsif, gözle görmeyi geçer.' dedik. Kitapları kendim görünce gözle görmenin tavsif edileni geçtiğini gördüm. Kitapları iyice incelediğimde, görmek nasıl tavsifi aşıyor ve onun ilerisine geçiyorsa incelemenin de görmeyi aştığı ortaya çıktı." diyerek[648] Câhiz'in eserini öven açıklamalar yaptı. Halife Me'mûn'un kitap tahlili noktasında Yezîdî'ye danışması yine eserin müellifinin Mutezile'den olmasından ötürü Yezîdî'nin Mutezile mezhebine meyil ettiği iddia edilebilir. Fakat bu durum onu Mutezili yapmaya delil olmaz, aksine bilgi kimden gelirse gelsin hakkını teslim eden insaflı bir Müslüman kılar.

Hadis hâfızı ve fakih olan el-Esrem (ö. 261/874) şunları aktarmaktadır: Yezîdî bir gün Halil b. Ahmed'in yanına girdi. Halil bir yastık üzerine oturmuş ve Yezîdî'ye oturması için yer açtı. Yezîdî oraya oturduktan bir sü-

---

646 Nedîm, *el-Fihrist*, 162; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/221; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/33; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/184; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/322.

647 Nedîm, *el-Fihrist*, 98.

648 Nedîm, *el-Fihrist*, 548.

re sonra sıkıştığını ifade etti, bunun üzerine Halil; "birbirini seven iki kimseye hiçbir yer dar gelmez, birbirinden nefret edenler için ise dünya yetmez." diyerek[649] Yezîdîye olan sevgi ve muhabbetini bildirmiştir.

Ebû Hamdûn et-Tayyîb b. İsmail, Yezîdî'nin hocası Ebû Amr'ın ilmine dair on ciltlik bir eser kayda aldığını ve her cildin on bin sayfadan oluştuğunu aktarmaktadır.[650]

İbn Mücâhid, Ebû Amr kıraati için Yezîdî'yi esas almasının sebebini onun kendisini bu kıraate adaması ve zaptının diğer talebelere göre daha kuvvetli olması ile açıklamaktadır.[651]

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) onun hakkında şunları ifade etmektedir: "Yezîdî sikaydı, kurra ve fasihlerden biriydi, Arap dilinde âlimdi, Asmaî'nin kitabına benzeyen ve Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî için yazdığı *"Nevâdir fi'l-luğa"* isminde bir eseri vardı, Yezîdî şairlerden ve ediplerden biriydi."[652]

İbnü'l-Kıftî (ö. 646/1248) Yezîdî hakkında; Basra dil ekolüne sıkıca bağlı olduğunu, Basra ve Basra halkını öven bir kasidesinin bulunduğunu, Kisâî ve ona tabi olanları dil açısından eleştirdiğini, nahivden öte Arap lügatinde daha çok öne çıktığını ve şiirde hiciv etmeyi sevmediğini aktarmaktadır.[653]

2.1.4.7. Hocaları

En önde gelen hocası kendisinden kıraat, nahiv ve dil ilimlerini öğrendiği Ebû Amr b. Alâ'dır. Ebû Amr onun zekâsı ve başarısından dolayı eğitimine özel olarak ilgi göstermiştir.[654] Diğer bir hocası tefsir, hadis ve fıkıh âlimi tâbiînden İbn Cüreyc'dir (ö. 150/767).[655]

Yezîdî, yedi kıraat imamından biri olan Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'a talebelik yapmış ve onun kıraatini kendisinden çocukları rivayet etmiştir.[656]

---

649 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/184.
650 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/184; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 9/563.
651 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/322; Mertoğlu, "Yezîdî", 43/524.
652 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/220.
653 İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/36.
654 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/221; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/33; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/184.
655 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/220; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/183; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/119.
656 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/119; Mertoğlu, "Yezîdî", 43/524.

Arapçayı ve Ahbârü'n-Nâs/Ahbârü'l-Arab'a dair bilgileri ve haberleri Ebû Amr, İbn İshak el-Hadramî, Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve zamanında yaşayan diğer kimselerden öğrenmiştir.[657]

Dil ve aruz ilimlerini Halîl b. Ahmed'in dışında,[658] Basra dil mektebinin tanınmış âlimi Yûnus b. Habîb'den (ö. 182/798) de ders okumuştur.[659]

Yezîdî'nin hocası kıraat imamlarından Ebû Amr olduğu için senedi hocasıyla aynıdır. Ebû Amr'ın kıraat ilminde ders aldığı hocaları ve her birinin sened şemasını daha önce ele almıştık. Şema için ilgili bölüme bakılabilir.

2.1.4.8. Öğrencileri

Yezîdî'den kıraat öğrenen kimseler şunlardır; oğullarından Muhammed, Abdullah, İbrahim, İsmail, İshak, Basra kıraat imamı Ebû Amr'ın iki ravisi Dûrî ve Sûsî,[660] Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, (ö. 224/838), Abbâsîler döneminin en tanınmış mûsikişinas, muganniîlerinden ve şairlik yapan İshak b. İbrâhim el-Mevsılî (ö. 235/850), torunlarından Ahmet b. Muhammed ve İbrahim b. Muhammed,[661] Ebû Hamdûn et-Tayyîb b. İsmail, Ebû Hallâd Süleyman b. Hallâd,[662] Âmir b. Ûkıyye, Ebû Eyyûb Süleyman b. el-Hakem el-Hayyât (ö. 235/), Ahmet b. Cübeyr el-Antâkî,[663] Hanefî fakihi, hadis ve kelam âlimi Muhammed b. Şücâ' es-Selcî (ö. 266/880), Muhammed b. Sa'dân, Muhammed b. Ömer er-Rûmî,[664] Ahmed b. Vasl, Cessâs b. Eş'as el-Bağdâdî, Ebû Hamza el-Vâ'iz, İbrahim b. Hammâd Siccâde, Hamdân b. Kas'a, 'İsâm b. Eş'as, Kıraat-i seb'a imamlarından Kisâî'nin meşhur iki ravisinden biri olan Ebü'l-Hâris (ö. 240/854), Ubeydullah b. Abdullah ed-Darîr, Nasr b. Yunus en-Nahvî gibi isimler yer alır.[665]

---

657 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/221; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/32; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/183-184.

658 İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/32.

659 Mertoğlu, "Yezîdî", 43/524.

660 Dânî, *Câmiʿu'l-beyan*, 117.

661 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/220; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/31.

662 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/183.

663 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/320-321.

664 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 9/562-563.

665 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/119.

Yezîdî'nin kıraatini rivayet eden öğrencileri Süleyman b. el-Hakem (ö. 235/849-850) ve Ahmet b. Ferah'tır (ö. 303/915-916).[666]

2.2. Basra Kıraat Ekolünün İlk Temsilcileri ve Oluşumu

Basra, Hz. Ömer'in hilafet zamanı kuruluşundan sonra tarih boyunca önemli süreçler geçirmiştir. Coğrafi konumu gereği uluslararası ticaret yapılabilmesi, Mekke-Medine vb. iklimi olan diğer Arap bölgelerine göre havasının güzel olması, ikliminin tarıma elverişli bulunması gibi sebeplerden ötürü sivil halkın dikkatini çekmiştir. İlk olarak askerî garnizon olarak kurulan Basra, zamanla önemli şehir merkezlerinden biri konumuna gelmiştir. Buranın yerleşime açılmasından sonra halifeler ve sonrasında gelen iktidarlar tarafından şehrin düzeninin sağlanması, sistematik olarak inşa edilmesi, her türlü tehlikeye karşı gerekli tedbirlerin alınması, sosyal hayat ve adaletin işletilmesi, halkın ihtiyaç duyduğu tatlı su çeşmeleri, tarım arazileri, mescitlerin yapılması veya ihtiyaca göre genişletilmesi gibi çeşitli sebeplerle mülki âmir/vali atamaları yapılmıştır.

Râşid Halifeler, Emevîler ve Abbâsîler döneminde birçok badire atlatan Basra her daim çekiciliğini ve merkezî konumunu korumuştur. Kimi yönetici zamanında; İslam tarihinde her türlü ilmin, bilimin, fikrin, sanatın, fennin olgunlaştığı en parlak ve en refah dönemini yaşarken, kimileri döneminde ise iç karışıklığın, isyanın, sıcak kazanın fokurtularıyla etrafa yayılan büyük acıların ve yıkımların mekânı olmuştur. Bu sert ve yıkıcı rüzgârlara dayanan Basra yıpranıp yıkılsa da tekrardan ayağa kalkmayı başarmıştır. Onu bu denli fitne ve belalara karşı ayakta tutan hiç şüphesiz ilim adamları ve onların samimi öğrencileridir. Bu âlimler, İslam dininin eğitim öğretimini yaparak burada sağlam temeller atmışlardır. Onların vesilesiyle bize kadar aktarılan ilim, hâlâ zamanımızın ufkunu doldurmakta ve biz hâlâ o âlimlerin/bilginlerin bıraktığı mirastan faydalanmaktayız.

Sivil halkın hızlıca artması gibi durumlardan dolayı Hz. Ömer Basra'ya ilk olarak şehri kuran Utbe b. Gazvân'ı hicri 14 senesinde, Utbe'nin vefatı üzerine Mugîre b. Şu'be'yi hicri 17 senesinde, daha sonrada onu azlederek yerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Basra'ya vali tayin ettiğini[667] önceki bölümler-

---

666 Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 1/196; Bennâ, *İthâf*, 1/75.

667 A'zâmi, *Târihî Basra*, 16.

de ele almıştık. Burada Ebû Mûsâ ile başlayan süreçte kıraat alanında etkin olan şahısları onların Kur'an ve kıraatine dair katkılarıyla birlikte Basra kıraat ekolünün oluşum sürecini ele alacağız.

2.2.1. Birinci ve İkinci Tabakada Bulunan Âlimler

2.2.1.1. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-663)

Hz. Ömer devrinde Basra'ya gelip eğitim öğretim faaliyetlerine katkı sunan onlarca sahabe bulunuyordu.[668] Fakat onların arasından Basra için en seçkin olan kişi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'dir. Ekol: *"Bir bilim ve sanat kolunda ayrı nitelik ve özellikleri bulunan yöntem veya akım, okul anlamına gelmektedir."*[669] Basra kıraat ekolü için öncü olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî Kur'an ve kıraat eğitiminde Basra kıraati için öncülük yapmış ve burada birçok öğrenci yetiştirmiştir. Mülki amirlik görevi yanında o, aynı zamanda fıkıh, hadis ve tefsir ilimlerine de vâkıftı. Bir defasında Hz. Peygamber onun tilavetini dinledikten sonra; *"Ey Ebû Mûsâ, sana Davud'un mizmarlarından bir mizmar/ses verildi."* buyurmuştur.[670] Hasan-ı Basrî, Basralılara Kur'an ve fıkıh öğreten Ebû Mûsâ'nın halka çok faydalı olduğunu ve Basra'ya ondan daha hayırlı bir kimsenin gelmediğini aktarmıştır.[671] Kur'an tilaveti noktasında kendini geliştiren ve hüsn-i tilavetiyle Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olan Ebû

---

668 Basra'ya yerleşen veya Basra'da bir müddet yaşayan sahabe sayısı oldukça fazladır. Hiç şüphesiz onların burada Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh gibi alanlara ait öğretileri ve sözleri İslami ilimlerin gelişmesine katkıları oldukça fazladır. Hz. Ömer döneminden sonra Basra'ya giden sahabe sayısı yaklaşık 150 kişidir. Bunlardan bazılarının isimleri şunlardır: Utbe b. Gazvân, Büreyde b. el-Husayb (ö. 63/682), Ebû Berze el-Eslemî (ö. 65/685), İmrân b. Husayn b. Ubeyd (ö. 52/672), Mihcen b. el-Edra', Ümeyye b. Mahşî, Abdullah b. Muğaffel, Ma'kıl b. Yesâr (ö. 59/679), Hâris b. Nevfel b. el-Hâris (ö. 35/655), Abdurrahman b. Semüre (ö. 50/670), Ebû Bekre (ö. 51/671), el-Berrâ b. Malik b. Nadr b. Damdam, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Hişâm b. Âmir b. Ümeyye, Hakem b. Amr b. Mücedda' (ö. 50/670), Âiz b. Amr el-Müzenî (ö. 61/680), Abbâs b. Mirdâs b. Ebî Âmir, Kays b. Âsım b. Sinân b. Hâlid (ö. 47/667), Zibrikân b. Bedr b. İmruilkays (ö. 45/665), el-Akra' b. Hâbis b. İkāl (ö. 33/653), Osmân b. Ebi'l-Âs b. Bişr es-Sekafî (ö. 51/671), Semüre b. Cündeb b. Hilâl (ö. 60/680), Câriye b. Kudâme (ö. 64/683), Ebû Rifâa el-Adevî (ö. 44/664), Eşecc el-Abdî, el-Cârûd Bişr b. Amr (ö. 20/641), Amr b. Selime (ö. 85/704). Basra'ya gelen diğer sahabe isimleri ve biyografileri hakkında bilgi almak için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/5-89.

669 sozluk.gov.tr, "Ekol" (Erişim 14 Mart 2023)

670 Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'an", 31 (No. 5048).

671 Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", 10/191.

Mûsâ el-Eş'arî vaktinin belirli bir kısmını Basra Camiinde geçirir, namazlardan sonra cemaate Kur'an öğretirdi. Özellikle sabah namazını kıldıktan sonra cemaate döner ve her biriyle tek tek ilgilenerek Kur'an dersleri verirdi.[672] Hz. Peygamber'den Kur'an-ı Kerim okumayı bizzat öğrenen Ebû Mûsâ, Basra gibi gittiği her yerde muallim ünvanıyla İslami ilimleri öğretmiştir. Basra'ya Hz. Ömer tarafından vali olarak atandıktan sonra burada Basra kıraat ekolünün ilk nüvesini oluşturmuştur. Nitekim Ebû Recâ' el-Utâridî (ö. 105/723): *"Ebû Mûsâ Basra mescidinde halkalar hâlinde oturan bizleri dolaşır, aramızda otururdu. Sırtında iki beyaz hırka olduğu hâlde bana Kur'an okuttuğu hâlâ gözlerimin önündedir. 'Alak' suresini ondan öğrendim"*[673] ifadeleri bu ekolün ilk eğitimine dair bilgi sunmaktadır. Ebû Mûsâ'nın Basra'da yetiştirdiği kâri sayısının yaklaşık 300 civarında olduğu belirtilmiştir.[674] Ebû Mûsâ'dan sonra Basra'da kıraat eğitimi yapan kayda değer önemli isimlerin başında öğrencileri gelmektedir. Onun burada yetiştirdiği en gözde öğrencileri; Ebû Recâ' el-Utâridî (ö. 105/723) ve Hittân b. Abdullah'tır.[675]

Hz. Osman hilafet makamına geldikten dört yıl sonra Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi valilikten azledip (h.29) yerine Abdullah b. Âmir'i (ö. 59/679) vali tayin etmiştir.[676] Basra'daki görevinden alınan Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Kûfe'ye yerleşip burada eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmiştir. Buraya daha önce yerleşen Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-653) sohbetlerine iştirak ederek ondan ilim tahsil etmiş[677] ve burada da birçok öğrenci yetiştirmiştir. Ebû Mûsâ daha sonra Hz. Osman tarafından Kûfe'ye vali olarak atanmıştır.[678]

Burada şu soru akla gelmektedir: Ebû Mûsâ el-Eş'arî hangi kıraatte eğitim yaptı? Bilindiği gibi Hz. Ebû Bekir zamanında Kur'an iki kapak arasına toplanarak tek bir kitap/Mushaf hâline getirilmiştir.[679] Hareke ve nokta bu-

672 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 2/389.
673 Altun, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî*, 203.
674 Altun, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî*, 204.
675 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 2/381.
676 Taberî, *Târîh*, 264; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/3; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirʾâtü'z-zamân*, 5/5/455; Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, 3/280; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/3/325; A'zâmi, *Târihî Basra*, 20-21.
677 Altun, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî*, 127.
678 Hayyât, *et-Târîh*, 98.
679 Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 153-154.

lunmayan Mushaf eğitim-öğretim sahasından ziyade, aslı muhafaza etmek amaçlı koruma altında bulunuyordu. Kur'an eğitim öğretimi daha çok özel Mushaflar edinen sahabe tarafından gerçekleştiriliyordu. Hz. Peygamber'den öğrendiği kıraati diğerlerine öğreten sahabe aldıkları harf/kıraat üzerine eğitim veriyorlardı. Örneğin İbn Mes'ûd 70'ten fazla sureyi bizzat Hz. Peygamber'in kendisinden öğrendiğini ve bu minvalde eğitim faaliyetlerini sürdürdüğünü ifade ediyordu.[680] Ebû Mûsâ el-Eş'arî kaç harfi/kıraati Hz. Peygamberden öğrendiğine dair elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fakat Abdullah b. Mes'ûd Kûfe'de kendine ait özel Mushaf'la kıraat dersleri verirken, Ebû Mûsâ da Basra'da kendine ait özel Mushaf'ıyla Kur'an öğretiyordu.[681] Bu Mushaflar arasında yedi harf ruhsatından kaynaklanan ve anlamı ifsat etmeyen bazı farklılıklar bulunuyordu. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devrinde süreç bu şekilde devam ederken, Hz. Osman devrinde Kur'an tilaveti noktasında ümmet arasında ihtilaf oluşmuştu.

Yedi harf ruhsatının mantığı ve anlamı kimileri tarafından yeterince anlaşılmamıştı. Nitekim Azerbaycan-Ermenistan seferlerine katılan İslam ordusu diğerinin okuduğu kıraati yanlış bularak -düşmanı bırakıp- birbirleriyle savaşma durumuna gelmişti. Bu durumu halifeye mektup yazan Huzeyfe b. Yemân; Yahudi ve Hristiyanlar gibi ümmet birbirini kırıp geçirmeden bir çare bulunmasını talep etmiştir.[682] Daha sonra Hz. Osman bir heyet kurup istinsah faaliyetini başlatmıştır.[683] İstinsah edilen Mushaflar yedi harfi barındırıyor muydu? Yoksa tek harf üzerine mi yazıldı? İstinsah heyeti arasında tartışmaya konu olan (التابوت) kelimesindeki (ت) harfinin yazım şekli dışında tartışmaya konu olan bir bilginin olmaması bağlamında değerlendirme yapıldığı zaman; kopyalanan nüshalardaki kıraat farklılıkları ne ölçüdeydi ve hangi zeminde değerlendirilmeli? Kıraat ekollerinin oluşu-

680 Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 186.

681 Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 180-181.

682 Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 196.

683 Hz. Osman istinsah heyetinin başına Zeyd b. Sâbit'i getirdi. Onunla birlikte Abdullah b. Zübeyr, Saîd b. Âs ve Abdurrahman b. Hâris'te görevlendirildi. Yardımcı komisyon üyeleriyle birlikte sayı 12 adettir. (التابوت) Kelimesinde ki (ت) harfi dışında bir ihtilaf yaşanmadı. Bu harf Hz. Osman'ın müdahalesiyle açık bir şekilde (ت) yazıldı. İstinsâh süresi 5 yıl sürdü. Bu Mushaflar her bir kâriyle birlikte Mekke, Kûfe, Basra, Şam'a (Yemen ve Bahreyn'e) birer nüsha gönderildi. Bir Mushaf Hz. Osman'ın yanında biride Zeyd b. Sâbit'in elinde Medine'de bırakıldı. Ayrıntılı bilgi için bk. Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 195-214.

muyla alakalı o dönemde özel Mushaflarıyla eğitim veren sahabe, istinsah edilen nüshalara tepkisi oldu mu? Bununla ilgili Kûfe'de eğitim veren İbn Mes'ûd dışında duygusal bir tepki veren başka kimse yoktur.[684] Aslında İbn Mes'ûd daha önce Hz. Ömer tarafından "حتى حين" yerine "عتى حين" diye Hüzeyl lehçesine göre okuttuğundan dolayı uyarılmıştı.[685] Bu durum onun kendi kabilesi Hüzeyl lehçesine göre ve Hz. Peygamber'den aldığı kıraat üzere derslerine devam ettiğini göstermektedir. Hz. Osman döneminde de aynı eğitiminden taviz vermeden devam ettiği açıkça görülmektedir. Fakat Basra'da Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Şam'da Ebü'd-Derdâ' (ö. 32/652) gibi ülkenin diğer önemli merkezlerinde Kur'an eğitim öğretimi yapan sahabe bu duruma bir tepki göstermemiştir. İstinsah edilen Mushaflara karşı tepkisel bir rivayet Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet edilmemiş olması onun bu durumu kabullendiğini açıklamaktadır. Bu durum muhtemelen; Ebû Mûsâ'nın okuttuğu Mushaf'la Basra'ya gönderilen nüsha arasında büyük bir fark bulunmadığına işaret etmektedir. Veya Ebû Mûsâ istinsah edilen Mushaf'a göre eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. İstinsah edilen Basra Mushaf'ıyla söz konusu özel Mushaf, istinsah eyleminden sonra yakıldığı veya bir şekilde ortadan kaldırıldığı için aralarındaki benzerlik veya farklılıklar hakkında net bir bilgi elde edemiyoruz. Ancak özel Mushaflara ait okuma şekilleriyle ilgili örnekler sunan bazı kaynaklardan sınırlı sayıda faydalanabilmekteyiz.[686] Ayrıca Ebû Mûsâ'nın ve İbn Mesud'un Mushafları arasındaki farkın ne derece olduğu belli olmasa da Irak bölgesine ait bu Mushaflar, Şamlıların kıraatiyle önemli görülecek düzeyde farklılık arz ettiği aşikârdır. Nitekim Azerbaycan ve Ermenistan seferlerinde yaşanan olay vb. durumlar buna ışık tutmaktadır.

Basra kıraat ekolünün öncülüğünü yapan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den sonra burada önemli bir konuma sahip olan öğrencileri Ebû Recâ' el-Utâridî ve Hittân b. Abdullah'tır. Bunun dışında kendi çocukları ve başka kimseler de Basra'da kıraat eğitimi vermişlerdir. Fakat kilit adamlar/âlimler Ebû Recâ' el-Utâridî ve Hittân b. Abdullah'tır. Yine Basra'da kıraat ve diğer alanlarda öne çıkan meşhur tâbiî âlimlerin arasında şu kimseler de bulunmaktadır: Âmir b. Abdilkays (ö. 55/675), Ebü'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709), Nasr b.

684 Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 185.
685 Dağ, *İhticâc*, 102.
686 Bu farklılıklara dair örnekler için bk. Dağ, *İhticâc*, 97-101.

Âsım (ö. 89/708), Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708), Muâz b. el-Hâris (ö. 63/682), Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-712), Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), Katâde b. Diâme (ö. 117/735).[687] Bu âlimler arasından kıraati günümüze kadar ulaşan sadece Hasan-ı Basrî'dir.[688]

2.2.1.2 Âmir b. Abdilkays (ö. 55/675)

Benî Temîm'in bir kolu olan Benî Anber'e mensup olduğu için de Anberî nisbesiyle anılmaktadır.[689] Hz. Osman, Abdullah b. Mes'ud gibi sahabeyi gördüğü için tâbiînden sayılmaktadır. Hz. Ömer ve Selmân-ı Fârisî'den rivayet ettiği hadisleri, Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Ebû Abdurrahman el-Hubulî aktarmışlardır.[690] Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den kıraat dersleri alarak zamanının büyük bir bölümünü Kur'an-ı Kerim ve kıraat öğretmeye ayıran Âmir, ölümüne sebep olan hastalığa yakalandığında ağladığını görenler; "Seni ağlatan nedir?" diye sorunca; "Ben ölümden korktuğum veya dünyayı sevdiğim için değil, sıcak günlerde oruç tutmanın ve uzun kış gecelerinde namaz kılmanın sevabından mahrum kalacağım için ağlıyorum." cevabını vermiştir.[691] Züht yaşamı ve çok fazla ibadet etmesiyle insanların dikkatini çeken Âmir b. Abdilkays evlilikten ve bazı helal olan yiyeceklerden de uzak durduğu için eleştiriye maruz kalmıştır.[692] Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaf'la birlikte Basra'ya kâri sıfatıyla gönderilen Âmir b. Abdilkays[693] hicri 55 yılı, Muâviye döneminde Kudüs'te vefat etmiştir.[694]

2.2.1.3. Muâz b. el-Hâris (ö. 63/682)

Aynı isme sahip olan ve hicri 37 yılında vefat eden sahabe Muâz b. el-Hâris (ö. 37/657) ile karıştırılmamalıdır. Muâz b. el-Hâris'in hayatıyla ilgili

---

687 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/122.

688 Hasan-ı Basrî'nin kıraatine dair okuma örneklerini diğer temsilci imamlarla birlikte üçüncü bölümde ele alacağız. Hasan-ı Basrî'nin hayatı ve ilmi kişiliğine dair bilgileri ise daha önce ele aldık.

689 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/15; Önkal, "Âmir b. Abdullah", 3/65.

690 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/15; Önkal, "Âmir b. Abdullah", 3/65.

691 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/110-111; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/19; Önkal, "Âmir b. Abdullah", 3/65.

692 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/106-107; Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 13/16.

693 Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/330.

694 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/19.

yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ebû Halime el-Ensarî künyesiyle de bilinmektedir. İbn Sîrîn onun öğrencilerindendir. Hz. Ömer'in teravih namazlarını kıldırmakla görevlendirdiği kimselerdendir.[695] Hadis ve fıkıh sahalarında otorite olan kadın tâbiî Amre bint Abdurrahman (ö. 106/724) onun kıraati hakkında şöyle demiştir: "Geceleri Muâz'ın Kur'an tilavetini duyar ve uykumuzdan uyanırdık."[696] Medineliler ile Emevî kuvvetleri arasında Harretüvâkım'da cereyan eden Harre savaşı (63/682) sırasında 69 yaşında vefat etmiştir.[697]

2.2.1.4. Nasr b. Âsım (ö. 89/708)

Tâbiîn neslinin aynı zamanda fakihlerinden sayılan Nasr b. Âsım kıraat ilminin yanı sıra Arap diline de hâkimdir. Hz. Ali'nin yol göstermesiyle nahiv ilminin temel kurallarını ilk defa vazeden Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin[698] öğrencisidir.[699] Nahivde Yahyâ b. Ya'mer'den de faydalandığı zikredilmiştir.[700] Kendisinden Abdullah b. Ebû İshak el-Hadramî ile yedi kıraat imamından Ebû Amr arz yoluyla kıraat öğrenirken Bişr b. Ubeyd, Humeyd b. Hilâl el-Adevî, Katâde b. Diâme ve Mâlik b. Dînâr gibi isimler ondan rivayette bulunmuşlardır.[701] Haccâc'ın isteği üzerine, Mushaflarda benzer şekilde yazılan harfleri birbirinden ayırmak için noktalama sistemini ilk defa uygulayan Nasr b. Âsım ayrıca, her beş ve on ayet sonlarına konan tahmîs ve ta'şîr işaretlerini ekleyen kişi olarak bilinmektedir.[702]

2.2.1.5. Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708)

Yahyâ b. Ya'mer Arapçayı, nahiv ve Kur'an ilimlerini Ebü'l-Esved ed-Düelî'den öğrenmiştir.[703] Basra'da Arap dili ve grameri, fıkıh ve Kur'an

---

695 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 3/733 Dipnot.
696 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 3/733 Dipnot.
697 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 3/733.
698 Nedîm, *el-Fihrist*, 130.
699 Nedîm, *el-Fihrist*, 134; Tayyar Altıkulaç, "Nasr b. Âsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/413.
700 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 27.
701 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/170; Altıkulaç, "Nasr b. Âsım", 32/414.
702 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/170; Altıkulaç, "Nasr b. Âsım", 32/414.
703 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 28; Nedîm, *el-Fihrist*, 134; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/442; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/129.

ilimlerinde tâbiîlerin ileri gelenlerinden biridir.[704] Arapçayı Haccâc'ı hayran bırakacak kadar güzel konuşan ve yazan Yahyâ b. Ya'mer, Haccâc'ın Kur'an tilavetinde lahn yapmasından dolayı onu eleştirmiş ve bu sebepten ötürü Basra'dan Horasan'a sürgün edilmiştir. Daha sonra burada bir müddet Merv kadılığı yaptıktan sonra vefat etmiştir.[705] İbn Ya'mer; Hz. Osman, Hz. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Âişe, Ebû Hüreyre ve Ebû Zer el-Gıfârî (radiyallahu anhum) gibi sahabeden rivayette bulunmuştur.[706] Kendisinden Abdullah b. Ebû İshak kıraat, Ebû Amr b. Alâ kıraat ve hadis öğrenmiştir.[707] Abdullah b. Büreyde, Katâde b. Diâme, Süleyman b. Tarhân et-Teymî, İkrime, Ezrak b. Kays, Yahyâ b. Ukayl, İshak b. Süveyd gibi şahsiyetler hadis rivayet ederken, onun naklettiği rivayetlerden Buhârî ve Ebû Dâvûd ikişer, Müslim üç, Tirmizî bir ve Ahmed b. Hanbel de sekiz hadisi eserinde zikretmişlerdir.[708] İbn Ya'mer'in yaptığı en önemli iş Kur'an'ı noktalamasıdır. Daha önce Muâviye döneminde hocası Ebü'l-Esved ed-Düelî tarafından başlatılan hareke ve noktalama çalışmaları Nasr b. Âsım ve İbn Ya'mer'le devam etmiştir.[709] Mushaflarda benzer şekilde yazılan harfleri birbirinden ayırmak için noktalama sistemini ilk defa uygulayan âlimlerden biri olarak Kur'an tarihinde önemli bir konuma sahiptir.[710] Hicri 89-90 yıllarında vefat ettiği bilinen Yahyâ b. Ya'mer, Kur'an'ın hattına uygun düşen konularda insanların ihtilaflarından oluşan rivayetleri topladığı *"Şeklü'l-Mushaf ve Nukatuhû"* isminde kıraat alanında Basra'da ilk eser veren kimse olarak bilinmektedir.[711]

---

704 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 29; Celal Kırca, "Yahyâ b. Ya'mer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/447.

705 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 28-29; Kırca, "Yahyâ b. Ya'mer", 20/447.

706 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/162; Kırca, "Yahyâ b. Ya'mer", 20/447.

707 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/162.

708 Kırca, "Yahyâ b. Ya'mer", 20/447.

709 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/442; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/162; Kırca, "Yahyâ b. Ya'mer", 20/447.

710 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/442; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/129.

711 Nebîl Muhammed İbrahim Âlu İsmail, *Kıraat İlmi (Doğuşu Gelişmesi ve İslami İlimlere Etkisi)*, çev. Yavuz Fırat (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2021), 235.

2.2.1.6. Ebü'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709)

Tahsil hayatına, köle olduğu yıllarda Basra'da Kur'an okumayı ve yazı yazmayı öğrenerek başlamıştır.[712] Riyâhî, bu öğrenimini ailesinden veya efendisinden habersiz olarak sürdürdüğünü, üzerinde hiçbir mürekkep lekesi görülmediğini söylemektedir. Buna göre Müslüman olduğunu başlangıçta çevresinden gizlediği ileri sürülebilir.[713] Ali b. Ebû Tâlib, Übey b. Kâ'b, Ebû Zer el-Gıfârî, Abdullah b. Mes'ûd, Âişe, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Abbas, Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi ashabın ileri gelenlerinden hadis öğrenen Ebü'l-Âliye er-Riyâhî kıraati de arz yoluyla Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Abbas'tan öğrenmiştir.[714] Şuayb b. Habhâb, Rebî' b. Enes, A'meş ve kıraat-i seb'a imamlarından Ebû Amr kendisinden kıraat öğrenmiştir.[715] Hz. Ali'nin halifelik döneminde İbn Abbas, Basra valisi iken ilmî kişiliğine değer verdiği Ebü'l-Âliye'yi meclisinde yanına oturtur, azatlı bir köleye yapılan bu muameleyi yadırgayanlara da ilmin insanın şerefine şeref kattığını ve başköşeye oturma hakkı kazandıracağını ifade etmiştir.[716]

2.2.1.7. Câbir b. Zeyd (ö. 93/711)

Ebü'ş-Şa'sâ künyesiyle tanınan Câbir b. Zeyd zamanının Basra âlimiydi.[717] Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Muâviye b. Ebû Süfyan gibi sahabeden hadis dinlemiş ve aktarmıştır.[718] Hocası Abdullah b. Abbas onun bilgisini takdir etmiş, aralarında Câbir varken Basralıların kendine fetva sormalarını anlamsız bulmuştur.[719] Nitekim Câbir b. Zeyd Hasan-ı Basrî'nin Basra'da bulunmadığı zamanlarda halka fetva ve-

712 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/112.

713 Abdullah Aydemir, "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/292.

714 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/116; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/207; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/155-156; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/53-55; Aydemir, "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî", 10/292.

715 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/207-208; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/156; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*; Aydemir, "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî", 10/292.

716 Aydemir, "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî", 10/292.

717 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/481.

718 İsmail Lütfi Çakan, "Câbir b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/538.

719 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/179; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/482; Çakan, "Câbir b. Zeyd", 6/538.

rirmiş.[720] Câbir, Hâricîler'in bir kolu olan İbâzıyye fırkasının en önemli simalarından biri sayılsa da kaynaklarda yer verilen bir rivayete göre Câbir b. Zeyd, İbâzîlerle ilgisi bulunmadığını ve böyle bir mensubiyetten Allah'a sığındığını ifade etmiştir.[721]

2.2.1.8. Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729)

Tâbiînden rüya tabiriyle meşhur olan ve yaklaşık otuz sahabe ile görüştüğü kaydedilen İbn Sîrîn, Huzeyfe b. Yemân, Zeyd b. Sâbit, Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib, İmrân b. Husayn, Ebû Hüreyre gibi sahabeden, Abîde es-Selmânî ve Kâdî Şüreyh gibi tâbiîlerden ilim tahsil etmiştir.[722] Sahabe Enes b. Mâlik'in azatlısı olan İbn Sîrîn'den Şa'bî, Katâde b. Diâme, Eyyûb es-Sahtiyânî, Âsım el-Ahvel, Abdullah b. Avn, İbn Ebû Arûbe, Hâlid el-Hazzâ ve Evzâî başta olmak üzere birçok âlim faydalanmıştır.[723]

2.2.1.9. Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

Katâde b. Diâme, Hasan-ı Basrî'nin yanında 12 yıl boyunca bulunmuş ve ondan kıraat, tefsir, hadis ve diğer ilimlerde istifade etmiştir.[724] Kıraat ilmiyle ilgili rivayetleri Enes b. Mâlik, Ebü'l-Âliye er-Riyâhî, Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn'den alan Katâde, sahabeden Enes b. Mâlik'le tâbiînden Saîd b. Müseyyeb, İkrime el-Berberî, Atâ b. Ebû Rebâh, Şa'bî ve daha pek çok kimseden faydalanmıştır.[725] Kendisinden Şu'be b. Haccâc, Ma'mer b. Râşid, Hemmâm b. Yahyâ, Saîd b. Ebû Arûbe, Ebân b. Yezîd, Eyyûb es-Sahtiyânî, Evzâî, Ebû Hanîfe ve başka kimseler rivayette bulunmuştur.[726]

---

720 İbn Sa'd, *Tabakât,* 9/180; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/482; Çakan, "Câbir b. Zeyd", 6/538.

721 İbn Sa'd, *Tabakât,* 9/181; Çakan, "Câbir b. Zeyd", 6/538.

722 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/605; Ahmet Yücel, "Muhammed b. Sîrîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/358.

723 İbn Sa'd, *Tabakât,* 9/118-120; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 4/606; Yücel, "Muhammed b. Sîrîn", 20/358.

724 İbn Sa'd, *Tabakât,* 9/228; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 5/283; Abdülhamit Birışık, "Katâde b. Diâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/22.

725 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 5/270; Birışık, "Katâde b. Diâme", 25/22.

726 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 5/270-271; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 3/59; Birışık, "Katâde b. Diâme", 25/22.

2.2.1.10. Ebû Recâ' el-Utâridî (ö. 105/723)

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Kur'an-ı Kerîm'i öğrenip ezberlemiş ayrıca İbn Abbas'a arz etmiştir.[727] Ebû Recâ'dan Ebü'l-Eşheb el-Utâridî arz yoluyla kıraat öğrenirken, Eyyûb es-Sahtiyânî, Saîd b. Ebû Arûbe, Cerîr b. Hâzim, Mehdî b. Meymûn gibi muhaddisler de hadis rivayet etmişlerdir.[728] Kırk yıl imamlık yapan, Kur'an-ı Kerim'i Ramazan aylarında 10 günde bir hatmeden, muhadramundan olan[729] ve tâbiîn neslinin önde gelen âlimlerinden Ebû Recâ' hocası Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Kur'an'ı beş ayet, beş ayet şeklinde öğrenmiştir.[730] 127 veya 130 yıl yaşayan Ebû Recâ' Basra'da 105/723 yılında vefat etmiştir.[731]

2.2.1.11. Hittân b. Abdullah (ö.?)

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kıraat eğitiminde gözde öğrencilerinden biridir.[732] Kendisinden Hasan-ı Basrî arz yoluyla kıraat almıştır.[733] 685-705 yıllarında Emevî halifesi olan Abdülmelik b. Mervân'ın zamanında ve Bişr b. Mervân (ö. 75/694) Basra valisi olduğu zamanda vefat etmiştir.[734] Buna göre 685-694 yılları arasında hicri 70'li yıllarda vefat etmiştir.[735] Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur.

2.2.2. Üçüncü Tabakada Bulunan Âlimler

Basra kıraat ekolünün ilk âlimleri Kur'an-ı Kerim'in lafzının ve kıraatinin korunması adına önemli çalışmalar gerçekleştirdiler. Bu âlimler Kur'an kı-

---

727 Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/153; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/874-874; Raşit Küçük, "Ebû Recâ' el-Utâridî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/212.

728 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/138-140; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/153; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/875; Küçük, "Ebû Recâ' el-Utâridî", 10/212.

729 Muhadramun: Cahiliye zamanında ve İslam döneminde yaşadığı hâlde Hz. Peygamber'i Müslüman olarak göremeyen kimselere verilen isme denir.

730 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/139; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/153; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/875.

731 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 1/154; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/875.

732 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 2/381; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/787.

733 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/787.

734 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/127.

735 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/787.

raatini öncekilerden aldığı gibi kendi nesillerine aktardılar.[736] Kur'an kıraatine büyük özen ve önem atfederek eğitim faaliyetlerini sürdürdüler. Kur'an'ın lafzi okunuşuyla yetinmeyip tefsiri, Hz. Peygamber'in hadisleri ve fıkıh alanlarında da birer otorite oldular. Her biri kıraat alanına vakıf olmakla birlikte bazıları hadis, tefsir, fıkıh gibi alanlarda daha çok tanındılar. Kıraat ilmini öğrendikleri gibi nahiv ilminin kurucuları arasında da yer aldılar. Bu âlimler vesilesiyle Kur'an üzerine yapılan önemli çalışmalardan biri hareke ve noktalama işaretlerinin konulmasıdır. Nokta ve harekeden yoksun olan Mushaf yazısı Hz. Osman tarafından bilerek yapılmıştır. Uzun süren istinsah faaliyeti buna işaret etmektedir. İstinsah ameliyesinden sonra her bölgede yaşayan halk kendilerine gönderilen nüshalara uygun olarak Kur'an-ı Kerim'i okumaya başlamış ve devam etmiştir.[737]

Hareke ve noktalama (nakt ve i'cam) işaretlerinin konulmasını iyi anlamak için önce istinsah eyleminin başlamasını hazırlayan sebepler üzerinde durmak gerekmektedir. Bilindiği gibi Zeyd b. Sâbit başkanlığında iki kapak arasına toplanan Kur'an'ın, Hz. Ebû Bekir'in yanında kalmış olması, sınırları genişlemeye başlayan İslam devletinde sürdürülen talim hizmetlerinde, Kur'an'dan gereği gibi istifade etme imkânı sağlamamıştır.[738] Kur'an'ın ilk defa bir araya toplanmasındaki amaçta aslı muhafaza etme fikri bulunmaktaydı. Yoksa belli bir metin üzerinden eğitim ve öğretim yapılma kastı taşımıyordu. O dönemde Kur'an eğitimi ve diğer İslami öğretiler sema ve arz yoluyla yapılmaktaydı. Kitabet ise sema ve arzı yapan hocanın özel çalışmasıydı. Hz. Ömer döneminde devletin sınırları iyice gelişti. Arap olmayan diğer kavimler ve toplulukların İslamiyet'i kabul etmesi; İslam devletinin zenginleşmesi, Müslümanların güçlenmesi gibi birçok faydasıyla beraber belirli problemleri de yanında getirmişti. Bu durum Hz. Ömer döneminde büyük kitleleri etkileyecek düzeyde olmasa da kendisinden sonraki halife Hz. Osman döneminde büyük sıkıntıları ortaya çıkarmıştır. Bu duruma açıklama getiren Necati Tetik şöyle demektedir: "Fethedilen beldelere gönderilen İslam mürşitleri, gittikleri yerlerde kendi bildikleri kıraatleri yayıyorlardı. Ancak burada üzerinde durulması gereken bir husus vardır. Hz.

---

736 Kıraatler sonrakilerin öncekilerden aldığı tâbi olunan bir sünnettir. Nasıl bulduysanız öyle okuyunuz. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 50.

737 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 49.

738 Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, 50.

Ebû Bekir zamanında tek nüsha hâlinde cemedilen Kur'an, istinsah edilip etrafa dağıtılmadığına göre İslam mürşitleri gittikleri yerlerde Kur'an talimini nasıl yürütmüşlerdir? Talim tamamen müşâfehe yoluyla mı yürütülmüştür? Bu da mümkün gözükmemektedir. Fetih olunan memleketlere giden kurra; bildikleri kıraatler üzere Kur'an'ın tamamını olmasa bile,[739] bazı kısımlarını yazıya dökmüşler, öğretimi hem müşâfehe hem de yazılı metinlerden yürütmüşlerdir. Vahyin başlangıcından beri, talimin bu şekilde yürütüldüğü, söylenebilecek en mantıki açıklama şeklidir."[740] Beş yıl süren hummalı çalışma neticesinde ve yedi harften kaynaklanan farklı formları barındırması amacıyla hareke ve noktalama yapılmadan Kur'an'ın istinsahı/çoğaltılması yapılmıştır. Yazıda gösterilmesi mümkün olmayan kıraatler ise farklı Mushaflara dağıtılmıştır. Aynı anlamı ifade eden müteradif kelimeler Kureyş lehçesiyle ayrı düştüğünden dolayı istinsah edilen nüshalara alınmamıştır. Dolayısıyla Hz. Osman, Hz. Peygamber'in sarih tasvibine mazhar olmuş muhtelif kıraat şekillerine resmiyet kazandırarak, küfre sebep olacak sahabe tartışmalarını önlemek ve asli nüsha ile kesin bir mutabakat arz etmeyen her türlü kıraati reddederek Müslümanlar arasında çok tehlikeli sonuçlar doğuracak bir bölünmeyi engellemiştir.[741] İstinsah edilen bu Mushaflar ülkenin önemli merkezlerine birer kâri ile gönderilmiştir.[742] Bunun sonucunda bölge sakinleri, Kur'an'ı kendilerine öğreten muallimlerin okuyuşuna göre bir vecih sahibi olup arkalarından gelen kurraya elçilik yapmışlardır.[743]

---

739 Bu kısma şöyle bir açıklama getirmek yerinde olacaktır. Bu dönemde kendisine has Mushaf'ı olan sahabeler bulunmaktadır. Basra'da Ebû Mûsâ, Kûfe'de İbn Mes'ûd ve diğerleri. Ama bu Mushafların içeriği, barındırdığı sure sayısı, yazım şekli vb. şeyler hakkında yeterli bilgimiz yoktur. Muhtemelen Tetik hocanın kısmı kitabetten kastı bu olsa gerek. İstinsâh faaliyetinden sonra bu Mushaflar ileride tefrikaya mahal verilmemesi açısından ortadan kaldırıldı. Çünkü Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflar asıl nüshadan resmî yolla kopyalanmıştır. Kişisel çalışmalardan daha özel ve dikkatli bir çalışma yapılmıştır. Ümmetin maslahatına olan bu icma kararını herkes kabul görüp bu nüshalara göre Kur'an'ı tilavet etmişlerdir.

740 Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, 51.

741 Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 51.

742 Abdullah b. Sâib (ö. 70/689-90) Mekke'ye, Zeyd b. Sabit Medine'de, Âmir b. Abdülkays (ö. 55/675) Basra'ya, Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) Kûfe'ye, Muğîre b. Ebû Şihâb (ö. 91/710) Şâm'a gönderildi. Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/330.

743 Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, 54; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 53-54.

Arapça okuma yazmayı bilmeyenlerin İslam'a girmesi neticesinde, Kur'an tilavetinde hatalı/lahn okumalar meydana geliyordu, bu sebepten ötürü de Kur'an-ı Kerim'i okumayı kolaylaştıracak işaretlere gerek duyulmuştu.[744] Dolayısıyla Basra valisi Ziyad b. Ebîh (ö. 53/673), tâbiînin büyüklerinden sayılan Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi görevlendirerek Kur'an'a hareke koyma (nakt) işini başlatmıştır. Kur'an'a nakt koyma işini öncelikle kabul etmeyen Ebü'l-Esved ed-Düelî, bir kimsenin Tevbe suresinin 3. ayetinde yer alan "أَنَّ اللهَ بَرِيءٌ مِنَ المشرِكِنَ وَرَسُولُهُ" "rasûluhû" kelimesinin lâm harfini kesre ile okuduğunu işitmiş ve bu hareke hatasından tam zıt bir anlam ortaya çıkmıştı.[745] Bunun farkına varan Ebü'l-Esved ed-Düelî kararını gözden geçirerek Basra valisine gitmiş ve teklifini kabul etmiştir. Emrine verilen otuz kâtipten en bilgilisini seçmiş ve daha sonra Mushaf yazısından farklı bir renkle fetha için harfin üstüne, esre için harfin altına, ötre içinde harfin önüne bir nokta, tenvinli yerler içinde iki nokta koydurmuştur.[746]

Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin yaptığı bu eylem herkes tarafından kabul görmüştür. Fakat birbirine benzer şekli olan harflerin noktadan yoksun olması (ب ت ث – ح ج خ) zamanla yanlış okumalara sebep olmuş, daha sonra benzer harflerin ayırt edilmesi için harflerin altına ve üstüne nokta/i'câm işaretleri eklenmiştir. Harekeler için konulan noktalar/nakt ve benzer harflerin ayrımı için konulan nokta/i'câm karmaşık bir hal alınca, minyatüre edilmiş şekiller Halil b. Ahmed tarafından; ötre için (و) vâv harfinin minyatürü, esre için (ى) yâ harfinin kuyruğu, üstün için (ا) elif harfinin yassı minyatür şekli geliştirilmiş ve kullanımı günümüze kadar devam etmiştir.[747]

Nakt ve i'câm (hareke ve noktalama) işaretleri Araplar için değil, sonradan Müslüman olan ve lahn olgusunun ortaya çıktığı bir zamanda Arap olmayan ve fasih dili bozulan bazı Arapların ihtiyaç duyduğu bir durumdur. Bu sebeple dönemin önemli kıraat ve dil âlimlerinden Ebü'l-Esved ed-Düelî[748] ve öğrencileri Nasr b. Âsım ve Yahyâ b. Ya'mer Kur'an'ın doğru

---

744 Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-Mesâhif*, 12.

745 Nedîm, *el-Fihrist*, 130; Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*, 12.

746 Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*, 12; Nedîm, *el-Fihrist*, 130-132.

747 Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*, 13-14; Çetin, *Kur'an İlimleri*, 92-93; Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 73.

748 Ebü'l-Esved kâtibe "Ben bir harfi söylediğimde ağzımı açarsam (üstün) üstüne bir nokta koy. Eğer ağzımı büzersem (ötre) harfin önüne bir nokta koy. Eğer (ağzımı aşağı) meylettirirsem (esre harekeyi göstermek için) noktayı harfin altına koy. Eğer

okunmasını kolaylaştırmak amacıyla önce hareke sonra da benzer şekilli harflerin ayrımı için noktalama işaretlerini koymuşlardır.[749] Yine her beş ve on ayet sonlarına konan tahmîs ve ta'şîr işaretleri eklenmiştir.[750] Peki hareke ve noktalama işaretleri hangi kıraat esas alınarak yapıldı? Ya da hangi Mushaf'a göre yapıldı? Aslında hareke ve noktalama işini başlatan Basra âlimleri olduğuna göre, burada esas alınan Mushaf ve kıraat doğal olarak Basra kıraati ve Mushaf'ıdır. Peki diğer merkezlere gönderilen Mushaflar hangi yöntem ve usulle harekelendi? Bununla ilgili bilgi veren Ebû Amr ed-Dânî Basra kıraat âlimlerinin yaptıklarının benzerlerinin yapıldığını hatta Medine ehlinin takip ettiği on kıraat imamından biri olan Ebû Ca'fer'in (ö. 130/747) Yusuf suresi 53. ayette geçen iki hemzeli (بِالسُّوءِ اِلَّا) bu kelimenin Medine kıraatine göre değil Basra kıraatine göre yazıldığını aktarmaktadır.[751] Dolayısıyla diğer merkezlerde bulunan halkın çoğunluğu kendilerine gönderilen şehir Mushaflarına uygun hareke ve noktalama işaretleri yerine Basralı âlimlerin yaptığı sistemi esas almışlardır.

Mushaf'ın hareke ve noktalanmasında Basra ekolünün tercih edilmeye başlanmış olması, kıraat farklılıklarını barındıran diğer bölge Mushaflarının aslına uygun olarak harekelenmemesine ve noktalanmamasına vesile olmuştur. Yani Hz. Osman'ın yedi harften kaynaklanan okuma formlarını dağıttığı bu Mushaflara, hareke ve noktalama işaretleri Basra Mushaf'ına göre yapıldığından aralarında bulunan kıraat farklılıkları minimalize edilmiştir. Fakat şifahi gelenek her daim baki kalıp namazlarda, ders halkalarında, hutbeler gibi yaşamın her alanında okunduğundan nakt ve i'câm bu kıraat farklılıklarının korunmasına engel olmamıştır. Ayrıca bölgede hayatını buna adayan âlimler, kıraatlerin okuma formlarını koruma altına alma amacıyla özel kitaplar telif etmişlerdir. Fakat kıraat ilmine dair ilk eserleri veren bu imamların kitapları günümüze ulaşmamıştır. Basra kıraatine dair eser yazan Ebû Amr daha öncesinde yaşayan ve çok sayıda eser telif eden Hasan-ı Basrî'nin kitapları da günümüze maalesef ulaşamamıştır. Ayrıca

---

bunun yerine ğunne yaparsam nokta konulan yere (tenvinli olduğu anlaşılsın diye) iki nokta koy." dedi. Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin noktalaması yani Kur'an'a hareke koyması böyledir. Nedîm, *el-Fihrist*, 132.

749 Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*, 12-14.

750 Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*, 13.

751 Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*, 14.

diğer bölgelerde bulunan Mushaflar; nakt ve i'câm faaliyetinde Basra kıraat âlimlerinin yaptığı çalışmayı örnek alsa bile fonetik okumalar noktasında birliktelik elde edemezler. Şöyle ki "مُوسَى- الدُّنْيَا- بُشْرَى" gibi fetha, imale ve beyne seslerini ihtiva eden bu kelimeleri tüm nüshalara üstün harekeyi yazdığımızda; fetha sesiyle okuyanlar için fetha, imale ile okuyanlar için imale, beyne ile okuyanlar için beyne anlamı yüklemiş olur. Yani üstün harekeyi gören kendi hocasından ve dilinden kaynaklı telaffuz şeklini ona göre yapar. Yazı şeklinde bir birliktelik oluşturmuş gözükse de kıraatlerin telaffuzunda birlik oluşturamaz. Ayrıca "يَعْقِلُون-تَعْقِلُونَ" gibi kıraat farklılıkları bulunan kelimelerde i'câm bölge halkının ve imamının okumasına göre noktalanmış olma ihtimali yüksektir.

Her ne kadar Basra kıraat âlimlerinin nakt ve i'câm faaliyeti diğer bölgelerde kabul görmüş olsa da bu bölgelerde bulunan Mushaflar Hz. Osman'ın tek formda gösteremeyip nüshalara dağıttığı farkları ortadan kaldıracak düzeyde değildir. Kaldı ki nakt ve i'câm faaliyetinin diğer bölgelerdeki uygulanma düzeyini ve seviyesini net olarak bilemiyoruz.

Nakt ve i'câm faaliyetini ümmetin maslahatına uygun olarak gerçekleştiren Basra kıraat âlimleri, öncü olmaları hasebiyle her türlü saygı, övgü ve hayırla anılmaya değer kimselerdir. Allah Teâlâ'nın Kur'an kıraatinin korunmasına onları vesile kılması dünyada bir Müslümana verilen en büyük nimetlerden biri olsa gerek. Basra kıraat ekolünün mensupları, sadece rivayetle yetinmeyip, Kur'an kıraatini kolaylaştırmak için de önemli çalışmalara imza atmaya devam etmişlerdir. Daha sonra bu coğrafyada yaşayanlar arasından kıraatlerin doğruluğuna özen göstererek ahz yolu ile bizzat okumaya ve o kıraati en iyi senedle almaya soyunan bir grup çıkmış; bu alanda imam olana kadar tam bir özen ve özveri göstermişlerdir. Kıraat ilminde imam olan bu şahısların kıraatleri halk tarafından takip edilmiştir. Onlardan kıraat öğrenmek isteyenler uzak yerlerden yolculuk ederek onlardan kıraat öğrenmişler/almışlar ve kıraatler artık isimlerine nispet edilerek anılmaya başlanmıştır.[752] Artık bu dönem kendini kıraate adamış kimselerin oluştuğu, kıraat konusunda özel gayret ve itinası ile bu alanda imam olmuş ve kendilerine diğer insanların teveccüh edip yolculuk ettiği kimselerin bulunduğu bir dönemdir.[753]

---

752 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/122.

753 Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 56.

İbnü'l-Cezerî Basra'da kıraat alanında imam olan ve insanların kıraatini takip edip üzerinde ihtilafa düşmediği kimseler arasında şu kimseleri saymaktadır; Abdullah b. Ebî İshak (ö. 117/735), İsa b. Ömer el-Basrî (ö. 149/766), Âsım el-Cühderî (ö. 128/745), Ebû Amr b. el-Alâ' ve Ya'kûb el-Hadramî.[754] Bunların arasından Ebû Amr b. el-Alâ' ve Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraati günümüze kadar ulaşmıştır. Yedili sistemde Ebû Amr, onlu sistemde Ya'kûb Basra kıraat ekolünün günümüzdeki temsilcisidir. Diğer imamların kıraatlerinin güzümüze ulaşmamış olmasının sosyo-siyasi birçok etkeni olabilir. Fakat ezcümle onların kıraatini takip eden öğrencileri ve tabiileri kalmamış olması veya bu iki imamın okuyuşlarıyla benzerlik ifade ettiği için ayrıca isimlerine yer verilmediği ya da bu iki imamın kıraat alanında daha meşhur olmaları gibi sebepler sayılabilir. Bu iki imam dışında Basra kıraat ekolüne dair kıraati günümüze kadar ulaşan Hasan-ı Basrî ve Ebû Amr'ın öğrencisi Yezîdî'nin kıraatleri bulunmaktadır. On dörtlü kıraat sistemine dâhil olan ve aralarında dönemsel olarak on yıllar bulunan bu iki imamın kıraati şaz kıraatler arasında Basra ekolünün diğer iki temsilcileridir. Hayatlarıyla alakalı bilgileri daha önce ele almıştık. Bu dört imamın kıraatleri ve pratikteki iz düşümlerini ise kitabımızın üçüncü bölümünde değerlendirdik.

Basra kıraat ekolünün diğer önemli temsilcileri olan; İbn Ebû İshak, İsa b. Ömer ve Âsım el-Cühderî'nin kıraatleri bir dönem halk tarafından okunup takip edilmekteydi.[755] Bu imamların kıraatlerinin günümüze ulaşan kıraatler arasında olmayışı şu şekilde değerlendirilmiştir: *"Hicri ikinci ve üçüncü asra gelindiğinde kıraat imamlarından çok fazla rivayet ortada bulunuyordu. Rivayetlerin çok olması artık ihtilaflara yol açıyordu. Dolayısıyla bu karmaşıklığın daha büyük sorunlara yol açması endişesiyle bir sınırlandırma ihtiyacı hasıl oldu. Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan birine uygun olup ezberlenmesi kolay olan kıraatler tercih edilmesi amacıyla insanlar; güvenilir, sika, dini bütün, ömrü uzun, ilmi tam, bölge halkının adaletine, ilmine ve işlerine güvendiği, kıraati kimden aldığı belli olan, kıraatini rivayet eden ravileri de kendi gibi güvenilir, bölge halkı tarafından kıraati okunan meşhur imamların kıraatlerine yöneldiler ve her*

754 Nedîm, *el-Fihrist*, 104; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/123.
755 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 89.

bölgeden bir veya birkaç imam seçtiler."[756] Dolayısıyla yedili sistemde eser kaleme alan İbn Mücâhid, Ebû Amr'ın kıraatini tercih ederken[757] İbn Mücâhid'ten önce sekizli sistemde kaleme alınan *"Kitabu's-Semâniye"* adlı eserde[758] ve sonrasında yazılan sekizli sistemde Ya'kûb'un kıraati de öne çıkmıştır.[759] Ya'kûb daha sonra onlu sistemde yazılan eserler arasındaki konumunu da korumuştur.[760] Yine Hasan-ı Basrî ve Yezîdî'nin kıraatleri ise diğer iki imamın kıraatiyle aynı meşhurluğu elde edemediği yani sahih kıraat şartının ilkelerinden birini ihlal ettiği için şaz kıraat kitaplar kapsamında değerlendirilmiştir. Yine bu dönemde Basra'da öne çıkan ve meşhur olan İbn Ebû İshak, İsa b. Ömer ve Âsım el-Cühderî, kıraat tercihleri sonraki nesillere, kendilerine nispet edilen isimleriyle aktarılmadığı gibi kıraatlerinin örneklerine dair özel eserler de kaleme alınmamıştır. Kıraatlerinin sıhhat değeri açısından net bir değerlendirmeye tabi tutulmayan bu imamların isimlerine ve hayatlarına dair özel bir başlığa yer vermedik. Fakat burada kısaca Basra dil mektebi ve kıraatinin kurucularından olan İbn Ebû İshak, İsa b. Ömer ve Âsım el-Cühderî'nin hayatlarına dair bilgileri aktaralım.

2.2.2.1. Abdullah b. Ebî İshak (ö. 117/735)

Basra dil mektebinin kurucularından ve nahivde kıyası ilk kullananlardan olan İbn Ebû İshak, Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin öğrencilerinden olan Meymûn el-Akrân'dan nahiv, Yahyâ b. Ya'mer ve Nasr b. Âsım el-Leysî'den kıraat dersleri almıştır.[761] İbn Ebî İshak; Yûnus b. Habîb, İsa b. Ömer es-Sekafî, yedi kıraat imamından Ebû Amr b. Alâ ve Ahfeş el-Ekber gibi tanınmış âlimlerin hocası, kurradan Ya'kûb el-Hadramî'nin amcasıdır.[762] Kendisinden meşhur kurranın kıraatlerine muhalif kıraat rivayetleri de nakledilen İbn Ebû İshak hicri 117 yılında Basra'da vefat etmiştir.[763]

---

756 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 86.
757 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 80-85.
758 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 90.
759 İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 56-61.
760 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 121-126.
761 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 31; Nedîm, *el-Fihrist*, 136; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/105; Hulusi Kılıç, "İbn Ebû İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/435.
762 Kılıç, "İbn Ebû İshak", 19/435.
763 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 33; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 107-108; Kılıç, "İbn Ebû İshak", 19/435.

2.2.2.2. Âsım el-Cühderî (ö. 128/745)

Basra'da zamanın kıraat âlimlerinden biridir. Kıraat ilmini arz yoluyla İbn Abbâs'ın öğrencisi Süleyman b. Kuteybe'den, Hasan-ı Basrî, Yahyâ b. Ya'mer ve Nasr b. Âsım almıştır.[764] Sahabe Ebû Bekre'den (ö. 51/671) bazı kıraatler rivayet ettiğini aktaran İbnü'l-Cezerî'nin[765] bu ifadesine ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Çünkü Âsım'la Ebû Bekre'nin aynı dönemde yaşamış olması ihtimallerin dışındadır. Muhtemelen bu ifade müstensih hatasından kaynaklanmaktadır. Belki de Ebû Bekre'nin oğlu ve Basra kadılık görevi yapan İbn Ebi Bekre'den (ö. 79/698) kıraat rivayetlerinde bulunmuştur. Basra kıraat ekolünün öncülerinden olan Âsım el-Cühderî'nin bu ekole katkıları ve faydalarının etkisi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Emevîler'in Basra kadılarından İyâs b. Muâviye'den (ö. 122/740) kadılık icazeti alan[766] Âsım el-Cühderî hicri 130'dan önce muhtemelen 128 yılında vefat etmiştir.[767]

2.2.2.3. İsa b. Ömer el-Basrî (ö. 149/766)

Basra nahiv mektebinin ve kıraat ekolünün ilk temsilcilerinden dil ve kıraat âlimi İsa b. Ömer es-Sekafî; Abdullah b. Ebû İshak, İbn Kesîr, İbn Muhaysın, Hasan-ı Basrî gibi âlimlerden kıraat ilmini öğrenmiştir.[768] Basra nahiv mektebinin ve kıraat ekolünün en önemli temsilcisi Ebû Amr, kaynaklarda hocası kimi yerde öğrencisi veya aynı kuşağın âlimi olarak değerlendirilmiştir.[769] Ahmed b. Mûsâ el-Lü'lüî, Harun b. Mûsâ en-Nahvî, Sehl b. Yûsuf, Ubeyd b. Akil en-Nahvî, Hammâd b. Seleme, Halîl b. Ahmed, Halef el-Ahmer, Ebû Ubeyde et-Teymî, Asmaî ve Sîvebeyhi gibi şahsiyetler kıraat ve nahiv ilminde kendisinden çokça faydalanmışlardır.[770] Nahiv ilmine dair

764 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/245.

765 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/245.

766 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/234.

767 İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/246.

768 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 40-41; Nedîm, *el-Fihrist*, 136; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/375; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 3/486; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/896; Hüseyin Tural, "Îsâ b. Ömer es-Sekafî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/485.

769 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 44; Nedîm, *el-Fihrist*, 136; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/375; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 3/512; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/896; Tural, "Îsâ b. Ömer es-Sekafî", 22/485.

770 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 3/486; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/896; Kılıç, "İbn Ebû İshak", 19/485.

yetmiş küsür eser yazdığı rivayet edilse de kaynaklarda sadece *"el-Câmiʿ* ve *el-İkmâl (el-Mükmil)"* adlı iki kitabının ismi geçmektedir. İsa b. Ömer hicri 149 yılında vefat etmiştir.[771]

2.2.3. Ekolün Tarihsel Süreci

İslam tarihinde önemli bir yer işgal eden Basra âlimleri, kıraat ve nahiv adına önemli çalışmalar gerçekleştirdiler. Bu kıraat âlimleri ayrıca Arap dilinin özelliklerini öğrendiler ve ilk kaideleri vaz ettiler. Sahabe dönemine kıyasla daha çok lahn problemiyle karşılaştıkları için Arap dili kurallarına daha fazla özen gösterip çeşitli eserler telif ettiler. Çöllere yolculuk yaparak bedevi Araplardan, dilin kullanımına ait örneklerin peşine düştüler ve nahiv ilminin ilk kurucuları arasında yerlerini aldılar. Onları nahiv kaidelerini belirlemeye teşvik eden temel etken; gitgide artan ve dili bozan lahn sorununun Kur'an kıraatine de tehlike oluşturma endişesiydi. Çünkü Kur'an dili Arapçaydı.[772] İhtilafların çoğaldığı zabtın azaldığı bir dönemden bahseden İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429) şöyle demektedir: "Bu esnada ümmetin cesur yürekli âlimleri ve imamları, güçlerinin yetebildiği kadar çalıştılar. Doğru ile yanlışın arasını ayırdılar. Harfleri ve kıraatleri toplayıp, vecihleri ve rivayetleri nispet ettiler. Meşhur ile şaz kıraatleri, sahih ile fezz (tek kalan) kıraatlerin arasını vaz ettikleri/koydukları/belirledikleri usullere göre ayırdılar."[773]

Bu dönemde Basra kıraat ekolünün oluşumunu sağlayan meşhur imamlar: Abdullah b. Ebî İshak, İsa b. Ömer, Âsım el-Cühderî, Ebû Amr b. el-Alâ' ve Ya'kûb el-Hadramî'dir. Fakat daha önce ifade edilen belirli sebepler ve ilkeler açısından ilk üç imamın kıraatine dair bilgiler günümüze ulaşamamıştır. Daha önceki dönemde Basra kıraat ekolünün temellerini oluşturan tâbiîn âlimleri içerisinde bulunan Hasan-ı Basrî'nin kıraati bu ekolü temsil etse de Ebû Amr b. el-Alâ' ve Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraatleri kadar yaygınlık göstermemiştir. Dolayısıyla yedili ve onlu sistemde kendisinin kıraatine yer verilmediğinden ayrıca sahih kıraat ilkelerinden birini ihlal etme-

---

771 Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 49; Nedîm, *el-Fihrist*, 136; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/375-377; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 3/486-488; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/897; Kılıç, "İbn Ebû İshak", 19/485.

772 Yusuf Suresi, 12/2. (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰناً عَرَبِياً لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.

773 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/124.

sinden dolayı ancak şaz kıraat kapsamında Basra kıraatinin temsilcisi olmuştur. Yine Ebû Amr b. el-Alâ'nın kıraatini rivayet eden ve en gözde öğrencilerinden biri olan Yezîdî tercih ettiği kıraat vecihleri, sahih kıraat şartlarından birini ihlal etmiş olmasından dolayı şaz kıraat kapsamında Basra kıraat ekolünün ikinci önemli temsilcisi olarak değerlendirilmiştir.

Basra kıraat ekolüne ait kıraat birikimini sonraki nesillere aktaran Ebû Amr b. el-Alâ' ve Ya'kûb el-Hadramî'nin öğrencileri/ravileri bu ilmin günümüze ulaşmasına katkı sunan en önemli öğrencileri arasında yer almaktadır. Ebû Amr b. el-Alâ'nın kıraatinin yayılmasını sağlayan çokça öğrencisi olmakla beraber en önde yer alan ve kendine has kıraati olan Yezîdî'dir. Yezîdî, Ebû Amr'ın kıraati için tercih edilen iki ravi Dûrî ve Sûsî'nin hocasıdır. Dolayısıyla Ebû Amr'ın kıraatini rivayet eden bu iki ravi bizzat Ebû Amr'dan değil, öğrencisinden kıraati almışlardır. Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraatini sonraki nesillere aktaran iki ravisi için tercih edilen isimler: Ravh b. Abdülmü'min, Ruveys Velîd b. Hassân et-Tevvezî'dir. Yine Ebû Amr'ın ravisi Ebû Ömer ed-Dûrî ondan kıraat tahsil etmiştir. Özellikle Ravh ve Ruveys, Ya'kûb'un kıraati konusunda öne çıkmış ve kıraat-i aşere'ye dair kitaplarda onun kıraati için tercih edilen iki isim olmuşlardır. Kastallanî, Hasan-ı Basrî'nin kıraatini sonraki nesillere aktaran iki meşhur öğrencisinin; Ebû Nu'aym Şücâ' b. Ebî Nasr el-Belhî'yi ve Ebû Amr'ın öğrencisi Ebû Ömer ed-Dûrî olduğunu ifade etmektedir.[774] Aslında Hasan-ı Basrî'nin kıraatinin şaz kıraat kapsamında değerlendirilmesinin sebeplerinden biri olarak onun ravilerinden biri Ebû Ömer ed-Dûrî, Hasan-ı Basrî'nin öğrencisi olan Ebû Amr'ın da öğrencisi olan Yezîdî'nin talebesidir. Bu silsilenin uzak bir dönem olması kıraatinin sübutu açısından şaz olarak değerlendirilmeye sebeptir. Ayrıca arada bulunan öğrenci imamların kıraat alanında daha fazla istifade ettiği hocalarının bulunması ve Hasan-ı Basrî'ye ait kıraat formlarına yer vermemiş olması, Dûrî'nin rivayetini sened açısından etkilemektedir. Bununla birlikte Hasan-ı Basrî kıraatinin şaz kapsamında değerlendirmesinin nedenleri arasında sayılan Mushaf imlasına muhalefet eden okuyuşları da bulunmaktadır. Şaz kıraat kapsamında kıraati değerlendirilen Yezîdî'nin kıraatini rivayet eden öğrencileri ise; Süleyman b. el-Hakem ve Ahmet b. Ferah'tır.[775] Yezîdî'nin kıraatinde cumhurun kıraatine muhalefet

---

774 Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 1/127.

775 Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 1/196; Bennâ, *İthâf*, 1/75.

eden okuyuşlar bulunmaktadır. Onun kıraatinin şaz olmasına sebebiyet veren tercihleri sened açısındandır. Mushaf imlasına ve Arap dili kurallarına uygun olarak değerlendirilse de kıraat isnadının zayıf olmasından dolayı belirli okuyuşları şaz olarak değerlendirilmiştir.

Hicri dördüncü asra girildiği dönemde kıraatlerle alakalı önemli adımlar atılmaya devam edilmiştir. Daha önce bizatihi kıraat âlimleri tarafından Kur'an kıraatine ve imlasına dair eserler alınırken, bu dönemde sayıları çokça olan ve ihtilafa sebep olan kıraat ve rivayetler, belli başlı ilkeler öncülüğünde tercih edilip sınırlandırılmıştır.[776] Bu alanda günümüze ulaşan ve değer bulan ilk eser İbn Mücâhid'in *"Kitabu's-Seb'a"* adlı eseridir.[777] Bağdat şehrinin kurulmasından sonra zamanla Basra-Kûfe ekollerine ait hem dil/nahiv hem kıraat özellikleri birleştirilerek yeni bir ekol olarak Bağdat ismi adında kıraate dair eserler bu iki membaın kaynağından beslenen âlimler tarafından kaleme alınmıştır. Hicri 5. yüzyıla kadar Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraati Basra halkı tarafından takip edilirken, daha sonra Ebû Amr'ın kıraati yeniden ön plana çıkmış ve Basra'da yaygın bir okuma hâline gelmiştir. Taki hicri onuncu yüzyıla kadar Irak, Hicaz, Suriye, Mısır, Sudan ve Doğu Afrika halklarını etkisi altına almıştır. Osmanlı'nın, İmam Asım'ın Hafs rivayetini komutaları altındaki tüm bölgelerde resmî bir kıraat olarak kabul etmelerinden sonra bile, Ebû Amr'ın kıraati popülerliğini korumuş ve günümüz Somali, Sudan, Çad, Nijerya ve diğer belli başlı Müslüman ülkelerinde okunmaya devam etmektedir. Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraati bazı İslam ülkelerinde bu işin uzmanlarının gayretiyle ve bazı öğretim kurumlarının programları içinde diğer meşhur kıraatlerle birlikte okutulmakta, üzerine yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları yapılmaya devam etmektedir. Hasan-ı Basrî ve Yahya b. Mübarek el-Yezîdî'nin kıraatleri ise şaz kıraat üzerine okuma yapan kimselerin elinde ve yüksek lisans, doktora tez çalışmaları gibi daha özel alanlarda varlığını korumaya devam etmektedir.

---

776 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 86.
777 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 87.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BASRA İMAMLARININ KIRAAT ÖZELLİKLERİ

Bu başlık altında Basra kıraat imamlarının kıraat özeliklerini usul ve ferş bağlamında ele aldık. Öncelik olarak ferş kavramına ve bu kavramın altında değerlendirilen belirli ayetlerin örneklerine değindik. Daha sonra usul kavramı anlamında metodoloji terimini ve Basra imamlarının bu bağlamda ortak okuyuş özelliklerini aktardık. Daha sonra her bir imamın kendi ismi altında istiâze-besmele, med, idğam, imale-beyne-fetha, ibdâl, ihtilas, izafet ve ziyade olan yâ harfi, işmam, sıla gibi usule dair konularını ayrı ayrı ele aldık. Ayrıca her bir imamın Fatiha suresinden Nâs suresine kadar Mushaf imlasına (Hafs rivayetine) muhalif okuyuşlarını ve italik-altı çizili özellikleri kullanarak Basra imamlarının birbirleri arasında olan ittifakı ve ihtilafını göstermeye çalıştık. İmam Yezîdî, Ebû Amr'ın öğrencisi ve Ebû Amr'ın ravilerinin hocası olduğu için kıraat özellikleri yüzde 99 oranında ittifak etmektedir. Bu sebeple Yezîdî'nin ferşu'l-hurûf bağlamında olan kıraatlerini sadece hocası olan Ebû Amr'a muhalefet ettiği yerler bağlamında ele alarak bu bölümü tamamladık.

3.1. Manaya Etki Eden Farklılıklar

Kıraat imamları arasında gerçekleşen ihtilafların Kur'an'ın anlamına etki eden veya harf ve harekenin değişmesiyle manayı değiştiren yönleri, kıraat ilminde "ferşu'l-hurûf" kavramıyla değerlendirilmektedir. Bu kavramın ilk olarak Ebû Şâme el-Makdîsî'nin (ö. 665/1267) *"İbrâzü'l-Meâni"* adlı eserinde yer aldığı ifade edilmiş[778] olsa da daha öncesinde yaşamış olan İbn Galbûn'nun (ö. 399/1009) *"et-Tezkire fi'l-kırâ'âti's-semân"*[779] eserinde, Dânî'nin

[778] Ömer Başkan, *Tefsirin Bilgi Alanlarından Biri Olarak Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tevcîhi -el-Muharraru'l Vecîz Örneği-* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 102.

[779] İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 184.

(ö. 444/1053) *"Müfradetü Ebû Amr b. Alâ' el-Basrî"* eserinde,[780] İbn Şüreyh'in (ö. 476/1084) *"el-Kâfî"* eserinde[781] ve Hüzelî'nin (ö. 465/1073) *"el-Kâmil"*[782] adlı eserinde başlık olarak yer almaktadır. Klasik kaynaklarımızın hemen hemen tamamı usule ve ferşe ait okuyuşları farklı bölümlerde değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Bu durum, müellifler tarafından genel bir tanım yapılmamış olsa bile ferşu'l-hurûf kavramının anlamının bilindiğine işaret etmektedir. Ferşu'l-hurûf bağlamında klasik kaynakları telif eden müellifler; Fatiha'dan Nâs suresine kadar olan Kur'an'ın tertip sırasına göre, ilgili ayetlerde ihtilafa mazhar olan kelimelerin kimler tarafından nasıl okunduğunu ele alan bölümler şeklinde incelemeye tabi tutmuşlardır. Buna göre Kur'an'ın anlamına etki eden farklılıklarla birlikte manaya etki etmeyen farklılıkları da ele almaktadırlar. Örneğin (عَلَيْكُمْ-هُمْ) zamirlerinin sıla ile okunuşu, (وَهُوَ-فَهُوَ) zamirlerinin iskân edilmesi vb. kelime yapısındaki cezim-hareke değişiklikleri anlama etki etmese dahi ferşu'l-hurûf başlığı altında değerlendirilmiştir. Günümüz kıraat hocaları tarafından yapılan çalışmalarda ise ferşu'l-hurûf, nahiv açısından; anlama etki eden farklılıklar, fiillerde meydana gelen ihtilaflar, isimlerde meydana gelen ihtilaflar, irapla ilgili ihtilaflar ve kelime yapısındaki değişiklikleri ele alan sarf ihtilafları şeklinde devam eden birbirinden farklı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Ayrıca bu farklılıkların manaya ve Arap dili gibi diğer ilim dalları ile münasebeti ele alınmıştır. Biz bu bölümde Basra kıraat imamlarının arasındaki anlama etki eden ihtilafları ferşu'l-hurûf kavramı bağlamında manaya etki eden farklılıklar şeklinde bir başlıkta değerlendirmeye alıp belli başlı örnekler sunmakla yetindik. Bu farklılıklar da kendi arasında isimde ve fiilde meydana gelen farklılıklar şeklinde ele alınıp konunun anlaşılması miktarınca sınırlı sayıda örneklere yer verilecektir.

---

780 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 85 Ayrıca bu eserin 174. sayfasında ferşe ait bir başlık açılmış ve hemze, râ, yâ harfinin iskân ve harekeli okunmasıyla ilgili hükümleri ele almaktadır.

781 Ebu Abdullah er-Ruaynî el-İşbilî el-Endülüsî İbn Şüreyh, *el-Kâfî fi'l-kırâ'ati's-seba'*, nşr. Salim b. Garmillah b. Muhammed ez-Zehranî (Mekke: Ümmülkurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1419), 2/304.

782 Hüzelî, *el-Kâmil*, 478.

3.1.1. İsimlerde Yer Alan Ferş

Fatiha suresi 6. ayeti Hasan-ı Basrî "صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا" şeklinde Mushaf imlasından farklı olarak okumaktadır.[783] Bu durumda mana marifelikten nekreye dönmekte ve ***"Bizi dosdoğru bir yola ilet"*** şeklinde bir farklılığa uğramaktadır.

Hasan-ı Basri, Bakara suresi 19. ayette yer ala "الصَّوَاعِقِ" kelimesini "الصَّوَاقِعِ" şeklinde son iki harfin yerlerini değiştirerek okumaktadır.[784] Bu okuyuşa benzer olarak okuyan başka imam bulunmamaktadır.[785] Mushaf imlasına uygun olan şekliyle bu kelime *"yıldırım"* anlamına gelen "صَاعِقَة" kelimesinin çoğuludur. Son iki harfin değişmesi durumunda mana *"bayılmak, başına vurmak, yıldırım çarpmak"* gibi anlamlara gelen "صقع" kelimesinin çoğulu olmaktadır.[786]

Bakara 283. ayette yer alan "كَاتِبًا" kelimesi Hasan-ı Basrî tarafından şaz kalan bir okuyuşla "كُتَّابًا" şekliyle okunmaktadır.[787] Müfret ismi fail kalıbından çoğul ismi fail kalıbıyla okununca artık mana, herhangi yazmayı bilen biri değil, birden fazla yazan hâline dönüşerek; *"Şayet yolculuk hâlinde olur ve* ***kâtipler/yazıcılar*** *bulamazsanız…"* olmaktadır.

Ebû Amr, Tâhâ suresi 63. ayette yer alan ismi işareti nasp haliyle " إِنَّ هَذَيْنِ" okumaktadır.[788] Bu okuyuş şeklini öğrencisi Yezîdî de[789] yapmaktadır. Hatta bu okuma şekli sened ve nahiv kurallarını ihtiva etmiş olmasına rağmen Mushaf imlasına uymadığı için eleştiriye tabi tutulmuştur.[790] Ayrıca Hasan-ı Basrî'den iki ayrı vecih rivayet edilmiş (انَّ هَذَانِ-هَذَيْنِ) ve bunlardan biri Ebû Amr'ın kıraatiyle aynıdır.[791] Bu okuma şekliyle انَّ amel etmiş olmakla beraber anlamsal olarak bariz bir farklılık meydana gelmemektedir.

---

783 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 208; Tevfik İbrahim Damra, *Celâu basarî fî kırâati Hasan-ı Basrî birivâyeti Şüca' el-Belhî ve ed-Dûrî* (Amman/Ürdün: Mektebetü'l-Vatanî, 2010), 31.

784 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 33.

785 Demircigil, *Hasan-ı Basrî*, 379 Ek-3.

786 İbn Manzur, "Lisanü'l-Arab", 24/2450.

787 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 44.

788 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 419; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 115.

789 Tevfik İbrahim Damra, *er-Ravzu'n-nedî fî kirâeti'l-Yezîdî birivâyeti Ahmed b. Ferah ve Süleyman b. Hakem* (Amman/Ürdün: Mektebetü'l-Vatanî, 2011), 115.

790 Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 55.

791 Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 56; Demircigil, *Hasan-ı Basrî*, 293.

Mushaf imlasına uygun okuyuşta اِنْ هَذَانِ şekliyle inne tahfiflenmiş[792] ve amel etmemiş olur veya mukadder bir zamir-i şânda amel etmiş olur ki anlam "bu ikisi" şeklindedir. Elif-nûn maddesinin şeddeli okuyuşunda ismi işaret inne'nin ismi olarak nasp okunur ve anlama *"**şüphesiz** bu ikisi"* şeklinde pekiştirme lafzı eklenmektedir.

Ebû Amr ve Ya'kûb Nur suresi 34. ve 46. ayetlerde yer alan "اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ" terkibindeki "مُبَيِّنَاتٍ" kelimesini ismi meful formunda "مُبَيَّنَاتٍ" diye okumaktadırlar.[793] Bu durumda mana ismi fail anlamından ismi meful konumuna geçerek şöyle olmaktadır: *"…gerektiği gibi **açıklanan** ayetler…"*.

Ebû Amr, Tekvîr suresi 24. ayette yer alan "بِضَنِينٍ" kelimesinde yer alan dâd harfinin yerine "ظ" harfiyle; "وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِظَنِينٍ" şekliyle okumaktadır.[794] Dâd harfiyle okunuşta mana: ***"O, gayba ait bilgileri sizden esirgemez."*** olurken Ebû Amr'ın okuduğu kıraate göre mana: ***"Onu, gayb âleminden getirdiği bilgiler konusunda kimse yalancılıkla itham edemez."***[795] veya ***"O, gayb hakkında cimri değildir."*** ya da ***"O gaybtan aldıklarını saklamaz, olduğu gibi tebliğ görevini yerine getirir."*** manasında olur.[796]

İmam Ya'kûb, Bakara suresi 83. ayette yer alan "حُسْناً" kelimesini "حَسَنًا" şeklinde hâ'nın ve sîn harfinin fethasıyla okumaktadır.[797] Bu durumda anlamda şöyle bir değişiklik olmaktadır. *"**İnsanlara güzel söz söyleyin.**"* mealinden ***"İnsanlara aferin/iyi/peki/oldu/güzel söz deyin."*** gibi bir anlama gelmekte ve bu okuyuş aslen mana üzerinde bariz bir değişiklik yapmamaktadır.

---

792 Tahfif kelimesinin anlamları ve detaylı bilgi için bakınız Ali Çiftci, "Telifat Dönemi Tecvid Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin ve Tahfif Terimlerine Bir Bakış", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (25 Kasım 2019), 222-224.

793 Ali b. Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn Ebû Amr ve Ya'kûb", 2018, 354.

794 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 273; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 152.

795 Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 5/565-566.

796 İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 215.

797 Ebû Alî Hasen b. Alî el-Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak el-Hadramî*, thk. Ammâr Emin ed-Dedû (Dubai: Câizetü Dubai ed-Devliyye li'l-Kur'ani'l-Kerim, 2009), 87.

İmam Ya'kûb, Âl-i İmrân suresi 49. ayette yer alan "فَيَكُونُ طَيْراً بِإِذْنِ اللهِ" (طَيْراً) kelimesini "طَائِرًا" şeklinde okumuştur.[798] İlk okuyuşa göre anlam; ***"Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir."*** İmam Ya'kûb'un kıraatine göre ise mana; ***"Allah'ın izni ile uçan olur/uçuverir."*** olmaktadır.

Yezîdî, Mâide suresi 2. ayette yer alan "اَنْ" edatında yer alan hemzeyi kesre ile "اِنْ" diye okumaktadır.[799] Bu durumda fiilin önünde bulunan bu edat şart edatı olmaktadır ve anlama bu açıdan etki etmektedir.

Yezîdî, Mâide suresi 6. ayette yer alan "وَاَرْجُلَكُمْ" kelimesinde ki "ل" lâm harfini kesre ile okumaktadır.[800] Aynı okuyuşu hocası Ebû Amr da yapmaktadır.[801] Hasan-ı Basrî ise burayı "وَاَرْجُلُكُمْ" şekliyle "ل" lâm harfinin dammesiyle de okumaktadır.[802] Basra kıraat imamlarından Ya'kûb'un okuyuşu ise "وَاَرْجُلَكُمْ" şeklinde "ل" lâm harfinin fethasıyladır.[803] Fetha ile okunuşta ayetin meali *"yıkayın"* anlamındaki fiil üzerine atıf olunur. Kesre ile okunduğu zaman ise *"meshedin"* fiili üzerine atıf olunmuş olur. Lâm harfi ötre ile okunan vecihte ise "وَاَرْجُلُكُمْ" mübteda olur. Haberi ise hazf edilmiş " اِغْسِلُوهَا اِلَى الْكَعْبَيْنِ" şeklinde yıkamaya tevil edilir veya "مَمْسُوحَةٌ اِلَى الْكَعْبَيْنِ" şeklinde meshetme fiiline tevil edilir. Bu durumda Hasan-ı Basrî'nin okuyuşunda her iki anlama da hükmedilmektedir.

Yezîdî, En'am suresi 96. ayette yer alan "وَجَعَلَ الَّيْلَ" cümlesini "وَجَاعِلُ الَّيلِ" şeklinde okumaktadır.[804] Bu durumda mazi fiil ismi fail kalıbından getirilerek muzaf konumuna sokulmuş sonrasında gelen "الَّيلِ" ismi de meful hâlden muzafun ileyh olarak cer olmuştur. Bu durumda ayetin meali; ***"Geceyi dinlenme vakti kıldı/kılmıştır."*** manasından *"Geceyi dinlenme vakti* ***kılandır.****"* anlamına dönüşmüş olmaktadır.

---

798 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 93.

799 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 60; Abdürrezzak Mustafa Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 106.

800 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 61; Abdürrezzak Mustafa Vefâi, *Nûru Sadrî bi kırâati'l-Hasani'l-Basrî* (Kuveyt, 2023), 108.

801 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 242; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 244; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 90.

802 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 55.

803 İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 244; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 99.

804 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 68; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 140.

3.1.2. Fiillerde Yer Alan Ferş

Fatiha suresi 5. ayette yer alan "نَعْبُدُ" fiilini Hasan-ı Basrî "يُعْبَدُ" şeklinde müfred müzekker meçhul sığasıyla okumaktadır.[805] Bu durumda mana *"Ancak sana **kulluk edilir.**"* anlamına dönmektedir.

Hasan-ı Basrî ve Ebû Amr, Münâfikûn suresi 10. ayette yer alan " فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ" kısmındaki kâne fiili "وَاَكُونَ" şeklinde okumaktadır.[806] Bu okuma şekli Arap dil kuralları ve senet açısından sahih kıraat şeklini ihtiva etmektedir. Fakat Resm-i Mushaf'a uymadığı için eleştiriye tabi tutulmuştur.[807] Ebû Amr'ın öğrencisi ve şaz kıraat imamı olan Yezîdî burada hocasıyla aynı okuyuşu yapmaktadır.[808] Bu durumda vâv harfiyle kâne "اَكُونَ" fiili bir önceki "صدق" fiili üzerine atıf yapılmış olmakta ve arada gizli bir nasp edici "أَنْ" edatı ile okunmaktadır. Anlam; *"…ve iyi kişilerden olsam"* şart edatlı hâlinden *"iyi kişilerden **olmam**"* şeklinde mastarlı bir manayı alarak bariz bir farklılığa yol açmamaktadır.

Bakara 85. ve 91. ayette yer alan "تَقْتُلُونَ" ayeti Hasan-ı Basri tarafından tef'il kalıbına koyularak "نُقَتِّلُونَ" şeklinde okunmaktadır.[809] Bu babın yapısında çokluk anlamı bulunmaktadır. Dolayısıyla anlam; öldürme işleminin çokça yapıldığını ifade etmektedir. Bu durumda 91. ayette Yahudilerin çokça Peygamber öldürdüğünü, 85. ayette ise Yahudilerin kendilerinin kanını çokça döktüğünü göstermektedir.

İmam Ebû Amr, Nisâ suresi 124. ayette yer alan "فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ" fiilini yâ harfinin ötresi, hâ harfinin üstün harekesi ile okumakta ve bu okuyuş şeklini Meryem 60, Fâtır 33, Mümin 40. ayetlerde de yapmaktadır.[810] Bu okuyuş vechinde özne zikredilmeksizin fiil meçhul/edilgen kalıpta kullanılmış olmaktadır. Dolayısıyla ayetin manası ***"…İşte onlar cennete girdirilirler…"*** şeklinde olmuş olur. Şu hâlde bu okuma şekliyle anlam adeta: Allah dilerse, ameline bakmazsınız, mahza lütuf ve keremi ile kulunu cennete sokar, kulu da böylece girmiş olur.[811]

---

805 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 208; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 31.

806 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 637; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 148; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 173.

807 Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 54.

808 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 182.

809 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 36.

810 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 238; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 87.

811 Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 180.

İmam Ebû Amr, En'am suresi 57. ayette yer alan "يَقُصُّ الْحَقَّ" fiilini "يَقْضِ" şeklinde "القضاء" (hüküm vermek) mastarından getirerek okumaktadır.[812] Mushaf imlasına göre olan okuyuşta anlam ***"…Hüküm ancak Allah'ındır ve Allah hakkı anlatır…"*** şeklinde olur. Ebû Amr'ın kıraatine göre ise anlam: *"Hüküm ancak Allah'ındır ve Allah hakkı ile* ***hükmeder.****"* olmaktadır. Şayet bu kelime üzerinde vakf yapılmak istenirse aslen sonunda bulunan yâ harfi (يَقْضِي) Mushaf imlasına uygun olması için hazf olunmaktadır.[813] Vakfen veya vaslen olsun her iki durumda da yâ harfi hazf edilmektedir.

İmam Ebû Amr, Yusuf suresi 12. ayette yer alan "يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ" fiillerini birinci çoğul zamiriyle "نَرْتَعْ وَنَلْعَبْ" şeklinde okumaktadır.[814] Bu durumda ***"Bol bol yesin içsin, oynasın"*** anlamından *"Bol bol* ***yiyip içelim, oynayalım****."* şeklini almış olur.

İmam Ya'kûb, Bakara suresi 23. ayette geçen "ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ" fiilini "نَرْجِعُونَ" şeklinde okumuştur. İmam Ya'kûb ahirete dönüş anlamında kullanılan bu kelimeyi ister tâ'lı şeklinde ister yâ'lı şekilde gelsin muzarât harfinin fethası ve cîm harfinin kesrasıyla (تَرْجِعُونَ - يَرْجِعُونَ) okumaktadır.[815] Bu durumda anlam; ***"Sonra O'na geri götürüleceksiniz/döndürüleceksiniz."*** manasından "***Sonra O'na geri dönersiniz/geri gelirsiniz."*** şekline dönmektedir.

İmam Ya'kûb, Bakara suresi 285. ayette yer alan "لَا نُفَرِّقُ" fiilini "لَا يُفَرِّقُ" şekliyle okumaktadır.[816] Bu durumda anlam birinci çoğul (biz) anlamından üçüncü tekil (o) manasına dönmektedir. Bu okuyuşta zamir önce geçmiş olan "كُلٌّ اٰمَنَ بِاللهِ" cümlesine râci olmakla birlikte,[817] ayetin anlamı şu şekilde olur: *"O'nun elçileri arasında* ***ayrım yapmazlar.****"*

İmam Ya'kûb, Mutaffifîn suresi 24. ayette yer alan "نَعْرِفُ" fiilini meçhul sığasıyla ve cümlenin mefulü olan "نَضْرَةَ النَّعِيمِ" terkibini de naibi fail olacak şekilde merfu olarak (تُعْرَفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةُ النَّعِيمِ) okumaktadır.[818] Bu durumda ayetin meali; ***"Nimetin parıltısını/yüzlerine vuran nurunu onların simalarından tanırsın/okursun/sezersin"*** anlamından; ***"Onların yüzlerinde nimetin parıltısı okunur."*** anlamına dönmüş olur.

---

812 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 259; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 92.
813 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 90.
814 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 102; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 236.
815 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 86.
816 İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 214; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 92.
817 İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 214.
818 İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 536; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 179.

Yezîdî, Bakara suresi 10. ayette yer alan "يَكْذِبُونَ" fiilini tefil babından getirerek "يُكَذِّبُونَ" şeklinde yâ'nın dammesi, kef'in fethası ve zâl harfinin şeddesiyle okumaktadır.[819] Bu durumda manada babın yapısından kaynaklı olarak şu şekilde bir değişiklik meydana gelmektedir: *"Yalan söylemeleri yüzünden…"* manasından *"**Yalanlamaları** sebebiyle…"* anlamına dönmektedir.

Yezîdî, Tâhâ suresi 87. ayette yer alan "حُمِّلْنَا" fiilini sülasi mücerred kalıbından getirerek "حَمَلْنَا" şeklinde hâ'nın ve mîm'in tahfifli fethasıyla okumaktadır.[820] Bu durumda fiil, teksir anlamı ifade eden yapıdan malum/etken yapıya dönüşmüş olmaktadır. Yükleme, taşıma anlamında kullanılan fiilin manasında bariz bir farklılık meydana gelmemektedir.

Yezîdî, Mü'min/Ğâfir suresi 46. ayette yer alan "اَدْخِلُوا" emir fiilini sülasi form yapısından getirerek "اُدْخُلُوا" şeklinde katı hemzesinin yerine dammeli bir hemze-i vasl ve hâ (خ) harfinin dammesiyle okumaktadır.[821] Bu durumda ayetin meali ***"Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!"*** hâlinden *"Firavun ailesi en şiddetli azabın içine **girin**!"* durumuna gelmiş olmaktadır.

3.2. Basra Kıraat Ekolü Metodolojisi

Bu başlık altında Basra kıraat imamlarının usule dair fonetik okumalarının özelliklerini ve bu okumalara dair bilgileri ele aldık. Usule dair farklılıklar kelimenin anlamında bariz bir farklılık meydana getirmemektedir. Fonetik kelimesi: *"Lügatlerin oluştuğu sesleri, lügatlerin kısımlarını, fasıllarını, her birinin özelliklerini ve mahreçlerini, telaffuz organlarının dayanağını, onu dinleyene ihsas etmenin metodunu, harflerin telaffuz edilişinin ve herhangi bir lügatte, kelimenin oluştuğu seslerin, o lügatin yaşadığı çağların ve onu konuşan milletlerin değişmesine bağlı olarak değişimini, bu açık durumların doğmasına neden olan faktörleri, bu görüntülerin her birine terettüp eden lügatsel sonuçları ve bunların kapsamına giren konuları işleyen bir ilim dalıdır."*[822] şeklinde tarifi yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle konuşmayı yapan organların ve bu organlardan çıkan seslerin yapısını ve durumunu inceleyen bilime verilen isimdir. Kur'an'ın bünyesinde potansiyel olarak mevcut bulunan içsel musikiyi en iyi yansıtan

819 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 39.
820 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 117.
821 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 157.
822 Ali Abdülvâhid Vâfî, *İlmü'l-Luğa* (Mısır: Dâru Nehda, 2004), 7; Necdet Çağıl, *Kur'an Belâgati ve Fonetiği Yönünden Kıraatler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 37.

faktör, Kur'an kelimelerinin telaffuzu anında ortaya çıkan fonetik olgudur.[823] Harflerin kendi bünyelerinde taşıdıkları değişik ve birbirleriyle tezat oluşturan sıfatlarla, bu harflerin telaffuzu anında meydana gelen ve adına tecvit denen birtakım fonetik yapılanmalar, Kur'an'ın özünde mevcut olan içsel musikiyi orkestrasyon bazında dışa yansıtmak suretiyle eşsiz bir armonik ortamın doğmasına sebep olmaktadır.[824] Bu durum Kur'an-ı Kerim'de yer alan her hareke, her harf, her fiil, her isim ve her cümlenin kendine has özel bir anlamı ve icazı olduğuna, telaffuzda oluşan usule dair kıraat farklılığıyla birlikte daha tesir edici bir manayı vurguladığına işaret etmektedir. Netice itibarıyla kıraat ilmindeki fonetik/usul olgusu, genel anlamıyla Kur'an'ın kendine has bir üslubu olup, onun fesahat ve belagatinin benzersiz olduğunu göstermektedir.

Usule dair kıraat farklılıkları Kur'an'ın manasında bir değişikliğe sebep olmayan farklılıklardır diye ifade edilmektedir. Fakat ileride geleceği üzere usule ait olan bu farklılıklar cümlenin anlamsal yapısı üzerinde bariz bir farklılığa sebep olmasa da ilgili ayetin belagat yönünden derin manalar taşıdığını açıklamaktadır. Bu da ilgili ayeti okuyan kimsenin usul kaidelerini güzelce eda etmesine bağlıdır. Güzel konuşan bir hatibi dinlediğimizde, konuya kendimizi daha iyi verme imkânını bulduğumuz gibi, çok iyi hazırlanmış bir hitabeyi, beceriksiz birinden dinlediğimizde ise sıkılırız.[825]

Usul (اَلْأُصُولُ) kelimesi; asıl (أَصْلٌ) kelimesinin çoğulu olup külli kaide gibi, kurallardan birinin hükmünün kendisi gibi olanların bütününe uygulanabilmesidir.[826] Örneğin idğam, imale, sıla, med gibi olan farklılıklar kıraat ilminde usul kapsamında değerlendirilmektedir. Bu farklılıklar, kelimelerin daha çok telaffuzuyla alakalı olup kıraat imamlarının Kur'an kıraatinde takip ettikleri ve her birinin kendisine ait olan ya da diğer imamlarla ortak oldukları kuralların öne çıkanlarıdır.[827] Bu farklılığın temelinde yedi harf ruhsatı yatmaktadır. Yedi harfin mahiyetiyle ilgili ifade edilen yorumların

---

823 Çağıl, *Kur'an Belâgati ve Fonetiği*, 103.

824 Çağıl, *Kur'an Belâgati ve Fonetiği*, 103.

825 Necati Tetik, "Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'an ve Kıraat" (Kur'ân ve Dil - Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu, Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2001), 305.

826 Dûserî, *Mustalahâti'l-Kırâât*, 27.

827 Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 149; Murat Akkuş, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü: "et-Tahrîr ve't-Tenvîr" Örneği* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 176.

içerisinde usule dair olanların lehçe farklılığından kaynaklandığı ifade edilmektedir.[828] Klasik eserlerimizde bu tür farklılıklar usul ıstılahıyla değerlendirilirken son dönem kimi kıraat hocalarımız tarafından ise fonetik kavramı altında değerlendirilmiştir. Örneğin usul kavramı yerine fonetik tabiri kullanılarak şöyle denmektedir: *"Fonetik okumalar hükümleri birbirinin aynısı olan kaidelerin, aynı kurallar üzerinde icra edilmesiyle ortaya çıkan okumalardır. Çünkü bunlar aynı kelimenin farklı lehçe ve ağızlarda telaffuzuyla ortaya çıkan okuma şekilleridir."*[829] Son tahlilde usul ve fonetik kavramı aynı anlamda kullanılmış olmaktadır. Biz de metodoloji kavramı başlığında Basra kıraat imamlarının usule dair okuyuş özelliklerini ve istiâze ve besmele vecihlerini bu kısımda değerlendireceğiz.

3.2.1. İstiâze ve Besmele Vecihleri

İstiâze "عوذ" kökünden türemiş olup ve bir şeye iltica etmek, Allah'a sığınmak gibi anlamlara gelir.[830] Kur'an-ı Kerim'de istiâze, Allah lafzı ile yedi, rab ile sekiz, rahman ismi ve cin kelimesiyle birer defa olmak üzere on yedi ayette[831] geçmektedir.[832] Kur'an-ı Kerim okumaya başlamadan önce istiâze çekilmesini ifade eden ayet ise Nahl suresi 98. ayette yer almaktadır: "فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ" ***"Kur'an okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."*** Ayette yer alan emir kipinin vaciplik mi yoksa mubahlık mı ifade ettiğiyle alakalı farklı görüşler olmakla birlikte âlimlerin çoğunluğuna göre müstehap olduğu fikri üzerinde durulmuştur.[833] Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'i okumak isteyen kimse öncelikle istiâze okuması gerekir.[834] Yine tilavet esnasında bir kimse Kur'an'la alakalı olmayan bir

---

828 Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 144-147.

829 Akkuş, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 176.

830 Halîl b. Ahmed, "Kitâbü'l-ʿAyn", 3/251 "avz"; İbn Fâris, "Mu'cem Mekâyisu'l-Luga", 4/184 "avz".

831 Hûd 11/47, Yusuf 12/23-79, Bakara 2/67, Mü'min 40/27, Duhân 44/20, A'râf 7/200, Nahl 16/98, Mü'minûn 23/97-98, Mü'min 40/56, Fussılet 41/36, Felak 113/1-5, Nâs 114/1-6, Âl-i İmrân 3/36, Meryem 19/18 ve Cin suresinin 6. Ayetlerinde yer almaktadır.

832 Muhsin Demirci, "İstiâze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/318.

833 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/563.

834 Not: İttifak edilen istiâze sığası yerine bazen konuşmacı; hutbe, vaaz, konferans gibi yerlerde "اَسْتَعِيذُ بِاللّٰهِ" veya "نَسْتَعِيذُ بِاللّٰهِ" şekliyle istiâzeyi almaktadır ki bu şekliyle istiâze getirilmesi doğru değildir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/544-547.

şeyden dolayı okumayı keser -ki bu verilen selamı almak olsa bile- ve tekrardan tilavete devam etmek istediğinde istiâzeyi yeniden getirmesi gerekir.[835] İstiâze sığası kıraat imamlarının çoğunluğuna göre " أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيمِ" şeklindedir ve bu cümleye kısaca istiâze denmektedir.[836] Hz. Peygamber de Kur'an okumaya bu sığayla başlamıştır.[837] Ayrıca sabah vaktinde, Haşr suresinin son üç ayetinden önce "أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِن الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ" şekliyle istiâze sığası Hz. Peygamber'den rivayet edilmiştir.[838]

Basra kıraat imamlarından Hasan-ı Basrî dışındakiler istiâzeyi ayette yer alan şekliyle almaktadırlar.[839] Hasan-ı Basrî ise istiazeyi " أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ, اِنَّ اللهْ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ" hâliyle almaktadır.[840] Burada istiâzenin virgüle kadar olan yeri Haşr suresi evvelinde okunan vecihle aynı olmakla birlikte "اِنَّ اللهْ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ" kısmı dâhil edilmiştir. Ayrıca son kısımda yer alan Allah lafzının "ه" si sonrasında gelen "هُوَ" zamirinin "ه" harfine idğam yapılarak okunmaktadır.

Besmele "Bismillâhirrahmânirrahîm-بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" cümlesinin kısaltılmış adıdır. "Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla" anlamına gelmektedir. Besmele Tevbe suresi hariç bütün surelerin başında yer almaktadır. Neml suresi 30. ayette "إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" "***O (mektup) Süleyman'dan gelmekte, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla -başlamaktadır.***" şekliyle, Hûd suresi 41. ayette ise "بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا" şekliyle geçmektedir. Sure başlarında bulunan besmelenin ayet olup olmadığı hakkında farklı görüşler olmakla birlikte Fatiha suresinde bulunan besmeleyle alakalı da ayrıca farklı görüşler ifade edilmiştir. Dolayısıyla Kur'an okumaya başlarken ve bir sureden diğer bir surenin başına geçerken besmelenin okunmasıyla alakalı farklı vecihler bulunmaktadır. Besmelenin imlasıyla alakalı da iki farklı durum vardır; birincisi, besmelenin başındaki mahzuf bir "bedee-

---

835 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/565; Bennâ, *İthâf*, 1/108; Abdülfettah el-Kâdî, *el-Büdûrü'z-zâhire fi'l-kırâ'âti'l-'aşri'l-mütevâtira min tarîki'ş-şâtibiyye ve'd-dürre* (Mekke: Mektebetü Enes İbn Malik, 2002), 13.

836 İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 1/151; Kâdî, *el-Büdûrü'z-zâhire*, 12.

837 İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 20; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 45.

838 Tirmizî, *Sünen*, "Kitâbu Sevâbu'l-Kur'an" 22 (No. 2922).

839 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 453; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 45; Muhammed Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Hayâtü'l-kulûb fî kırâeti'l-İmam el-Hadramî Ya'kûb* (www.quraat.com, 2011), 11; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 14; Bennâ, *İthâf*, 1/107.

840 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 199; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 13; Bennâ, *İthâf*, 1/108.

بدأ" fiilinin "sıla"sı olan "b/ب " ile "ism/اسم " kelimesinin lafza-i celâle muzâf olduğu zaman aradaki elif hazfedilerek bitişik yazılması, ikincisi ise "er-rahman" kelimesindeki "mîm"den sonra elif yazılmamasıdır, (الرحمن) Rahman kelimesinin sadece Allah'a has olarak kullanılması, diğer bir deyişle bu manada malum ve maruf oluşu yanında çok tekrar edilmesinden (kesret-i isti'mâl) dolayı bu şekilde yazılmasında yine icma meydana geldiği kabul edilmektedir.[841]

Basralı kıraat âlimlerine göre Fatiha suresinin başında yer alan Besmele Fatiha'ya dâhil bir ayet değildir. Dolayısıyla altıncı ayet " صراط الذين انعمت عليهم" yedinci ayet ise "غير المغضوب عليهم ولا الضالين" kısmıdır.[842]

Basralı kıraat âlimlerine göre istiâze ve besmele vecihleri; sure evvelinde, iki sure arasında ve Berea suresinde olmak üzere şu şekildedir:

Sure evvelinde istiâze ve besmele vecihleri[843]

1. Vakfı kül (her ikisinde de durmak)

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيمِ وقف بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وقف اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Hasan-ı Basrî "أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ, اِنَّ اللهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ"

2. Vakfı evvel, vaslı sânî (birincide durup, ikincide geçmek)

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيمِ وقف بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وصل اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Hasan-ı Basrî "أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ, اِنَّ اللهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ"

3. Vaslı evvel- vakfı sânî (birincide geçip, ikincide durmak)

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيمِ وصل بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وقف اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Hasan-ı Basrî "أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ, اِنَّ اللهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ"

4. Vaslı kül (ikisinde de geçerek okumak)

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيمِ وصل بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وصل اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

---

841 Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilü iʿrâbi'l-Kurʾân*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (Dubai: Dâru'l-Beşâir, 2002), 102-103; M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/533.

842 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 46; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 1; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 1; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 11.

843 İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 21; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 48; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 200; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâʿ*, 155-163; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 14; Kâdî, *el-Büdûrü'z-zâhire*, 13; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 11; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 1; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 1; Abdürrezzak Mustafa Vefâi, *İthâfu mehratü'l-kübra* (Kitap, 2022), 20.

Hasan-ı Basrî "أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ, اِنَّ اللهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ"

Hasan-ı Basrî'nin kendine has özel istiâze sığası haricinde Ebu Amr, Ya'kûb ve Yezîdî sure evvelinde bu dört vechi almaktadırlar.

İki Sure arası vecihler[844]

1- Vasl bilâ besmele

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ وصل بلا بسملة الٓمٓ

2- Sekit bilâ besmele

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ سكت بلا بسملة الٓمٓ

Hasan-ı Basri'ye göre iki sure arasında sadece vasl bila besmele vechi alınmaktadır. Sekit bilâ besmele vechi yoktur. Çünkü ona göre Fatiha suresi dışında yer alan sure evvellerindeki besmele teberrüken yazılmıştır.[845] Ayrıca Ebû Amr ve Ya'kûb'dan iki sure arası besmele vechi de rivayet edilmiştir. Bu durumda besmele için üç farklı vecih olup bunlar; vakfı kül, vakfı evvel vaslı sânî ve vaslı kül'dür. Dolayısıyla iki sure arasında toplamda bu imamlar için beş vecih oluşmaktadır.[846]

Tevbe suresi evvelinde istiâze vecihleri

1- Vakf bilâ besmele

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيمِ وقف بَرَاءَةٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ

Hasan-ı Basrî "أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ, اِنَّ اللهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ"

2- Vasl bilâ besmele

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيمِ وصل بَرَاءَةٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ

Hasan-ı Basrî "أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ, اِنَّ اللهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ"

Basra kıraat imamlarına göre besmele sadece Fatiha suresinin evvelinde müstakil bir ayet olarak sayılmaktadır. Kıraat imamlarının ittifakına göre Tevbe suresinin başında besmele yer almamaktadır. Dolayısıyla iki sure arası geçişte var olan vecihlerin benzeriyle birlikte Enfâl suresinden Tevbe suresine geçişte, Basra kıraat imamları olan: Hasan-ı Basrî, Ebû Amr,

---

844 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 200; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 13; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 1; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 150; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 45-46; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 11; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 14; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 1; Abdülfettah el-Kâdî, *Kırââtü'ş-şâzze ve tevcîhuhâ min lüğati'l-Arab* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabiyy, 1981), 23-24; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/20.

845 Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 18; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 1.

846 Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 2; Vefâi, *İthâfu mehratü'l-kübra* (Kitap, 2022), 1/23.

Ya'kûb ve Yezîdî; vakf bilâ besmele, vasl bilâ besmele ve sekit bilâ besmele vecihlerini almaktadırlar.[847] Burada iki sure arasında iki vecih yer alırken Tevbe suresine geçişte üç vecih ortaya çıkmaktadır. Hasan-ı Basrî için ise iki sure arasında sadece tek vecih yer alırken burada üç vecih oluşmaktadır.

1- Vakf bilâ besmele

اِنَّ اللهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ وقف بَرَّاءَةٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ

2- Vasl bilâ besmele

اِنَّ اللهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ وصل بَرَّاءَةٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ

3- Sekit bilâ besmele

اِنَّ اللهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ سكت بَرَّاءَةٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ

3.2.2. Med

Sözlükte uzatmak, çekmek, sündürmek gibi anlamlara gelen med, terim olarak; harfi med veya lîn harfinden biri ile sesin uzatılmasına denmektedir. Med harfleri "ا و ي" olmak üzere üç tanedir. Med harfi olmaları için bu harfler harekeden yoksun olarak; "ا" için öncesindeki harfin harekesi fethalı, "ي" için öncesindeki harfin harekesi kesralı ve "و" içinde öncesindeki harfin harekesi dammeli olması gerekmektedir.[848] Bu durumda kendisinden sonra med harfi bulunan harf, harekesi doğrultusunda uzatılarak okunur. Lîn harfleri ise iki tanedir. Bunlar: öncesi fethalı olan cezimli/sakin "وْ-يْ" harfleridir.[849] Uzatılma şartlarını taşıyan bir harfin telaffuz esnasında sesin harfin harekesi doğrultusunda çekilme miktarı farklılık arz etmektedir. Bu farklılık tecvit ve kıraat kitaplarında ele alındığı gibi asli ve ferî olmak üzere iki kısma ayrılmasından kaynaklanmaktadır. Harfi medden sonra sebebi med olmazsa asli med yani meddi tabii kaidesi meydana gelmektedir. Tabii meddin uzatılma miktarı bir elif veya iki hareke söyleninceye kadardır. Mekkî b. Ebî Tâlib: *"Biz med miktarlarını ifade ederken eliflerle değerlendiririz. Ancak bu ifade yeni başlayanlara ölçü miktarını kavratmak içindir. Hakikatte böyle değildir. Çünkü med; ağzın*

847 Vefâi, *İthâfu mehratü'l-kübra* (Kitap, 2022), 23; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 2/123.

848 İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 66; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 185; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 1/460; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Me'ânî*, 113; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/664; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 3/986-987; Safvet Muhammed Salim, *Fethu Rabbi'l-beriyye şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye* (Cidde: Mektebetü Melik Fahd, 2022), 103-105; Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *Muhatasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, çev. Mücella Hacımısıroğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 125-126.

849 Muhammed Salim, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 104.

açılıp sesin uzamasıyla birlikte nefesin çıkmasıyla gerçekleşir…"[850] Asli meddin üzerine ilave olarak uzatmayı sağlayan sebepler olan hemze ve sükûnun gelmesiyle ferî med kaideleri ortaya çıkmaktadır. Bu sebeplerden ilki olan hemzenin harfi medle bir kelimede bulunmasına meddi muttasıl, harfi med bir kelimenin sonu, hemen sonrasında gelen kelimenin ilk harfi hemze olduğunda da meddi munfasıl kaidesi oluşmaktadır. Harfi medden sonra bir kelimede sürekli var olan sükûn gelmesiyle meddi lazım, sadece vakf hâlinde bulunan sükûnun gelmesiyle de meddi arız oluşmaktadır. Lîn harfinden sonra sükûnu lazım veya arızın gelmesiyle de ferî meddin beşincisi olan meddi lîn kaidesi meydana gelmektedir. İbnü'l-Cezerî ferî med kaidelerinin uygulanması esnasında kıraat imamları arasında farklılık arz eden uzatılma miktarlarının kimi kimseler tarafından mütevâtir olduğu iddiasına karşı şu ifadeleri söylemektedir: *"Her ne kadar kurradan ve usulcülerden bir grup bunun mütevâtir olduğunu iddia etse de biz uzatma miktarlarının mütevâtir olduğunu iddia etmiyoruz. Bize göre ferî medlerde fazlalığın mütevâtir olduğudur. Nebi (sallellahu aleyhi ve sellem) bu şekilde okumuş, Allah Teâlâ ona bu şekilde indirmiştir. Gerçekten bu eda cihetinden değildir. Bizim söylediğimiz müşterek miktarın (meddi tabii) üzerinde bir fazlalığın mütevâtir olduğudur. Müşterek miktarın üzerinde Âsım, Hamza ve Verş'in kıratlarındaki ziyadelik ise mütevâtir olmasa da sahihtir, kabul görmüştür. Müşterek ölçü (1 elif) üzerine yapılan fazla uzatma miktarlarının mütevâtir olduğunu iddia eden açıklasın."*[851] Bu ifadelerden anlamaktayız ki meddi tabii üzerine ziyade med yapılması yani tabii meddin ölçüsünün üzerine çıkılması mütevâtir bir durumken bu fazlalığın farklılık arz etmesi mütevâtir olarak **değerlendirilmemiştir.**

Kur'an tilavetinde med kaidelerinin anlam üzerinde etkisi vardır. Meddi tabii anlamla birebir bağlantılıdır. Meddi tabiinin uygulanmaması durumunda kelimenin anlamında eksiklik veya anlamsızlık ortaya çıkabilmektedir. Örneğin tesniye formunda gelen "قَالَا-تَابَا" gibi fiillerin sonunda bulunan meddi tabii icra edilmediğinde anlam müfret manaya dönüşerek eksiklik oluşur. Yine bu fiillerin ortasında bulunan meddi tabii yapılmadığında da kelimenin manasında anlamsızlık oluşmaktadır. Bununla birlikte ferî med kaidelerinin gerçekleştiği kelimelerde ses-anlam ilişkisinden bahse-

---

850 Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *Temkînü'l-medd fî âtâ ve âmene ve âdeme ve şibhihî*, thk. Ahmet Hasan Ferhat (Kuveyt: Dâru'l-Erkam, 1984), 36.

851 İbnü'l-Cezeri, *Müncidü'l-mukri'în*, 111-112.

dilmiştir. Örneğin Yunus suresi 107. ayette: "وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهٗٓ اِلَّا هُوَۚ وَاِنْ يُّرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَآدَّ لِفَضْلِهٖۚ يُصِيْبُ بِهٖ مَنْ يَّشَاۤءُ مِنْ عِبَادِهٖۚ وَهُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ" ***"Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder. Bağışlayan ve esirgeyen O'dur."*** Burada geri çevirme olayı, Arapça "فَلَا رَآدَّ" kelimesi ile ifade edilmiştir. Meddi lazım, kelimei müsakkale dört elif miktarı uzatılmaktadır. Yani denilmek istenmektedir ki, Allah'ın fazlını senden geri çevirmede ne kadar ısrarlı olurlarsa olsunlar, bunu beceremeyeceklerdir.[852]

Med kaidelerinin icrasında uzatılma miktarındaki farklılığın lafızlardaki seslendirmeyle mana üzerinde etkili olduğuna dair örnek sunan Necdet Çağıl şöyle demektedir: "وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ" ***"Mabudunuz tek ilâh olan Allah'tır; O'ndan başka ilâh yoktur, O rahmandır, rahimdir."*** (Bakara 2/163.) *Bu ayetin "لَآ اله" kısmı, med harfi ile med sebebinin ayrı ayrı kelimelerde yer alması nedeniyle ayrık med oluşmaktadır. Ayetin, Lâ ilâhe illâ hû (O'ndan başka hiçbir ilah yoktur!) kısmı, bir nefy ve bir isbât unsurundan teşekkül etmiş olup, Lâ ilâhe derken, Allah'tan başka bütün ilahların nefyedilmesi, illâ hû derken de ilah ve mabut adına sadece Allah'ın birlenip kabullenmesi söz konusu olmaktadır. İşte gerek bu ayette, gerekse "لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنْتَ سُبْحَانَكَ" **"Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim."*** (Enbiya 21/87) ve " اِنَّهُمْ كَانُوْٓا اِذَا قِيْلَ لَهُمْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ يَسْتَكْبِرُوْنَ" ***"Ne zaman onlara, 'Allah'tan başka tanrı yoktur.' denilse küstahlık edip kibre kapılırlar."*** (Sâffât 37/35) *gibi benzer ayetlerde, Allah'ın dışındaki tüm tanrıların nefyedildiği "لا اله" kısmında, bu nefyetme işinde mübalağa gözetilmesi amacıyla, sesin fazlaca uzatılmasına "tazim meddi (meddi ta'zim) veya mübalağa meddi (meddi mübalağa)" adı verilmiştir. Böylece lafzi sebebin dışında, ses-anlam ilişkisine yansıyacak biçimde med ortamını hazırlayan mana boyutlu bu faktör de meddin manevi sebebini oluşturmaktadır ki, bu mana boyutlu sebep "nefyetme"de mübalağa göstermektedir ve bu, med için güçlü bir neden sayılmaktadır.*[853] *Nitekim İbn Kesir ve Yakub, içerisinde "لا اله الا الله" kelime-i tevhidin yer aldığı ayetlerde, "لا اله" ayrık med kısmını, (kendi kuralları olan bir eliflik miktarın dışına çıkarak) fazlaca uzatmışlardır ki, maksat Allah'a tazimde bulunmaktır."*[854]

---

852 Tetik, "Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'an ve Kıraat", 306.

853 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/726.

854 Çağıl, *Kur'an Belâgati ve Fonetiği*, 420.

Kur'an'ın icazına ışık tutan med miktarlarındaki farklılıkların mana üzerinde etkili olduğu yönleri bulunmakla birlikte bu konuyu araştıran akademisyenlerin uzatma ölçüsünde farklı vecihleri barındıran kelimelerin sadece tul örneğini öne alması[855] ve ses-anlam ilgisi çerçevesinde örnek verilen ayetlerde kullanılan literatür referanslı herhangi bir kanıt ve karinenin bulunmamasından[856] ötürü kimileri tarafından eleştiriye maruz kalmıştır. Mamafih, kabiliyetli Kur'an-ı Kerim okuyucularının temsilî/tasvirî okuma ile yapacakları vurgu, kullanacakları makam vb. inceliklerle dinleyenlere mana derinliklerini hissettirmeleri mümkündür.[857]

Basra kıraat imamları "ashâbu kasr" diye ifade edilen imamlar arasında yer alıp med ölçüleri az olan imamlardır. Bir tablo hâlinde Basra kıraat imamlarının med ölçülerini şöyle ifade edebiliriz:

	Hasan-ı Basrî[858]	**Ebû Amr**[859]	**Ya'kûb**[860]	**Yezîdî**[861]
Meddi Tabii	1	1	1	1
Meddi Muttasıl	2	2	2	2 (3)
Meddi Munfasıl	1	Sûsî 1, Dûri 1-2	1	1 (2)
Meddi Lazım	4	4 (Mısır tarikinde 3)	4	4
Meddi Arız	Kasr	Kasr-1 Tevaasut-2 Tul-3	Kasr	Kasr
Meddi Lîn	Kasr	Kasr-1 Tevaasut-2 Tul-3	Kasr	Kasr

855 Örnekler için bk. Tetik, "Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'an ve Kıraat", 305-306; Çağıl, *Kur'an Belâgati ve Fonetiği*, 423-424.

856 Muhammed Pilgir, *Kıraat İlminde Med Kıraat-ı Aşere'nin Ortak Meseleleri Bağlamında* (Ankara: İlâhiyât, 2022), 108.

857 Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 108.

858 Muhammed b. Ahmed el-Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera fi'l-ahrufi'l-erba'ati'z-zâ'ide 'ale'l-'aşere*, thk. Ali b. Said el-Ğâmid el-Mekki (Beyrut: Dâru'l-Beşeri'l-İslâmiyye, 2015), 338. Beyit; Hüzelî, *el-Kâmil*, 421-425; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 3/993; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 14; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 2; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/47,54-55.

859 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 132; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 66-71; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 47-48; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 187-189; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 464-465; Bennâ, *İthâf*, 1/157-175; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 2.

860 İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 67-70; Mehdi Dehîmer, *İhtilâfu beyne Ya'kûb b. İshak b. Zeyd b. Abdullah el-Hadramî fî rivâyeti Ruveys ve Ravh anhu ve beyne Nâfi' fi rivâyeti Verş anhu* (Suudi Arabistan: İslamiyye Üniversitesi, Külliyetü'l-Kur'an-ı Kerim, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 81-83; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 13; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 2.

861 Hüzelî, *el-Kâmil*, 422-423,425; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 14-15; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 2.

Meddi Arız ve meddi lînde kasr vechi tercih edilerek okunmaktadır. Meddi munfasıl kaidesi, Hasan-ı Basrî hariç diğer Basralı imamlarca iki elif (dört hareke) uzatılarak okunduğu da rivayetler arasında yer almaktadır. Ayrıca meddi lazımın üç elif miktarı uzatıldığına dair ifadeler de bulunmaktadır.[862]

3.2.3. İdğam

İdğam peşi sıra gelen iki harften birini diğerine katmaya denmektedir. İdğam; kebir ve sağir olmak üzere ikiye ayrılır. Benzer olan veya cins ya da birbirine yakınlığı bulunan her iki harfte hareke olduğunda yapılan idğama idğam-ı kebir, birinci harfin sakin/cezimli ikincisinin harekeli olduğu idğamlarda ise idğam-ı sağir kaidesi oluşmaktadır.[863] İdğam olunan birinci harfe "müdğam" idğamın kendisinde gerçekleştiği ikinci harfe ise "müdğamun fîh" denmektedir. Müdğam, müdğamun fih'in içine kendisinden bir eser/sıfat kalmadan tam bir birliktelik oluşturuyorsa tam idğam, müdğam sahip olduğu sıfatları dolayısıyla müdğamun fihe ağır gelip tam bir birliktelik oluşturamadığı zaman yani müdğam olan harfin sesinin etkisi kaybolmadığında nakıs idğam ortaya çıkmaktadır.[864] İdğam, Basra imamı Ebû Amr'ın ifadesiyle; **"Arapların dillerinde icra edilen ve dili süslü kılan bir kelamdır."**[865] Tilavet esnasında kolaylığı sağlayan idğam kuralı, Basralı kıraat imamlarınca icra edilmiştir. Bu imamların başında idğamla özdeşleşmiş olup önde gelen İmam Ebû Amr ve onun ikinci ravisi Sûsî gelmektedir. Yezîdî de onlara muvafakat etmektedir. Çünkü Ebû Amr fasih olmasıyla meşhur olan ve Arap coğrafyasında yaygınlığıyla bilinen Temîm kabilesine mensup bir Arap'tır.[866] Temîm kabilesinde idğamlı okuma dilin fesahatindendir. Basra kıraat imamlarının idğam hususları şöyledir:

---

862 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/674.

863 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/593.

864 Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Riʿâye li-tecvîdi'l-kırâʾe ve tahkiki lafzi't-tilâve* (Mısır: Mektebetü Kurtuba, 2005), 197; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 80; Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'an Fonetiği Üzerine Tetkikler -Tecvid Âlimleri Özelinde-*, çev. Mehmet Emin Maşalı vd. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 388-389.

865 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/594.

866 Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 81.

Ebû Amr "قَدْ" kelimesinde bulunan dâl harfinden sonra "ص-س-ش-ج-ذ-ز-ض-ظ" harflerinden biri gelirse dâl harfini idğam ederek okur.[867] Örnek kelimeler "لَقَدْ صَدَقَ اللهُ" (Fetih 24.), "لَقَدْ سَمِعَ اللهُ" (Âl-i İmrân 181.), "قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا" (Yusuf 30.), "وَلَقَدْ جَاءَهُمْ" (Nahl 113), "وَلَقَدْ ذَرَأْنَا" (A'râf 179.), "وَلَقَدْ زَيَّنَّا" (Mülk 5.), "وَلَقَدْ ضَرَبْنَا" (Zümer 27.), "فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ" (Talak 1.)

Ebû Amr "اِذْ" kelimesindeki zâl harfini şu altı harfe "ج-ز-س-ت-ص-د" idğam ederek okumaktadır: "وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ" (Bakara 125.), "اِذْ زَغَتِ الْأَبْصَارُ" (Ahzâb 10.), "اِذْ سَمِعْتُمُوهُ" (Nûr 12.), "اِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ" (Bakara 166.), "وَاِذْ صَرَفْنَا اِلَيْكَ" (Ahkâf 29), "اِذْ دَخَلُوا" (Hicr 52.) örneklerinde olduğu gibi zâl harfini sonrasında gelen harflere idğam etmektedir.[868]

Ebû Amr mazi fiilin müfret müennes kalıbında bulunan tâ harflerini sonrasında gelen "ثَ-ص-ظ-س-ج-ز" harflerine idğam ederek okumaktadır: "كَانَتْ " (Nisa 90), "حَصِرَتْ صُدُورهُمْ" (Bakara 25), "زَحُبَتْ ثُمَّ" (Şuara 141), "كَذَّبَتْ ثَمُودُ" (Enbiya 11), "أَنْبَتَتْ سَبْعَ" (Bakara 261), "نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ" (Nisa 52), " خَبَتْ ظَالِمَةً" (İsrâ 97) örneklerinde olduğu gibi.[869]

Ebû Amr "هَلْ" kelimesindeki lâm harfini üç yerde (Mülk 3, Hakka 8 ve Mutaffifin 14'de) sonrasında gelen tâ harfine idğam etmektedir. Yine beş yerde (Nisa 74, Ra'd 5, İsrâ 63, Tâhâ 97 ve Hucurât 11'de) bâ harfini fâ harfine idğam etmektedir.[870] Ebû Amr Kur'an'ın neresinde gelirse gelsin "ث" harfini "ت" harfine (أُورِثْتُمُوهَا), "ذ" harfini "ت" harfine (فَنَبَذْتُهَا), öncesinde "خ" harfi bulunan yerlerde zâl "ذ" harfini "ت" harfine (أَخَذْتُمْ), iki yerde "د" harfini "ث" harfine (وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدنيا/الاخرة) idğam ederek okumaktadır.[871]

Ebû Amr sakin râ harfini sonrasında gelen lâm harfine idğam ederek okumasında farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu idğam kimileri tarafından eleştiriye maruz kalmıştır.[872] Bununla ilgili gerekli açıklamayı Ebû Amr'ın eleştiriye maruz kalan kıraatleri başlığında değerlendirmeye tâbi tutacağız.

İmam Ya'kûb "قَدْ" kelimesinden sonra "ج-س-ش-ص-ض-ذ-ز-ظ" harflerinden biri gelmesi durumunda; "وَلَقَدْ جَاءَهُمْ" (Bakara 92), "لَقَدْ سَمِعَ اللهُ" (Mücadele 1), "قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا" (Yusuf 30), "لَقَدْ صَدَقَ اللهُ" (Âl-i İmran 152), "وَلَقَدْ ضَرَبْنَا" (Rum 58),

---

867 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 51.
868 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 51.
869 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 52.
870 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 52.
871 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 53.
872 Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 86.

"وَلَقَدْ ذَرَأْنَا" (A'raf 179), "وَلَقَدْ زَيَّنَّا" (Mülk 5), "فَقَدْ ظَلَمَ" (Bakara 231), örneklerinde olduğu gibi dâl harfini idğam etmeden izhar ile okuduğu gibi, "اِذْ" kelimesindeki zâl harfini de sonrasında gelen "ت-ج-ص-س-ز-د" harflerine idğam etmeksizin okumaktadır.[873] Burada olduğu gibi İmam Ya'kûb, Ebû Amr'ın idğam ettiği yerlerin genelinde izhar ederek okumaktadır. Ya'kûb'un izhar ile okuduğu yerlerin bazı kaynaklarda idğam edildiği belirtilmiştir. İbnü'l-Fahhâm (ö. 516/1123) "قَدْ" ekindeki dâl harfinin Ebû Amr'ın kıraatinde olduğu gibi idğam edildiğini, yine "اِذْ" edatındaki zâl harfinin sonrasında gelen harflere idğam edilerek okuduğunu rivayet etmektedir.[874]

İbn Galbun'un (ö. 399/1009) *"Kitabu't-Tezkira"* isimli eserinde farklı kelimelerde bulunan aynı harflerin (misleyn) harekeli olarak peşi sıra geldiği yirmi dört yerde İmam Ya'kûb'un idğam ederek okuduğunu ifade etmektedir.[875] İmam Ya'kûb'un burada yaptığı idğamlar idğam-ı kebir kısmına girmektedir. Ör: "لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ" (Bakara 20), "جَعَلَ لَكُمْ" (Nahl), "نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا" (Tâhâ 34), "وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي" (Tâhâ 39). Burada bâ harfi bâ harfine, lâm harfi lâm harfine kef harfi kef harfine idğam edilmektedir. Ayrıca iki yerde de hâ harfini hâ harfine; "وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرى"–"وَأَنَّهُ هُوَ اَغْنى وَاَقْنى" (Necm 48-79) idğam ederek okumaktadır İmam Ya'kûb.[876] İbnü'l-Fahhâm Necm suresi 43-44. ayetlerinde de (وَأَنَّهُ هُوَ) idğam ettiğini aktararak sayıyı dörde çıkarmaktadır.[877]

İmam Ya'kûb, Yasin suresi ilk ayetteki sîn harfini sonrasında gelen ayetin ilk harfi olan vâv harfine idğam eder ve benzer okuyuşu Kalem suresinde de yapmaktadır.[878] "يٰسٓ وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ" " نٓ وَالْقَلَمِ" İmam Ya'kûb'un burada yaptığı idğam-ı sağir olmaktadır.

Hasan-ı Basrî, farklı kelimelerde harekesi olan aynı (misleyn) harflerin yan yana geldiği yerlerde idğam-ı kebir yaparak okumaktadır.[879] (كِدْت تَّرْكَنُ-افَاق قَّلَ-اِنَّك كُّنْتَ-اَلشَّمْس سِّرَاجًا) örneklerinde olduğu gibi. Hasan-ı Basrî, Ebû

873 Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak el-Hadramî*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2008), 26; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 69-70.

874 Abdurrahmân b. Ebû Bekr Atîk b. Halef İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, thk. İhâb Ahmet Fikrî - Halit Hasan Ebû'l-Cûd (Riyad: Edvâu's-Selef, 2007), 111-114.

875 İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 52-53.

876 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 75; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 89-90.

877 İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 117.

878 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 27; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 72; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 14.

879 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 202.

Amr'ın hocalarından biridir. Dolayısıyla Ebû Amr'ın idğamlı okuyuşları Hasan-ı Basrî'nin kıraatinde de bulunmaktadır.[880] Hasan-ı Basrî "الرَّحِيمِ*مٰلِكِ" örnek ayetinde olduğu gibi yerlerde idğam yaparak okumaktadır. Bu gibi yerlerde idğamı kasr, tevassut ve tul (işba') ile okumaktadır.[881]

İmam Yezîdî Ebû Amr'ın en gözde öğrencisidir. Daha önce de ifade edildiği gibi Ebû Amr'ın kıraatini rivayet eden raviler Ebû Amr'ın kıraatini Yezîdî'den almışlardır. Dolayısıyla Ebû Amr'ın idğamlı okuyuşları Yezîdî'nin kıraatinde -bazı yerlerde hulf ile- yer almaktadır.[882]

İdğamı kebire engel olan sebepler üç tanedir: 1- müdğamın tenvinli olması, 2- müdğamın şeddeli olması, 3- mütekellim veya muhatap tâ zamiri olması.

3.2.4. İmale – Beyne – Feth

Fetha harekeyi, esre harekeye doğru meylettirmeye veya "elif" harfini "yâ" harfine doğru meylettirmeye imale denmektedir. Ses, esre veya yâ harfine yakınsa imale, fetha veya elif harfine daha yakınsa beyne/taklîl/beyne beyne denmektedir.[883] Beyne diğer bir ifadeyle küçük imaledir (imale-i süğra'dır). Fetha sesini meylettirmeden okumada da fetha sesi ortaya çıkmaktadır. İmale ve beyne yapılmaya mevzu olan kelimelerin dışında fetha harekesi bulunan harfler fetha sesiyle okunmaktadır. İmalenin yapılmasındaki esas maksat, kelimenin asıl yapısına dikkat çekmenin yanı sıra, sesler arası fonetik ahengin sağlanması ve telaffuz organlarını iki zıt yönde (üst-alt) hareket ettirme yerine, tek yönlü bir hareket sağlayarak, bu sayede telaffuzun kolaylaştırılmasıdır.[884] Bu okuyuşta yer alan fonetik farkları kavrayabilmek için fem-i muhsin birine ihtiyaç gerekmektedir. Zira Kur'an-ı Kerim'de bulunan bazı ayetlerdeki kelimelerin telaffuz şeklini öğrenmek için sadece yazılı metinleri okumak kâfi gelmeyecektir.[885]

---

880 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 203; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 5; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 17-19; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 17.

881 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 20.

882 Hulf ile okunan yerler için bk. 28-37. mısralar Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 3; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 29; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 14 Mukaddime kısmı sayfası.

883 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/1051-1052.

884 Çağıl, *Kur'an Belâgati ve Fonetiği*, 408.

885 Süleyman Kılıç, *Mâide Suresi Bağlamında Nâfi, Ebû Amr ve Âsım Kıraatleri* (Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 65.

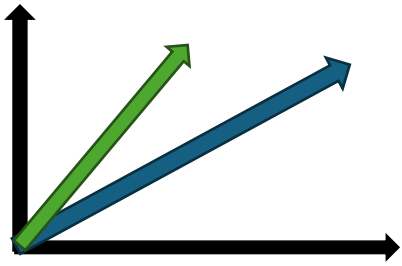

Yukarı siyah renkli ok **fetha** sesini; sağ yana doğru paralel siyah renk **esre** sesini resmetmektedir. Esreye yakın olan mavi ok **imale**, fethaya yakın olan yeşil renk ise **beyne** sesinin aralığını resmetmektedir.

Aynı harekeye sahip olan kelimelerin farklı telaffuz edilmesi lehçeyle alakalı bir durumdur. Telaffuzdaki bu farklılıklar hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in yedi harf bağlamında buyurduğu hadisi şeriflerle birebir bağlantılıdır. Hadisi şeriflerin manasında verilen ruhsatın/kolaylığın yanı sıra Hüzelî (ö. 465/1073) ve Sehavî'nin (ö. 643/1245) aktardığı rivayette bu okuyuşun Nebevî ağızdan sadır olduğunu göstermektedir: "Safvân b. Assâl Hz. Peygamber'i "يَحْيَى"[886] kelimesini okurken duydu. Hz. Peygamber burayı imale ederek telaffuz etti. Bunun üzerine kendisine Ey Allah'ın resulü imale ile okuyorsunuz! Bu Kureyş lehçesi değildir? diye sual edilince, Hz. Peygamber şöyle cevap buyurdu: ***"Bu dayılarımız Beni Sa'd'ın lehçesidir"***.[887] Fetha sesinin Hicaz bölgesindeki halkın lehçesi olduğu bilgisinin yanında, imale ile okuyuş biçiminin daha çok Necid bölgesinde yer alan Temim, Esed ve Kays kabilelerinin telaffuzunda yer aldığı aktarılmaktadır.[888] Bu rivayette Hz. Peygamber'in imaleyi dayılarının lügati olarak ifade etmesi Arap lehçelerinde imalenin varlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla her iki ses Arapçada vardır. Fakat bölgesel olarak Kureyş fetha sesini kullanırken, Temim imale sesini tercih etmektedir. Bunun gibi lehçesel farklılıklar ülkelerin farklı bölgelerinde yaşayan ve aynı dili kullanan kimselerin dillerinde de görülebilir. Örneğin "geliyorum" kelimesini farklı bölgelerde yaşayan halkın fo-

---

886 Meryem 19/12: "يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا" ***"Ey Yahyâ! Kitaba var gücünle sarıl!" dedik ve ona henüz çocukken hikmeti verdik.***

887 Hüzelî, *el-Kâmil*, 310; Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ'*, 2/498.

888 Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ'*, 2/499; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/1052.

netik farklılıkla birlikte seslendirilmesi gibidir. Dil açısından fetha sesi asıl, imale sesi ise fer (ikincil) kabul edilmekle birlikte her ikisiyle de Kur'an-ı Kerim nazil olmuştur.[889] İmaleyi eleştiren nahivcilere cevap niteliğinde bir rivayeti "el-Kâmil" adlı eserine alan Hüzelî şunu aktarmaktadır: "Selim b. İsa el-Hanefî; Ben İmam Hamza'nın yanında ağlarken o bana *'Seni ağlatan nedir?'* diye sordu. Ben de nahivciler seni ve بِهِ الْأَرْحَامَ-بِمُصْرِخِيَّ kıraatini ayıplıyorlar. Hamza: 'Ey Selim! Ben A'meş'e (ö. 148/765), A'meş'ten Yahya b. Vessâb'a, Yahya'dan Zir b. Hubeyş'e (ö. 82/701), Zir'de Abdullah b. Mes'ûd'a (ö. 32/652-53), Abdullah b. Mes'ûd ta Resûlullâh'tan, o da Cebrail'den, Cebrail de Allah Teâlâ'dan bu kıraati aldı. Peki nahivcilerin bu şekilde bir isnadı var mı?" Şayet imale sonradan ortaya çıkan bir şey olsaydı elbette nahivcilerin itirazı geçerli olurdu. İmale az olsun çok olsun her kurradan rivayet edilmiştir.[890] İmale ve fetha Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu seslerdendir.[891]

Basra kıraat imamlarından Ebû Amr'ın İsra suresi 72. ayette yer alan "اَعْمٰى" kelimesini ilk geçtiği yerde imale ile, ikinci geçtiği yerde ise fetha sesiyle[892] okumasının sebebi, kıraatte senedin önemini ortaya koymaktadır. Nitekim*; "Kıraat tâbi olunan bir sünnettir. Nasıl bulduysanız öyle okuyun."*[893] Bu ayette yer alan aynı iki kelimenin birincisinin imaleli, ikincisinin ise fetha sesiyle okunmasının sebebi; kelimenin anlam yapısıyla alakalı olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Diğer kıraat-i aşere imamlarından burayı Ebû Amr gibi okuyan Ya'kûb'dur.[894] Yezîdî de burada hocasının kıraatini takip etmektedir.[895] Ayetin tamamı şu şekildedir: **" وَمَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيْلاً"** *(Bu dünyada kör olan ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.)* Birinci "اَعْمٰى" kelimesini imale ile okuyan Ebû Amr, Ya'kûb ve Yezîdî, ikinci "اَعْمٰى" kelimesini fetha sesiyle okumuşlardır. Gerekçesi ilkinin sıfat-ı mü-

889 Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ'*, 4/499; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/1055.

890 Hüzelî, *el-Kâmil*, 309-310.

891 Hüzelî, *el-Kâmil*, 308.

892 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 383; Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, thk. Halef Humud eş-Şeğdilî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Endülüs li'n-Neşri ve't-Tevzi, 2015), 412.

893 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 50; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 40; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 5; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/140.

894 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 28; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 130.

895 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 31.

şebbehe (احمر-اصفر gibi), ikincisinin ise ism-i tafdil konumunda gelmiş olmasıdır.[896] Böylece iki farklı hareke/ses uygulamak suretiyle, iki mana arasında ayırım gözettiği bu kıraat: *"Kim bu dünyada körlük ederse, ahirette onun kalp gözü dünyadaki hâline oranla daha da kör olacaktır."* şeklinde yorumlanır ki, ayetin fasıla kelimesi, yine bir ism-i tafdil vezniyle "وَاَضَلُّ سَبِيلاً" *(yolca da daha sapıktır)* şeklinde gelip öncesine atfedilmesi, ikinci "اَعْمٰى" lafzının ism-i tafdil olarak kullanıldığının hüccetidir.[897] Diğer bir ifadeyle; dünyada gören gözlerine rağmen Allah'ın ayetlerine kör olan/iman etmeyen kimse, ahirette hiçbir şey görmeyecek tam bir kör olarak ve yolundan sapmış şaşırmış bir hâlde bulunacaktır.[898] Bu durumda birinci lafız "gözü görmeyen" kimsenin hâlini vasfetmek için konulmuş bir sıfat-ı müşebbehe olurken, ikincisi "üstünlük" anlamı ifade etmek için konmuş bir sığa olan ef'alü kalıbında kullanılmış bir ism-i tafdil olmaktadır.[899]

Basra kıraat imamlarından Hasan-ı Basrî, Ebû Amr'ın imale ile okuduğu yerleri fetha sesiyle tilavet etmektedir. Yalnız iki yerde imale ederek okumaktadır. Hasan-ı Basrî Mutaffifîn Suresi 14. ayette yer alan "بَلْ رَانَ" kelimesinde, öncelikle lâm harfini râ harfine idğam etmekte, sonra da râ harfinde imale yapmaktadır.[900] İkinci imale yaptığı yer ise Tâhâ suresi 124. ayette yer alan "مَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَاِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى" (*Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz.")* "ضَنْكاً" kelimesindedir. Hasan-ı Basrî bu kelimeyi tenvinsiz olarak "فعلى" kalıbından okuyarak imale yapmaktadır.[901] Bu iki yer dışında Hasan-ı Basrî'nin Kur'an-ı Kerim'de imale yaparak okuduğu yer yoktur. Ayrıca Ehvâzî (ö. 446/1055) Furkan suresi 28. ayetin başında yer alan " يَا وَيْلَتٰى" kelimesinde imale yaptığını da aktarmaktadır.[902] Fakat bu kelime Hasan-ı Basrî'ye göre tâ harfinin kesrası, sonrasında ise yâ med harfi olacak

---

896 İbn Zencele, *Huccetü'l-kıraât*, 407.
897 Çağıl, *Kur'an Belâgati ve Fonetiği*, 410-411.
898 İbn Zencele, *Huccetü'l-kıraât*, 407.
899 İbn Zencele, *Huccetü'l-kıraât*, 407; Çağıl, *Kur'an Belâgati ve Fonetiği*, 411.
900 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 205.
901 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 388; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 21; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 17 Mukaddime kısmı.
902 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 410.

şekilde "يَا وَيْلَتِي" okunmaktadır.[903] Dolayısıyla fetha harekeyi esre harekeye doğru meylettirme yerine direkt esreli okuyuş vechi bulunmaktadır.

Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) İmam Ya'kûb'un üç yerde imale yaptığını ve bu yerlerin; İsra 72'de yer alan "اَعْمٰى" lafzının geçtiği ilk yerde, Neml suresi 43. ayette geçen "الْكَافِرِينَ" kelimesinde ve Yasin suresinin ilk ayetindeki "يٰس" yâ kelimesinde olduğunu aktarmaktadır.[904] Ehvâzî ve İbnü'l-Fahhâm, İmam Ya'kûb'un ravilerinden Ruveys'in (ö. 238/852) "الْكَافِرِينَ" kelimesini; ister mecrûr ister mansup ister marife veya nekre olarak gelsin Kur'an'ın her yerinde imale ile okuduğunu, Ravh'ın (ö. 233/847-48) ise sadece Neml 43'te imale yaptığını aktarır.[905]

İmam Ebû Amr'ın öğrencisi şaz kıraat imamlarından Yezîdî Kur'an-ı Kerim'de yer alan râ harfinden sonra ister aslı elif olsun ister Mushaf imlasında yâ'lı şekilde yazılsın bütün kelimeleri imale ile okur.[906] "يَرى" "بشرى" "افترى". Diğer bir ifadeyle zevat-ı râ'ları imale yapmaktadır. Yusuf suresi 19. ayette yer alan "قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا غُلَامٌ" "بُشْرٰى" kelimesinde üç vecih almaktadır: Fetha, imale ve beyne. Yine "الابرَارِ", "قَرَارٍ", "الاشرَارِ" gibi öncesi fethalı olan birinci râ harfinde imale yapmaktadır. Burada imalenin gerçekleşmesi için sonrasında gelen râ harfinin kelimenin son harfi ve mecrur olması gerekmektedir.[907] Yezîdî kelimenin son harfi kesrâlı râ'dan önce bulunan eliflerde de imale yapmaktadır. (الدَّارِالنَّارِ). Yalnız üç kelimede fetha ile okumaktadır ki bu kelimeler: "وَالْجَارِ" (Nisa 36), "جَبَّارِينَ" (Maide 22) ve "اَنْصَارِي" (Âl-i İmran 52).[908] Ayrıca İmam Yezîdî: "رَأَى-رأهَا" kelimelerindeki hemzelerde, vakf hâlinde sonrası sakinse "رءا الشمس" gibi yerlerde (son yer vasl hâlinde fetha sesiyle okunur), hurûfu mukatta harflerinde bulunan râ ve hâ (هٰ) harflerin-

---

903 Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî İbn Haleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedî'* (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.), 106; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 121; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 365.

904 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 28.

905 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 76; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 129-130; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 85.

906 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 30; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 14 Mukaddime kısmı.

907 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 30.

908 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 30; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 14 Mukaddime kısmı.

de, nerede gelirse gelsin "التورٰة" ve "الكافرين" kelimelerinde ki râ ve kâf harflerinde, İsrâ 72'deki birinci "أعمٰى" kelimesinde, Tevbe 109'da "هَارٍ" kelimesinde ve "النَّاسِ" kelimesinde fetha öncelikli olmak üzere ikinci vecih olarak imale ile okumaktadır.[909]

İmam Yezîdî Tâhâ 58. ayette yer alan "سِوًى" kelimesinde, Kıyâmet 36'da "سُدًى" kelimesinde vakf hâlinde beyne yaparak okumaktadır. Yine "فُعلى-طُوبَى-تَقْوَى-مُوسَى-فَعلى-فِعلى-عِيسَى) beyne yaparak okumaktadır. Ayrıca 11 surenin ayet sonlarında (Tâhâ, Necm, Mearic, Kıyâmet, Naziat, Abese, A'la, Şems, Leyl, Duha ve Alak) tenvinden bedel olan eliflerde (هَمْسًا) (أمْتًا) beyne yapmaktadır denilse de râci olan görüş imale yaptığıdır.[910]

Basra kıraat imamlarından fonetikle alakalı imale-beyne-fetha seslerini kıraatinde daha çok barındıran İmam Ebû Amr'dır. Ebû Amr, zevatı râ harflerinin bulunduğu yerlerde ve elifi mütetarrife olan kelimelerde imale ile okumaktadır.[911] Sonrasında esreli râ harfi bulunan "على ابصَارِهِمْ", "القهَّارِ", "صَبَّارٍ" vb. kelimelerin eliflerinde, "الابرَارِ", "قَرَارٍ", "الاشرَارِ" örneklerinde olduğu gibi bir kelimede tekrarlanan râ harflerinin birincisinde (yalnız Nisâ 36. ayetinde "وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ" imale yoktur), râ harfi aynel fiilde bulunan kelimelerde "بخَارِجٍ", "مَارِدٍ", râ harfinin lamel fiilinde merfu veya mensup hâlde geldiği yerlerde "يُولِجُ النَّهَارَ", "العزيز الْغَفَّارُ", aynı şekilde sonunda yâ harfinden çevrilmiş elif bulunan râ harflerinde "تَرَى", "يَرَى", " التَّوْرٰة", "تَتَمَارَى", "القُرَى", "أسْرَى", "بُشْرَى", sonrasında yâ harfinden dönüşmüş elif bulunan fethalı hemzelerde "رَءَا كَوْكَبًا", "فَرَءَاهُ حَسَنًا", "وَلَقَدْ رَءَاهُ" imale yaparak okumaktadır.[912]

Ebû Amr "الكَافِرِينَ" kelimelerinin nasp ve cer hâlinde imale ile okurken, aynı kelimenin müfred "أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ" ve merfu "هُمُ الْكَافِرُونَ" hâlinde fetha yaparak okumaktadır.[913] Ebû Amr "النَّاسِ" kelimelerinin mecrur olarak geldiği yerlerde "بِالنَّاسِ" hulf ile okumaktadır.[914]

---

909 Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 6; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 30-31.
910 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 31.
911 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 56.
912 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 56-59; Dânî, *et-Teysîr*, 219-221.
913 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 60.
914 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 60; Dânî, *et-Teysîr*, 222-223.

Ebû Amr "يَا وَيْلَتَى", "يَا حَسْرَتَى", "أَنَّى", gibi kelimelerde beyne yaparak okumaktadır.[915] Ebû Amr Yusuf suresi 5. ayette yer alan "رُءْيَاكَ" kelimesini beyne yaparak okumaktadır.[916]

Ebû Amr "فُعلى-فَعلى-فِعلى" kalıbında gelen kelimelerdeki elif-i maksuraları (يَحْيَى-مُوسَى-عِيسَى-الْمَوْتَى-مَرْضَى-اِحْدَى-سِيمَاهُمْ-الدُّنْيَا-الْقُصْوَى-رُءْيَاكَ-الْوُسْطَى-طُوًى) beyne yaparak okumaktadır.[917] Aynı yerleri Yezîdî imale yapmaktaydı. Kelimenin sonunda yâ harfinden çevrilmiş elif bulunan her kelimede beyne yaparak okumaktadır. (إِذَا هَوَى-وَمَا غَوَى). Elif harfinden sonra "هَا" harfi bulunan kelimelerde "مُنْتَهَاهَا", "يَخْشَىٰهَا", fakat "ذِكْرَىٰهَا" örneğinde olduğu gibi elif harfinden önce râ harfi bulunan yerlerde imale yapar.[918]

Ebû Amr 10 surenin ayet sonlarında (Tâhâ, Necm, Kıyâmet, Naziât, Abese, A'la, Şems, Leyl, Duhâ ve Alak) tenvinden bedel olan eliflerde (أَمْتًا) (هَمْسًا) beyne beyne yapmaktadır.[919] Fakat sonunda râ harfi bulunan kelimelerde Ebû Amr'ın imale yaptığı daha önce ifade edilmişti. Yezîdî ise Meâric suresinin dâhil olmasıyla birlikte 11 surenin ayet sonlarında beyne yaptığı daha önce ifade edilse de asıl olanın imale ile okuduğu görüşüydü. Ayrıca Ebû Amr; Ğafir, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhan, Câsiye ve Ahkâf surelerinin başında yer alan "حٰم" harflerindeki hâ harfini beyne yaparak okumaktadır.[920] Bu harflerin ve Yusuf suresi 84'te yer alan "يَا أَسَفَى" kelimesinin hem fetha hem beyne beyne okuyuşu da rivayet edilmiştir.[921]

3.2.5. İki Hemze: Tahkik- Teshil-İskât

İki hemzenin art arda bir araya geldiği yerler Basra imamlarınca farklı vecihlerle okunmuşlardır. İki hemzenin bir araya geldiği yerler; aynı kelimede bulunan-iki ayrı kelimede bulunan hemzeler şeklinde iki kısımda toplanabilir. Bu hemzeler tahkik, teshil, ibdâl ve iskât vecihleriyle okunmaktadır. Hemze yumuşatma yapılmadan mahrecinden çıktığı gibi okunmasına tahkik, hemzenin yumuşatılarak harekesi cinsinden olan hemze-elif veya hemze-yâ

915 Dânî, *et-Teysîr*, 210.
916 Dânî, *et-Teysîr*, 216.
917 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 63.
918 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 64-65.
919 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 65.
920 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 65.
921 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 66.

veya hemze-vâv arasında bir sesle hâ "ه"'ya benzetmeden okumaya teshil, hemzeyi hazf (silmeye) edip düşürmeye de iskât denmektedir.[922]

3.2.5.1. Bitişik Bulunan İki Hemze

Aynı kelimede bulunan hemzeden kastedilen hemzelerden birinin istifham hemzesi olmasıdır. Bu iki hemze yan yana yazıldığı için "مُتَجَاوِرَتَان" veya "مُتَلَاصِقَتَانِ" şeklinde ifade edilmiştir.[923] Dolayısıyla aynı kelimede bulunmasından ötürü bitişik iki hemze başlığını verdik. Bu hemzelerin okunuşu harekelerinin durumuna göre farklı okunmaktadır. Bitişik olan hemzelerin harekelerinin farklı şekilde geldiği üç durum bulunmaktadır. Bunlar; iki hemzenin fethalı olması, birinci hemzenin fethalı ikinci hemzenin kesralı olarak gelmesi ve son olarak birinci hemzenin fethalı ikincisinin ötre hareke ile geldiğidir.[924]

a- İki hemzenin fethalı olduğu vecihler (ءَ اَنْتَ-ءَ اَنْذَرْتَهُمْ – ءَ أَعْجَمِيٌّ – ءَ أَسْجُدُ)

1. Birinci hemzeden sonra "elif" harfi dâhil ederek ilk hemzeyi uzatmak ve ikinci hemzeyi teshilli okumak. Bu okuyuşu yapan imamlar; Ebû Amr ve Yezîdî'dir.
2. İlk hemzeyi tahkikli, ikinci hemzeyi teshilli okumak. İlkinden farklı olarak burada, iki hemzenin arasına ayrıca bir "elif" harfi getirilmez. Yani med yapılmaksızın okunur. Ya'kûb'un ravilerinden Ruveys bu vechi almaktadır.
3. Tahkik; her iki hemzenin harekesini vererek okumak. Hasan-ı Basrî ve İmam Ya'kûb'un ravilerinden ikincisi Ravh tahkik vechini almaktadır. Fakat Fussilet 44'teki kelimeyi "أَعْجَمِيٌّ" şeklinde tek hemze ile okumaktadır.[925] Yine Hasan-ı Basrî istisna olarak "هَا أَنْتُمْ" kelimesinde teshil yapmaktadır.[926]

---

922 Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/815.

923 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 49; Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 63.

924 İlgili vecihlere dair ayrıntılı bilgi için bk. Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 206; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 14-15; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 17 Mukaddime; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 134-135; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 49-50; Dânî, *et-Teysîr*, 161-162; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 208-216; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 25; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 77; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 127-128; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 3; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 16-17; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 3; Kılıç, *Ebû Amr Nafi ve Asım Kıraatleri*, 59-62.

925 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 15.

926 Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 17 Mukaddime kısmı.

b- İlk hemzenin fethalı ikinci hemzenin kesralı olarak olduğu vecihler (-ءَإِنَّكُمْ)

1. Birinci hemzeden sonra "elif" harfi dâhil ederek ilk hemzeyi uzatmak ve ikinci hemzeyi teshilli okumak. Bu okuyuşu yapan imamlar: Ebû Amr, Yezîdî'dir.
2. İkinci hemzeyi teshilli okumak. Ruveys bu vechi almaktadır.
3. Tahkik; her iki hemzenin harekesini vererek okumak. Hasan-ı Basrî ve İmam Ya'kûb'un ravilerinden ikincisi Ravh tahkik vechini almaktadır.

c- İlk hemzenin fethalı ikincisinin ötre hareke olduğu vecihler

Bunlar Kur'an-ı Kerim'de üç yerde bulunmaktadır. Ali İmran suresi 15. ayette, Sad suresi 8. ayette ve Kamer suresi 25. ayette geçmektedir.[927]

1. Birinci hemzeden sonra "elif" harfi dâhil ederek ilk hemzeyi uzatmak ve ikinci hemzeyi teshilli okumak. Bu okuyuşu yapan imamlar: Ebû Amr ve Yezîdî'dir.
2. İlk hemzeyi tahkikli, ikinci hemzeyi teshilli okumak. Birinci vecihten farkı iki hemze arasında med harfi olmaksızın okunmaktadır. Ebû Amr, Yezîdî ve Ruveys bu vechi almaktadırlar. Ebû Amr ve Yezîdî birinci vechi de alarak iki şekilde ilgili yerleri okumaktadır.
3. Tahkikli okuyuş vechi. Yani her iki hemzeyi de okumak. Basra kıraat imamlarından Hasan-ı Basrî ve İmam Ya'kûb'un ravilerinden ikincisi Ravh iki hemzeli yerlerin ister bitişik ister farklı kelimelerde olsun tahkik vechi ile okumaktadır. İstisna olan dört kelime vardır ki[928] bunlarda Hasan-ı Basrî ikinci hemzeyi med harfine çevirerek ibdâl ile okur: "ءَانْ يُؤْتَى" (Âl-i İmran 3:73), "ءَاَذْهَبْتُمْ" (Ahkâh 46:20), "ءَانْ جَاءَهُ الْأَعْمَى" (Abese 80:2), "ءَاذَا تُتْلَى عَلَيْهِ ءَايَاتُهَا" (Mutaffifîn 83:13).[929] "اَ انْ كَانَ ذَا مَالٍ" (Kalem :14), "اِنَّ لَكُمْ-اَانَّ" (Kalem :38-39).[930]

---

927 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 49.

928 Ehvâzî, istisna olan yerlerin 6 kelimede olduğunu ifade etmiş olmasına rağmen dört kelimeyi metin içerisinde ele almıştır. Diğer iki kelime Kalem suresi 14. Ayet ve 38-39. Ayetlerde geçen aynı iki kelimedir.

929 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 206; Kâdî, *Kırââtü'ş-şâzze*, 21.

930 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 14.

3.2.5.2. Farklı Kelimede Bulunan İki Hemze[931]

İlk hemze birinci kelimenin son harfi, ikinci hemze ise sonraki kelimenin ilk harfi olarak geldiği yerlerde hemzeler, aldığı hareke durumuna göre farklı vecihlerde okunmaktadır. İki kelimede bulunan hemzeler iskât, tahkik ve teshil vecihleriyle okunmaktadır. Hasan-ı Basrî ve Ravh tahkik vechiyle, Ruveys ikinci hemzeleri teshil vechiyle, Ebû Amr ise birinci hemzeyi iskât ederek medli ve kasrlı şekilde okumaktadır. Yezîdî harekeleri aynı olan yerlerde iskât, harekeleri farklı olarak gelen hemzelerde beş farklı vecih almaktadır. Vecihler sadece vasl hâlinde cereyan etmektedir. Vakf hâlinde veya ikinci kelimeden ibtida yapıldığı durumlarda tahkik vechi alınmaktadır.[932]

a- Her iki hemzenin fethalı olduğu yerler: "جَاءَ أَجَلُهُمْ -جَا أَجَلُهُمْ" (Yunus 49.) "السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ -السُّفَهَا أَمْوَالَكُمْ" (Nisa 5), "تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ" (Arâf 47).

b- İki hemzenin de esreli olarak geldiği yerler: "هٰؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ - هٰؤُلَا إِنْ" (Bakara 31), "مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا" (Nisa 22), "عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ" (Nur 33), "بِالسُّوءِ إِلَّا" (Yusuf 53).

c- İki hemzenin de ötreli olarak geldiği yer Kur'an-ı Kerim'de sadece bir yerde bulunmaktadır. Ahkâf 32. ayette "مِنْ دُونِهِۦٓ اَوْلِيَآءُ أُولَٰٓئِكَ" yer almaktadır. Bu iki hemzenin art arda geldiği yerde "ط" durağı vardır. Dolayısıyla iki hemzeyle alakalı vecihler sadece vasl hâlinde gerçekleşmektedir.

1. İskât ile okuma; **a, b, c** maddelerinde Ebû Amr birinci hemzeyi iskât (düşürmek) edip, ikinci hemzeyi tahkik ederek meddi muttasıl (2 elif) ve meddi tabii (1 elif) olmak üzere iki vecih ile okumaktadır. Yezîdî birinci hemzeyi iskât ederek okumaktadır.[933]
2. Teshilli okuma; Ruveys ikinci hemzeyi teshil ederek okur.

---

931 Kılıç, *Ebû Amr Nafi ve Asım Kıraatleri*, 55-59.

932 İlgili vecihlere dair ayrıntılı bilgi için bk. Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 206; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 14-16; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 17 Mukaddime kısmı; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 136-138; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 77-82; Dânî, *et-Teysîr*, 164-166; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 49; Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 64; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 25; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 78; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 125-126; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 17-18; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 14; Kılıç, *Ebû Amr Nafi ve Asım Kıraatleri*, 55-59.

933 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 18.

3. Tahkikli okuma; Ravh her iki hemzede tahkik ile okumaktadır.[934]

d- İlk kelimede bulunan hemzenin harekesi fethalı, ikinci hemzenin harekesi kesreli olduğu yerler: Nâfî ve Ebû Amr böyle yerlerde ikinci hemzeyi teshilli okur. Ya'kûb'un ilk râvîsi Ruveys de aynı şekilde ikinci hemzeyi teshil ile okurken Ravh tahkik ile okumaktadır.[935] Yezîdî ikinci hemzeyi; hemze ile yâ arasında teshilli, Hasan-ı Basrî tahkik ile okumaktadır. "لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَاۤءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ" (Maide 101.)

e- İlk kelimede bulunan hemzenin harekesi ötreli, ikinci hemzenin harekesi kesreli olduğu yerler: Ebû Amr böyle yerlerde iki vecih alır. Öncelikle birincide olduğu gibi, ikinci hemzeyi teshilli okur. İkinci vecihte ise; ikinci hemzeyi kesralı bir "وِ" harfine ibdâl ederek okur. Ya'kûb'un ilk râvîsi Ruveys de aynı şekilde ikinci hemzeyi vâv harfine ibdâl ederek okumaktadır. Ravh ise tahkik okur.[936] Yezîdî burada hocası gibi iki vecihle okumaktadır. Vâv harfine ibdâl edilerek okuma vechi mukaddemdir. Hasan-ı Basrî tahkik okumaktadır. "يَهْدِي مَنْ يَشَّاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ" (Bakara 142).

f- İlk kelimede bulunan hemzenin harekesi esreli, ikinci hemzenin harekesi fethalı olduğu yerler: Bu gibi yerlerde ikinci hemze fethalı "يَ" harfine ibdâl edilerek ve tahkik vecihleriyle okunmaktadır. Ebû Amr ve Ruveys ibdâl vechini alırken, Ravh hemzeleri tahkikli okumaktadırlar. Yezîdî hocasıyla aynı vechi alırken, Hasan-ı Basrî'nin okuyuşu Ravhla ittifak etmektedir. "وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهٖ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاۤءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ فِيْٓ اَنْفُسِكُمْ" (Bakara 235).

g- İlk kelimede bulunan hemzenin harekesi ötreli, ikinci hemzenin harekesi fethalı olduğu yerler: Ebû Amr ve Ruveys bu gibi yerlerde ikinci hemzeyi fethalı "وَ" harfine ibdâl ederek okurlar. Ravh ise tahkikli okur.[937] Bir önceki vecihte olduğu gibi Yezîdî hocasıyla aynı vechi alırken, Hasan-ı Basrî'nin okuyuşu Ravhla ittifak etmektedir. "اَنْ لَوْ نَشَّاۤءُ اَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ" (Arâf 100).

h- İlk kelimede bulunan hemzenin harekesi fethalı, ikinci hemzenin harekesi ötreli olduğu yer: Kur'an-ı Kerim'de sadece Mü'minûn suresi 44. ayette yer almaktadır. Ebû Amr ve Ruveys ikinci hemzeyi teshil ile okunan

---

934 Bedir Ahmed el-Ali - Muhammed Fellâh Mendikâr (ed.), *Mushafu Devleti Kuveyt li'l-kırââti'l-aşera* (Kuveyt: Kuveyt Devleti, 2022), 77,81, 156, 242, 506.

935 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 124.

936 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 22.

937 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 163.

vechi alırken Ravh her iki hemzeyi de tahkik ile okumaktadır.[938] Yezîdî ikinci hemzeyi; hemze ile vâv arasında olacak şekilde teshil ile okurken Hasan-ı Basrî tahkik ile okumaktadır. "كُلَّمَا جَٓاءَ اُمَّةً رَسُولُهَا" (Mü'minûn 44).

3.2.6. İbdâl

İbdâl; Terim olarak kelimede telaffuz kolaylığı ve akıcılık sağlamak amacıyla bir harfin yerine mahreç veya sıfatça ona yakın başka bir harfi getirmeyi ifade etmektedir.[939] Kıraat ilminde ise daha çok sakin hemzenin öncesinde bulunan harfin harekesine göre dönüşmesidir. Sakin hemzenin makablindeki harf dammeli olduğu zaman hemze "vâv" harfine (مُؤمِنُون), kesralı olduğu zaman hemze "yâ" harfine (شِئتُمْ), fethalı olduğunda ise "elif" harfine (لَمْ يَأتُوكَ) ibdâl edilerek okunmasıdır. Dili bağımlılıktan kurtaran, ona serbestlik ve akıcılık kazandıran, mana ve şekil yönünden güzelleştirip zenginleştiren morfolojik ve fonetik bir olgu olan ibdâl, kıyasi değil semai olmakla birlikte ona götüren sebebin ya zaruret veya söyleyiş kolaylığı sağlaması ya da sanat gereği olması gerektiği belirtilmektedir.[940] Ayrıca hemzenin tahkikli vechiyle ibdâl vechi arasında ses-anlam ilişkisi bulunmaktadır.[941]

Basra kıraat imamlarından Ebû Amr ibdâl vechini uygulamaktadır.[942] Öğrencisi ve şaz kıraat imamı Yezîdî de hocasına muvafakat edip aynı okuyuşu yapmaktadır.[943] Ebû Amr'ın kıraatinde ravilerden Sûsî (ö. 261/874) genellikle aynel ve lamel fiilinde bulunan sakin hemzeleri kendinden önceki harfin harekesine uygun bir harfe ibdâl ederek okumaktadır. Ebû Amr'ın diğer ravisi Dûrî (ö. 248/862) ve Ya'kûb genelde tahkik vechiyle okumaktadır.[944] Ebû Amr sakin hemzenin cezm alameti (نَنْسَأهَا) olarak geldiği yerlerde

938 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 345.

939 Mehmet Ali Sarı, "İbdâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/263.

940 Ebü'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *Sırru sınâ'ati'l-irab*, thk. Hasan Hindâvî (Dimeşk/Suriye: Dâru'l-Kalem, 1993), 1/69-70; Aktaran: Sarı, "İbdâl", 19/263.

941 İbdâl ve tahkik vechi ile okunan ayetlerdeki fonetiğin ses-anlam üzeri üstüne etkisine dair örnekler için bk. Çağıl, *Kur'an Belâgati ve Fonetiği*, 449-453.

942 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 131.

943 Bennâ, *İthâf*, 1/200; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/821.

944 Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 2-3; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 2.

de tahkik ile okumaktadır.[945] Yine (مُؤْصَدَة), (رِئْيًا), (تُؤْوِي) gibi kelimelerde de ibdâl etmeksizin okumaktadır.[946]

Hasan-ı Basrî: "أَنْبِيهِمِ" (Bakara 33), "نَبِّيهِمِ" (Hicr 51, Kamer 28), " يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ" (Kehf 94, Enbiya 96) kelimelerinin ilk ikisinde hemzeyi yâ harfine son ikisinde ise hemzeyi elif harfine ibdâl ederek okumaktadır.[947]

Yezîdî müfret hemzeyle alakalı belirli kelimelerde ibdâl, teshil ve hazf/iskât vecihlerini almıştır. Yezîdî, Hasan-ı Basrî gibi "يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ" (Kehf 94, Enbiya 96) kelimelerinde hemzeleri elif harfine ibdâl ederek okumaktadır. Yine "هَاأَنْتُمْ" kelimesi nerede gelirse gelsin hâ harfinden sonra bir elif ilave ederek ikinci hemzede teshil yapmaktadır. Yezîdî, Ahzab 4, Mücadele 2 ve Talak 4. ayetlerde yer alan "وَالَّٓئِۦ يَئِسْنَ" kelimesindeki hemzeden sonra bulunan yâ harflerini hazfederek iki vecihle okumaktadır. İlk olarak hemzeyle yâ arası bir sesle teshilli okuma ki burada tevassut (2) ve kasr şeklinde almaktadır. İkinci olarak ise sakin yâ harfine ibdâl ederek meddi lazım "وَالّٰيْ" şeklinde okumaktadır. Yezîdî Tevbe 30'da yer alan "يُضَاهِؤُنَ" kelimesinde hemzeyi hazf/iskât edip hâ harfinin ötresiyle "يُضَاهُونَ" şeklinde okumaktadır. Ahzâb 51'de "تُرْجِي" Tevbe 106'da "مُرْجَوْنَ" ki kelimelerde de cîm harfinden sonra bir dammeli hemze ilavesi ile (تُرْجِيءُ- مُرْجَئُونَ) okumaktadır. Yine ihlas suresi 4'te yer alan "كُفُوًا-كُفُؤًا" ve Kur'an'da birçok yerde bulunan "هُزُوًا-هُزُؤًا" kelimelerindeki vâv harflerini her zaman hemzeye ibdâl ederek okumaktadır. İmam Yezîdî Hûd suresi 27. ayette yer alan "بَادِيَ-بَادِىءَ" kelimesindeki yâ harfini fethalı hemzeye ibdâl ederken, Hucurât 14'te yer alan "يَلِتْكُمْ" kelimesine ise yâ harfinden sonra sakin bir hemze (يَئْلِتْكُمْ) ilave ederek okumaktadır. Yezîdî sakin olarak gelmiş hemzelerde iki vecihle okumaktadır ki ilk olarak tahkik vechini almaktadır. Bu okuyuş vechiyle hocasının ravisi kendi öğrencisi Dûrî'yle muvafakat etmiş olmaktadır. İkinci olarak ise faul, aynel veya lâmel fiilinde sakin olarak bulunan hemzeleri harekesi cinsinden bir harfe ibdâl ederek okumaktadır (يَامُرُ-الرَّاسُ-جِيتِ). Bu okuyuşuyla da Ebû Amr'ın diğer ravisi ve kendi öğrencisi Sûsî'ye muvafakat etmektedir.[948] Yezîdî beş yerde istisna olarak hemzeleri tahkik ile okumaktadır: 1- Hemzeler cezm alameti olarak sakin olduğunda (أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ), hemze emri hazır kalı-

945 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 131.
946 Koyuncu, "Kıraatlerin İhticâcı Bağlamında Dilbilimsel Tefsirler", 77.
947 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 15.
948 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 19-20.

bından geldiğinde (اِقْرَأْ), Hemze sakin olarak okunması ibdâl vechinden dile daha hafif gelen yerlerde (تُئْوِيهِ), ibdâl edildiğinde bir lehçeden başka bir lehçeye dönüşecek durumlarda (مُؤْصَدَةٌ) ve başka bir harften dönüşen hemzelerde (وَرِءْيًا), ibdâl etmeksizin okunmaktadır.[949]

3.3. İmam Ebû Amr Kıraati

Ebû Amr'ın kıraat metodolojisine ait Besmele, med, idğam, imale, beyne, fetha, ibdâl, nakil, ihtilas ve iskân ile alakalı okuyuş özelliklerine ait bilgileri bu başlık altında ele alacağız. Ayrıca Ebû Amr'ın eleştiriye maruz kalan kıraat uygulamalarına değineceğiz.

3.3.1. Besmele

İstiâze ve besmeleyle alakalı genel bilgileri ve Basra imamlarının okuyuşlarına dair vecihleri daha önce aktarmıştık. Burada Ebû Amr'a ait; iki sure arası vecihlerle Tevbe suresine ait okuyuş çeşitlerinin yanında Ebû Amr'ın istisna olarak "اَلْأَرْبَعَةُ الزُّهْر" (dört çiçek) diye isimlendirilen surelerdeki vecihlerine yer vereceğiz. Bu "dört çiçek" sureler: 1-Müddessîr ile Kıyâme arası, 2-İnfitâr ile Mutaffifîn arası, 3- Fecr ile Beled arası, 4- Asr ile Hümeze arasıdır.[950]

İki sure arasında Ebû Amr: sekte ve vasl vecihlerini almaktadır. Ancak Ebû Amr'dan iki sure arası besmele vechi de rivayet edilmektedir. Dolayısıyla besmele için üç farklı vecih olup bunlar; vakfı kül, vakfı evvel vaslı sânî ve vaslı kül'dür.[951] Toplamda Ebû Amr'ın iki sure arasında 5 vechi bulunmaktadır. Yalnız kıraat ilminde önemli bir yeri olan Endülüslü âlim Ebû Amr ed-Dânî iki sure arasında Ebû Amr'ın besmele çekmediğinin sabit olduğunu aktarmaktadır.[952] Bu durumda aşağıda yer alan tablodaki ilk iki vecih alınmaktadır. Bununla birlikte Dâni "dört çiçek" diye isimlendirilen sureler arasında besmele getirmenin ihtilaflı olduğuna dair rivayetlere yer vermekle birlikte sadece bu surelerde alınabileceğini zımmen aktarmaktadır.[953]

---

949 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 20.

950 Dânî, *et-Teysîr*, 128.

951 Emânî binti Muhammed Âşûr Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât fi'l-kırâât* (Medâra'l-Vatan Li'n-Neşr, 2011), 188.

952 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 45; Dânî, *et-Teysîr*, 127; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 150.

953 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 46; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 150.

1	وَلَا الضَّآلِّينَ وصل بلا بسملة الٓمٓ
2	وَلَا الضَّآلِّينَ سكت بلا بسملة الٓمٓ
3	كُفُوًا اَحَدٌ قطع بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ قطع قُلْ اَعُوذُ
4	كُفُوًا اَحَدٌ وصل بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وصل قُلْ اَعُوذ
5	كُفُوًا اَحَدٌ قطع بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وصل قُلْ اَعُوذ

Enfâl ile Tevbe suresi arasında üç vecih bulunmaktadır bunlar: vakf, sekte ve vasl.

1	اِنَّ اللهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ وقف بَرَآءَةٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهٖ
2	اِنَّ اللهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ سكت بَرَآءَةٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهٖ
3	اِنَّ اللهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ وصل بَرَآءَةٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهٖ

Not: Nâs suresinden Fatiha suresine geçişte her halükârda Ebû Amr'a göre besmele getirilmelidir.

3.3.2. Med

Ebû Amr'ın med miktarlarının ölçüsü şöyledir:[954]

1	Meddi Tabii	1
2	Meddi Muttasıl	2 - Mertebeteyn 3
3	Meddi Munfasıl	Sûsî-1 Dûrî-2
4	Meddi Lazım	4 (Mısır tarikinde 3)
5	Meddi Arız	Tul (3), Tevassut (2), Kasr (1)
6	Meddi Lîn	Tul (3), Tevassut (2), Kasr (1)

954 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 132; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 66-71; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 47-48; Dânî, *Câmi'u'l-beyan*, 187-189; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 464-465; Bennâ, *İthâf*, 1/157-175; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 2; Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 189.

Ebû Amr vakf hâlinde lafızların son harfinin durumuna göre revm ve işmam kaidelerini de uygulamaktadır. Revmi esre ve ötre harekede; harfin harekesinin hafif bir sesle uygulayarak harekedeki sesi zayıflatırken, işmamı ise sadece ötre harekede; vakftan sonra dudakları öne doğru yumarak uygulamaktadır.[955]

3.3.3. İdğam

Kıraat ilminde idğamlı okumayı diğer imamlara göre en fazla gerçekleştiren Ebû Amr'dır. O'na göre idğam; "Arapların dillerinde icra edilen ve dili süslü kılan bir kelamdır."[956] Ebû Amr, peş peşe gelen iki aynı harften birini diğerine idğam ederek okumaktadır. (الرَحِيمِ مَلِكِ, فِيهِ هُدًى, قِيلَ لَهُمْ, لذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ, جَعَلَ لَكُمْ, وَنَحْنُ نُسَبِّحُ, اَعْلَمُ مَا, اِنَّهُ هُوَ, وَيَسْتحيُونَ نِسَاءَكُمْ, حَيثُ ثَقِفْتُمْ, اَمْرِ رِبِّكُمْ, وَقَعَ عَلَيكُمْ,). Yalnız bu harflerden müdğam olacak olan harfin öncesi idğamlı gelen mudaf fiil (اُحِلَّ لَكُمْ) olmamalıdır.[957]

Ebû Amr'ın idğama dair okuyuşları şöyledir: Ebû Amr "قَدْ" kelimesinde bulunan dâl harfinden sonra "ص-س-ش-ج-ذ-ز-ض-ظ" harflerinden biri gelirse dâl harfini idğam ederek okur.[958] Örnek kelimeler "لَقَدْ صَدَقَ اللهُ" (Fetih 24.), "لَقَدْ سَمِعَ اللهُ" (Âl-i İmrân 181.), "قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا" (Yusuf 30.), "وَلَقَدْ جَاءَهُمْ" (Nahl 113), "وَلَقَدْ ذَرَأْنَا" (A'râf 179.), "وَلَقَدْ زَيَّنَّا" (Mülk 5.), "وَلَقَدْ ضَرَبْنَا" (Zümer 27.), " فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ" (Talak 1.)[959]

Ebû Amr "اِذْ" kelimesindeki zâl harfini şu altı harfe "ج-ز-س-ت-ص-د" idğam ederek okumaktadır: "وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ" (Bakara 125.), "اِذْ زَغَتِ الْأَبْصَارُ" (Ahzâb 10.), "اِذْ سَمِعْتُمُوهُ" (Nûr 12.), "اِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ" (Bakara 166.), "وَاِذْ صَرَفْنَا اِلَيْكَ" (Ahkâf 29), "اِذْ دَخَلُوا" (Hicr 52.) örneklerinde olduğu gibi zâl harfini sonrasında gelen harflere idğam etmektedir.[960] Ebû Amr dışında zâl ذ harfini, cîm ج harfine idğam eden başka kıraat imamı yoktur.[961]

Ebû Amr mazi fiilin müfret müennes kalıbında bulunan tâ harflerini sonrasında gelen "ث-ص-ظ-س-ج-ز" harflerine idğam ederek okumaktadır: "كَذَّبَتْ ثَمُودُ" (Şuara 141), "رَجُبَتْ ثُمَّ" (Bakara 25), "حَصِرَتْ صُدُورهُمْ" (Nisa 90), " كَانَتْ

---

955 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 74.
956 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/594.
957 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 116.
958 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 51.
959 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 119.
960 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 51.
961 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 119.

ظَالِمَةً” (Enbiya 11), “أَنْبَتَتْ سَبْعَ” (Bakara 261), “نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ” (Nisa 52), “ خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا” (İsrâ 97) örneklerinde olduğu gibi.[962]

Ebû Amr, yukarıda açıklanan şu üç “قَدْ-إِذْ--تْ” harfleri idğam ederek okumaktadır. İlk iki kelime belirliyken tâ harfinin herhangi bir mazi fiilin sonunda yer alması yeterlidir. Burada idğam edilen harfler “ص-س-ش-ج-ذ-ز-ج-ز-س-ت-ص-د-ض-ظ”, ve “ث-ص-ظ-س-ج-ز” tekrarlananlar dışında 11 harftir. Her üç grupta da şu dört harfte “س-ش-ج-ز” idğam ortak olmakla birlikte “ظ” harfi sadece iki yerde aynı olarak geçmektedir.

Dâl harfi, peltek diye dilimizde isimlendirilen zâl ذ harfine öncesi sakin ve kendi harekesi esre ise idğam edilir; “مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ” (Bakara 52), fakat kendi harekesi fetha ise idğam edilmez; “فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذٰلِكَ” (Âl-i İmrân), aynı durum dâl harfinin, ض dâd harfine idğamında da söz konusudur; “مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ” (Yunus 21), “نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ” (Hud 10).[963]

Ebû Amr “هَلْ” kelimesindeki lâm harfini üç yerde (Mülk 3, Hakka 8 ve Mutaffifîn 14’de[964]) sonrasında gelen tâ harfine idğam etmektedir.

Beş yerde (Nisa 74, Ra’d 5, İsrâ 63, Tâhâ 97 ve Hucurât 11’de) bâ harfini fâ harfine idğam etmektedir.[965]

Ebû Amr Kur’an’ın neresinde gelirse gelsin ث harfini, ت harfine (أُورِثْتُمُوهَا), ذ harfini ت harfine (فَنَبَذْتُهَا), öncesinde خ harfi bulunan yerlerde zâl ذ harfini, ت harfine (أَخَذْتُمْ), iki yerde د harfini, ث harfine (وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدنيا/الاخرة) idğam ederek okumaktadır.[966] Yine Meryem suresinin başında yer alan 1. ayetin sonundan ikinci ayete geçerken hurûfu mukatta harfi idğam edilerek okunmaktadır.[967] (كٓهٰيٰعٓصٓ- ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ) صَادْ ذِكْرُ

Bâ ب harfinin mîm ve fâ “م-ف” harflerine idğamı şu şekildedir: Bakara 284 “وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَّاءُ” Hûd 42’de “ارْكَبْ مَعَنَا” bâ mîm harfine idğam edilerek okunur. Nisa 74, Rad 5, İsra 63, Tâhâ 97 ve Hucurât 11’de “وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولٰئِكَ” bâ harfi fâ harfine idğam edilerek okunur.[968] Şayet önce mîm harfi gelir de

---

962 İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb‘a*, 119-120; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 52.
963 İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb‘a*, 118.
964 Abdülmün’im Salih Ferc, “Mushafu’l-Basriyyîn”, 588.
965 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 52.
966 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 53.
967 Ümmü Velid, *Usûlü’n-neyyirât*, 207.
968 İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb‘a*, 118; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 52; Ümmü Velid, *Usûlü’n-neyyirât*, 207.

ve mîm harfinden önceki harf sakin ise sonrasında gelen bâ harfine idğam yapılmaz "اِبْراهِيمُ بَنِيهِ-اَلْيَوْمَ بِجَالُوتَ" (Bakara 132-249).[969] Fâ ف harfi, bâ ب harfine idğam yapılmaz. Ancak sakin bâ harfi fâ harfine idğam edilir; "اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ" (Nisa 74).[970]

Nûn harfinin sakin olduğu durumda ortaya çıkan ihfa, izhar, idğam gibi kaidelerde kıraat imamları arasında çoğunlukla ittifak vardır.[971] Fakat nûn harfi harekeli ve öncesinde bulunan harfte harekeli ise kendisinden sonra gelen lâm harfine idğam edilerek okunmaktadır; "وَتَبَيَّنَ لَكُمْ" (İbrahim 45), " لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ" (Bakara 55), fakat nûn harfinden önceki harf sakin ise idğam yapılmaz; "وَتَكُونَ لَكُمَا" (Yunus 78), "قَدْ كَانَ لَكُمْ" (Âl-i İmrân 13).[972]

Kâf ك harfi, ق harfine, ق harfi de kâf ك harfine; iki farklı kelimede ve önceleri harekeli olduğunda idğam edilerek okunur. İki harf aynı kelimede olduğu vakit parantez içinde verilen bu kelimeler (خَلَقَكُمْ-رزقكم-طلّقكنَّ-مَا سَبَقَكُمْ بِهَا) dışında idğam edilmez.[973] Yine şu kelimelerde de idğam yapılmaz " وَلَا يحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ" (Yunus 65), "وَتَرَكُوكَ قَائِماً" (Cuma 11), "هُدْنَا اِلَيْكَ قَالَ" (Araf 156) çünkü burada müdğam olan birinci harften önceki harfler sakin olarak gelmiştir.[974]

Râ harfinin lâm harfine idğamı ihtilaflı olmakla birlikte Tur 48, " وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ" Bakara 58 ve Araf 161'de "نَغْفِرْ لَكُمْ خَطٰيٰاتِكُمْ" râ harfleri lâm harflerine idğam edilerek okunmaktadır. Ayrıca Dûrî, râ'nın idğamlı vechiyle birlikte izhar vechini de almıştır.[975] İbn Mücâhid, Ebû Amr'ın bu iki harfte yapılan idğamına şu ifadeleri kullanarak örnek ayetler verir: "Râ harfi ve lâm harfi harekeli olduğu zaman idğam edilir; "هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ" (Hud 78), "اِلَى أَرْذَلِ الْعُمْرِ لِكَيْلَا" (Nahl 70), Sakin râ harfi de; "يَغْفِرْ لَكُمْ" (Nuh 4), "يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ" (Münafikun 5) ve benzeri ayetlerde geldiği yerde idğam edilir."[976]

Sakin bir harf kendi gibi benzeri olan harekeli bir harfe uğradığı zaman idğamı misleyn olur. Bu durumda idğam dışında başka bir okuyuş vechi yoktur.[977] "اِذْ ذَهَبَ-يُدْرِكْكُمْ-اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ" örneklerinde olduğu gibi.

---

969 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 118.
970 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 121.
971 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 125.
972 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 118.
973 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 118.
974 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 121-122.
975 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 53-54; Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 207.
976 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 121.
977 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 125.

İstisna olup idğam olmayanlar: Müdğam olan birinci harf mudaf fiilse, müdğam tenvinliyse, birinci harf med harfi vâv/yâ ikinci harf olan müdğamun fih harekeli vâv/yâ ise (اَلَّذِي يَدُعُّ- وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصرٰى), merfu müfret müzekker muhatap zamirindeki (اَنْتَ) tâ harfi "اَفَاَنْتَ تَهْدِي" (Yunus 43) yine Kasas 86, İsra 84, Meryem 27'de bulunan tâ zamirleri sonrasında gelen tâ harfine idğam edilmez.[978] İki benzer harf bir kelimede yer aldığında, farklı kelime olan هُنَّ-هُمْ-نَا zamirlerinden önce gelen هـ-ن harflerinde idğam yapılmaz (وُجُوهُهُمْ-اِكْرِهِهِنَّ-اَتُحَاجُّنَنَا), yine "خَلَقَكَ" (kehf 37) kelimesinde idğam yapılmaz.[979]

3.3.4. İmale – Beyne – Feth

Basra kıraat imamlarından fonetikle alakalı imale-beyne-fetha seslerini kıraatinde daha çok barındıran İmam Ebû Amr'dır. Ebû Amr, zevatı râ harflerinin bulunduğu yerlerde ve elifi mütetarrife olan kelimelerde imale ile okumaktadır.[980] Sonrasında esreli râ harfi bulunan "القهَّارِ", "على ابصَارِهِمْ", "صَبَّارٍ" vb. kelimelerin eliflerinde, "الابرَارِ", "قَرَارٍ", "الاشرَارِ" örneklerinde olduğu gibi bir kelimede tekrarlanan râ harflerinin birincisinde (yalnız Nisa 36. ayetinde "وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ" imale yoktur), râ harfi aynel fiilde bulunan kelimelerde "بخَارِجٍ", "مَارِدٍ", râ harfinin lamel fiilinde merfu veya mensup hâlde geldiği yerlerde "يُولِجُ النَّهَارَ", "العزيز الْغَفَّارُ", aynı şekilde sonunda yâ harfinden çevrilmiş elif bulunan râ harflerinde "تَرَى", "يَرَى", " النَّوْرة", "تَتَمَارَى", "القُرَى", "أَسْرَى", "بُشْرَى", sonrasında yâ harfinden dönüşmüş elif bulunan fethalı hemzelerde "رَءَا كَوْكَبًا", "فَرَءَاهُ حَسَنًا", "وَلَقَدْ رَءَاهُ" imale yaparak okumaktadır.[981]

Ebû Amr "الكَافِرِينَ" kelimelerinin nasp ve cer hâlinde imale ile okurken aynı kelimenin müfred "أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ" ve merfu "هُمُ الْكَافِرُونَ" hâlinde fetha yaparak okumaktadır.[982] Ebû Amr "النَّاسِ" kelimelerinin mecrur olarak geldiği yerlerde "بِالنَّاسِ" hulf ile okumaktadır.[983]

---

978 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 116-117.
979 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 122.
980 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 56.
981 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 56-59; Dânî, *et-Teysîr*, 219-221.
982 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 60.
983 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 60; Dânî, *et-Teysîr*, 222-223.

Ebû Amr'ın ravilerinden Dûrî "يَا وَيْلَتَى", "يَا حَسْرَتَى", "أَنَّى", gibi kelimelerde beyne yaparak okumaktadır.[984]

Ebû Amr Yusuf suresi 5. ayette yer alan "رُءْيَاكَ" kelimesini beyne yaparak okumaktadır.[985]

Ebû Amr "فُعلى-فَعلى-فِعلى" kalıbında gelen kelimelerdeki elif-i maksuraları (يَحْيَى-مُوسَى-عِيسَى-الْمَوْتَى-مَرْضَى-اِحْدَى-سِيمَاهُمْ-الدُّنْيَا-الْقُصْوَى-رُءْيَاك-الْوُسْطَى-طُوَى) beyne yaparak okumaktadır.[986] Kelimenin sonunda yâ harfinden çevrilmiş elif bulunan her kelimede beyne yaparak okumaktadır (إِذَا هَوَى-وَمَا غَوَى). Elif harfinden sonra "هَا" harfi bulunan kelimelerde "مُنْتَهَاهَا", "يَخْشَىٰهَا" fakat "ذِكْرَىٰهَا" örneğinde olduğu gibi elif harfinden önce râ harfi bulunan yerlerde imale yapar.[987]

Ebû Amr 10 surenin ayet sonlarında (Tâhâ, Necm, Kıyâmet, Naziat, Abese, A'la, Şems, Leyl, Duha ve Alak) tenvinden bedel olan eliflerde (أَمْتًا) (هَمْسًا) beyne beyne yapmaktadır.[988] Ayrıca Ebû Amr; Ğafir, Fussilet, Şûrâ, Zühruf, Duhan, Câsiye ve Ahkâf surelerinin başında yer alan "حٰم" harflerindeki hâ harfini beyne yaparak okumaktadır.[989] Bu harflerin ve Yusuf suresi 84'te yer alan "يَا أَسَفَى" kelimesinin hem fetha hem beyne beyne okuyuşu da rivayet edilmiştir.[990]

Ebû Amr yukarıda da ifade edildiği gibi imale ve beyne yapılan kıraatin dışında kalan kelimeleri fetha sesiyle okumaktadır.[991] Örneğin şu lafızları fetha sesiyle okumaktadır:"أَبَى-سَعَى-الْهُدَى-الْعَمَى-الْمَوْلَى-الْمَأْوَى-وَمَأْوٰيه-مَثْوَايَ-مَحْيَايَ-الْاعْلَى-الْأَدْنَى-كُسَالَى-فُرِدَى-الْأَيَامَى-الْحَوَايَا".

3.3.5. İbdâl

İbdâl, sakin hemzenin öncesinde bulunan harfin harekesine göre dönüşmesidir. Sakin hemzenin makablindeki harf dammeli olduğu zaman hemze "vâv" harfine (مُؤمِنُون), kesralı olduğu zaman hemze "yâ" harfine (شِئْتُمْ), fethalı olduğunda ise "elif" harfine (لَمْ يَأْتُوكَ) ibdâl edilerek okunmasıdır.

---

984 Dânî, *et-Teysîr*, 210; Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 200.
985 Dânî, *et-Teysîr*, 216.
986 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 63.
987 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 64-65.
988 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 65.
989 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 65.
990 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 66.
991 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 67.

Basra kıraat imamlarından Ebû Amr ibdâl vechini uygulamaktadır.[992] Örneğin:يِبِسَ: بِئْسَ, يَاْخُذُونَ: يَاْخُذُونَ, يُومِنُونَ: يُؤْمِنُونَ ☚

Ebû Amr bazı istisnaları olmakla birlikte namazlarda yukarıdaki örneklerde olduğu gibi hemzeleri terk edip ibdâl vechiyle kıraatini yapardı.[993] Ancak kelimenin sonunda meczûm olması sebebiyle sakin olan (مَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ) hemzeler ile; emir sıygasında olan (اِقْرَأْ كِتَابَك) hemzeleri ve bu gibi "مُؤْصَدَة-رِءْيَا- تُؤْوِي" benzeri kelimelerde de ibdâl yapmamaktadır.[994]

Meddi munfasıl ile ibdâl bir arada geldiği zaman Ebû Amr'a göre mizan şu şekilde olmalıdır:[995]

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ

1- Dûrî: Hemze'nin tahkiki ve meddi munfasıl 1 elif (kasr) uzatılarak

2- Dûrî: Hemze'nin tahkiki ve meddi munfasıl 2 veya 3 (tevassut) elif uzatılarak

3- Sûsî: Hemze'nin ibdâli ve meddi munfasıl 1 elif (kasr) uzatılarak

Meddi munfasıl önce geldiğinde mizan şu şekildedir:

وَاِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰى اَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

1- Dûrî: Meddi munfasıl 1 elif (kasr) uzatılarak ve hemzenin tahkiki ile

2- Sûsî: Meddi munfasıl 1 elif (kasr) uzatılarak ve hemzenin ibdâli ile

3- Dûrî: Meddi munfasıl 2 veya 3 elif (tevassut) uzatılarak ve hemzenin tahkiki ile

3.3.6. Nakil

Hemzeyi hazfetmekle beraber harekesini öncesinde gelen sakin harfe vermektir. Örneğin (قُلْ اِنْ كَانَتْ) ayetini (قُلِ نْ كَانَتْ) şeklinde okumak gibi.[996] Ebû Amr Necm 50'de yer alan "عَادًا الْاُولَى" lafzını vasl hâlinde "عَادَ لُولَى" şeklinde okumaktadır. Dolayısıyla burada hem nakil hem hazf yapmaktadır.[997] Bu kelimedeki "الْاُولَى" lafzından ibtida yapıldığında ise şu vecihler ortaya çıkmaktadır:

---

992 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 131.

993 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 131.

994 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 131; Recep Koyuncu, *Aşere Kâideleri*, ed. Halil İbrahim Üren (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2023), 77.

995 Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 196.

996 Koyuncu, *Aşere Kâideleri*, 78.

997 Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 198.

1- "اَلُولَى" formuyla; fethalı hemze-i vasl ve lâm'ın dammesiyle

2- "لُولَى" formuyla; hemze-i vaslın hazfı ve lâm'ın dammesiyle

3- "اَلْاُولَى" formuyla; lâmı tarif ve hemze-i katının dammesi ve sonrasında vâv harfinin gelmesiyle Mushaf imlasında olduğu gibi okumaktadır.[998]

Ebû Amr "هُمْ" zamirlerini vasl hâlinde ه harfi kesralı veya öncesinde يْ harfi varsa mîm harfini esre ile okumaktadır.[999] "قُلُوبِهِمِ الْعِجْلُ" "يُرِ" "بِهِمِ الْاَسْبَابُ" "عَلَيْهِمِ الْقَتْلُ" "عَلَيْهِمِ الْمَسْكَنَةُ" ve "عَلَيْهِمِ الذِّلَّةُ" "عَلَيْهِمِ الْقِتَالُ" "يهِمِ اللهُ"

3.3.7. İhtilâs

Sözlükte "çalmak, aşırmak" anlamındaki *hals* kökünden türeyen ve revm ile kısmi benzerliği bulunan ihtilasa "harekeyi süratle telaffuz etmek" manası verilmiş, ayrıca "harekeyi gizli ve hafif bir sesle belli etmek; harekenin çoğunu veya üçte ikisini telaffuz etmek" gibi tarifler yapılmıştır.[1000] İhtilâs, üç harekede ve kelimenin sonu veya ortası fark etmeksizin kıraat esnasında, harekenin çoğunluğu (2/3) telaffuz edilerek yapılmaktadır. İbn Mücâhid Ebû Amr'ın "يَأْمُرُكُمْ-بَارِئِكُمْ" gibi lafızlarda ihtilas yaptığını aktarırken,[1001] Ebû Amr ed-Dânî bunun İbn Mücâhid'in tercihi olduğunu ifade etmektedir.[1002] Dolayısıyla Ebû Amr'ın kıraatinde ihtilas ile okunan lafızların iskân veya tam bir hareke ile okunması gerektiği görüşündedir. Bu gibi yerlerde raviler arasında farklı rivayetler bulunmaktadır. Dûri (hulf ile) ihtilas vechini alırken, Sûsî ihtilas yapılacak olan harfi sakin/cezimli (نِعْمَّا-بَارِئْكُمْ-ۦأْمُرْكُم-وَأَرْنَا-يَنْصُرْكُمْ) şekilde okumaktadır.[1003] Ayrıca Ebû Amr Yâsîn suresi 49. ayette yer alan "يَخِصِّمُونَ" kelimesindeki hâ harfinin fethasında ihtilas yapmaktadır.[1004]

3.3.8. İskânu'l-hâ ه

Ebû Amr "وهُوَ, فهُوَ, وَهِيَ, لَهُوَ, لَهِيَ, فَهِيَ" gibi zamirlerde yer alan hâ ه harfini iskân/cezm ederek okumaktadır.

---

998 Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 198.

999 Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 441.

1000 Fatih Çollak, "Revm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/32.

1001 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 154-155.

1002 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 76-77.

1003 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 174.

1004 Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 443.

Ebû Amr; "نِعْمَتَ", "رَحمَتُ", "اِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ" "قُرَّتُ" gibi kapalı tâ ة ile değil de açık şekilde yazılan bu gibi yerlerde vakf hâlinde kapalı tâ da olduğu gibi ه üzerine vakf yapmaktadır.[1005] Yine "كلمات" kelimesinde vakf hâlinde ه üzerine durulmaktadır.[1006] Ebû Amr Hûd suresi 85. ayette yer alan "بَقِيَّتُ" kelimesi üzerinde vakf hâlinde ه ile okumaktadır.[1007] Yusuf suresi 10 ve 15. ayette yer alan "غَيَابَتِ" kelimesinde, Rûm suresi 30'da yer alan "فِطْرَتَ" kelimesinde de benzer durum vardır. "مَعْصِيَتِ" "شَجَرَتَ" "ثَمَرَتٍ-بَيِّنَتٍ-سُنَّتَ-لِسُنَّتِ" "ابْنَتَ" kelimelerinde vakf hâlinde ه ile okunmaktadır.[1008] Ebû Amr, Âl-i İmrân 75. ayette yer alan "يُؤَدِّهِۦٓ اِلَيْكَ" kelimesini "يُؤَدِّهْ" şeklinde hâ ه harfinin iskânıyla okumaktadır. Aynı şekilde "نُؤْتِهِۦ-نُوَلِّهِۦ-نُصْلِهِۦ" kelimelerinde de hâ'nın iskânıyla okumaktadır.[1009]

3.3.9. Müfredât-ı Ebû Amr (Ferşu'l-hurûf)

Ebû Amr'ın kıraat metodolojisine ait Besmele, med, idğam, imale, beyne, fetha, ibdâl, nakil, ihtilas ve iskân ile alakalı okuyuş özelliklerine ait bilgileri daha önce ele aldık. Bu başlık altında Ebû Amr kıraatinin ferşu'l-hurûf bağlamında Mushaf imlasından farklı olarak fiil, isim ve harflerde meydana gelen farklılıklarına değineceğiz. Altı çizili olan kelimelerdeki farklı kıraati yalnız Ebû Amr gerçekleştirmiştir. (Fakat Yezîdî bu kelimelerde Ebû Amr'la aynı okuyuşu gerçekleştirmektedir. Muhalefet ettiği yerler Yezîdî'nin kıraatine dair başlıkta verilmiştir.) İtalik olarak verilen ayetler imam Ya'kûb'la ittifak etmektedir. Normal olarak (italik ve altı çizili olmadan) verilen kelimeler Hafs'a muhalefeti olan ancak kıraat-i aşereden biriyle ittifak edilenlerdir.

1. Fatiha Suresi

Ebû Amr Fatiha 4. ayetteki "مَلِكِ", elif olmaksızın okumaktadır. Yine üçüncü ayetin sonundan dördüncü ayete geçişte vasl hâlinde Sûsî idğamı kebir "مَلِكِ * الرَّحِيمِ" yapmaktadır.[1010]

1005 Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 219.
1006 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 219.
1007 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 231.
1008 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 439; Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 444.
1009 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 211.
1010 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 1.

2. Bakara Suresi

Bakara suresi 1. ayette[1011] Sûsî "هُدًى * فِيهِ" vasl hâlinde idğamı kebir uygulamaktadır. Bakara 9'da "يُخٰدِعُونَ" 10. ayette "يُكَذِّبُونَ" formlarıyla fiilin kalıplarını müfaale ve tefil bablarından getirerek okumaktadır.[1012] 48. ayette "وَلَا تُقْبَلُ" şekliyle müennes kalıbında, 51. ayette "وَعَدْنَا" formuyla, 54. ayette "بَارِئِكُمْ" cezimli ve hulf ile Dûrî rivayetinde hemzeyi kesralı şekilde ihtilas yaparak,[1013] 61. ayette zamir kesrelenerek "عَلَيْهِمِ الذِّلَّةُ", 67, 93, 169, 268 ayetlerde yer alan "يَأْمُرُكُمْ" 54. ayetteki "بَارِئِكُمْ" gibi iki vecihte okunmaktadır. Aynı ayette ve Bakara 231'de yer alan "هُزُوًا" kelimesi Ebû Amr'ın kıraatinde "هُزُؤًا" diye hemzeli okunmaktadır.[1014] Bakara 85'te "تَظَّاهَرُونَ" ve "تَفْدُوهُمْ" formuyla, 90 ve 105. ayette "يُنْزِلُ", 93'te "قُلُوبِهِمِ الْعِجْلُ" zamirdeki mîm harfinin kesrasıyla, 106. ayette "نَنْسَهَا" 168'de yer alan "وَأَرِنَا" Sûsî "وَأَرْنَا" şekliyle râ'nın iskânıyla, Dûrî râ'nın kesralı hâlinde ihtilasıyla okumaktadır.[1015] 260. ayette yer alan "أَرِنِي" de iskân ve ihtilas ile okunmaktadır. 140. ayette "أَمْ يَقُولُونَ", 142'de "قِبْلَتِهِمِ الَّتِي", 143'de "لَرَؤُفٌ" haliyle hemzeyi uzatmadan, 149'da "عَمَّا يَعْمَلُونَ" şeklinde, 166'da "بِهِمِ الْأَسْبَابُ" ve 167'de "يُرِ يهِمِ اللهُ" mîm'in kesrasıyla, 168, 208 Ayetlerde "خُطُوَاتِ" tâ'nın cezmiyle, 177'de "ليس البرُّ" râ'nın dammesiyle, 197'de "فَلَا رَفَثٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ" sê ve kâf harflerinin dammeli tenviniyle, 207'de "رَؤُفٌ" med olmaksızın هُزُؤًا kelimesinde olduğu gibi, 219'da "قُلِ الْعَفْوُ" vâv'ın dammesiyle, 233. ayette "لَا تُضَارُّ" haliyle râ'nın dammesiyle, 236'da "قَدْرُهُ" dâl harfinin cezmiyle, 245'te "فَيُضَاعِفُهُ" fâ harfinin dammesiyle, 246. ayette "عَلَيْهِمِ الْقِتَالُ" mîm'in kesrasıyla, 249'da "غَرفَةً" ğayn harfinin fethasıyla, 254. ayette "لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ" lâ'dan sonra gelen isimlerin fethasıyla, 259'da "نُنْشِرُهَا" zâ ز yerine râ harfiyle, 265'te "بِرُبْوَةٍ" râ'nın dammesiyle ve "أُكُلَهَا" kâf'ın cezmiyle, 271'de " فَنَعِمَّا" ayn harfinin ihtilasıyla ve "وَنُفَكِّرُ" formuyla, 272'de "يَحْسِبُهُمُ" sîn harfinin kesrasıyla, 280. ayette "وَأَنْ تَصَّدَّقُوا" sâd'ın şeddesiyle, 281'de "تَرْجِعُونَ يَوْمًا" tâ'nın fethası ve cîm'in kesrasıyla, 282'de "فَتُذْكِرَ" formunda "تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ" ة harflerinin dammesiyle, 283. ayette

---

1011 Bakara suresinin başında yer alan hurûfu mukatta harfi الم Kufe kıraatine göre ilk ayet sayılırken Basralı kıraat imamlarına göre ilk ayetin başlangıcı olmakta ve ayet لِلْمُتَّقِينَ kelimesinde son bulmaktadır.

1012 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 3.

1013 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 8.

1014 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 10.

1015 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 20.

"فَزُهُنَّ" şeklinde, 284'te "فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَّاءُ وَيُعَذِّبْ مَنْ يَشَّاءُ" ر-ب râ ve bâ harfleri cezimli olarak okunmaktadır.[1016]

3. Âl-i İmrân Suresi

Âl-i İmrân suresi 27. ayette "اَلْمَيْتِ-اَلْمَيْتَ" yâ harfleri cezimli, 30. ayette "رَؤُفٌ" hemze medsiz, 37'de "وَكَفَلَهَا" fâ harfi şeddesiz, "زَكَرِيَّاءُ" her geçtiği yerde sonuna hemze eklentisiyle, 48'de "وَنُعَلِّمُهُ" ve 57'de "فَنُوَفِّيهِمْ" muzârat harfinin nûn'uyla, 66 ve 119'da "هَا اَنْتُمْ" eliften sonra gelen hemzenin teshiliyle, 75'te "يُؤَدِّهْ" hâ ه harfinin iskânıyla, 78, 169, 178, 180 ve 188'de "وَلَا " "لِتَحْسِبُوهُ" "لَا يَحْسِبَنَّ-فَلَا يَحْسِبَنَّهُمْ" "وَلَا يَحْسِبَنَّ" "تَحْسِبَنَّ" sîn harfinin kesrasıyla ve son üç ayetteki fiiller yâ harfiyle, 79'da "بِمَا كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ" fiilin sülasi mücerred sığasıyla, 83'te "تُرْجَعُونَ" dammeli tâ ile, 93'te "تُنَزَّلُ" sülasi mücerred sığasıyla, 97'de "حَجُّ" hâ harfinin fethasıyla, 103'te "نِعْمَتَ", "رَحَمَتُ", "اِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ" gibi kapalı tâ ة ile değil de açık şekilde yazılan bu gibi yerlerde vakf hâlinde kapalı tâ da olduğu gibi ه üzerine vakf yapılır.[1017] 112'de "عَلَيْهِمِ الذِّلَّةُ" ve "عَلَيْهِمِ الْمَسْكَنَةُ" mîm harflerinin kesrasıyla, 115'te "وَمَا تَفْعَلُوا-فَلَنْ تُكْفَرُوهُ" muzârat harfinin tâ'sıyla, 120'de "وَلَا يَضِرْكُمْ" şeklinde, 145'te "نُؤْتِهْ-نُوتِهْ" Sûsî ikinci olarak ibdâl vechiyle, Dûrî hâ'nın iskânıyla, 146'da "وَكَأَيِّنْ" kelimesinde vakf hâlinde "وَكَأَيْ" yâ üzerinde nûn'u okumadan durulur ve "قُتِلَ" sülasi mücerred meçhul sığasıyla, 151'de "يُنْزِلُ" if'al bâbından, 154'te "كُلَّهُ" lâm'ın dammesiyle, "عَلَيْهِمِ الْقَتْلُ" mîm'in kesrasıyla, 157'de "تَجْمَعُونَ" formuyla, 160'ta "يَنْصُرْكُمْ" ihtilas ve râ'nın iskânıyla, 180'de "بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ" fiil yâ ile, 187'de " لَيُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا يَكْتُمُونَهُ" yer alan fiillerin muzârat harfinin yâ'sıyla okunmaktadır.[1018]

4. Nisâ Suresi

Nisâ suresi ilk ayette "تَسَّاءَلُونَ" sîn harfinin şeddesiyle, 12'de "يُوصِي" sâd harfinin kesrasıyla, 24'te "وَأُحِلَّ" hemzenin ve hâ'nın fethası, 29'da "تِجَارَةٌ" tâ'nın dammesiyle, 33'te " عَقَدَتْ" ayn harfinin bir elif uzatılmasıyla, 42 ve 77'de "عَلَيْهِمِ الْقِتَالُ -بِهِمِ الْأَرْضُ" mîm'in kesrasıyla, 66'da "اُو اخْرُجُوا" vasl hâlinde vâv'ın dammesiyle, 73'de "لَمْ يَكُنْ" şeklinde, 109'da "هَا اَنْتُمْ" hemzenin teshili ile, 114'te "فَسَوْفَ يُؤْتِيهِ" formunda, 115'de "نُوَلِّهْ-وَنُصْلِهْ" hâ'nın iskânıyla, 124'te "يُدْخَلُونَ" if'al babından meçhul sığasıyla, 128'de "يَصْلَحَا" şeklinde, 136 ve

---

1016 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 75-85; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 2-49.
1017 Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 219.
1018 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 83-85; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 50-76.

140'da "نُزِّلَ-أُنْزِلَ" meçhul sığalarıyla, 145'te "اَلدَّرَكِ" râ'nın fethasıyla, 152'de "نُؤتِهِمْ" 153'te "تُنْزِلَ" formlarında okunmaktadır.[1019]

5. Mâide Suresi

Mâide Suresi 2'de "إِنْ صَدُّوكُمْ" hemzenin kesrasıyla, 6'da "وَأَرْجُلِكُمْ" lâm'ı esreliyerek, 32'de "رُسْلُنَا" sîn'in cezmiyle, 42'de "لِاسُّحُتِ" hâ'nın dammesiyle, 45'te "وَالْجُرُوحُ- وَالسِّنَّ-وَالْأَنْفَ-وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ- وَالْعَيْنَ" 53'te "*وَيَقُولُ الذِينَ اٰمَنُوا*" lâm'ın fethasıyla, 57 ve 58'de "هُزُوًا" son harf hemzeyle, 57'de "وَالْكُفَّارِ" râ'nın kesrasıyla, 62-63'te "*وَاَكْلِهِمِ السُّحْتَ-قَوْلِهِمِ الْاِثْمَ*" hâ'ların dammesi, mimlerin kesrasıyla, 71'de "اَلَّا تَكُونُ" nûn'un dammesiyle, 95'te "فَجَزَاءُ مِثْلِ مَا" ilk kelimenin muzaf, مثل kelimesinin de muzafun ileyh olmasıyla, 101'de "يُنْزَلُ", 107'de "اَنَّهُمَا اسْتُحِقَّا", 112'de "يُنْزِلَ", 115'te "مُنْزِلُهَا" formlarında okunmaktadır.[1020]

6. En'âm Suresi

En'âm Suresi 23'te "ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ" tâ'nın fetsasıyla, 27'de "وَلَا نُكَذِّبُ-وَنَكُونُ" bâ ve nûn harflerinin dammesiyle, 32'de "يَعْقِلُونَ", 54'te "إِنَّهُ مَنْ-فَإِنَّهُ" hemzeler kesralı, 57'de "يَقْضِ الْحَقَّ" sâd harfi yerine (يَقُصُّ) dâd harfiyle, 61'de "رُسْلُنَا" sîn'in cezmiyle, 63'te "لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا" 64'de "قُلِ اللهُ يُنْجِيكُمْ" şeklinde, 81'de "يُنْزِلْ", 83'te "دَرَجَاتٍ" tâ tenvinsiz, 85'te "وَزَكَرِيَّاءَ" hemze eklentisiyle, 91'de "يَجْعَلُونَهُ-يُبْدُونَهَا وَيُخْفُونَ" fiiller gaib sığasıyla, 94'te "بَيْنُكُمْ" nûn'un dammesiyle, 95'te "اَلْمَيْتِ" yâ'nın cezmiyle, 96'da "وَجَعِلُ الَّيْلِ" 98'de "فَمُسْتَقِرٌّ" kâf'ın kesrasıyla, 105'te "دَرَسْتَ" 109'da "وَمَا يُشْعِرُكُمْ" râ'nın cezmi ve dammeli ihtilasıyla, "إِنَّهَا اِذَا" hemzenin kesrasıyla, 114'te "مُنْزَلٌ" şeklinde, 115'te "وَتَمَّتْ كَلِمٰتُ رَبِّكَ" kelimenin çoğul kalıbıyla, 119'da "فُصِّلَ-حُرِّمَ" meçhul sığalarıyla, "لَيَضِلُّونَ" yâ'nın fethasıyla, 124'te "رِسَالٰتِهِ" kelimenin cemi kalıbıyla, 128'de "نَحْشُرُهُمْ" şeklinde, 142'de "خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ" tâ'nın cezmiyle, 143'te "وَمِنَ الْمَعَزِ اثْنَيْنِ" ayn'ın fethasıyla, 152'de "تَذَّكَّرُونَ" zâl'ın şeddesiyle, 161'de "قَيِّمًا" kâf'ın fethası ve yâ'nın şeddesiyle okunmaktadır.[1021]

1019 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 226-240; Dânî, *et-Teysîr*, 323-332; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 86-87; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 77-102.

1020 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 242-251; Dânî, *et-Teysîr*, 333-338; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 88-89; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 106-127; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 106-127.

1021 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 254-272; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 90-92; Dânî, *et-Teysîr*, 339-354; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 128-150; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 128-150.

7. A'râf Suresi

A'râf Suresi 3. ayette "تَذَّكَّرُونَ" zâl'ın şeddesiyle, 30'da "يَحْسِبُونَ" sîn'in kesrasıyla, 33'te "يُنْزِلْ" formunda, 37'de "رُسْلُنَا" sîn'in cezmiyle, 40'ta "لَا تُفْتَحُ لَهُمْ" şeklinde, 57'de "مَيْتٍ" "نُشُرًا" ve "تَذَّكَّرُونَ", 62 ve 68'de "أُبْلِغُكُمْ" 81'de "أَءِنَّكُمْ" hemze eklentisiyle, 101'de "رُسْلُهُمْ" sîn'in cezmiyle, 111'de "أَرْجِئْهُ" hemzenin cezmi hâ'nın dammesiyle, 113'te "اِءِنَّ لَنَا لَأَجْراً" hemze eklentisiyle, 117'de " فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ" şeklinde, 142'de "وَوَعَدْنَا" vâv'ın kasrıyla, 161'de "نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ" şeklinde, 164'te "مَعْذِرَةٌ" şeklinde ة dammeli, 169'da "اَفَلَا يَعْقِلُونَ" 172'de "ذُرِّيَّتِهِمْ" yâ'nın meddiyle, tâ kesralı olarak çoğul kalıbında, 172-173'te " اَنْ يَقُولُوا- اَوْ يَقُولُوا" fiiller yâ harfiyle, 195'te "قُلُ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ" lâm'ın dammesiyle, 201'de "طَيْفٌ" şeklinde okunmaktadır.[1022]

8. Enfâl Suresi

Enfâl Suresi 11'de "إِذْ يَغَشٰكُمُ النُّعَاسُ" ve "يُنْزِلُ"şeklinde, 18'de "مُوَهِّنُ كَيْدَ" şeklinde, 19'da "وَإِنَّ اللهَ" hemzenin kesrasıyla, 42'de "بِالْعِدْوَةِ" ayn'ın kesrasıyla, 59'da "وَلَا تَحْسِبَنَّ" sîn'in kesrasıyla, 66'da "ضُعْفًا" dâd'ın dammesiyle ve " فَإِنْ تَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ" 67'de "أَنْ تَكُونَ لَهُ أَسْرٰى" tâ ile, 70'te "الْأُسٰرٰى" hemzenin dammesi sîn'den sonra elif ilavesiyle okunmaktadır.[1023]

9. Tevbe Suresi

Tevbe Suresi 17'de "مَسْجِدَ اللهِ" kelimenin müfret sığasıyla, 30'da "عُزَيْرُ ابْنُ" râ tenvinsiz, "يُضَاهُونَ" fiil hemzesiz, 37'de "يَضِلُّ" yâ'nın fethası dâd'ın kesrasıyla, 64'te "تُنْزَلَ" şeklinde, 66'da "إِنْ يُعْفَ-تُعَذَّبْ طَّائِفَةٌ" şeklinde, 70'te "رُسْلُهُمْ" sîn'in cezmiyle, 98'de "دَّائِرَةُ السُّوءِ" hâlinde, "وَسَيَرَى اللهُ" Allah lafzındaki lâm imale ile Sûsî rivayetinde ince ve kalın okunabilmektedir.[1024] 103'te " إِنَّ صَلَوٰتَكَ" cemi kalıbıyla, 106'da "مُرْجَئُونَ" şeklinde, 110'da "إِلَّا اَنْ تُقَطَّعَ" tâ'nın dammesiyle, 117'de "كَادَ تَزِيغُ" şeklinde, 117 ve 128'de "رَؤُفٌ" med olmaksızın okunmaktadır.[1025]

1022 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 278-302; Dânî, *et-Teysîr*, 354-366; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 93-95; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 151-176; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 152-176.

1023 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 96; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 178-186.

1024 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 202.

1025 İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 285-290; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 97; Dânî, *et-Teysîr*, 370-374; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 189-207.

10. Yûnus Suresi

Yûnus Suresi 2. ayette "لَسِحْرٌ" elif olmaksızın sîn'in kesrasıyla, 3'de "تَذَكَّرُونَ" zâl'ın şeddesiyle, 13'te "رُسْلُهُمْ" ve 21 ve 103'te "رُسْلَنَا" sîn'in cezmiyle, 23'te "مَتَاعُ" ayn'ın cezmiyle, 31'de "الْمَيْتِ" yâ'nın cezmiyle, 35'te "لَا يَهِدِّي" hâ'nın fethalı ihtilasıyla, 45'te "نَحْشُرُهُمْ" nûn ile, 81'de "ءَالسِّحْرُ بِهِ" ikinci hemzenin teshiliyle, 88'de "لِيَضِلُّوا" yâ'nın fethasıyla, 101'de "قُلُ انْظُرُوا" vasl hâlinde lâm'ın dammesiyle, 103'te "عَلَيْنَا نُنَجِّ" nûn'un fethası cîm'in şeddesiyle okunmaktadır.[1026]

11. Hûd Suresi

Hûd Suresi 24 ve 30. ayette "تَذَكَّرُونَ" zâl'ın şeddesiyle, 25'te "أَنِّي لَكُمْ" hemzenin fethasıyla, 27'de "بَادِئَ" yâ yerine hemze ile, 28'de "فَعَمِيَتْ" ayn fethalı ve mim şeddesiz, 40'ta "مِنْ كُلٍّ" lâm tenvinsiz kesralı, 46'da "فَلَا تَسْئَلْنِ يِ" vasl hâlinde yâ'nın isbâtı vakf hâlinde hazfı ile, 68'de "اِنَّ ثَمُودًا" dâl'ın tenviniyle, Furkan 38, Ankebût 38 ve Necm 51'de aynı kelime tenvinli okunmuştur.[1027] 69 ve 77. ayetlerde "رُسْلَنَا" sîn'in cezmiyle, 71'de "يَعْقُوبُ" bâ'nın ve 81'de " اِلَّا امْرَاَتُكَ" tâ'nın dammesiyle, 87'de "اَصَلَوٰتُكَ" cemi kalıbıyla, 108'de "سَعِدُوا" sîn'in fethasıyla, 111'de "وَاِنَّ كُلاًّ لَمَا" mîm'in fetsasıyla, 123'te "يَرْجِعُ-يَعْمَلُونَ" formlarında okunmaktadır.[1028]

12. Yûsuf Suresi

Yûsuf Suresi 5. ayette "قَالَ يَا بُنَيِّ" yâ'nın kesrasıyla, 11'de "لَا تَأْمَنَّا" işmam ve ihtilas ile, 12'de "نَرْتَعْ وَنَلْعَبْ" formunda, 19'da "قَالَ يَا بُشْرٰىَ" râ'dan sonra ي nın fethasıyla, 24'te "الْمُخْلِصِينَ" lâm'ın kesrasıyla, 31 ve 51'de "حَاشَا لِلّٰه" şîn'den sonra elif ziyadesiyle vasl hâlinde, 47'de "دَاْباً" hemzenin cezmiyle ve Sûsî için ibdâl ile, 62'de "لِفِتْيَتِهِ" 64'de "حِفْظًا" 76'da "نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَّاءُ" tâ tenvinsiz, 105'te "وَكَاَيِّنْ" vakf hâlinde "وَكَاَيِّ" şeklinde, 109'da "يُوحَى اِلَيْهِمْ-يَعْقِلُونَ" 110'da

---

1026 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 292-298; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 98-101; Dânî, *et-Teysîr*, 375-382; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/660-663; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 208-220.

1027 İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/665.

1028 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 332-342; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 100-101; Dânî, *et-Teysîr*, 383-388; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/664-667; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 222-235; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 221-235.

"كُذِّبُوا-فَنُنْجِي" zâl'ın şeddesi, dammeli nûn'dan sonra sakin bir ihfa nûn'un eklentisi ve cîm'in kesrasıyla medli olarak okunmaktadır.[1029]

13. Ra'd Suresi

Ra'd Suresi 4. ayette "تُسْقَى" ve 17'de "تُوقِدُونَ" tâ ile, 33'te "وَصَدُّوا" sâd'ın fethasıyla, 35'te "أُكُلُهَا" kâf'ın cezmiyle, 42'de "الْكَافِرُ" şeklinde okunmaktadır.[1030]

14. İbrahim Suresi

İbrahim Suresi 9, 10, 11, 12, 13. ayetlerde yer alan "رُسْلِ" ve "سُبُلَنَا" kelimelerinin orta harfi olan sîn ve bê harflerinin cezmiyle, 25'te "أُكُلَهَا" kâf'ın cezmiyle, 30'da "لِيَضِلُّوا" yâ'nın fethasıyla, 31'de "لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ" ayn ve lâm tenvinsiz, 42'de "وَلَا تَحْسِبَنَّ" ve 47'de "فَلَا تَحْسِبَنَّ" sîn'in kesrasıyla okunmaktadır.[1031]

15-16. Hicr Suresi ~ Nahl Suresi

Hicr Suresi 2. ayette "رُبَّمَا" bâ'nın şeddesiyle, 8'de "مَا تَنَزَّلُ الْمَلَٰئِكَةُ" şeklinde, 40'da "الْمُخْلِصِينَ" lâm'ın kesrasıyla, 56'da "يَقْنِطُ" nûn'un kesrasıyla, **Nahl Suresi** 2. ayette "يُنْزِلُ الْمَلَٰئِكَةَ" şeklinde, 7 ve 47'de "لَرَؤُفٌ" medsiz, 12'de "وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ" mîm'in fethası tâ'nın kesrasıyla, 17 ve 90'da "تَذَّكَّرُونَ" zâl'ın şeddesiyle, 20'de "تَدْعُونَ" tâ ile, 37'de "لَا يُهْدٰى" formunda, 43'te "يُوحَى إِلَيْهِمْ" 48'de "تَتَفَيَّؤُا" *tâ ile*, 80'de "ظَعْنِكُمْ" aynın fethasıyla, 96'da "وَلَنَجْزِيَنَّ" yâ ile, 101'de "يُنْزِلُ" sığasında okunmaktadır.[1032]

1029 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 344-354; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 285-289; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 307-313; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 102-103; Dânî, *et-Teysîr*, 389-395; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 236-248; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 236-248.

1030 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 104; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 249-254; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 249-254.

1031 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 362-364; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 292-293; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 320-322; Dânî, *et-Teysîr*, 399-402; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 105; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/677-678; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 249-261; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 249-261.

1032 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 366-376; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 294-299; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 323-331; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 2/716-747; Dânî, *et-Teysîr*, 402-408; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 106-107; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/679-684; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 262-281; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 262-281.

17. İsrâ Suresi

İsrâ Suresi 2. ayette "أَلَّا يَتَّخِذُوا" şeklinde, 23'te "أفٍّ" tenvinsiz, 35'te "بِالْقُسْطَاسِ" kâf'ın dammesiyle, 38'de "سَيِّئَةً" hemzenin fethası ve ة ile, 42'de "كَمَا تَقُولُونَ" tâ ile, 56'da "قُلُ ادْعُوا" vasl hâlinde lâmın dammesiyle, 64'te "وَرَجْلِكَ" cîm cezimli, 68-69'da "نَخْسِفَ – نُرْسِلَ – نُعِيدَكُمْ- فَنُرْسِلَ" ve "فَنُغْرِقَكُمْ" nûn ile, 76'da "خَلْفَكَ" şeklinde, 77'de "رُسْلِنَا" sîn cezimli, 82 ve 93'te "نُنَزِّلُ" "وَنُنَزِّلُ" *forumunda*, 90'da "حَتَّى تُفَجِّرَ لَنَا" şeklinde, 92'de "كِسْفاً" sîn cezimli, 110'da " قُلُ ادْعُوا اللهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ" lâmın ve vâvın dammesiyle okunmaktadır.[1033]

18. Kehf Suresi

Kehf Suresi "عِوَجًا ﴿١﴾ قَيِّمًا" vasl hâlinde tenvinli ve sektesiz, 17'de "تَزَّاوَرُ" formunda zây şeddeli, 18'de "وَتَحْسِبُهُمْ" sîn kesralı, 19'da "بِوَرِقِكُمْ" râ cezimli, 33'de "أُكُلَهَا" kâf cezimli, 34 ve 36'da "ثُمْرٌ" "بِثُمْرِهِ" şeklinde, 44'te "عُقُبًا"-"الْحَقِّ" kâf dammeli, 47'de "هُزُؤًا" formunda, 59'da "لِمُهْلِكِهِمْ" mîm dammeli lâm fethalı, 63'te "وَمَا أَنْسَانِيهِ" zamir kesralı, *66'da "رَشَدًا"*, 74'te "زَكِيَّةً" şeklinde, 77'de "لَتَخِذْتَ", 81'de "يُبَدِّلَهُمَا" formunda, 85, 89, 92'de "فَاتَّبَعَ سَبَبًا-ثُمَّ اتَّبَعَ سَبَبًا" 88'de "فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنٰى" 94'te " يَاجُوجَ وَمَاجُوجَ" hemze yerine elifle, 96'da "بَيْنَ الصُّدُفَيْنِ" sâd ve dâl dammeli, 98'de "دَكًّا" tenvin ile, 104'te "يَحْسِبُونَ" sîn kesralı şekilde okunmaktadır.[1034]

19. Meryem Suresi

Meryem Suresi 2 ve 7'de "زَكَرِيَّاءَ-يَا زَكَرِيَّاءُ" hemze ilavesiyle, 6'da "يَرِثْنِي وَيَرِثُ" sâ'nın cezmiyle, 8'de "عُتِيًّا" aynın dammesiyle, 19'da "لِيَهَبَ" yâ ile, 23 ve 66'da "مُتُّ" mîm dammeli "نِسْيًا" sîn cezimli, 24'te "مَنْ تَحْتَهَا" şeklinde, 25'te "تَسَّاقَطْ" kalıbıyla, 34'te "قَوْلُ الْحَقِّ" lâm dammeli, 36'da "وَأَنَّ اللهَ" hemzenin fethasıyla, 51'de "مُخْلِصاً" lâm kesralı, 60'ta "يُدْخَلُونَ الْجَنَّةَ" şeklinde, 67'de "يَذَّكَّرُ" zâl harfi şeddeli, 68, 69, 70 ve 72'de "جُثِيًّا-عُتِيًّا-صُلِيًّا" cîm, ayn ve sâd dammeli, 90'da "تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَنْفَطِرْنَ مِنْهُ" şeklinde okunmaktadır.[1035]

1033 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 378-386; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 108-109; Dânî, *et-Teysîr*, 409-414; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/685-687; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 282-293; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 282-293.

1034 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 388-403; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 304-313; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 340-350; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 110-111; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 293-304; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 293-304.

1035 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 406-413; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 112; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 305-312; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 305-311.

20. Tâhâ Suresi

Tâhâ Suresi 12'de "اَنِّي" hemze fethalı, "طُوَى" vâv tenvinsiz, 53'te "مِهَادًا" şeklinde, 58'de "سِوًى" sîn kesralı, 61'de "فَيَسْحَتَكُمْ" yâ ve hâ'nın fethasıyla, 63'te "اِنَّ هٰذَيْنِ" şeklinde, 64'te "فَاَجْمِعُوا" mîm'in fethasıyla, 69'da "فِي يَمِينِكَ تَلَقَّفْ" kalıbında, 75'te "يَأْتِهِ" Dûrî zamirin işbasıyla (uzatılmasıyla) Sûsî "يَأْتِهْ" zamirin iskânıyla, 80 ve 81'de "وَوَعَدْنَاكُمْ" vâv'dan sonra elifsiz, 87'de "بِمِلْكِنَا" mîm'in kesrasıyla ve "حَمَلْنَا" şeklinde, 97'de "تُخْلِفَهُ" lâmın kesrasıyla, 102'de "يَوْمَ يُنْفَخُ" fethalı nûn ve fâ'nın dammesiyle okunmaktadır.[1036]

21. Enbiyâ Suresi

Enbiyâ Suresi 4. ayette "قُلْ رَبِّي" fiil emir sığasında ve idğam edilerek, 7 ve 25'de "يُوحٰى اِلَيْهِمْ" "يُوحٰى اِلَيْهِ" şeklinde, 34'te "مُتَّ" mîm dammeli, 36'da "هُزُؤًا" 67'de "أُفٍّ" formunda, 80'de "لِيُحْصِنَكُمْ" yâ ile, 89'da "زَكَرِيَّاءَ" hemze ilavesiyle, 96'da "فُتِحَتْ يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ" hemze yerine elifle, 104'te "لِلْكِتَابِ" müfret formunda ve 112'de "قُلْ رَبِّ" fiil emir sığasında ve lâm harfi râ harfine idğam edilerek okunmaktadır.[1037]

22. Hac Suresi

Hac Suresi 9. ayette "لِيَضِلَّ" yâ'nın fethasıyla, 15'te "ثُمَّ لِيَقْطَعْ" lâmın kesrasıyla, 23'te "وَلُؤْلُؤًا" hemze kesralı ve Sûsî rivayetinde birinci hemze ibdâl ile, 25'te "سَوَّاءٌ" hemze dammeli, 29'da "ثُمَّ لِيَقْضُوا" lâmın kesrasıyla, 38'de "يَدْفَعُ" kalıbında, 39'da "أُذِنَ-يُقَاتِلُونَ" tâ kesralı, 45 ve 48'de "فَكَأَيِّنْ" vakf hâlinde nûn okunmaksızın ve "*أَهْلَكْتُهَا' sığasında*, 51'de "مُعَجِّزِينَ" elifsiz ve cîm'in şeddesiyle, 65'te "لَرَؤُفٌ" medsiz, 71'de "يُنْزِلْ" kalıbında okunmaktadır.[1038]

1036 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 416-426; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 319-325; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 357-365; Dânî, *et-Teysîr*, 429-435; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 113-114; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/698-702; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 312-321.

1037 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 428-432; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 326-328; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 366-369; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 115; Dânî, *et-Teysîr*, 436-438; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/703-707; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 322-331; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 322-331.

1038 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 434-441; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 116; Dânî, *et-Teysîr*, 438-441.

23. Mü'minûn Suresi

Mü'minûn Suresi 20. ayette "سِيْنَاءَ تُنْبِتُ" şeklinde, 27'de "مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ" lâm tenvinsiz, 35'te "مُتُّمْ", 82'de"مُتْنَا" mîm dammeli, 44'te "رُسْلَنَا تَتْرًا" sîn cezimli râ tenvin ile, 50'de "رُبْوَةٍ" râ dammeli, 52'de "وَاَنَّ هٰذِهٖ" hemze fethalı, 55'te "اَيَحْسِبُونَ" sîn kesralı, 85'te "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 89-89'da "سَيَقُولُونَ اللّٰهُ" lâm olmaksızın ve lafzatullah dammeli olarak okunmaktadır.[1039]

24. Nûr Suresi

Nûr Suresi 1. ayette "وَفَرَّضْنَاهَا" râ'nın şeddesiyle ve "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 6'da "اَرْبَعَ شَهَادَاتٍ" ayn fethalı, 9'da "وَالْخَامِسَةُ اَنَّ غَضَبَ اللّٰهِ عَلَيْهَا" şeklinde, 11, 15, 39 ve 57'de "لَا تَحْسِبَنَّ-وَتَحْسِبُونَهُ-يَحْسِبُهُ- لَا تَحْسِبُوهُ" sîn harfleri kesralı, 20'de "رَؤُفٌ" medsiz, 21'de "خُطُوٰتِ" şeklinde, 27'de "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 34 ve 46'da "مُبَيِّنَاتٍ" yâ fethalı, 35'te "دِرِّيءٌ تَوَقَّدَ" şeklinde, 43'te "يُنْزِلُ" kalıbında, 52'de "وَيَتَّقِهْ" hâ'nın iskânıyla okunmaktadır.[1040]

25. Furkân Suresi

Furkân Suresi 17. ayette "فَنَقُولُ-وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ" nûn ile, 19'da "فَمَا يَسْتَطِيعُونَ" yâ ile, 38'de "ثَمُودًا" dâl'ın tenviniyle, Hûd 68, Furkan 38, Ankebût 38 ve Necm 51'de aynı kelime tenvinli okunmuştur.[1041] Furkân 41'de "هُزُؤًا", 44'te "تَحْسِبُ", 48'de "نُشُرًا" bâ ile şîn dammeli, 67'de "وَلَمْ يَقْتِرُوا" tâ kesreli ve 74'te "وَذُرِّيَّتِنَا" şeklinde elifsiz okunmaktadır.[1042]

26-27. Şuarâ Suresi ~ Neml Suresi

Şuarâ Suresi 4. ayette "نُنْزِلْ عَلَيْهِمْ" formunda, 36'da "اَرْجِئْهُ" hemze ziyadesi ve hâ'nın dammesiyle, 45'te "تَلَقَّفُ", 56'da "حَذِرُونَ" hâ'dan sonra elif olmaksızın, 137'de "خَلْقُ" şeklinde, 149'da "فَرِهُونَ" fâ'dan sonra elif olmaksızın, 182'de "بِالْقُسْطَاسِ" kâf dammeli, 187'de "كِسْفًا" sîn cezimli okunmaktadır. **Neml Suresi** 7. ayette "بِشِهَابٍ" bâ tenvinsiz, 22'de "فَمَكُثَ" kâf dammeli ve

---

1039 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 444-450; Dânî, *et-Teysîr*, 442-450; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 117; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 342-349.

1040 Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 118; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 350-359.

1041 İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/665.

1042 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 462-468; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 341-343; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 119; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 360-366; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 360-366.

“سَبَأَ” hemze fethalı tenvinsiz, 25’te “مَا يُخْفُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ” yâ ile, 36’da “ قَالَ اَتُمِدُّونَنِي” yâ ziyadesiyle, 49’da “مُهْلَكَ” mîm’in dammesi lâmın fethasıyla, 51’de “إِنَّا دَمَّرْنَاهُمْ” hemze kesralı, 62’de “يَذَّكَّرُونَ” şeklinde, 63’te “نُشُرًا” bâ ile şîn dammeli, 66’da “بَلْ أَدْرَكَ” şeklinde, 82’de “إِنَّ النَّاسَ” hemze kesralı, 87’de “ءَاتُوهُ” şeklinde, 88’de “يَفْعَلُونَ” yâ ile, 89’da “فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ” ayn tenvinsiz olarak ve 93’te “يَعْمَلُونَ” yâ ile okunmaktadır.[1043]

28-30. Kasas ~ Ankebût ~ Rûm Sureleri

Kasas Suresi 23. ayette “يَصْدُرَ” yâ’nın fethası dâl’ın dammesiyle, 29’da “جِذْوَةٍ” cîm kesralı, 32’de “الرَّهَبِ” hâ fethalı, 34’te “يُصَدِّقُنِي” kâf cezimli, 48’de “سَاحِرَانِ” elif ziyadesiyle, 60’ta “اَفَلَا يَعْقِلُونَ” yâ ile, 82’de “لَخُسِفَ بِنَا” meçhul sığada, **Ankebût Suresi** 20. ayette “يُنْشِئُ النَّشَاءَةَ” şeklinde, 25’te “مَوَدَّةُ بَيْنِكُمْ” tâ ötreli, 28’de “أَئِنَّكُمْ” hemze ziyadesiyle, 31 ve 33’te “رُسْلُنَا” sîn cezimli, 38’de “ثَمُودَا” dâl’ın tenviniyle, Hûd 68, Furkan 38, Ankebût 38 ve Necm 51’de aynı kelime tenvinli,[1044] 55’te “وَنَقُولُ” nûn ile, 69’da “سُبْلَنَا” bâ cezimli, **Rûm Suresi** 9. ayette “رُسْلُهُمْ” sîn cezimli, 10’da “عَقِيبَةُ” tâ dammeli, 11’de “يُرْجَعُونَ” yâ ile, 19’da “الْمَيْتِ-الْمَيْتَ” yâ’lar cezimli, 22’de “لِلْعَالِمِينَ” lâm fethalı, 23’te “وَيُنْزِلُ” şeklinde, 36’da “يَقْنِطُونَ” nûn kesralı, 49’da “يُنْزَلَ” formunda, 50’de “اَثَرِ” elifsiz, 54’te “ضُعْفًا-ضُعْفٍ” dâd dammeli, 57’de “لَا تَنْفَعُ” tâ ile okunmaktadır.[1045]

331-34. Lokmân ~ Secde ~ Ahzâb ~ Sebe’ Sureleri

Lokmân suresi 6. ayette “لِيَضِلَّ” yâ’nın dammesiyle ve “وَيَتَّخِذُهَا هُزُوًا” şeklinde, 13, 16 ve 17’de “يَا بُنَيَّ” yâ kesralı, 18’de “وَلَا تُصَاعِرْ” formunda 27’de “وَالْبَحْرَ” râ fethalı, 34’te “وَيُنْزِلُ الْغَيْثَ” şeklinde, **Secde suresi** 7. ayette “خَلْقَهُ” lâmın cezmiyle, **Ahzâb suresi** 2 ve 9. ayette “بِمَا يَعْمَلُونَ” yâ ile, 4’te “الَّئِ” yâ’nın hazfı ile hemze teshilli ve “الَّئِْ” hemzenin sakin/cezimli yâ’ya ibdâli ile, “تَظَّهَّرُونَ” formunda, 10’da “الظُّنُونَ” sonda vakf ve vasl hâlinde elif olmaksızın,

---

1043 İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb‘a*, 470-489; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 344-351; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 392-402; Dânî, *et-Teysîr*, 454-463; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 120-122; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ‘*, 2/716-722; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 367-385; Abdülmün’im Salih Ferc, “Mushafu’l-Basriyyîn”, 367-385.

1044 İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ‘*, 2/665.

1045 İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb‘a*, 492-509; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 352-358; Dânî, *et-Teysîr*, 463-472; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 123-125; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ‘*, 2/723-730; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 386-410; Abdülmün’im Salih Ferc, “Mushafu’l-Basriyyîn”, 386-410.

13'te "لَا مَقَامَ" mîm fethalı, 20'de "يَحْسِبُونَ" sîn, 21'de "إِسْوَةٌ" hemze kesralı, 30'da "يُضَعَّفْ لَهَا الْعَذَابُ" şeklinde, 33'te "وَقِرْنَ" kâf kesralı, 36'da "اَنْ تَكُونَ" tâ ile, 40'ta "وَخَاتِمَ النَّبِيِّنَ" tâ fethalı, 51'de "تُرْجِئُ" yâ'nın hemzeye ibdâli ile, 52'de "لَا تَحِلُّ" tâ ile, 66, 67'de "الرَّسُولَ-السَّبِيلَ" elifsiz, 68'de "كَثِيرا" sâ harfiyle, **Sebe' Suresi** 5 ve 38. ayette "مُعَجِّزِينَ" şeklinde, "اَلِيمٍ" mîm cer ile, 9'da "كِسْفًا" sîn cezimli, 14'te "مِنْسَاتَهُ" hemzenin elife ibdâli ile, 15'te "لِسَبَأَ" hemze fethalı, "مَسَاكِنِهِمْ" şeklinde, 16'da "اُكُلٍ" lâm tenvinsiz, 17'de "وَهَلْ يُجَازَى اِلَّا الْكَفُورُ" şeklinde, 19'da "رَبَّنَا بَعِّدْ" 20'de "صَدَقَ" dâl şeddesiz, 23'te "أُذِنَ لَهُ" meçhul sığasıyla, 40'da "نَحْشُرُهُمْ-نَقُولُ" nûn ile ve 52'de "التَّنَاوُشُ" hemze ile meddi muttasıl yapılarak okunmaktadır.[1046]

35-39. Fâtır ~ Yâsîn ~ Sâffât ~ Sâd ~ Zümer Sureleri

Fâtır suresi 9. ayette "مَيْتٍ" yâ cezimli, 25'te "رُسُلُهُمْ" sîn cezimli, 33'te "يَدْخُلُونَ" hâ fethalı, "وَلُؤْلُؤٍ" hemzenin kesrasıyla, 36'da "يُجْزَى كُلُّ" şeklinde, **Yâsîn suresi** 5. ayette "تَنْزِيلُ" lâmın dammesiyle, 9'da "سُدًّا" sîn dammeli, 32'de "لَمَا" mîm şeddesiz, 39'da "وَالْقَمَرُ" râ dammeli, 52. ayette sekte olmaksızın, 55'te "شُغْلٍ" ğayn cezimli, 62'de "جُبْلًّا" şeklinde, 68'de "نَنْكُسْهُ" formunda, **Sâffât suresi** 6. ayette "بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ" tâ tenvinsiz, 8'de "لَا يَسْمَعُونَ" kalıbında, 16 ve 53'te "مُتْنَا" mîm dammeli, 40, 74, 128, 160 ve 169'da "الْمُخْلِصِينَ" lâm kesralı, 102'de "يَا بُنَيَّ" yâ kesralı, 126'da "اَللّٰهُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ" Lafzatullah ve bâ harfleri dammeli, 155'te "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli**, Sâd suresi** 53. ayette "يُوعَدُونَ" yâ ile, 57'de "وَغَسَاقٌ" sîn şeddesiz, 58'de "وَاُخَرُ" şeklinde, 63'te "اَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا" hemze ibtida hâlinde kesralı, 83'te "الْمُخْلِصِينَ" lâm kesralı, 84'te "فَالْحَقَّ" kâf fethalı, **Zümer Suresi** 7. ayette "يَرْضَهُ-يَرْضَهْ" Dûrî hulf ile sılalı Ebû Amr zamirin iskânıyla, 8'de "لِيَضِلَّ" yâ fethalı, 29'da "سَلِمًا" sîn med ile lâm kesralı, 38'de "كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ - مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ" şeklinde, 53'te "لَا تَقْنَطُوا" nûn kesralı, 71 ve 73'te "فُتِّحَتْ" tâ şeddeli olarak okunmaktadır.[1047]

1046 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 512-531; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 359-370; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 415-427; Dânî, *et-Teysîr*, 473-483; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 125-128; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/731-740; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 411-434; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 411-434.

1047 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 534-564; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 370-384; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 428-447; Dânî, *et-Teysîr*, 484-498; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 129-133; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/741-752; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 434-466; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 434-466.

40-44. Mü'min ~ Fussilet ~ Şûrâ ~ Zuhruf ~ Duhân Sureleri

Mü'min suresi 13. ayette "وَيُنْزِلُ" formunda, 22 ve 83'te "رُسْلُهُمْ" 50, 51 ve 70'te "رُسْلُكُمْ" "رُسْلَنَا" sîn cezimli, 26'da "وَاَنْ يُظْهِرَ فِي الْاَرْضِ الْفَسَادَ" şeklinde, 35'te "قَلْبٍ" bâ tenvinli, 37'de "فَأَطَّلِعُ" ayn dammeli, "وَصَدَّ " sâd fethalı, 40'ta "يُدْخَلُونَ" sığasında, 46'da "اَدْخُلُوا" kalıbında, 52'de "لَا تَنْفَعُ" tâ ile, 58'de "يَتَذَكَّرُونَ" yâ ile, **Fussilet suresi** 16. ayette "نَحْسَاتٍ" ح cezimli, 47'de "ثَمَرَتٍ" elifsiz (vakf hâlinde tâ harfi hâ ile), **Şûrâ suresi** 5. ayette "تَكَادُ-يَنْفَطِرْنَ" şeklinde, 20'de "نُؤْتِهْ" hâ'nın iskânı ve Sûsî'nin ibdâliyle, 23'te "يَبْشُرُ" şeklinde, 25'te "يَفْعَلُونَ" 27 ve 28'de "يُنْزِلُ" şeklinde, **Zuhruf suresi** 10. ayette "مِهَادًا" şeklinde, 18'de "يَنْشَؤُا" formunda, 24'te "قُلْ أَوَلَوْ", 33'te "سَقْفًا", 35'te "لَمَا مَتَاعٌ", 37 ve 80'de "يَحْسِبُونَ", 45 ve 80'de "رُسْلِنَا" "رُسْلِنَا", 53'te "اَسَاوِرَةٌ", 71'de "مَا تَشْتَهِي" şeklinde sonda zamir olmaksızın, 88'de "وَقِيلَهُ" lâm fethalı, **Duhân Suresi** 7. ayette "رَبُّ" bâ dammeli, 45'te "تَغْلِي" tâ ile okunmaktadır.[1048]

45-51. Câsiye ~ Ahkâf ~ Muhammed ~ Fetih ~ Hucurât ~ Kâf ~ Zâriyât Sureleri

Câsiye suresi 9 ve 35. ayette "هُزُوًا" hemze ile, 11'de "رِجْزٍ اَلِيمٍ" mîm mecrur, 21'de "سَوَاءٌ" hemze merfu, 23'te "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, **Ahkaf suresi** 15. ayette "حُسْنًا" hemze olmaksızın hâ dammeli sîn cezimli ve "كَرْهًا" kelimesinde kâf fethalı, 16'da "يُتَقَبَّلُ عَنْهُمْ اَحْسَنُ مَا عَمِلُوا وَيُتَجَاوَزُ" şeklinde, 17'de "أفٍّ" tenvinsiz kesra ile, 23'te "وَاُبْلِغُكُمْ" formunda, 25'te "لَا تَرَى اِلَّا مَسَاكِنَهُمْ" şeklinde, **Muhammed suresi** 25. ayette "وَأُمْلِيَ" hemzenin dammesi yâ'nın fethasıyla, 26'da "اَسْرَارَهُمْ" hemzenin fethasıyla, 38'de "هَا اَنْتُمْ" hemzenin teshilli okunmasıyla, **Fetih suresi** 6. ayette "دَّائِرَةُ السُّوءِ" şeklinde, 9'da " لِيُؤْمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَيُعَزِّرُوهُ وَيُوَقِّرُوهُ وَيُسَبِّحُوهُ" ilk kelimede Sûsî'nin ibdâli ile yâ'lı, 10'da "عَلَيْهِ اللهَ" zamir kesralı, 24'te "يَعْمَلُونَ" yâ ile, **Hucurât suresi** 14. ayette "لَا يَلِتْكُمْ" Sûsî'nin ibdâl vechiyle yâ'dan sonra hemze ilavesiyle, **Kâf suresi** 3. ayette "مُتنَا" mîm'in dammesiyle, **Zâriyât suresi** 46. ayette "وَقَوْمِ نُوحٍ" mîm kesralı, 49'da "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli şekilde okunmaktadır.[1049]

[1048] İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 566-593; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 383-390; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 448-466; Dânî, *et-Teysîr*, 499-510; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 134-139; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/753-763; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 468-498; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 468-498.

[1049] İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 594-609; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 391-399; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 467-482; Dânî, *et-Teysîr*, 511-519; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 139-141; *el-İknâ'*,

52-57. Tûr ~ Necm ~ Kamer ~ Rahmân ~ Vâkıa ~ Hadîd Sureleri

Tûr suresi 21. ayette "وَاَتْبَعْناهُمْ ذُرِّيَّاتِهِمْ بِاِيمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّاتِهِمْ" şeklinde, 23'te "لَغْوٌ-تَأْثِيمٌ" mîm ve vâv tenvinsiz fethalı, 45'te "يَصْعَقُونَ" yâ fethalı, **Necm suresi** 47. ayette "النَّشْاءَةَ" hemze ilavesiyle meddi muttasıl olarak, 50'de "عَادًا الْولى" ibtida hâlinde bu kelimede üç vecihle başlanılabilir: "لُولى-الْولى -الْأُولى", 51'de "اِنَّ ثَمُودًا" dâl'ın tenviniyle, Furkan 38, Ankebût 38 ve Hûd 68'de aynı kelime tenvinli,[1050] **Kamer suresi** 7. ayette "خَاشِعًا" kalıbında, **Rahman suresi** 22. ayette "يُخْرَجُ" formunda, 31'de "اَيُّهَا" vakf hâlinde elif ziyadesiyle, 35'te "وَنُحَاسٍ" sîn mecrur, **Vâkıa suresi** 19. ayette "وَلَا يُنْزَفُونَ" zây fethalı, 47'de "مُتْنَا" mîm dammeli, 55'te "شُرْبَ" şîn fethalı, 62'de "النَّشْاءَةَ" hemze ilavesiyle meddi muttasıl olarak ve "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli şekilde, **Hadîd suresi** 8. ayette "وَقَدْ اُخِذَ مِيثَاقُكُمْ" formunda, 9'da "يُنْزِلُ" şeklinde ve "لَرَؤُفٌ" medsiz olarak, 11'de "فَيُضَاعِفُهُ" fâ dammeli, 16'da "نَزَّلَ" kalıbında, 23'te "اَتَيْكُمْ" hemzeden sonra elifsiz, 25 ve 27'de "رُسْلَنَا-بِرُسْلِنَا" sînler cezimli şekilde okunmaktadır.[1051]

58-66. Mücâdele ~ Tahrîm Sureleri

Mücâdele suresi 2 ve 3. ayetlerde "يَظَّهَّرُونَ" şeklinde ve "الَّيْ"-"الَّيْ" iki vecihle: birincisi hemzenin teshili medli ve yâ'nın hazfıyla medsiz, ikincisi hemzenin sakin yâ'ya ibdâliyle, 11'de "الْمَجْلِسِ" cîm'den sonra elif olmaksızın ve "انْشِرُوا فَانْشِرُوا" şîn kesralı, 18'de "وَيَحْسِبُونَ" sîn kesralı, **Haşr suresi** 2. ayette "يُخَرِّبُونَ" kalıbında, 10'da "رَؤُفٌ" medsiz, 14'te "جِدَارٍ" kalıbında, 14'te "تَحْسِبُهُمْ" sîn kesralı, **Mümtehine suresi** 3. ayette "يُفَصِّلُ" şeklinde, 4 ve 6'da "إِسْوَةٌ" hemze kesralı, 10'da "وَلَا تُمَسِّكُوا" kalıbında, **Saff suresi** 8. ayette " مُتِمُّ نُورِهِ" mîm tenvinli râ fethalı olarak, 14'te "أَنْصَارًا لِلّٰهِ" râ tenvinli ve lafzatullahın başında lâm harfi ziyaadesiyle, **Münâfikûn suresi** 4. ayette "خُشُبٌ" şîn cezimli ve "يَحْسِبُونَ" sîn kesralı, 10'da "وَأَكُونَ" kâf'tan sonra vâv ilavesiyle ve nûn fethalı, **Tegâbün suresi** 6. ayette "رُسْلُهُمْ" sîn cezimli, **Talâk suresi** 3. ayette "بَالِغُ اَمْرِهِ" ğayn tenvinli ve râ fethalı, 4'te "وَالَّيْ" kelimesi Mücâdele su-

---

2/763-772; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 499-523; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 499-523.

1050 İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/665.

1051 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 612-627; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 399-409; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 483-498; Dânî, *et-Teysîr*, 519-528; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 142-144; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/773-781; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 524-541; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 524-541.

resi 2. ayette olduğu iki vecihle; hemzenin teshili medli ve yâ'nın hazfıyla medsiz, ikincisi hemzenin sakin yâ'ya ibdâliyle, 11'de "مُبَيِّنَاتٍ" yâ fethalı, **Tahrîm suresi** 4. ayette "تَظَّاهَرَا" zâ şeddeli formunda, 5'te "يُبَدِّلَهُۥٓ" şeklinde okunmaktadır.[1052] **Cuma suresinde** Mushaf imlasına göre Ebû Amr'ın herhangi bir ihtilaflı okuması yoktur.

67-77. Mülk ~ Mürselât Sureleri

Mülk suresinde Mushaf imlasına göre Ebû Amr'ın herhangi bir ihtilaflı okuması yoktur. **Kalem suresi** 32. ayette "اَنْ يُبَدِّلَنَا" bâ fethalı dâl şeddeli, **Hâkka suresi** 9. ayette "قِبَلَهُ" bâ fethalı, 19, 20, 25 ve 26'da "حِسَابِيَهْ-كِتَابِيَهْ" vasl hâlinde hafif bir sekte 46'da "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli şekilde, **Meâric suresi** 16. ayette "نَزَّاعَةً" tâ dammeli, 33'te "بِشَهَادَتِهِمْ" müfret formda, 43'te "نَصْبٍ" nûn fethalı sâd cezimli, **Nûh suresi** 21. ayette "وَوُلْدُهُۥ" vâv dammeli lâm cezimli, 25'te "خَطَايَاهُمْ" formunda, **Cin suresi** 3,4 ve 5-6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14'te "وَاِنَّهُ"-"وَاِنَّهُمْ"-"وَاِنَّا" hemzeler kesralı, 17'de "نَسْلُكْهُ" nûn ile, 20'de "قَالَ اِنَّمَا" fiil mazi formda, **Müzzemmil suresi** 3. ayette "أَوُ انْقُصْ" vâv dammeli, 6. ayette "وِطَاءً" elif ziyadesiyle meddi muttasıl olarak, 20'de "وَنِصْفِهِ وَثُلُثِهِ" fâ ve sâ kesralı, **Müddessir suresi** 5. ayette "وَالرُّجْزَ" râ kesralı, 33'te "اِذا دَبَرَ" şeklinde, **Kıyâmet suresi** 3 ve 36. ayette "أَيَحْسِبُ" sîn kesralı, 20 ve 21'de "وَيَذَرُونَ-يُحِبُّونَ " yâ ile, 27'de "مَنْ_رَاقٍ" sekte olmaksızın, 37'de "تُمْنٰى" tâ ile, **İnsân suresi** 4. ayette "سَلَاسِلَا" vasl hâlinde tenvinin hazfı, vakf hâlinde elifin isbatı ile, 21'de "خُضْرٌ وَاِسْتَبْرَقٍ" kâf mecrur, 30'da "وَمَا يَشَّاؤُنَ" yâ ile, **Mürselât suresi** 11. ayette "وُقِّتَتْ" vâv ile, 20'de "اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ" tam idğam vechi, 33'te "جِمَالٰتٌ" cemi kalıbında okunmaktadır.[1053]

78-114. Nebe ~ Nâs Sureleri

Nebe suresi 19. ayette "وَفُتِّحَتِ" tâ şeddeli, 25'te "وَغَسَّاقًا" sîn şeddesiz, 37'de "رَبُّ-الرَّحْمٰنُ" bâ ve nûn dammeli, **Naziât suresi** 16. ayette "طُوًى" vâv

---

1052 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 628-641; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 411-415; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 499-507; Dânî, *et-Teysîr*, 529-534; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 144-146; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/782-788; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 542-561; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 542-561.

1053 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 644-666; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 416-428; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 508-512; Dânî, *et-Teysîr*, 535-545; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 147-150; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/789-801; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 562-581; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 562-581.

tenvinsiz, **Abese suresi** 4. ayette "فَتَنْفَعُهُ" ayn dammeli, 25'te "إِنَّا صَبَبْنَا" hemze kesralı, **Tekvîr suresi** 6. ayette "سُجِرَتْ" cîm şeddesiz, 10'da "نُشِّرَتْ" şîn şeddeli, 12'de "سُعِرَتْ" ayn şeddesiz, 24'te "بِظَنِينٍ" ض yerine ظ ile, **İnfitâr suresi** 7. ayette "فَعَدَّ لَكَ" dâl şeddeli, 19'da "يَوْمُ لَا" mîm dammeli, **Mutaffifîn suresi** 31. ayette "فَاكِهِينَ" fâ'dan sonra elif ziyadesiyle, **Târık suresi** 4. ayette "لَمَا" mîm şeddesiz, **A'lâ suresi** 16. ayette "بَلْ يُؤْثِرُونَ" yâ ile, Sûsî içi ayrıca ibdâl, **Gâşiye suresi** 4. ayette "تُصْلَى" tâ dammeli, 11'de "لَا يُسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةٌ" şeklinde, **Fecr suresi** 17, 18, 19 ve 20'de "وَيُحِبُّونَ-وَتَأْكُلُونَ-وَلَا يَحُضُّونَ-لَا يُكْرِمُونَ" yâ'lı, **Beled suresi** 5 ve 7'de "أَيَحْسِبُ" sîn kesralı, 13-14'te "فَكُّ رَقَبَةً * اَوْ أَطْعَمَ" formunda, **Hümeze suresi** 3. ayette "يَحْسِبُ" sîn kesralı, **Tebbet suresi** 4. ayette "حَمَّالَةُ" tâ dammeli, **İhlas suresi** 4. ayette "كُفُوًا" şeklinde vâv yerine hemze ile okunmaktadır.[1054]

İnşikâk, Burûc, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Alak, Kadr, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Asr, Fîl, Kureyş, Maûn, Kevser, Kâfirûn, Nasr, Felak ve Nâs surelerinde Mushaf imlasına göre Ebû Amr'ın herhangi bir ihtilaflı okuması yoktur.

3.3.9.1. Değerlendirme

Kur'an'ın nüzul sırasına göre Ebû Amr'ın okuyuş farklılıklarını ele aldığımız bu kısımda, değişikliklerin fiillerin yapısında, isimlerde ve harflerde meydana geldiğini gözlemledik. Dikkat edilsin ve kolaylık olsun diye farklılık meydana gelen harfleri kırmızı renkle gösterdik. Ayrıca altı çizili olan kelimelerdeki farklı kıraati yalnız Ebû Amr gerçekleştirmiştir. Buradan hareketle Ebû Amr'ın kıraat özelliklerini şu şekilde çıkarabiliriz

- Ebû Amr; "قُلُوبِهِمِ الْعِجْلُ - بِهِمِ الْأَسْبَابُ - يُرِ يهِمِ اللهُ - عَلَيْهِمِ الْقِتَالُ-عَلَيْهِمِ الذِّلَّةُ" gibi yerlerde "هُمْ" zamirlerini vasl hâlinde mîm'in kesrasıyla okumaktadır.
- Ebû Amr; "نِعْمَتَ", "رَحَمَتُ", "اِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ", "كلمات", "بَقِيَّتُ", "غَيَابَتِ", "ثَمَرَتٍ-بَيِّنَتٍ سُنَّتَ لِسُنَّتِ شَجَرَت -مَعْصِيَت -ابْنَتَ", "فِطْرَتَ", "قُرَّتُ", "فِطْرَتَ", "فِطْرَتَ" gibi kapalı tâ ة ile değil de açık şekilde yazılan bu gibi yerlerde vakf hâlinde ه ile okunmaktadır.

1054 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 668-703; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 428-440; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 529-558; Dânî, *et-Teysîr*, 546-558; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 150-156; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 2/802-815; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 582-604; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 582-604.

- Ebû Amr "يَأْمُرُكُمْ-بَارِئِكُمْ", "وَاَرِنَا" gibi iki vecihte okunmaktadır. İhtilas ve iskân ile, Sûsî iskân, Dûrî ihtilas ile okumaktadır.
- Ebû Amr'ın kıraatinde Kur'an'da 11 yerde bulunan "هُزُوًا ve رَؤُفٌ" kelimeleri medsiz ve hemzeli olarak okunmaktadır. "هُزُوًا" kelimesinin yer aldığı ayetler: **2**:67,231, **5**:57,58, **18**:56,106, **21**:36, **25**:41, **31**:6, **45**:9,35. On bir yerin altısında "رَؤُفٌ" beşinde "لَرَؤُفٌ" şeklinde yer alan bu kelimenin bulunduğu ayetler şunlardır: **2**:143,207 **3**:30, **9:**117,128, **16:**7,47, **22**:65, **24**:20, **57**:9, **59**:10.
- Ebû Amr "يَحْسِبُ-حَسِبَ" fiilini sîn harfinin kesrasıyla okumaktadır.
- Kur'an-ı Kerim'de 6 yerde (**3**:37-38, **6**:85, **19**:2,7, **21**:89) bulunan "زَكَرِيَّاءُ" kelimesini her geçtiği yerde sonuna hemze eklentisiyle okunmaktadır.
- Tef'il babından gelen "نزّل" fiilinin muzari ve muzariden türeyenleri (مُنْزِل) sülasi mücerred sığasıyla okunmaktadır.
- Ebû Amr Kur'an'da altı yerde و ile geçen (**3**:146, **12:**105, **22**:48, **29**:60, **47**:13 ve **65**:8) "وَكَأَيِّنْ" ve bir yerde ف ile (Hacc **22**:45) "فَكَأَيِّنْ" kelimesinde vakf hâlinde "وَكَأَيْ" "فَكَأَيْ" şeklinde yâ üzerinde nûn harfini okumadan durmaktadır.
- Ebû Amr Kur'an'da yedi yerde geçen (**3**:66,119, **4**:109, **7**:71, **12**:40, **47**:38 ve **53**:23) "هَا اَنْتُمْ" kelimesindeki hemzeyi teshil ile okumaktadır.
- Ebû Amr "تَذَّكَّرُونَ" kalıbında gelen fiilleri "تَذَّكَّرُونَ" şeklinde zâl'ın şeddesiyle okumaktadır.
- Ebû Amr'ın, mazi fiillerin babının ve sığasının değişmesiyle meydana gelen okuyuşları bulunmaktadır: bu farklılıklar bazen mazi fiili malum yapıdan meçhul şekilde okuma, bazen sülasi mücerret babından gelen fiili yine sülasi mezîd bablardan getirilmesiyle veya tam tersi bir durumla oluşmaktadır.
- Az da olsa mazi yapıda gelen fiil emir sığasından, emir sığasından olan fiil mazi sığasından gelmektedir. Örneğin: Enbiyâ suresi 112'de yer alan قَالَ fiili "قُلْ رَّبِّ" şeklinde emir sığasından getirilerek, lâm harfinin râ harfine idğam edilmesiyle okunmaktadır. Cin Suresi 20. ayette de bir önceki okumanın tam zıttı yapılmaktadır. Emir formunda olan قُلْ fiili "قَالَ اِنَّمَا" şeklinde fiil mazi formdan kıraat edilmektedir.
- Fiillerde farklılığı bulunan kıraatlerden bir diğeri de muzari fiillerin yapısında meydana gelen farklılıklardır. Bu yapıda olan fiiller Mushaf imlasına göre gaib sığasında iken bazen muhatap sığasından gelmek-

tedir. Yine muzari fiiller mazi fiillerde olan farklılıklar gibi malum iken meçhul şekilde veya sülasi mücerred formdayken sülasi mezîd kalıplarından gelmektedir.

- Fiillerde meydana gelen farklılık bazen de fiilin isim kalıbında gelmesiyle gerçekleşmektedir. Örneğin: En'am 96'da yer alan جعل fiili mazi formdan "وَجٰعِلُ الَّيْلِ" şeklinde ismi fail kalıbından kıraat edilmektedir.
- İsimlerde yer alan kıraat farklılıkları kelimede yer alan harflerin harekesinin değişmesiyle veya tekil formdan çoğul formda okunmasıyla meydana gelmektedir. Bazen de isimlerde meydana gelen farklılık amilin ameline göre değişmektedir. Kimi yerde de isim kalıbının değişmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Örneğin: Bakara 208 Ayetlerde "خُطُوَاتِ" tâ'nın cezmiyle, Bakara 177'de "ليس البرُّ" râ'nın dammesiyle, Bakara 197'de "فَلَا رَفَثٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ" sê ve kâf harflerinin dammeli tenviniyle, 236'da "قَدْرُهُ" dâl harfinin cezmiyle, En'am 124'te "رِسَالٰتِهِ" kelimesi, Mürselât 33'te yer alan "جِمَالٰتٌ" isimleri cemi kalıbıyla, Enbiya 104'te Mushaf imlasına göre çoğul formda olan كتب ismi "لِلْكِتَابِ" şeklinde ve Meâric Suresi 33'te yer alan "بِشَهَادَتِهِمْ" ismi müfret formda, Enfâl 18'de yer alan مُوهِنٌ kelimesi "مُوَهِّنٌ كَيْدَ" şeklinde okunmaktadır.
- Ebû Amr'ın kıraatinde bazı isimlere ziyade harf yapılarak okunmaktadır. Örneğin: "زَكَرِيَّاءُ" kelimesinin her geçtiği yerde sonuna hemze eklenmesi. Bu kelime Kur'an'da yedi yerde yer almaktadır.
- Ebû Amr'ın kıraatinde tenvinli olan bazı isimler tenvinsiz (أفٍّ) olarak okunmaktadır.
- Elif-nûn maddesi Mushaf imlasına göre fethalı iken Ebû Amr'ın kıraatinde kimi yerlerde kesralı okunmaktadır. Örneğin: En'am 54'te yer alan elif-nûn'un "إِنَّهُ مَنْ-فَإِنَّهُ" hemzeleri, Enfâl Suresi 19'da "وَإِنَّ اللهَ" kelimesinin hemzesi kesralı olarak okunmaktadır.
- Sakin olan harf vasl hâlindeyken Mushaf imlasından farklı olarak kimi yerlerde esre yerine ötre ile okunmaktadır. Örneğin İsrâ 110'da bulunan "قُلُ ادْعُوا اللهَ اَوُ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ" lâm ve vâv harfleri vasl hâlinde dammeli kıraat edilmektedir.
- Hûd 68, Furkan 38, Ankebût 38 ve Necm 51'de yer alan "ثَمُودًا" kelimesindeki dâl harfi tenvinli şekilde okunmaktadır.
- Harfte meydana gelen farklılığa dair Müddessir Suresi 33. ayet örnek olarak gösterilebilir. "اِذا دَبَرَ" şeklinde okunan اِذْ harfi اِذَا şeklinde okunmaktadır.

- Yâsin 32 ve Târık Suresi 4. ayette "لَمَا" kelimesinde bulunan mîm harfleri şeddesiz olarak okunması da harfte meydana gelen farklılıklara örnek olarak gösterilebilir.
- Ebû Amr'ın kıraatinde Tekvîr Suresi 24. ayette yer alan "بِضَنِينٍ" kelimesindeki ض harfi, ظ harfiyle "بِظَنِينٍ" şeklinde okunmaktadır.
- Ebû Amr "رُسْلُنَا" "رُسْلُكُمْ" "رُسْلهم" kelimeleri cemi müzekker gaib-muhatab zamirlerine (هُمْ-كُمْ) ve nefsi mütekellim mealğayr zamirine (نَا) bitiştiğinde sîn harfini cezimli okumaktadır.
- Bu kelime nefsi mütekellim vahde zamirine ve müfret müzekker ğaib zamirine bitiştiğinde sîn harfi cezimli okunmaz. (رُسُلِي-رُسُلِهِ)
- Kur'an-ı Kerim'de yedi yerde bulunan "وَكَأَيِّنْ"-"فَكَأَيِّنْ" kelimesinde vakf hâlinde "وَكَأَيْ" yâ üzerinde nûn'u okumadan durulur

Ebû Amr'ın Tek Kaldığı Okuyuşları

1. Bakara 149'da "عَمَّا يَعْمَلُونَ" şeklinde tâ yerine yâ ile fiil, Bakara 219'da "قُلِ الْعَفْوُ" vâv'ın dammesiyle,
2. Mâide 32'de ve aynı kelimenin geçtiği diğer yerlerde (**6**:61, **7**:37, 101, **9**:70, **10**:13, 21, 103, **11**:69, 77, **14**: 9, 10, 11, 12, 13, **17**:77, **19**: 31, 33 **20**:9, **35**:25, **40**:22, 50, 51, 70, **43**:45, 80, **57:**25, 27, **64**:6) "رُسْلُنَا" "رُسْلهم" "رُسْل" "رُسْلُكُمْ" sîn'in cezmiyle, (Yezîdî de muvafakat etmektedir)
3. En'am 109'da "وَمَا يُشْعِرْكُمْ" râ'nın cezmi ve dammeli ihtilasıyla
4. A'raf 40'ta "لَا تُفْتَحُ لَهُمْ" şeklinde sülasi formda, A'raf 62 ve 68'de "أُبْلِغُكُمْ" şeklinde hemze dammeli, bâ cezimli ve lâm şeddesiz kesralı, A'raf 161'de "نَغْفِرْ لَّكُمْ خَطٰيٰكُمْ" şeklinde, A'raf 172-173'te " اَنْ يَقُولُوا- اَوْ يَقُولُوا" fiiller yâ harfiyle,
5. Hûd 27'de "بَادِئَ" kelimesinde yâ yerine hemze ile, Hûd 46'da " فَلَا تَسْـَٔلْنِ ي" vasl hâlinde yâ'nın isbâtı vakf hâlinde hazfı ile,
6. Yusuf 31 ve 51'de "حَاشَا لِلّٰه" kelimesinde vasl hâlinde şîn harfinden sonra elif ziyadesiyle
7. İsrâ Suresi 2. ayette "اَلَّا يَتَّخِذُوا" şeklinde tâ yerine yâ ile
8. Kehf 34 ve 36'da "بِثُمْرِهِ" "ثُمْرٌ" şeklinde mîm harfleri cezimli olarak
9. Tâhâ 63'te "اِنَّ هٰذَيْنِ" şeklinde nûn şeddeli ismi işaret mansup olarak, Tâhâ 64'te "فَاَجْمَعُوا" mîm'in fethasıyla, Tâhâ 102'de "يَوْمَ نَنْفُخُ" fethalı nûn ve fâ harfinin dammesiyle
10. Nûr 35'te "دِرِّيءٌ تَوَقَّدَ" râ dan sonra yâ med harfi ve hemze eklentisiyle meddi muttasıl olarak, fiil ise tefaaul babından mazi formda,

11. Kasas 60'ta "اَفَلَا يَعْقِلُونَ" kelimesindeki fiil yâ ile,
12. Ahzâb 2 ve 9. ayette yer alan aynı kelime "بِمَا يَعْمَلُونَ" yâ ile,
13. Fâtır 33'te "يَدْخَلُونَ" hâ harfi fethalı olarak, Fâtır 36'da "يُجْزَى كُلُّ" şeklinde fiil yâ'nın dammesi zâ'nın fethasıyla ve كل lafzı dammeli olarak
14. Ahkâf 23'te "وَاُبْلِغُكُمْ" şeklinde ifal babı formunda,
15. Fetih 24'te "يَعْمَلُونَ" fiili yâ ile,
16. Tûr 21. ayette "وَاَتْبَعْناهُمْ ذُرِّيَّاتِهِمْ بِاِيمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّاتِهِمْ" şeklinde,
17. Hadîd 8. ayette yer alan "وَقَدْ اُخِذَ مِيثَاقُكُمْ" kelimesindeki fiil meçhul formda,
18. Hadîd 23'te "اَتٰيكُمْ" kelimesinde hemzeden sonra elif olmaksızın,
19. Haşr 2. ayette "يُخَرِّبُونَ" şeklinde tefil kalıbında,
20. Münâfikûn 10'da "وَأَكُونَ" kâf'tan sonra vâv ilavesiyle ve nûn fethalı,
21. Nûh 25'te "خَطَايَاهُمْ" formunda,
22. A'lâ 16. ayette "بَلْ يُؤْثِرُونَ" yâ ile okunmaktadır.

3.3.10. Ebû Amr'ın Eleştiriye Maruz Kalan Kıraat Uygulamaları

Ebû Amr'ın bazı kıraat uygulamaları dilci âlimler tarafından Arap dili kaidelerine uygun olmaması hasebiyle eleştiriye maruz kalmıştır. Yine dilci kimlikleriyle öne çıkan müfessirler tarafından da Mushaf imlasına uygun olmayan bazı okuyuşları eleştiriye maruz kalmıştır.

3.3.11.1. Arap Diline Uymadığı İddia Edilen Kıraatler

1- Bakara 284: "فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَّاءُ" ve Nûh suresi 4. ayet: "يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ" gibi ayetlerde yer alan ر'nın ل harfine idğam edilmesi

2- Âl-i İmrân 75. ayet: "يُؤَدِّهِ اِلَيْكَ", Nisâ suresi 115. ayet " نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ" kelimelerinde yer alan ه harflerinin sakin kılınması

3- Mâide Suresi 2. ayette yer alan " وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُوا" kısmında hemzenin kesralı okunması

4- "ائمة", Kur'an-ı Kerimde beş yerde bulunan (**9**:12, **21**:73, **28**:5-41, **32**:24) "ائمة" kelimesinin okunuşu

5- Ahkâf Suresi 15. ayette yer alan "حَمَلَتْهُ اُمُّهُ كُرْهاً وَوَضَعَتْهُ كُرْهاً" kısmı

6- Necm suresi 50. ayette yer alan "عَادًا الْأُولَى" kelimesine dair kıraatler eleştiriye maruz kalmıştır.[1055]

[1055] Muhammed Abdülhalik İdîme, *Dirâsâtün liuslûbi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Dâru'l-Hadis el-Kâhire, 2004), 1/38.

1. Ebû Amr, Bakara 284'te yer alan "فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَّاءُ" ve Nûh suresi 4'te "يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ" bulunan râ harflerini lâm harfine idğam ederek okumaktadır. Bu gibi yerlerde idğamlı okuma Ebû Amr'ın ravisi Sûsî'den, Dûri'den ise hulf ile rivayet edilmektedir.[1056] Aynı okuyuşu dokuz yerde de yaparak toplamda on bir yerde râ harfini lâm harfine idğam etmektedir. Bunlar: Âl-i İmrân 3:31, Enfâl 8:29,70, İbrahim 14:10, Ahzâb 33:71, Ahkâf 46:31, Hadîd 57:28, Saff 61:12, Tegabûn 64:17 ayetler.

Sîbeveyhi (ö. 180/796) aynı mahreçten çıkan mütekarib harflerin birbirine idğamı başlığında idğamla alakalı bilgilerden sonra idğamın yapılamayacağı harflere yer vermektedir.[1057] Aynı başlık altında bazı harflerde idğamın yapılmama nedenini dilsel açıdan değerlendiren Sîbeveyhi, râ harfinin lâm ve nûn harflerine idğam olmayacağını sebebini ise mükerrer bir idğam olarak açıklamıştır. Çünkü râ harfinde tekrir sıfatı bulunmaktadır. Kendisinde tekrir sıfatı olmayan diğer bir harfle idğam edildiğinde ağızda yayılır böyle bir idğam da hoş karşılanmaz.[1058] Sîbeveyhi tekrir sıfatı bulunmayan bir harfe râ'nın idğamını ط harfinin ت harfine idğam edilemeyeceğine benzetmektedir. Çünkü itbak sıfatı bulunan bir harf daha üstün bir yapıdadır. Bunun zıttı infitah sıfatına sahip olan başka bir harfe idğam edilmesi durumunda ط üstünlüğünü kaybetmeyeceği için idğamın gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır. Sîbeveyhi "اجْبُرْ لَبَطةَ" ve "وَاخْتُرْ نَقَلًا" kelimelerindeki râ harflerinin lâm harflerine idğam edilmesi söz konusu değilken, (هَلْ رَأَيْتَ-و-مَنْ رَاَيتَ) kelimelerinde yer alan lâm ve nûn harflerinin râ'ya idğamında "هَرَأَيْتَ-و-مَرَّأَيتَ" tekrir sıfatının ihlali söz konusu olmayacaktır.[1059] Sîbeveyhi'nin burada yapılacak idğamı eleştirmesindeki temel sebep; râ harfinde bulunan tekrir sıfatının lâm harfine idğam edilmesi durumunda kaybolacağı endişesidir. Ayrıca bu idğamı gerçekleştiren kıraat imamı Ebû Amr'a yönelik herhangi bir eleştirisi söz konusu değildir. Sîbeveyhi'nin temel argümanı Arap dili açısından telaffuz/fonetik bir hatanın ortaya çıkma endişesidir.

Ebû Amr'ı direkt hedef alıp eleştiren Zeccâc'tır (ö. 311/923). Zeccâc râ harfinin lâm harfine idğamının sadece Ebû Amr'ın kıraatinde bulunduğunu

---

1056 Bennâ, *İthâf*, 1/461; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 4/1628.

1057 Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), "el-Kitâb", 4/445.

1058 Sîbeveyhi, "el-Kitâb", 4/448.

1059 Sîbeveyhi, "el-Kitâb", 4/448.

ve fahiş bir hata (وَهَذَا خَطَأٌ فَاحِشٌ) olduğunu aktarmaktadır.[1060] Zeccâc râ harfinin lâm harfine idğam edilmemesinin gerekçesini, Arap dili açısından üstün sıfata sahip olan harflerin kendisinden daha aşağıdaki sıfata sahip olan harflerle idğam edilemeyeceği, edildiği takdirde bu özelliklerini kaybedeceği yönden değerlendirmektedir.[1061]

Ebû Amr'ın râ harfinin lâm harfine idğamını Sîbeveyhi, Zeccâc gibi dil âlimlerinden etkilenerek eleştiren diğer bir kişi de Zemahşerî'dir (ö. 538/1144). Zemahşerî, Ebû Amr'ın Bakara 284'teki idğamlı okumasını (ومدغم الراء في اللام لاحن مخطئ خطأ فاحشا) parantez içinde verilen kelimelerle fahiş bir hata olduğunu ifade etmekte ve bu hatanın Ebû Amr'dan rivayette bulunan ravilerin zapt ve dirayetinin eksikliğinden kaynaklandığını iddia etmektedir.[1062] Ayrıca bu durumun yalnızca dilciler tarafından bilinebileceğini aktarmaktadır.[1063] Görüldüğü üzere Zemahşerî de bu kıraati Arap dili açısından eleştiriye tabi tutmaktadır.

Yukarıda ele aldığımız eleştirel bakışların ortak noktası râ harfinin lâm harfine idğam edilmesi durumunda râ'da bulunan tekrir sıfatının izale olacağıdır. Bu eleştiriyi yapanların ilki olan Sîbeveyhi, Ebû Amr'ın ismine yer vermeden dilsel açıdan bunu eleştirmektedir. Ebû Amr'ın öğrencilerinden olan Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi gibi dilciler hocalarının bu okuyuşunu Arap dilinin zengin kurallarını göz önünde tutarak dil açısından eleştirmeleri tabii görülebilir. Çünkü dil kuralları bedevi hayatı yaşayan Araplardan alınarak vazedilmiştir. Fasih dili konuşan kabileler arasında farklılıkların olması da doğal bir durumdur. Fakat bilinmelidir ki Ebû Amr aynı zamanda Basra dil ekolünün kurucusu, kendi döneminin en öncü dil âlimi ve kıraat ilminde imamdır. Kıraat ilminin temel argümanı kıraatin tâbi olunan bir sünnet[1064] olduğu ilkesidir. Bu açıdan bakıldığında Ebû Amr, Arap diline uymayan kıraat vecihlerinde senedi öncelemiştir denebileceği gibi, bu kıraatin başka bir Arap kabilenin dil kurallarına göre uygun

---

1060 Ebû İshâk İbrâhîm Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 1/398.

1061 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, 5/167.

1062 Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcût - Ali Muhammed Muavvad (Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1998), 1/518.

1063 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/519.

1064 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 50.

olabileceği de muhtemeldir. Çünkü Ebû Amr hayatının 40 yılına yakın bir bölümünü Hicaz ve Necid bölgeleri arasındaki çöllerde yaşayan bedevileri dolaşarak geçirdiğini daha sonra ise her sene hac ziyaretine gittiğini ve bu ziyaretleri esnasında duyduklarını ezberlediğini ve sonra bunları yazıya dökerek ilim tahsil ettiğini aktarır.[1065] Onun kıraatinde nakil önce gelmektedir. Dolayısıyla onun için senetle kendisine ulaşan kıraat neyse odur.

2- Ebû Amr, Âl-i İmrân 75. ayette yer alan "يُؤَدِّهِۦٓ اِلَيْكَ" kelimesini "يُؤَدِّهْ" şeklinde hâ ه harfinin iskânıyla okumaktadır.[1066] Aynı şekilde Nisâ suresi 115. ayet "نُوَلِّهِۦ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ" yer alan "نُؤتِهِۦ-نُوَلِّهْ-نُصْلِهْ" kelimelerini hâ'nın iskânıyla okumaktadır.

İbn Mücâhid, Ebû Amr'ın bu gibi yerlerde ه harfini sakin kılarak okumasının lahn olarak görülmediğini aktarmaktadır.[1067] Ayrıca onunla aynı okuyuşu yapanlar arasında İmam Âsım'ın iki ravisinden biri olan Şu'be b. Ayyâş (ö. 193/809), kıraat imamlarından Hamza (ö. 156/773) ve Ebû Cafer (ö. 130/747-48) de bulunmaktadır.[1068] Bu durumda Kûfe ve Medine imamlarından da aynı okuma gerçekleşmiş olmaktadır ki eleştiriye mahal yoktur. Fakat Zeccâc, Ebû Amr'ın ve onunla birlikte böyle okuyan kıraat imamlarını, dilsel yönden Sîbeveyhi'yi referans alıp eleştirmekte ve bunun bir (غَلَط) hata olduğunu şu gerekçeyle açıklamaktadır: Çünkü bu gibi yerlerde hâ harfi vasl hâlinde cezm edilerek sakin kılınıp okunmaz, ancak vakf hâlinde sakin kılınır.[1069] Daha önce ele aldığımız metodoloji kısmında Ebû Amr'ın "فَهُو-لَهُو-وَهِيَ-لَهُوَ-لَهِيَ-فَهِيَ" gibi zamirlerde bulunan ه harfini sakin olarak okuduğunu aktarmıştık. Evet yukarıda eleştiriye maruz kalan zamirler muttasıl olanlar, burada dile getirdiğimiz zamirler ise munfasıl zamirlerdir. İkisi aynı şey olmasa da özünde zamirlerdir. Aynı şeyi işaret etmektedirler. Dolayısıyla munfasıl olan zamirlerin öncesine harf bitiştiğinde ه harfinin sakin/cezimli olarak okunması Arap dilinde var olan bir durumdur. Bu okuma bize Arapça'da zamirlerde bulunan ه harfinin kimi zaman cezimli olarak okunacağına ışık tutmaktadır.

1065 Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 24.
1066 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 211.
1067 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 212.
1068 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 59.
1069 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, 1/431-433.

3- Mâide Suresi 2. ayette yer alan " وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُوا" kısmındaki hemzeyi Ebû Amr esre hareke ile okumaktadır. Aynı okuyuşu kıraat imamlarından İbn Kesîr (ö. 120/738) de yapmaktadır.[1070] Bu kıraatin dil âlimi Nehhâs (ö. 338/950) tarafından eleştiriye maruz kaldığı aktarılmaktadır.[1071]

4- "اَئِمَّة", Kur'an-ı Kerimde beş yerde bulunmaktadır. Bu yerler Tevbe **9**:12, Enbiyâ **21**:73, Kasas **28**:5-41, Secde **32**:24'tür. Görüldüğü üzere "اَئِمَّة" kelimesinde iki hemze aynı kelimede bulunmaktadır. Daha önce metodoloji kısmında ele alınan iki hemzelerden farklı olarak Ebû Amr ikinci hemzeyi teshil ile okumaktadır. Aynı okumayı Nafi, İbn Kesîr ve Ya'kûb'un ravilerinden Ruveys yapmaktadır.[1072]

Zemahşerî Basralı nahivcilerin yapmış olduğu teshilli okumayı (فَهُوَ لَاحِنٌ مُحَرِّفٌ) diyerek eleştirmektedir.[1073] İbnü'l-Cezerî, bu görüşte Zemahşerî'nin abarttığını düşünmekte ve bu gibi kelimelerde -tahkik, teshil ve yâ'ya ibdâl- vecihlerinin Arapçada var olduğunu aktarmakta, sahih olan okuyuşun ise senedle/rivayetle sabit olacağını bildirmektedir.[1074]

5- Ahkâf Suresi 15. ayette yer alan "حَمَلَتْهُ اُمُّهُ كُرْهاً وَوَضَعَتْهُ كُرْهاً" "كرْهًا" kelimelerindeki kâf harfleri fethalı olarak okunmaktadır. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de yedi yerde geçmektedir. Ahkâf suresi 15. ayette iki defa olmak üzere bu kelimenin bulunduğu sureler ve ayet numaraları şunlardır: Âli İmrân 3:83, Nisâ 4:19, Tevbe 9:53, Ra'd 13:15, Fussilet 41:11. Kıraat imamları arasında farklı okumaya konu olan sureler Nisa 19, Tevbe 53 ve Ahkâf 15'tir. Ebû Amr bu kelimeyi diğer surelerde olduğu gibi Ahkâf suresinde de fethalı olarak "كَرْهًا" şeklinde okumaktadır.[1075]

Görüldüğü üzere Ahkâf suresi dışında Kur'an'ın beş farklı suresinde var olan bu kelime fethalı olarak okunmaktadır. Ebû Hâtim es-Sicistânî'ye (ö. 255/869) isnat edilen bir görüşe göre onun bu okumayı (طعن) kelimesiyle yermesi[1076] yersiz kalmaktadır. Ebû Ali el-Farîsî bu kelimenin iki farklı şe-

---

1070 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 242.
1071 İdîme, *Dirâsât*, 1/38.
1072 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/784; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 188.
1073 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/18.
1074 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/787.
1075 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 596; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1502.
1076 İdîme, *Dirâsât*, 1/74.

kilde kullanılan "الشَّرب-الشُّرب, الفَقْر-الفُقْر, الضَّعْف-الضُّعْف" örneklerinde olduğu gibi mastar olarak telaffuz edilebileceğini ifade etmektedir.[1077]

6- Ebû Amr'ın Necm suresi 50. ayette yer alan "عَادًا الْأُولَى" kelimesini "عَادَ لُّولَى" şeklinde okuması Müberred (ö. 286/900) tarafından lahn olarak değerlendirilmiştir.[1078] "عَادَ لُّولَى" şeklinde okuması esnasında hem nakil hem hazf kuralı uygulanmış olmaktadır. Aynı okuyuşu Basra kıraat imamlarından Ya'kûb, Medine kıraat imamı Ebû Ca'fer ve İmam Nâfi'nin ravilerinden Verş de yapmaktadır.[1079] Bu kelimedeki "الْأُولَى" lafzından ibtida yapıldığında ise şu vecihler ortaya çıkmaktadır:

1- "اَلُولَى" formuyla; fethalı hemze-i vasl ve lâm'ın dammesiyle
2- "لُولَى" formuyla; hemze-i vaslın hazfı ve lâm'ın dammesiyle
3- "اَلْأُولَى" formuyla; lâmı tarif ve hemze-i katının dammesi ve sonrasında vâv harfinin gelmesiyle Mushaf imlasında olduğu gibi okumaktadır.[1080]

Kıraat Hz. Peygamber'den kıraat imamlarına kadar hocadan öğrenciye ahz, eda ve sema yoluyla ulaşmıştır. Yedi harfle birlikte bazı kelimelerin diğer lehçelere sahip olan kabileler tarafından farklı okunması tabii olarak bazı dilsel ihtilafları ortaya çıkarmıştır. Bu da tabii olarak kıraatte lehçesel ihtilaflara sebep olmuştur. Kıraat imamları bu lehçelerin verdiği ruhsatlı okumaları öğrenmiş onlar arasında tercihte bulunmuştur. Kıraat imamlarından Nâfi'(ö. 169/785) tâbiîn neslinden yetmiş kişiden kıraati okuduğunu ve onların arasından tercihte bulunarak tek kalan kıraatleri terk ettiğini, iki hocasının ittifak ettiği okuyuşları topladığını ifade etmektedir. İmam Kisâî kendisinden kıraat dersi aldığı İmam Hamza'dan yaklaşık 300 yerde farklı olarak kıraatte bulunduğu gibi Ebû Amr da Mekke kıraat imamı İbn Kesîr'den ders aldığı hâlde ona muhalif olarak yaklaşık 3.000 kelimede farklı okumalar benimsemektedir. Bu şekilde farklı okuyuşlar yapmalarının sebepleri başka hocalardan da ders almış olmalarıdır.[1081] Kıraat imamları birçok ho-

---

1077 Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Abdülaziz Rabâh (Dimeşk/Suriye: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1999), 6/184.
1078 İdîme, *Dirâsât*, 38.
1079 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/844-845; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 528.
1080 Bennâ, *İthâf*, 2/502-503; Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 198.
1081 Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 49-50.

cadan ders almışlar ve bu aldıkları kıraatler arasında tercihte bulunmuşlardır.

Yukarıda verilen beş yerde Ebû Amr'ın kıraatinin Arap dili açısından kimi dilciler tarafından eleştiriye maruz kaldığını aktarmıştık. Ebû Amr'ın iki yerde yaptığı okumada Mushaf imlasına muvafık olmadığından ötürü eleştiriye tabi tutulduğu söylenmektedir.

3.3.11.2. Mushaf İmlasına Uymadığı İddia Edilen Kıraatler

1. Ebû Amr, Tâhâ Suresi 63. ayetinde geçen "قَالُوا اِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ" şu kelimeyi "اِنَّ هٰذَيْنِ" şeklinde; nûn şeddeli ismi işaret inne'nin ismi olarak mensup okumaktadır. Bu kelime kıraat imamları tarafından 4 farklı şekilde kıraat edilmektedir: Mushaf imlasında olduğu gibi "اِنْ هٰذَانِ" şeklinde sadece Âsım'ın ravilerinden Hafs yapmaktadır. Nûn harfinin şeddeli olarak okuyanlar ise "اِنَّ هٰذَانِ" Nâfi', İbn Âmir, Âsım'ın ravilerinden Şu'be, Hamza ve Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'tir.[1082] İbn Kesîr "اِنْ هٰذَانِّ" şeklinde ismi işarette bulunan nûn harfini şeddeli olarak okumaktadır.[1083] Bu şekilde okunan kıraatler Arap dili kurallarına uygundur. Ancak "اِنَّ هٰذَانِ" şeklinde okunan kıraat vechi Arap dili kaidelerine göre mensup olması gerekirken merfu olarak okunmuştur. Ebû Amr'ın kıraati dil kaidesine uygun olmakla birlikte Mushaf imlasına uygun olmadığından Zeccâc gibi dilciler tarafından eleştiriye tâbi tutulmuş[1084] ve bunun kâtib hatasından kaynaklı bir durum olduğu açıklanmıştır.[1085] Kastallânî bunlara cevap niteliğinde şöyle demektedir: "Resm-i kıyasinin haricinde kıraati sahih ve mütevâtir olan nice kıraat vardır. Dolayısıyla tevâtür yoluyla sabit olan kıraatlerde ta'n edenin/yerenin yermelerine iltifat edilmez. Çünkü Ebû Amr'ın kıraati mütevâtirdir. Allah'a hamd olsun."[1086]

2. Ebû Amr'ın kıraatinde; Münâfikûn Suresi 10. ayette yer alan "وَأَكُونَ" kelimesine kâf'tan sonra vâv ilavesiyle ve nûn harfinin fethalı olarak okun-

---

1082 Halef b. Hişâm hakkında detaylı bilgi için bk. Kahraman Bulgurcu, "Bir Kıraat Âlimi ve Muhaddis Olarak Halef b. Hişâm", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/1 (30 Haziran 2021), 439-458.

1083 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 419; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1653; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 315.

1084 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, 3/362.

1085 İdîme, *Dirâsât*, 48.

1086 Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/2884.

ması da resm-i kıyasiye uymadığı ifade edilmiştir.[1087] Fakat bu kıraatin resm-i kıyasiye uygun olduğu dilcilerden Ferrâ (ö. 207/822) tarafından kabul edilirken, başka bir dilci Müberred'e (ö. 286/900) göre uygun olmadığı dile getirilmiştir.[1088]

3. Ebû Amr'ın kıraatinde Tekvîr Suresi 24. ayette yer alan "بِضَنِينٍ" kelimesindeki ض harfi, ظ harfiyle "بِظَنِينٍ" şeklinde okunması.[1089]

Ebû Amr Basra dil ekolünün kurucularından biri olmasına rağmen kıraat ilminde dili öne çıkarmamıştır. Kıraat ilminde nakil/senet neyse onu öncelemiştir. Örneğin, Ebû Amr Temim kabilesinden olmasına rağmen hemzeleri teshil veya hazf yapmaktadır. Hâlbuki Temim lehçesinde -Hicaz bölgesinde yaşayanlar dışında- hemze tahkik ile okunmaktadır.[1090] Şayet Ebû Amr Arap dilini öncelemiş olsaydı burada olduğu gibi kendi lehçesine uygun bir okuma şeklini önceleyebilirdi. Fakat onun mektebinde nakil önce gelmektedir. Dolayısıyla senedle kendisine ulaşan kıraat neyse odur.

3.4. İmam Ya'kûb Kıraati

İmam Ya'kûb'un kıraat metodolojisine ait Besmele, med, idğam, imale, beyne, fetha, ibdâl, nakil, ihtilas ve iskân ile alakalı okuyuş özelliklerine ait bilgileri ve İmam Ya'kûb'un kıraatinin fiil ve isimlerde meydana gelen farklılıklarına ve eleştiriye maruz kalmış bazı kıraat uygulamalarına değineceğiz.

3.4.1. İstiâze ve Besmele

İmam Ya'kûb kıraatine göre istiâze ve besmele çekmek isteyen kişi evveli surede şu vecihlerden biriyle başlayabilir.

Evveli Sure Vecihler

1- Vakfı kül (her ikisinde de durmak)

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيمِ وقف بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وقف اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

2- Vakfı evvel, vaslı sânî (birincide durup, ikincide geçmek)

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيمِ وقف بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وصل اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

1087 İdîme, *Dirâsât*, 1/48; Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 56-57.
1088 Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 57.
1089 Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 57-58.
1090 Zâhid, *Ebû Amr b. Alâ*, 58.

3- Vaslı evvel- vakfı sânî (birincide geçip, ikincide durmak)

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيمِ وصل بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وقف اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

4- Vaslı kül (ikinde de geçerek okumak)

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجِيمِ وصل بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وصل اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

İmam Ya'kûb kıraatine göre bir sureden diğer bir sureye geçişte besmele, sekte ve vasl yapılarak geçilebilir. Bu durumda iki sure arası getirilen vecihler beş tane olup bunlardan biri tercih edilebilir. Bu vecihler şunlardır: Vakfı kül, vakfı evvel vaslı sânî, vaslı kül, sekte bilâ besmele ve vasl bilâ besmele.[1091]

İki Sure arası vecihler

1	وَلَا الضَّالِّينَ قطع بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ قطع الٓمٓ
2	وَلَا الضَّالِّينَ قطع بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وصل الٓمٓ
3	وَلَا الضَّالِّينَ وصل بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وصل الٓمٓ
4	وَلَا الضَّالِّينَ سكت بلا بسملة الٓمٓ
5	وَلَا الضَّالِّينَ وصل بلا بسملة الٓمٓ

Basra kıraat imamlarına göre besmele sadece Fatiha suresinin evvelinde müstakil bir ayet olarak sayılmaktadır. Kıraat imamlarının ittifakına göre Tevbe suresinin başında besmele yer almamaktadır. Dolayısıyla iki sure arası geçişte var olan vecihlerin benzeriyle birlikte Enfâl suresinden Tevbe suresine geçişte, Basra kıraat imamı olan Ya'kûb; vakf bilâ besmele, sekit bilâ besmele ve vasl bilâ besmele vecihlerini almaktadırlar. Herhangi bir sureden Tevbe suresine geçişte üç vecih ortaya çıkmaktadır.[1092]

Enfâl-Tevbe Suresi

1	اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ وقف بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖٓ
2	اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ سكت بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖٓ
3	اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ وصل بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖٓ

[1091] İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 132; Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 390; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 9; Koyuncu, *Aşere Kâideleri*, 45-46.

[1092] İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 132; Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 390; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 9; Koyuncu, *Aşere Kâideleri*, 45-46.

3.4.2. Med

Basra kıraat imamları "ashâbu kasr" diye ifade edilen imamlar arasında yer alıp med ölçüleri az olan imamlardır. Basra kıraat imamlarından Ya'kûb'un med ölçüleri şöyledir:[1093]

1	Meddi Tabii	1
2	Meddi Muttasıl	2
3	Meddi Munfasıl	1
4	Meddi Lazım	4 (Mısır tarikinde 3)
5	Meddi Arız	Tul (3), Tevassut (2), Kasr (1)
6	Meddi Lîn	Tul (3), Tevassut (2), Kasr (1)

3.4.3. İdğam-İzhar

İmam Ya'kûb "قَدْ" kelimesinden sonra "ج-س-ش-ص-ض-ذ-ز-ظ" harflerinden biri gelmesi durumunda; "وَلَقَدْ جَاءَهُمْ" (Bakara 92), "لَقَدْ سَمِعَ اللهُ" (Mücadele 1), "وَلَقَدْ ضَرَبْنَا" (Rum 58), "قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا" (Yusuf 30), "لَقَدْ صَدَقَ اللهُ" (Âl-i İmran 152), "وَلَقَدْ ذَرَأْنَا" (A'raf 179), "وَلَقَدْ زَيَّنَّا" (Mülk 5), "فَقَدْ ظَلَمَ" (Bakara 231), örneklerinde olduğu gibi dâl harfini idğam etmeden izhar ile okuduğu gibi, "اِذْ" kelimesindeki zâl harfini de sonrasında gelen "ت-ج-ص-س-ز-د" harflerine idğam etmeksizin okumaktadır.[1094] Burada olduğu gibi İmam Ya'kûb, Ebû Amr'ın idğam ettiği yerlerin genelinde izhar ederek okumaktadır. Ya'kûb'un izhar ile okuduğu kelimelerin bazıları kaynaklarda idğam olarak belirtilmiştir. İbnü'l-Fahhâm (ö. 516/1123) "قَدْ" ekindeki dâl harfinin Ebû Amr'ın kıraatinde olduğu gibi idğam edildiğini, yine "اِذْ" edatındaki zâl harfinin sonrasında gelen harflere idğam edilerek okunduğunu rivayet etmektedir.[1095]

1093 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 24; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 81-83; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 13; Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 391; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 2.

1094 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 26; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 69-70.

1095 İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 111-114.

Tâ "تاء" harfinin zâ "ظاء" harfine idğamı: Enbiyâ suresi 11'de "كَانَتْ ظَالِمَةً", En'am 138 ve 146'da "حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا - حَمَلَتْ ظُهُورُهَا" bulunan kelimelerdeki tâ harfi zâ harfine Ruveys rivayetinde idğam edilerek okunduğu gibi Ravi Ravh'tan da idğam rivayeti aktarılmıştır.[1096]

Hûd suresi 42'de bulunan "اِرْكَبْ مَعَنَا" kelimesinde bâ harfi mîm harfine Ruveys rivayetinde idğamlı, Ravh rivayetinde izhar ile okunmaktadır.[1097] Yasin suresi ve Kalem suresinde bulunan hurûfu mukatta harflerinde bulunan nûn harfi sonrasında gelen vâv harfine idğam edilerek okunmaktadır.[1098] Tenvin ve sakin nûn harfiyle ilgili kaideler Hafs rivayetinde olduğu gibidir.

Bâ "بَاء" harfinin bâ "بَاء" harfine idğamı: Bakara suresi 20. ayette " لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ" Bakara 176'da "نَزل الْكِتَابَ بِالْحَقّ" Bakara 175'te "وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ" örneklerinde olduğu gibi bâ harfleri sonrasında gelen bâ harflerine Ruveys rivayetinde idğam edilerek okunmaktadır. Sadece En'am 27. ayette "وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ" izhar ile okunmaktadır.[1099] Nisâ 36'da "وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ" bulunan bâ harfleri de idğam ile okunmaktadır.[1100]

Lâm "ل" harfinin lâm "ل" harfine idğamı: "جَعَلَ لَكُمْ" kelimelerinde Kur'an'ın her yerinde, sadece Neml 60 ve Zümer 6'da "أَنْزَلَ لَكُمْ" kelimesinde, Meryem 17'de "فَتَمَثَّلَ لَهَا", Neml 37'de "لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا" kısımlarında bulunan lâm harfleri sonrasında gelen lâm harflerine idğam edilerek okunmaktadır.[1101]

Kâf "ك" harfinin kâf "ك" harfine idğamı Kur'an'da beş yerde bulunmaktadır. Bu yerler Tâhâ 33, 34 ve 35, (كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيراً ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيراً ﴿٣٤﴾ اِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيراً ﴿٣٥﴾) Rûm 55 (كَذٰلِكَ كَانُوا) ve İnfitâr 8-9 (مَا شَاءَ رَكَّبَكَ ﴿٨﴾-كَلَّا).[1102]

Tâhâ 39'da bulunan "وَلِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْنِي" kelimesindeki ayn harfi ayn harfine idğam edilerek okunduğu, yine Ruveys rivayetinde Necm 48 ve 49'da " وَاَنَّهُ هُوَ اَغْنٰى وَاَقْنٰى ﴿٤٨﴾ وَاَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرٰى ﴿٤٩﴾" bulunan hâ ه harfleri sonrasında gelen ه harfine idğam edildiği rivayet edilmektedir.[1103]

1096 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 71 Ayr. bk. dipnot 3 ve 4.
1097 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 72; Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 26.
1098 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 27; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 120.
1099 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 74; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 114-115.
1100 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 75.
1101 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 74; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 116-117.
1102 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 74-75.
1103 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 75; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 117-118.

Neml 36 "اَتُمِدُّونَنِّ" ve Necm 55'te "تَتَّمَارى" bulunan kelimelerde tâ tâ harfine, nûn nûn harfine idğam edilerek okunmaktadır.[1104]

"اَخَذْتُ" "اتَّخَذْتُ" kelimelerinde zâl harfi tâ harfine Ravh rivayetinde idğam edilmektedir.[1105]

İbnü'l-Fahhâm, Kârazînî tarikiyle Ruveys'in "قَدْ" kelimesindeki dâl harfinin cîm harfine idğam edileceğini aktarmaktadır.[1106] Fakat Kârazînî tarikiyle gelen senet kabul görmemiştir.

3.4.4. İmale-Feth

Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) İmam Ya'kûb'un üç yerde imale yaptığını ve bu yerlerin; İsra 72'de ayette yer alan "اَعْمٰى" lafzının geçtiği ilk yerde, Neml suresi 43. ayette geçen "الْكَافِرِينَ" kelimesinde ve Yasin suresinin ilk ayetindeki "يٰس" yâ kelimesinde olduğunu aktarmaktadır.[1107] Ehvâzî ve İbnü'l-Fahhâm, İmam Ya'kûb'un ravilerinden Ruveys'in (ö. 238/852) "الْكَافِرِينَ" kelimesini; ister mecrûr ister mansup ister marife veya nekre olarak gelsin Kur'an'ın her yerinde imale ile okuduğunu, Ravh'ın (ö. 233/847-48) ise sadece Neml 43'te imale yaptığını aktarır.[1108]

3.4.5. İzafet ve Ziyade Olan yâ

İmam Ya'kûb Kur'an-ı Kerim hattında hazf edilmiş olan yâ harflerini isbât ederek vakf ve vasl yapmaktadır. Kelimenin ortasında bulunup hazf olan yâ harfleri 31 kelimede, son harfi olarak mahzûf olan yâ harfleri ise Kur'an'da 86 yerde geçmektedir.[1109] Ebû Amr ed-Dânî İmam Ya'kûb'un kıraatine konu olan bu yâ harflerinin vasl ve vakf hâlinde 118 kelimede, sadece vakf hâlinde de 17 kelimede olmak üzere toplamda 135 yerde yer aldığını aktarmaktadır.[1110] Kelime ortasından hazf olunan yâ harflerinin isbât edilerek okunmasına örnek kelimeler: "دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ" ve "وَاتَّقُونِ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ" (Bakara 2:186-197). Kelime sonunda mahzûf olan yâ harflerinin isbât edile-

---

1104 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 26-27; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 380, 528.
1105 Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 397.
1106 İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 112.
1107 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 28.
1108 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 76; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 129-130; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 85.
1109 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 79.
1110 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 31-33; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 19-24.

rek okunmasına örnek kelimeler: "وَلَا تَكْفُرُونِي", "وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِي" ve "وَاِيَّايَ فَارْهَبُونِي" (Bakara 2:40,41 ve 152).[1111]

İmam Ya'kûb Kur'an'da mahzûf bulunan yâ harflerinden sonra sakin (şeddeli-cezimli) bir harf geldiği durumlarda vakf hâlinde hazf olunan yâ'yı isbât ederek okumaktadır. Bu kelimeler Kur'an'da toplamda 17 yerde geçmektedir: Örnek kelimeler: "يُؤْتِ اللهُ الْمُؤْمِنِينَ" (Nisâ 4:146) vakf hâlinde "يُؤْتِي", "وَاخْشَوْنِ ي" (Mâide 5:3), "يَقْضِ الْحَقَّ" (En'am 6:57), "اَلْجَوَارِي" (Tekvîr 81:16).[1112]

3.4.6. Hüm هُمْ Zamirleri

İmam Ya'kûb öncesinde yâ harfi bulunan هُمْ,هُمَا,هُنَّ zamirlerindeki hâ harfini dammeli okumaktadır. Bu kelimeler:

1. "عَلَيْهُمْ" lafzı Kur'an'da 242 yerde geçmekte
2. "عَلَيْهُمَا" lafzı Kur'an'da 8 yerde geçmekte
3. "عَلَيْهُنَّ" lafzı Kur'an'da 11 yerde geçmekte
4. "فِيهُمْ" lafzı Kur'an'da 16 yerde geçmekte
5. "فِيهُمَا" lafzı Kur'an'da 8 yerde geçmekte
6. "فِيهُنَّ" lafzı Kur'an'da 9 yerde geçmekte
7. "اِلَيْهُمْ" lafzı Kur'an'da 40 yerde geçmekte
8. "اِلَيْهُمَا" lafzında vakf yapmamaktadır
9. "اِلَيْهُنَّ" lafzı Kur'an'da 2 yerde geçmekte (Yusuf 31-33
10. "لَدَيْهُمْ" lafzı Kur'an'da 7 yerde geçmekte
11. "نُوَلِّيهُمْ" lafzında vakf yapmamaktadır
12. "تُزَكِّيهُمْ" Tevbe 103'te yer almaktadır
13. "صَيَاصِيهُمْ" Ahzâb 26'da yer almaktadır
14. "اَيْدِيهُمْ" lafzı Kur'an'da 38 yerde geçmekte
15. "تَرْمِيهُمْ" Fil 4'te geçmektedir.[1113]

Cezm edici bir edattan dolayı sonda bulunan yâ harfinin hazf olunduğu kelimelere bitişen zamirler, Ruveys rivayetinde dammeli olarak okunmaktadır. Örneğin: "فَاسْتَفْتِهِمْ" (Saffat 37:11,149), "اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ" (Ankebût 29:51), " اَوَلَمْ تَأْتِهِمْ" (Tâhâ 20:133) fiillerinde bulunan yâ harfleri meczûm olduğundan do-

---

1111 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 79.

1112 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 80; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 32-33; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 18-19.

1113 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 82-83 Ayrıca bk. dipnotlar; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 9-10.

layı mahzûftur. Bunun gibi olan kelimeler Kur'an'da 16 yerde bulunmaktadır.[1114] Fakat beş yerde hâ harfi kesralı okunur. Enfâl 16 "وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ", Hicr 3 "يُلْهِهِمُ" Nûr 32 "يُغْنِهِمُ الله", Mü'min 8 ve 9 "وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ"- " وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ".[1115]

هُمْ zamirlerinin bitişik olduğu kelimeden sonra sakin bir harf gelirse ve hâ harfinden önce yâ harfi bulunursa zamirde bulunan iki harfte ötre ile okunur. Örnek: "عَلَيْهُمُ الذِّلَّةُ", "عَلَيْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ". Bunların dışında, şayet هُمْ zamirinin bitiştiği kelimenin son harfi esre ise zamirin iki harfi de esre ile okunur. Örnek: "فِي قُلُوبِهِمِ الْعِجْلَ".[1116]

3.4.7. İlhak ve İskânu'l-hâ ه

İmam Ya'kûb " وهُوَ, فهُوَ, وَهِيَ, لَهُوَ, لَهِيَ, فَهِيَ, ثُمَّ هُوَ, مَا هِيَ" gibi zamirlerde vakf hâlinde son harfin harekesi fethayı beyan etme kastıyla kelimenin sonuna hâ ه harfini ilhak ederek okumaktadır.[1117] Bu getirilen hâ harfine hâ-i sekte de denmektedir.

İmam Ya'kûb "عَلَيَّ, اِلَيَّ, لَدَيَّ, بِيَدَيَّ, بِمُصْرِخِيَّ" kelimelerinde olduğu gibi şeddeli olarak gelen mütekellim yâ harflerinin sonunda vakf yaptığı zaman son harfin harekesi fethayı beyan maksadıyla cezimli هْ harfi getirerek durmaktadır.[1118]

İmam Ya'kûb "هُنَّ,لُهُنَّ,عَلَيْهِنَّ,فامْتِحُوهُنَّ,فِيهِنَّ,وَاَرْجَلِهِنَّ,حَمَلَهُنَّ,أبْصرِهِنَّ" kelimelerinde olduğu gibi şeddeli cemi müennes nûn harflerinde vakf hâlinde hâ ه harfini ilhak ederek okumaktadır.[1119]

İstifham manasında olan mâ مَا (فَلِمَ-عَمَّ-لِمَ-بِمَ-فِيمَ-مِمَّ) parantez içinde verilen örneklerde olduğu gibi elif olmaksızın yazılmaktadır. Bu gibi yerlerde İmam Ya'kûb kelimenin sonuna hâ harfi ekleyerek okumaktadır. Örneğin: Nisâ 97, Araf 164, Neml 35 ve Âl-i İmrân 183'te yer alan " فِيمَ كُنْتُمْ-لِمَ تَعِظُونَ-بِمَ يَرْجِعُ-فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ" kelimelerinde vakf hâlinde hâ-i sekit ilavesi yapılmaktadır.[1120]

1114 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 93.
1115 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 83.
1116 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 84.
1117 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 80; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 36.
1118 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 36; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 91-92.
1119 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 37; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 17; Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 400.
1120 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 38.

İmam Ya'kûb şu kelimelerin sonunda da vakf hâlinde " يا اَسَفَاهْ, يَا وَيْلَتَاهْ, يَا حَسْرَتَاهْ, ثُمَّ هْ يَتَسَنَّهْ, اِقْتَدِهْ, كِتَابِيهْ, حِسَابِيّهْ, مَالِيَهْ, سُلْطَانِيهْ, مَاهِيَهْ" sonunda bulunan hâ-i sekitleri de vasl hâlinde hazf ederek okumaktadır.[1121]

İmam Ya'kûb; "نِعْمَتَ", "رَحَمَتُ", "اِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ", "سُنَّت" "يَا اَبَتِ" gibi kapalı tâ ة ile değil de açık şekilde yazılan bu gibi yerlerde vakf hâlinde kapalı tâ'da olduğu gibi ه üzerine vakf yapmaktadır.[1122] Yine "كلمات" kelimesinde vakf hâlinde ه üzerine durmaktadır.[1123] Nisâ suresi 90. ayette yer alan " حَصِرَتً صُدُورُهُمْ" kelimesinde "حَصِرَةً" gibi vakf hâlinde ه üzerine,

3.4.8. İşmam

İşmam dört farklı şekilde meydana gelmektedir:

1- Sakin harften sonra ötre harekeye işaret etmek maksadıyla dudakları öne doğru yumarak yapılan işmam,

2- Sakin olan harfin harekeli harfe işmamı: Yusuf suresi 11. ayette yer alan "لَا تَأْمَنَّا" kelimesinde yapılan işmam.

3- Harfin harfe olan işmamı: sâd ص harfinin kalınlı ve zây ز harfinin keskinliğinin (الصراط) (وَمَنْ أَصْدَقُ) (بِمُصَيْطِرٍ) gibi kelimelerde birbirine katılıp okunması. Bu harf ferî harflerden olup sâd-ı müşemme diye isimlendirilmektedir. Sâd harfinden sonra dâl harfinin geldiği örneklerde (وَمَنْ أَصْدَقُ-يَصْدِفُونَ-يصْدر) Ruveys sâd-ı müşemme ile okumaktadır.[1124]

4- Harekenin harekeye olan işmamı: Parantez içinde verilen bu meçhul fiillerin (قِيلَ, غِيضَ, وَجِيءَ, سِيقَ, حِيلَ, سِيءَ, سِيئَتْ) ilk harfleri aslında dammeliydi. Yapılan i'lâl ile esreli hâle dönüştürüldü. Bu harflerin ötre harekesine işaret etmek maksadıyla dudaklar öne toplanır sonra hızlıca geri çekilerek harf esreli bir şekilde okunur.[1125] Harekenin harekeye olan işmamını İmam Ya'kûb'un ravilerden Ruveys yapmaktadır.[1126]

1121 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 43-44; Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 400.
1122 Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 399.
1123 Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 219.
1124 İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 133.
1125 Ayrıntılı bilgi için bk. Hamed, *Kur'an Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 502-503.
1126 Ümmü Velid, *Usûlü'n-neyyirât*, 405; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 16; Karataş, *İmam Ya'kûb Kıraati*, 52.

3.4.9. Müdredât-ı Ya'kûb (Ferşu'l-hurûf)

Bu başlık altında İmam Ya'kûb kıraatinin ferşu'l-hurûf bağlamında Mushaf imlasından farklı olarak meydana gelen farklılıklarına değineceğiz. Altı çizili olan kelimelerdeki farklı kıraati yalnız Ya'kûb veya ravileri gerçekleştirmiştir. İtalik olarak verilen kelimelerde İmam Ya'kûb ve Basra kıraat imamlarından Ebû Amr aynı kıraati gerçekleştirmektedir. Normal olarak (italik ve altı çizili olmadan) verilen kelimeler Hafs'a muhalefeti olan ancak kıraat-i aşereden biriyle ittifak edilenlerdir.

1. Fatiha Suresi

Ya'kûb'un ravilerinden Ruveys Fatiha suresi 6 ve 7. ayetlerde yer alan "الصِّرَاطَ"-"صِرَاطَ" kelimelerindeki sâd harfini sîn ile okumaktadır. Ya'kûb 7. ayette yer alan عليهِمْ zamiri daha önce geçtiği gibi dammeli okunmaktadır.[1127]

2. Bakara Suresi

Bakara suresi 10. ayette "يُكَذِّبُونَ" formunda, 28'de "تَرْجِعُونَ" şeklinde, İmam Ya'kûb ahirete dönüş anlamında kullanılan her yerde "يُرْجَعُونَ-تُرْجَعُونَ" fiillerini "تَرْجِعُونَ"- "يَرْجِعُونَ" şeklinde muzari harfini fethalı, cîmi de kesralı olarak okumuştur.[1128] Bakara 38, 62, 112, 262, 274 ve 277'de "وَلَا/فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ" fâ harfi fethalı tenvinsiz olarak[1129], 48'de "وَلَا تُقْبَلُ" tâ ile, 51'de "وَعَدْنَا" formuyla vâvdan sonra elif olmaksızın, 67 ve Bakara 231'de yer alan "هُزُوًا" kelimesi "هُزُؤًا" diye hemzeli, 83'te "حَسَنًا" şeklinde, 85'te"تَظَّاهَرُونَ" formuyla zâ şeddeli ve "عَمَّا يَعْمَلُونَ" yâ ile, 90 ve 105. ayette "يُنْزِلُ",[1130] 93'te "قُلُوبِهِمِ الْعِجْلُ" zamirde ki mîm harfinin kesrasıyla, 96'da "بِمَا تَعْمَلُونَ" tâ ile, 119'da "وَلَا تَسْئَلُ" tâ fethalı lâm cezimli hâlde nehyi hazır formunda, 168 ve 260'ta "وَأَرْنَا"- "أَرِنِي" şekliyle râ'nın iskânıyla, 140'ta Ruveys "أَمْ تَقُولُونَ" şeklinde tâ ile, Ravh " أَمْ

1127 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 139-140; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 85; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 133; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 76; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 26; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 2; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 1.

1128 Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 91.

1129 İmam Ya'kûb cinsinden hükmünü nefyeden lâ لا harfinin geldiği durumlarda lâ'nın ismini fethalı ve tenvinsiz okumaktadır.

1130 İmam Ya'kûb "يُنَزِّلُ-نُنَزِّلُ" şeklinde gelen bütün şeddeli yerlerde nûn'u cezm ederek okumaktadır. Sadece üç yerde bunu yapmamaktadır: En'âm 37, Hicr 21 ve Nahl 101. Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 94.

يَقُولُونَ” yâ ile, 142 ve 213’te “صِرَاط” kelimeleri Ruveys rivayetinde “سِراط” şeklinde sîn ile, 143’de “لَرَؤُفٌ” hâliyle hemzeyi uzatmadan, 144’te Ravh “ عَمَّا تَعْمَلُونَ” tâ ile, Ruveys Mushaf imlasına göre yâ ile, 158’de “وَمَنْ يَطَوَّعْ خَيْرًا” yâ ile ve fiil meczum formda, 165’te “وَلَوْ تَرَى” tâ ile ve “إِنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا وَإِنَّ الله” hemzeler kesralı hâlde, 177’de “ليس البُرُّ” râ’nın dammesiyle, 182’de “مُوَصٍّ” şeklinde, 185’te “وَلِتُكَمِّلُوا الْعِدَّةَ” fiil tefil babından, 197’de “فَلَا رَفَثٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ” sê ve kâf harflerinin dammeli tenviniyle, 207’de “رَؤُفٌ” med olmaksızın 143’te “لَرَؤُفٌ” kelimesinde olduğu gibi, 210’da “وَإِلَى اللهِ تَرْجِعُ الْأُمُورُ” şeklinde, 229’da “يُخَافَا” yâ dammeli, 233’te “لَا تُضَارُّ” haliyle râ’nın dammesiyle, 236’da “قَدْرُهُ” dâl harfinin cezmiyle, 237 ve 249’da Ruveys rivayetinde “بِيَدِهِ” zamir uzatılmadan, 240’ta “وَصِيَّةٌ” tâ dammeli ve “فَيُضَعِّفَهُ” dâd’tan sonra elif olmaksızın ve ayn şeddeli olarak, 245’te “وَيَبْصُطُ” Ruveys sîn ile Ravh sâd ile ve “تَرْجِعُونَ” şeklinde, 251’de “دِفَاعُ” kalıbında, 254. ayette “ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ” lâ’dan sonra gelen isimlerin fethasıyla, 259’da “لَمْ يَتَسَنَّهْ” vakf hâlinde hâ هْ nın isbâtı vasl hâlinde hazfıyla, 259’da “نُنْشِرُهَا” zâ ز yerine râ harfiyle, 260’ta “فَصِرْهُنَّ” Ruveys sâd’ın kesrasıyla “فَصُرْهُنَّ” Ravh dammesiyle, 261’de “يُضَعِّفُ” tefil kalıbında, 265’te “بِرَبْوَةٍ” râ’nın dammesiyle, 269’da “وَمَنْ يُؤْتِ يِ” vakf hâlinde tâ’nın kesreası ve yâ’nın isbâtıyla, vasl hâlinde sadece tâ’nın kesrasıyla, 271’de “وَنُفَكِّرُ” formuyla, 272’de “يَحْسِبُهُمُ” sîn harfinin kesrasıyla, 280. ayette “وَأَنْ تَصَّدَّقُوا” sâd’ın şeddesiyle, 281’de “يَوْمًا تَرْجِعُونَ” tâ’nın fethası ve cîm’in kesrasıyla, 282’de “فَتُذْكِرَ” formunda “تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ” ة harflerinin dammesiyle ve 285’te “لَا يُفَرِّقُ” yâ ile okunmaktadır.[1131]

3. Âl-i İmrân Suresi

Âl-i İmrân suresi 13. ayette “تَرَوْنَهُمْ” tâ ile, 28’de “تَقِيَّةً” hâlinde, 30. ayette “رَؤُفٌ” hemze medsiz, 36’da “وَضَعْتُ” tâ harfi dammeli olarak mütekellim vahde sığasıyla, 37’de “وَكَفَّلَهَا” fâ harfi şeddesiz, “زَكَرِيَّاءُ” her geçtiği yerde sonuna hemze eklentisiyle,[1132] 49’da “فَيَكُونُ طَيْرًا” ismi fail kalıbında, 51, 101’de

[1131] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 143-208; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 184-215; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 86-92; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 39-44; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 134-147; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 80-104; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1413-1480; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 27-35; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 2-49; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 2-49.

[1132] Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de yedi yerde geçmektedir: Âl-i İmrân 37'de iki defa, 38'de, En'âm 85, Meryem 2 ve 7, son olarak da Enbiyâ 89. Ayette bulunmaktadır "زَكَرِيَّاءُ" kelimesi.

Ruveys "سِراط" şeklinde sîn ile, 57'de "فَنُوَفِّيهِمْ" muzârat harfinin nûn'uyla Ravh, Ruveys "فَيُوَفِّيهِمْ" şekliyle, 75'te "يُؤَدِّهِ" hâ ه harfinin kasr edilmesiyle, 78, 169, 178, 180 ve 188'de "لِتَحْسِبُوهُ" "وَلَا تَحْسِبَنَّ" "وَلَا يَحْسِبَنَّ" "لَا تَحْسِبَنَّ-فَلَا " "تَحْسِبَنَّهُمْ" sîn harfinin kesrasıyla, 79'da "بِمَا كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ" fiilin sülasi mücerred sığasıyla, 83'te "يَرْجَعُونَ" fethalı yâ ile, 93'te "تُنْزَلُ" sülasi mücerred sığasıyla, 97'de "حَجُّ" hâ harfinin fethasıyla, 109'da "تَرْجِعُ الْأُمُورُ" şeklinde, 115'te " وَمَا تَفْعَلُوا-فَلَنْ تُكْفَرُوهُ" muzârat harfinin tâ'sıyla, 120'de "وَلَا يَضُرُّكُمْ" şeklinde, 130'da "مُضَعَّفَةً" formunda ع şeddeli, 145'te "نُؤْتِهِ" hâ ه harfinin kasr edilmesiyle, yani zamir uzatılmadan, 146'da "وَكَأَيِّنْ" kelimesinde vakf hâlinde "وَكَأَيْ" yâ üzerinde nûn'u okumadan[1133] ve "قُتِلَ" sülasi mücerred meçhul sığasıyla, 151'de "الرُّعْبَ" ayn dammeli ve "يُنْزِلُ" if'al bâbından, 154'te "كُلَّهُ" lâm'ın dammesiyle, 157'de "تَجْمَعُونَ" formuyla, 161'de "اَنْ يُغَلَّ" hâlinde, 170'te "اَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ" fâ harfi tenvinsiz fethalı, 179'da "يُمَيِّزَ" formunda, 180'de "بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ" fiil yâ ile, 196'da Ruveys rivayetinde "لَا يَغُرَّنْكَ" tekit nûnu muhaffef şekliyle cezimli okunmaktadır.[1134]

4. Nisâ Suresi

Nisâ suresi 1. ayette "تَسَّاءَلُونَ" sîn harfinin şeddesiyle, 12'de "يُوصِي" sâd harfinin kesrasıyla, 24'te "وَأَحَلَّ" hemzenin ve hâ'nın fethası, 29'da "تِجَارَةٌ" tâ'nın dammesiyle, 33'de "عٰقَدَتْ" ayn harfinin bir elif uzatılmasıyla, 40'da "وَاِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَعِّفْهَا" elifin hazfı ayn'nın şeddesiyle, 42'de "بِهِمُ الْأَرْضُ" mîm'in kesrasıyla, 66'da "اَوُ اخْرُجُوا" vasl hâlinde vâv'ın dammesiyle, 68 ve 175'te Ruveys "سِراط" şeklinde sîn ile, 73'de Ravh "لَمْ يَكُنْ" şeklinde, Ruveys Mushaf imlasına uygun olarak tâ ile, 77'de Ravh "وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلاً" formunda yâ ile, Ruveys Mushaf imlasında olduğu gibi tâ ile, 87 ve 122'de "أَصْدَقُ" Ruveys işmam ile, 90'da "حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ" tâ harfi ة marbuta (حَصِرَةً) gibi fetha ile tenvinli vakf hâlinde ه ile, 115'te "نُوَلِّهِ-وَنُصْلِهِ" hâ'nın kasrıyla, 124'te Ravh "يُدْخَلُونَ" if'al babından meçhul sığasıyla, Ruveys Mushaf imlasında (يَدْخُلُونَ

[1133] Bu kelime Kur'an'da altı yerde و ile (3:146, 12:105, 22:48, 29:60, 47:13 ve 65:8) "وَكَأَيِّنْ" ve bir yerde ف ile (Hacc 22:45) "فَكَأَيِّنْ" şeklinde yer almaktadır. Vakıf halinde " وَكَأَيْ" "فَكَأَيْ" şeklinde yâ üzerinde nûn harfini okumadan durulmaktadır.

[1134] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 208-222; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 216-233; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 93-96; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 45-47; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 154-158; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1481-1500; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 105-109; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 35-39; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 50-76; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 50-76.

الْجَنَّةَ) olduğu gibi, 128'de "يَصْلَحَا" şeklinde, 145'te "اَلذَّرَكِ" râ'nın fethasıyla, 152'de "نُؤْتِهِمْ" yâ yerine nûn ile, 153'te "تُنْزِلَ" formunda sülasi mücerred ve "أَرْنَا" râ cezimli okunmaktadır.[1135]

5. Mâide Suresi

Mâide Suresi 16. ayette yer alan "صِراطٍ" kelimesi Ruveys rivayetinde "سِراط" şeklinde sîn ile, 31'de Ruveys vakf hâlinde "يَا وَيْلَتٰى هْ" hâ-i sekit ilavesiyle, 42'de "لِاسُّحُتِ" hâ'nın dammesiyle, 53'te "وَيَقُولَ الذِينَ اٰمَنُوا" lâm'ın fethasıyla, 57 ve 58'de "هُزُؤًا" son harf hemzeyle, 57'de "وَالْكُفَّارِ" râ'nın kesrasıyla, 62-63'te "وَاَكْلِهِمِ السُّحُتَ-قَوْلِهِمِ الْاِثْمَ" hâ'nın dammesi, mîmin kesrasıyla, 67'de "رِسَالَاتِهِ" cemi kalıbında, 69'da "فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ" fâ harfi fethalı, 71'de "اَلَّا تَكُونُ" nûn'un dammesiyle, 101'de "يُنْزَلُ", 112'de "يُنْزِلَ", 115'te "مُنْزِلُهَا", 107'de " اَنَّهُمَا اسْتُحِقَّا" şeklinde meçhul formda ve "عَلَيْهُمُ الْاَوَّلِينَ" şeklinde çoğul kalıbında, 110'da "فَتَكُونُ طَيْرًا" ismi fail kalıbında okunmaktadır.[1136]

6. En'âm Suresi

En'âm Suresi 16. ayette "مَنْ يَصْرِفْ" malum sığasıyla, 22'de "يَحْشُرُهُمْ-يَقُولُ" her iki fiilde gaib sığasıyla, 23'te "ثُمَّ لَمْ يَكُنْ فِتْنَتَهُمْ" yâ ile ve tâ fethalı şekilde, 36'da "يَرْجِعُونَ" şeklinde, 39, 87, 126 ve 161'de "صِراط" ve 153'te "صِرَاطِي" kelimesi Ruveys rivayetinde "سِراط" şeklinde sîn ile, 44'te Ravh "فَتَحْنَا عَلَيْهُمْ" şeklinde, Ruveys ise "فَتَّحْنَا عَلَيْهُمْ" şeklinde tâ şeddeli, 46 ve 157'de "يَصْدِفُونَ" Ruveys sâd'ın işmamıyla, 48'de "فَلَا خَوْفَ عَلَيْهُمْ" fâ harfi fethalı, 57'de "يَقْضِ الْحَقَّ" sâd harfi yerine (يَقُصُّ) dâd harfiyle ve vakf hâlinde yâ ziyadesiyle, 63'te "قُلْ مَنْ يُنْجِيكُمْ" ve "لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا" şeklinde, 64'te "قُلِ اللهُ يُنْجِيكُمْ" şeklinde, 74'te "ءَازَرُ" râ dammeli, 81'de "يُنْزِلْ", 85'te "زَكَرِيَّاءَ" şeklinde her geçtiği yerde sonuna hemze

---

1135 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 222-231; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 233-243; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 97-98; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 48-49; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 159-162; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1501-1511; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 110-112; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 39-44; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 77-106; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 77-106.

1136 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 231-238; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 244-250; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 99-100; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 49-50; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 163-165; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1512-1517; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 113-114; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 44-46; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 107-127; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 107-127.

eklentisiyle,[1137] 90'da "اقْتَدِهْ ـقُلْ" vasl hâlinde هْ nin hazfıyla, 94'te "بَيْنُكُمْ" nûn dammeli, 96'da "وَجٰعِلُ الَّيْلِ" 98'de Ravh "فَمُسْتَقِرٌّ" kâf'ın kesrasıyla, Ruveys fethasıyla, 105'te "دَرَسَتْ" tâ cezimli, 108'de "عُدُوًّا" şeklinde, 109'da "إِنَّهَا إِذَا" hemzenin kesrasıyla, 114'te "مُنْزَلٌ" şeklinde, 119'da "لَيَضِلُّونَ" yâ'nın fethasıyla, 122'de "مَيِّتًا" yâ şeddeli, 124'te "رِسَالٰتِهِ" kelimenin cemi kalıbıyla, 128'de Ruveys "نَحْشُرُهُمْ" şeklinde nûn ile, Ravh yâ ile, 143'te "وَمِنَ الْمَعَزِ اثْنَيْنِ" ayn'ın fethasıyla, 152'de "تَذَّكَّرُونَ" zâl'ın şeddesiyle, 153'te "وَأَنْ هٰذَا" nûn cezimli, 161'de "قَيِّمًا" kâf'ın fethasıyla yâ'nın şeddesiyle okunmaktadır.[1138]

7. A'râf Suresi

A'râf Suresi 3 ve 57'de "تَذَّكَّرُونَ" zâl'ın şeddesiyle, 16'da "صِرطَكَ" ص yerine س sîn ile, 52 "تَخْرُجُونَ" ra dammeli tâ fethalı, 30'da "يَحْسِبُونَ" sîn'in kesrasıyla, 33'te "يُنْزِلْ" formunda, 35'te "فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ" fâ harfi fethalı, 38'de Ruveys "فَاْتِهُمْ" şeklinde, 49'da "لَا خَوْفَ" fâ harfi fethalı, 54'te "يُغَشِّي" şîn şeddeli, 57'de "نُشُرًا" şeklinde nûn ile şîn dammeli ve "مَيْتٍ" yâ cezimli, 69'da "بَصْطَةً" kelimesini Ravh sâd ile, Ruveys sîn ile, 81'de "أَءِنَّكُمْ" hemze eklentisiyle, 86'da "صِراط" kelimesi Ruveys rivayetinde "سِراط" şeklinde sîn ile, 96'da "لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ" şekliyle Ravh, "لَفَتَّحْنَا عَلَيْهِمْ" şekliylede Ruveys, 111'de "أَرْجِهْ" hemzenin cezimli olarak ziyadesi ve hâ'nın dammesiyle, 113'de "اِءِنَّ لَنَا لَاَجْراً" hemze ziyadesiyle, 117'de "فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ" şeklinde, 142'de "وَوَعَدْنَا" vâv'ın kasrıyla, 143'te "أَرْنِي" râ cezimli, 144'te "بِرِسَالَتِي" Ravh müfret sığayla, Ruveys Mushaf imlasında olduğu gibi cemi sığasıyla, 148'de "حَلْيِهِمْ" hâ fethalı, lâm cezimli ve yâ şeddesiz, 161'de "تُغْفَرْ لَكُمْ خَطٰيٰكُمْ" şeklinde, 164'te "مَعْذِرَةٌ" şeklinde ةٌ dammeli, 169'da sadece Ruveys "وَإِنْ يَأْتُهُمْ" şeklinde, 172'de "ذُرِّيّٰتِهِمْ" yâ'nın meddiyle, tâ kesralı olarak çoğul kalıbında, 201'de "طَيْفٌ" şeklinde, 203'te sadece Ruveys "لَمْ تَأْتِهِمْ" şeklinde okumaktadır.[1139]

[1137] Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de yedi yerde geçmektedir: Âl-i İmrân 37'de iki defa, 38'de, En'âm 85, Meryem 2 ve 7, son olarak da Enbiyâ 89. Ayette bulunmaktadır "زَكَرِيَّاء" kelimesi.

[1138] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 238-252; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 251-267; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 101-104; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 50-53; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 166-171; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1518-1539; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 115-121; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 47-51; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 128-150; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 128-150.

[1139] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 252-263; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 268-280; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 105-106; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 53-55; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 172-175; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1540-1556; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb*

8. Enfâl Suresi

Enfâl Suresi 9. ayette "مُرْدِفِينَ" dâl harfi fethalı, 11'de "يُنَزِّلُ"şeklinde, 12'de "الرُّعْبُ" ayn dammeli, 18'de "مُوهِنُ كَيْدَ" şeklinde, 19'da "وَاِنَّ اللّٰهَ" hemzenin kesrasıyla, 35'te "وَتَصْدِيَةً" Ruveys sâd'ın işmamıyla, 37'de "لِيُمَيِّزَ اللّٰهُ", 39'da "بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ" Ruveys tâ ile, 42'de "بِالْعِدْوَةِ" ayn'ın kesrasıyla ve "حَيِيَ" yâ idğamsız, 44'te "تَرْجِعُ الْاُمُورُ" şeklinde, 59'da "وَلَا تَحْسِبَنَّ" sîn'in kesrasıyla ve tâ ile, 60'ta "تُرْهِبُونَ" Ruveys râ'nın fethası hâ'nın şeddesiyle, 66'da "ضُعْفًا" dâd'ın dammesiyle ve "فَاِنْ تَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ" 67'de "اَنْ تَكُونَ لَهُ اَسْرٰى" tâ ile okumaktadır.[1140]

9. Tevbe Suresi

Tevbe Suresi 14. ayette "مَسْجِدَ اللّٰهِ" şeklinde müfret formda, 30'da "يُضَاهُونَ" vâv'dan önce hâ harfinden sonra hemze olmaksızın, 37'de "يُضِلُّ" dâd harfinin kesrasıyla, 40'ta "وَكَلِمَةَ اللّٰهِ" tâ harfi fethalı, 57'de "مُدَّخَلًا" mîm fethalı ve dâl cezimli, 58'de "يَلْمِزُكَ" mîm dammeli, 64'te "تُنَزَّلَ" şeklinde, 66'da "اِنْ يُعْفَ-تُعَذَّبْ طَّائِفَةٌ" şeklinde, 79'da "يَلْمُزُونَ" mîm dammeli, 90'da "الْمُعْذِرُونَ" kalıbında, 100'de "وَالْاَنْصَارُ وَالَّذِينَ" râ dammeli, 103'te "اِنَّ صَلٰوتَكَ" cemi kalıbıyla tâ kesralı, 106'da "مُرْجَئُونَ" şeklinde hemze ziyadesiyle, 110'da "اِلَّا اَنْ تَقَطَّعَ" lâm şeddesiz harfi cer olarak (إِلَى), 117'de "كَادَ تَزِيغُ" şeklinde tâ ile, 117 ve 128'de "رَؤُفٌ" med olmaksızın ve 126'da "اَوَلَا تَرَوْنَ اَنَّهُمْ" tâ ile okumaktadır.[1141]

10. Yûnus Suresi

Yûnus Suresi 2. ayette "لَسِحْرٌ" elif olmaksızın sîn'in kesrasıyla, 3'te "تَذَكَّرُونَ" zâl'ın şeddesiyle, 11'de "لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ" kâf ve dâd fethalı ve yâ med harfiyle, 21'de Ravh "مَا يَمْكُرُونَ" yâ ile, 23'te "مَتَاعُ" ayn'ın cezmiyle, 25'te "صِراط" kelimesi Ruveys rivayetinde "سِراط" şeklinde sîn ile, 27'de "قِطْعًا" tâ

---

ve Nâfi', 122-125; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 51-55; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 151-176; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 151-176.

1140 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 263-266; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 281-284; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 106-108; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 55-56; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 176-177; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1557-1561; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 126-127; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 55-57; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 177-186; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 177-186.

1141 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 267-272; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 285-291; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 109-110; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 56-57; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 178-181; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1562-1570; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 128-130; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 57-59; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 187-207; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 187-207.

harfi cezimli, 37'de "تَصْدِيقَ" Ruveys rivayetinde sâd işmam ile, 45'te "نَحْشُرُهُمْ" nûn ile, 56'da "تَرْجِعُونَ" şeklinde, 58'de Ruveys rivayetinde "فَلْتَفْرَحُوا" tâ ile, 61'de "هُوَ خَيْرٌ مِمَّا تَجْمَعُونَ" râ'lar dammeli, 62'de "اَصْغَرُ-اَكْبَرُ" fâ harfi fethalı, 71'de Ruveys rivayetinde "لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ" şeklinde sülasi mücerret kalıbından hemze-i vasl ve mîm fethalı, 71'de "فَاجْمَعُوا" hemze dammeli, 88'de "وَشُرَكَاءُكُمْ" yâ'nın fethasıyla, 92'de "لِيَضِلُّوا" ve 103'te "نُنْجِيكَ" nûn cezimli ve cîm şeddesiz olarak okumaktadır.[1142]

11. Hûd Suresi

Hûd Suresi 20. ayette "يُضَعَّفُ" tefil kalıbından, 24 ve 30'da "تَذَّكَّرُونَ" zâl'ın şeddesiyle, 25'te "أَنِّي لَكُمْ" hemzenin fethasıyla, 28'de "فَعَمِيَتْ" ayn fethalı ve mim şeddesiz, 34'te "تَرْجِعُونَ" şeklinde, 40'ta "مِنْ كُلٍّ" lâm tenvinsiz kesralı, 41'de "مُجْرِهَا" mîm dammeli imale olmaksızın, 46'da "عَمِلَ غَيْرَ" mîm kesralı, lâm dammeli, râ fethalı, ve "فَلَا تَسْئَلْنِ ي" vasl ve vakf hâlinde yâ'nın isbâtı ile, 56'da "صِراط" kelimesi Ruveys rivayetinde "سِراط" şeklinde sîn ile, 71'de "يَعْقُوبُ" bâ'nın dammesiyle, 87'de "اَصَلَوٰتُكَ" cemi kalıbıyla, 108'de "سَعِدُوا" sîn'in fethasıyla, 111'de "وَاِنَّ كُلاً لَمَا" mîm'in fetsasıyla, 123'te "يَرْجِعُ" şeklinde okumaktadır.[1143]

12. Yûsuf Suresi

Yûsuf Suresi 5. ayette "قَالَ يَا بُنَيَّ" yâ'nın kesrasıyla, 11'de "لَا تَأْمَنَّا" işmam ve ihtilas ile, 19'da "قَالَ يَا بُشْرٰىَ" râ'dan sonra ي nın fethasıyla, 24'te "الْمُخْلِصِينَ" lâm'ın kesrasıyla, 28'de "مِنْ كَيْدِكُنَّهْ" vakf hâlinde هْ ziyadesiyle, 33'te "قَالَ رَبِّ السَّجْنُ" sîn fethalı, 47'de "دَاَباً" hemzenin cezmiyle, 62'de "لِفِتْيَتِهِ" elif olmaksızın tâ ile, 64'te "حِفْظًا" medsiz hâ'nın kesrasıyla, 76'da "نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَّاءُ" tâ tenvinsiz fiiller gaib sığasından, 109'da "يُوحَى اِلَيْهِمْ" yâ ile hâ fethalı, 110'da

---

1142 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 273-279; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 292-299; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 111-112; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 58-59; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 182-184; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1571-1583; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 131-133; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 60-61; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 208-220; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 208-220.

1143 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 279-285; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 300-306; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 113-114; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 59-60; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 185-186; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1584-1594; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 134-135; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 62-64; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 221-235; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 221-235.

"كُذِّبُوا" zâl'ın şeddesiyle, 111'de "تَصْدِيقُ" Ruveys rivayetinde sâd'ın zây harfine işmamıyla okumaktadır.[1144]

13-14. Ra'd Suresi ~ İbrahim Suresi

Ra'd suresi 3. ayette "يُغَشِّي" ğayn fethalı şîn şeddeli, 5'te "ءَإِذَا كُنَّا تُرَاباً إِنَّا" hemze olmaksızın, 17'de "تُوقِدُونَ" tâ ile okunmaktadır. **İbrahim suresi** 1. ayette bulunan "صِراط" kelimesi Ruveys rivayetinde "سِراط" şeklinde sîn ile, 2'de Ruveys yalnız ibtidâ hâlinde "اَللهُ الَّذِي" lahzatullahın hâ'sı dammeli, 30'da Ruveys rivayetinde "لِيَضِلُّوا" yâ'nın fethasıyla, 31'de "لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالَ" ayn ve lâm tenvinsiz, 42'de "وَلَا تَحْسِبَنَّ" ve 47'de "فَلَا تَحْسِبَنَّ" şeklinde sîn'in kesrasıyla okumaktadır.[1145]

15-16. Hicr Suresi ~ Nahl Suresi

Hicr suresi 2. ayette "رُبَّمَا" bâ'nın şeddesiyle, 8'de "مَا تَنَزَّلُ الْمَلَٰئِكَةُ" şeklinde, 40'ta "الْمُخْلِصِينَ" lâm'ın kesrasıyla, 41'de "صِراط" kelimesi Ruveys rivayetinde "سِراط" şeklinde sîn ile ve "عَلِيٌّ" yâ damme ile tenvinli, 56'da "يَقْنِطُ" nûn'un kesrasıyla, 59'da "لَمُنْجُوهُمْ" cîm şeddesiz, 94'te "فَاصْدَعْ" sâd Ruveys rivayetinde işmam ile okunmaktadır. **Nahl suresi** 2. ayette Ruveys rivayetinde "يُنْزِلُ الْمَلَٰئِكَةَ" şeklinde, Ravh "تَنَزَّلُ الْمَلَٰئِكَةُ" formunda, 7 ve 47'de "لَرَؤُفٌ" medsiz, 9'da "قَصْدُ" sâd Ruveys rivayetinde işmam ile, 12'de " وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ" mîm'in fethası tâ'nın tenvinli kesrasıyla, 17 ve 90'da "تَذَّكَّرُونَ" zâl'ın şeddesiyle, 37'de "لَا يُهْدَى" formunda, 43'te "يُوحَى إِلَيْهِمْ" 48'de "تَتَفَيَّؤُا" *tâ ile*, 66'da "نَسْقِيكُمْ" nûn fethalı, 71'de Ruveys "تَجْحَدُونَ" tâ ile, 76 ve 121'de "صِراط" kelimesi Ruveys rivayetinde "سِراط" şeklinde sîn ile, 79'da "تَرَوْا" tâ ile, 80'de "ظَعْنِكُمْ" aynın fethasıyla, 96'da "وَلَيَجْزِيَنَّ" yâ ile okunmaktadır.[1146]

1144 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 285-290; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 307-314; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 115-116; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 60-61; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 187-188; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1595-1603; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 136-137; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 64-66; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 236-248; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 236-248.

1145 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 290-293; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 315-322; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 117-118; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 61-63; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 189-191; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1604-1612; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 138-140; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 66-68; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 249-261; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 249-261.

1146 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 294-299; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 323-331; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 119-122; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 63-64; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü*

17. İsrâ Suresi

İsrâ suresi 13. ayette "وَيَخْرُجُ" yâ ileر dammeli, 16'da "ءَامَرْنَا" elif ziyadesiyle hemze medli, 23'te "أُفَّ" fâ fethalı ve tenvin olmaksızın, 35'te "بِالْقُسْطَاسِ" kâf'ın dammesiyle, 38'de "سَيِّئَةً" hemzenin fethası ve ة ile, 42'de "كَمَا تَقُولُونَ" tâ ile, 49'da "ءَاِذَا كُنَّا عِظَاماً وَرُفَاتاً اِنَّا" hemze olmaksızın, 64'te "وَرَجِلِكَ" cîm cezimli, 69'da Ruveys "فَتُغْرِقَكُمْ" şeklinde tâ ile, 82 ve 93'te "تُنْزِلَ" "وَنُنْزِلُ" *forumunda*, 92'de "كِسْفاً" sîn cezimli, 98'de "ءَاِذَا كُنَّا عِظَاماً وَرُفَاتاً اِنَّا" hemze olmaksızın ve 110'da "قُلِ ادْعُوا اللهَ اَوُ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ" vâv harfinin dammesiyle okumaktadır.[1147]

18. Kehf Suresi

Kehf suresi "عِوَجًا ﴿١﴾ قَيِّمًا" vasl hâlinde tenvinli (ihfa yaparak) ve sekte olmaksızın, 17'de "تَزْوَرُ" formunda zây cezimli mabadinde elif olmaksızın ve râ şeddeli, 18'de "وَتَحْسِبُهُمْ" sîn kesralı ve "رُعْبًا" ayn dammeli, 19'da Ravh rivayetinde "بِوَرْقِكُمْ" şeklinde râ cezimli, 38'de "لٰكِنَّا هُوَ اللهُ" Ruveys vasl hâlinde elifin isbâtıyla, 42'de Ruveys "بِثُمُرِهِ" sâ ve mîm'in dammesiyle, 44'te "عُقُبًا" kâf dammeli, 55'te "قِبَلاً", 56 ve 106'da "هُزُوًا" formunda, 59'da "لِمُهْلَكِهِمْ" mîm dammeli lâm fethalı, 63'te "وَمَا اَنْسَانِيهُ" zamir kesralı, *66'da "رُشْدًا"*, 74'te Ruveys rivayetinde "زَكِيَّةً" şeklinde, 74 ve 87'de "نُكْرًا" kâf dammeli, 77'de "لَتَخِذْتَ" şeklinde ve Ravh rivayetinde zâl'ın tâ'ya idğamıyla, 81'de "رُحْمًا" formunda hâ dammeli, 85, 89, 92'de "فَاَتْبَعَ سَبَبًا-ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا" hemze-i vasllı, 93'te "بَيْنَ السُّدَّيْنِ" sîn dammeli, 94'te "يَاجُوجَ وَمَاجُوجَ" hemze yerine elifle, ve "سُدًّا" sîn dammeli, 96'da "بَيْنَ الصُّدُفَيْنِ" sâd ve dâl dammeli, 98'de "دَكًّا" tenvin ile ve sonda hemze olmaksızın, 104'te "يَحْسِبُونَ" sîn kesralı şekilde okumaktadır.[1148]

Ya'kûb, 192-196; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1613-1623; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 140-143; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 69-72; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 262-281; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 262-281.

1147 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 299-304; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 332-340; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 123-125; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 64-65; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 197-198; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1624-1631; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 143-145; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 72-74; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 282-293; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 282-293.

1148 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 304-313; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 340-350; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 126-128; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 65-67; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 199-201; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1632-1644; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 145-148; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 74-76; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 294-304; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 294-304.

19. Meryem Suresi

Meryem Suresi 2 ve 7'de "زَكَرِيَّاءَ-يَا زَكَرِيَّاءُ" hemze ilavesiyle, 8'de "عُتِيًّا" aynın dammesiyle, 19'da "لِيَهَبَ" yâ ile, 23 ve 66'da "مُتُّ" mîm dammeli "نِسْيًا" nûn kesralı, 24'te Ruveys "مَنْ تَحْتَهَا" şeklinde tâ fethalı, 25'te "يَسَّاقَطْ" kalıbıyla, 36'da Ruveys "وَأَنَّ اللهَ" hemzenin fethasıyla, 36 ve 43'te "صِراطٌ-صِراطًا" kelimesi Ruveys rivayetinde "سِراط" şeklinde sîn ile, 40'ta "يَرْجِعُونَ" şeklinde, 51'de "مُخْلِصاً" lâm kesralı, 60'ta "يُدْخَلُونَ الْجَنَّةَ" şeklinde, 63'te Ruveys rivayetinde "نُوَرِّثُ" formunda, 67'de "يَذَّكَّرُ" zâl harfi şeddeli, 68, 69, 70 ve 72'de "-جُثِيًّا-عُتِيًّا صُلِيًّا" cîm, ayn ve sâd dammeli, 72'de "نُنْجِي" cîm şeddesiz, 90'da " تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَنْفَطِرْنَ مِنْهُ" şeklinde okunmaktadır.[1149]

20. Tâhâ Suresi

Tâhâ suresi 12'de "طُوَى" vâv tenvinsiz, 53'te "مِهَادًا" şeklinde, 61'de Ravh "فَيَسْحَتَكُمْ" yâ ve hâ'nın fethasıyla, 63'te "اِنَّ هٰذَانِ" nûn şeddeli şeklinde, 66'da Ravh "تُخَيَّلُ" tâ ile, 69'da "فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ" kalıbında, 75'te Ruveys "يَأْتِهِ" hâ'nın kasrıyla, 80 ve 81'de "وَوَعَدْنَاكُمْ" vâv'dan sonra elifsiz, 84'te Ruveys "إِثْرِي" hemzenin kesrası ve sâ'yı sakin kılarak, 87'de "بِمِلْكِنَا" mîm'in kesrasıyla ve Ravh "حَمَلْنَا" kalıbında hâ ve mîm fethalı, 97'de "تُخْلِفَهُ" lâmın kesrasıyla, 114'te "اَنْ يُقْضِيَ اِلَيْكَ وَحْيُهُ" formunda, 131'de "زَهْرَةَ" hâ fethalı ve 135'te Ruveys rivayetinde "السِّراط" şeklinde sîn ile okunmaktadır.[1150]

21. Enbiyâ Suresi

Enbiyâ suresi 4. ayette "قُلْ رَبِّي" fiil emir sığasında ve idğam edilerek, 7 ve 25'te "يُوحٰى اِلَيْهِمْ" "يُوحٰى اِلَيْهِ" şeklinde, 34'te "مُتَّ" mîm dammeli, 35'te "تُرْجَعُونَ" şeklinde, 36'da "هُزُؤًا" vâv yerine hemze ile, 67'de "أُفَّ" fâ fethalı tenvinsiz formda, 80'de Ravh "لِيُحْصِنَكُمْ" yâ ile, Ruveys "لِنُحْصِنَكُمْ" nûn ile, 87'de "يُقْدَرَ"

[1149] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 314-318; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 351-356; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 129-130; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 67; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 202-204; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1645-1650; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 149-150; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 76-78; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 305-311; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 305-311.

[1150] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 319-325; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 357-365; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 131-133; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 68; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 205-207; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1651-1658; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 151-153; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 78-79; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 312-321; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 312-321.

dammeli yâ ve dâl'ın fethasıyla, 89'da "زَكَرِيَّاءَ" hemze ilavesiyle, 96'da "فُتِّحَتْ" tâ şeddeli ve hemze yerine elifle, 104'te "يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ" müfret formunda ve 112'de "لِلْكِتَابِ" fiil emir sığasında ve lâm harfi râ harfine idğam edilerek okunmaktadır.[1151]

22. Hac Suresi

Hac suresi 9. ayette Ruveys "قُلْ رَبِّ" yâ'nın fethasıyla, 15'te Ruveys "ثُمَّ لِيَضِلَّ" lâmın kesrasıyla, 24 ve 45'te Ruveys "لِيَقْطَعْ سِراط" sîn ile, 25'te "سَوَّاءٌ" hemze dammeli, 29'da Ruveys "ثُمَّ لِيَقْضُوا" lâmın kesrasıyla, 37'de "لَنْ يَنَالَ اللهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ" tâ ile, 38'de "يَدْفَعُ" kalıbında, 39'da "أُذِنَ-يُقَاتِلُونَ" tâ kesralı, 40'ta "دِفَاعُ" şeklinde, 45 ve 48'de "فَكَأَيِّ" vakf hâlinde nûn okunmaksızın ve "أَهْلَكْتُهَا" sığasında, 65'te "لَرَؤُفٌ" medsiz, 71'de "يُنْزِلْ" kalıbında, 73'te "إِنَّ الَّذِينَ يَدْعُونَ" yâ ile ve 76'da "تَرْجِعُ الْأُمُورُ" şeklinde okumaktadır.[1152]

23. Mü'minûn Suresi

Mü'minûn suresi 20. ayette Ruveys "سَيْنَاءَ تُنْبِتُ" şeklinde, 21'de "نَسْقِيكُمْ" nûn fethalı, 27'de "مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ" lâm tenvinsiz, 35'te "مُتُّمْ" ve 82'de"مُتْنَا" mîm dammeli, 50'de "رُبْوَةٍ" râ dammeli, 52'de "وَاَنَّ هٰذِهٖ" hemze fethalı, 55'te "اَيَحْسِبُونَ" sîn kesralı, 73 ve 74'te Ruveys "سِراط-السِّرَاط" sîn ile, 82'de "إِنَا لَمَبْعُثُونَ" bir hemze eksik, 85'te "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 89'da "سَيَقُولُونَ اللهُ" lâm olmaksızın ve lafzatullah dammeli olarak, 88'de Ruveys "بِيَدِهِ مَلَكُوتُ" zamiri uzatmadan ve 115'te "تَرْجِعُونَ" şeklinde okumaktadır.[1153]

1151 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 326-328; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 366-369; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 134; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 69; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 208; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1659-1662; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 153-154; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 80-81; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 322-331; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 322-331.

1152 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 329-333; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 370-375; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 135-136; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 69-70; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 209-210; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1663-1667; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 154-156; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 81-83; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 332-341; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 332-341.

1153 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 333-336; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 376-381; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 137; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 70-71; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 211; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1668-1673; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 156-158; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 83-85; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 342-349; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 342-349.

24. Nûr Suresi

Nûr suresi 1 ve 27. ayette "تَذَكَّرُونَ" zâl şeddeli, 6'da "اَرْبَعَ شَهَادَاتٍ" ayn fethalı, 7'de "اَنْ لَعْنَتُ" nûn cezimli tâ dammeli, 9'da "وَالْخَامِسَةُ اَنْ غَضَبُ اللهِ عَلَيْهَا" şeklinde, 11, 15, 39 ve 57'de "لَا تَحْسِبَنَّ-وَتَحْسِبُونَهُ-يَحْسِبُهُ-لَا تَحْسِبُوهُ" sîn harfleri kesralı, 11'de "كُبْرَهُ" kâf dammeli, 20'de "رَؤُفٌ" medsiz, 31'de "اَيُّهَ ا" vakf hâlinde elif ziyadesiyle med üzerine, 34 ve 46'da "مُبَيِّنَاتٍ" yâ fethalı, 35'te "دُرِّيٌّ تَوَقَّدَ" fiil tefaul bâbından, 43'te "يُنْزِلُ" kalıbında, 46'da Ruveys "سِراط" sîn ile, 52'de "وَيَتَّقِهِ" hâ'nın kasrıyla, 55'te "وَلَيُبْدِلَنَّهُمْ" bâ cezimli dâl şeddesiz ve 64'te "يَرْجِعُونَ" şeklinde okumaktadır.[1154]

25. Furkân Suresi

Furkân suresi 19'da "فَمَا يَسْتَطِيعُونَ" yâ ile, 25'te "تَشَّقَّقُ" şîn şeddeli, 41'de "هُزُؤًا" hemze ile, 44'te "تَحْسِبُ" sîn kesralı, 48'de "نُشُرًا" bâ ile şîn dammeli, 67'de "وَلَمْ يَقْتِرُوا" tâ kesreli, 69'da "يُضَعَّفْ" formunda okumaktadır.[1155]

26-27. Şuarâ Suresi ~ Neml Suresi

Şuarâ suresi 4. ayette "نُنْزِلْ عَلَيْهِمْ" formunda, 13'te "وَيَضِيقَ-يَنْطَلِقَ" kâf harfleri fethalı, 36'da "اَرْجِئْهُ" hemze ziyadesi ve hâ'nın dammesiyle, 45'te " هِيَ تَلَقَّفُ", 56'da "حَذِرُونَ" hâ'dan sonra elif olmaksızın, 111'de "وَأَتْبَاعُكَ" formunda, 137'de "خَلْقُ" şeklinde, 149'da "فَرِهُونَ" fâ'dan sonra elif olmaksızın, 182'de "بِالْقُسْطَاسِ" kâf dammeli, 187'de "كِسْفًا" sîn cezimli, 193'te "نَزَّلَ بِهِ الرُّوحَ الْاَمِينَ" şeklinde okunmaktadır. **Neml suresi** 18. ayette Ruveys "لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ" nûn cezmiyle, 22'de Ruveys "فَمَكُثَ" kâf dammeli, 25'te Ruveys "اَلَا يَسْجُدُوا لِلّٰهِ" lâm şeddesiz, 25'te "مَا يُخْفُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ" yâ ile, 28'de "فَاَلْقِهِ" zamirin kasrıyla, 36'da "قَالَ اَتُمِدُّونِنِ" nûna idğam ederek (meddi lazım yaparak) yâ ziyadesiyle, 49'da "مُهْلَكَ" mîm'in dammesi lâmın fethasıyla, 62'de Ruveys "تَذَّكَّرُونَ", Ravh

---

1154 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 337-341; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 382-387; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 138; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 71-72; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 212; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1674-1679; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 158-159; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 85-87; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 350-359; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 350-359.

1155 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 341-343; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 388-391; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 139; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 72; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 213; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1680-1684; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 159; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 87-88; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 360-366; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 360-366.

"يَذَّكَّرُونَ" şeklinde, 63'te "نُشُرًا" bâ ile şîn dammeli, 66'da "بَلْ أَدْرَكَ" şeklinde, 87'de "ءَاتُوهُ" şeklinde, 88'de "يَفْعَلُونَ" yâ ile, 89'da "فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ" ayn tenvinsiz olarak okumaktadır.[1156]

28-30. Kasas ~ Ankebût ~ Rûm Sureleri

Kasas suresi 23. ayette "يُصْدِرَ" Ruveys sâd harfini işmam ile, 29'da "جِذْوَةٍ" cîm kesralı, 32'de "الرَّهَبِ" hâ fethalı ve Ruveys "فَذَانِّكَ" şeklinde nûn şeddeli meddi lazımlı, 34'te "يُصَدِّقُنِي" kâf cezimli, 39'da "لَا يَرْجِعُونَ" şeklinde, 48'de "سَاحِرَانِ" elif ziyadesiyle, 57'de Ruveys "تُجْبَى إِلَيْهِ" tâ ile, 70 ve 88'de "تُرْجَعُونَ" şeklinde, **Ankebût suresi** 17 ve 57. ayette "تُرْجَعُونَ" şeklinde, 25'te Ruveys "مَوَدَّةُ بَيْنِكُمْ" tâ ötreli, 32'de "لَنُنْجِيَنَّهُ" formunda, 33'te "إِنَّا مُنْجُوكَ" şeklinde, 55'te "وَنَقُولُ" nûn ile, **Rûm suresi** 10. ayette "عَقِيبَةُ" tâ dammeli, 11'de Ruveys "تُرْجَعُونَ", Ravh "يَرْجِعُونَ" şeklinde, 22'de "لِلْعَالِمِينَ" lâm fethalı, 23'te "وَيُنْزِلُ" şeklinde, 36'da "يَقْنَطُونَ" nûn kesralı, 39'da "لِتَرْبُوا" şeklinde, 41'de Ravh "لِنُذِيقَهُمْ" nûn ile, 49'da "يُنْزَلَ" formunda, 50'de "ءَاثَرِ" hemze ve sâ'dan sonra elif olmaksızın, 54'te "ضُعْفًا-ضُعْفٍ" dâd dammeli, 57'de "لَا تَنْفَعُ" tâ ile, 60'ta Ruveys rivayetinde "وَلَا يَسْتَخِفَّنْكَ" nûn cezimli olarak okunmaktadır.[1157]

31-34. Lokmân ~ Secde ~ Ahzâb ~ Sebe' Sureleri

Lokmân suresi 6. ayette "وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا" şeklinde, 13, 16 ve 17'de "يَا بُنَيَّ" yâ kesralı, 20'de "نِعْمَةً" formunda, 27'de "وَالْبَحْرَ" râ fethalı, 34'te "وَيُنْزِلُ الْغَيْثَ" şeklinde, **Secde suresi** 7. ayette "خَلْقَهُ" lâmın cezmiyle, 11'de "تُرْجَعُونَ" şeklinde, 17'de "مَا أُخْفِي" yâ med harfi olarak ve 24'te Ruveys rivayetinde "لِمَا صَبَرُوا" lâm kesralı ve mîm şeddesiz olarak, **Ahzâb suresi** 4. ayette "الَّئِ" hemzenin tahkiki ve yâ'nın hazfı ile, "تَظَّهَّرُونَ" formunda, 10'da "الظُّنُونَ" sonda vakf ve vasl hâlinde elif olmaksızın, 13'te "لَا مَقَامَ" mîm fethalı, 20'de "يَحْسِبُونَ" sîn kesralı

[1156] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 344-351; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 392-402; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 140-142; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 73-75; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 214-217; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1685-1698; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 159-164; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 88-93; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 367-385; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 367-385.

[1157] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 352-358; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 403-414; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 143-145; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 75-77; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 218-221; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1699-1714; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 165-167; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 93-97; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 386-410; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 386-410.

ve Ruveys rivayetinde "يَسَّاءَلُونَ" formunda, 21'de "إِسْوَةٌ" hemze kesralı, 26'da "فِي قُلُوبِهِمِ الرُّعْبَ" şeklinde, 30'da "يُضَعَّفْ لَهَا الْعَذَابُ" şeklinde, 33'te "وَقِرْنَ" kâf kesralı, 36'da "اَنْ تَكُونَ" tâ ile, 40'ta "وَخَاتِمَ النَّبِيِّنَ" tâ fethalı, 51'de "تُرْجِئُ" yâ'nın hemzeye ibdâli ile, 52'de "لَا تَحِلُّ" tâ ile, 66, 67'de "الرَّسُولَ-السَّبِيلَ" vakf ve vasl hâlinde sonda bulunan elifin hazfı ile, 68'de "كَثِيرا" sâ harfiyle, Sebe' Suresi 3. ayette Ruveys "عَالِمُ الْغَيْبِ" mîm'im dammesiyle, 6'da Ruveys "سِراط" sîn ile, 9'da "كِسْفًا" sîn cezimli, 14'te Ruveys "تُنُبِّئَتِ" tâ ve bâ'nın dammesi yâ'nın kesrasıyla, 15'te "مَسَاكِنِهِمْ" şeklinde elif ziyadesiyle, 16'da "أُكُلٍ" lâm tenvinsiz, 19'da "زَيِّنَا بَاعِدَ" formunda, 20'de "صَدَقَ" dâl şeddesiz, 23'te "فُزِّعَ" malum formda, 37'de Ruveys rivayetinde "جَزَاءُ الضِّعْفُ" hemze fetha ile tenvinli ve fâ dammeli, 46'da Ruveys rivayetinde "ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا" vasl hâlinde tâ'nın tâ'ya idğamıyla okunmaktadır.[1158]

35-39. Fâtır ~ Yâsîn ~ Sâffât ~ Sâd ~ Zümer Sureleri

Fâtır suresi 4. ayette "تَرْجِعُ الْأُمُورُ" şeklinde, 9'da "مَيْتٍ" yâ cezimli, 11'de "وَلَا يَنْقُصُ" formunda, 33'te "وَلُؤْلُؤٍ" hemzenin kesrasıyla, 40'ta "عَلَى بَيِّنَتٍ مِنْهُ" nûn'dan sonra elif ziyadesiyle, **Yâsîn suresi** 4, 61 ve 66. ayette Ruveys "سِراط-السراط" sîn ile, 5'te "تَنْزِيلُ" lâmın dammesiyle, 9'da "سُدًّا" sîn dammeli, 22 ve 83'te "تَرْجِعُونَ" şeklinde, 32'de "لَمَا" mîm şeddesiz, 39'da Ravh rivayetinde "وَالْقَمَرُ" râ dammeli, 41'de "ذُرِّيَّاتِهُمْ" yâ'dan sonra elif ziyadesiyle ve tâ kesralı, 52. ayette sekte olmaksızın, 62'de Ruveys "جُبُلًا" şeklinde, Ravh "جُبُلًّا" şeklinde, 68'de "نَنْكُسْهُ" formunda ve "اَفَلَا تَعْقِلُونَ" tâ ile, 70'te "لِتُنْذِرَ" tâ ile, 81'de Ruveys rivayetinde "يَقْدِرُ" şeklinde, 83'te Ruveys rivayetinde "بِيَدِهِ مَلَكُوتُ" şeklinde zamir uzatılmadan, **Sâffât suresi** 6. ayette "بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ" tâ tenvinsiz, 8'de "لَا يَسْمَعُونَ" kalıbında, 16 ve 53'te "أَءِذَا-إِنَّا" innâ'da bulunan hemzenin hazfıyla, 16 ve 53'te "مُتْنَا" mîm dammeli, 23 ve 118'de Ruveys "سِراط-السراط"sîn ile, 40, 74, 128, 160 ve 169'da "الْمُخْلِصِينَ" lâm kesralı, 102'de "يَا بُنَيَّ" yâ kesralı, 130'da "ءَالِ ياسِينَ" formunda, 155'te "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, **Sâd suresi** 22. ayette Ruveys "السراط"sîn ile, 41'de "بِنَصَبٍ" nûn ve sâd fethalı,

---

[1158] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 359-370; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 415-427; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 146-150; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 77-80; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 222-228; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1715-1727; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 167-172; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 98-102; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 411-434; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 411-434.

57'de "وَغَسَاقٌ" sîn şeddesiz, 58'de "وَاٰخَرُ" şeklinde, 63'te "اَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا" hemze ibtida hâlinde kesralı, 83'te "الْمُخْلِصِينَ" lâm kesralı, 84'te "فَالْحَقَّ" kâf fethalı, **Zümer Suresi** 8. Ayette Ruveys "لِيَضِلَّ" yâ fethalı, 29'da "سَلِمًا" sîn med ile lâm kesralı, 38'de "كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ - مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ" şeklinde, 44'te "تَرْجِعُونَ" şeklinde, 53'te "لَا تَقْنَطُوا" nûn kesralı, 61'de Ravh rivayetinde "وَيُنْجِي" cîm şeddesiz, 71 ve 73'te "فُتِّحَتْ" tâ şeddeli olarak okunmaktadır.[1159]

40-44. Mü'min ~ Fussilet ~ Şûrâ ~ Zuhruf ~ Duhân Sureleri

Mü'min suresi 13. ayette "وَيُنْزِلُ" formunda, 37'de "فَأَطَّلِعَ" ayn dammeli, 40'ta "يُدْخَلُونَ" sığasında, 52'de "لَا تَنْفَعُ" tâ ile, 58'de "يَتَذَكَّرُونَ" yâ ile, 60'ta Ruveys rivayetinde "سَيُدْخَلُونَ" meçhul sığada ve 77'de "تَرْجِعُونَ" şeklinde, **Fussilet suresi** 10. ayette "سَوَاءٍ" hemze kesralı, 16. ayette "نَحْسَاتٍ" ح cezimli, 19'da "وَيَوْمَ نَحْشُرُ اَعْدَاءَ اللهِ" nûn ile ve hemze fethalı, şîn dammeli, 21'de "تُرْجَعُونَ" şeklinde, 29'da "أَرِنَا" râ cezimli, 47'de "ثَمَرَتٍ" elifsiz (vakf hâlinde tâ harfi hâ ile), **Şûrâ suresi** 5. ayette "تَكَادُ-يَنْفَطِرْنَ" şeklinde, 20'de "نُؤْتِهِ" hâ'nın kasrıyla, 25'te "يَفْعَلُونَ" yâ ile, 27 ve 28'de "يُنْزِلُ" şeklinde, 52 ve 53'te Ruveys "السراط"sîn ile, **Zuhruf suresi** 10. ayette "مِهَادًا" şeklinde, 18'de "يَنْشَؤُا" formunda, 19'da " عِنْدَ الرَّحْمٰنِ" şeklinde zarf ile, 24'te "قُلْ أَوَلَوْ" fiil emir kalıbından, 35'te "لَمَا مَتَاعٌ" mîm şeddesiz, 36'da "يُقَيِّضْ" yâ ile, 37 ve 80'de "يَحْسِبُونَ", 41 ve 42'de Ruveys "نَذْهَبَنْ-نُرِيَنَّكَ" nûnu muhfat ile, 43, 61 ve 64'te Ruveys "سراط"sîn ile, 68'de " لَا خَوْفٌ" fâ fethalı, 71'de "مَا تَشْتَهِي" şeklinde sonda zamir olmaksızın, 85'te Ravh "تَرْجِعُونَ" tâ ile, Ruveys"يَرْجِعُونَ" yâ ile, 88'de "وَقِيلَهُ" lâm fethalı zamir dammeli, **Duhân suresi** 7. ayette "رَبُّ" bâ dammeli, 45'te Ravh "تَغْلِي" tâ ile, 47'de "فَاعْتُلُوهُ" tâ dammeli olarak okunmaktadır.[1160]

[1159] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 370-383; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 428-447; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 150-155; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 80-83; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 229-234; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1728-1757; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 173-178; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 102-110; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 434-466; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 434-466.

[1160] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 383-391; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 448-466; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 156-160; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 84-86; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 235-240; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1758-1775; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 178-183; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 110-115; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 467-498; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 467-498.

45-51. Câsiye ~ Ahkâf ~ Muhammed ~ Fetih ~ Hucurât ~ Kâf ~ Zâriyât Sureleri

Câsiye suresi 4 ve 5. ayette "اٰيَاتٍ لِقَوْمٍ" tâ kesra ile tenvinli, 6'da Ruveys "تُؤْمِنُونَ" tâ ile, 9 ve 35. ayette "هُزُؤًا" hemze ile, 15'te "تَرْجِعُونَ" şeklinde, 21'de "سَوَاءٌ" hemze dammeli, 23'te "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 28'de "كُلَّ اُمَّةٍ تُدْعٰى" şeklinde lâm fethalı, **Ahkaf suresi** 12. ayette "لِّتُنْذِرَ" tâ ile, 13'te "فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ" fâ fethalı, 15. ayette "حُسْنًا" hemze olmaksızın hâ dammeli sîn cezimli, yine aynı ayette "وَفَصٰلُهُ" şeklinde elif olmaksızın fâ harfi fethalı sâd cezimli, 16'da "يُتَقَبَّلُ عَنْهُمْ اَحْسَنُ مَا عَمِلُوا وَيُتَجَاوَزُ" şeklinde, 17'de "اُفٍّ" tenvinsiz fetha ile, 20'de "ءَأَذْهَبْتُمْ" hemze ziyadesiyle ve 33'te "يَقْدِرُ" fiil formunda, **Muhammed suresi** 22. ayette Ruveys "تُوُلِّيتُمْ" formunda, 22'de "وَتَقْطَعُوا" sığasında, 25. ayette "وَأُمْلِي" hemze dammeli ve yâ med harfi, 26'da "اَسْرَارَهُمْ" hemzenin fethasıyla, 31'de Ruveys "وَنَبْلُوا" şeklinde med ile, **Fetih suresi** 2 ve 20. ayette Ruveys "سراط"sîn ile, 10'da "عَلَيْهِ اللّٰهَ" zamir kesralı, Ravh "فَسَنُؤْتِيهِ" nûn ile, **Hucurât suresi** 1. ayette "لَا تَقَدَّمُوا" tâ ve dâl'ın fethasıyla, 10'da "إِخْوَتِكُمْ" şeklinde, 11'de "تَلْمِزُوا" mîm dammeli, 12'de Ruveys rivayetinde "مَيِّتًا" yâ şeddeli, 14. ayette "لَا يَلِتْكُمْ" yâ'dan sonra hemze ilavesiyle, **Kâf suresi** 3. ayette "مُتنَا" mîm'in dammesiyle, 44'te "تَشَّقَّقُ" şîn şeddeli, **Zâriyât suresi** 49. ayette "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli şekilde okunmaktadır.[1161]

52-57. Tûr ~ Necm ~ Kamer ~ Rahmân ~ Vâkıa ~ Hadîd Sureleri

Tûr suresi 21. ayette "وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّاتُهُمْ بِاِيمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّاتِهِمْ" şeklinde, 23'te "لَغْوَ-تَأْثِيمَ" mîm ve vâv tenvinsiz fethalı, 45'te "يَصْعَقُونَ" yâ fethalı, **Necm suresi** 12. ayette "أَفَتَمْرُونَهُ" formunda, 19'da Ruveys "اَفَرَاَيْتُمُ اللَّاتَّ" tâ şeddeli meddi lazım olarak, 50'de "عَادًا الُولٰى" ibtida hâlinde bu kelimede üç vecihle başlanılabilir: "الُولٰى-الْأُولٰى", 55'te "رَبِّكَ تْتَمَارٰى" vasl hâlinde tâ'nın tâ'ya idğamıyla, **Kamer suresi** 7. ayette "خَاشِعًا" kalıbında, 11'de "فَفَتَّحْنَا" tâ şeddeli, **Rahman suresi** 22. ayette "يُخْرَجُ" formunda, 31'de "اَيُّهَا" vakf hâlinde elif ziyadesiyle, 35'te Ravh rivayetinde"وَنُحَاسٍ" sîn mecrur, **Vâkıa suresi** 19. ayette "وَلَا يُنْزِفُونَ" zây fethalı, 47'de "أَئِذَا-إِنَّا" hemzenin hazfıyla ve "مُتْنَا" mîm dammeli, 55'te "شُرْبَ" şîn fetha-

[1161] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 391-399; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 467-482; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 161-165; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 87-89; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 241-249; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1776-1790; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 183-188; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 115-121; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 499-523; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 499-523.

lı, 62'de "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli şekilde, 89'da Ravh rivayetinde "فَرُوحٌ" vâv med harfi olarak, **Hadîd suresi** 5. ayette "تَرْجِعُ الْأُمُورُ" formunda, 9'da "يُنْزِلُ" şeklinde ve "لَرَؤُفٌ" medsiz olarak, 11'de "فَيُضَعِّفَهُ" ayn şeddeli, 16'da "نَزَّلَ" kalıbında, 15'te "لَا تُؤْخَذُ" tâ ile, 16'da "نَزَّلَ" zây şeddeli ve Ruveys rivayetinde "وَلَا تَكُونُوا" tâ ile, 18'de "يُضَعَّفُ" ayn şeddeli olarak okunmaktadır.[1162]

58-66. Mücâdele ~ Tahrîm Sureleri

Mücâdele suresi 2 ve 3. ayetlerde "يَظَّهَّرُونَ" şeklinde ve "الَّئِ" hemzenin tahkiki ve sondaki yâ'nın hazfıyla, 7'de "وَلَا أَكْثَرُ" râ dammeli, 8'de Ruveys "وَيَتْنَجُونَ", 9'da "فَلَا تَتْنَجُوا" formunda, 11'de "الْمَجْلِسِ" cîm'den sonra elif olmaksızın ve "انْشِزُوا فَانْشِزُوا" şîn kesralı, 18'de "وَيَحْسِبُونَ" sîn kesralı, **Haşr Suresi** 2. ayette "قُلُوبِهِمِ الرُّعُبَ" ayn dammeli, 10'da "رَؤُفٌ" medsiz, 14'te "تَحْسِبُهُمْ" sîn kesralı, **Mümtehine suresi** 4 ve 6. ayette "إِسْوَةٌ" hemze kesralı, 10'da " وَلَا تُمَسِّكُوا" kalıbında, **Saff suresi** 8. ayette "مُتِمٌّ نُورَهِ" mîm tenvinli râ fethalı olarak, **Münâfikûn suresi** 4. ayette "يَحْسِبُونَ" sîn kesralı, 5'te Ravh "لَوَوْا" vâv şeddesiz, **Tegâbün suresi** 9. ayette "نَجْمَعُكُمْ" nûn ile, 17'de "يُضَعِّفْهُ" tef'il bâbından, **Talâk suresi** 3. ayette "بَالِغٌ اَمْرَهِ" ğayn tenvinli ve râ fethalı, 4'te "وَالَّئِ" kelimesi Mücâdele suresi 2. ayette olduğu gibi hemzenin tahkiki ve yâ'nın hazfıyla, 6'da Ravh "وِجْدِكُمْ" vâvın kesrasıyla, 8'de "نُكُرًا" kâf dammeli, 11'de "مُبَيِّنَاتٍ" yâ fethalı, **Tahrîm suresi** 4. ayette "تَظَّاهَرَا" zâ şeddeli formda okunmaktadır.[1163] **Cuma suresinde** Mushaf imlasına göre İmam Ya'kûb'un herhangi bir ihtilaflı okuması yoktur.

67-77. Mülk ~ Mürselât Sureleri

Mülk suresi 22. ayette Ruveys rivayetinde "سِراطِ" sîn ile, 27'de "تَدْعُونَ" dâl şeddesiz, **Kalem suresi** 14. ayette "ءَأَنْ كَانَ" hemze ziyadesiyle, **Hâkka su-**

1162 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 399-409; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 483-498; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 166-169; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 90-92; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 250-255; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1791-1811; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 188-191; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 121-125; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 524-541; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 524-541.

1163 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 409-415; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 499-507; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 169-172; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 93-95; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 256-263; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1812-1823; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 191-194; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 126-130; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 542-561; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 542-561.

resi 9. ayette "قِبَلَهُ" bâ fethalı, 19, 20, 25 ve 26'da "حِسَابِيَ-كِتَابِيَ" vasl hâlinde ه harflerinin hazfıyla, 28 ve 29'da da "مَالِيَ-سُلْطَانِيَ" vasl hâlinde ه harflerinin hazfıyla, 41'de "يُؤْمِنُونَ" yâ ile, 46'da "يَذَّكَّرُونَ" yâ ile ve zâl şeddeli şekilde, **Meâric suresi** 16. ayette "نَزَّاعَةً" tâ dammeli, 43'te "نَصْبٍ" nûn fethalı sâd cezimli, **Nûh suresi** 21. ayette "وَوُلْدُهُۥٓ" vâv dammeli lâm cezimli, **Cin suresi** 3, 4, 6-5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14'te "وَإِنَّهُ" "وَإِنَّا-وَإِنَّهُمْ" hemzeler kesralı, 5'te "تَقَوَّلَ" formunda, 20'de "قَالَ إِنَّمَا" fiil mazi formda, 28'de Ruveys rivayetinde "لِيُعْلَمَ" meçhul formda yâ dammeli, **Müzzemmil suresi** 3. ayette "أَوِ انْقُصْ" vâv dammeli, 9'da "رَبِّ الْمَشْرِقِ" bâ kesralı, 20'de "وَنِصْفِهِ وَثُلُثِهِ" fâ ve sâ kesralı, **Kıyâmet suresi** 3 ve 36. ayette "أَيَحْسِبُ" sîn kesralı, 20 ve 21'de "وَيَذَرُونَ-يُحِبُّونَ" yâ ile, 27'de "مَنْ رَاقٍ" sekte olmaksızın idğam bila ğunne ile, **İnsân suresi** 4. ayette Ravh rivayetinde "سَلَاسِلَا" vasl hâlinde tenvinin hazfı, vakf hâlinde elifin isbâtı ile, Ruveys rivayetinde vasl hâlinde tenvinin hazfı, vakf hâlinde ise lâm ile (سَلَاسِلْ), 15'te "كَانَتْ قَوَارِيرَا" kelimesi Ruveys rivayetinde vasl hâlinde tenvinin hazfı, vakf hâlinde ise râ ile (قَوَارِيرْا), 16'da aynı kelime Hafs rivayetiyle aynı şekilde olup; vakf hâlinde râ ile, vasl hâlinde tenvinin hazfıyla, 21'de "خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٍ" kâf mecrur, **Mürselât suresi** 6. ayette Ravh rivayetinde "عُذْرًا" zâl dammeli, aynı ayette Ya'kûb "نُذُرًا" şeklinde zâl şeddeli, 20'de " أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ" tam idğam vechi, 30'da Ruveys "اِنْطَلِقُوا إِلَى ظِلٍّ" lâm fethalı, 33'te Ravh "جِمَالَتٌ" cemi kalıbında, Ruveys cemi formda ve cîm dammeli olarak "جُمَالَتٌ" şeklinde okumaktadır.[1164] **Müddessir suresi** Mushaf imlasına göre İmam Ya'kûb'un herhangi bir ihtilaflı okuması yoktur.

78-144. Nebe ~ Nâs Sureleri

Nebe suresi 19. ayette "وَفُتِّحَتِ" tâ şeddeli, 23'te Ravh "لَبِثِينَ" lâm harfini uzatmaksızın, 25'te "وَغَسَّاقًا" sîn şeddesiz, **Naziât suresi** 10 ve 11. ayette "أَءِنَّا-إِذَا" ikinci kelimedeki bir hemzenin hazfıyla, 11'de Ruveys "نَاخِرَةً" nûndan sonra elif ziyadesiyle, 16. ayette "طُوًى" vâv tenvinsiz, 18'de "تَزَّكَّىٰ" zây şeddeli, **Abese suresi** 4. ayette "فَتَنْفَعُهُ" ayn dammeli, 25'te "إِنَّا صَبَبْنَا" hemze kesralı, Ruveys öncesinden bu kelimeye vasl ederek okuduğunda hemzeyi fethalı,

[1164] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 416-428; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 508-528; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 172-177; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 96-99; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 264-275; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1824-1854; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 194-201; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 130-135; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 562-581; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 562-581.

bu kelimeden ibtidâ edecekse kesralı, **Tekvîr suresi** 6. ayette "سُجِرَتْ" cîm şeddesiz, 12'de Ravh "سُعِرَتْ" ayn şeddesiz, 24'te Ruveys "بِظَنِينٍ" ض yerine ظ ile, **İnfitâr suresi** 7. ayette "فَعَدَّ لَكَ" dâl şeddeli, 19'da "يَوْمُ لَا" mîm dammeli, **Mutaffifîn suresi** 14'te sekte olmaksızın "بَلْ رَانَ", 24'te "نُعْرَفُ-نَضْرَةُ" râ fethalı ve tâ dammeli, 31. ayette "فَاكِهِينَ" fâ'dan sonra elif ziyadesiyle, **Târık suresi** 4. ayette "لَمَا" mîm şeddesiz, **Gâşiye suresi** 4. ayette "تُصْلَى" tâ dammeli, 11'de Ruveys "لَا يُسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةٌ" şeklinde, **Fecr suresi** 17, 18, 19 ve 20'de " لَا يَحُضُّونَ-يُكْرِمُونَ وَتَأْكُلُونَ-وَلَا وَتُحِبُّونَ-وَيُحِبُّونَ" yâ'lı, 25 ve 26'da "يُعَذَّبُ-يُوثَقُ" zâl ve sâ fethalı formda, **Beled suresi** 5 ve 7'de "أَيَحْسِبُ" sîn kesralı, **Leyl suresi** 14'te Ruveys rivayetinde "نَارً تَلَظَّى" vasl hâlinde tâ'nın şeddesiyle, **Zilzâl suresi** 6'da Ruveys rivayetinde "يَصْدُرُ" sâdın işmamıyla, Kâria Suresi 10. ayette vasl hâlinde "مَاهِيَ" şeklinde ه harfinin hazfıyla, **Hümeze suresi** 2. ayette Ravh "جَمَّعَ" mimi şeddeli, 3. ayette "يَحْسِبُ" sîn kesralı, **Tebbet suresi** 4. ayette "حَمَّالَةُ" tâ dammeli, **İhlas suresi** 4. ayette "كُفُؤًا" şeklinde vâv yerine hemze ile ve fâ harfi cezimli olarak okumaktadır.[1165]

İnşikâk, Burûc, A'lâ, Şems, Duhâ, İnşirâh, Alak, Kadr, Beyyine, Âdiyât, Tekâsür, Asr, Fîl, Kureyş, Maûn, Kevser, Kâfirûn, Nasr, Felak ve Nâs surelerinde Mushaf imlasına göre Ya'kûb'un herhangi bir ihtilaflı okuması yoktur.

3.4.9.1. Değerlendirme

Kur'an'ın nüzul sırasına göre Ya'kûb'un okuyuş farklılıklarını ele aldığımız bu kısımda, değişikliklerin fiillerin yapısında, isimlerde ve harflerde meydana geldiğini gözlemledik. Dikkat edilsin ve kolaylık olsun diye farklılık meydana gelen harfleri kırmızı renkle gösterdik. Ayrıca altı çizili olan kelimelerdeki farklı kıraati yalnız Ya'kûb veya ravileri gerçekleştirmiştir. İtalik olarak verilen kelimelerde İmam Ya'kûb ve Basra kıraat imamlarından Ebû Amr aynı kıraati gerçekleştirmektedir. Buradan hareketle Ya'kûb'un kıraat özelliklerini şu şekilde maddeler hâlinde sıralayabiliriz.

- Ashâb-ı kasr diye isimlendirilen imamlar arasında olan İmam Ya'kûb meddi tabii ve munfasılda bir elif miktarı, meddi muttasılda iki elif

[1165] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 428-439; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 529-558; Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 177-183; Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 100-105; İbnü'l-Fahhâm, *Müfradetü Ya'kûb*, 276-292; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 3/1855-1870; Dehîmer, *İhtilâhu beyne Ya'kûb ve Nâfi'*, 201-209; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 136-144; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 582-604; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 582-604.

miktarı uzatmaktadır. Meddi arız ve meddi linde ise harfin harekesine göre ortaya çıkan üç, dört ve yedi vecih çeşidinden birini almaktadır. Meddi lazım ise diğer kıraat imamlarının da ittifak ettiği gibi dört elif miktarı almaktadır.

- İmam Ya'kûb Kur'an-ı Kerim hattında hazf edilmiş olan yâ harflerini isbât ederek vakf ve vasl yapmaktadır.
- Ebû Amr ed-Dânî İmam Ya'kûb'un kıraatine konu olan bu yâ harflerinin vasl ve vakf hâlinde 118 kelimede, sadece vakf hâlinde de 17 kelimede olmak üzere toplamda 135 yerde yer aldığını aktarmaktadır.[1166]
- İmam Ya'kûb öncesinde yâ harfi bulunan هُنَّ,هُمَا,هُمْ zamirlerindeki hâ harfini dammeli okumaktadır. "عَلَيْهُمْ" "عَلَيْهُمَا" "عَلَيْهُنَّ" "فِيهُمْ" "فِيهُمَا" "فِيهُنَّ" "اِلَيْهُمَا" "اِلَيْهُنَّ" "نُوَلِّيهُمْ" "لَدَيْهُمْ" "نُزَكِّيهُمْ" "صَيَاصِيهُمْ" "اَيْدِيهُمْ" "تَزْمِيهُمْ"
- Cezm edici bir edattan dolayı sonda bulunan yâ harfinin hazf olunduğu kelimelere bitişen zamirler, Ruveys rivayetinde dammeli olarak okunmaktadır. Örneğin: "فَاسْتَفْتِهُمْ" (Saffat 37:11,149), "اَوَلَمْ يَكْفِهُمْ" (Ankebût 29:51), "اَوَلَمْ تَأْتِهُمْ" (Tâhâ 20:133)
- هُمْ zamirlerinin bitişik olduğu kelimeden sonra sakin bir harf gelirse ve hâ harfinden önce yâ harfi bulunursa zamirde bulunan iki harf de ötre ile okunur. Örnek: "عَلَيْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ", "عَلَيْهُمُ الذِّلَّةُ".
- Bunların dışında, şayet هُمْ zamirinin bitiştiği kelimenin son harfi esre ise zamirin iki harfi de esre ile okunur. Örnek: "فِي قُلُوبِهِمِ الْعِجْلَ".[1167]
- İmam Ya'kûb " وهُوَ, فهُوَ, وَهِيَ, لَهُوَ, لَهِيَ, فَهِيَ, ثُمَّ هُوَ, مَا هِيَ, " gibi zamirlerde vakf hâlinde son harfin harekesi fethayı beyan etme kastıyla kelimenin sonuna hâ ه harfini ilhak ederek okumaktadır.
- İmam Ya'kûb "عَلَيَّ, اِلَيَّ, لَدَيَّ, بِيَدَيَّ, بِمُصْرِخِيَّ" kelimelerinde olduğu gibi şeddeli olarak gelen mütekellim yâ harflerinin sonunda vakf yaptığı zaman son harfin harekesi fethayı beyan maksadıyla cezimli هْ harfi getirerek durmaktadır.
- İmam Ya'kûb "هُنَّ,لُهُنَّ,عَلَيْهِنَّ,فامْتِحُوهُنَّ,فِيهِنَّ,وَاَرْجَلِهِنَّ,حَمَلَهُنَّ,أَبْصٰرِهِنَّ" kelimelerinde olduğu gibi şeddeli cemi müennes nûn harflerinde vakf hâlinde hâ ه harfini ilhak ederek okumaktadır.

1166 Dânî, *Müfradetü Ya'kûb b. İshak*, 31-33; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 19-24.

1167 Ehvâzî, *Müfradetü Ya'kûb*, 84.

- İstifham manasında olan mâ مَا (فَلِمَ-عَمَّ-لِمَ-بِمَ-فِيمَ-مِمَّ) parantez içinde verilen örneklerde olduğu gibi elif olmaksızın yazılmaktadır. Bu gibi yerlerde İmam Ya'kûb kelimenin sonuna hâ harfi ekleyerek okumaktadır.
- İmam Ya'kûb şu kelimelerin sonunda da vakf hâlinde " يا اَسَفَاهْ, يَا وَيْلَتَاهْ, يَا حَسْرَتَاهْ, ثُمَّ هْ يَتَسَنَّهْ, اِقْتَدِهْ, كِتَابِيهْ, حِسَابِيّهْ, مَالِيَهْ, سُلْطَانِيهْ, مَاهِيَهْ" hâ harfini ilhak ederken, şu kelimelerin " sonunda bulunan hâ-i sekitleri de vasl hâlinde hazf ederek okumaktadır.
- İmam Ya'kûb; "نِعْمَتَ", "رَحَمَتُ", "اِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ", "سُنَّت" "يَا اَبَتِ" gibi kapalı tâ ة ile değil de açık şekilde yazılan bu gibi yerlerde vakf hâlinde kapalı tâ'da olduğu gibi ه üzerine vakf yapmaktadır.
- Sâd harfinden sonra dâl harfinin geldiği örneklerde (وَمَنْ أَصْدَقُ-يَصْدِفُونَ-يصْدر) Ruveys sâd-ı müşemme ile okumaktadır.
- Harekenin harekeye olan işmamı: (قِيلَ, غِيضَ, وَجِيءَ, سِيقَ, حِيلَ, سِيءَ, سِيئَتْ) İmam Ya'kûb'un ravilerden Ruveys yapmaktadır.
- "صِرَاط" ve "الصِّرَاط" kelimeleri Ruveys rivayetinde "سِراط"- "السِّراط" şeklinde sîn ile okunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de 45 yerde bulunan bu kelime elif-lâm takılı olarak 6 yerde, geri kalan 39 yerde ise elif-lâm takısız olarak geçmektedir.
- İmam Ya'kûb ahirete dönüş anlamında kullanılan her yerde "يُرْجَعُونَ-تُرْجَعُونَ" fiillerini "تَرْجِعُونَ"- "يَرْجِعُونَ" şeklinde muzari harfini fethalı, cîmi de kesralı olarak okumaktadır.
- İmam Ya'kûb cinsinden hükmünü nefyeden lâ لا harfinin geldiği durumlarda lâ'nın ismini fethalı ve tenvinsiz okumaktadır.
- İmam Ya'kûb "يُنَزِّلُ-تُنَزِّلُ-نُنَزِّلُ" şeklinde gelen bütün şeddeli yerlerde nûn'u cezm ederek okumaktadır. Sadece üç yerde bunu yapmamaktadır: En'âm 37, Hicr 21 ve Nahl 101.
- İmam Ya'kûb Kur'an'da 11 yerde bulunan "هُزُؤاً lafzını hemze ile, رَؤُفٌ" kelimesini ise medsiz olarak okunmaktadır. "هُزُؤاً" kelimesinin yer aldığı ayetler: 2:67,231, 5:57, 58, 18:56, 106, 21:36, 25:41, 31:6, 45:9, 35. On bir yerin altısında "رَؤُفٌ" beşinde "لَرَؤُفٌ" şeklinde yer alan bu kelimenin bulunduğu ayetler şunlardır: 2:143, 207 3:30, 9:117, 128, 16:7, 47, 22:65, 24:20, 57:9, 59:10.
- İmam Ya'kûb "يَحْسِبُ-حَسِبَ" fiilini sîn harfinin kesrasıyla okumaktadır.
- Kur'an-ı Kerim'de 6 yerde bulunan "زَكَرِيَّاءُ" kelimesini her geçtiği yerde sonuna hemze eklentisiyle okunmaktadır. Âl-i İmrân 37'de iki defa

ve 38'de, En'âm 85, Meryem 2 ve 7, son olarak da Enbiyâ 89. ayette bulunmaktadır.

- İmam Ya'kûb müfale kalıbından gelen "يُضَاعِف" bu kelimeyi Kur'an'da geçtiği her yerde "يُضَعِّفُ" tefil kalıbından alarak okumaktadır. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de 9 yerde geçmektedir: Bakara 2:245-261 (فَيُضَاعِفَهُ-يُضَاعِفُ), Nisâ 4:40 (يُضَاعِفُهَا), Hûd 11:20 (يُضَاعَفُ), Furkân 25:69 (يُضَاعَفْ), Ahzâb 33:30 (يُضَاعَفُ), Hadîd 57:11-18 (فَيُضَاعِفَهُ-يُضَاعَفُ), Tegâbün 64:17 (يُضَاعِفُهُ).
- Ruveys rivayetinde Kur'an'da beş yerde bulunan tekit nûnu, müşedded nûn, muhaffef nûn olarak cezimli okunmaktadır. Bunlar: Âl-i İmrân 3:196 "لَا يَغُرَّنَّكَ", Neml 27:18 "لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ", Rûm 30:60 " وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ", Zuhruf 43:41-42 "نَذْهَبَنَّ-نُرِيَنَّكَ".
- Kur'an'da altı yerde و ile (3:146, 12:105, 22:48, 29:60, 47:13 ve 65:8) "وَكَأَيِّنْ" ve bir yerde ف ile (Hacc 22:45) "فَكَأَيِّنْ" şeklinde bulunan bu kelime vakf hâlinde "فَكَأَيْ" "وَكَأَيْ" şeklinde yâ üzerinde nûn harfini okunmadan durulmaktadır.
- İmam Ya'kûb "نُنَجِّ" kelimesinde ki şeddeli cîm harfini, cezimli olarak okumaktadır. Kur'an'da geçtiği yerler: Yûnus 10:92-103 "نُنْجِيكَ"-"نُنْجِي", Meryem 19:72 "نُنْجِي", Ankebût 29:32-33 "لَنُنْجِيَنَّهُ"-"اِنَّا مُنْجُوكَ", Hicr 15:59 "لَمُنْجُوهُمْ".
- "عَاِذَا-عَاِنَّا" "عَاِذَا كُنَّا عِظَاماً وَرُفَاتاً عَاِنَّا" -"عَاِذَا كُنَّا تُرَاباً عَاِنَّا" gibi ayetlerde "عَاِذَا-عَاِنَّا" kelimeleri art arda gelmektedir. Bu gibi yerlerde İmam Ya'kûb "عَاِنَّا" kelimesindeki ilk hemzeyi okumamaktadır.
- İsrâ 17:35 ve Şuara 26:182. ayette yer alan "بِالْقُسْطَاسِ" kelimesinin kâf harfi dammeli olarak okunmaktadır.
- İmam Ya'kûb "مِتْنَا" kelimesindeki mîm harfini dammeli olarak okumaktadır. "متْنَا" kelimesi Kur'an'da beş yerde geçmektedir: Mü'minûn 23:82, Sâffât 37:16-53, Kâf 50:3, Vâkıa 56:47. Ayrıca Mü'minûn 23:35 "مِتُّمْ" şeklinde geçen kelimenin mîm harfi de dammeli olarak okunmaktadır.
- İmam Ya'kûb kıraatinde "الْمُخْلَصِينَ" kelimesi "الْمُخْلِصِينَ" şeklinde lâm harfinin kesrasıyla okunmaktadır. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de 8 yerde geçmektedir. Yûsuf 12:24, Hicr 15:40 Sâffât 37:40-74-128-160-169, Sâd 38:83.
- İmam Ya'kûb kıraatinde En'am 6:119 "لَيَضِلُّونَ", Yûnus 10:88 "لِيَضِلُّوا" İbrahim 14:30 "لِيَضِلُّوا" (Sadece Ruveys rivayetinde), Hac 22:9 "ثُمَّ لِيَقْضُوا"

(Sadece Ruveys rivayetinde), Zümer 39:8. "لِيَضِلَّ" (Sadece Ruveys rivayetinde) kelimelerindeki yâ harfi fethalı olarak okunmaktadır. Aynı kelimenin yer aldığı şu yerlerde; En'am 6:144, "لِيُضِلَّ", Tevbe 9:115 "لِيُضِلَّ", Furkân 25:42 "لِيُضِلُّنَا", Lokmân 31:6 "لِيُضِلَّ" yâ harfi dammeli olarak Mushaf imlasında olduğu gibi okunmaktadır.

Ya'kûb'un Tek Kaldığı Okuyuşları

1. Bakara suresi 28'de "تَرْجِعُونَ" şeklinde, Bakara 38, 62, 112, 262, 274 ve 277'de "وَلَا/فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ" fâ harfi fethalı tenvinsiz olarak, Bakara 96'da "بِمَا تَعْمَلُونَ" tâ ile, Bakara 237 ve 249'da Ruveys rivayetinde "بِيَدِهِ" zamir uzatılmadan, Bakara 269'da "وَمَنْ يُؤْتِ ي" vakf hâlinde tâ'nın kesrası ve yâ'nın isbâtıyla, vasl hâlinde sadece tâ'nın kesrasıyla,
2. Âl-i İmrân suresi 28'de "تَقِيَّةً" hâlinde, Âl-i İmrân 83'te "يَرْجَعُونَ" fethalı yâ ile, Âl-i İmrân 170'te "اَلَّا خَوْفَ عَلَيْهِمْ" fâ harfi tenvinsiz fethalı, Âl-i İmrân 196'da Ruveys rivayetinde "لَا يَغُرَّنْكَ" tekit nûnu muhaffef şekliyle cezimli
3. Nisâ suresi 90'da "حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ" tâ harfi ة marbuta (حَصِرَةً) gibi fetha ile tenvinli vakf hâlinde ه ile,
4. Mâide Suresi 69'da "فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ" fâ harfi fethalı,
5. En'âm Suresi 22'de "يَحْشُرُهُمْ-يَقُولُ" her iki fiil de gaib sığasıyla, En'âm Suresi 36'da "يَرْجِعُونَ" şeklinde, En'âm Suresi 48'de "فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ" fâ harfi fethalı, En'âm Suresi 63'te "قُلْ مَنْ يُنْجِيكُمْ"
6. A'râf Suresi 35'te "فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ" fâ harfi fethalı, A'râf Suresi 49'da "لَا خَوْفَ" fâ harfi fethalı, A'râf Suresi 148'de "حَلْيِهِمْ" hâ fethalı, A'râf Suresi 169'da sadece Ruveys "وَإِنْ يَأْتِهِمْ" şeklinde, A'râf Suresi Ruveys "لَمْ تَأْتِهِمْ" şeklinde
7. Enfâl Suresi 60'ta "تُرْهِبُونَ" Ruveys râ'nın fethası hâ'nın şeddesiyle,
8. Tevbe Suresi 37'de "يُضِلُّ" dâd harfinin kesrasıyla, 40'ta "وَكَلِمَةَ اللهِ" tâ harfi fethalı, 57'de "مُدْخَلًا" mîm fethalı ve dâl cezimli, 58'de "يَلْمُزُكَ" mîm dammeli, 79'da "يَلْمُزُونَ" mîm dammeli, 110'da "اِلَّا اَنْ تَقَطَّعَ" lâm
9. Yûnus Suresi 11'de "لَقَضَى اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ" kâf ve dâd fethalı ve yâ med harfiyle, 56'da "تَرْجِعُونَ" şeklinde, 58'de Ruveys rivayetinde "فَلْتَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا تَجْمَعُونَ" tâ ile, 62'de "لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ" fâ harfi fethalı, 71'de Ruveys rivayetinde "فَاجْمَعُوا" şeklinde sülasi mücerret kalıbından hemze-i vasl ve mîm fethalı, 71'de "وَشُرَكَاءَكُمْ" hemze dammeli, 92'de "نُنْجِيكَ" ve 103'te "نُنْجِي" nûn cezimli ve cîm şeddesiz olarak,

10. Hûd Suresi 34'te "تَرْجِعُونَ" şeklinde,
11. Yûsuf Suresi 28'de "مِنْ كَيْدِكُنَّهْ" vakf hâlinde هْ ziyadesiyle, 33'te " قَالَ رَبِّ السَّجْنُ" sîn fethalı, 76'da "يَرْفَعُ دَرَجَاتِ مَنْ يَشَّاءُ" tâ tenvinsiz fiiller gaib sığasından,
12. Nahl Suresi 2. ayette Ravh "تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ" formunda,
13. İsrâ Suresi 6'da "ءَامَنَّا" elif ziyadesiyle hemze medli,
14. Meryem Suresi 25'te "يَسَّاقَطْ" kalıbıyla, 40'ta "يَرْجِعُونَ" şeklinde,
15. Tâhâ Suresi 114'te "اَنْ نَقْضِىَ اِلَيْكَ وَحْيَهُ" formunda, 131'de "زَهَرَةَ" hâ fethalı
16. Enbiyâ Suresi 35'te "تَرْجِعُونَ" şeklinde, 87'de "يُقْدَرَ" dammeli yâ ve dâl'ın fethasıyla,
17. Hac Suresi 37'de "لَنْ تَنَالَ اللهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ تَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ" tâ ile, 73'te "اِنَّ الَّذِينَ يَدْعُونَ" yâ ile
18. Mü'minûn Suresi 20. ayette Ruveys "سَيْنَآءَ تُنْبِتُ" şeklinde, 88'de Ruveys "بِيَدِهِ مَلَكُوتُ" zamiri uzatmadan
19. Nûr suresi 9'da "وَالْخَامِسَةُ اَنْ غَضَبُ اللهِ عَلَيْهَا" şeklinde,
20. Şuarâ suresi 111'de "وَأَتْبَاعُكَ" formunda,
21. Neml suresi 18. ayette Ruveys "لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ" nûn cezmiyle,
22. Kasas suresi 70 ve 88'de "تَرْجِعُونَ" şeklinde,
23. Ankebût suresi 17 ve 57. ayette "تَرْجِعُونَ" şeklinde,
24. Rûm suresi 11'de Ruveys "تَرْجِعُونَ", Ravh "يَرْجِعُونَ" şeklinde, 60'ta Ruveys rivayetinde "وَلَا يَسْتَخِفَّنْكَ" nûn cezimli olarak
25. Secde suresi 11'de "تَرْجِعُونَ" şeklinde, 20'de "يَحْسِبُونَ" sîn kesralı ve Ruveys rivayetinde "يَسَّاءَلُونَ" formunda, 26'da "فِي قُلُوبِهِمِ الرُّعْبَ" şeklinde,
26. Ahzâb suresi 14'te Ruveys "تُبُيِّنَتِ" tâ ve bâ'nın dammesi yâ'nın kesrasıyla, 19'da "رَبُّنَا بَاعَدَ" formunda, 37'de Ruveys rivayetinde " جَزَّاءً الضِّعْفُ" hemze fetha ile tenvinli ve fâ dammeli,
27. Fâtır suresi 11'de "وَلَا يَنْقُصُ" formunda,
28. Yâsîn suresi 22 ve 83'te "تَرْجِعُونَ" şeklinde, 62'de Ruveys "جُبُلًا" şeklinde, Ravh "جُبُلًّا" şeklinde, 81'de Ruveys rivayetinde "يَقْدِرُ" şeklinde, 83'te Ruveys rivayetinde "بِيَدِهِ مَلَكُوتُ" şeklinde zamir uzatılmadan
29. Sâd suresi 41'de "بِنَصَبٍ" nûn ve sâd fethalı,
30. Zümer suresi 44'te "تَرْجِعُونَ" şeklinde, 61'de Ravh rivayetinde "وَيُنْجِي" cîm şeddesiz,
31. Mü'min suresi 77'de "تَرْجِعُونَ" şeklinde,
32. Fussilet suresi 10. ayette "سَوَاءٍ" hemze kesralı, 21'de "تَرْجِعُونَ" şeklinde,

33. Zuhruf suresi 36'da "يُقَيِّضْ" yâ ile, 41 ve 42'de Ruveys "نَذْهَبَنْ-نُرِيَنَّكَ" nûnu muhfat ile, 68'de "لَا خَوْفَ" fâ fethalı, 85'te Ravh "تَرْجِعُونَ" tâ ile, Ruveys "يَرْجِعُونَ" yâ ile,
34. Câsiye suresi 15'te "تَرْجِعُونَ" şeklinde, 28'de "كُلَّ اُمَّةٍ تُدْعٰى" şeklinde lâm fethalı,
35. Ahkâf suresi 13'te "فَلَا خَوْفَ عَلَيهِمْ" fâ fethalı, 33'te "يَقْدِرُ" fiil formunda, yine aynı ayette "وَفَصْلُهُ" şeklinde elif olmaksızın fâ harfi fethalı ve sâd cezimli,
36. Muhammed suresi 22. ayette Ruveys "تُوُلِّيتُمْ" formunda, 22'de "وَتَقْطَعُوا" sığasında, 25. ayette "وَأُمْلِي" hemze dammeli ve yâ med harfi,
37. Hucurât suresi 10'da "إِخْوَتِكُمْ" şeklinde, 11'de "تَلمُزُوا" mîm dammeli,
38. Necm suresi 19'da Ruveys "اَفَرَاَيْتُمُ اللَّاتَّ" tâ şeddeli meddi lazım olarak,
39. Hadîd suresi 16'da Ruveys rivayetinde "وَلَا تَكُونُوا" tâ ile,
40. Mücâdele suresi 7'de "وَلَا أَكْثَرُ" râ dammeli, 9'da "فَلَا تَنْتَجُوا" formunda,
41. Haşr suresi 2. ayette "قُلُوبِهِمِ الرُّعُبَ" ayn dammeli,
42. Tegâbün Suresi 9. ayette "نَجْمَعُكُمْ" nûn ile,
43. Talâk suresi 6'da Ravh "وِجْدِكُمْ" vâv'ın kesrasıyla,
44. Mülk suresi 27'de "تَدْعُونَ" dâl şeddesiz,
45. Hâkka Suresi 19, 20, 25 ve 26'da "حِسَابِيَ-كِتَابِيَ" vasl hâlinde ه harflerinin hazfıyla,
46. Cin Suresi 5'te "تَقَوَّلَ" formunda, 28'de Ruveys rivayetinde "لِيُعْلَمَ" meçhul formda yâ dammeli,
47. Mürselât Suresi 6. ayette Ravh rivayetinde "عُذْرًا" zâl dammeli, 30'da Ruveys "اِنْطَلَقُوا اِلٰى ظِلٍّ" lâm fethalı,

3.3.10. Ya'kûb'un Eleştiriye Maruz Kalan Kıraat Uygulamaları

Zehebî; "Şayet bir kişi bile Ya'kûb'un kıraatini inkâr etmiş olsaydı, bu bilgi bize ulaşır ve bilinirdi."[1168] diyerek onu methetmekte ve kıraat uygulamalarının herhangi bir eleştiriye maruz kalmadığını aktarmaktadır. Fakat Ya'kûb'un kıraat uygulamaları kendi ismiyle değil de eleştiriye maruz kalan yedi imamdan herhangi birinin kıraatiyle örtüştüğünde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla eleştirilen bu kıraat, başka bir imam ismiyle tenkit edilmiş olmaktadır. Eleştiriye maruz kalan kıraat uygulamaları şunlardır:

1168 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/170-172.

1- Enfâl suresi 42. ayette "اِذْ اَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ مِنْكُمْ" bulunan "بِالْعِدْوَةِ" kelimesini, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb ayn harfinin kesrasıyla okumaktadır.[1169] Kesralı ve dammeli okuyuş Arap dili lehçelerinde bulunmakta ve aynı anlama gelmektedir. Taberî'ye göre her iki kıraat de sahihtir.[1170] Fakat kıraat imamı Ebû Amr dammeli okuyuşu eleştirmektedir.[1171] Kastallânî dammeli okuma ile ilgili Ahfeş'in (ö. 215/830) *Meʿâni'l-Kurʾân*'ından alıntı yaparak (لَمْ يُسْمَعْ مِنَ الْعَرَبِ اِلَّا الكَسْرُ) Araplardan sadece kesralı okumanın duyulduğunu aktarmaktadır. Fakat Ahfeş eserinde her iki kıraatin de dilde var olduğunu bildirmekte Kastallânî'nin kendisine atıf yaparak aktardığı ifadeye yer vermemektedir.[1172]

2- Necm suresi 50. ayette yer alan "عَادًا الْأُولَى" kelimesi eleştiriye maruz kalmıştır.[1173] İmam Nâfî'nin ravilerinden Verş, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb bu kelimeyi "عَادًا الُّولَى" şeklinde tenvini lâma idğam ederek lâmı dammeli olarak bir elif miktarı uzatarak okumaktadırlar.[1174] Müberred (ö. 286/900) tarafından bu okuma lahn olarak değerlendirilmiştir.[1175]

3- Fecr Suresi 25 ve 26'da "يُعَذَّبُ-يُوثَقُ" zâl ve sâ'nın fethalı formda okunmasının kıraat imamlarından Ebû Amr tarafından eleştiriye maruz kaldığı, İbnü'l-Cezerî'nin gençlik döneminde kaleme aldığı eserin tevatür meselesi kısmında aktarılmaktadır.[1176] Ebû Amr kesralı okuma dışında gelen kıraati şaz kapsamında değerlendirmektedir. Fakat ilgili eserin bir sonraki sayfasında Sehavî'den alıntı yapılarak her iki kıraatin de tevâtür olduğu vurgulanmaktadır.[1177]

4- Bakara suresi 229. ayette yer alan şu kelime "يُخَافَا" şeklinde meçhul olarak okunması Ferrâ (ö. 207/822) tarafından (ولا يعجبني ذلك) ifadesiyle hoş

1169 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 265; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 282; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 2/579.

1170 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/205.

1171 Bennâ, *İthâf*, 2/79-80; Kastallânî, *Letâʾifü'l-işârât*, 5/2274; İdîme, *Dirâsât*, 1/34.

1172 Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Ahfeş, *Meʿâni'l-Kurʾân*, thk. Hudâ Mahmut Kurrâ'ah (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990), 2/1/350.

1173 İdîme, *Dirâsât*, 1/38.

1174 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Sebʿa*, 615; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 403; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 2/1221-1222.

1175 İdîme, *Dirâsât*, 38.

1176 İbnü'l-Cezeri, *Müncidü'l-mukriʾîn*, 127.

1177 Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâʾ*, 1/235; İbnü'l-Cezeri, *Müncidü'l-mukriʾîn*, 128.

karşılanmamıştır.[1178] Bu kıraat şeklini Hamza, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb okumaktadır.[1179]

5- İmam Ya'kûb, Ahkâf suresi 15. ayette "وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا" bulunan "وَفِصَالُهُ" kelimesini; "وَفَصْلُهُ" şeklinde elif olmaksızın fâ harfi fethalı ve sâd harfi cezimli olarak okumaktadır.[1180] Bu okuyuşun Hasan-ı Basrî'nin kıraatinde bulunduğunu aktaran Taberî, bütün kurranın "وَفِصَالُهُ" şeklinde kıraatte ittifak ettiğini ve buna muhalif olan kıraatlerin şaz olduğunu vurgulamaktadır.[1181]

6- Hac suresi 22. ayeti kerimede yer alan "ثُمَّ لِيَقْطَعْ" kelimesindeki lâm harfi iki farklı kıraatle okunmaktadır. Ravh Mushaf imlasında olduğu gibi "ثُمَّ لْيَقْطَعْ" şeklinde lâm harfini cezimli okumaktadır. Ya'kûb'un diğer ravisi Ruveys ise bu kelimedeki lâm harfini "ثُمَّ لِيَقْطَعْ" şeklinde esreli okumaktadır.[1182] Bu ayeti kerimede Ravh'ın okuyuşu dil âlimi Müberred (ö. 286/900) tarafından eleştiriye maruz kalmıştır. Müberred "فَلْيَنْظُرْ" kelimesinde cezm edici olan lâm harfinin cezimli okunmasını güzel görürken "لْيَقْطَعْ" kelimesindeki lâm harfinin cezimli olarak okunmasını lahn olarak değerlendirmiştir.[1183]

3.5. İmam Hasan-ı Basrî Kıraati

Bu başlık altında Hasan-ı Basrî'nin kıraat metodolojisine ait istiâze ve besmele, med, idğam-izhar, imale-fetha, ibdâl, sıla, işmam ve resmî hat üzerinde vakf ve vasl durumuna ait iskânu'l-hâ, izafet ve ziyade olan yâ harfi ile alakalı okuyuş özelliklerine ait bilgileri ve Hasan-ı Basrî'nin fiil ve isimlerde meydana gelen farklılıklarına, Basra imamı Ebû Amr ve Ya'kûb'la ittifak ettiği okuyuşlara ve şaz olan kıraat uygulamalarına değineceğiz.

1178 Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî vd. (Mısır: Dârû'l-Mısriyye, 1972), 1/145-146; İdîme, *Dirâsât*, 1/42-43.

1179 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 183; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 204; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 4/1573-1574.

1180 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 393.

1181 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/138.

1182 İbn Mihrân, *el-Gâye*, 331; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 370; Bennâ, *İthâf*, 2/272; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/2966; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 333; Abdülmün'im Salih Ferc, "Mushafu'l-Basriyyîn", 333.

1183 Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhâlik Uzayme (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1964), 2/134.

3.5.1. İstiâze ve Besmele

Hasan-ı Basrî istiazeyi " أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ, اِنَّ اللهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ" hâliyle almaktadır.[1184] Burada istiâzenin virgüle kadar olan yeri Haşr suresi evvelinde okunan vecihle aynı olmakla birlikte "اِنَّ اللهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ" kısmı dâhil edilmiştir. Ayrıca son kısımda yer alan Allah lafzının "ه" si sonrasında gelen "هُوَ" zamirinin "ه" harfine idğam yapılarak okunmaktadır.

Hasan-ı Basrî kıraatine göre istiâze ve besmele çekmek isteyen kişi evveli surede şu vecihlerden biriyle başlayabilir.

Evveli Sure

1. Vakfı kül (her ikisinde de durmak)

أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ اِنَّ اللهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ وقف بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وقف اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

2. Vakfı evvel, vaslı sânî (birincide durup, ikincide geçmek)

أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ اِنَّ اللهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ وقف بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وصل اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

3. Vaslı evvel- vakfı sânî (birincide geçip, ikincide durmak)

أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ اِنَّ اللهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ وصل بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وقف اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

4. Vaslı kül (ikinde de geçerek okumak)

أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ اِنَّ اللهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ وصل بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وصل اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

İki sure arası vecih

Basralı kıraat âlimlerine göre Fatiha suresinin başında yer alan Besmele Fatiha suresine dâhil olan bir ayet değildir. Dolayısıyla altıncı ayet " صراط الذين انعمت عليهم" yedinci ayet ise "غير المغضوب عليهم ولا الضالين" kısmıdır.[1185] Hasan-ı Basri'ye göre iki sure arasında sadece vasl bila besmele vechi alınmaktadır. Sekit bilâ besmele vechi ve diğer besmele ile alınan vecihler yoktur. Çünkü ona göre Fatiha suresi dışında yer alan sure evvellerindeki besmele

---

[1184] Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 199; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf İbnü'l-Cezeri, *Nihâyetü'l-berara fi'l-kırâ'âti's-selâs ez-zâ'ide 'ale'l-'aşere*, 1; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 13; Bennâ, *İthâf*, 1/108.

[1185] Dânî, *Müfredâtü Ebû Amr*, 46; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 1; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 1; Nebhân b. Hüseyn Mısrî, *Ya'kûb*, 11.

teberrüken yazılmıştır.[1186] Dolayısıyla iki sure arası geçişlerde Hasan-ı Basrî için yalnız vasl bilâ besmele vechi bulunmaktadır.[1187]

Enfâl-Tevbe Suresi

Hasan-ı Basrî için ise iki sure arasında sadece tek vecih yer alırken Enfâl veya başka bir sureden Tevbe suresine vasl yapıldığında üç vecih oluşmaktadır.

1	اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ وقف بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ
2	اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ سكت بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ
3	اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ وصل بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ

3.5.2. Med

Hasan-ı Basrî'nin med miktarlarının ölçüsü şöyledir:[1188]

1	Meddi Tabii	1
2	Meddi Muttasıl	2
3	Meddi Munfasıl	1
4	Meddi Lazım	4
5	Meddi Arız	Kasr (1)
6	Meddi Lîn	Kasr (1)

3.5.3. İdğam-İzhar

Hasan-ı Basrî, tenvinli ve şeddeli olmamak kaydıyla, Kur'an'ın neresinde bulunursa bulunsun, iki farklı kelimede olup harekesi aynı olan misleyn harflerin yan yana geldiği yerlerde idğam-ı kebir yaparak okumaktadır.[1189] (كِدْت تَّرْكَنُ-افَاق قَّلَ-اِنَّك كُّنْتَ-اَلشَّمْس سِّراجًا) örneklerinde olduğu gibi. İdğamın yapılmasına

---

1186 Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 18; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 1.

1187 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 200.

1188 Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 338. Beyit; Hüzelî, *el-Kâmil*, 421-425; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 3/993; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 14; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 2; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/47,54-55.

1189 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 202; Şemseddin Muhammed b. Halil el-Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz ve miftahû'l-künûz fi kıraâti'l-erbea 'aşere*, thk. Ahmet Halid Şükrî (Amman: Dâru Ammâr, 2003), 97; İbnü'l-Cezeri, *Nihâyetü'l-berara*, 2.

engel olan tenvin ve şedde dışında ayrıca mütekellim veya muhatap zamiri olma durumu vardır.[1190] Fakat Hasan-ı Basrî için ilk iki şart söz konusudur.[1191] Dolayısıyla üçüncü şart olan muhatap zamirinden sonra harekeli bir tâ harfi geldiği yerlerde idğam yaparak okumaktadır. (17:47 "كِدْت تَّرْكَنُ".) Hasan-ı Basrî, Ebû Amr'ın hocalarından biridir. Dolayısıyla Ebû Amr'ın idğamlı okuyuşları Hasan-ı Basrî'nin kıraatinde de bulunmaktadır.[1192]

Hasan-ı Basrî "مٰلِكِ*الرَّحِيمِ" örnek ayetinde olduğu gibi yerlerde idğam yaparak okumaktadır. Bu gibi yerlerde idğamı kasr, tevassut ve tul (işba') ile okumaktadır.[1193]

"عُذْتُ", "فَنَبَذْتُّهَا" ve "اتَّخَذْتُّ" kelimelerinde bulunan ذ zâl harfini tâ harfine idğam ederek okumaktadır.[1194]

قَدْ Edatında bulunan dâl harfini sonrasında gelen ش-ص-ج-ز-ظ-ض-ذ-س harflerine idğam ederek okumaktadır.[1195] Örnek kelimeler "لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ" (Fetih 24.), "لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ" (Âl-i İmrân 181.), "قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا" (Yusuf 30.), "وَلَقَدْ جَاءَهُمْ" (Nahl 113), "وَلَقَدْ ذَرَأْنَا" (A'râf 179.), "وَلَقَدْ زَيَّنَّا" (Mülk 5.), "وَلَقَدْ ضَرَبْنَا" (Zümer 27.), "فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ" (Talak 1.) Bu gibi durumda Ebû Amr idğam ile, Ya'kûb izhar ile okumaktadır.

Meryem suresi birinci ayette yer alan ص (كٓهٰيٰعٓصٓ-صَادْ) harfindeki dâl harfi sonrasında gelen "ذِكْرُ" kelimesindeki ذ zâl harfine idğam edilerek okunurken, Yasin suresi ve kalem suresinde bulunan nûn harfleri kesralı (نٓ -وَالْقَلَمِ يٰسٓ -وَالْقُرْاٰنِ نُونِ) ve Şuarâ suresinde bulunan sîn harfindeki nûn (طٰسٓمٓ-سِينْ مِيمْ) harfi izhar edilerek okunmaktadır.[1196]

Hasan-ı Basrî sakin bâ harfini fâ harfine idğam ederek okur.[1197] Örnek kelime: Nisâ 74: "أَوْ يَغْلِب فَّسَوْفَ". Yine sâ ث harfini tâ ت harfine nerede gelirse gelsin idğam ederek okumaktadır.[1198] (لَبِثْتَّ)

1190 Bennâ, *İthâf*, 1/112.
1191 Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 97,106.
1192 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 203; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 5; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 17-19; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 17.
1193 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 20.
1194 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 17.
1195 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 17.
1196 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 446,523; Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 191-192; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 18.
1197 Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 188; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 18.
1198 Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 190; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 18.

اِذْ edatında bulunan zâl harfini sonrasında gelen ت-ز-ص-د-س harflerinden hangisi gelirse idğam ederek okumaktadır.[1199] Fakat Hasan-ı Basrî اِذْ edatından sonra cîm gelirse zâl harfini izhar ederek okumaktadır. Örneğin: " وَاِذْ جَعَلْنَا اِذْ جِئْتَهُمْ" (125:2-110:5).[1200] Bu son ayette Ebû Amr idğam ederken, İmam Ya'kûb ihtilaflı olmakla birlikte izhar ederek okumaktadır.

بَلْ edatında bulunan lâm harfinden sonra tâ harfi gelirse Hasan-ı Basri idğam ederek okumaktadır. Örneğin: 87:16 "بَلْ تُؤْثِرُونَ".[1201] Bu örnekte fiil tâ ile gelmiştir. Fakat Hasan-ı Basrî'nin bu fiili yâ ile okuduğu da aktarılmıştır.[1202] Dolayısıyla yâ ile okunduğunda idğam gerçekleşmez. هَلْ edatında bulunan lâm harfini ise sonrasında tâ harfi gelirse (هَل تَّرَى) idğam etmektedir.[1203]

Hasan-ı Basrî sakin râ harfinin lâm harfine uğraması durumunda izhar ile okumaktadır. Örneğin: 3:31 "يَغْفِرْ لَكُمْ", 3:159 "اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ".[1204] Ebû Amr bu gibi yerlerde sakin râ harfini lâm harfine idğam ederken Ya'kûb izhar yapmaktadır.

İzhâr ile okuyuş genel olarak Hicâz lehçesine, idğâm ise başta Temîm olmak üzere Esed, Kays, Bekr İbn Vâil, Kaʿb, Numeyr ve Hüzeyl kabilelerine ait bir olgudur. Buna göre, Hasan-ı Basrî'nin idğamlı okuyuşta mezkûr bedevî kabilelerin, izhârlı okuyuşta ise medenî kabilelerin etkisinde kaldığını söyleyebiliriz.[1205]

3.5.4. İmale-Feth

Basra kıraat imamlarından Hasan-ı Basrî, Ebû Amr'ın imale ile okuduğu yerleri fetha sesiyle tilavet etmektedir. Yalnız iki yerde imale ederek okumaktadır. Hasan-ı Basrî Mutaffifîn Suresi 14. ayette yer alan "بَلْ رَانَ" kelimesinde, öncelikle lâm harfini râ harfine idğam eder sonra da râ harfinde ima-

---

1199 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 17.

1200 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 201; Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât fi'l-kırâʾâti's-selâsete ʿaşere'l-merviyyeti ʿani's-sikât* (Suudi Arabistan/Mekke: Ümmülkurâ Üniversitesi/ed-Da've ve Usûlu'd-dîn Fakültesi, Doktora Tezi, 1422), 151.

1201 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 202; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 156.

1202 Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Esîrüddin el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, thk. Sıtkı Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 10/458.

1203 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 17.

1204 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 201; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 158.

1205 Demircigil, *Hasan-ı Basrî*, 85.

le yapmaktadır.[1206] İkinci imale yaptığı yer ise Tâhâ suresi 124. ayette yer alan "مَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى" (*Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz.") "ضَنْكاً" kelimesindedir. Hasan-ı Basrî bu kelimeyi tenvinsiz olarak "فعلى" kalıbından okuyarak imale yapmaktadır.[1207] Bu iki yer dışında Hasan-ı Basrî'nin Kur'an-ı Kerimde imale yaparak okuduğu yer yoktur. Ancak Ehvâzî (ö. 446/1055) Furkan suresi 28. ayetin başında yer alan " يَا وَيْلَتٰى" kelimesinde ve Nûr sûresi 21. ayette bulunan "زَكَّى" fiilinde imale yaptığını da aktarmaktadır.[1208] Fakat bu kelime Hasan-ı Basrî'ye göre tâ harfinin kesrası sonrasında ise yâ med harfi olacak şekilde "يَا وَيْلَتِي" okunmaktadır.[1209] Dolayısıyla fetha harekeyi esre harekeye doğru meylettirme yerine direk esreli okuyuş vechi bulunmaktadır.

3.5.5. İbdâl

Hasan-ı Basrî: "أَنْبِيهِمِ" (Bakara 33), "نَبِّيهِمِ" (Hicr 51, Kamer 28), " يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ" (Kehf 94, Enbiya 96) kelimelerinin ilk ikisinde hemzeyi yâ harfine son ikisinde ise hemzeyi elif harfine ibdâl ederek okumaktadır.[1210] Ayrıca Hasan-ı Basrî bazı kelimelerde bulunan hemzeleri de ibdâl ederek okumaktadır. Örneğin Âl-i İmrân 73'te "ءَانْ يُؤْتٰى" istifham hemzesinin eklentisi ve ikinci hemzenin elife ibdâl edilmesi, Sebe' suresi 14'te "مِنْسَاتَهُ" hemzenin elife ibdâl edilmesi, Rûm 43'te "اَنْ يَاتِيَ يَوْمٌ" hemze elife ibdâl edildikten sonra sonraki yâ harfine idğam edilerek okunması. Ayrıca "هُزُوًا" kelimesi "هُزُؤًا" şeklinde vâv'ın hemzeye ibdâli ile okunmaktadır.

3.5.6. Sıla

Hasan-ı Basrî أَنْتُمْ-كُمْ-هُمْ şeklinde olan cemi zamirlerini sıla ile okumaktadır. Öncesinde bulunan harf kesralı ise zamiri هِمِي-كِمِي şeklinde, öncesinde bulunan harf dammeli ise zamir هُمُو-كُمُو şeklinde okunmaktadır.[1211] Örnek

---

1206 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 205; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 196.

1207 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 388; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 21; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 17 Mukaddime kısmı.

1208 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 410.

1209 İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 106; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 121; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 365.

1210 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 15; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 17; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 19.

1211 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 209; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 237; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 94-95.

okuyuşlar: "عَلَيْهِمِي-أَنْتُمُو-كُنْتُمُو-عَلَيْكُمُو". Öncesinde yâ olup sonrası sakin olan "فِي قُلُوبِهِمِ الْعِجْلَ-عَلَيْهِمِ الْقِتَالُ-" gibi yerlerde bulunan zamirler kesralı olarak okunmaktadır.[1212]

3.5.7. İşmam

İşmam dört farklı şekilde meydana gelmektedir:

1- Sakin harften sonra ötre harekeye işaret etmek maksadıyla dudakları öne doğru yumarak yapılan işmam,

2- Sakin olan harfin harekeli harfe işmamı: Yusuf suresi 11. ayette yer alan "لَا تَأْمَنَّا" kelimesinde yapılan işmam.

3- Harfin harfe olan işmamı: sâd ص harfinin kalınlı ve zây ز harfinin keskinliğinin (الصراط) (وَمَنْ أَصْدَقُ) (بِمُصَيْطِرٍ) gibi kelimelerde birbirine katılıp okunması. Bu harf ferî harflerden olup sâd-ı müşemme diye isimlendirilmektedir.

4- Harekenin harekeye olan işmamı: Parantez içinde verilen bu meçhul fiillerin (قِيلَ, غِيضَ, وَجِيءَ, سِيقَ, حِيلَ, سِيءَ, سِيئَتْ) ilk harfleri aslında dammeliydi. Yapılan i'lâl ile esreli hâle dönüştürüldü. Bu harflerin ötre harekesine işaret etmek maksadıyla dudaklar öne toplanır sonra hızlıca geri çekilerek harf esreli bir şekilde okunur.[1213]

Hasan-ı Basrî son kısımda bulunan fiilleri işmam ile okumaktadır.[1214]

3.5.8. Mersûmu'l-Hatt, İzafet ve Ziyade Olan yâ

Hasan-ı Basrî "وهُوَ, فهُوَ, وَهِيَ, لَهُوَ, لَهِيَ, فَهِيَ" gibi zamirlerde yer alan hâ ه harfini iskân/cezm ederek okumaktadır.[1215]

Hasan-ı Basrî Kur'an'da tâ-i tenis olduğu hâlde açık tâ ile yazılan şu kelimelerde vakf hâlinde hâ ile durur: (رَحْمَتَ-نِعْمَتَ-امْرَأَتُ-سُنَّتَ-لَعْنَتَ-وَمَعْصِيَتِ-كَلِمَتُ-بَقِيَّتُ-فِطْرَتَ-فُرَّتُ-شَجَرَتَ-وَجَنَّتُ-ابْنَتَ-ءَايَاتٌ-غَيْبَتِ).[1216] Fakat altı kelimenin sonunda tâ

1212 İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 238; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 95; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 2 (26. Beyit); İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 16; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 17; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 19.

1213 Ayrıntılı bilgi için bk. Hamed, *Kur'an Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 502-503.

1214 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 211.

1215 Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 267.

1216 Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 241-242; Bennâ, *İthâf*, 1/320-321; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 22-23.

ت ile vakf yapar. Bu kelimeler şunlardır: (مَرْضَاتِ-يَاأَبَتِ) bu iki kelime nerede olursa olsun, Müminûn 36 "هَيْهَاتَ", Neml 60 "ذَاتَ بَهْجَةٍ", Sâd 3 "وَلَاتَ حِينَ", ve Necm 19 "اَفَرَاَيْتُمُ اللَّاتَ".[1217]

Hasan-ı Basrî diğer Basralı imamlar gibi Kur'an'da altı yerde و ile (3:146, 12:105, 22:48, 29:60, 47:13 ve 65:8) "وَكَأَيِّنْ" ve bir yerde ف ile (Hacc 22:45) "فَكَأَيِّنْ" şeklinde bulunan bu kelime üzerinde vakf yapacağı zaman; "وَكَأَيْ-فَكَأَيْ" şeklinde yâ üzerinde nûn harfini okunmadan durmaktadır.[1218]

Hasan-ı Basrî "أَيُّهَ" kelimesinde elif üzerine (أَيُّهَا) vakf yaparak okumaktadır. Bu vakf, Nûr 31, Zuhruf 49 ve Rahman 31. ayetlerde geçerlidir.[1219]

Hasan-ı Basrî Kâria 10. ayette bulunan "مَا هِيَهْ" ayetindeki hâ-i sekiti vasl hâlinde hazfederek, vakf hâlinde isbât ederek okumaktadır.[1220]

İzafet yâ'sından kastedilen mütekellim zamiri olan yâ harfidir. Bu harf isim, fiil ve harflere bitişik şekilde bulunur. Bu şekilde bulunan yâ'ların sayısı toplamda 216 tanedir.[1221] Hasan-ı Basrî izafet yâ'larının bazısını sakin kılarak okumaktadır. Örneğin "يَدِي", "وَجْهِي", "رَبِّي الَّذِي", "نِعْمَتِي", "أَجْرِي إِلَّا", "يَاعِبادِي الَّذِينَ", "ءَاتَانِيَ الْكِتَابَ", "لِعِبَادِي الَّذِينَ", "ءَايَاتِي الَّذِينَ", "حَرَّمَ رِبِّي الْفَوَاحِشَ", "وَأُمِّي", "مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ", "جَاءَنِي الْبَيِّنَاتُ", "أَهْلَكَنِيَ اللهُ", "مَعِي". Fakat Hasan-ı Basrî, Mülk suresi 28. ayette yer alan "مَعِيَ" kelimesindeki yâ harfini Hafs gibi fethalı, yine lâm harfi cerine bitişen izafet yâ'sını "لِي" İbrahim 22, Tâhâ 18, Neml 20 ve Sâd 23-69'da sakin okunurken diğer yerlerde Kâfirûn suresinde olduğu gibi fethalı (وَلِيَ دِينِ) olarak okumaktadır.[1222] Ayrıca Hasan-ı Basrî Saff 6'da "بَعْدِيَ اسْمُهُ", En'am 153'te "صِرَاطِيَ مُسْتَقِيمًا", Mâide 25 ve 31'de "أَخِيَ فَأُصْبَحَ"-"نَفْسِيَ وَأَخِيَ", Tâhâ 25'te "لِيَ صَدْرِي" ve Nûh 5'te "قَوْمِيَ لَيْلًا" bulunan izafet yâ'larını fetha ile okumaktadır.[1223]

Kur'an-ı Kerim hattında kelimelerin sonunda mana itibarıyla bulunan fakat imlada hazfedilmiş olan yâ harflerinin isbât edilmesi kıraat imamlarınca ihtilaflı bir meseledir. Kimi kıraat imamı bu yâ harfini vakf ve vasl

---

1217 Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 242-243; Bennâ, *İthâf*, 1/322; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 23.

1218 Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 246; Bennâ, *İthâf*, 1/326; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 23.

1219 Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 246; Bennâ, *İthâf*, 1/326; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 23.

1220 Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 244; Bennâ, *İthâf*, 1/324; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 23.

1221 İzafet yâ'sı hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 249-255; Bennâ, *İthâf*, 1/333-343.

1222 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 24.

1223 İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 25.

hâlinde isbat ederken kimileri hazf yapmaktadır. Kimi imam da sadece vakf hâlinde isbat ederek okumaktadır. Hasan-ı Basrî de bu gibi yâ'ları vasl hâlinde isbat edip vakf hâlinde hazfetmektedir. Bu yâ'nın isbatı sadece lafızda/telaffuzda belirtilir. Mushaf imlasında yazılmaz. Bu okuyuşa ait örnek ayet ve kelimeler şunlardır: Bakara 197 "وَاتَّقُونِي", Âl-i İmrân 20 ve 175 "وَخَافُونِي"-"اتَّبَعَنِي", Mâide 44 "وَاخْشَوْنِي", En'am 80 "هَدَانِي", Arâf 195 "كِيدُونِي", İbrahim 22 "أَشْرَكْتُمُونِي", Hûd 46,78 ve 105 "فَلَا تَسْئَلْنِي"-"تُخْزُونِي"-"يَأْتِي", Yusuf 66 "الْمُهْتَدِي"-"أَخَّرْتَنِي"-"الْمُهْتَدِي", Kehf 17, 24, 39, 40, 64 ve 66 "تُؤْتُونِي", İsrâ 62 ve 97 "يَهْدِيَنِي"-"تَرَنِي"-"يُؤْتِيَنِي"-"نَبْغِي"-"تُعَلِّمَنِي", Tâhâ 93 "أَلَّا تَتَّبِعَنِي", Hac 25 "وَالْبَادِي", Neml 36 "أَتُمِدُّونَنِي", Sebe 13 "كَالْجَوَابِي", Ğâfir 38 "اتَّبِعُونِي", Şûrâ 32 "الْجَوَارِي", Zuhruf 61 "وَاتَّبِعُونِي", Kâf 41 "الْمُنَادِي", Kamer 6,8 "الدَّاعِي".[1224] Bu sayılanlar ayetin ortasında bulunan yerlerdir. Kelimenin başında bulunup ve vasl hâlinde yâ'nın isbatıyla okunan ayet ve kelimler ise şunlardır: Ra'd 9 "الْمُتَعَالِ", İbrahim 14, Kâf 14 ve 45 "وَعِيدِ", İbrahim 40 "دُعَاءِ", Hac 44, Sebe 45, Fâtır 26, ve Mülk 18 "نَكِيرِ", Kasas 34 "يُكَذِّبُونِ", Yasin 23 "يُنْقِذُونِ", Saffât 56 "لَتُرْدِينِ", Ğâfir 15,32 "التَّنَادِ"-"التَّلَاقِ", Duhân 20,21 "فَاعْتَزِلُونِ"-"تَرْجُمُونِ", Kamer 16, 18, 21, 30, 37 ve 39 "وَنُذُرِ", Mülk 17 "نَذِيرِ", Fecr 4, 9, 15 ve 16 "يَسْرِ"-"بِالْوَادِ"-"أَكْرَمَنِ"-"أَهَانَنِ".[1225]

3.5.9. Müfredât-ı Hasan-ı Basrî (Ferşu'l-hurûf)

Bu başlık altında Hasan-ı Basrî kıraatinin ferşu'l-hurûf bağlamında Mushaf imlasından farklı olarak meydana gelen farklılıklarına değineceğiz. Surelerin ayet sonları ve başlangıcı Basra kıraat ekolünde kimi zaman farklılık arz etmektedir. Örneğin Bakara suresi birinci ayet Mushaf imlasında "الم" ayetiyken, Basra kıraat ekolüne göre birinci ayet hurûfu mukatta harfleri dâhil olup ikinci ayetin sonu olan "لِلْمُتَّقِينَ" lafzına kadardır. Dolayısıyla bu kısımda verilen ayet numaraları Hafs rivayetine göre basılan Mushaf imlasındaki sayılara göre tercih edilmiştir.

1. Fatiha Suresi

Hasan-ı Basrî Fatiha suresi 1. ayette bulunan "اَلْحَمْدِ" kelimesindeki dâl harfini sonrasında gelen "لِلّٰهِ" lâm'ın esresine ittiba için kesrayla okumakta-

[1224] İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 25-26.
[1225] İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 26.

dır. Bu okuyuş şekli Temim ve bazı Atafân kabilelerinin lehçesinde bulunmaktadır.[1226] Fatiha 4'te "نَعْبُدُ" dammeli yâ ve bâ ile, 5'te "صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا" şeklinde nekre ve mansup hâlde[1227] okumaktadır.[1228] Fatiha suresinde Hasan-ı Basrî idğam ve sıla ile okuma dâhil 5 farklı okuma gerçekleştirmiştir. Bu farklılığın dördünü yalnızca kendisi idğamlı (ملك*الرحيم) okumayı ise Sûsî de yapmaktadır. Hasan-ı Basrî Fatiha suresinde idğam, işmam, ziyade yâ, sıla, zamirlerdeki (فَهْوَ-لَهْوَ) hâ harfinin sakin kılınması, harf, hareke, isim ve fiillerde meydana gelen farklılara dair şaz okuyuşu 4 tanedir.

2. Bakara Suresi

Bakara suresi 1. ayette[1229] "لَا رَيْبَا" formunda, 6'da "غُشَاوَةٌ", "غَشَاوَةٌ" ve "غُشَاوَةٌ" şeklinde üç farklı formda, 17 ve 19'da "ظُلْمات" şeklinde zâ sakin, 19'da "الصَّوَاقِعِ" kâf ayn harfinde önce olacak şekilde **(bu okuyuş Mushaf hattına muhaliftir)**, 20'de "يِخْطِّفُ" şeklinde yâ, hâ ve tâ'nın şeddeli kesrasıyla, 31'de "وَعُلِّمَ اٰدَمُ" fiil meçhul şeklinde, 38'de "فَلَا خَوْفَ" *(Ya'kûb'la aynı)* fâ fethalı, 40, 47, 83, 122, 211, 246'da "يَا بَنِيْ اِسْرَئِلَ" kelimesini "israile" şeklinde elif ve yâ'nın hazfıyla Kur'an'ın her yerinde, 58'de "خَطِيئَاتِكُمْ" şeklinde, 61'de "اِهْبِطُوا مِصْرَ" râ harfi tenvinsiz olarak, 62 ve 112'de "وَلَا خَوْفَ" *(Ya'kûb'la aynı)* fâ fethalı tenvinsiz hâlde, 67 ve Bakara 231'de yer alan "هُزُوًا" kelimesi "هُزُّوًا" şeklinde vâv'ın hemzeye ibdâli ile, 70'te bulunan "تَشابَهَ" fiili "مُتَشَابِهٌ" şeklinde, 83'te "لَا يَعْبُدُونَ" fiil yâ ile ve "حُسْنَى" şeklinde elifi maksura ve nûn harfi tenvinsiz, 85'te "أَسْرَى"-"تَظَّهَرُونَ"-"تُقَتِّلُونَ" şeklinde, 87'de "بِالرُّسْلِ" sîn cezimli, 91'de "تُقَتِّلُونَ", 97'de bulunan "لِجِبْرِيلَ" kelimesi "لِجَبْرَائِلَ" şeklinde, 98'de "جَبْرَائِلَ" ve "وَرُسْلِهِ" sîn cezimli, 100'de "عُوهِدُوا" meçhul formda **(bu kıraat resmî Mushaf'a muhaliftir)**, 102'de "مَا تَتْلُوا الشَّيَاطُونَ" şeklinde **(Resmî Mushaf'a muhalif olarak)**, 104'te vasl hâlinde "رَاعِنًا" nûn tenvinli, 106'da "تَنْسَهَا"

1226 Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 4/1359; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/47.

1227 Hasan-ı Basrî buradaki okuyuşu En'am 153. Ayette (وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ), Nisâ 68 (وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطاً مُسْتَقِيماً) ve Hûd 56'da (اِنَّ رَبِّيْ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) yer aldığı gibi yapmaktadır.

1228 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/37-43; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 207-208; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 232-235; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 91-92; İbnü'l-Cezeri, *Nihâyetü'l-berara*, 2; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 4/1359-1367; Bennâ, *İthâf*, 1/363-365; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 31; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 1; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/68.

1229 Basra kıraat ekolüne göre hurûfu mukatta harfi (الم) müstakil olarak bir ayet değil, birinci ayetin başıdır.

şekinde fethalı tâ ve sîn ile, 111'de "أَمَانِيهِمْ" yâ harekesiz ve hâ kesralı vasl hâlinde sıla ile, 115'te "تَوَلَّوْا" formunda, 125'te "وَاتَّخَذُوا" hâ'nın fethasıyla, 128'de "مُسْلِمِينَ" tesniye yerine cemi müzekker formda, "*وَآزَرَنَا*" râ sakin olarak (ayrıca ihtilas yapılarak), 133'te "وَإِلَهَ آبِيكَ" cemi olan isim müfret formda, 140'ta "*أَمْ يَقُولُونَ*" yâ ile, 158'de "*يَطَّوَّعْ*" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde, 161'de "وَالْمَلَٰئِكَةُ" şeklinde, "وَالنَّاسُ أَجْمَعُونَ" şeklinde, (أَجْمَعُونَ **şeklinde okunması resmî Mushaf'a aykırıdır**), 165'te "*وَلَوْ تَرَى*" *(Ya'kûb ile aynı)* tâ ile, "*إِنَّ-وَإِنَّ*" *(Ya'kûb ile aynı)* hemzeler kesralı, 168'de "خَطُوَاتِ الشَّيْطَانِ" şeklinde, 177'de "لَيْسَ الْبِرُّ" – "وَلٰكِنِ الْبِرُّ" râ dammeli ve nûn sakin (vasl hâlinde kesra ile) ve "وَالصَّابِرُونَ" şeklinde merfu formda ve Mushaf hattına uygun şekilde "وَالصَّابِرِينَ" yâ ile de, 182'de "*مُوَصٍّ*" *(Ya'kûb ile aynı)* fethalı vâv ve şeddeli sâd ile, 184'te "فِدْيَةٌ طَعَامِ مَسٰكِينَ" şeklinde (mîm mîme idğamlı), 185'te "شَهْرَ" râ fethalı ve "وَلِتُكَمِّلُوا" *(Ya'kûb ile aynı)* 189'da "وَالْحَجِّ" Kur'an'ın her yerinde hâ kesralı şekilde ve "وَلٰكِنِ الْبِرُّ" râ dammeli ve nûn sakin (vasl hâlinde kesra ile), 194'te "وَالْحُرُمَاتُ" râ cezimli, 196 ve 197'de "الْحَجِّ"-"الْحَجَّ" Kur'an'ın her yerinde hâ kesralı şekilde, "وَالْعُمْرَةُ" tâ dammeli ve "*فَلَا رَفَثٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ*" sâ, kâf ve lâm tenvin ile dammeli, 204'te "*وَيَشْهَدُ*" şeklinde, 205'te "وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ" yâ fethalı, sâ ve lâm dammeli, 208'de "خَطُوَاتِ" şeklinde, 210'da "*تَرْجِعُ*" *(Ya'kûb ile aynı)*, 221'de "وَالْمَغْفِرَةُ" tâ dammeli, 233'te "*لَا تُضَارَرْ*" şeklinde idğamın fekkiyle, 236'da "*قَدْرُهُ*" dâl sakin, 245'te "*فَيُضَعِّفَهُ*" *(Ya'kûb ile aynı)* elif'in hazfı ve aynın şeddesiyle, 251'de "*دِفَاعُ*" *şeklinde (Ya'kûb ile aynı)*, 253'te "الرُّسْلُ" sîn cezimli, 254'te "*لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ*" ayn ve tâ harfleri fethalı, 255'te "اَلْحَيَّ الْقَيُّومَ" yâ ve mim fethalı, 256'da "الرُّشْدُ" şîn dammeli olarak, 257'de "إِلَى الظُّلُمَاتِ" lâm cezimli, 259'da "نَنْشُرُهَا" şeklinde, 260'ta "*رَبِّ أَرِنِي*" râ cezimli, *261'de "يُضَعِّفُ" (Ya'kûb ile aynı)*, 262, 274 ve 277'de "*خَوْفَ*" *(Ya'kûb ile aynı)* fâ harfi tenvinsiz olarak, 265'te "*أَكُلَهَا*" *(Ebû Amr'la aynı)* kâf cezimli, 266'da "جَنَّاتٌ" cemi formda, 271'de "فَنِعِمَّا" "وَيُكَفِّرُ" ayn ve râ cezimli, 275'te üç yerde de "الرِّبٰوا" kelimesi "الرِّبَاءَ" şeklinde hemze ilavesiyle meddi muttasıl ile, 279'da bulunan "فَأْذَنُوا" fiili "فَأْيْقِنُوا" şeklinde (**okunması resmî Mushaf'a aykırıdır**), 280'de "فَنَظِرَةٌ" zâ harfinin iskânıyla ve "*وَأَنْ تَصَّدَّقُوا*" sâd harfinin şeddesiyle, 281'de "تَرْجِعُونَ" şeklinde, 282'de "وَلْيُمْلِلِ"-"وَلْيَتَّقِ" emir lâmı kesralı, "*فَتُذْكِرَ إِحْدٰىهُمَا*" zâl sakin ve kâf kesralı, "تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ" tâ harfleri dammeli, 283'te "كَاتِباً" yerine "كُتَّابًا" şeklinde, 285'te "وَرُسُلِهِ"-"رُسُلِهِ" kelimelerindeki sîn harfleri cezimli okunmaktadır.[1230]

[1230] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/50-150; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 210-238; İbnü'l-

Hasan-ı Basrî Bakara suresinde idğam, işmam, ziyade yâ, sıla ve zamirlerdeki (فَهُوَ-لَهُوَ) hâ harfinin sakin kılınması dâhil harf, hareke, isim ve fiillerde Hafs'tan 246 yerde farklı olarak okumaktadır. İdğam, işmam, sıla ve iskânu'l-hâ dışında yapılan farklılığın sayısı ise 94'tür. Bu okuyuşlardan Basra kıraat imamlarıyla ittifak ettiği sayı 28, Basra imamları dışında kıraat-i aşereden biriyle ittifak ettiği sayı ise 11 toplam sayı 39'dur. Bakara suresinde 55 kelimede okuduğu kıraat şaz kapsamındadır. Usule dair şaz okunuşlarıyla toplamda 88 olmaktadır. Burada şunu ifade edelim ki bu sayılar arasında farklılıklar olabilir. Örneğin bir ayette birden fazla geçen aynı kelimeleri tek tek ele aldığımızda sayı artacaktır. Yine Kur'an'ın her yerinde aynı okunan kelimeleri bir adet varsaydığımızda ise bu sayı azalacaktır. Dolaysıyla burada verilen sayılar net bir rakamı ifade etmeyecektir. Ancak bu rakamlar ilgili sure üzerinde şaz okunuşlara dair yaklaşık bir fikir sunacaktır.

3. Âl-i İmrân Suresi

Âl-i İmrân suresi 2. ayette "اَلْحَيَّ الْقَيُّومَ" bulunan yâ ve mim fethalı, 3, 48, 65'te "وَالْأِنْجِيلَ" hemze fethalı, 9'da "جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَا فِيهِ" şeklinde, 13'te "تَرَوْنَهُمْ" *(Ya'kûb ile aynı)* tâ ile, 15'te "وَرُضْوَانٌ" râ dammeli, 18'de "شَهِدَ اللهُ إِنَّهُ" hemze kesralı, 25'te "لَا رَيْبَا فيه" 9. ayet ve Bakara 2'de olduğu gibi bâ tenvinli, 28'de "تَقِيَّةً" *(Ya'kûb ile aynı)* formunda, 37'de "وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا" fâ şeddesiz, 48'de "وَنُعَلِّمُهُ" *(Ebû Amr ile aynı)* nûn ile, 48, 93'te "اِسْرَئِيلَ" "israile" şeklinde elif ve yâ'nın hazfıyla Kur'an'ın her yerinde, 49'da "طَائِرًا" ismi fail kalıbında, 66 ve 119'da "هَا أَنْتُمْ" *(Ebû Amr ile aynı)* ikinci hemze **teshil** ile, 73'te "ءَانْ يُؤْتَى" istifham hemzesinin eklentisi ve ikinci hemzenin elif'e ibdâl edilmesiyle, 75'te "يُؤَدِّهْ" *(Ebû Amr ile aynı)* iki yerde de zamirin iskânıyla, 79'da "تَعْلَمُونَ" *formunda*, 81'de "لِمَا اٰتَيْنَاكُمْ" şeklinde, 83'te "تُرْجَعُونَ" *(Ebû Amr ile aynı)* tâ ile, 87'de "لَعْنَةَ اللهِ* وَالْمَلٰئِكَةُ وَالنَّاسُ اَجْمَعُونَ (اَجْمَعُونَ **şeklinde okunması resmî Mushaf'a aykırıdır**) benzer ayet Bakara 161'de geçti, Âl-i İmrân 109'da "تَرْجِعُ" *(Ya'kûb ile aynı)* tâ fethalı ve ayn kesralı şekilde, 115'te "وَمَا تَفْعَلُوا خَيْرٍ"-"فَلَنْ تُكْفَرُوه" tâ ile, 120'de "بِمَا تَعْمَلُونَ" tâ ile, 124 "بِثَلٰثَةِ اٰلٰفٍ" ve 125'te "بِخَمْسَةِ اٰلٰفٍ" kelimelerinde "elf" şeklinde müfret sığayla, 124'te "مُنْزِلِينَ" zâ kesralı, 125'te "مُسَوَّمِينَ" vâv

---

Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 239-312; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 263-315; İbnü'l-Cezeri, *Nihâyetü'l-berara*, 4-7; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 4/1381-1698; Bennâ, *İthâf*, 1/370-466; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 8-13; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 31-44; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 2-50; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/69-272.

fethalı, 130'da "الرِّبٰوا" kelimesi "الرِّبَاءَ" şeklinde hemze ziyadesiyle Kur'an'ın her yerinde meddi muttasıl ile, 142'de "وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ" mîm kesralı şekilde, 145'te "نُؤْتِهِ" *(Ebû Amr ile aynı)* zamir iskân ile, 146 ve Kur'an'ın her yerinde "وَكَأَيِّنْ" kelimesi "وَكَائِنْ" şeklinde, vakf hâlinde yâ üzerine "وَكَائِيْ" şeklinde, aynı ayette bulunan "رِبِّيُّونَ" kelimesi râ'nın dammesiyle ve "فَمَا وَهِنُوا" fiilinde hâ kesralı, 147'de "قَوْلُهُمْ" lâm dammeli, 153'te "تَصْعَدُونَ" tâ ve ayn fethalı şekilde ve "وَلَا تَلْوُنَ" vâv'ın hazfıyla, 156'da "غُزًّى" zây şeddesiz ve "بِمَا يَعْمَلُونَ" yâ ile, 157'de "تَجْمَعُونَ" tâ ile, 161'de "أَنْ يُغَلَّ" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde, 162 ve 174'te "رُضْوَانَ" râ dammeli, 170'de "أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ" *(Ya'kûb ile aynı)* fâ fethalı, 179'da "يُمَيِّزَ" *(Ya'kûb ile aynı) formunda,* "رُسُلِ" kelimesi aynı ayet, 194. ayet ve Kur'an'ın her yerinde sîn cezimli olarak "رُسْلِ" şeklinde, 188'de "لَا تَحْسَبَنَّ" ve "لَا يَحْسَبَنَّ" hem tâ hem yâ ile, 197'de "نُزُلًا" şeklinde zây harfinin iskânıyla okunmaktadır.[1231]

Toplam farklılık arz eden kelime veya ayet sayısı 52 tanedir. Basra imamlarından en az biriyle ittifak ettiği sayı 16'dır. Basra imamları dışında kıraat-i aşereden biriyle ittifak ettiği sayı ise 8 tane olup ittifakla okuduğu yerlerin tamamı 24 tanedir. Dolayısıyla 28 yerde yaptığı okuma şaz kıraattir.

4. Nisâ Suresi

Nisâ suresi 2. ayette "حَوْبًا" hâ fethalı ve vâv cezimli hâlde, 5'te "الَّاتِي" lâm'dan sonra elif ziyadesiyle, 9'da "وَلْيَخْشَ - فَلْيَتَّقُوا اللهَ وَلْيَقُولُوا" emir lâmları kesralı, 10'da "وَسَيُصْلَوْنَ" yâ dammeli, 11'de "يُوَصِّي" formunda, 12'de "يُوَرِّثُ"-"يُوصِي غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةٍ"-"يُوصِي" şeklinde, 13 ve 14'te "نُدْخِلْهُ" nûn ile, 19'da "مُبَيِّنَةٍ" yâ fethalı, 24-25'te "الْمُحْصِنَاتُ-مُحْصِنَات"-"أُحْصِنَّ" hemze ve sâdın fethasıyla, 29'da "وَلَا تُقَتِّلُوا" formunda, 33'te "عَاقَدَتْ" formunda, 40'ta "يُضْعِفْهَا" formunda, 42'de "تَسَوَّى" şeklinde, 44'te "أَنْ يَضِلُّوا" yâ ile, 46'da "وَرَاعِنَا" tenvin ile, 58'de "نِعْمَّا" ayn cezimli, 73'te "كَمْ يَكُنْ" yâ ile, 87'de "لَا رَيْبَا فِيهِ" bâ tenvin ile, 90'da "حَصِرَةً" açık tâ yerine fethalı kapalı tâ ile, 90'da "فَلَقَتَلُوكُمْ" kâftan sonra elif olmaksızın, 92'de "خَطَاءً" şeklinde meddi muttasıl

---

1231 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/190-251; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, 1/373-501; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/151-178; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 239-251; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-İşârât*, 313-338; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 316-337; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-İşârât*, 4/1699-1785; Bennâ, *İthâf*, 1/467-500; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 13-15; İbrahim Damra, *Kıraâti Hasan-ı Basrî*, 44-49; Vefâi, *Kıraâti Hasan-ı Basrî*, 51-77; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/273-375.

ile, 94'te "فَتَبَيَّنُوا" fiili "فَتَتَبَّنُوا" şeklinde ve "اِلَيْكُمُ السَّلَمَ" lâmdan sonra bulunan hemzenin hazfıyla, 102'de "فَلِتَقُمْ" emir lâmı kesralı, 109'da "هَا اَنْتُمْ" ikinci hemze **teshil** ile, 115'te "نُوَلِّهُ - وَنُصْلِهُ" *(Ebû Amr ile aynı)* zamirler iskân ile, 117'de "اِلَّا اَنْثَى" şeklinde, 123'te "لَيْسَ بِاَمَانِيكُمْ-"وَلَا اَمَانِي" yâ harfleri harekesiz med harfi, 128'de "يَصَّالَحَا" formunda, 136 ve 140'ta "نُزِّلَ" *(Ebû Amr ile aynı)* meçhul ve 136'da "اُنْزِلَ" *(Ebû Amr ile aynı)* formunda, 136, 150, 152 ve 171 dâhil Kur'an'ın her yerinde sîn cezimli olarak "رُسْل" şeklinde, 145'te "الدَّرَكِ" râ fetha ile, 148'de "ظَلَمَ" mazi malum formda, 152'de "نُؤْتِيهِمْ" nûn ile, 161 dâhil Kur'an'ın her yerinde "الرِّبٰوا" kelimesi "الرِّيَاءَ" şeklinde hemze ilavesiyle meddi muttasıl ile, 166'da "بِمَا اَنْزَلَ اِلَيْكَ" formda, 172'de "فَسَنَحْشُرُهُمْ" nûn ile okunmaktadır.[1232]

Farklı olan lafızlar: 52, Basralı imamlardan biriyle ittifak:10, diğerlerinden biriyle ittifak edilen sayı:14, Kalan şaz kıraatler: 28 adettir.

5. Mâide Suresi

Mâide suresi 1. ayette "حُرُمٌ" şeklinde râ sakin kılınarak, 2'de "وَرِضْوَاناً"-"شَنْاَنُ" râ dammeli, nûn sakin hâlde, 3'te "النَّصْبِ" nûn fethalı ve sâd cezimli şekilde ve "مُكْلِبِينَ" kâf cezimli lâm tahfifli, 5'te "وَالْمُحْصِنَاتُ" sâd kesralı, 6'da "وَاَرْجُلَكُمْ" lâm dammeli, *(bu durumda bu kelime mübteda olur haberi ise mahzuftur takdiri ise "اِغْسِلُوهَا" fiilidir; dolayısıyla manası "ayakları yıkayın" şeklinde olur)* 8'de "شَنْاَنُ" nûn sakin hâlde, 12, 32, 70, 72, 78 ve 110'da "اِسْرَئِلَ" "israile" şeklinde elif ve yâ'nın hazfıyla Kur'an'ın her yerinde ve "بِرُسْلِي" sîn sakin olarak, 16'da "رُضْوَانَهُ" râ dammeli ve "مِنَ الظُّلْمَاتِ" lâm sakin, 19'da "مِنَ الرُّسْلِ" sîn sakin olarak, 25'te "نَفْسِي وَاَخِي" yâ harfleri her ikisinde de fethalı, 27'de yer alan "فَتُقُبِّلَ" fiili "فَيُقْبَلُ" şeklinde, 28'de "يَدِيَ اِلَيْكَ" yâ sakin, 31'de " - وَيْلَتٰى اَعَجَزْتُ سَوْاَةَ اَخِيَ ۚ فَاَصْبَحَ" şeklinde, 32'de "مِنِ اجْلِ" nûn harfinin kesrası ve hemze-i vaslın hazfıyla, "اَوْ فَسَادًا" nasp ile ve "رُسُلُنَا" *(Ebû Amr ile aynı)* sîn sakin olarak, 33'te "اَنْ يُقَتَّلُوا اَوْ يُصَلَّبُوا اَوْ تُقْطَعَ" formunda, 42'de "لِلسُّحْتِ" hâ dammeli, 46, 47, 66, 68 ve 110'da "الْاِنْجِيلَ" hemzenin fehasıyla, 57 ve 58'de "هُزُوًا" vâv'ın hem-

---

[1232] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/252-296; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, 2/5-136; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/179-204; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 252-262; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-İşârât*, 339-359; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 338-355; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-İşârât*, 5/1829-1898; Bennâ, *İthâf*, 1/501-527; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 15-16; İbrahim Damra, *Kırâati Hasan-ı Basrî*, 49-55; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 78-107; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/376-481.

zeye ibdâli ile, 60'ta "مَثْوَبَةً" sâ harfinin iskânın vâv'ın fethasıyla ve "وَعَبْدَ الطَّاغُوتِ" bâ harfinin iskânı tânın kesrasıyla, 62 ve 63'te "وَأَكْلِهِمِ السُّحْتَ" şeklinde, 67'de "رِسَالَاتِهِ" *(Ya'kûb ile aynı)* elif ziyadesiyle, dolayısıyla tâ ve zamirin kesrasıyla, 69'da "فَلَا خَوْفٌ" *(Ya'kûb ile aynı)* tenvinsiz, 70'de "رُسْلاً" sîn sakin olarak, 89'da "عَقَّدْتُمْ" kâf tahfif ile, 96'da "وَطُعْمُهُ" tâ'nın dammesi elif hazfı ve ayn cezimli olarak, 105'te "لَا يَضُرُّكُمْ" dâd harfinin kesrası râ'nın sakin kılınmasıyla, 107'de "الْأَوْلَيَانِ" kelimesi "الْأَوَّلَانِ" şeklinde vâv'ın şeddesi ve yâ'nın hazfıyla, 110'da "طَائِرًا" *(Ya'kûb ile aynı)* ismi fail formunda ve 116'da "وَأُمِّي" şeklinde yâ harfinin iskânıyla okunmaktadır.[1233]

Farklı olan lafızlar: 48 Basralı imamlardan biriyle ittifak: 12, diğerlerinden biriyle ittifak edilen sayı: 6, Kalan şaz kıraatler: 30 adettir.

6. En'âm Suresi

En'âm suresi 1. ve 45. ayette "اَلْحَمْدِ لِلّٰهِ" dâl harfi kesralı, aynı ayet, 39, 59, 63, 97 ve 122'de "الظُّلْمَاتِ"-"ظُلْمَاتِ" lâm cezimli olarak, 10'da "بِرُسْلٍ" sîn cezimli, 12'de "لَا رَيْبَ" bâ tenvinli hâlde, 14'te "وَلَا يَطْعَمُ" yâ harfi fethalı, 16'da "يَصْرِفْ" *(Ya'kûb ile aynı)* yâ fethalı râ kesralı, 27'de "وَلَا نُكَذِّبُ- وَنَكُونُ" *(Ebû Amr ile aynı)* bâ ve nûn harfinin dammesiyle, 31, 44 ve 47'de "بَغْتَةً" ğayn fethalı, 34, 124 ve 130'de "رُسْل" sîn cezimli, 48'de "فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ" *(Ya'kûb ile aynı)* fâ fethalı, 53'te "فَتَّا" tâ şeddeli, 55'te "وَلِيَسْتَبِينَ" lâm cezimli ve yâ ile, 57'de "يَقُصُّ" fiili "يَقْضِ" şeklinde, 61'de "رُسُلَنَا" *(Ebû Amr ile aynı)* sîn cezimli, 62'de "مَوْلِيهُمُ الْحَقَّ" kâf fethalı, 63'te "لَئِنْ أَنْجَيْنَا", 64'te "قُلِ اللّٰهُ يُنْجِيكُمْ" formunda, 71'de "الشَّيَاطُونَ" şeklinde **resmî Mushaf'a muhalif olarak**, 73'te "كُنْ فَيَكُونَ" nûn fethalı ve "فِي الصُّوَرِ" vâv fethalı şekilde, 74'te "آزَرَ" *(Ya'kûb ile aynı)* râ dammeli, 79'da "وَجْهِي" fethanın hazfıyla, 80'de "هَدَانِي" *(Ebû Amr ile aynı)* vasl hâlinde yâ'nın isbatıyla, 83'te "يَرْفَعُ دَرَجَاتِ مَنْ يَشَاءُ" şeklinde, 91'de "حَقَّ قَدْرِهِ" dâl fethalı, 92'de "صَلَوَاتِهِمْ" cemi formda, 95'te "اَلْمَيْتِ" *(Ebû Amr ile aynı)* iki yerde de yâ cezimli, 96'da "فَالِقُ الْأَصْبَاحِ" hemze fethalı, "وَجَعَلَ الَّيْلَ" lafzı "وَجَاعِلُ الَّيْلِ" şeklinde, 98'de "فَمُسْتَقِرٌّ" tâ dammeli ve kâf kesralı, 99'da "وَجَنَّاتٌ مِنْ اَعْنَابٍ" tâ dammeli, 105'te "دَرَسْتَ" formunda, 108'de "عُدُوًّا" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde, 109'da

---

1233 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/205-222; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 263-272; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-İşârât*, 360-376; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 356-368; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-İşârât*, 5/1928-1986; Bennâ, *İthâf*, 1/528-548; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 16-17; İbrahim Damra, *Kırâati Hasan-ı Basrî*, 55-60; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 107-128; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/482-566.

"أَنَّهَا" hemze kesralı, 113'te "وَلْيَرْضَوْهُ وَلْيَقْتَرِفُوا" emir lâmları cezimli, 117'de "يُضِلُّ" yâ dammeli, 122'de "مَيِّتًا" *(Ya'kûb ile aynı)* yâ şeddeli, 124'te "رِسَالَاتِهِ" lâmdan sonra elif ziyadesiyle cemi formda, 125'te "حَرِجًا" râ kesralı, 128'de "وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ" nûn ile, 132'de "عَمَّا تَعْمَلُونَ" tâ ile, 135'de "عَلَى مَكَانَتِكُمْ" nûn'dan sonra elif ziyadesiyle cemi formda, 138'de "حُجْرٌ" hâ dammeli, 139'da " وَإِنْ تَكُنْ مَيْتَةً" tâ ile, 141'de "يَوْمَ حِصَادِهِ" hâ kesralı ve fethalı şekilde, 142'de "خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ" hâ ferhalı ve tâ cezimli, 146'da "كُلَّ ذِي ظُفُرٍ" fâ cezimli, 152'de "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 153'te "وَأَنَّ هٰذَا صِرَاطِي" yâ fethalı, 154'te "أَحْسَنُ" nûn dammeli, *160'da "فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا" (Ya'kûb ile aynı)* râ damme ile tenvinli ve lâm dammeli, 161'de "دِينًا قَيِّمًا" kâf fethalı, yâ şeddeli ve kasralı, 162'de "وَنُسُكِي" sîn harfi cezimli olarak okunmaktadır.[1234] Farklı olan lafızların sayısı: 64, Basralı imamlardan biriyle ittifak: 21, diğerlerinden biriyle ittifak edilen sayı: 7, Kalan şaz kıraatler: 36 adettir.

7. A'râf Suresi

A'râf suresi 3. ve 57. ayette "تَذَكَّرُونَ" zâl şeddeli, 20'de "مِنْ سَوْآتِهِمَا" ve 22'de "سَوْآتُهُمَا" hemzeden sonraki elif'in hazfıyla, 22'de "يخصِّفَانِ" yâ, hâ ve sâd kesralı, 25'te "تُخْرَجُونَ" *(Ya'kûb ile aynı)* tâ fethalı râ dammeli, 26'da "سَوْآتِكُمْ" hemzeden sonraki elif'in hazfıyla ve "وَرِيَاشًا وَلِبَاسُ" yâ fethalı ve elif ziyadesiyle, 27'de "مِنْ سَوْآتِهِمَا" hemzeden sonraki elif'in hazfıyla, 33'te "حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ" yâ harekesiz ve vasl hâlinde iskât edilerek, 35'te "فَلَا خَوْفٌ" *(Ya'kûb ile aynı)* fâ fethalı, 37'de "رُسُلُنَا" *(Ebû Amr ile aynı)* sîn cezimli, 40'ta "لَا يُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ" formunda, 43 ve 53'te "رُسْلُ" sîn cezimli ve "الْحَمْدِ لِلّٰهِ" dâl harfi kesralı, 44'te "أَنْ لَعْنَةُ اللهِ" şeklinde, 49'da "لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ" *(Ya'kûb ile aynı)* fâ fethalı, 53'te "فَيَعْمَلُ" lâm dammeli, 54'te "يُغَشِّي" *(Ya'kûb ile aynı)* formunda, 57'de "نُشُرًا" nûn ile ve "مَيْتٍ" yâ cezimli, 74'te "وَتَنْحَاتُونَ" hâ fethalı ve önüne elif ziyadesiyle, 81'de "أَئِنَّكُمْ" hemze ziyadesiyle, 95 ve 187'de "بَغْتَةً" ve Kur'an'ın neresinde olursa olsun ğayn fethalı olarak, 101'de "رُسُلُهُمْ" *(Ebû Amr ile aynı)* sîn cezimli, 105'te " حَقِيقٌ عَلَىَ أَنْ" ve "مَعِيَ بَنِي إِسْرَءِيلَ" şeklinde, 111'de "أَرْجِئْهُ" cîm'den sonra hemze ziyadesi

---

1234 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/328-267; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, 2/227-312; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/223-239; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 273-285; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 377-404; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 369-392; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 5/2007-2131; Bennâ, *İthâf*, 2/5-42; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 17-19; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 60-67; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 129-151; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/567-665.

ve zamirin dammesiyle, 113'te "قَالُوا ءَ إِنَّ لَنَا" istifham hemzesi ziyadesiyle, 117'de "تَلْقَفُ" forumunda, 123'te "ءَ اٰمَنْتُمْ بِهٖ" istifham hemzesi ziyadesiyle, 124'te "لَأُقَطِّعَنَّ - لَأُصَلِّبَنَّكُمْ" şeklinde, 127'de "وَيَذَرَكَ" râ dammeli ve "وَاٰلِهَتَكَ" şeklinde, 128'de "يُوَرِّثُهَا" kalıbıyla, 131'de "طَيْرُهُمْ" elif'in hazfı ve yâ'nın iskânıyla, 133'te "وَالْقَمْلَ" kâf fethalı ve mîm cezimli, 134, 137 ve 138'de "اِسْرَءِيلَ" hemze ve yâ'nın hazfıyla, 137'de "يَعْرُشُونَ" râ dammeli, 138'de "يَعْكِفُونَ" kâf kesralı, 143'te "رَبِّ اَرِنِي" râ cezimli, 146'da "اٰيَاتِيَ الَّذِينَ" vasl hâlinde yâ'nın iskâtıyla ve "الرُّشْدِ" şîn dammeli, 150'de "قَالَ ابْنَ اُمَّ" mîm kesralı, 156'da "مَنْ اَشَاءُ" kelimesi "اَسَاءَ" şeklinde, 157'de "وَالْأِنْجِيلِ" hemzenin fethasıyla Kur'an'ın her yerinde, 163'te "لَا يُسْبِتُونَ" yâ dammeli, 164'te "مَعْذِرَةً" tâ dammeli, 165'te "بَئِيسٍ" yerine "بِئْسَ" şeklinde, 169'da "وُرِّثُوا" formunda ve "اَفَلَا يَعْقِلُونَ" *(Ebû Amr ile aynı)* yâ ile, 172'de "ذُرِّيَّاتِهِمْ" yâ'dan sonra elif ziyadesiyle dolayasıyla tâ ve hâ'nın kesrasıyla, 187'de "بَغْتَةً" ğayn fethalı, 193'te "يَتْبَعُوكُمْ" formunda, 195'te "يَبْطُشُونَ" tâ dammeli, "كِيدُونِي فَلَا تُنْظِرُونِي" vasl hâlinde yâ'nın isbatı, vakf hâlinde hazfıyla, 196'da "اِنَّ وَلِيِّ اللّٰهُ" fetha ile şeddeli bir yâ harfi ile okunmaktadır.[1235] Farklı olan lafızların sayısı: 54, Basralı imamlardan biriyle ittifak: 14, diğerlerinden biriyle ittifak edilen sayı: 14, Kalan şaz kıraatler: 26 adettir.

8. Enfâl Suresi

Enfâl suresi 11. ayette "اِذْ يُغْشِيكُمُ النُّعَاسَ" şeklinde, 16'da "دُبُرَهُ" bâ cezimli, 17'de "وَلٰكِنَ اللّٰهَ رَمٰى" şeklinde, 19'da "وَاِنَّ اللّٰهَ" hemze kesralı, 37'de "لِيَمِيزَ" *(Ya'kûb ile aynı)* formunda, 39'da "بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ" *(Ya'kûb ile aynı)* fiil tâ ile, 42'de "بِالْعِدْوَةِ" ayn kesralı her iki yerde de aynı şekilde, 44'te "تَرْجِعُ" *(Ya'kûb ile aynı)* hâlinde, 46'da "فَتَفْشَلُوا" şîn kesralı, 60'ta "رِبَاطِ" kelimesi "رُبُطِ" şeklinde ve "يُرْهِبُونَ بِهٖ" yâ ile, 61'de "لِلسَّلْمِ" sîn kesralı, 70'te "مِمَّا اَخَذَ" fiil malum şekilde okunmaktadır.[1236] Farklılık sayısı 13, Basralı imamlardan biriyle ittifak edilen 5, diğer imamlardan biriyle ittifak edilen 3, şaz okunuş 5 tanedir.

[1235] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/368-402; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, 2/313-398; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/239-271; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 286-299; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 405-430; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 393-413; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 5/2160-2235; Bennâ, *İthâf*, 2/43-75; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 19-21; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 67-74; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 152-177; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 2/4-92.

[1236] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/272-282; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 300-304; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 431-439; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 414-420; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 5/2267-2285; Bennâ, *İthâf*, 2/76-85; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*,

9. Tevbe Suresi

Tevbe suresi 3. ayette "يَوْمَ الْحجِّ" ve Kur'an'ın her yerinde hâ harfi kesralı ve "إِنَّ اللهَ بَرِيءٌ مِنِ الْمُشْرِكِينَ" şeklinde hemze ve nûn kesralı, 4'te "مِنِ الْمُشْرِكِينَ" nûn vasl hâlinde kesralı, 12'de "لَآ اِيمَانَ لَهُمْ" hemze kesralı yâ med harfi olarak, 15'te "وَيَتُوبَ اللهُ" bâ fethalı, 21, 72 ve 109'da "وَرُضْوَان" râ dammeli, 24'te "وَعَشِيرَتُكُمْ" kelimesi "وَعَشَائِرُكُمْ" şeklinde, 30'da "يُضَاهُونَ" hemzenin hazfı ve hâ harfinin dammesiyle, 35'te "يَوْمَ تُحْمٰى" tâ ile, 37'de "يُضِلُّ" *(Ya'kûb ile aynı)* dâd kesralı, 40'ta "كَلِمَةُ" ref hâlinde, 57'de "مَدْخَلاً" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde, 58'de "يَلْمِزُكَ" *(Ya'kûb ile aynı)* mîm'in dammesiyle, 61'de "قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ" nûn ve râ damme ile tenvinli, 66'da "اِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ تُعَذِّبْ طَائِفَةً" şeklinde, 70'te "رُسُلُهُم" *(Ebû Amr ile aynı)* bu kelime Kur'an'ın her yerinde sîn harfi cezimli olarak, 77'de "يُكْذِبُونَ" yâ dammeli ve zâl şeddeli, 79'da "يَلْمِزُونَ" *(Ya'kûb ile aynı)* mîm'in dammesiyle, 83'te "مَعِيَ" iki yerde de yâ'nın iskânıyla, 90'da "الَّذِينَ كَذَّبُوا" zâl şeddeli, 100'de "وَالْأَنْصَارُ" *(Ya'kûb ile aynı)* râ dammeli, 103'te "تُطَهِّرُهُمْ" râ cezimli ve "اِنَّ صَلٰوتَكَ" cemi formda, 104'te "اَلَمْ يَعْلَمُوا" tâ ile, 106'da "مُرْجَئُونَ" vâv'dan önce dammeli hemze ziyadesiyle, 109'da "جُرُفٍ" râ sakin, 110'da "اِلَى اَنْ تَقَطَّعَ" *(Ya'kûb ile aynı)* illâ edatı burada harfi cer olan ilâ şeklinde (**bu okuyuş Mushaf imlasına muhalefet oluşturmaktadır**), 111'de "فَيُقْتَلُونَ وَيَقْتُلُونَ -وَالْأِنْجِيلِ" şeklinde, 117'de "تَزِيغُ" tâ ile okunmaktadır.[1237]

10. Yûnus Suresi

Yûnus suresi 2. ayette "أَسِحْرٌ" sîn harfinden sonra bulunan elif'in hazfıyla ve sîn kesralı hâ cezimli, 3'te "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 10'da "اَلْحَمْدِ لِلّٰهِ" ve Kur'an'ın her yerinde vasl hâlinde dâl kesralı, 13, 21, 74 ve 103'te "رُسُلُهم"-"رُسُلَنَا"-"رُسْلاً" *(zamire muzaf olanlar Ebû Amr ile aynı)* bu kelime Kur'an'ın her yerinde sîn harfi cezimli olarak, 16'da "أَدْرَءْتُكُمْ" cezimli bir hemze ve dammeli tâ ziyadesi ve yâ'nın hazfıyla, 21'de "يَمْكُرُونَ" *(Ya'kûb ile aynı)* yâ ile, 22'de "يُسَيِّرُكُمْ" kelimesi yerine "يَنْشُرُكُم" şeklinde, 24'te "وَأَزْيَنَتْ"-"كَاَنْ لَمْ يَغْنَ" şeklinde,

---

21-22; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 74-75; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 178-188; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 2/93-122.

1237 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/283-306; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 305-313; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 440-454; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 421-432; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 5/2303-2342; Bennâ, *İthâf*, 2/86-102; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 22-23; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 75-79; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 2/123-184; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 189-209.

26'da "قَتْرٌ" tâ cezimli, 31'de "اَلْمَيْتِ" *(Ebû Amr ile aynı)* yâ cezimli, 35'te "يَهَدِّي" hâ fethalı, 37'de "لَا رَيْبَا" bâ tenvinli, 45'te "نَحْشُرُهُمْ" nûn ile, 56'da "يُرْجَعُونَ" yâ ile, 58'de "فَلْيَفْرَحُوا" tâ ile ve lâm kesralı, "تَجْمَعُونَ" *(Ya'kûb ile aynı)* tâ ile, 61'de "وَلَا اَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ وَلَا اَكْبَرُ" *(Ya'kûb ile aynı)* râ harfleri dammeli, 62'de " لَا خَوْفُ عَلَيْهِمْ" *(Ya'kûb ile aynı)* fâ harfi tenvinsiz, 72'de "اَجْرِيَ" yâ sakin, 78'de " وَيَكُونَ لَكُمَا" yâ ile, 90'da "وَجَوَّزْنَا بِبَنِي اِسْرَءِيلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ" şeklinde, 90, 93 ve Kur'an'ın her yerinde "اِسْرَائِيلَ" kelimesi "اِسْرَءِيلَ" şeklinde elif ve yâ harfinin hazfıyla, 103'te "نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ" *(Ebû Amr ile aynı)* şeklinde nûn fethalı ve cîm şeddeli olarak okunmaktadır.[1238]

11. Hûd Suresi

Hûd suresi 15. ayette "يُوَفَّ اِلَيْهِمْ" fiil yâ ile, 17, 109 ve Kur'an'ın her yerinde "فِي مُرْيَةٍ" şeklinde mîm dammeli, 20'de "يُضَعَّفُ" *(Ya'kûb ile aynı)* formunda, 24 ve 30'da "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 25'te "اِنِّيَ لَكُمْ" yâ fethalı, 27'de "بَادِئَ" *(Ebû Amr ile aynı)* hemze ile, 28'de "فَعَمِيَتْ" formunda, 29 ve 51'de "أَجْرِيَ" yâ sakin, 41'de "مُجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا" şeklinde imale olmaksızın, 42'de "يَا بُنَيَّ" yâ kesralı, 46'da "فَلَا تَسْـَٔلْنِي مَا", 55'te "لَا تُنْظِرُونِي", 78'de "وَلَا تُخْزُونِي" ve 105'te "يَوْمَ يَأْتِ" yâ ziyadesiyle, 59, 69, 77 ve 81'de "رُسْلُهُ"-"رُسْلَنَا"-"رُسْلُ" sîn cezimli, 71'de "يَعْقُوبُ" bâ dammeli, 72'de "يَا وَيْلَتَى" tâ kesralı, 81'de "اِلَّا امْرَاَتُكَ" *(Ebû Amr ile aynı)* tâ dammeli, 86'da "بَقِيَّتُ اللهِ" tâ ile, 87 "اَصَلٰوتُكَ" ve 93-121'de "عَلٰى مَكَانَتِكُمْ" şeklinde cemi formda, 106'da "شُقُوا" şîm dammeli, 108'de "سَعِدُوا" sîn fethalı, 109'da "مُرْيَةٍ" mîm dammeli Kur'an'ın her yerinde, 111'de "وَاِنْ كُلًّا" nûn tahfif ile, 114'te "وَزُلَفًا" şeklinde lâm cezimli, 123'te "يَرْجِعُ" yâ harfinin dammesi cîm'in kesrasıyla okunmaktadır.[1239]

1238 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 307-317; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 314-320; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 455-465; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 433-442; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 5/2366-2405; Bennâ, *İthâf*, 2/103-113; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 23; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 79-82; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 210-223; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 2/185-229.

1239 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 318-331; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 321-326; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 466-477; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 443-454; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 6/2424-2470; Bennâ, *İthâf*, 2/122-138; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 23-24; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 82-85; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 223-237; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 2/230-280.

12. Yûsuf Suresi

Yûsuf suresi 5. ayette *"يَا بُنَيَّ"* yâ kesralı olarak, 10'da "غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ" yerine "غَيْبَتِ الْجُبِّ تَلْتَقِطْهُ" şeklinde, 15'te "غَيْبَتِ", 16'da "عُشَّاءً" şeklinde ayn dammeli, 18'de "بِدَمٍ كَدِبٍ" zâl yerine dâl harfiyle, 19'da *"يَا بُشْرَايَ"* râ harfinden sonra elif ziyadesi ve yâ fethalı şekilde, 25, 27 ve 28'de "مِنْ دُبُرٍ", 26'da "مِنْ قُبُلٍ" şeklinde bâ cezimli, 28'de "فَلَمَّا رَا قَمِيصَهُ" fiildeki hemzenin hazfıyla, 30'da "قَد شَّغَفَهَا حُبًّا" ğayn yerine ayn harfiyle, 31'de "مُتَّكَاءً" hemzeden önce elif ziyadesiyle dolayısıyla meddi muttasıl olarak ve bu ayet ve 51'de "حَاشَ لِلّٰهِ" cümlesindeki "Allah" lafzı yerine "حَاشَ الْإِلٰه" şeklinde "İlah" kelimesiyle, 35'te "لَتَسْجُنُنَّهُ" tâ ile, 45'te "وَادَّكَرَ" dâl yerine zâl ile, "بَعْدَ اَمَهٍ" şeklinde ve "اَنَا اُنَبِّئُكُمْ" yerine "ءَاتِيكُم" bu ayet Hasan-ı Basrî kıraatine göre tam olarak şu şekilde; "وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَاذَّكَرَ بَعْدَ اَمَهٍ اَنَا ءَاتِيكُمُو بِتَأْوِيلِهِ فَاَرْسِلُونِي", 47'de *"دَأَبًا"* hemze cezimli, 51'de "حُصْحِصَ" meçhul formda, 56'da "حَيْثُ نَشَّاءُ" nûn ile, 60'da *"وَلَا تَقْرَبُونِي"* vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 64'te *"حِفْظًا"* şeklinde, 66'da *"تُؤْتُونِي"* vasl hâlinde yâ ziyadesiyle,76'da "وُعَّاءِ اَخِيهِ" iki yerde de vâv dammeli, 84'te "يَا اَسَفَى" fâ kesralı, 85'te "حَتَّى يَكُونَ حُرُضاً" yâ ile ve hâ-râ dammeli, 86'da "وَحَزَنِي" hâ ve zây fethalı, 87'de "مِنْ رُوحِ" her iki yerde de râ harfi dammeli 94'te "تُفَنِّدُونِي" yâ ziyadesiyle, 105'te "وَكَاءِنْ" şeklinde, 107 ve Kur'an'ın her yerinde "بَغْتَةً" şeklinde ğayn fethalı, 109'da *"نُوحَي"-"اَفَلَا يَعْقِلُونَ" (Ebû Amr ile aynı)* fiiller yâ ile ve hâ fethalı, 110'da *"قَدْ كُذِّبُوا-فَنُنْجِي" (Ebû Amr ile aynı)* şeklinde ve "الرُّسْلُ" kelimesindeki sîn burada ve Kur'an'ın her yerinde cezimli olarak okunmaktadır.[1240]

13-14. Ra'd Suresi ~ İbrahim Suresi

Ra'd suresi 2. ayette "نُدَبِّرُ" nûn ile, 3'te *"يُغَشِّي" (Ya'kûb ile aynı)* formunda, 4'te "قِطَعًا مُتَجَاوِرَاتٍ وَجَنَّاتٍ مِنْ اَعْنَابٍ وَزَرْعٍ وَنَخِيلٍ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ" şeklinde, 9, 30, 32 ve 36'da "الْمُتَعَالِي"-"وَاِلَيْهِ مَتَابِي"-"عِقَابِي"-"مَابِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 16'da "الظُّلْمَاتُ" lâm cezimli, 17'de "بِقَدْرِهَا" dâl cezimli ve *"وَمِمَّا تُوقِدُونَ عَلَيْهِ"* tâ ile, 32 ve Kur'an'ın her yerinde "بِرُسْلٍ" sîn sakin, 35'te *"اُكُلَهَا" (Ebû Amr ile aynı)* kâf cezimli, 43'te "وَمِنْ عِنْدِهِ" harfi cer olarak, **İbrahim suresi** 1 ve 5. ayette

---

1240 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/332-350; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 327-336; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 478-494; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 455-467; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 6/2490-2547; Bennâ, *İthâf*, 2/139-158; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 24-25; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 85-90; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 237-251; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 2/281-326.

"الظُّلْمَاتُ" lâm sakin, 2'de "اللهُ" lafzatullah dammeli, 3'te "وَيُصِدُّونَ" şeklinde, 9, 10, 11, 13, 47 ve Kur'an'ın her yerinde "رُسْلُهُمْ"-"رُسُلِهِم"-"رُسْلَهُ" sîn harfi sakin, 12'de "سُبْلَنَا" *(Ebû Amr ile aynı)* bâ harfi cezimli, 14 ve 22'de "وَعِيدِي"-"بِمَّا أَشْرَكْتُمُونِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 19'da "خَالِقُ" ismi fail kalıbında, 22'de "لِي" yâ sakin olarak, 23'te "وَأَدْخِلُ" lâm dammeli, 25'te "أُكُلَهَا" *(Ebû Amr ile aynı)* kâf cezimli, 31'de "قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ" yâ sakin dolayısıyla vasl hâlinde iskât edilerek ve "لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالَ" ayn ve lâm fetha ile, 34'te "مِنْ كُلٍّ مَا" lâm tenvinli, 42'de "إِنَّمَا نُؤَخِّرُهُمْ" nûn ile okunmaktadır.[1241]

15-16. Hicr Suresi ~ Nahl Suresi

Hicr suresi 2. ayette "رُبَّمَا" bâ şeddeli, 8'de "تَنَزَّلُ" tâ ve nûn fethalı ve "الْمَلَٰئِكَةُ" tâ dammeli, 15'te "سُكِرَتْ" kâf tahfifli, 27'de "وَالْجَانَّ" elif fetha ile, 41'de "صِرَاطٌ عَلِيٌّ" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde, 51'de "وَنَبِّيهِم" hemzenin yâ'ya ibdâli ile, 53'te "لَا تُوجَلْ" tâ dammeli, 56'da "يَقْنَطُ" nûn kesralı, 68 ve 69'da "فَلَا تَفْضَحُونِي"-"وَلَا تُخْزُونِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 82'de "يَنْحَتُونَ" hâ harfinin fethasıyla, **Nahl suresi** 2. ayette "تَنَزَّلُ" tâ ve nûn fethalı ve "الْمَلَٰئِكَةُ" *(Ya'kûb ile aynı)* tâ dammeli, 12'de "وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٌ" mîm fethalı ve idğamı kebir ile, 16'da "وَبِالنَّجْمِ" nûn dammeli, 17 ve 90'da "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 27'de "شُرَكَايِ" hemzenin hazfı ve yâ kesralı olarak Kur'an'ın her yerinde aynı şekilde, 35'te "الرُّسْلِ" sîn cezimli, 43'te "يُوحَي" formunda, 66'da "نُّسْقِيكُمْ" *(Ya'kûb ile aynı)* nûn fethalı, 68'de "يَعْرُشُونَ" râ dammeli, 75'te "الْحَمْدِ لِلَّهِ" dâl kesralı, 79'da "أَلَمْ تَرَوْا" *(Ya'kûb ile aynı)* tâ ile, 80'de "ظَعَنِكُمْ" ayn fethalı, 96'da "وَلَنَجْزِيَنَّ" yâ ile, 103'te "الْلِسَانُ" elif-lâm ziyadesiyle marife hâlde, 112'de "وَالْخَوْفَ" fâ harfi fetha ile, 116'da "الْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ" bâ harfi kesralı ve 124'te "إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ" cîm, ayn ve tâ harfi fethalı olarak okunmaktadır.[1242]

1241 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/351-367; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 337-344; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 495-505; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 468-476; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 6/2567-2579, 2591-2605; Bennâ, *İthâf*, 2/159-172; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 25-26; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 90-93; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 252-264; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 2/327-376.

1242 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/3-13; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 345-352; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 506-519; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 477-487; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 6/2621-2635, 2648-2673; Bennâ, *İthâf*, 2/173-191; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 26-27; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 93-97; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 265-284; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 2/377-436.

17. İsrâ Suresi

İsrâ suresi 1. ayette "لَنَرِيَهُ" nûn fethalı, 2, 4, 101, 104 ve Kur'an'ın tamamında "اِسْرَائِيلَ" kelimesi "اِسْرَءِيلَ" şeklinde elif ve yâ harfinin hazfıyla, 5'te "عِبَاداً" kelimesi "عَبِيداً" hâlinde ve "خَلَلَ" olarak mazi formda, 13'te "طَّائِرَهُ" lafzı "طَّيْرَهُ" şeklinde ve "وَيَخْرُجُ" *(Ya'kûb ile aynı)* formunda, 16'da "أَمَرْنَا" *(Ya'kûb ile aynı)* hemzeden sonra bir elif ziyadesiyle meddi bedel olarak, 27'de "إِنَّ الْمُبْذِرِينَ" bâ sakin ve zâl tahfifle, 31'de "خَطْئاً" hâ fethalı, 35'te "بِالْقُسْطَاسِ" kâf dammeli, 41'de "وَلَقَدْ صَرَفْنَا" râ tahfif ile, 42'de "كَمَا تَقُولُونَ" tâ ile, 62 ve 97'de "لَئِنْ اَخَّرْتَنِي"-"الْمُهْتَدِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 64'te "وَرَجِلِكَ" cîm cezimli, 68 ve 69'da "ثُمَّ لَا تَجِدُوا" yâ ile, 71. "يَوْمَ يَدْعُوا كُلُّ أُنَاسٍ بِكِتَابِهِمْ" şeklinde (Hasan-ı Basrî bu ayette yer alan "بِإِمَامِهِمْ" kelimesi yerine "بِكِتَابِهِمْ" şeklinde **Mushaf imlasına muhalif olarak** okumaktadır), 77'de ve Kur'an'ın her yerinde "رُسْلِنَا" *(Ebû Amr ile aynı)* kelimesi sîn ile, 80'de "مَخْرَجَ-مَدْخَلَ" mîm harfleri fethalı, 92'de "كِسْفاً" sîn sakin, 99'da "لَا رَيْبَ فِيهِ" bâ tenvinli, 111'de "وَقُلِ الْحَمْدِ لِلّٰهِ" dâl kesralı olarak okunmaktadır.[1243]

18. Kehf Suresi

Kehf suresi 1. ayette "اَلْحَمْدِ لِلّٰهِ" dâl harfi kesralı, 1-2 "عِوَجَا-قَيِّمَا" arasında vasl hâlinde sekte olmaksızın ifha ile, 5'te "كَلِمَةٌ" tâ dammeli, 17'de "تَّزَاوَرُ" *(Ebû Amr ile aynı)* zây şeddeli, 17 24, 39, 40, 64, 66'te "اِنْ "-"اَنْ يَهْدِيَنِي"-"الْمُهْتَدِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 18'de "وَنَقَلِّبُهُم" şeklinde, 21'de "لَا رَيْبَ فِيهَا" bâ tenvinli ve "غُلِبُوا" fiil meçhul formda, 25'te "ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِينَ" tenvinin hazfıyla kesralı ve "تَسْعاً" tâ fethalı, 26'da "وَلَا تُشْرِكُ" şeklinde nehiy formda, 28'de "وَلَا تَعْدُّ عَيْنَيْكَ" şeklinde, 33'te "أُكُلَهَا" *(Ebû Amr ile aynı)* kâf cezimli, 34 ve 42'de "ثُمُرٌ"-"بِثُمُرِهِ" *(Ebû Amr ile aynı)* sâ dammeli mîm cezimli olarak, 38'de "أَنَا لٰكِنْ أَنَا هُوَ اللّٰهُ" ziyadesiyle ve nûn cezimli şekilde **Mushaf imlasına muhalif olarak**, 47'de "وَيَوْمَ تُسَيِّرُ الْجِبَالُ" *(Ebû Amr ile aynı)* şeklinde, 51'de "وَمَا كُنْتَ"-"عَضُداً" tâ ve dâd fethalı, 52'de "شُرَكَايِ" şeklinde hemzenin hazfı ve yâ kesralı olarak Kur'an'ın her yerinde, 55'te "قِبَلاً" kâf kesralı bâ fethalı, 56'da "هُزُوًا" hemze ile, 59'da "لِمُهْلَكِهِمْ", 60'da "حُقُبًا", 63'te

---

1243 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/14-23; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 353-360; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 520-531; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 488-497; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 6/2692-2728; Bennâ, *İthâf*, 2/192-207; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 27; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 97-100; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 285-296; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 2/436-476.

"وَمَا أَنْسَانِيهِ", 66'da "رَشَدًا", 67, 72 ve 75'te "مَعِي", 68 ve 91'de "خُبْرًا", 71'de "لِتُغْرِقَ", 77'de "لَتَخِذْتَ", 85'te "فَأَتْبَعَ", 86'da "حَامِيَةٍ", 88'de "جَزَاءُ" *(Ebû Amr ile aynı)*, 89 ve 92'de "اتَّبَعَ", 90'da "مَطْلَعَ", 93'te "السُّدَّيْنِ", 94'te "يَاجُوجَ وَمَاجُوجَ"-"خَرَاجًا"-"سُدًّا" şeklinde, 98'de "دَكَّاءَ" kâf tenvinli sondaki hemze hazf edilerek, 99'da "فِي الصُّوَرِ" vâv fethalı ve 106'da "وَرُسْلِي هُزُوًا" sîn cezimli ve hemze ile okunmaktadır.[1244]

19. Meryem Suresi

Meryem suresi 1. ayette "كٓهٰيٰعٓصٓ" ha dammeli şekilde, 8'de "عُتِيًّا" ayn dammeli, 9 ve 21'de "هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ" yâ kesralı, 14 ve 32'de "وَبِرًّا بِوَالِدَتِي"-"وَبِرًّا بِوَالِدَيْهِ" bâ kesralı, 19'da "لِيَهَبَ" hemze yerine yâ ile, 23'te "فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ" ikinci hemzenin hazfıyla ve "مُتُّ"-"نِسْيًا" mîm dammeli ve nûn kesralı, 30'da "أَنَا عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ" yâ harekesiz, 36'da "وَأَنَّ اللَّهَ رَبِّي" hemze fethalı, 58 ve Kur'an'ın tamamında "إِسْرَائِيلَ" kelimesi "اِسْرَءِيلَ" şeklinde elif ve yâ harfinin hazfıyla, 58'de "إِذَا تُتْلَى" yâ ile, 59'da "الصَّلَوٰتِ" cemi formda, 61'de "جَنَّةُ عَدْنٍ الَّتِي" müfret formda, 63'te "وُرِّثُ" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde, 66'da "مُتُّ" mîm dammeli, 68 ve 72'de "جُثِيًّا" cîm dammeli, 69'da "عُتِيًّا" ayn dammeli, 70'de "صُلِيًّا" sâd dammeli, 85'te "يَوْمَ يُحْشَرُ الْمُتَّقُونَ" şeklinde, 86'da "وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ" yerine "وَيُسَاقُ الْمُجْرِمُونَ" şeklinde okunmaktadır.[1245]

20. Tâhâ Suresi

Tâhâ suresi 1. ayette "طٰهٰ" hâ harfi cezimli, 12'de "طُوًى" tâ kesralı, 18'de "وَلِيَ" yâ harekesiz, 25 ve 26'da "رَبِّ اشْرَحْ لِيَ"-"وَيَسِّرْ لِيَ" yâ fethalı, 31'de "أَشْدُدْ بِهِ" katı hemzesi ile, 32'de "وَأَشْرِكْهُ" katı hemzesi dammeli, 47, 80, 94 ve Kur'an'ın tamamında "إِسْرَائِيلَ" kelimesi "اِسْرَءِيلَ" şeklinde elif ve yâ harfinin hazfıyla, 52'de "لَا يُضِلُّ" yâ dammeli, 53'te "مِهَادًا" şeklinde, 58'de "سُوًى" vâv tenvinsiz,

---

1244 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/24-35; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 361-370; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 532-549; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 498-511; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 6/2743-2808; Bennâ, *İthâf*, 2/208-230; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 28; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 100-105; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 296-307; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 3/4-55.

1245 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/36-46; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 371-378; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 550-557; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 512-518; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/2826-2849; Bennâ, *İthâf*, 2/231-241; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 29; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 105-107; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 308-315; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 3/56-83.

59'da "يَوْمَ الزِّينَةِ" mîm fethalı, 61'de "فَيَسْحَتَكُمْ" yâ ve hâ harfleri fethalı, 63'te "إِنَّ هٰذَانِ" *(Ya'kûb ile aynı)* nûn şeddeli, 66'da "وَعُصِيُّهُمْ تُخَيَّلُ إِلَيْهِ" şeklinde, 69'da "تَلَقَّفْ" lâm fethalı ve kâf şeddeli, 71'de "قَالَ ءَامَنْتُمْ" istifham hemzesi ziyadesiyle, 71'de "فَلَأُقَطِّعَنَّ-وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ" hemzeler fethalı kâf ve sâd cezimli, tâ fethalı ve lâm dammeli hâlde, 77'de "يَبْسًا" bâ cezimli, 83'te "أُولَاءِ" ikinci hemze teshil ile meddi muttasıl ve meddi tabii olarak iki şekilde, 87'de "بِمُلْكِنَا" mîm dammeli ve "حَمَلْنَا" forumunda, 90'da "وَإِنَّ رَبَّكُمُ" hemze fethalı, 93'te "أَلَّا تَتَّبِعَنِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 94'te "قَالَ يَبْنَؤُمَّ" mîm kesralı, 96'da "فَقَبَضْتُ قُبْضَةً" dâd yerine sâd ile ve kâf dammeli, 97'de "لَّن تُخْلِفَهُ" lâm kesralı ve "لَنُحْرِقَنَّهُ" hâ cezimli râ tahfif ile, 102'de "فِي الصُّوَرِ" vâv fethalı ve "وَيُحْشَرُ الْمُجْرِمُونَ" şeklinde, 114'te "نُقْضِيَ" *(Ya'kûb ile aynı)* formunda ve "وَحْيَهُ" *(Ya'kûb ile aynı)* yâ fethalı, 121'de "سَوْءَاتُهُمَا" elifin hazfıyla ve "يَخْصِفَانِ" hâ kesralı sâd şeddeli, 124'te "فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا" tenvinin hazfı ve kâf imale ile, 130'da "وَأَطْرَافَ النَّهَارِ" fâ harfi kesralı, 131'de "زَهْرَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا" *(Ya'kûb ile aynı)* hâ harfi fethalı olarak okunmaktadır.[1246]

21. Enbiyâ Suresi

Enbiyâ suresi 4 ve 112. ayette "قُلْ رَبِّي"- "قُلْ رَبِّ" mazi fiil yerine emri hazır kalıbında ve lâmın râ harfine idğamıyla, 7 ve 25'te "يُوحَى" formunda, 21'de "يَنْشُرُونَ" yâ fethalı, 24'te "مَعِي" yâ harekesiz, 25, 37 ve 92'de "فَاعْبُدُونِي"-"فَلَا تَسْتَعْجِلُونِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 34'te "مُتَّ" mîm dammeli, 36'da "هُزُوًا" vâv yerine hemze ile, 40'ta "بَغْتَةً" ğayn fethalı, 45'te "وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ" şeklinde, 81'de "الرِّيَاحَ" elif ziyadesiyle cemi formda, 87'de "فِي الظُّلُمَاتِ" lâm cezimli, 92'de "أُمَّةٌ وَاحِدَةً" merfu formda, 96'da "يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ" şeklinde hemze elife ibdâl edilerek, 104'te "كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكِتَابِ" şeklinde cîm cezimli lâm tahfifli ve "لِلْكُتُبِ" kelimesi müfret formda okunmaktadır.[1247]

1246 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/47-60; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 379-390; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 558-574; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 519-530; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/2863-2907; Bennâ, *İthâf*, 2/242-260; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 29-30; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 107-111; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 315-324; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 3/84-116.

1247 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/61-71; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 391-398; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 575-582; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 531-536; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/2920-2942; Bennâ, *İthâf*, 2/261-269; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 30; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 111-113; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 325-334; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 3/117-146.

22. Hac Suresi

Hac suresi 5. ayette "مِنَ الْبَعْثِ" ayn harfi fethalı, 7'de "لَا رَيْبًا فِيهَا" bâ tenvinli, 9'da "ثَانِيَ عِطْفِهِ" ayn fethalı, 20'de "يُصَهَّرُ بِهِ" formunda, 23'te "مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا" *(Ebû Amr ile aynı)*, hemze kesralı, 25'te "سَوَاءً" hemze damme ile tenvinli, "وَالْبَادِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle ve "وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ" ayetinde bulunan "فِيهِ بِ" lafzı hazf edilerek "وَمَنْ يُرِدْ إِلْحَادَهُ" şeklinde (**bu okuyuş Mushaf imlasına muhaliftir**), 26'da "بَيْتِي" yâ sakin, 27'de "بِالْحَجِّ" hâ harfi kesralı, 31'de "فَتَخْطَفُهُ" formunda, 31'de "الرِّيَاحَ" elif ziyadesiyle cemi formda, 36'da "وَالْبُدْنَ" dâl dammeli ve "صَوَّافِيَ" fâ şeddesiz ve sonuna yâ ziyadesiyle, 39'da "يُقَاتَلُونَ" tâ kesralı, 40'ta "دِفَاعُ" *(Ya'kûb ile aynı)* kalıbında, 44'te "كَانَ نَكِيرِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 45'te "فَكَأَيِّنْ" yerine "فَكَائِنْ" ve "أَهْلَكْتُهَا" nefsi mütekellim sığasıyla, 48'de "وَكَأَيِّنْ" yerine"وَكَائِنْ" şeklinde meddi muttasıl ile, 55'te "فِي مِرْيَةٍ" mîm dammeli ve "بَغْتَةً" ğayn fethalı Kur'an'ın her yerinde bu kelimeleri bu şekilde mîm dammeli ve ğayn fethalı olarak, 75'te "رُسْلاً" sîn cezimli ve 76'da "تُرْجِعُ" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde tâ harfi fethalı ve cîm harfi kesralı olarak okunmaktadır.[1248]

23. Mü'minûn Suresi

Mü'minûn suresi 21. ayette "نُسْقِيكُمْ" *(Ya'kûb ile aynı)* nûn fethalı, 26, 39, 52, 98, 99 ve 108'de "وَلَا تُكَلِّمُونِي"-"رَبِّ ارْجِعُونِي"-"اَنْ يَحْضُرُونِي"-"فَاتَّقُونِي"-"بِمَا كَذَّبُونِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 28'de "الْحَمْدِ لِلَّهِ" dâl kesralı, 35'te "مُتُّمْ" mîm dammeli, 44'te "رُسْلَنَا" *(Ebû Amr ile aynı)* sîn cezimli, 52'de "وَأَنَّ هٰذِهِ" hemze fethalı, 72'de "خَرَاجًا" formunda, 82'de "مُتْنَا" mîm dammeli, 85'te "أَفَلَا تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 92'de "عَالِمُ الْغَيْبِ" mîm dammeli, 101'de "فِي الصُّوَرِ" vâv fethalı, 106'da "شَقَاوَتُنَا" şeklinde, 113'te "فَسْئَلِ الْعَادِينَ" dâl harfi şeddesiz dolayısıyla meddi tabii olarak, 115'te "تُرْجَعُونَ" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde, 117'de "لَا يُفْلَحُ" lâm ve yâ harfi fethalı olarak okunmaktadır.[1249]

1248 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/72-86; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 394-399; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 583-591; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 537-544; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/2960-2988; Bennâ, *İthâf*, 2/270-280; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 31; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 113-116; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 335-344; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 3/147-176.

1249 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/87-98; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 399-408; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 592-607; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 545-550; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/3003-3033; Bennâ, *İthâf*, 2/281-390; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-*

24. Nûr Suresi

Nûr suresi 1 ve 27. ayette "تَذَكَّرُونَ" zâl harfi şeddeli, 4 ve 23'te "الْمُحْصِنَاتِ" sâd kesralı, 6'da "أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ" ayn fethalı, 7'de "أَنْ لَعْنَتُ اللهِ" *(Ya'kûb ile aynı)* nûn cezimli ve tâ dammeli, 9'da "وَالْخَامِسَةُ أَنْ غَضَبُ اللهِ" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde, 15'te "وَتَحْسِبُونَهُ" sîn kesralı, 21'de "خَطْوَاتِ" her iki yerde de aynı şekilde ve "مَا زَكَّى" kâf şeddeli, 22'de "وَلَا يَأْتَلِ" yerine "وَلَا يَتَأَلَّ" şeklinde ve "وَلْيَعْفُوا" "وَلْيَصْفَحُوا" emir lâmları kesralı, 31'de "أَيُّهَا" vakf hâlinde elif ziyadesiyle, 32'de "مِنْ عِبَادِكُمْ" yerine "مِنْ عَبِيدِكُمْ", 35'te "تَوَقَّدُ" formunda, 40'ta "ظُلُمَاتٍ-كَظُلُمَاتٍ" lâm cezimli, 41'de "بِمَا تَفْعَلُونَ" tâ ile, 45'te "خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ" yerine fiil ismi fail ve muzaf formunda "خَالِقُ كُلِّ دَابَّةٍ" şeklinde, 51'de "إِنَّمَا كَانَ قَوْلُ الْمُؤْمِنِينَ" lâm dammeli, 52'de "وَيَتَّقْهِ" *(Ya'kûb ile aynı)* kâf kesralı ve hâ cezimli, 55'te "وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ" *(Ya'kûb ile aynı)* bâ cezimli ve dâl tahfif ile, 57'de "لَا يَحْسَبَنَّ" yâ ile, 58'de "ثَلٰثَ عَوْرَاتٍ" sâ fethalı "لَكُمْ" lafzı yerine "بَيْنَكُمْ" lafzıyla okunmaktadır.[1250]

25. Furkân Suresi

Furkân suresi 17. ayette "وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ- فَنَقُولُ" nûn ile, 18'de "أَنْ نُتَّخَذَ" nûn dammeli ve hâ fethalı, 19'da "فَمَا يَسْتَطِيعُونَ" yâ ile, 22 ve 53'te "حُجْراً" hâ dammeli, 25'te "تَشَّقَّقُ" *(Ya'kûb ile aynı)* şîn harfi şeddeli, 28'de "يَا وَيْلَتِي" şeklinde tâ kesralı ve sonda yâ ile, 37'de "الرُّسْلَ" sîn cezimli, 41'de "هُزُوًا" vâv yerine hemze ile, 48'de "نُشْراً" bâ harfi yerine nûn ile, 61'de "وَقَمَراً" mîm cezimli, 67'de "وَلَمْ يَقْتِرُوا" tâ kesralı, 69'da "يُضَعَّفْ" *(Ya'kûb ile aynı)* kalıbında ve "فِيهِ" ademi sılayla, 74'te "وَذُرِّيَّتِنَا" *(Ebû Amr ile aynı)* şeklinde yâ harfinden sonra bulunan elifin hazfıyla müfret formda okunmaktadır.[1251]

---

mu'tebera, 31; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 116-117; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 345-352; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 3/177-203.

1250 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/99-116; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 404-408; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 599-607; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 551-558; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/3047-3075; Bennâ, *İthâf*, 2/291-303; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 31-32; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 118-120; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 353-362; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 3/204-239.

1251 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/117-126; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 409-411; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 608-613; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 559-563; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/3091-3110; Bennâ, *İthâf*, 2/304-312; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 32; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 120-122; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 362-369; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 3/240-259.

26-27. Şuarâ Suresi ~ Neml Suresi

Şuarâ suresi 17, 22, 59, 197. ayetler dâhil olmak üzere Kur'an'ın tamamında "اِسْرَٓائِيلَ" kelimesi "اِسْرَٓءِيلَ" şeklinde elif ve yâ harfinin hazfıyla, 12, 14, 62, 78, 79, 80, 81, 108, 110, 117, 126, 131, 144, 150, 163, 179'da "اَنْ "-"اَنْ يُكَذِّبُونِي"-"كَذَّبُونِي"-"وَاَطِيعُونِي"-"يُحْيِينِي"-"يَشْفِينِي"-"وَيَسْقِينِي"-"يَهْدِينِي"-"سَيَهْدِينِي"-"يَقْتُلُونِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 36'da "اَرْجِئْهُ" hemze ziyadesi ve hâ dammeli, 44'te "وَعُصِيَّهُمْ" ayn dammeli, 45'te "هِيَ تَلَّقَفُ" formunda, 49'da "قَالَ ءَامَنْتُمْ" istifham hemzesi ziyadesiyle ve "لَاَقْطَعَنَّ-وَلَاَصْلِبَنَّكُمْ" hemzeler fethalı, kâf-sâd cezimli ve tâ fethalı-lâm dammeli hâlde (aynı kelimeye ait benzer okuyuş Tâhâ 71'de yer almaktadır), 56'da "حَٰذِرُونَ" elif hazfıyla, 60'ta "فَاتَّبَعُوهُمْ" hemze-i vasıl ile ve tâ şeddeli, 62'de "مَعِي" yâ harekesiz, 82'de "خَطِيٓـَٔتِي" kelimesi "خَطٰيٰيِ" şeklinde, 109, 127, 145, 164, 180'de "اَجْرِي" yâ sakin, 137'de "خُلُقُ" hâ fethalı ve lâm cezimli, 149'da "وَتَنْحَتُونَ" hâ fethalı ve "فَرِهِينَ" fâ harfinden sonra bulunan elifin hazfıyla, 182'de "بِالْقِسْطَاسِ" kâf dammeli, 184'te "وَالْجِبِلَّةَ" cîm ve bâ dammeli, 187'de "كِسْفًا" sîn cezimli, 193'te "نَزَّلَ بِهِ الرُّوحَ الْاَمِينَ" *(Ya'kûb ile aynı)* zây şeddeli tefil kalıbından ve hâ-nûn fethalı, 198'de "الْاَعْجَمِينَ" lafzı yerine "الْاَعْجَمِيِّينَ" şeklinde, 202'de "فَتَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً" tâ ile ve ğayn fethalı, 210 ve 221'de bulunan "الشَّيَاطِينُ" lafzı **Mushaf imlasına muhalif olarak** "الشَّيَاطُونُ" şeklinde ve 224'te "يَتْبَعُهُمُ" tâ sakin ve bâ harfi fethalı şekilde okunmaktadır. **Neml suresi** 7. ayette "بِشِهَابٍ" *(Ebû Amr ile aynı)* bâ harfi tenvinsiz şekilde, 15, 59 ve 93'te "الْحَمْدِ لِلّٰهِ" dâl kesralı, 20'de "مَا لِيَ لَآ اَرَى" yâ sakin, 22'de "فَمَكُثَ" kâf dammeli, 25'te "اَلَّا يَسْجُدُوا لِلّٰهِ" ayeti "اَلَا يَا اسْجُدُوا لِلّٰهِ" şeklinde lâm tahfifli, nida harfi يا ziyadesiyle ve fiil hemze-i vasıl ile, "مَا يُخْفُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ" yâ ile, 32 ve 36'da "اَتُمِدُّونَنِي"-"تَشْهَدُونِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 36'da "فَمَآ اٰتٰنِيَ اللهُ" yâ harfinin hazfıyla, 49'da "مُهْلِكَ" mîm dammeli, 56'da "جَوَابَ" bâ dammeli, 62'de "تَذَّكَّرُونَ" zâl harfi şeddeli, 63'te "الظُّلَمَاتِ" lâm cezimli, 63'te "نُشْرًا" nûn ile (aynı kelime A'raf 57 ve Furkân 48'de yer almaktadır), 66'da "بَلِ اَدْرَكَ" formunda, 76 ve üzere Kur'an'ın tamamında "اِسْرَٓائِيلَ" kelimesi "اِسْرَٓءِيلَ" şeklinde elif ve yâ harfinin hazfıyla, 82'de "تُكَلِّمُهُمْ" lafzı yerine **Mushaf imlasına muhalif** olarak "تَسْمُهُمْ" lafzıyla, 87'de "فِي الصُّوَرِ" vâv fethalı ve "اَتَوْهُ" lafzı "ءَاتُوهُ دَٰخِرِينَ" şeklinde, 89'da "مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ" ayn tenvinsiz ve mîm kesralı, 93'te "عَمَّا يَعْمَلُونَ" *(Ebû Amr ile aynı)* yer alan fiil yâ ile okunmaktadır.[1252]

[1252] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/127-146; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 412-420; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 614-633; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 564-577; Kastallânî,

28-30. Kasas ~ Ankebût ~ Rûm Sureleri

Kasas suresi 6. ayette yer alan "وَنُرِيَ" lafzı "وَيَرَى" şeklinde ve " فِرْعَوْنُ وَهَامَانُ وَجُنُودُهُمَا" iki nûn ile dâl dammeli, 15'te "فَاسْتَغَاثَهُ" yerine "فَاسْتَعَانَهُ" şeklinde, 19'da "يَبْطُشَ" tâ dammeli, 23'te "حَتَّى يَصْدُرَ" *(Ebû Amr ile aynı)* yâ fethalı ve dâl dammeli, 28'de "أَيَّمَا" yâ cezimli, 29'da "جِذْوَةٍ" cîm kesralı, 31'de "جَآنٌّ" lafzındaki elif harfi hemze ile Kur'an'ın her yerinde "جَأَنٌّ" şeklinde, 32'de " مِنَ الرَّهَبِ اَنْ "-"اَنْ يَقْتُلُونِ" "فَذَانِّكَ" hâ fethalı ve nûn şeddeli meddi lazım ile, 33 ve 34'te "يُصَدِّقُنِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 34'te "مَعِي" yâ harekesiz, 34'te "يُكَذِّبُونِي" kâf cezimli, 35'te "عَضُدَكَ" dâd fethalı, 39'da "لَا يَرْجِعُونَ" *(Ya'kûb ile aynı)* yâ fethalı, cîm kesralı, 48'de "سَاحِرَانِ" şeklinde, 51'de "وَلَقَدْ وَصَّلْنَا" sâd tahfifli, 62 ve 74'de "شُرَكَاءِيَ" lafzı yerine Kur'an'ın her yerinde "شُرَكَايَ" şeklinde okunmaktadır. **Ankebût suresi** 12. ayette "وَلِنَحْمِلْ" emir lâmı kesralı, 24 ve 29'da "فَمَا كَانَ جَوَابُ" bâ fethalı, 25'te "مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ" tâ tenvinli ve bâ fethalı, 28'de "ءَإِنَّكُمْ" *(Ya'kûb ile aynı)* istifham hemzesi ziyadesiyle, 31, 33 ve Kur'an'ın tamamında "رُسْلُنَا" *(Ebû Amr ile aynı)* sîn cezimli şekilde, 53'te "بَغْتَةً" ve Kur'an'ın her yerinde ğayn fethalı şekilde, 55'te "وَنَقُولُ" nûn ile, 56'da "يَا عِبَادِيَ-فَاعْبُدُونِي" şeklinde, 60'ta "وَكَأَيِّنْ" yerine "وَكَائِنْ" şeklinde meddi muttasıl ile, 63'te "الْحَمْدِ لِلَّهِ" dâl kesralı, 69'da "سُبُلَنَا" *(Ebû Amr ile aynı)* bâ cezimli olarak okunmaktadır. **Rûm suresi** 9 ve 47. ayette ve Kur'an'ın her yerinde bu kelimedeki sîn harfi cezimli "رُسْلُهُمْ"-"رُسْلاً", 10'da "عَاقِبَةُ" tâ dammeli, 19'da "مِنَ الْمَيْتِ-الْمَيْتَ" *(Ebû Amr ile aynı)* yâ harfleri cezimli ve "تَخْرُجُونَ" şeklinde, 22'de "لِلْعَالَمِينَ" lâm fethalı, 36'da "يَقْنَطُونَ" nûn kesralı, 39'da "لِيَرْبُوا" *(Ya'kûb ile aynı)* dammeli tâ ile ve vâv harekesiz, 43'te "اَنْ يَاْتِيَ يَوْمٌ" hemze elife ibdâl ile, 54'te "مِنْ ضُعْفٍ -مِنْ بَعْدِ ضُعْفٍ - ضُعْفاً" dâd harfleri üç yerde de dammeli okunmaktadır.[1253]

31-34. Lokmân ~ Secde ~ Ahzâb ~ Sebe' Sureleri

Lokmân suresi 6. ayette "وَيَتَّخِذُهَا" *(Ebû Amr ile aynı)* zâl harfi dammeli ve burada ve Kur'an'ın her yerinde "هُزُوًا" vâv yerine hemze ile, 13, 16 ve 17'de

---

Letâ'ifü'l-işârât, 7/3128-3153, 3166-3204; Bennâ, *İthâf*, 2/313-338; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 32-33; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 122-129; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 370-388; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 3/260-324.

[1253] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/147-166; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 420-429; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 634-649; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 578-589; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/3221-3238, 3253-3265, 3277-3291; Bennâ, *İthâf*, 2/339-360; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 33-34; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 129-135; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 388-414; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 3/325-410.

"يَا بُنَيَّ" yâ kesralı, 14'te "وَفَصْلُهُ" şeklinde, 25'te "الْحَمْدِ لِلّٰهِ" dâl kesralı, 27'de "يُمِدُّهُ" yâ dammeli ve mîm kesralı, bu ayette yer alan "يُمِدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ" üstü çizili kelime "مِنْ بَعْدِهِ" hazf ile **(Mushaf imlasına muhalif olarak)** okunmaktadır. **Secde suresi** 2. ayette "لَا رَيْبَ فِيهِ" bâ tenvin ile, 5'te "مِمَّا يَعُدُّونَ" yâ ile, 10'da "صَلَلْنَا" dâd yerine sâd harfiyle, 23'te "فِي مِرْيَةٍ" mîm dammeli ve "اِسْرَّائِيلَ" kelimesi "اِسْرَءِيلَ" şeklinde elif ve yâ harfinin hazfıyla okunmaktadır. **Ahzâb suresi** 2 ve 9. ayette "بِمَا يَعْمَلُونَ" *(Ebû Amr ile aynı)* yâ ile, 4'te "تُظَهِّرُونَ" zâ harfinden sonra bulunan elifin hazfı ve hâ harfi şeddeli, 10'da "الظُّنُونَا" vakf ve vasl hâlinde elifin isbatıyla, 13'te "مَقَامَ" mîm fethalı ve "عَوِرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوِرَةٍ" iki vâv harfi de kesralı, 14'te "سُئِلُوا" yerine "سُولُوا" şeklinde, 21'de "اِسْوَةٌ" hemze kesralı, 30'da "مُبَيِّنَةٍ" yâ fethalı ve "يُضَعَّفْ" elif'in hazfı ve ayn harfi şeddeli şekilde, 33'te "وَقِرْنَ" kâf kesralı, 43'te "مِنَ الظُّلُمَاتِ" lâm cezimli, 50'de "اَنْ وَهَبَتْ" hemze fethalı, 51'de "تُرْجِئُ" hemze ile, 52'de "لَا تَحِلُّ" tâ ile, 66'da "يَوْمَ تُقَلَّبُ- سَادَاتَنَا - الرَّسُولَا" tâ fethalı ve elif harfi vasl ve vakfta isbat edilmesiyle, 67'de " السَّبِيلَا" her iki kelime de vakf ve vasl hâlinde elif'in isbatıyla okunmaktadır. **Sebe' suresi** 1. ayette "الْحَمْدِ لِلّٰهِ" dâl kesralı, 3'te "عَالِمُ" mîm dammeli, 5'te " مِنْ رِجْزٍ اَلِيمٍ" *(Ebû Amr ile aynı)* mîm mecrur, 9'da " اِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا" şeklinde yâ ile ve sîn cezimli, 10'da "يَا جِبَالُ اَوِّبِي" hemze-i vasıl ve vâv cezimli, 12'de "الرِّيَاحَ" şeklinde, 13 ve 45'te "كَالْجَوَابِي"-"نَكِيرِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 14'te "مِنْسَاتَهُ" *(Ebû Amr ile aynı)* hemze elif'e ibdâl ile, 15'te " فِي مَسَاكِنِهِمْ" şeklinde cemi formda, 16'da "اُكُلٍ خَمْطٍ" lâm kesralı tenvinsiz, 17'de " وَهَلْ نُجَازَى اِلَّا الْكَفُورَ" *(Ebû Amr ile aynı)* şeklinde, 20'de "وَلَقَدْ صَدَقَ" dâl tahfif ile, 23'te "لِمَنْ اُذِنَ لَهُ" *(Ebû Amr ile aynı)* hemze dammeli ve "فُزِّعَ" yerine "فُرِّغَ" şeklinde, 37'de "نُقَارِبُكُمْ - فِي الْغُرْفَاتِ" şeklinde 40'ta "نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً ثُمَّ نَقُولُ" *(Ebû Amr ile aynı)* nûn ile, 45'te "رُسْلِي" sîn cezimli, 47'de "اِنْ اَجْرِيَ" yâ harekesiz şekilde okunmaktadır.[1254]

35-39. Fâtır ~ Yâsîn ~ Sâffât ~ Sâd ~ Zümer Sureleri

Fâtır suresi 1. ve 34. ayette "اَلْحَمْدِ لِلّٰهِ" dâl harfi kesralı ve 1, 4, 25'te "رُسْلاً" – "رُسْلٌ" – "رُسُلُهُمْ" sîn cezimli, 4'te "تُرْجِعُ" *(Ya'kûb ile aynı)* tâ fethalı ve ayn kes-

[1254] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/167-197; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 430-443; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 650-673; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 590-606; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/3306-3312, 8/3324-337, 3346-3374, 3388-3414; Bennâ, *İthâf*, 2/361-389; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 34-35; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 135-141; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 414-431; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 3/411-481.

ralı, 9'da "مَنِيتٍ" yâ cezimli, 11'de "وَلَا يَنْقُصُ" *(Ya'kûb ile aynı)* malum sığasıyla, 13'te "يَدْعُونَ" yâ ile, 20'de "وَلَا الظُّلْمَاتُ" lâm cezimli, 26'da "نَكِيرِي" vasl hâlinde yâ'nın isbatıyla, 33'te "يُدْخَلُونَهَا" *(Ebû Amr ile aynı)* meçhul sığasıyla ve "مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤٍ" hemze mecrur, 36'da "نُجْزَى كُلُّ" *(Ebû Amr ile aynı)* nûn yerine dammeli yâ ile zây fethalı lâm ise dammeli 40'ta "بَيِّنَاتٍ" *(Ya'kûb ile aynı)* elif ziyadesiyle cemi formda, **Yâsîn suresi** 1. ayette "يٰسٓ" hurûfu mukkatta harfi vasl hâlinde kesra ile, 5'te "تَنْزِيلَ" lâm harfi "وَالْقُرْاٰنِ" kelimesinden bedel olarak mecrur formda, 9'da "فَاَغْشَيْنَاهُمْ" ğayn yerine ayn harfi ile, 19'da "طَٰٓئِرُكُمْ" yerine "طَيْرُكُمْ" şeklinde, 23, 25'te "وَلَا يُنْقِذُونِي"-"فَاسْمَعُونِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 30'da "يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ" yerine harfi cerin hazfı ile "يَا حَسْرَةَ الْعِبَادِ" şeklinde, 31'de "اَنَّهُمْ" hemze kesralı, 39'da "وَالْقَمَرُ" râ dammeli, 43'te "نُغَرِّقْهُمْ" ğayn fethalı ve râ şeddeli, 49'da "يَخِصِّمُونَ" hâ fethalı, 51'de "فِي الصُّوَرِ" vâv fethalı, 52'de vasl hâlinde sekte olmaksızın, 55'te "شُغُلٍ فَكِهُونَ" *(Ebû Amr ile aynı)* ğayn cezimli ve fâ harfinden sonra bulunan elif'in hazfıyla, 62'de "جِبِلاًّ" yerine "جُبُلًّا" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde, 67'de "مَكَانَاتِهِمْ" nûn harfinden sonra elif ziyadesiyle cemi formda, 72'de "رُكُوبُهُمْ" râ dammeli, 81'de "الْخَلَّاقُ" yerine "الْخَالِقُ" kalıbıyla, **Sâffât suresi** 8. ayette "لَا يَسْمَعُونَ" formunda, 10'da "اِلَّا مَنْ خَطِّفَ" tâ şeddeli, 37'de "وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ" dâl tahfif ile ve meful fail formunda, 56, 99'da "لَتُرْدِينِ" – "سَيَهْدِينِ" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 102'de "يَا بُنَيَّ" yâ kesralı, 103'te "فَلَمَّا اَسْلَمَا" yerine "فَلَمَّا سلَّمَا" şeklinde, 123'te "وَاِنَّ الْيَاسَ" vasl hemzesiyle, 130'da "اِلْ يَاسِينَ" yerine "عَالِ يَاسِينَ" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde, 155'te "اَفَلَا تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 163'te "هُوَ صَالُ الْجَحِيمِ" lâm dammeli, 182'de "وَالْحَمْدِ لِلّٰهِ" dâl kesralı şekilde, **Sâd suresi** 1. ayette "صٓ وَالْقُرْاٰنِ" vasl hâlinde hurûfu mukatta harfi kesralı, 8, 14'te "عَذَابِ" – "عِقَابِ" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 22'de "وَلَا تُشَاطِطْ" şîn fethalı ve sonrasında elif ziyadesiyle, 23'te "تِسْعٌ وَتِسْعُونَ" tâ fethalı ve "وَلِي" yâ harekesiz, 41'de "مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنَصَبٍ" şeklinde, 57'de "وَغَسَاقٌ" sîn tahfif ile, 63'te "اَتَّخَذْنَاهُمْ" hemze-i vaslıl ile, 69'da "مَا كَانَ لِي" yâ harekesiz, 84'te "قَالَ فَالْحَقَّ" kâf fethalı şekilde, **Zümer suresi** 6. ayette "فِي ظُلُمَاتٍ" lâm cezimli, 7'de "يَرْضَهُ لَكُمْ" *(Ebû Amr ile aynı)* hâ cezimli, 8'de "لِيَضِلَّ" yâ fetha ile, 16'da "فَاتَّقُونِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 29'da "سَالِمًا" formda, ve "وَالْحَمْدِ لِلّٰهِ" dâl kesralı şekilde, 30. ayet "اِنَّكَ مَائِتٌ وَاِنَّهُمْ مَائِتُونَ" şeklinde, 38'de "كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ-مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ" hâlinde, 39'da "مَكَانَاتِكُمْ" nûn harfinden sonra elif ziyadesiyle cemi formda, 53'te "يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ" yâ harekesiz ve "لَا تَقْنَطُوا" nûn kesralı, 55'te "بَغْتَةً" ğayn fethalı, 56'da "يَا حَسْرَتِي عَلَى" tâ kesralı sonrasında yâ ile, 59'da "قَدْ جَاءَتْكَ" cîm harfinden sonra bulunan elif'in hazfıyla, 67'de

"قَبْضَتَهُ" tâ fethalı, 68'de "فِي الصُّوَرِ" vâv fethalı, 71 ve 73'te "فُتِّحَتْ" - "وَفُتِّحَتْ" tâ şeddeli, 74 ve 75'te "الْحَمْدِ لِلّٰهِ" dâl kesralı şekilde okunmaktadır.[1255]

40-44. Mü'min ~ Fussilet ~ Şûrâ ~ Zuhruf ~ Duhân Sureleri

Mü'min suresi 13. ayette "وَيُنَزِّلُ" formunda, 15'te "لِتُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ" tâ ile ve vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 22, 50, 51, 70 ve 83'de "رُسُلُهُمْ"-"رُسُلَكُمْ"-"رُسُلَنَا" *(Ebû Amr ile aynı)* sîn harfi cezimli, 26'da "يُظْهِرَ" ve "الْفَسَادُ", 32, 38'de "يَوْمَ التَّنَادِي" – "اتَّبِعُونِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 37'de "فَأَطَّلِعُ" ayn dammeli, 46'da "أَدْخِلُوا" *(Ebû Amr ile aynı)* emir fiili sülasi formda, 53'te "إِسْرَءِيلَ" şeklinde, 58'de "مَا يَتَذَكَّرُونَ" yâ ile, 59'da "لَا رَيْبَ فِيهَا" bâ harfi tenvinli, 64'te "صِوَرَكُمْ" sâd kesralı, 65'te "الْحَمْدِ لِلّٰهِ" dâl kesralı, 66'da "جَّاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ" yâ harekesiz şekilde, **Fussilet suresi** 10'da "سَوَاءٍ" *(Ya'kûb ile aynı)* tenvin kesralı, 17'de "وَأَمَّا ثَمُودُ" dâl fethalı, 44'te "أَعْجَمِيٌّ" bir hemzeyle teshil olmaksızın, 50'de "إِلَى رَبِّيَ إِنَّ لِي" yâ fethalı, 54'te "مُرْيَةٍ" mîm dammeli şekilde, **Şûrâ suresi** 7'de "لَا رَيْبَ فِيه" bâ harfi tenvinli, 20'de "نُؤْتِهِ" *(Ebû Amr ile aynı)* hâ cezimli, 23'te "يَبْشُرُ" *(Ebû Amr ile aynı)* formunda, 32'de "الْجَوَارِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 47'de "أَنْ يَأْتِيَ" hemze elife ibdâl edilerek ve yâ harekesiz, **Zuhruf suresi** 5'te "إِنْ كُنْتُمْ" hemze kesralı, 10'da "مِهَادًا" şeklinde, 11'de "تَخْرُجُونَ" tâ fethalı ve râ dammeli, 18'de "يُنَشَّؤُا" yerine "يُنْشِؤا" şeklinde, 19'da "عِنْدَ-شَهَادَاتُهُمْ" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde, 24'te "قَالَ" mazi yerine "قُلْ" emir sığasıyla, 27, 61 ve 63'te "سَيَهْدِينِ"-"وَاتَّبِعُونِي"-"وَأَطِيعُونِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 33'te "سَقْفًا" *(Ebû Amr ile aynı)* şeklinde, 45 ve 80'de "وَرُسُلِنَا"-"مِنْ رُسُلِنَا" *(Ebû Amr ile aynı)* sîn cezimli, 49'da "يَا أَيُّهَا" vakf hâlinde elif'in isbatıyla, 57'de "يَصُدُّونَ" sâd dammeli, 59'da "إِسْرَءِيلَ" şeklinde, 66'da "بَغْتَةً" ğayn fethalı, 68'de "يَا عِبَادِي لَا خَوْفٌ" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde, 71'de "مَا تَشْتَهِي" hâ zamirinin hazfıyla, 88'de "وَقِيلِهِ" lâm fethalı, 89'da "تَعْلَمُونَ" tâ ile, **Duhân suresi** 16'da "يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ" formunda, 20, 21'de "أَنْ فَاعْتَزِلُونِي"-"تَرْجُمُونِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 22'de "إِنَّ هَؤُلَاءِ" hemze kesralı, 27'de "فَاكِهِينَ" yerine "فَكِهِينَ" formunda, 30'da "إِسْرَءِيلَ" şeklinde, 45'te "كَالْمُهْلِ"

[1255] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/198-240; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 444-462; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 674-707; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 607-632; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 8/3425-3436, 3452-3478, 3494-3516, 3530-3553, 3568-3590; Bennâ, *İthâf*, 2/390-433; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 35-37; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 141-149; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 438-470; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 3/486-502, 4/4-92.

تَغْلِي" mîm fethalı ve fiil tâ ile, 47'de "فَاعْتُلُوهُ" *(Ya'kûb ile aynı)* tâ dammeli, 49'da "ذُقْ إِنَّكَ" hemze fethalı şekilde okunmaktadır.[1256]

45-51. Câsiye ~ Ahkâf ~ Muhammed ~ Fetih ~ Hucurât ~ Kâf ~ Zâriyât Sureleri

Câsiye suresi 9 ve 35. ayette "هُزُوًا" vâv yerine hemze ile, 11'de "مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٍ" *(Ebû Amr ile aynı)* mîm kesralı, 16'da "إِسْرَائِيلَ" şeklinde, 21'de "سَوَاءً" hemze dammeli, 23'te "أَفَلَا تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 25'te "مَا كَانَ حُجَّتُهُمْ" kâne'nin ismi olarak tâ dammeli, 26 ve 32'de "لَا رَيْبَ" bâ tenvinli şekilde, **Ahkâf suresi** 4'te "أَوْ أَثَرَةٍ" sâ sakin ve sonrasında bulunan elif'in hazfıyla, 10'da "إِسْرَائِيلَ" şeklinde, 13'te "فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ" *(Ya'kûb ile aynı)* fâ tenvinsiz, 15'te "إِحْسَاناً" yerine "حُسْنًا" şeklinde ve "وَفِصَالُهُ" fâ dammeli, 16'da "نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ" fiiller yâ ile ve nûn dammeli, 17'de "أَتَعِدَانِنِي أَنْ أُخْرَجَ" nûn harfinin nûn'a idğamından dolayı meddi lazım olarak, 20'de "أَذْهَبْتُمْ" *(Ya'kûb ile aynı)* istifham hemzesi ziyadesiyle ve ikinci hemzenin elif'e ibdâli ile, 25'te "لَا تُرَى" tâ ile, 33'te "وَلَمْ يَعْيَ" yâ kesralı, 35'te "لِرُسُلٍ" sîn cezimli ve "بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقِينَ" şeklinde, **Muhammed suresi** 4'te "وَالَّذِينَ قُتِلُوا" formunda, 13'te "وَكَأَيِّنْ" yerine "وَكَائِنْ" şeklinde meddi muttasıl ile, 18'de "بَغْتَةً" ğayn fethalı, 26'da "أَسْرَارَهُمْ" hemze fetha ile, 28'de "رُضْوَانَهُ" râ dammeli, 38'de "هَا أَنْتُمْ" *(Ebû Amr ile aynı)* hemzenin teshili ile, **Fetih suresi** 9'da "لِيُؤْمِنُوا - وَيُعَزِّرُوهُ وَيُوَقِّرُوهُ وَيُسَبِّحُوهُ" *(Ebû Amr ile aynı)* yâ ile, 10'da "عَلَيْهِ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ" hâ kesralı ve fiil nûn ile, 17'de "نُدْخِلْهُ - نُعَذِّبْهُ" nûn ile, 18'de "وَأَثَابَهُمْ" lafzı yerine "وَآتَاهُمْ" şeklinde, 29'da "أَشِدَّاءَ - رُحَمَاءَ" son hemze fethalı, "رُضْوَانَهُ" râ dammeli, "مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ" hemzeden sonra elif ziyadesiyle cemi formda ve "فِي الْأَنْجِيلِ" hemze fethalı şekilde, **Hucurât suresi** 6'da "فَتَبَيَّنُوا" fiili yerine "فَتَثَبَّتُوا" şeklinde, 10'da "إِخْوَتِكُمْ" cemi formda, 11'de "بِئْسَ - وَلَا تَلْمِزُوا" *(Ya'kûb ile aynı)* mîm dammeli ve hemze yâ harfine ibdâl ile, 12'de "وَلَا تَجَسَّسُوا" cîm harfi yerine hâ harfi ile ve "أَنْ يَأْكُلَ" hemzenin elife ibdâli ile, 14'te "لَا يَلِتْكُمْ" yâ harfinden sonra cezimli hemze ziyadesiyle, **Kâf suresi** 1. ayette "قٓ وَالْقُرْآنِ" vasl hâlinde hurûfu mukatta harfi kesralı, 3'te "مُتْنَا" mîm dammeli, 14'te "الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ" sîn cezimli ve vasl hâlinde yâ zi-

---

1256 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/241-261; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 463-479; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 708-731; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 633-657; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 8/3602-3615, 3628-3638, 3651-3663, 3673-3692, 3703-3710; Bennâ, *İthâf*, 2/434-464; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 36-38; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 150-157; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 471-502; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 4/93-184.

yadesiyle, 20'de "وَنُفِخَ فِي الصُّوَرِ" vâv fethalı, 24'te "اَلْقِيَا" yerine "اِلْقَاءَ" şeklinde, 30'da "يَوْمَ يُقُولُ" yâ ile, 36'da "فَنَقَّبُوا" kâf kesralı, 41 ve 45'te "وَعِيدِي"-"الْمُنَادِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, **Zâriyât suresi** 7'de "ذَاتِ الْحِبِكِ" hâ ve bâ harfi kesralı, 44'te "الصَّاعِقَةُ" lafzı yerine "الصَّوْ قِعِ" şeklinde, 46'da "وَقَوْمِ" *(Ebû Amr ile aynı)* mîm kesralı, 49'da "تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 56, 57 ve 59'da "لِيَعْبُدُونِي"-"اَنْ يُطْعِمُونِي"-"فَلَا يَسْتَعْجِلُونِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle okunmaktadır.[1257]

52-57. Tûr ~ Necm ~ Kamer ~ Rahmân ~ Vâkıa ~ Hadîd Sureleri

Tûr suresi 21. ayette "ذُرِّيَّاتُهُمْ بِإِيمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّاتِهِمْ" *(Ebû Amr ile aynı)* cemi formda ve "لِتْنَاهُمْ" hemzenin hazfı ve lâm kesralı, 23'te "لَا لَغْوَ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمَ" ten-vinsiz, 28'de "أَنَّهُ" hemze fethalı şekilde, **Necm suresi** 1. ayette "وَالنُّجْمِ" nûn dammeli, 11'de "مَا كَذَّبَ" zâl şeddeli, 50'de "عَاداً الْأُوْلَى" üç farklı vecihle; "عَادًا لُولَى"-"اُلُولَى"-"الْاُولَى" şeklinde, 53'te "وَالْمُؤْتَفِكَاتِ" cemi formda, **Kamer suresi** 6 ve 8'de "الدَّاعِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 12'de "الْمَّاءُ" lafzı yerine "الْمَاوَانِ" şeklinde, 16, 18, 30, 37 ve 39'da "وَنُذُرِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, 19'da "فِي يَوْمِ نَحْسٍ" mîm tenvin ile, 28'de "وَنَبِّيهُمْ" yâ harfine ibdâl ile, 31'de "الْمُحْتَظِرِ" zâ fethalı şekilde, **Rahmân suresi** 15, 39 ve 74'te "جَانٌّ"-"الْجَانَّ" elif yerine fethalı hemze ile, 24'te "وَلَهُ الْجَوَارُ" râ dammeli, 35'te "شِوَاظٌ" şîn kesralı ve "وَنُحَاسٌ" lafzı yerine "وَنَحْسٍ" şeklinde, **Vâkıa suresi** 22'de "وَحُورٍ عِينٍ" mecrur formda, 62'de "فَلَوْلَا تَذَّكَّرُونَ" zâl şeddeli, 75'te "بِمَوْقِعِ" elif'in hazfı ve vâv cezimli, 89'da "فَرَوْحٌ" lafzı yerine "فَرُوحٌ" *(Ya'kûb ile aynı)* şeklinde, **Hadîd suresi** 5'te "تَرْجِعُ" *(Ya'kûb ile aynı)* tâ fethalı ve cîm kesralı formda, 8'de "وَقَدْ اُخِذَ مِيثَاقُكُمْ" *(Ebû Amr ile aynı)* fiil meçhul formda ve kâf dammeli, 9'da "مِنَ الظُّلْمَاتِ" lâm cezimli, 14'te "الْاَمَانِي" yâ harekesiz, 15'te "لَا تُؤْخَذُ" *(Ya'kûb ile aynı)* tâ ile, 16'da "اَلَمْ يَأْنِ"-"وَمَا نَزَلَ" lafızları "اَلَمَّا يَأْنِ-وَمَا نَزَّلَ" şeklinde, 19, 21, 25 ve 27'de "وَرُسْلِهِ"-"رُسُلَنَا"-"وَرُسْلَهُ"-"بِرُسْلِنَا" sîn sakin, 20 ve 27'de "وَرُضْوَانٌ"-"رُضْوَانِ" râ dammeli, 23'te "بِمَا اَتيكُمْ" *(Ebû Amr ile aynı)* hemzeden sonra bulunan elif'in hazfıyla, 27'de "فِي الْأَنْجِيلِ" hemze fethalı şekilde okunmaktadır.[1258]

1257 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/262-289; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 480-497; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 732-757; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 658-675; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 8/3719-3727, 3736-3750, 3760-3772, 3780-3788, 3796-3801, 3806-3811, 3817-3823; Bennâ, *İthâf*, 2/465-494; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 38-39; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 157-164; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 503-527; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 4/185-267.

1258 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/290-314; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 498-509; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 758-779; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 676-691; Kastallânî,

58-66. Mücâdele ~ Tahrîm Sureleri

Mücâdele suresi 2 ve 3. ayette "يُظَٰهِرُونَ" zâ harfinden sonra bulunan elif'in hazfı ve hâ şeddeli, 7'de "اَكْثَرَ" lafzı yerine "اَكْبَرُ" kelimesi, 11'de "تَفَاسَحُوا" sîn tahfifli ve öncesinde elif ziyadesiyle ve "اِنْشِرُوا فَانْشِرُوا" şîn harfleri kesralı, 21'de "وَرُسُلِي" sîn cezimli şekilde, **Haşr suresi** 2'de "يُخَرِّبُونَ" *(Ebû Amr ile aynı)* formunda, 3'te "الْجَلَا" hemzenin hazfıyla, 6'da "رُسْلَهُ" sîn cezimli, 14'te "جُدْرٍ" dâl cezimli, 17'de "فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا" kâne'nin ismi sayılarak tâ dammeli, 24'te "الْمُصَوِّرَ" vâv ve râ harfleri dammeli şekilde, **Mümtehine suresi** 4 ve 6. ayette "اِسْوَةٌ" hemze kesralı, 10'da "وَلَا تَمَسَّكُوا", 11'de "فَعَقَّبْتُمْ" formunda, **Saff suresi** 6 ve 14'te "اِسْرَءِيلَ" şeklinde ve "مِنْ بَعْدِيَ" yâ fethalı, 8'de "مُتِمُّ نُورَهُ" mîm tenvinli ve râ fethalı, 14'te "كُونُوا اَنْصَارًا لِلّٰهِ" *(Ebû Amr ile aynı)* râ tenvinli ve lafzatullah lâm harfi ceriyle, **Münâfikûn suresi** 2'de "اِيْمَانَهُمْ" hemze kesralı, 8'de "لَنُخْرِجَنَّ الْاَعَزَّ" nûn ile ve zây fethalı, 10'da "وَاَكُونَ" *(Ebû Amr ile aynı)* nûn fethalı ve öncesinde vâv ziyadesiyle, **Tegâbün suresi** 3'te "صَوَرَكُمْ" sâd kesralı, 6'da "رُسُلُهُمْ" *(Ebû Amr ile aynı)* sîn cezimli, 17'de "يُضَعِّفْهُ" *(Ya'kûb ile aynı)* ayn şeddeli ve öncesinde bulunan elif'in hazfıyla, **Talâk suresi** 3'te "اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهِ" şeklinde, 8'de "وَكَاَيِّنْ" şeklinde meddi muttasıl ile ve "وَرُسُلِهِ" sîn cezimli, 11'de "مِنَ الظُّلُمَاتِ" lâm cezimli, **Tahrîm suresi** 3'te "عَرَفَ" râ tahfif ile, 4'te "وَاِنْ تَظَٰهَرَا" zâ şeddeli ve "وَجِبْرِيلُ" kelimesi "وَجَبْرَئِيلُ" şeklinde, 8'de "نُصُوحاً" nûn dammeli şekilde okunmaktadır.[1259]

Hasan-ı Basrî kıraatinde 28. cüzde bulunan Cuma Suresinde bir farklılık yoktur.

67-77. Mülk ~ Mürselât Sureleri

Mülk suresi 20. ayette "يَنْصُرُكُمْ" *(Ebû Amr ile aynı)* râ cezimli, 27'de "تَدَّعُونَ" *(Ya'kûb ile aynı)* dâl cezimli, 28'de "اِنْ اَهْلَكَنِي اللّٰهُ" yâ harekesiz şekilde, **Kalem**

Letâ'ifü'l-işârât, 8/3832-3841, 3848-3863, 3873-3880, 3892-3907, 9/3915-3923, 3932-3944; Bennâ, *İthâf*, 2/495-524; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 39-40; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 164-169; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 527-545; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 4/268-334.

1259 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/315-324; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 510-520; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 780-793; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 692-703; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 9/3954-3962, 3969-3975, 3981-3985, 3995-3999, 4004-4006, 4011-4018, 4025-4026, 4033-4035, 4042-4049; Bennâ, *İthâf*, 2/525-549; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 40-41; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 170-175; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 546-565; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 4/335-391.

suresi 1. ayette "نٓ وَالْقَلَمِ" hurûfu mukatta harfi vasl hâlinde kesralı, 13'te "عُتُلٍّ" lâm dammeli, 14'te "ءَآنْ كَانَ" *(Ya'kûb ile aynı)* elif işba ve meddi tabii ile, 15'te "ءَاذَا تُتْلَى" hemze ziyadesiyle, 38'de "ءَانَّ لَكُمْ" hemze ziyadesi ve ikinci hemzenin elif'e ibdâli ile meddi lazım olarak, 39'da "بَالِغَةٌ" fetha ile tenvinli, 42'de "يَوْمَ يُكْشِفُ" sîn kesralı, 49'da "اَنْ تَدَّارَكَهُ" dâl şeddeli, **Hâkka suresi** 9'da "وَمَنْ قَبِلَهُ" kâf kesralı ve bâ fethalı, 13'te "فِي الصُّوَرِ" vâv fethalı, 41'de "يُؤْمِنُونَ" *(Ya'kûb ile aynı)* yâ ile, 42'de "يَذَّكَّرُونَ" *(Ya'kûb ile aynı)* yâ ile, **Meâric suresi** 16'da "نَزَّاعَةً" damme ile tenvinli, 33'te "بِشَهَادَتِهِمْ" *(Ebû Amr ile aynı)* dâl'dan sonra ki elif'in hazfıyla müfret formda, 38'de "اَنْ يَدْخُلَ" yâ fethalı hâ dammeli, 43'te "نَصَبٍ" nûn ve sâd fethalı, **Nûh suresi** 5'te "قَوْمِيْ لَيْلاً" yâ fethalı, 21'de "وَوَلْدُهُ" vâv kesralı ve lâm cezimli, 25'te "خَطِيئَاتِهِمْ" yerine "خَطايَاهِمْ" *(Ebû Amr ile aynı)* şeklinde, 28'de "بَيْتِيَ مُؤْمِناً" yâ harekesiz şekilde, **Cin suresi** 2'de "الرُّشْدِ" şîn dammeli, 17'de "نَسْلُكْهُ" *(Ebû Amr ile aynı)* nûn ile, 20'de "قُلْ" emir yerine "قَالَ" mazi formda, **Müzzemmil suresi** 6'da "وَطْئًا" lafzı yerine "وِطَاءً" *(Ebû Amr ile aynı)* şeklinde, 20'de "وَنِصْفِهِ وَثُلُثِهِ" mecrur formda, **Müddessir suresi** 6'da "تَسْتَكْثِرْ" râ cezimli şekilde, **Kıyâmet suresi** 1. ayette "لَ أُقْسِمُ" elifin hazfıyla, 10'da "اَيْنَ الْمَفَرُّ" fâ kesralı, 20 ve 21'de "يُحِبُّونَ"-" وَيَذَرُونَ " yâ ile, 27'de "وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ" sekte olmaksızın vasl hâlinde idğam bila ğunne ile, **İnsân suresi** 4'te "سَلَاسِلَا وَاَغْلَالاً" vasl hâlinde tenvin ile, vakf hâlinde elif ile, 15 ve 16'da "قَوَارِيرَا" vasl hâlinde tenvin ile, vakf hâlinde elif ile, 21'de "وَاِسْتَبْرَقُ" kâf tenvinsiz dammeli, 30'da "وَمَا يَشَاؤُنَ" *(Ebû Amr ile aynı)* yâ ile, **Mürselât suresi** 1. ayette "عُرْفاً" râ dammeli, 6'da "عُذْراً اَوْ نُذْراً"*(Ya'kûb ile aynı)* zâl dammeli, 11'de "وَاِذَا الرُّسْلُ وُقِّتَتْ" *(Ebû Amr ile aynı)*hemze yerine vâv ile, 23'te "فَقَدَّرْنَا" dâl şeddeli, 33'te "جِمَالَتٌ" elif ziyadesiyle cemi formda okunmaktadır.[1260]

78-144. Nebe ~ Nâs Sureleri

Nebe suresi 18'de "فِي الصُّوَرِ" vâv fethalı, 19'da "وَفُتِّحَتِ" tâ şeddeli, 25'te "وَغَسَاقاً" sîn tahfif ile, 37'de "رَبِّ-الرَّحْمٰنُ" *(Ebû Amr ile aynı)* bâ ve nûn dammeli,

---

[1260] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/325-347; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 521-542; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 793-815; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 704-719; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 9/4058-4063, 4070-4078, 4086-4094, 4101-4107, 4115-4118, 4123-4130, 4138-4142, 4148-4152, 4158-4162, 4169-4181, 4189-4195; Bennâ, *İthâf*, 2/550-582; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 41-42; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 175-181; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 566-585; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 4/392-457.

Naziât suresi 16'da "طِوًى" tâ kesralı, 30'da "وَالْأَرْضَ" dâd, 32'de "وَالْجِبَالَ" lâm dammeli, 45'te "مُنْذِرٌ" tenvinli, **Abese suresi** 2'de "ءَانْ جَاءَهُ" hemze ziyadesi ve ilk hemzenin elife ibdâli ile, 4'te "فَتَنْفَعُهُ" ayn dammeli, 25'te "أَنَّا صَبَبْنَا" hemze kesralı, **Tekvîr suresi** 10'da "نُشِّرَتْ" *(Ebû Amr ile aynı)* şîn şeddeli, 12'de "سُعِّرَتْ" ayn tahfif ile, **İnfitâr suresi** 9'da "يُكَذِّبُونَ" yâ ile, **Mutaffifîn suresi** 13'te "ءَاذَا يُتْلَى" hemze ziyadesi ve fiil yâ ile, 14'te "كَلَّا بَلْ رَانَ" sekte olmaksızın, lâm harfinin râ harfine idğamı ve râ'da imale ile, 31'de "فَاكِهِينَ" elif ziyadesiyle, **İnşikâk suresi** 12'de "وَيَصْلَى" yerine "وَيُصَلِّى" formunda, **Burûc suresi** 4'te "قُتِّلَ" tâ şeddeli, 5'te "الْوُقُودِ" vâv dammeli, 15'te "الْمَجِيدِ" dâl kesralı, **Gâşiye suresi** 4'te "تُصْلَى" tâ dammeli, 11'de "لَّا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً" şeklinde, **Fecr suresi** 3'te "وَالْوِتْرِ" vâv kesralı, 6'da "بِعَادَ" dâl fethalı, 18'de "وَلَا تَحُضُّونَ" hâ dammeli ve elif'in hazfıyla, 25'te "لَّا يُعَذِّبُ" zâl ve 26'da "وَلَا يُوثَقُ" sâ fethalı *(Ya'kûb ile aynı)*, 4, 9, 15 ve 16'da "يَسْرِي- بِالْوَادِي- أَكْرَمَنِي- أَهَانَنِي" vasl hâlinde yâ ziyadesiyle, **Beled suresi** 6'da "لُبَدًا" bâ dammeli, 13'te "فَكُّ رَقَبَةً" *fethalı (Ebû Amr ile aynı)*, 14'te "إِطْعَامٌ" lafzı yerine "أَطْعَمَ" *(Ebû Amr ile aynı)* şeklinde ve "مَسْغَبَةٍ ذَا" yâ yerine elif ile, **Şems suresi** 11'de "بِطَغْوَىٰهَا" tâ dammeli, **Beyyine suresi** 5. ayette "مُخْلَصِينَ" lâm harfi fethalı olarak, **Kâria suresi** 10'da "مَا هِيَهْ" *(Ya'kûb ile aynı)* vasl hâlinde ha-i sektenin hazfı vakf hâlinde isbatıyla, **Tekâsür suresi** 6 ve 7'de "لَتَرَوُنَّ"-"لَتَرَوُنَّهَا" vâv yerine hemze ile, **Hümeze suresi** 2'de "جَمَّعَ مَالاً وَعَدَدَهُ" ayn şeddeli ve dâl tahfif ile, 4'te "كَلَّا لَيُنْبَذَانَّ" elif ziyadesiyle ve nûn müşeddet kesralı, 9'da "فِي عُمُدٍ" ayn ve mîm dammeli, **Maûn suresi** 2'de "يَدَعُ" dâl fethalı ve ayn tahfif ile, **Tebbet suresi** 3. ayette "سَيُصْلَى" yâ dammeli, 4'te "حَمَّالَةُ الْحَطَبِ" tâ dammeli olarak, **İhlâs suresi** 4'te "كُفُؤًا" *(Ebû Amr ile aynı)* vâv harfinin hemzeye ibdâli ile, **Felak suresi** 4'te "النُّفَّاثَاتِ" nûn dammeli şekilde okunmaktadır.[1261]

Târık, A'lâ, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tîn, Alak, Kadir, Zilzâl, Âdiyât, Asr, Fîl, Kureyş, Kevser, Kâfirûn, Nasr ve Nâs surelerinde ferşe dair bir farklılık yoktur.

[1261] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/347-375; Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 543-572; İbnü'l-Kâsıh, *Mustalahu'l-işârât*, 815-840; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 720-737; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 9/4202-4448; Bennâ, *İthâf*, 2/583-639; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 42-44; İbrahim Damra, *Hasan-ı Basrî*, 181-190; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 586-608; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 4/458-525.

3.5.9.1. Değerlendirme

Kur'an'ın nüzul sırasına göre Hasan-ı Basrî'nin okuyuş farklılıklarını ele aldığımız bu kısımda, değişikliklerin fiillerin yapısında, isimlerde ve harflerde meydana geldiğini gözlemledik. Dikkat edilsin ve kolaylık olsun diye farklılık meydana gelen harfleri kırmızı renkle gösterdik. Basra kıraatinde tek başına yaptığı okuyuşların altını çizili hâle getirip, Mushaf imlasına uygun olmayan okuyuşlarını koyu renkle belirledik. Basra kıraat imamlarıyla örtüşen kıraati varsa onu da *italik* olarak şekillendirdik. Yalnız Basra imamlarından biriyle aynı kıraati gerçekleştiriyorsa imamın ismini parantez içinde aktardık. Şayet Basra imamlarından biriyle aynı okuyuşu yapmadığı hâlde kıraat-i aşereden herhangi biriyle ittifak ettiği okuyuşlarını ise normal bıraktık. Ayrıca belirtmek gerekir ki burada ele aldığımız okuyuşların tamamı Hafs'a ihtilaf eden kıraatleridir. Şaz kapsamında kıraati değerlendirilen Hasan-ı Basrî'nin çoğunluk olarak kıraat-i aşere ve Basra kıraat imamlarının kıraatiyle aynı okuyuşu gerçekleştirdiğine muvafık olduk. Bununla birlikte tek başına yaptığı veya Mushaf imlasına uygun olmayan okuyuşları da bulunmaktadır. Herhangi bir sayı tespiti belli olmaksızın kıraatlerin sahih olma kriterlerinden birine muhalif olan okuyuşlar şaz kapsamında değerlendirilmektedir. Burada Hasan-ı Basrî'nin okuyuşlarının çoğunluk kısmı sahih kriter şartlarını taşısa da belli yerlerde bu kriterleri ihlal ettiği gerekçesiyle genel anlamda kıraati şaz olarak anılmıştır. Burada belirtmek gerekir ki Hasan-ı Basrî'nin tüm okuyuşlarını şaz saymak yanlış bir tutumdur. Dolayısıyla az sayıda olan ve temel üç kritere muhalif okuyuşları şaz kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Topyekûn bir genelleme sahih kıraatlere şaz deme hatasına düşülecektir. Buradan hareketle Hasan-ı Basrî'nin kıraat özelliklerini şu maddeler hâlinde sıralanabilir:

- Hasan-ı Basrî Basra kıraat imamlarından farklı olarak istiazeyi " أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ, اِنَّ الله ـهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمِ" hâliyle almaktadır.
- Hasan-ı Basri'ye göre iki sure arasında sadece vasl bila besmele vechi alınmaktadır. Çünkü ona göre Fatiha suresi dışında yer alan sure evvellerindeki besmele teberrüken yazılmıştır.
- Ashâbu kasr diye isimlendirilen imamlar arasında yerini alan Hasan-ı Basrî meddi tabii ve munfasılda bir elif miktarı, meddi muttasılda iki elif miktarı uzatmaktadır. Meddi arız ve meddi linde ise harfin harekesine göre ortaya çıkan üç, dört ve yedi vecih çeşidinden birini al-

maktadır. Meddi lazım ise diğer kıraat imamlarının da ittifak ettiği gibi dört elif miktarı almaktadır.

- Hasan-ı Basrî, tenvinli ve şeddeli olmamak kaydıyla, Kur'an'ın neresinde bulunursa bulunsun, iki farklı kelimede olup harekesi aynı olan misleyn harflerin yan yana geldiği yerlerde idğam-ı kebir yaparak okumaktadır: (كِدْت تَّرْكَنُ-افاق قَّلَ-اِنَّك كُّنْتَ-اَلشَّمْس سِّراجًا) örneklerinde olduğu gibi.
- İdğamın yapılmasına engel olan tenvin ve şedde dışında ayrıca mütekellim veya muhatap zamiri olma durumu vardır. Fakat Hasan-ı Basrî için ilk iki şart söz konusudur. Dolayısıyla üçüncü şart olan muhatap zamirinden sonra harekeli bir tâ harfi geldiği yerlerde idğam yaparak okumaktadır: (كِدْت تَّرْكَنُ 17:47).
- Hasan-ı Basrî, Ebû Amr'ın hocalarından biridir. Dolayısıyla Ebû Amr'ın idğamlı okuyuşları Hasan-ı Basrî'nin kıraatinde de bulunmaktadır.
- Hasan-ı Basrî: "أَنْبِيهِمِ" (Bakara 33), "نَبِّيهِمِ" (Hicr 51, Kamer 28), " يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ" (Kehf 94, Enbiya 96) kelimelerinin ilk ikisinde hemzeyi yâ harfine son ikisinde ise hemzeyi elif harfine ibdâl ederek okumaktadır.
- Hasan-ı Basrî أَنْتُمْ-كُمْ-هُمْ şeklinde olan cemi zamirlerini sıla ile okumaktadır. Öncesinde bulunan harf kesralı ise zamiri هِمِي-كِمِي şeklinde, öncesinde bulunan harf dammeli ise zamir هُمُو-كُمُو şeklinde okunmaktadır.
- Hasan-ı Basrî "وهُوَ, فهُوَ, وَهِيَ, لَهُوَ, لَهِيَ, فَهِيَ" gibi zamirlerde yer alan hâ ه harfini iskân/cezm ederek okumaktadır.
- Hasan-ı Basrî Kur'an'da tâ-i tenis olduğu hâlde açık tâ ile yazılan şu kelimelerde vakf hâlinde hâ ile durur: (رَحْمَتَ-نِعْمَتَ-امْرَأَتُ-سُنَّتَ-لَعْنَتَ-وَمَعْصِيَتِ-كَلِمَتُ-بَقِيَّتُ-فِطْرَتَ-قُرَّتُ-شَجَرَتَ-وَجَنَّتُ-ابْنَتَ-ءَايَاتٌ-غَيْبَتِ).
- Fakat altı kelimenin sonunda tâ ت ile vakf yapar. Bu kelimeler şunlardır: (مَرْضَاتِ-يَاأَبَتِ) bu iki kelime nerede olursa olsun, Müminûn 36 "هَيْهَاتَ", Neml 60 "ذَاتَ بَهْجَةٍ", Sâd 3 "وَلَاتَ حِينَ", ve Necm 19 "اَفَرَاَيْتُمُ اللَّاتَ".
- Hasan-ı Basrî diğer Basralı imamlar gibi Kur'an'da altı yerde و ile (3:146, 12:105, 22:48, 29:60, 47:13 ve 65:8) "وَكَأَيِّنْ" ve bir yerde ف ile (Hacc 22:45) "فَكَأَيِّنْ" şeklinde bulunan bu kelime üzerinde vakf yapacağı zaman; "وَكَأَيْ-فَكَأَيْ" şeklinde yâ üzerinde nûn harfini okumadan durmaktadır.

- Hasan-ı Basrî "أَيُّهَ" kelimesinde elif üzerine (أَيُّهَا) vakf yaparak okumaktadır. Bu vakf, Nûr 31, Zuhruf 49 ve Rahman 31. ayetlerde geçerlidir.
- Hasan-ı Basrî Kâria 10. ayette bulunan "مَا هِيَهْ" ayetindeki hâ-i sekiti vasl hâlinde hazfederek, vakf hâlinde isbât ederek okumaktadır.
- Hasan-ı Basrî izafet yâ'larının bazısını sakin kılarak okumaktadır. Örneğin " أَجْرِيَ إِلَّا", "نِعْمَتِيَ", "رَبِّيَ الَّذِي", "وَجْهِيَ", "يَدِيَ", "وَأُمِّيَ", "حَرَّمَ رِبِّيَ الْفَوَاحِشَ", "ءَايَاتِيَ الَّذِينَ", "لِعِبَادِيَ الَّذِينَ", "ءَاتَانِيَ الْكِتَابَ", "يَاعِبادِيَ الَّذِينَ", "مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ", "جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ", "أَهْلَكَنِيَ اللهُ", "مَعِيَ". Fakat Hasan-ı Basrî, Mülk suresi 28. ayette yer alan "مَعِيَ" kelimesindeki yâ harfini Hafs gibi fethalı, yine lâm harfi cerine bitişen izafet yâ'sını "لِيَ" İbrahim 22, Tâhâ 18, Neml 20 ve Sâd 23-69'da sakin okurken diğer yerlerde Kâfirûn suresinde olduğu gibi fethalı (وَلِيَ دِينِ) olarak okumaktadır.
- Ayrıca Hasan-ı Basrî Saff 6'da "بَعْدِيَ اسْمُهُ", En'am 153'te " صِرَاطِيَ مُسْتَقِيمًا", Mâide 25 ve 31'de "نَفْسِيَ وَأَخِيَ"-"أَخَيَ فَأَصْبَحَ", Tâhâ 25'te "لِيَ صَدْرِي" ve Nûh 5'te "قَوْمِيَ لَيْلًا" bulunan izafet yâ'larını fetha ile okumaktadır.
- Kur'an-ı Kerim hattında kelimelerin sonunda mana itibarıyla bulunan fakat imlada hazfedilmiş olan yâ harflerini Hasan-ı Basrî vasl hâlinde isbat edip vakf hâlinde hazfetmektedir. Bu yâ'nın isbatı sadece lafızda/telaffuzda belirtilir. Mushaf imlasında yazılmaz. Bu okuyuşa ait örnek bazı ayet ve kelimeler şunlardır: Bakara 197 "وَاتَّقُونِي", Âl-i İmrân 20 ve 175 "وَخَافُونِي"-"اتَّبَعَنِي", Mâide 44 "وَاخْشَوْنِي", En'am 80 "هَدَانِي", Arâf 195 "كِيدُونِي", İbrahim 22 "أَشْرَكْتُمُونِي", Hûd 46,78 ve 105 "-"فَلَا تَسْئَلْنِي", İsrâ 62 ve 97 "تُؤْثُونِي", Yusuf 66 "أَخَّرْتَنِي"-"الْمُهْتَدِي", Kehf 17, 24, 39, 40, 64 ve 66 "يَهْدِيَنِي"-"تَرَنِي"-"يُؤْتِيَنِي"-"نَبْغِي"-"تُعَلِّمَنِي", Tâhâ 93 "الْمُهْتَدِي", Hac 25 "وَالْبَادِي", Neml 36 "أَتُمِدُّونَنِي", Sebe 13 "كَالْجَوَارِي", Ğâfir 38 "أَلَّا تَتَّبِعَنِي", Şûrâ 32 "الْجَوَارِي", Zuhruf 61 "وَاتَّبِعُونِي", Kâf 41 "الْمُنَادِي", Kamer 6,8 "الدَّاعِي".
- Harekenin harekeye olan işmamı: (قِيلَ, غِيضَ, وَجِيءَ, سِيقَ, حِيلَ, سِيءَ, سِيئَتْ) gibi kelimelerde işmam yapmaktadır.
- Ahirete dönüş anlamında kullanılan her yerde "يُرْجَعُ-نُرْجَعُ" fiillerini "تَرْجِعُ" -"يَرْجِعُ" şeklinde muzari harfini fethalı, cîmi de kesralı olarak okumaktadır.
- Hasan-ı Basrî Kur'an'da 11 yerde bulunan "هُزُؤاً lafzını hemzesiz, رَؤُفٌ" kelimesini de medli olarak okumaktadır. "هُزُؤاً" kelimesinin yer aldığı

ayetler: 2:67,231, 5:57,58, 18:56,106, 21:36, 25:41, 31:6, 45:9,35. On bir yerin altısında "رَؤُفٌ" beşinde "لَرَؤُفٌ" şeklinde yer alan bu kelimenin bulunduğu ayetler şunlardır: 2:143,207 3:30, 9:117,128, 16:7,47, 22:65, 24:20, 57:9, 59:10.

- Hasan-ı Basrî İmam Ya'kûb gibi "مِئْنَا" kelimesindeki mîm harfini dammeli olarak okumaktadır. "مئْنَا" kelimesi Kur'an'da beş yerde geçmektedir: Mü'minûn 23:82, Sâffât 37:16-53, Kâf 50:3, Vâkıa 56:47. Ayrıca Mü'minûn 23:35 "مِتُّمْ" şeklinde geçen kelimenin mîm harfi de dammeli olarak okunmaktadır.
- Hasan-ı Basri Kur'an-ı Kerim'de 13 yerde bulunan "بَغَتَةً" lafzını ğayn harfini fethalı şekilde telaffuz etmektedir. Bu kelimelerin geçtiği yerler: En'âm 6:31, 44 ve 47, A'raf 7:95 ve 187, Yûsuf 12:107, Enbiyâ 21:40, Hac 22:55, Şuarâ 26:202, Ankebût 29:53, Zümer 39:55, Zuhruf 43:66, Muhammed 47:18.
- Hasan-ı Basri Kur'an-ı Kerim'de 21 ayette 23 defa bulunan "الظُّلْمَاتِ"-"ظُلْمَاتٍ-كَظُلْمَاتٍ" lafzındaki lâm harfini cezimli olarak okumaktadır. Bu kelimelerin yer aldığı yerler şunlardır: Bakara 2:17, 19, 257 (iki defa), Mâide 5:16, En'am 6:1, 39, 59, 63, 97 ve 122, Ra'd 13:16, İbrahim 14:1 ve 5, Enbiyâ 21:87, Nûr 24:40, Neml 27:63, Ahzâb 33:43, Fâtır 35:20, Zümer 39:6, Hadîd 57:9, Talâk 65:11. ayetler.
- Hasan-ı Basrî Kur'an-ı Kerim'de 9 kere bulunan "الْحِجِّ" lafzındaki hâ harfini kesralı okumaktadır. Bu lafzın yer aldığı ayetler şunlardır: Bakara 2:189, 196 (üç defa) ve 197 (üç defa), Tevbe 9:3, Hac 22:27,
- Hasan-ı Basrî Kur'an-ı Kerim'de 14 defa "لَا رَيْبَا فِيهَا" şeklinde veya "لَا رَيْبَا فِيهِ" şeklinde bulunan lafızlardaki bâ harfini tenvinli okumaktadır. Bu ayetler şunlardır: Bakara 2:2, Âl-i İmrân 3:9 ve 25, Nisâ 4:87, En'am 6:12, Yunus 10:37, İsrâ 17:99, Kehf 18:21, Hac 22:7, Secde 32:2, Mü'min 40:59, Şûrâ 42:7, Câsiye 45:26 ve 32.
- Hasan-ı Basrî Kur'an-ı Kerim'de 5 yerde "فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ", 6 yerde "وَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ", bir yerde "لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ" ve başka bir yerde de "أَلَّا خَوْفَ عَلَيْهِمْ" yine "لَا خَوْفَ عَلَيْكُمْ" şeklinde toplamda 14 yerde bulunan bu lafızdaki "خَوْفَ" fâ harfini fethalı şekilde tenvinsiz olarak okumaktadır. Bu ayetlerin geçtiği yerler: Bakara 2:38, 62, 112, 262, 274 ve 277, Âl-i İmrân 3:170, Mâide 5:69, En'âm 6:48, A'râf 7:35 ve 49, Yunus 10:62, Zuhruf 43:68, Ahkâf 46:13.

- Kur'an-ı Kerim'de 5 yerde yer alan "فِي مُرْيَةٍ" lafzındaki mîm harfi dammeli olarak okunmaktadır. Bu kelimenin geçtiği ayetler şunlardır: Hûd 11:17, 109, Hac 22:55, Secde 32:23, Fussilet 41:54.
- Hasan-ı Basrî "الرُّسْل" kelimesinin geçtiği her yerde sîn harfini cezimli olarak okumaktadır. Kabâkibî (ö. 849/1445) sîn harfinin cezimli okunması için bu kelimenin "هُمْ-نَا-ي-كُمْ" gibi herhangi bir zamire muzaf olması gerektiğini ifade ederken[1262] Mütevelli (ö. 1313) ise bir kelimeye muzaf olma şartı olmaksızın her hâlükârda Hasan-ı Basrî'nin cezm ederek okuduğunu aktarır.[1263]
- Hasan-ı Basrî "الْحَمْدِ لِلّٰهِ" lafzının geçtiği her yerde dâl harfini kesralı olarak okumaktadır. Bu lafız Kur'an-ı Kerim'de 24 defa geçmektedir.
- Hasan-ı Basrî "تَذَّكَّرُونَ" şeklinde tâ ile başlayan fiildeki zâl harfini Kur'an'da her geçtiği yerde şeddeli olarak okumaktadır. Bu okunuşun bulunduğu yerler şunlardır: 6:80, 152, 7:3,57, 10:3, 11:24, 30, 16:17, 90, 23:85, 24:1, 27, 27:62, 32:4, 37:155, 40:58, 45:23, 51:49, 56:62, 69:42.
- Kur'an-ı Kerim'de 10 yerde bulunan ve sûr'a üfürülmesinden bahseden "فِي الصُّوَرِ" lafzında vâv harfi fethalı olarak okunmaktadır. Bu kelimenin yer aldığı sure ve ayet sayıları şunlardır: 6:73, 18:99, 20:102, 23:101, 27:87, 36:51, 39:68, 50:20, 69:13, 78:18.
- Kur'an-ı Kerim'de 5 ayette 7 defa bulunan "الْمُحْصِنَاتِ" kelimesindeki sâd harfi kesralı olarak okunmaktadır: Bu kelimenin yer aldığı sure ve ayet sayıları şunlardır: Nisâ 4:24, 25 (iki defa), Mâide 5:5, Nûr 24:4 ve 23.
- İsrâ 17:35. ayette ve Şuara 26:182. ayette yer alan "بِالْقُسْطَاسِ" lafzındaki kâf harfi dammeli olarak okunmaktadır.
- Kur'an'ın tamamında "اِسْرَائِيلَ" kelimesi "اِسْرَءِلَ" şeklinde elif ve yâ harfinin hazfıyla okunmaktadır.
- Kur'an'ın her yerinde "جَآنٌّ" lafzındaki elif harfi hemze ile "جَأَنٌّ" şeklinde okunmaktadır. Bu kelimenin yer aldığı sure ve ayet sayıları şunlardır: 15:27, 27:10, 28:31, 55:15, 39, 56, 74.
- "شُرَكَّاءِيَ" lafzı yerine Kur'an'ın her yerinde "شُرَكَّايِ" şeklinde okunmaktadır. Bu kelimenin yer aldığı sure ve ayet sayıları şunlardır: 16:27, 18:52, 28:62, 74.

1262 Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 274.

1263 Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 10.

- Hasan-ı Basrî Kur'an'da 12 defa yer alan "الإِنْجِيل" lafzındaki hemzeyi fethalı olarak "الْأَنْجِيل" şeklinde okumaktadır. Bu kelimenin yer aldığı sure ve ayet sayıları şunlardır: Âl-i İmrân 3:3, 48 ve 65, Mâide 5:46, 47, 66, 68 ve 110, A'raf 7:157, Tevbe 9:111, Fetih 48:29, Hadîd 57:27.
- Mâide 5:16 ve Muhammed 47:29. ayetlerde yer alan "رُضْوَانَهُ" lafzındaki râ harfi dammeli okunmaktadır.
- Kimi ayetlerde Mushaf imlasına göre müfret kalıbında olan lafızları cemi formda; örneğin, Meryem 59'da "الصَّلٰوتِ" lafzını, Enbiyâ 81'de "الرِّيَاحَ" lafzını, Sebe'15'te "فِي مَسَاكِنِهِمْ" lafzını, Fâtır 40'ta "بَيِّنَاتٍ" lafzını, Fetih 29'da "مِنْ ءَاثَرِ" lafzını, Tûr Suresi 21. ayette "ذُرِّيَّاتُهُمْ- ذُرِّيَّاتِهِمْ" lafızlarını, Necm 53'te "وَالْمُؤْتَفِكَاتِ" lafzını, Mürselât 33'te "جِمَالَاتٌ" lafzını cemi formda tırnak içerisinde verildiği şekilde okumaktadır.
- Kimi ayetlerde ise Mushaf imlasına göre cemi formunda olan kelimeleri müfret formda; örneğin, Bakara 133'te "وَاِلٰهَ اَبِيكَ" lafzını, Âl-i İmrân 124 "بِثَلٰثَةِ اٰلٰفٍ" ve 125'te "بِخَمْسَةِ اٰلٰفٍ" bulunan "اٰلٰفٍ" lafzını, Meryem 61'de "جَنَّةُ" lafzını, Enbiyâ 104'te "لِلْكِتَابِ" lafzını, Furkân 74'te "وَذُرِّيَّتِنَا" lafzını müfret formda kıraat etmektedir.
- Hasan-ı Basrî kimi yerde mazi fiili ismi fail formunda, kimi yerde de mazi fiili emri hazır kipinde okumaktadır. Örneğin Nûr 45'te yer alan "خَلَقَ كُلَّ دَّابَّةٍ" mazi fiili, "خَالِقُ كُلِّ دَّابَّةٍ" şeklinde fiil ismi fail ve muzaf formunda okumaktadır. Yine Cîn suresi 20. ayette bulunan "قُلْ" fiilini "قَالَ" şeklinde mazi formda okumaktadır.
- Hasan-ı Basrî kimi ayetleri Mushaf imlasından farklı olarak Arap dili açısından değerlendirmektedir. Örneğin kâne fiiliyle alakalı olarak Câsiye suresi 25'te "مَا كَانَ حُجَّتُهُمْ" lafzında "حجة" lafzı kâne'nin ismi olarak değerlendirilip dammeli olarak okumaktadır. Sebe 5 ve Câsiye 11'de "مِنْ رِجْزٍ اَلِيمٍ" ayetindeki "اَلِيمٍ" lafzı bir önceki "رِجْزٍ" lafzının sıfatı olarak mecrur olarak değerlendirilmiştir.
- Hasan-ı Basrî Kur'an-ı Kerim'de bulunan kimi lafızlarda; Secde 10'da olduğu gibi "ضَلَلْنَا" lafzı yerine "صَلَلْنَا" şeklinde sâd harfiyle yine Hucurât 12'de olduğu gibi "وَلَا تَجَسَّسُوا" lafzı yerine "وَلَا تَحَسَّسُوا" şeklinde cîm harfiyle bir harfin yerine başka bir harf okumaktadır.
- Yasin 30. ayette olduğu gibi; "يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ" ayetinden "عَلَى" harfi cerini hazfederek "يَا حَسْرَةَ الْعِبَادِ" şeklinde Mushaf imlasında bulunan ayeti eksik olarak okumaktadır.

- Hasan-ı Basrî kimi zamanda bir fiil yerine başka bir fiil ile ayeti okumaktadır. Örneğin Fetih 18'de "وَاَثَابَهُمْ" lafzı yerine "وَاٰتَاهُمْ" şeklinde, Hucurât 6'da "فَتَبَيَّنُوا" fiili yerine "فَتَثَبَّتُوا" şeklinde,
- Hasan- Basrî bazen de bir isim yerine başka bir isimle kıraat etmektedir. Örneğin: Zariyat 44'te "الصَّاعِقَةُ" lafzı yerine "الصَّوْ قِعِ" şeklinde, Kamer 12'de "الْمَاءُ" lafzı yerine "الْمَاوَانِ" şeklinde farklı bir isimle okumaktadır.

Hasan-ı Basrî Kıraatinin Şaz Sebebi

Hasan-ı Basrî'nin kıraatinin şaz olmasındaki temel sebep kıraat rivayetinin senedi muttasıl ile sonraki nesillere ulaşmamış olmasıdır. İkinci sebep ise kıraatinde Resmî Osmaniye'ye muhalif okuyuşları barındırmış olmasıdır. İkinci bölümde hayatı ile ilgili detaylı şekilde ele alındığı gibi Hasan-ı Basrî kıraat, tefsir, hadis, fıkıh gibi alanlarda şöhret elde etmiş büyük bir âlimdir. Dolayısıyla kendi zamanında okuduğu kıraatle ilgili şaz kıraat imamı olarak betimlenmesi için elimizde kesin bir delil yoktur. Dolayısıyla yaşadığı dönemde okuduğu kıraati şaz değil sonraki dönemde ona dayandırılan bazı okuyuşları şazdır. Onun kıraatiyle alakalı şaz nitelemesine ancak ona nakilde bulunanlar üzerinden değerlendirme yaptığımız zaman varmış oluruz. Bizatihi Hasan-ı Basrî'yi şaz imam olarak değerlendirmekle, sonradan ona isnat edilen kıraatlerin belli kısmını şaz olarak değerlendirmek iki farklı şeydir. Bununla birlikte on kıraat üzerine ilave edilen dört kıraatin şaz olmasından ötürü bir genelleme yapılarak bu tarz ifade(ler) kullanılmıştır. Her ne kadar on üzerine ilave edilen dört kıraat imamı genel anlamda şaz imamlar olarak anılsa da burada ince bir çizgi çizerek bu imamların şaz değil, onlardan rivayet edilerek günümüze ulaşan kıraatlerin sahih kıraat şartlarını ihtiva etmemesinden dolayı şaz okuyuşlarının olduğunu söylemek gerekir. Nitekim sahih kıraatten biri olan Ebû Amr'ın kıraatini öğrencisi Yezîdî aktarmaktadır. Yezîdî, Ebû Amr'ın ravilerinin hocasıdır. Yezîdî, Ebû Amr'ın ravilerine aktardığı/öğrettiği kıraatle ilgili şaz mevzu bahis derken kendisine isnat edilen kıraatler için aynı şey söz konusu değildir. Yani kendisine isnat edilen kıraat şaz kapsamında değerlendirilmiştir. Benzeri durum kıraat imamlarının ravileri için de vardır. Hasan-ı Basrî'nin ravisi Ebû Ömer ed-Dûrî bunlardan biridir. Dûrî, Ebû Amr ve Kisâî'nin ravisi durumunda herhangi bir kıraatle ilgili şaz durumluk söz konusu değilken, Hasan-ı Basrî kıraatinde şaz kapsamında değerlendirilmektedir. Bu du-

rumda bize kıraat imamlarının kendilerinin değil, onlardan aktarılan kıraatlerin şaz olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Hasan-ı Basrî'nin kıraatinin şaz kapsamına alınmasının temel sebebi rivayet zincirindeki problemdi. Bu durum ya ravi veya tariklerin zayıf olması, ya Basra kıraatinin temeli olan Ebû Amr'ın kıraatine muhalif olması, ya kıraati okuyanın şöhret kazanmamış kimseler tarafından aktarılması/okunması, ya kârinin şaz okuyuşları yapmakla anılması/tanınması, ya da muhakkik kıraat âlimlerinin aktarılanı şaz olarak değerlendirmesi son olarak da okuduğu kıraatlerin kıraat-i aşerede bulunmaması şeklinde olabilir.

Hasan-ı Basrî kıraatinde ferşu'l-hurûf bağlamında tek kaldığı okuyuşların sayısı 304 tanedir. Hasan-ı Basrî'nin şaz okuyuşlarının başka şaz kıraat âlimleri/imamları tarafından da yapıldığını şematik olarak sunan Demircigil 576 kelime belirlemiştir.[1264] Bu yerlerin içerisinde Hasan- Basrî, Yezîdî ile 5 yerde (Bakara 2:3, A'râf 7:40, Nahl 16:124, Kasas 28:48 ve Vâkia 56:3) aynı okuyuşu yapmaktadır. Dolayısıyla Hasan-ı Basri 304+576-5=875 kelimede hem Basra kıraat imamlarından farklı okumuş hem de bu okuyuşları kıraat-i aşereden birine muvafakat etmediği için şaz kapsamında değerlendirilmiştir.

Hasan-ı Basrî'nin Mushaf imlasına muhalif olan okuyuşları şunlardır:

1- Bakara suresinde 19'da "الصَّوَاعِقِ" lafzı "الضَّوَاقِعِ" olarak kâf ayn harfinde önce olacak şekilde, 70'te bulunan "تَشابَهَ" fiili "مُتَشَابِهٌ" şeklinde, 100'de "عَاهَدُوا" lafzı "عُوهِدُوا" meçhul formda 102'de "الشَّيَاطِينُ" lafzı "مَا تَتْلُوا الشَّيَاطُونَ" merfu formda, 161'de "اَجْمَعِينَ" lafzı "وَالْمَلٰئِكَةُ وَالنَّاسُ اَجْمَعُونَ" şeklinde, 279'da bulunan "فَأْذَنُوا" fiili "فَأَيْقِنُوا" şeklinde okunması resmî kıyasiye muhaliftir.

2- Âl-i İmrân suresi 87'de "اَجْمَعِينَ" lafzı "لَعْنَةَ اللهِ* وَالْمَلٰئِكَةُ وَالنَّاسُ اَجْمَعُونَ" şeklinde.

3- En'âm suresi 71'de "كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ" lafzındaki altı çizili kelime "الشَّيَاطُونَ" şeklinde resmî Mushaf'a muhalif olarak.

4- Tevbe suresi 110'da "اِلَّا اَنْ تَقَطَّعَ" "اِلَى اَنْ تَقَطَّعَ" illâ edatı burada harfi cer olan ilâ şeklinde. Aynı okuyuşu Ya'kûb da yapmaktadır.

5- İsrâ suresi 71. "يَوْمَ يَدْعُوا كُلُّ اُنَاسٍ بِكِتَابِهِمْ" şeklinde, Hasan-ı Basrî bu ayette yer alan "بِاِمَامِهِمْ" kelimesi yerine "بِكِتَابِهِمْ" lafzıyla okumaktadır.

1264 Demircigil, *Hasan-ı Basrî*, 334-378.

6- Kehf suresi 38'de "لٰكِنْ أَنَا هُوَ اللهُ" أنَا ziyadesiyle ve nûn cezimli şekilde Mushaf imlasına muhalif olarak.
7- Hac suresi 25'te "وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ" ayetinde bulunan "فِيهِ بِ" lafızları hazfedilerek "وَمَنْ يُرِدْ إِلْحَادَهُ" şeklinde.
8- Şuarâ suresi 210 ve 221'de bulunan "الشَّيَاطِينُ" lafzı Mushaf imlasına muhalif olarak "الشَّيَاطُونُ" şeklinde.
9- Neml suresi 2'de "تُكَلِّمُهُمْ" lafzı yerine Mushaf imlasına muhalif olarak "تَسِمُهُمُ" lafzıyla.
10-Lokmân suresi 27'de "يُمِدُّهُ" yâ dammeli ve mîm kesralı ve ayette yer alan "يُمِدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ" altı çizili "مِنْ بَعْدِهِ" lafzının hazf ile.
11-Zâriyât suresi 44'te "الصَّاعِقَةُ" lafzı yerine "الصَّوْ قِعِ" şeklinde okunması Mushaf imlasına uymamaktadır.
12-Kamer suresi 12'de "الْمَاءُ" lafzı yerine "الْمَاوَانِ" şeklinde okunması Mushaf imlasına uymamaktadır.

3.6. İmam Yezîdî Kıraati

İmam Yezîdî, Ebû Amr'ın kıraatinin sonraki dönemlere aktarılmasını sağlayan en önemli öğrencisidir. Dolayısıyla Yezîdî'nin kıraati birçok yerde hocasıyla aynıdır. Fakat kimi yerde hocasından farklı olarak okuduğu yerler de bulunmaktadır. Bu sebeple aynı bilgileri tekrardan aktarmamak için sadece ferş kısmında Yezîdî kıraatinin, Ebû Amr'ın kıraatine muhalif olan kısımlarına değineceğiz.

3.6.1. İstiâze ve Besmele

İstiâze ve Besmele vecihleri, Hasan-ı Basrî dışında Basralı imamlarca aynı şekilde alınmaktadır. Yezîdî kıraatine göre evveli sure vecihleri dört, iki sure arası vecihler ise; sekte bilâ besmele ve vasl bilâ besmele olmak üzere iki tanedir. Enfâl veya herhangi bir sureden Tevbe suresine geçişte; vakf bilâ besmele, sekit bilâ besmele ve vasl bilâ besmele vecihlerini almaktadır.[1265]

[1265] Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 84-85; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/596; Bennâ, *İthâf*, 1/107-108; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 2; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 14; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 1.

3.6.2. Med

İmam Yezîdî'nin med kaidelerindeki uzatma ölçüleri, hocası ve diğer Basra imamlarının uzatma miktarlarıyla aynıdır.[1266]

1	Meddi Tabii	1
2	Meddi Muttasıl	2 - Mertebeteyn 3
3	Meddi Munfasıl	1 (2 elif de rivayet edilmiştir)
4	Meddi Lazım	4 (Mısır tarikinde 3)
5	Meddi Arız	Tul (3), Tevassut (2), Kasr (1)
6	Meddi Lîn	Tul (3), Tevassut (2), Kasr (1)

3.6.3. İdğam

Ebû Amr'ın idğamlı okuyuşları Yezîdî'nin kıraatinde çoğunlukla olmakla birlikte kimi zaman -hulf ile- yer almaktadır.[1267] Yezîdî'nin idğam şekli şöyledir:[1268]

a) İdğamı Misleyn: Yezîdî bir kelimede bulunan misleyn harflerin idğamını sadece Bakara 2:200 "مَنَاسِكَكُمْ" ve Müddessir 74:42 "مَا سَلَكَكُمْ" kelimelerinde yapmaktadır. Harici olarak bir kelimede benzer iki harfin geldiği yerler izhar edilmektedir. Yezîdî 17 harfin peşi sıra iki farklı kelimede gelmesi durumunda bu harfleri idğamı kebir ile okumaktadır. Bu harfler şunlardır: "ب ت ث ح ر س ع غ ف ق ك ل م ن ه و ي" Yezîdî bu harflerin birinin bir kelimenin sonunda diğerinin ise diğer kelimenin başında geldiği durumlarda hocası gibi idğam misleyn yaparak oku-

---

[1266] Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 117-120; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 1/507-509; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 3/986-991; Bennâ, *İthâf*, 1/158-176; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 4; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 14-15; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 2.

[1267] Hulf ile okunan yerler için bk. 28-37. mısralar Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 3; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 29; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 14 Mukaddime kısmı sayfası.

[1268] Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 96-105; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 407-465; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/672-761; Bennâ, *İthâf*, 1/109-142; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 3; Kâdî, *Kırââtü'ş-şâzze*, 21; Ebû'l-Kâsım Abdülaziz Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî* (Libya: Binğâzî Üniversitesi, Külliyyetü'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 55-67; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 21-29; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/20-21.

maktadır. Fakat istisna olarak Lokman 31:23 "فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ" kısmında izhar ederek okumaktadır.

b) Yezîdî mütecanis ve mütekarib olan iki harfin bir kelimede olması durumunda izhar ederek okumaktadır. Yalnız kâf (ق) kâf' (ك) harfiyle aynı kelimede olduğu yerlerde idğam etmektedir. Örneğin: "خَلَقَكُمْ"-"سَبَقَكُمْ"-"وَاثَقَكُمْ"-"وَرَزَقَكُمْ". Yine Tahrim 66:5. ayette yer alan "طَلَّقَكُنَّ" kelimesinde de idğam etmektedir. Fakat kâf (ق) harfinden önceki harf sakin olursa veya kâf (ك) harfinden sonra cemi mîm harfi gelmezse yine izhar edilerek okunmaktadır. Örneğin şu kelimelerde izhar edilir: "مِيثَاقَكُمْ"- "مَا خَلْقُكُمْ", "خَلَقَكَ"-"وَنَرْزُقُكَ".

c) Mütecanis ve mütekarib harflerin iki farklı kelimede idğam edildiği harfler 16 tane olup şunlardır: "ب ت ث ج ح د ذ ر س ش ض ق ك ل م ن".

d) "ب" harfinin idğamı kebir olarak idğam yapıldığı tek harf "م" mîm harfidir. Bu idğam şekli de Kur'an'da beş yerde bulunmaktadır: Bakara 2:284, Âl-i İmrân 3:129, Mâide 5:18 ve 40, Ankebût 29:21 ve Fetih 48:14. ayetlerde bulunan "وَيُعَذِّبُ_مَنْ يَشَّاءُ" lafzında gerçekleşen idğamdır. Beş yerde bâ harfini fâ harfine (Nisâ 4:74 "يَغْلِبْ_فَسَوْفَ", Ra'd 13:5 "تَعْجَبْ_فَعَجَبٌ", İsrâ 17:63 "قَالَ اذْهَبْ_فَمَنْ", Tâhâ 20:97 "قَالَ فَاذْهَبْ_فَإِنَّ لَكَ" ve Hucurât 49:11'de "وَمَنْ لَمْ يَتُبْ_فَأُولَٰئِكَ") idğamı sağir ile idğam edilmektedir. Hûd 42'de "ارْكَبْ مَعَنَا" bulunan bâ harfi mîm harfine idğam edilerek okunur.

e) "ت" harfi 11 harfe idğamı kebir ile idğam edilir. Bu harfler şunlardır: "ث ج ذ ز س ش ص ض ط ظ". Örneğin: Nisâ 4:57 ve 81 "وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ_سَنُدْخِلُهُمْ"-"بَيَّتَ_طَّائِفَةٌ", İdğamı sağır ile; mazi fiilin müfret müennes kalıbında bulunan tâ harfi sonrasında gelen "ثَ-ص-ظ-س-ج-ز" harflerine idğam edilir.

f) "ث" harfi 5 harfe idğamı kebir ile idğam edilir. Bu harfler şunlardır: "ت ذ س ش ض". Örneğin Bakara 2:58 "حَيْثُ_شِئْتُمْ". İdğamı sağir ile sâ harfini tâ harfine (لَبِثْتَ) şeklinde idğam etmektedir.

g) "ح" harfi sadece "ع" harfine idğamı kebir ile idğam edilir. Âl-i İmrân 3:185 "زُحْزِحَ_عَنِ النَّارِ". (İdğam edildiği tek yer burasıdır.)

h) "ج" harfi sadece "ت-ش" harflerine idğamı kebir ile idğam edilir. Fetih 48:29 "كَزَرْعٍ اَخْرَجَ_شَطْئَهُ" ve Meâric 70:3-4 "تَعْرُجُ ﴿٣﴾ مِنَ اللهِ ذِي الْمَعَارِجِ". (İdğam edildiği iki yer burasıdır. Başka örnek yoktur.)

i) "د" harfi 10 harfe idğamı kebir ile idğam edilir. Bu harfler şunlardır: "ت ث ج ذ ز س ش ص ض ظ". Örneğin Bakara 2:187 "فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللهِ", Kamer 54:55 "فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ". Yezîdî idğamı sağir ile "قَدْ" kelimesinde bulunan dâl harfini şu sekiz "ص-س-ش-ج-ذ-ز-ض-ظ" harfe idğam ederek okumaktadır. Ayrıca dâl harfini sâ "ث" ve zâl "ذ" harfine idğam ederek okumaktadır.

j) "ذ" harfi "ص-س" harflerine idğamı kebir ile idğam edilir. Kehf 18:61-63 "فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ", Cin 72:3 "مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً". (İdğam edildiği iki yer burasıdır.) Yezîdî idğamı sağir ile "إِذْ" kelimesindeki zâl harfini şu altı harfe "ج-ز-س-ت-ص-د" idğam ederek başka bir kelimede bulunan zâl harfini de tâ "ت" harfine (فَنَبَذْتُهَا) idğam ederek okumaktadır.

k) "ر" harfi sadece "ل" harfine idğamı kebir ile idğam edilir. Hûd 11:78 "هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ". İdğamı sağir ile iki vecih bulunmaktadır. İlki izhar ikincisi idğamdır. (نَغْفِرْ لَكُمْ).

l) "س" harfi "ز-ش" harflerine idğamı kebir ile idğam edilir. Tekvir 81:7 "وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ", Meryem 19:4 "وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْباً". Son örnekte izhar vechi de ikinci vecih olarak alınmaktadır.

m) "ش" harfi sadece "س" harfine idğamı kebir ile idğam edilir. İsrâ 17:42 "إِلَى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلاً". (İdğam edildiği tek yer burasıdır.)

n) "ض" harfi sadece "ش" harfine idğamı kebir ile idğam edilir. Nûr 24:62 "فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ". (İdğam edildiği tek yer burasıdır.)

o) "ك" harfi sadece "ق" harfine öncesi harekeli ise idğamı kebir ile idğam edilir. Bakara 2:30 "وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي". Şayet müdğam olan harfin öncesi sakin olursa idğam edilmez. Cuma 62:11 "وَتَرَكُوكَ قَائِمًا".

p) "ق" harfi sadece "ق" harfine öncesi harekeli ise idğamı kebir ile idğam edilir. Mâide 5:64 "يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ". Şayet müdğam olan harfin öncesi sakin olursa idğam edilmez. Yusuf 12:76 "وَفَوْقَ كُلِّ".

q) "ل" harfi sadece "ر" harfine idğamı kebir ile idğam edilir. Mü'min 40:28 "وَقَالَ رَجُلٌ", A'râf 7:43 "لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا". Yezîdî idğamı sağir olarak "هَلْ" kelimesindeki lâm harfini iki yerde (Mülk 3, Hakka 8) idğam ile, bir yerde (Mutaffifîn 14) hocasından farklı olarak izhar ile okumaktadır.

r) "ن" harfi "ر-ل" harfine idğamı kebir ile idğam edilir. Bakara 2:136 "وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ", A'râf 7:167 "وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ".

s) "م" harfi öncesi harekeli ise "ب" harfine ğunneli olarak idğam edilir. Necm 53:30 "هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ".

t) Müdğam olan harften önce med veya lîn harfi varsa tul, tevassut ve kasr vecihleri şeklinde alınmaktadır. Revm ve işmam vecihleri harfin harekesine göre uygulanabilir.

u) İdğam yapılması imaleye engel değildir.

3.6.4. İmale-Beyne-Feth

Yezîdî Kur'an-ı Kerim'de yer alan râ harfinden sonra ister aslı elif olsun ister Mushaf imlasında yâ'lı şekilde yazılsın bütün kelimeleri imale ile okur.[1269] "يَرى" "بشرى" "افترى". Diğer bir ifadeyle zevat-ı râ'ları imale yapmaktadır. Yusuf suresi 19. ayette yer alan "قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا غُلَامٌ" "بُشْرٰى" kelimesinde üç vecih almaktadır: Fetha, imale ve beyne. Yine "الابرَارِ", "قَرَارٍ", "الاشرَارِ" gibi öncesi fethalı olan birinci râ harfinde imale yapmaktadır. Burada imalenin gerçekleşmesi için sonrasında gelen râ harfinin kelimenin son harfi ve mecrur olması gerekmektedir.[1270]

Yezîdî kelimenin son harfi kesrâlı râ'dan önce bulunan eliflerde de imale yapmaktadır. (الدَّارِالنَّارِ). Yalnız üç kelimede fetha ile okumaktadır ki bu kelimeler: "وَالْجَارِ" (Nisa 36), "جَبَّارِينَ" (Maide 22) ve "اَنْصَارِي" (Âl-i İmran 52).[1271]

İmam Yezîdî: "رَأى-رأهَا" kelimelerindeki hemzelerde, vakf hâlinde sonrası sakinse "رءا الشمس" gibi yerlerde (son yer vasl hâlinde fetha sesiyle okunur), hurûfu mukatta harflerinde bulunan râ ve hâ (المر-الر-كٓهٰيٰعٓصٓ) harflerinde, nerede gelirse gelsin "التورٰة" ve "الكافرين" kelimelerindeki râ ve kâf harflerinde, İsrâ 72'deki birinci "أعمٰى" kelimesinde, Tevbe 109'da "هَارٍ" kelimesinde ve "النَّاسِ" kelimesinde fetha öncelikli olmak üzere ikinci vecih olarak imale ile okumaktadır.[1272]

İmam Yezîdî Tâhâ 58. ayette yer alan "سِوًى" kelimesinde, Kıyâmet 36'da "سُدًى" kelimesinde vakf hâlinde beyne yaparak okumaktadır. Yine "فُعلى-

---

1269 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 30; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 14 Mukaddime kısmı.

1270 Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 75; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 30.

1271 Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 75; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 30; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 14 Mukaddime kısmı.

1272 Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 6; Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 75-76; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 30-31.

فَعلى-فِعلى" kalıbında gelen kelimelerdeki elif-i maksuraları (طُوبَى-تَقْوَى-مُوسَى-عِيسَى) beyne yaparak okumaktadır. Kur'an'da yedi surenin başında bulunan "حٰم" deki mukatta harfi hâ'da beyne yapmaktadır. Ayrıca 11 surenin ayet sonlarında (Tâhâ, Necm, Mearic, Kıyâmet, Naziat, Abese, A'la, Şems, Leyl, Duha ve Alak) tenvinden bedel olan eliflerde (هَمْسًا) (أمْتًا) beyne yapmaktadır denilse de râci olan görüş imale yaptığıdır.[1273]

Nisâ 4:36'da "وَالْجَارِ" kelimesinde Ebu Amr tahkik ile okurken Yezîdî burada hocasından farklı olarak imale ile okumaktadır. Yezîdî "جَبَّار" kelimesinde fetha sesiyle okuyarak hocasının imale ile okuyuşuna muhalefet etmektedir.[1274] Yusuf 19'da "قَالَ يَا بُشْرٰىَ" lafzında Ebû Amr üç vecihle (fetha-imale-beyne) okurken, Yezîdî burada sadece imale ile okumaktadır.[1275]

Yezîdî, Zümer suresi 56. ayette bulunan "يَا حَسْرَتٰى" lafzını fetha ile okurken Ebû Amr'ın ravisi Dûrî burada beyne yapmaktadır.[1276] Burada Yezîdî'nin okuyuşu Ebû Amr'ın diğer ravisi Sûsî'yle muvafakat etmektedir.

a) Beyne yapılan örnek kelimeler: "مُوسٰى", "وَالسَّلْوٰى", "الْمَوْتٰى", "الْقُرْبٰى", "الدُّنْيَا", "عِيسَى", "الْقُرْبَى", "الْقَتْلَى", "الْأُنْثَى", "التَّقْوٰى", "الْوُسْطٰى", "الْوُثْقٰى", "وَيَحْيٰى", "مَرْطٰى", "الْحُسْنٰى", "نَجْوٰيهُمْ", "اِحْدٰيهُمَا", "بِسِيمٰيهُمْ".

b) İmale yapılan örnek kelimeler: "اَبْصَارِهِمْ", "الْكَافِرِينَ", "وَاَبْصَارِهِمْ", "النَّارِ", "دِيَارِهِمْ", "يَرَى", "وَالنَّهَارِ", "اَسَارٰى", "دِيَارِكُمْ", "وَبُشْرٰى", "اشْتَرٰيهُ", "وَالنَّصَارٰى", "نَرَى", "سُكَارٰى", "الْاَبْرَارِ", "افْتَرٰى", "بِدِينَارٍ", "بِقِنْطَارٍ", "بِالْاَسْحَارِ", "وَاُخْرٰى", "التَّوْرٰيةَ".

c) İki vecihli olanlar (imale-fetha): "النَّاسِ" Bu kelimede Ebû Amr'ın ravisi Dûrî imale, Sûsî ise fetha yapmaktadır. Dolayısıyla bir vecihle Durî'ye diğer vecihle Sûsî'yle ittifak etmektedir.

d) İki vecihli olanlar (fetha-beyne): Yûsuf 84'te "يَا اَسَفٰى" (Dûrî hulf ile)

e) Üç vecih caiz olanlar (fetha-imale-beyne): Yûsuf 19. ayette yer alan "يَا بُشْرٰىَ"

3.6.5. İzafet ve Ziyade Olan yâ

Yezîdî, Kur'an-ı Kerim hattında bulunan fakat okunmasıyla alakalı kıraat imamları arasında farklı usule tabi tutulan izafet yâ'sını sonrasında fet-

---

1273 Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 75-76; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 31.
1274 Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 75.
1275 Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 201-202; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 237.
1276 Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 8/3584.

halı bir hemze veya kesralı bir hemze ya da hemze-i vaslıl gelirse yâ harfini fethalı okumaktadır.[1277] Örneğin: "إِنِّيَ أَعْلَمُ", "وَلٰكِنِّيَ أَرٰكُمْ", "وَيَسِّرْلِيَ أمْرِي" – "تَوْفِيقِيَ اِلَّا", "دُعَاءِيَ اِلَّا" – "اِنِّيَ اصْطَفَيْتُكَ", "يَا لَيْتَنِيَ اتَّخَذْتُ".

İzafet yâ'sı münâda olan lafızda bulunur ve sonrasında elif-lâm takısı gelirse sakin kılınır. Örneğin: "يَا عِبَادِي الَّذٖينَ"

Bakara 2:125, Hac 22:26 ve Nûh 71:28'de bulunan "بَيْتِي" lafzında yâ sakin kılınarak okunur.

"مَعِي" lafzında bulunan yâ sakin kılınır. Fakat kendisinden sonra hemze bulunursa yâ harfi fethalı okunur. Örneğin Tevbe 9:83 "مَعِيَ اَبَداً", Mülk 67:28 "وَمَنْ مَعِيَ اَوْ".

"لِي" lafzında bulunan yâ sakin kılınır.

Âl-i İmrân 3:20 ve En'âm 6:79'da bulunan "وَجْهِي" lafzındaki yâ sakin kılınır.

Zuhruf 43:68'de bulunan "يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ" lafzı Basra Mushaf'ında yâ ziyadesiyle "يَا عِبَادِي لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ" şeklinde bulunmaktadır. Dolayısıyla hem vasl hem vakf hâlinde yâ harfi sakin olarak okunur.[1278]

Ziyade olan yâ; resmî Mushaf hattında bulunmayan fakat kıraat imamlarınca hazfı ve ispat edilmesi ihtilaflı olan yâ harfine denmektedir. Yezîdî, ziyade olan yâ harfini ayetin ortasında ve başında bulunduğu yerlerde vasl hâlinde isbât ederken vakf hâlinde hazfetmektedir.[1279] Örneğin "اُجٖيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ ي اِذَا دَعَانِ ي", "وَاتَّقُونِ ي يَٓا اُوْلِي", "وَمَنِ اتَّبَعَنِۜ ي", "وَخَافُونِ ي اِنْ كُنْتُمْ", "وَاخْشَوْنِ ي وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتِي".

3.6.6. İskân-İbdâl-Mersûmu'l-Hatt

Yezîdî "وهُوَ, فهُوَ, وَهِيَ, لَهُوَ, لَهِيَ, فَهِيَ" gibi zamirlerde yer alan hâ ه harfini iskân/cezm ederek okumaktadır.[1280]

Nur 24:31, Zuhruf 43:39 Rahman 55:31'de bulunan "اَيُّهَ" lafzında vakf hâlinde elif üzerine "اَيُّهَا" şeklinde durmaktadır.[1281]

1277 Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 86; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 34.

1278 Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 7-8; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 35.

1279 Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 7-8; Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 91-92; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 36-37.

1280 Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 84.

1281 Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 81.

Yezîdî diğer Basralı imamlar gibi Kur'an'da altı yerde و ile (3:146, 12:105, 22:48, 29:60, 47:13 ve 65:8) "وَكَأَيِّنْ" ve bir yerde ف ile (Hacc 22:45) "فَكَأَيِّنْ" şeklinde bulunan bu kelime üzerinde vakf yapacağı zaman; "وَكَأَيْ-فَكَأَيْ" şeklinde yâ üzerinde nûn harfini okunmadan durmaktadır.[1282]

Yezîdî şu iki yerde: Bakara 2:259 "يَتَسَنَّهْ" En'âm 6:90 "اقْتَدِهْ" ha-i sekteyi vasl hâlinde hazf ederek vakf hâlinde isbât ederek okumaktadır.[1283]

Sakin hemzenin makablindeki harf dammeli olduğu zaman hemze "vâv" harfine (مُؤمِنُون), kesralı olduğu zaman hemze "yâ" harfine (شِئْتُمْ), fethalı olduğunda ise "elif" harfine (لَمْ يَأْتُوكَ) ibdâl edilerek okunmaktadır. Yezîdî ayrıca "يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ" (Kehf 94, Enbiya 96) kelimelerindeki hemzeleri elif harfine ibdâl ederek okumaktadır. Ancak kelimenin sonunda meczûm olması sebebiyle sâkin olan (مَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ) hemzeler ile; emir sığasında olan (اِقْرَأْ كِتَابَك) hemzeleri ve bu gibi "مُؤْصَدَة-رِءْيَا-تُؤْوِي" benzeri kelimelerde de ibdâl yapılmamaktadır.[1284] İbdâl olan örnek kelimeler: "يُومِنُونَ", "بِمُؤْمِنِينَ", "فَأْتُوا", "شِئْتُمَا", "يَأْتِيَنَّكُمْ", "اَتَأْمُرُونَ", "وَلَا يُؤْخَذُ", "فَادْرَءْتُمْ", "جِئْتَ", "بِئْسَمَا", "وَلَبِئْسَ", "نَأْتِ", "اَخْطَأْنَا", "فَأْذَنُوا", "يَأبَ", "يُؤْتَ", "يُؤْلُونَ", "رَأْسِهِ", "وَأْتُوا", "الْبَأْسَاءِ", "الْبَأْسِ", "يَأْكُلُونَ", "دَأْبِ", "يَأْلُونَكُمْ".

Yezîdî kıraatinde Kur'an'da 11 yerde bulunan "رَؤُفٌ ve هُزُؤاً" kelimeleri medsiz ve hemzeli olarak okunmaktadır. "هُزُؤاً" kelimesinin yer aldığı ayetler: 2:67,231, 5:57,58, 18:56,106, 21:36, 25:41, 31:6, 45:9,35. On bir yerin altısında "رَؤُفٌ" beşinde "لَرَؤُفً" şeklinde yer alan bu kelimenin bulunduğu ayetler şunlardır: 2:143,207 3:30, 9:117,128, 16:7,47, 22:65, 24:20, 57:9, 59:10.[1285]

Yezîdî diğer Basra kıraat imamları gibi Kur'an'da tâ-i tenis olduğu hâlde açık tâ ile yazılan şu kelimelerde vakf hâlinde hâ ile durur: "رَحْمَتَ-نِعْمَتَ-امْرَأَتُ-سُنَّتَ-لَعْنَتَ-وَمَعْصِيَتِ-كَلِمَتُ-بَقِيَّتُ-فِطْرَتَ-قُرَّتُ-شَجَرَتَ-وَجَنَّتُ-ابْنَتَ-ثَمَرَتٍ-يَاءَبَتِ-غَيْبَتِ".[1286] Fakat altı kelime üzerinde açık tâ üzerine vakf yapmaktadır. Bu kelimeler: "مَرْضَات" Kur'an'ın her yerinde tâ ile vakf, Mü'minûn 23:36 "هَيْهَاتَ" Neml 27:60 "ذَاتَ بَهْجَةٍ" Sâd 38:3 "ولَاتَ حِينَ" Necm 53:19 "اَفَرَاَيْتُمُ اللَّاتَ".[1287]

1282 Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 81.
1283 Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 81.
1284 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 131; Koyuncu, *Aşere Kâideleri*, 77.
1285 Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 88.
1286 Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 80.
1287 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 33.

Yezîdî "خُطْوٰت" lafzındaki tâ harfini Kur'an'ın neresinde gelirse gelsin sakin olarak okumaktadır.

Yezîdî "أُكُلُهَا" lafzındaki kâf harfini Kur'an'ın neresinde gelirse gelsin sakin olarak okumaktadır.

Yezîdî "الْمَيْتِ" lafzındaki yâ harfini Kur'an'ın neresinde gelirse gelsin tahfif ile cezimli olarak okumaktadır.

Yezîdî "يَحْسِبُهُمْ" lafzındaki sîn harfini Kur'an'ın neresinde gelirse gelsin kesralı olarak okumaktadır.

Yezîdî "رُسْلُنَا-رُسْلُكُمْ-رُسْلُهُم" lafzındaki sîn harfini Kur'an'ın neresinde gelirse gelsin cezimli olarak okumaktadır. Bu kelimedeki sîn harfinin cezimli okunması için "نَا-كُمْ-هُمْ" zamirlerinden birine muzaf olması gerekmektedir. Ebu Amr kıraatinde de aynı şartlar olmakla birlikle Hasan-ı Basrî için herhangi bir şeye izafet gerekmeksizin sîn harfi cezimli okunmaktadır.[1288]

Yezîdî Mâide 5:42, 62 ve 63'te bulunan "السُّحْتَ-لِلسُّحْتِ" kelimelerindeki hâ harfini dammeli olarak okumaktadır.

Yezîdî "تَذَّكَّرُونَ" şeklinde tâ ile başlayan fiildeki zâl harfini Kur'an'da her geçtiği yerde şeddeli olarak okumaktadır. Bu okunuşun bulunduğu yerler şunlardır: 6:80, 152, 7:3,57, 10:3, 11:24, 30, 16:17, 90, 23:85, 24:1, 27, 27:62, 32:4, 37:155, 40:58, 45:23, 51:49, 56:62, 69:42.

Yezîdî "هُمْ" zamirlerini vasl hâlinde ه harfi kesralı veya öncesinde يْ harfi varsa mîm harfini esre ile okumaktadır. " - قُلُوبِهِمِ الْعِجْلُ - بِهِمِ الْاَسْبَابُ - يُرِ يهِمِ اللهُ - عَلَيْهِمِ الْقِتَالُ-عَلَيْهِمِ الذِّلَّةُ". Yezîdî sakin olan harf vasl hâlindeyken Mushaf imlasından farklı olarak kimi yerlerde esre yerine ötre ile okumaktadır. Örneğin İsrâ 110'da bulunan "قُلُ ادْعُوا اللهَ اَوُ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ" lâm ve vâv harflerini vasl hâlinde dammeli olarak kıraat etmektedir.[1289]

Yezîdî, Furkan 25:69'da "فِيهِ مُهَاناً" bulunan hâ harfini uzatmadan kasr ile, A'râf 7:111 ve Şuarâ 26:36'da "أَرْجِئْهُ" bulunan hâ harfini dammeli ve öncesinde hemze ziyadesiyle, Zümer 39:7'de "يَرْضَهُ لَكُمْ" bulunan kelimeyi iki vecihle; sıla ile (Mushaf imlasında olduğu gibi) ve hâ sakin kılınarak "يَرْضَهْ لَكُمْ" şeklinde, Kehf 18:63 "وَمَا اَنْسَانِيهِ اِلَّ" ve Fetih 48:10'da "عَلَيْهِ اللهَ" hâ harfleri kesralı ve Nûr 24:52'de "يَتَّقِهْ" şeklinde hâ harfini cezimli ve kâf harfini kesralı olarak okumaktadır.[1290]

1288 İbrahim Damra, *Yezîdî*, 34-38.

1289 Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 84-85.

1290 Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 112; Bennâ, *İthâf*, 1/149-154; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 15-16.

3.6.7. Müfredât-ı Yezîdî (Ferşu'l-hurûf)

1. Bakara Suresi

Yezîdî, Bakara suresi 54. ayette "بَارِئِكُمْ" şeklinde Mushaf imlasında olduğu gibi okumaktadır. Hocası Ebû Amr ise "بَارِءْكُمْ" şeklinde hemzeyi cezimli olarak ve hulf ile Dûrî rivayetinde hemzeyi kesralı ihtilas yaparak okumaktadır.

Bakara suresi 67, 93, 169, 267. ayette "يَامُرُكُمْ" şeklinde ibdâl ile hocasına muvafakat ederken, râ harfinin harekesini damme ile okuyarak hocasına ihtilaf etmektedir. Ebû Amr, Sûsî rivayetiyle râ harfini cezimli olarak ve hemzeyi elif'e ibdâl ederek (يَامُرْكُمْ), Dûrî rivayetiyle de râ harfini dammeli ihtilas yaparak hemzeyi tahkik ile (يَأْمُرُكُمْ) okumaktadır.

Bakara 128 ve 260'ta (Nisâ 4:153 ve Fussilet 41:29'da) olan "وَأَرِنَا" lafzındaki râ harfini üç vecihle okumaktadır. Ebû Amr'dan ihtilas ve râ'nın cezimli okunması rivayet edilirken Yezîdî'den râ'nın kesrasıyla birlikte üç vecih rivayet edilmektedir. Dolayısıyla râ harfinin tam harekeyle kesralı okunması Ebû Amr'a muhalefet ettiği okuyuştur.

Yezîdî, Bakara 143'te bulunan "وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً" tâ harfini ref formunda "لَكَبِيرَةٌ" okumaktadır. Bu okuyuşu şaz kıraattir ve cümlenin takdiri şu şekilde yapılmaktadır: "وَإِنْ كَانَتْ هِيَ كَبِيرَةٌ". Bu durumda "هِيَ لَكَبِيرَةٌ" cümlesi kâne fiilinin haberi olarak mahallen mansuptur. Hazf olan zamire işareten lâm (lâmu fark) harfi (لَكَبِيرَةٌ) dâhil edilmiştir.[1291]

Yezîdî, Bakara 220. ayette bulunan "لَأَعْنَتَكُمْ" lafzını "لَعَنَتَكُمْ" şeklinde lâm harfinden sonra bulunan hemzenin hazfı ve ayn harfinin fethasıyla okumaktadır.[1292] On dört kıraat imamı içerisinde bu okuyuşu yalnızca Yezîdî yapmaktadır. Dolayısıyla bu okuyuşuyla Ebû Amr'a ve diğer kıraat imamlarına muhalefet etmektedir. Bu kelimede hemzenin hazf olunması manaya etki etmemektedir[1293] ve bu okuyuş şaz kıraattir. Yezîdî'nin bu şekilde okuduğunun rivayet edilmesi ravinin vehmetmesinden kaynaklandığı aktarılmıştır.[1294]

1291 İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 18; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/18; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 4/1528; Bennâ, *İthâf*, 1/421; Rabiya Muhammed er- Hasan Rafî, *Ebû Muhammed el-Yezîdî: Hayâtühû ve eseruhû fî 'ulûmi'l-'Arabiyye* (Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1983), 179.

1292 İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 20; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/414; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 4/1571; Bennâ, *İthâf*, 1/438; Rafî, *Yezîdî*, 183.

1293 Rafî, *Yezîdî*, 183.

1294 Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 119.

Bakara 259'da "لَمْ يَتَسَنَّهْ" vakf hâlinde hocasına muvafakat ederken vasl hâlinde sonda bulunan "هْ" harfinin hazfıyla Hamza, Kisâî, Halef ve diğer Basralı imam Ya'kûb'a muvafakat etmektedir. Özetle vakf hâlinde hâ'nın isbatı vasl hâlinde hazfıyla okunmaktadır.

Yezîdî, Bakara 271'de (Nisâ 58) bulunan "فَنِعْمَّا" lafzındaki ayn harfini cezimli okumaktadır. Bu okuyuşu kıraat imamlarından Ebû Ca'fer de yapmaktadır. Ayrıca Kâlûn, Ebû Amr ve Şu'den de ayn harfinin cezimli okunması rivayet edilmiştir.[1295]

Yezîdî, Bakara 281'de yer alan şu ayeti; "يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ" şeklinde Mushaf imlasına uygun olarak okurken, Ebû Amr ve Ya'kûb'a muhalefet etmektedir. Bu iki imamın okuyuşu "يَوْمًا تَرْجِعُونَ" şeklinde tâ harfi fethalı ve cîm harfi kesralı okunmaktadır.[1296]

2. Âl-i İmrân Suresi

Yezîdî, Âl-i İmrân suresi 47. ayetin başında bulunan "وَرَسُولًا" lafzını mecrur olarak "وَرَسُولٍ" şeklinde okumaktadır ki, bu okuyuş şaz kıraattir.[1297] Bu okuyuşu yalnızca Yezîdî yapmaktadır. Bu okuyuşta "rasûl" lafzı (أُرْسِلْتُ بِأَنِّي -قَدْ جِئْتُكُمْ- bâ sebebiyle mecrur olan) "اَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ" ayetine atıf olarak mecrur okunmuş dolayısıyla harfi cer hazfedilerek fiil mansup okunmuştur.[1298]

Yezîdî, Âl-i İmrân suresi 75. ayette iki defa yer alan "يُؤَدِّهْ" lafzını Mushaf imlasında olduğu gibi Hafs, Verş, İbn Kesîr, İbn Âmir, Kisâî ve Halef'e muvafakat ederek okurken Hocası Ebû Amr'a muhalefet etmektedir. Ebû Amr ve Hasan-ı Basrî bu kelimeyi "يُؤَدِّهْ" şeklinde hâ ه harfinin iskânıyla, Ya'kûb "يُؤَدِّهِ" şeklinde hâ ه harfinin kasr edilmesiyle okumaktadır.

1295 Dânî, *et-Teysîr*, 303.

1296 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/50-150; Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 263-315; Ebû Muhammed Abdullah b. Alî b. Ahmed el-Bağdâdî Sıbtu'l-Hayyât, *el-Mübhic fi'l-kırâ'âti's-semân ve fi'l-kırâ'âti'l-Aʿmeş ve İbn Muhaysın ve ihtiyaru'l-Halef ve'l-Yezîdî*, nşr. Abdülaziz ibn Nasır es-Sebr (Suudi Arabistan: Câmiatü İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye/Külliyyetü Usûlü'd-Dîn, Doktora Tezi, 1985), 106; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 1388-1607; Bennâ, *İthâf*, 1/370-466; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-muʿtebera*, 8-13; Kâdî, *Kırââtü'ş-şâzze*, 27-37; Rafî, *Yezîdî*, 112-114; Ehmûdih, *Kırâetü'l-Yezîdî*, 84-92; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 39-49; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 2-49; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/52-268.

1297 İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 27; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/162; Rafî, *Yezîdî*, 185.

1298 Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, çev. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/944-945.

Âl-i İmrân 80'de "وَلَا يَامُرَكُمْ" hemzenin ibdâli ile râ fethalı ve aynı ayette "اَيَامُرُكُمْ" lafzı, hemzenin ibdâl edilmesi ve râ harfinin dammesiyle Mushaf imlasında olduğu gibi okumaktadır. Yezîdî bu ayette yer alan her iki kelimenin okunuşuyla diğer kıraat imamlarına muvafakat ederken hocası Ebû Amr'a muhalefet etmektedir. Ebû Amr burada biri râ harfinin ihtilas edilmesi diğeri de râ'nın sakin kılınması şeklinde iki vecihle okumaktadır. Ayrıca Sûsî için hemzelerin elife ibdâl edilmesi vardır.

Yezîdî, Âl-i İmrân 145. ayette iki defa (Şûrâ 42:20'de[1299]) geçen "نُؤْتِهِ" lafzındaki hâ zamirinin sıla ile okunmasıyla Hafs, Verş, İbn Kesîr, İbn Âmir, Kisâî ve Halef'e muvafakat ederek okurken Hocası Ebû Amr'a muhalefet etmektedir.[1300] Burada Ebû Amr gibi hâ harfini sakin kılarak "نُؤْتِهْ" şeklinde okuma yapmaktadır.

Âl-i İmrân 160'ta (Mülk 67:20'de[1301]) "يَنْصُرْكُمْ" lafzını Yezîdî, Mushaf imlasında olduğu gibi râ harfini dammeli olarak okumaktadır. Bu okuyuş hocasının kıraatine muhalefet etmektedir. Ebû Amr bu kelimedeki râ harfini ihtilas ve cezimli olmak üzere iki vecihle okumaktadır.[1302]

Yezîdî, Âl-i İmrân 185'te bulunan "ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِ" lafzını "ذَٓائِقَةٌ الْمَوْتَ" şeklinde birinci tâ harfinin damme ile tenvinli, ikinci tâ harfini de fethalı şekilde okumaktadır.[1303] Bu okuyuşu yalnızca Yezîdî yapmaktadır ki bu okuyuş şaz kıraat olarak değerlendirilmektedir. Fakat Sıbtu'l-Hayyât (ö. 541/1146) Kabâkibî, Kastallânî ve Bennâ bu okuyuşun şaz kıraat imamlarından 'Ameş'e (ö. 148/765) ait olduklarını aktarmaktadırlar.[1304] Bu okuyuşun hüc-

---

1299 Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 8/3653.

1300 Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 4/1759; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 14; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 54; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 68; Vefâi, *Kirâati Hasan-ı Basrî*, 1/338, 344-345.

1301 İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/26-27, 31-32; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 9/4061; Bennâ, *İthâf*, 2/551.

1302 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/151-178; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 316-336; Sıbtu'l-Hayyât, *el-Mübhic fi'l-Kırâ'âti's-semân*, 107; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 4/1705-1785; Bennâ, *İthâf*, 1/467-500; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 13-15; Kâdî, *Kırââtü'ş-şâzze*, 37-38; Rafî, *Yezîdî*, 115-116; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 49-56; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 50-76; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/269-375.

1303 İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 31; Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2020, 1/1154-1155; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/460; Rafî, *Yezîdî*, 187.

1304 Sıbtu'l-Hayyât, *el-Mübhic fi'l-Kırâ'âti's-semân*, 481; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 334; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 4/1780; Bennâ, *İthâf*, 1/497; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 15; Kâdî, *Kırââtü'ş-şâzze*, 39.

ceti Talak suresi 3. ayette bulunan "بَالِغُ اَمْرِهٖ" lafzının "بَالِغٌ اَمْرَهُ" şeklinde Ebû Amr, Ya'kûb ve diğer kıraat imamları tarafından okunmasıdır.[1305]

3. Nisâ Suresi

Yezîdî, Nisâ suresi 58. ayette "يَامُرُكُمْ" hemzenin ibdâl edilmesi ve râ harfinin dammesiyle Mushaf imlasında olduğu gibi okumaktadır. Ebû Amr burada biri râ harfinin ihtilas edilmesi diğeri de râ'nın sakin kılınması şeklinde iki vecihle okumaktadır. Ayrıca Sûsî için hemzelerin elif'e ibdâl edilmesi vardır.

Nisâ suresi 58. ayette (Bakara 271) "فَنِعْمَّا" ayn harfini cezimli okumaktadır. Bu okuyuşu kıraat imamlarından Ebû Ca'fer yapmaktadır. Ayrıca Kâlûn, Ebû Amr ve Şu'den de ayn harfinin cezimli okunması rivayet edilmiştir.[1306]

Nisâ suresi 115. ayette bulunan "نُوَلِّهٖ"-"وَنُصْلِهٖ" kelimelerindeki hâ harfini Mushaf imlasında olduğu gibi uzatarak okumaktadır. Ebû Amr bu kelimelerde hâ harfini sakin kılarak okumaktadır. (Benzer durum Âl-i İmrân 145. ayette geçti.)

Yezîdî, Nisâ suresi 153'te (Bakara 2:128, 260'ta ve Fussilet 41:29'da) bulunan "وَاَرِنَا" lafzındaki râ harfini üç vecihle okumaktadır. Ebû Amr'dan ihtilas ve râ'nın cezimli okunması rivayet edilirken Yezîdî'den râ'nın kesrasıyla birlikte üç vecih rivayet edilmektedir.[1307]

4. En'am Suresi

Yezîdî, En'am suresi 90. ayette "اقْتَدِهْ" hâ harfini ispat ederek vasl hâlinde hazıf ederek okumaktadır. Vasl hâlinde hocasına muhalefet ederken, vakf hâlinde bütün kıraat imamlarına muvafakat etmektedir.[1308]

Yezîdî, En'am suresi 95. ayette bulunan "وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ" lafzını "وَمُخْرِجٌ الْمَيْتَ" şeklinde cîm harfini tenvinle, tâ harfini de fetha harekeyle okumaktadır.[1309]

1305 Rafî, *Yezîdî*, 190.

1306 Dânî, *et-Teysîr*, 303.

1307 Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 338-355; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 5/1829-1897; Bennâ, *İthâf*, 1/501-527; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 15-16; Kâdî, *Kırââtü'ş-şâzze*, 40-42; Rafî, *Yezîdî*, 117; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 56-60; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 77-106; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 1/376-480.

1308 Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 14; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 68; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 138.

1309 İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 44-45; Rafî, *Yezîdî*, 189.

Bu okuyuş şaz kıraattir. (yâ harfinin şeddesiz cezimle okunması sahih kıraattir). Bu okuyuşun hücceti Talak suresi 3. ayette bulunan "بَالِغُ اَمْرِهِ" lafzının "بَالِغٌ اَمْرَهُ" şeklinde Ebû Amr, Ya'kûb ve diğer kıraat imamları tarafından okunmasıdır.[1310]

En'am suresi 109. ayette bulunan "وَمَا يُشْعِرُكُمْ" lafzını, Mushaf imlasında olduğu gibi râ dammeli olarak okumaktadır. Kıraat imamlarından sadece Ebû Amr burada râ harfini ihtilas ve cezimli olmak üzere iki vecihle okumaktadır.[1311]

5. A'raf Suresi

Yezîdî, A'raf suresi 27. ayette bulunan "وَقَبِيلُهُ" lafzını "وَقَبِيلَهُ" şeklinde lâm harfini fetha harekeyle okumaktadır.[1312] Bu durumda ayetin irabı iki şekilde açıklanmaktadır. İlki; inne edatı (اِنَّهُ يَرِيكُمْ) üzerine matuf olmasıdır ki, bu hâlde inne'de bulunan zamir şan zamiri yerine iblise (لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ) işaret etmektedir. İkincisi ise; vâv harfi (وَقَبِيلهُ) maiyyet vâv'ı (مَعَ) olup "kabîl" lafzı mefulü olmaktadır.[1313] Bu okuyuş Basra kıraat imamlarının okuyuşuna ve kıraat-i aşere imamlarına muhalif olan şaz bir kıraattir.

A'raf suresi 40'ta bulunan "لَا تُفَتَّحُ" fiilinde iki farklı rivayet bulunmaktadır. İlki Yezîdî'nin Ebû Amr'a muvafakat ederek okuması, ikincisi muhalefet ederek okumasıdır. Ebû Amr bu fiili "لَا تُفْتَحُ" şeklinde fâ harfini cezimli tâ harfinin tahfif ile okumaktadır.[1314] Aynı şekilde Yezîdî de okumaktadır.[1315] Yezîdî'nin hocası Ebû Amr'a muhalefet ederek okuduğu ikinci vecih ise şu şekildedir: "لَا تَفْتَحُ لَهُمْ اَبْوَابَ السَّمَّاءِ" fiil malum formda okunmakta dolayısıyla fiilin faili yerine "الْمَلَائِكَةُ" lafzı takdir edilmektedir.[1316] (لَا تَفْتَحُ لَهُمْ الْمَلَائِكَةُ اَبْوَابَ السَّمَّاءِ).

1310 Rafî, *Yezîdî*, 190.

1311 Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 9; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 141; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 141.

1312 İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 48; Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, çev. Abdülaziz Hatip vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/830-831; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 5/33; Rafî, *Yezîdî*, 192.

1313 Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2017, 2/830-831; Rafî, *Yezîdî*, 192.

1314 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 280.

1315 Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 395; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 5/2171; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 155; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 72.

1316 Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 5/2171; Bennâ, *İthâf*, 2/48; Rafî, *Yezîdî*, 194.

Yezîdî, A'raf suresi 196. ayette "اِنَّ وَلِيِّيَ اللهُ" iki vecihle okumaktadır. Birinci vecih kıraat imamlarının ittifakla okuduğu iki yâ harfiyle, ikinci vecih olarak ikinci yâ harfinin hazfıyla ve kalan ya şeddeli ve fethalı şekilde. (اِنَّ وَلِيَّ اللهُ).[1317] İkinci vecih ayrıca Sûsî'den de rivayet edilmiştir.[1318]

6. Yûnus Suresi

Yezîdî, Yûnus suresi 35. ayette bulunan "لَا يَهِدِّي" lafzını iki vecihle okumaktadır. Birinci vecih Ebû Amr'la aynıdır ki; hâ harfini fethalı olarak ihtilas ile "لَا يَهَدِّي" okumadır. İkinci vecih hâ harfini tahkik ile "لَا يَهْدِّي" okumadır. İkinci vechi alan kıraat imamları Verş, İbn Kesîr ve İbn Âmir'dir.[1319]

7. Nahl Suresi

Yezîdî, Nahl suresi 7. ayette bulunan "بِشِقِّ الْأَنْفُسِ" lafzındaki şîn harfini ayrıca fetha hareke ile okumaktadır. İki farklı (fethalı ve kesralı) kullanımı olan bu mastarın fethalı okunması, Ebû Amr'a muhalefet etmekteyken Ebû Ca'fer'e muvafakat etmektedir.[1320]

Nahl 124'te "اِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ" lafzı, ayrıca "اِنَّمَا جَعَلَ السَّبْتَ" şeklinde malum fiil olarak okunmuştur.[1321] Bu durumda fail "Allah Teâlâ" olmaktadır. Yezîdî bu tercihinin hüccetini cumhurun ittifakla okuduğu Nahl 115'teki "اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ" ayetine dayandırmaktadır.[1322] Basra imamlarından Hasan-ı Basrî de her iki yerde fiili malum okumakta[1323] dolayısıyla Yezîdî ona muvafakat etmektedir. Hasan-ı Basrî ve Yezîdî'nin mazi malum fiil (جَعَلَ) formunda okuması şaz kıraattir.

1317 Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 412; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 5/2231-2232; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 21; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 176; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 176.

1318 Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 412; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 5/2231-2232.

1319 İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/191; Ali - Mendikâr, *Mushafu Kuveyt*, 213.

1320 İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 76; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/7; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/244; Sıbtu'l-Hayyât, *el-Mübhic fi'l-kırâ'âti's-semân*, 584; Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 482; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 6/269; Bennâ, *İthâf*, 2/181; Rafî, *Yezîdî*, 195.

1321 İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 78; Sıbtu'l-Hayyât, *el-Mübhic fi'l-kırâ'âti's-semân*, 588; Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 487; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 6/2672; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 27; Rafî, *Yezîdî*, 196.

1322 Rafî, *Yezîdî*, 196.

1323 Ehvâzî, *Müfradetü Hasan-ı Basrî*, 352.

8. Tâhâ Suresi

Yezîdî, Tâhâ suresi 75. ayette "وَمَنْ يَأْتِهِ" zamiri uzatarak/işba ile okumaktadır. Ebû Amr, Dûrî rivayetiyle işba ile Sûsî rivayetiyle de hâ harfini iskân "وَمَنْ يَأْتِهْ" ederek okumaktadır.[1324] Dolayasıyla Yezîdî, Sûsî rivayetine muhalefet etmektedir. Kabâkibî bu vecihleri tam ters şekilde aktarmıştır.[1325] Muhtemelen bu durum müstensih hatasından kaynaklı olabilir.

Yezîdî, Tâhâ suresi 102. ayette "يُنْفَخُ" şeklinde bütün kurranın okuduğu gibi yâ harfiyle okumaktadır. Basra kıraat imamlarından ve kıraat-i aşerede bu kelimeyi nûn harfi ile "نَنْفُخُ" şeklinde tek başına okuyan Ebû Amr'dır. Yezîdî, Basra imamları ve diğer kıraat imamlarına muvafakat ederken Ebû Amr'a muhalefet etmektedir.[1326] Ebû Amr'ın çoğul sığasıyla okuyuşunda anlam "(biz) üfürürüz" şeklinde olmasına karşın, burada sûr'a üfleyen kimsenin İsrafil (a.s.) olduğu tefsir edilmiştir.[1327]

9. Nûr Suresi

Yezîdî, Nûr suresi 41. ayette bulunan "وَالطَّيْرُ" lafzını "وَالطَّيْرَ" şeklinde mansup okumuştur. Yine 53. ayette bulunan "طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ" kelimelerini nasp olarak "طَاعَةً مَعْرُوفَةً" şeklinde okuduğu da sadece İbn Haleveyh (ö. 370/980) tarafından rivayet edilmiştir.[1328] Şaz kıraatle alakalı bakabildiğimiz kadarıyla Yezîdî'nin okuyuşlarına değinen diğer eserlerde bu şekilde tâ harflerini fetha ile okuduğuna dair herhangi bir bilgi aktarılmamaktadır.

10. Furkân Suresi

Yezîdî, Furkân 67'de bulunan "وَلَمْ يَقْتُرُوا" fiilini hocası Ebû Amr'a muvafakat ederek "وَلَمْ يَقْتِرُوا" şeklinde tâ harfinin kesrasıyla okumaktadır.[1329] Ayrı-

---

1324 Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/2888-2889; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/292; Bennâ, *İthâf*, 2/252; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 30.

1325 Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 523.

1326 Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 527; Dânî, *et-Teysîr*; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/295; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/2900; Bennâ, *İthâf*, 2/257; Mütevelli, *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera*, 30; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 319.

1327 Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/2900; Bennâ, *İthâf*, 2/257.

1328 İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 104; Rafî, *Yezîdî*, 199.

1329 İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 330; Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 562; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 7/3105; Bennâ, *İthâf*, 2/311; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 365; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 128.

ca İbn Haleveyh, bu fiilin "وَلَمْ يُقَتَّرُوا" şeklinde tef'il babından yâ'nın dammesi, kâf'ın fethası ve tâ harfinin şeddesiyle Yezîdî tarafından okunduğunu aktarmaktadır.[1330] Ayrıca İbn Haleveyh bu şekilde yapılan okumanın yedi kıraatin hüccetine dair kaleme aldığı "İʿrâbü'l-Kırâʾâti's-sebʿ ve ʿilelühâ" adlı eserinde caiz olduğunu aktarmaktadır.[1331]

11. Ankebût Suresi

İbn Haleveyh, Yezîdî'nin Ebû Amr'a nispet ederek Ankebût 55'te "وَيَقُولُ" fiilini tâ ile "وَتَقُولُ" şeklinde okuduğunu aktarmaktadır.[1332] Bu fiilin tâ ile okunması şaz kıraattir. Fakat diğer eserlerde Yezîdî bu fiili hocası Ebû Amr gibi nûn ile "وَنَقُولُ" şeklinde okumaktadır.[1333]

12. Sebe' Suresi

Yezîdî, Sebe' 30. ayette bulunan "مِيعَادُ يَوْمٍ" tamlamasını Âl-i İmrân 185 ve En'am 95'te yaptığı gibi (ذَآئِقَةُ الْمَوْتَ- وَمُخْرِجُ الْمَيْتَ) dâl harfini tenvinli ve mîm harfini fetha ile okumaktadır.[1334] Bu okuyuşu da yalnızca İbn Haleveyh aktarmaktadır. Bu kıraati şazdır.

13. Yasin Suresi

Yezîdî, Yasin suresi 5. ayetin başında bulunan "تَنْزِيلُ" lafzını Ebû Amr'a muvafakat ederek ref formunda okumaktadır.[1335] Ayrıca Yezîdî'den bu kelimenin mecrur formda (تَنْزِيلِ) okuduğu da aktarılmaktadır.[1336] Bu durumda bu kelime ikinci ayette bulunan "وَالْقُرْاٰنِ" kelimesinin sıfatı veya ondan bedel olmuştur.[1337] Bu kelimenin mecrur formda okunması şaz kıraattir.

1330 İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 106; Rafî, *Yezîdî*, 201.

1331 Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî İbn Haleveyh, *İʿrâbü'l-kırâʾâti's-sebʿ ve ʿilelühâ*, thk. Ebû Muhammed el-Esyûtî (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 308.

1332 İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 116; Rafî, *Yezîdî*, 202.

1333 Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 585; Kastallânî, *Letâʾifü'l-işârât*, 7/3261; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 138.

1334 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 123; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/550; Rafî, *Yezîdî*, 204.

1335 Kabâkibî, *İzâhu'r-rumûz*, 610; Bennâ, *İthâf*, 2/397; Mütevelli, *el-Fevâʾidü'l-muʿtebera*, 35; İbrahim Damra, *Yezîdî*, 149; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 440.

1336 İbn Haleveyh, *Muhtasar*, 125; Kastallânî, *Letâʾifü'l-işârât*, 8/3454; Vefâi, *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 440.

1337 Rafî, *Yezîdî*, 205.

14. Vâkia Suresi

Yezîdî, Vâkia suresi 3. ayeti "خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ" şeklinde iki kelimeyi de mensup olarak okumaktadır. Yezîdî'nin bu okuyuşu Basra kıraat imamları dâhil kıraat-i aşere imamlarına muhalefet etmektedir. Bu okuyuşu Arap dili ve Mushaf imlasına riayet şartlarını taşımasına rağmen, cumhurun okuyuşuna muhalefet ettiğinden dolayı şaz kıraat konumuna düşmektedir.[1338]

15. Hadîd Suresi

Yezîdî, Hadîd suresi 23. ayette bulunan "بِمَا اٰتٰىكُمْ" lafzındaki ilk hemzeden sonra med harfi olan elif'le uzatarak okumaktadır. Bu okuyuşu İmam Ya'kûb ve diğer kıraat imamlarına muvafakat ederken Ebû Amr ve Hasan-ı Basrî'nin okuyuşuna muhalefet etmektedir.[1339] Bu iki Basralı imam hemzeyi uzatmadan "بِمَا اَتٰىكُمْ" şeklinde okumaktadırlar.

16. Gâşiye Suresi

Yezîdî, Gâşiye suresi 3. ayeti "عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ" şeklinde iki kelimeyi de mensup olarak okumaktadır. Yezîdî'nin bu okuyuşu Basra kıraat imamları dâhil kıraat-i aşere imamlarına muhalefet etmektedir. Basralı imamlar ve diğer kıraat imamları bu kelimeleri ref formunda "عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ" diye okumaktadırlar. Bu okuyuşu Arap dili ve Mushaf imlasına riayet şartlarını taşımasına rağmen, cumhurun okuyuşuna muhalefet ettiğinden dolayı şaz kıraat konumuna düşmektedir.[1340]

3.6.7.1. Değerlendirme

Yezîdî, 18 sure 37 maddede, 32'si sahih 15'i şaz olmak üzere toplamda 47 yerde Ebû Amr'a muhalefet etmektedir. Aynı kelime olup farklı surelerde

---

1338 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/307; İbn Haleveyh, *İʿrâbü'l-kırâʾâti's-sebʿ ve ʿilelühâ*, 430; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/478; Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 686; Kastallânî, *Letâʾifü'l-işârât*, 9/3915; Bennâ, *İthâf*, 2/514; Mütevelli, *el-Fevâʾidü'l-muʿtebera*, 40; Kâdî, *Kırââtü'ş-şâzze*, 86; Rafî, *Yezîdî*, 206.

1339 İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/482; Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 691; Kastallânî, *Letâʾifü'l-işârât*, 9/3940-3941; Bennâ, *İthâf*, 2/523; Mütevelli, *el-Fevâʾidü'l-muʿtebera*, 40.

1340 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/356; Kabâkibî, *Îzâhu'r-rumûz*, 727; Kastallânî, *Letâʾifü'l-işârât*, 9/4292; Bennâ, *İthâf*, 2/605; Mütevelli, *el-Fevâʾidü'l-muʿtebera*, 43; Kâdî, *Kırââtü'ş-şâzze*, 92; Vefâi, *Kırâêti'l-erbea*, 4/489, 493; Vefâi, *Yevmu ʾidî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023), 592.

bulunan benzerler tek sayılmıştır. Yezîdî'nin kıraat farklılıklarını iki şekilde özetleyebiliriz. İlk olarak hocası Ebû Amr'a muhalefet ettiği hâlde Basralı imamlardan birine veya kıraat-i aşereden bir imama muvafakat ettiği yerler, ikinci olarak ise hocası dâhil kıraat-i aşereye muhalefet eden okuyuşları. İkinci kısımda yapmış olduğu okumalar şaz kapsamına alınan kıraat şeklidir. İlk okuyuşları sahih kıraatten birine muvafakat ettiği dolayısıyla temel üç şartı taşıdığı için sahih kıraatlerden sayılmaktadır. İkinci kısımda okuduğu kıraatlerin tamamı Mushaf imlasına ve Arap dili vecihlerinden birine muvafakat etmektedir. Fakat gelen rivayetlerin senedi mütevâtirlik/sahihlik ilkesini barındırmadığı için şaz kapsamında değerlendirilmiştir.[1341]

Yezîdî'nin Ebû Amr'a Muhalefet Ettiği Sahih Kıraatleri

1- Bakara suresi 54. ayette "بَارِئِكُمْ", 67, 93, 169, 267. ayetlerinde bulunan "يَامُرُكُمْ", 128 ve 260'ta (Nisâ 4:153 ve Fussilet 41:29'da) bulunan "وَاَرِنَا" lafzı, 259'da yer alan "لَمْ يَتَسَنَّهْ", 271'de (Nisâ 58) olan "فَنِعِمَّا" lafzı ve Bakara 281'de yer alan "يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ" ayeti. Bu kelimelerin okunuşu sahih kıraatten birine muvafakat etmektedir.

2- Âl-i İmrân suresi 75. ayette iki defa yer alan "يُؤَدِّهْ" lafzı, 80'de bulunan "وَلَا يَامُرَكُمْ" kelimesi, 145'te iki defa (Şûrâ 42:20'de) geçen "نُؤْتِهِ" lafzı, 160'ta (Mülk 67:20'de) bulunan "يَنْصُرُكُمَ" fiili. Bu kelimelerin okunuşu sahih kıraatten birine muvafakat etmektedir.

3- Nisâ suresi 58. ayette "يَامُرُكُمْ" fiili, yine aynı 58. ayette (Bakara 271) bulunan "فَنِعِمَّا" lafzı, 115'te bulunan "نُوَلِّهِ وَنُصْلِهِ -" kelimeleri, 153'te (Bakara 2:128, 260'ta ve Fussilet 41:29'da) bulunan "وَاَرِنَا" lafzı. Bu kelimelerin okunuşu sahih kıraatten birine muvafakat etmektedir.

4- En'am suresi 90. ayette "اقْتَدِهْ" lafız ve 109. ayette bulunan "وَمَا يُشْعِرُكُمْ" kelimesi. Bu kelimelerin okunuşu sahih kıraatten birine muvafakat etmektedir.

5- A'raf suresi 196. ayette bulunan "اِنَّ وَلِيِّيَ الله" lafızları. Bu kelimede iki vecih bulunmakta ikisi de sahih kıraatten en az birine muvafakat etmektedir.

6- Yûnus suresi 35. ayette bulunan "لَا يَهِدِّي" lafzını iki vecihle okumaktadır. İki vecih de sahih kıraatlerle aynıdır.

1341 Rafî, *Yezîdî*, 207.

7- Nahl suresi 7. ayette bulunan "بِشِقِّ الْاَنْفُسِ" lafzı sahih kıraatten en az birine muvafakat etmektedir.

8- Tâhâ suresi 75. ayette bulunan "وَمَنْ يَأْتِهٖ" kelimesindeki zamir ve 102'de yer alan "يُنْفَخُ" fiilinin okunması sahih kıraatlere muvafakat etmektedir.

9- Şûrâ 20'de "نُؤْتِهٖ" lafzı. Bu kelimenin okunuşu sahih kıraatten birine muvafakat etmektedir.

10- Fussilet 29'da"وَاَرِنَا" lafzı. Bu kelimenin okunuşu sahih kıraatten birine muvafakat etmektedir.

11- Hadîd suresi 23. ayette bulunan "بِمَٓا اٰتٰىكُمْ" lafzı. Bu kelimenin okunuşu sahih kıraatten birine muvafakat etmektedir.

12- Mülk 20'de bulunan "يَنْصُرُكُمْ" fiili. Bu kelimenin okunuşu sahih kıraatten birine muvafakat etmektedir.

Bakara suresinde mükerrerleriyle birlikte 10 yerde, Âl-i İmrân'da mükerrerleriyle birlikte 6, Nisâ'da mükerrerleriyle birlikte 5, En'am'da 2 ayette, A'raf'ta 1, Yûnus'ta 1, Nahl'da 1, Tâhâ'da 2, Şûrâ'da 1, Fussilet'te 1, Hadîd'de 1 ve Mülk suresinde 1 yer olmak üzere toplamda 32 yerde Yezîdî hocası Ebû Amr'a muhalefet ederek okurken Basralı imamlardan Ya'kûb'a veya diğer sahih kıraat imamlarından birine muvafakat ederek okumaktadır. Yezîdî'nin bu yerlerdeki kıraatleri sahih kıraatten en az biriyle aynıdır. Bu yerlerde Yezîdî kendi tercihini kullanarak hocasına muhalefet etmiş ama okuduğu okuyuş, sahih kıraatle aynı olduğu için şaz kapsamına alınmaması gerekmektedir. Dolayısıyla Yezîdî'nin bu yerlerde yaptığı tercihleri sahih kıraattir.

Yezîdî'nin Şaz Kıraatleri

1- Bakara 143'te bulunan "وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً" tâ harfini ref formunda "لَكَبِيرَةٌ" olarak okunması ve 220. ayette bulunan "لَاَعْنَتَكُمْ" lafzını, "لَعَنَتَكُمْ" şeklinde lâm harfinden sonra bulunan hemzenin hazfı ve ayn harfinin fethasıyla okunması.

2- Âl-i İmrân suresi 47. ayetin başında bulunan "وَرَسُولًا" lafzının mecrur olarak "وَرَسُولِ" şeklinde okunması ve 185'te bulunan "ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِ" lafzının "ذَٓائِقَةٌ الْمَوْتَ" şeklinde birinci tâ harfinin damme ile tenvinli, ikinci tâ harfini de fethalı olarak okunması.

3- En'am suresi 95. ayette bulunan "وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ" lafzının "وَمُخْرِجٌ الْمَيْتَ" şeklinde cîm harfinin tenvinle, tâ harfinin de fetha harekeyle okunması.

4- A‘raf suresi 27. ayette bulunan “وَقَبِيلُهُ” lafzını “وَقَبِيلَهُ” şeklinde lâm harfinin fetha harekeyle okunması ve A‘raf 40’ta bulunan “لَا تُفَتَّحُ” fiilinin iki vecihten birinin muvafakat ederek okuması ki bu okuyuş; “لَا تُفْتَحُ” şeklindedir. Şaz olan okuyuş ise “لَا تَفْتَحُ لَهُمْ اَبْوَابَ السَّمَّاءِ” fiil malum formda okunması.

5- Nahl 124’te “اِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ” lafzı, ayrıca “اِنَّمَا جَعَلَ السَّبْتَ” şeklinde malum fiil olarak okunması.

6- Nûr 41’de “وَالطَّيْرَ” lafzının ve 53. ayette bulunan “طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ” kelimelerini mansup olarak “طَاعَةً مَعْرُوفَةً” şeklinde okunması.

7- Furkân 67’de bulunan “وَلَمْ يَقْتُرُوا” fiilinin Ebû Amr’a muvafakat ederek “وَلَمْ يَقْتِرُوا” diyerek okunmasının yanında ayrıca “وَلَمْ يُقَتِّرُوا” şeklinde tef‘il babından yâ’nın dammesi, kâf’ın fethası ve tâ harfinin şeddesiyle okunması.

8- Ankebût 55’te “وَيَقُولُ” fiilinin tâ ile “وَتَقُولُ” okunması.

9- Sebe’ 30. ayette bulunan “مِيعَادُ يَوْمٍ” tamlamasını Âl-i İmrân 185 ve En‘am 95’te olduğu gibi (ذَآئِقَةُ الْمَوْتَ- وَمُخْرِجُ الْمَيْتَ) dâl harfini tenvinli ve mîm harfini fetha ile okunması.

10- Yasin suresi 5. ayetin başında bulunan “تَنْزِيلُ” lafzını Ebû Amr’a muvafakat ederek ref formunda okunmasıyla birlikte kelimenin mecrur formda (تَنْزِيلِ) okunması.

11- Vâkia suresi 3. ayetin “خَافِضَةً رَافِعَةً” şeklinde iki kelimenin de mensup olarak okunması.

12- Gâşiye suresi 3. ayetin “عَامِلَةً نَاصِبَةً” şeklinde iki kelimenin de mensup olarak okunması.

Bakara suresinde 2, Âl-i İmrân’da 1, En‘am’da 1, A‘raf’ta 2, Nahl’da 1, Nûr’da 2, Furkân’da 1, Ankebût’ta 1, Sebe’’de 1, Yasin’de 1, Vâkia’da 1 ve Gâşiye’de 1 yerde olmak üzere toplamda 15 ayette Yezîdî’nin okuyuşları şaz kıraat kapsamında değerlendirilmektedir. Bu kıraatlerin Mushaf imlasına aykırı olan veya Arap dili kurallarını ihlal etme gibi bir durumları söz konusu değildir. Yezîdî’nin bu 15 yerde yaptığı kıraatinin şaz olmasının sebebi ravilerden dolayı olabilir. Zayıf raviler olması sebebiyle şaz diye isimlendirilmiş olma ihtimali yanında güçlü olan görüş ammenin okuyuşuna muhalefet etmesi sebebiyledir. Çünkü bu 15 yerde yaptığı okuyuşlar, kıraat-i aşereden birine muvafakat etmemektedir. Dolayısıyla on kıraatin dışında kalan bir okuyuş olmasından ötürü şaz kıraat kapsamında değerlendirilmiştir.

SONUÇ

Beyaz taşlıklı yer anlamına gelen Basra şehri, Hz. Ömer döneminde Utbe b. Gazvân tarafından ilk olarak Askerî garnizon mantığıyla kurulmuştur. Basra'nın iklimsel şartları yaşama elverişli olduğundan sivil halkın yerleşimine açılmıştır. Zamanla Basra ilim, bilim, fikir, sanat, fen, ticaret, siyaset ve askerî anlamda birçok önemli adamların membaı olmuştur. Âlimlerin Basra'ya yerleşmesine ve buradan yetişmesine katkı sağlayan Basra, İslam medeniyeti içerisinde önemli bir konuma haizdir. Dolayısıyla İslami ilimlerin sistematik olarak oluşumuna katkı sunan önemli şahsiyetler Basra'da yetişmiş veya eğitim-öğretimini burada yapmıştır. Bununla birlikte Basra, birbirine yakın tarihte kurulan Kûfe şehriyle âdeta bir yarış içerisine girmiş, Arapça diline yönelik çalışmalar yapmışlardır. Bu çabalar neticesinde Arap dilinin en önemli iki ekolünden biri Basra diğeri Kûfe olmuştur.

Basra kıraat ekolünün ilk âlimleri Kur'an-ı Kerim'in lafzının ve kıraatinin korunması adına önemli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu âlimler Kur'an kıraatini öncekilerden aldığı gibi kendi nesillerine aktarmışlardır. Kur'an kıraatine büyük özen ve önem atfeden Basra âlimleri, eğitim faaliyetlerinde Kur'an'ın lafzi okunuşuyla yetinmeyip tefsiri, hadisleri ve fıkıh alanlarında da birer otorite olmuşlardır. Her biri kıraat alanına vâkıf olmakla birlikte bazıları hadis, tefsir, fıkıh gibi alanlarda daha çok tanınmışlardır. Ayrıca kıraat ilmini öğrendikleri gibi nahiv ilminin kurucuları arasında da yer almışlardır.

Kur'an üzerine yapılan önemli çalışmalardan biri, hareke ve noktalama işaretlerinin konulmasıdır. Basra valisi Ziyad b. Ebîh (ö. 53/673), tâbiînin büyüklerinden sayılan Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi (ö. 69/688) görevlendirerek Kur'an'ı harekeleme (nakt) işini başlatmıştır. Ardından bu eylemi geliştiren talebeleri Nasr b. Âsım (ö. 89/708) ve Yahya b. Ya'mer (ö. 129/746) benzer harflere noktalama (i'câm) işaretlerini ekleyerek Kur'an'ın lahn yapılmadan okunmasına katkı sağlamıştır. Nakt ve i'câm için konulan noktaların karıştırılma problemini önlemek amacıyla Halil b. Ahmed (ö. 175/791) tarafından harflerin minyatürüze edilmiş şeklileri eklenerek bu işin en son hali veril-

miştir. Böylece Basra kıraat ekolünün mensupları, sadece rivayetle yetinmeyip, Kur'an kıraatini kolaylaştırmak için önemli çalışmalara imza atmışlardır.

Basra kıraat ekolünün öncülüğünü yapan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den sonra burada önemli bir konuma sahip olan öğrencileri Ebû Recâ' el-Utâridî ve Hittân b. Abdullah gelmektedir. Yine Basra'da kıraat ve diğer alanlarda öne çıkan meşhur tâbiî âlimlerin arasında şu kimseler de bulunmaktadır; Âmir b. Abdilkays (ö. 55/675), Ebü'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709), Nasr b. Âsım (ö. 89/708), Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708), Muâz b. el-Hâris (ö. 63/682), Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-712), Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), Katâde b. Diâme (ö. 117/735). Bu âlimler arasından kıraati günümüze kadar ulaşan sadece Hasan-ı Basrî'dir. Kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi ilimlerle hemhâl olup ilgilenen Hasan-ı Basrî bizatihi bu alanların birinde öne çıkmak için hususi zaman ayırmamıştır. Dolayısıyla Hasan-ı Basrî'nin kıraati muttasıl bir sened, istinsah edilen Mushaflardan birine ve Arap dili vecihlerine uygunluk ölçülerine uymayan unsurlar ihtiva etmesi sebebiyle sahih on kıraatten biri olarak değerlendirilmemiş ve kıraatine dair örnekler tefsir ve şaz kıraat kitaplarında ele alınmıştır.

Basra'da kıraat alanında imam kimseler; Abdullah b. Ebî İshak (ö. 117/735), İsa b. Ömer el-Basrî (ö. 149/766), Âsım el-Cühderî (ö. 128/745), Ebû Amr b. el-Alâ' ve Ya'kûb el-Hadramî'dir. Bunların arasından Ebû Amr b. el-Alâ' ve Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraati günümüze kadar ulaşmıştır. Yedili sistemde Ebû Amr, onlu sistemde Ya'kûb Basra kıraat ekolünün günümüzdeki temsilcileridir. Diğer imamların kıraatlerinin güzümüze ulaşmamış olmasının sosyo-siyasi birçok etkeni olabilir. Fakat ezcümle onların kıraatini takip eden öğrencileri ve tabiileri kalmamış olması veya bu iki imamın okuyuşlarıyla benzerlik ifade ettiği için ayrıca isimlerine yer verilmediği ya da bu iki imamın kıraat alanında daha meşhur olmaları gibi sebepler sayılabilir. Bu imamlar dışında Basra kıraat ekolüne mensup Yezîdî'nin kıraati de bulunmaktadır. Basra kıraat ekolünün son temsilcisi Yezîdî, kıraat âlimi olmasının yanı sıra nahiv ilminin de önemli simalarından biridir. O kıraat eğitimini Basra kıraat imamı Ebû Amr'dan öğrenmiş ve onun en gözde öğrencileri arasında olmuştur. Ebû Amr'ın tercih edilen iki ravisi Dûrî ve Sûsî bu kıraati doğrudan Ebû Amr'dan değil de öğrencisi Yezîdî'den arz yoluyla öğrenmesi, Yezîdî'yi kıraat alanında öne çıkarmış ve kendisine şöhret kazandırmıştır.

Basralı kıraat imamlarının özelliklerini şu şekilde çıkarabiliriz: bu imamların, mazi fiillerin babının ve sığasının değişmesiyle meydana gelen okuyuşları bulunmaktadır; bu farklılıklar bazen mazi fiili, malum-meçhul değişimiyle, bazen sülasi mücerret-sülasi mezîd bablardan getirilmesiyle oluşmaktadır. Az da olsa mazi yapıda gelen fiil emir sığasından, emir sığasından olan fiil mazi sığasından gelmektedir. Örneğin: Enbiyâ suresi 112'de yer alan قَالَ fiili "قُلْ رَّبِّ" şeklinde emir sığasından getirilerek, lâm harfinin râ harfine idğam edilmesiyle okunmaktadır. Cin Suresi 20. ayette de emir formunda olan قُلْ fiili "قَالَ اِنَّمَا" şeklinde fiil mazi formdan kıraat edilmektedir. Fiillerde farklılığı bulunan kıraatlerden bir diğeri de muzari fiillerin yapısında meydana gelen farklılıklardır. Bu yapıda olan fiiller Mushaf imlasına göre gaib sığasında iken bazen muhatap sığasından gelmektedir. Yine muzari fiiller mazi fiillerde olan farklılıklar gibi malum iken meçhul şekilde veya sülasi mücerred formdayken sülasi mezîd kalıplarından gelmektedir. Fiillerde meydana gelen farklılık bazen de fiilin isim kalıbından gelmesiyle gerçekleşmektedir. Örneğin: En'am 96'da yer alan جعل fiili mazi formdan "وَجٰعِلُ الَّيْلِ" şeklinde ismi fail kalıbından kıraat edilmektedir. İsimlerde yer alan kıraat farklılıkları; kelimede yer alan harflerin harekesinin değişmesiyle veya tekil formdan çoğul formda okunmasıyla meydana gelmektedir. Bazen de isimlerde meydana gelen farklılık amilin ameline göre değişmektedir. Kimi yerde de isim kalıbının değişmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Örneğin: Bakara 208 Ayetlerde "خُطُوَاتِ" tâ'nın cezmiyle, Bakara 177'de " ليس البِرُّ" râ'nın dammesiyle, Bakara 197'de "فَلَا رَفَثٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ" sê ve kâf harflerinin dammeli tenviniyle, 236'da "قَدْرُهُ" dâl harfinin cezmiyle, En'am 124'te "رِسَالٰتِهِ" kelimesi, Mürselât 33'te yer alan "جِمَالٰتٌ" isimleri cemi kalıbıyla, Enbiya 104'te Mushaf imlasına göre çoğul formda olan كُتُب ismi "لِلْكِتَابِ" şeklinde ve Meâric Suresi 33'te yer alan "بِشَهَادَتِهِمْ" ismi müfret formda, Enfâl 18'de yer alan مُوهِنُ kelimesi "مُوَهِّنُ كَيْدَ" şeklinde okunmaktadır. Basralı imamların kıraatinde bazen isimlere ziyade harf yapılarak okunmaktadır. Örneğin: Ebû Amr ve Yezîdî'ye göre "زَكَرِيَّاءُ" kelimesinin her geçtiği yerde sonuna hemze eklenmesi. Kitabımızda ele aldığımız Basralı dört imamın kendi içinde ittifak ettiği ya da kısmi ittifak ettikleri kıraatleri bulunduğu gibi birbirlerinden farklı olan okuyuşları da bulunmaktadır.

Ebû Amr'ın bazı kıraat uygulamaları dilci âlimler tarafından Arap dili kaidelerine uygun olmaması hasebiyle eleştiriye maruz kalmıştır. Ayrıca

dilbilimsel tefsirleriyle öne çıkan müfessirler tarafından da Mushaf imlasına uygun olmayan bazı okuyuşları eleştiriye maruz kalmıştır. Ya'kûb'un bazı kıraat uygulamaları ise kendi ismiyle değil de, eleştiriye maruz kalan yedi imamdan herhangi birinin kıraatiyle örtüştüğünden dolayı nahiv ve dil âlimleri tarafından eleştirilmiştir. Dolayısıyla eleştirilen bu kıraat, başka bir imam ismiyle tenkit edilmiş olmaktadır. Eleştiriye maruz kalan uygulamaların arka planında Arap dili kurallarının ihlal edildiği iddiası yatmaktadır. Ancak, sahihliği noktasında ittifak edilen bu iki imam, kıraat ilminde nakil/sened neyse onu öncelemişlerdir.

Kıraati şaz kapsamında değerlendirilen Hasan-ı Basrî'nin çoğunluk olarak okuyuşları kıraat-i aşere ve Basra kıraat imamlarının kıraatiyle aynı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte tek başına kaldığı veya Mushaf imlasına uygun olmayan okuyuşları da bulunmaktadır. Herhangi bir sayı tespiti belli olmaksızın kıraatlerin sahih olma kriterlerinden birine muhalif olan okuyuşlar şaz kapsamında değerlendirilmektedir. Burada Hasan-ı Basrî'nin okuyuşlarının çoğunluğu sahih kriter şartlarını taşısa da belli yerlerde bu kriterleri ihlal ettiği gerekçesiyle genel anlamda kıraati şaz olarak anılmıştır. Burada belirtmek gerekir ki Hasan-ı Basrî'nin tüm okuyuşlarını şaz saymak yanlış bir tutumdur. Dolayısıyla az sayıda olan ve temel üç kritere muhalif okuyuşları şaz kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Topyekûn bir genelleme sahih kıraatlere şaz deme hatasına düşürecektir. Hasan-ı Basrî'nin kıraatinin şaz olmasındaki temel sebep kıraatinin muttasıl sened ile sonraki nesillere ulaşmamış olmasıdır. İkinci sebep ise kıraatinde istinsah edilen Mushaflara muhalif okuyuşları barındırmış olmasıdır. Hasan-ı Basrî kıraat, tefsir, hadis, fıkıh gibi alanlarda şöhret elde etmiş büyük bir âlimdir. Dolayısıyla kendi zamanında okuduğu kıraatle ilgili olarak onu şaz kıraat imamı olarak betimlemek için elimizde kesin bir delil yoktur. Dolayısıyla yaşadığı dönemde okuduğu kıraati şaz değil sonraki dönemde ona dayandırılan bazı okuyuşları şazdır. Onun kıraatiyle alakalı şaz nitelemesine ancak ona nakilde bulunanlar üzerinden değerlendirme yaptığımız zaman varmış oluruz. Her ne kadar on üzerine ilave edilen dört kıraat imamı genel anlamda şaz imamlar olarak anılsa da burada ince bir çizgi çizerek bu imamların şaz değil, onlardan rivayet edilerek günümüze ulaşan kıraatlerin sahih kıraat şartlarını ihtiva etmemesinden dolayı şaz okuyuşlarının olduğunu söylemek gerekir. Bu durum da bize kıraat imamlarının kendilerinin değil, onlardan aktarılan kıraatlerin şaz olarak değerlendirildiğini göster-

mektedir. Hasan-ı Basri ferşu'l-hurûf bağlamında tek kaldığı okuyuşların sayısı 304, diğer şaz kıraat imamlarıyla ittifak ettiği okuyuşların sayısı 576 tanedir. Bu okuyuşlardan 5 tanesinde Yezîdî ile ittifak etmektedir. Dolayısıyla 304+576-5=875 kelimede hem Basra kıraat imamlarından farklı okumuş hem de bu okuyuşları kıraat-i aşereden birine muvafakat etmediği için şaz kapsamında değerlendirilmiştir. Bu okuyuşların yaklaşık yüzde otuzluk dilimi usul konularında yapmış olduğu farklılıktır.

Şaz kıraat imamı olarak değerlendirilen Basralı İmam Yezîdî, Ebû Amr'ın kıraatinin sonraki dönemlere aktarılmasını sağlayan en önemli öğrencisidir. Dolayısıyla Yezîdî'nin kıraati birçok yerde hocasıyla aynıdır. Fakat kimi yerde hocasından farklı olarak okuduğu yerler bulunmaktadır. Toplamda 32 yerde hocası Ebû Amr'a muhalefet ederek okurken Basralı imamlardan Ya'kûb'a veya diğer sahih kıraat imamlarından birine muvafakat ederek okumaktadır. Yezîdî'nin bu yerlerdeki kıraatleri sahih kıraatten en az biriyle birebir aynıdır. Bu yerlerde Yezîdî kendi tercihini kullanarak hocasına muhalefet etmiş ama okuduğu okuyuş, sahih kıraatle aynı olduğu için şaz kapsamına alınmaması gerekmektedir. Yezîdî'nin bu yerlerde yaptığı tercihleri sahih kıraat şartlarının üçünü de barındırmaktadır. Dolayısıyla buralarda Ebû Amr'a muhalif olarak gerçekleştirdiği kıraatleri sahihtir. 15 ayette Yezîdî'nin okuyuşları şaz kıraat kapsamında değerlendirilmektedir. Bu kıraatlerin Mushaf imlasına aykırı olma veya Arap dili kurallarını ihlal etme gibi bir durumu söz konusu değildir. Yezîdî'nin bu 15 yerde yaptığı kıraatinin şaz olmasının sebebi ravilerden kaynaklı olabilir. Zayıf raviler olması sebebiyle şaz diye isimlendirilme ihtimali yanında güçlü olan görüş ammenin okuyuşuna muhalefet etmesinden ötürüdür. Çünkü 15 yerde yaptığı okuyuşları kıraat-i aşereden birine muvafakat etmemektedir. Dolayısıyla on kıraatin dışında kalan bir okuyuş olması sebebiyle şaz kıraat kapsamında değerlendirilmiştir.

Yeni çalışmalara kapı aralamak açısından Kûfe, Mekke, Medine, Şam gibi bölgelerin kıraatleri, ekol olarak çalışılmaya münasiptir. Yine bu ekollerin birbiriyle alakalı mukayesesinin yapılması, Arap dili ekseninde bu ekollerin kıraat-dil ilişkisi gibi konuları yeni araştırmacılara teklif edilmektedir.

KAYNAKÇA

Abbas, İhsan. *Hasan-ı Basrî*. Mısır: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1952.

Abdülmün'im Salih Ferc, Ali b. "Mushafu'l-Basriyyîn Ebû Amr ve Ya'kûb", 2018.

Acar, Mehmet Maşuk. *Kıraat İlminde Şâz Olgusu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Adıgüzel, Adnan. "Hz. Osman Döneminde (24-35/644-656) Fetihler". *Şarkiyat* 11/3 (31 Aralık 2019), 1173-1199.

Ahatlı, Erdinç. "Utbe b. Gazvân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/235. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Ahfeş, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hudâ Mahmut Kurrâ'ah. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990.

Ahmed Cevdet Paşa. *(Kısas-I Enbiya Vetevârih-I Hulefâ) Peygamberler ve Halifeler Tarihi*. çev. Metîn Muhsin Bozkurt. 2 Cilt. İstanbul: Çile Yayınları, ts.

Akdemir, Mustafa Atilla. "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (30 Aralık 2018), 83-112.

Akkuş, Murat. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü: "et-Tahrîr ve't-Tenvîr" Örneği*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Aktan, Ali. *İslam Tarihi Başlangıcından Emeviler Sonuna Kadar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.

Ali, Bedir Ahmed el- - Muhammed Fellâh Mendikâr (ed.). *Mushafu Devleti Kuveyt li'l-kırââti'l-aşera*. Kuveyt: Kuveyt Devleti, 2022.

Aliyyü'l-İmam, Ahmed. *Tarih ve Dilbilimi Kaynakları Işığında Kur'ân'ın 10 Kıraati*. çev. Süleyman Gündüz. İstanbul: İnkilâb Yayınları, 2010.

al-maktaba.org. "Kitâbu'l-Ferec bade'ş-şiddeti li't-tenvîhî". *https://al-maktaba.org/*. Erişim 30 Eylül 2022.

Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Amr b. Alâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/94-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Altıkulaç, Tayyar. "Nasr b. Âsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Altıkulaç, Tayyar. "Ya'kûb e-Hadramî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/282-284. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Altun, İsmail. *Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hayatı ve Kişiliği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Âlu İsmail, Nebîl Muhammed İbrahim. *Kıraat İlmi (Doğuşu Gelişmesi ve İslami İlimlere Etkisi)*. çev. Yavuz Fırat. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2021.

Âlu İsmail, Nebîl Muhammed İbrahim. *Kitâbu'r-Ravza fi'l-kırââti'l-ihdâ 'aşere lî İmam Mukrî Ebû Ali Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Mâlikî el-Bağdâdî*. Mekke: Ümmülkurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1994.

Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi II Hulefâ-i Râşidin Dönemi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Apak, Adem. "Hz. Osman Dönemi Fetihleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (01 Ocak 2000).

Arı, Mehmet Salih. "Üsâme b. Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Atçeken, İsmail Hakkı. "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakemin Rolü". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (1999), 315-348.

Avcı, Seyit. "Tâbiîn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20 (Eylül 2005), 151-172.

Aycan, İrfan. "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/427-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Aycan, İrfan. "Mervân I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/225-227. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Aycan, İrfan. "Muğîre b. Şu'be". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/375. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Aycan, İrfan. "Mühellebîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/512. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Aycan, İrfan. "Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan". *İslami Araştırmalar Dergisi* 4/2 (Nisan 1990), 131-145.

Aycan, İrfan. "Ziyâd b. Ebîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/480-482. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Aydemir, Abdullah. "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/292. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Aydın, İsmail. "Meânî'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. ek-2/207-209. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Aydınlı, Abdullah. "Hasan Basri: Hayatı ve Hadîs İlmindeki Yeri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (30 Haziran 1988), 91-111.

Aydınlı, Abdullah. "Şâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/385. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

A'zâmi, Ali Zârif el-. *Muhtasaru Târihî Basra*. thk. İzzet Rıfat. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2001.

Bağdâdî, İbrahim Fasîh b. Seyyid Sibğatullah el-Haydarî el-. *Unvânu'l-mecdi fî beyâni ahvâli Bağdadi ve'l-Basrati ve Necid*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2. Basım, 1999.

Bakır, Abdülhalik. "Basra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/108-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bakır, Abdülhalik. *İdari ve İktisadi Yönden Hz. Ali Dönemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.

Balcı, İsrafil. "Müsennâ b. Hârîse". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/89-90. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Başaran, Selman. "Huzeyfe b. Yemân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/434-435. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Başkan, Ömer. *Tefsirin Bilgi Alanlarından Biri Olarak Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tevcîhi -el-Muharraru'l Vecîz Örneği-*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.

Belâzurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Riyâd Ziriklî - Süheyl Zekkâr. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.

Belâzurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fethü'l-büldân*. thk. Abdullah Enes et-Tabba'. Beyrut: Müessesetü'l-Meârif, 1987.

Bennâ, Ahmed b. Muhammed. *İthâfü fuzalâi'l-beşer bi'l-kırâ'ati'l-erba'ate 'aşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1987.

Bilgin, Mustafa. *Tefsirde Mu'tezile Ekolü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.

Birışık, Abdülhamit. "Katâde b. Diâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/22-23. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Birışık, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2. Basım, 2014.

Bozkurt, Nahide. "Hâdî-İlelhak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/16-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bozkurt, Nahide. "Hârûnürreşîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/258-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bozkurt, Nahide. "Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/5-6. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Bozkurt, Nahide. "Mehdî-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/377-379. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Bozkurt, Nahide. "Me'mûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/101-104. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Râid Sabri ibn Übeyy Alfe. Riyad: Dâru'l-Hadara li'n-Neşri ve't-Tevzi', 3. Basım, 2010.

Bulgurcu, Kahraman. "Bir Kıraat Âlimi ve Muhaddis Olarak Halef b. Hişâm". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/1 (30 Haziran 2021), 439-458.

Bulgurcu, Kahraman. "Kıraat İmamlarından Nafi', İbn Kesîr ve İbn Âmir'in Hadis Rivayetindeki Rolü". *Mütefekkir* 10/20 (15 Aralık 2023), 465-482.

Bulgurcu, Kahraman. "Übey b. Ka'b'ın Kıraat ve Hadis İlmindeki Yeri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 20 (30 Haziran 2023), 111-142.

Çağıl, Necdet. *Kur'an Belâgati ve Fonetiği Yönünden Kıraatler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Çakan, İsmail Lütfi. "Câbir b. Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/537-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Çakan, İsmail Lütfi - Eroğlu, Muhammed. "Abdullah b. Abbas". 1/76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Çakıcı, İrfan. *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.

Çakırtaş, Mehmet. *Emevîler Dönemi Şiddet Hareketleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Çalışkan, Abdülmuttalip. *Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî ve kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2023.

Çelebi, İlyas. "Nazzâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/466-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Çelik, Ali. *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlmi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. baskı., 2012.

Çetin, Abdurrahman. "Kur'an Kıraatlerine Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/3 (01 Ocak 2002), 65-106.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013.

Çetin, Nihad M. "Arap II-Yazı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/276-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Çiftci, Ali. "Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (31 Aralık 2017), 287-317.

Çiftci, Ali. "Telifat Dönemi Tecvid Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin ve Tahfif Terimlerine Bir Bakış". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (25 Kasım 2019), 195-238.

Çollak, Fatih. "Revm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Dağ, Mehmet. *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2019.

Dağ, Mehmet. "Kırâat İlminde Şâzz Kavramı-Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair –". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (30 Eylül 2007), 57-110.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Mukniʿ fî maʿrifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*. thk. Nura binti Hasan b. Fahd el-Hamid. Riyad: Dâru't-Tedmuriyye, 2010.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Ürcûzetü'l-münebbihetü alâ esmâi'l-kurrâ-i ve'r-ruvâti ve usûli'l-kırâeti ve akdi'd-diyânâti bi't-tecvîdi ve'd-delâlâti*. thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1999.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Said. *Câmiʿu'l-beyan fi'l-kırâʿati's-sebaʿ el-meşhûra*. nşr. Muhammed Suduk el-Cezâirî. thk. Muhammed Suduk el-Cezâirî. Lübnan: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Said. *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Halef Humud eş-Şeğdilî. Suudi Arabistan: Dâru'l-Endülüs li'n-Neşri ve't-Tevzi, 2015.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Said. *Müfradetü Ebû Amr b. Alâ' el-Basrî*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. Dimeşk/Suriye: Dâru'l-Beşâir, 2008.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Said. *Müfradetü Ya'kûb b. İshak el-Hadramî*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2008.

Dehîmer, Mehdi. *İhtilâfu beyne Ya'kûb b. İshak b. Zeyd b. Abdullah el-Hadramî fî rivâyeti Ruveys ve Ravh anhu ve beyne Nâfi' fi rivâyeti Verş anhu*. Suudi Arabistan: İslamiyye Üniversitesi, Külliyetü'l-Kur'an-ı Kerim, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Delice, Ali. "Haccâc b. Yusuf (Hayatı ve Faaliyetleri)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (15 Aralık 1998), 445-459.

Demircan, Adnan. "Ehl-i Sünnet Âlimlerinin Kerbela Olayına Yaklaşımları". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/1 (31 Mayıs 2010), 69-89.

Demircan, Adnan. "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (16 Mart 2015), 173-190.

Demircan, Adnan. "Hz. Hasan ve Halifeliği". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (01 Haziran 1995), 81-109.

Demirci, Muhsin. "İstîâze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Demirci, Mustafa. "Zenc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/249-251. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Demircigil, Bayram. *Hasan-ı Basrî Kıraati ve Kur'an Tefsirine Katkısı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Derman, M. Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek. *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer*. thk. Muhammed Said Cemalettin vd. 8 Cilt. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1982.

Durmuş, İsmail - Kutluer, İlhan. "İbnü'l-Mukaffa'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/130-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Dûserî, İbrahim b. Saîd. *Muhtasaru'l-ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kırâât*. Riyad: Dâru'l-Hadâra li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2008.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Esîrüddin el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhît*. thk. Sıtkı Muhammed Cemil. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.

Ebû Ma'şer Taberî, Abdülkerîm b. Abdissamed. *et-Telhîs fi'l-kırâ'âti's-semân*. thk. Muhammed Hasan Ukayl Musa. Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li-tahfîzî'l-Kur'ani'l-Kerim, 2011.

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Basrî, İbn Hişâm. *İslam Tarihi Sîret-i İbn-i Hişâm*. çev. Hasan Ege. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985.

Ebû Şâme el-Makdisî, Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûm tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. İbrahim Atve Avaz. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975.

Ebû Şâme el-Makdisî, Ebü'l-Kasım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ʿulûm tetealleku bi'l-Kitâbi'l-ʿAzîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sâdir, 1975.

Ebû Şâme el-Makdisî, Ebü'l-Kasım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *İbrâzü'l-meʿânî min hırzi'l-emânî fi'l-kırâʾâti's-sebʿa*. thk. İbrahim Atve Avaz. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981.

Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. thk. Cemâl Talbe. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Efendioğlu, Mehmet. "Osmân b. Huneyf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Ehmûdih, Ebû'l-Kâsım Abdülaziz. *Kırâetü'l-Yezîdî*. Libya: Binğâzî Üniversitesi, Külliyyetü'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Ehvâzî, Ebû Alî Hasen b. Alî. *el-Vecîz fî şerhi kırâʾâti's-semâniyye eimmeti'l-hamse*. thk. Dureyd Hasan Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.

Ehvâzî, Ebû Alî Hasen b. Alî. *Müfradetü Hasan-ı Basrî*. thk. Ömer Yusuf Abdülgani Hamdân. Umman: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2006.

Ehvâzî, Ebû Alî Hasen b. Alî. *Müfradetü Ya'kûb b. İshak el-Hadramî*. thk. Ammâr Emin ed-Dedû. Dubai: Câizetü Dubai ed-Devliyye li'l-Kur'ani'l-Kerim, 2009.

Erkocaaslan, Recep. *Hz. Âişe'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Hz. Peygamber Sonrası İslâm Tarihindeki Rolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Erkoçoğlu, Fatih. "Kutsal(laştırılmış) Bir Mekan: Kerbela* (Osmanlı Hâkimiyetinin Sonuna Kadar)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (15 Haziran 2010), 277-320.

Eroğlu, Cengiz vd. (ed.). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*. Ankara: ORSAM, 2012.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Luga*. nşr. Abdusselam Muhammed Harun vd. 15 Cilt. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye, 1976.

Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li'l-kurrâʾi's-sebʿa*. thk. Abdülaziz Rabâh. 7 Cilt. Dimeşk/Suriye: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1999.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Meʿâni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî vd. 3 Cilt. Mısır: Dârû'l-Mısriyye, 1972.

Gündüzöz, Soner. "Şâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/384. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Güner, Ahmed. *Üsâme bin Zeyd'in Hayatı ve Rivâyetleri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Halîcî, Muhammed b. Abdurrahman. *Şerhu mükarribi't-tahrîr li'n-neşri ve't-tahbîr*. thk. Îhâb Fikrî - Halid Ebû'l-Cûd. Kahire: Mektebetü'l-İslamiyye, 2009.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-ʿAyn* thk. Abdülhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.

Hamed, Ğânim Kaddûrî. *Kur'an Fonetiği Üzerine Tetkikler -Tecvid Âlimleri Özelinde-*. çev. Mehmet Emin Maşalı vd. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.

Hamed, Ğânim Kaddûrî. *Muhatasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*. çev. Mücella Hacımısıroğlu. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.

Hamidullah, Muhammad. *İslâm Peygamberi*. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 2003.

Hasan, İbrahim. *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*. çev. İsmail Yiğit - Sadreddin Gümüş. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 3. Basım, 1991.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Medîneti's-selâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.

Hatiboğlu, İbrahim. "Sa'd b. Ebû Vakkâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/372-374. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Hayyât, Halîfe b. *et-Târîh*. thk. Mustafa Fevvâz - Hikmet Fevvâz. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Hayyât, Halîfe b. *Tabakâtü'r-ruvât*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Bağdat: Câmia'tü Bağdâd, 1967.

Husari, Mahmûd Halil. *Ahsenü'l-eser fî târîhi'l-kurrâ'i'l-erbaʿate ʿaşer*. Mısır: eş-Şemralî, 1965.

Hüzelî, Ebü'l-Kasım Yusuf b. Alî b. Cübâre. *el-Kâmil fi'l-kırâ'âti'l-aşere ve'l-erbe'ine'z-zâidete aleyhê*. thk. Cemal b. Seyyid b. Rifâi eş-Şâyib. Kahire: Müessesetü Semâ, 2008.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâ'ât ve'l-îzâh ʿanhâ*. thk. Necdî Nâsıf en-Ali vd. 2 Cilt. Kahire: Vizâratü'l-Evkâf, 1994.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *Sırru sınâʿati'l-irab*. thk. Hasan Hindâvî. Dimeşk/Suriye: Dâru'l-Kalem, 1993.

İbn Ebû Meryem, Nasr b. Alî b. Muhammed Ebû Abdillâh eş-Şîrâzî el-Fesevî. *el-Mûdah fî vücûhi'l-kırâ'ât ve ʿilelihâ*. thk. Ömer Hamdân el-Kûbeysî. 3 Cilt. Mekke/Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li-tahfîzî'l-Kur'ani'l-Kerim, 1993.

İbn Fâris, Ebûl-Hasan Ahmed b. Zekeriyya. *Mu'cem Mekâyisu'l-Luga*. thk. Abdusselam Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Galbûn, Ebu'l-Hasen Tahir b. Abdülmü'min. *Kitâbu't-Tezkira fi'l-kırâʿât*. nşr. Said Salih Züaʿyme. İskenderiyye/Mısır: Dâru İbn Haldun, 2001.

İbn Haleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî. *el-Hücce fi'l-kırâ'âti's-Sebʿ*. thk. Abdülâl Sâlim Mekrem. Kuveyt: Dâru'ş-Şurûf, 3. Basım, 1979.

İbn Haleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî. *İʿrâbü'l-kırâ'âti's-sebʿ ve ʿilelühâ*. thk. Ebû Muhammed el-Esyûtî. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

İbn Haleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî. *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedîʿ*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-aʿyân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1978.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-

Türki. 21 Cilt. Riyad: Dâru Hecer li't-Tabâ'ti ve'n-Neşri ve't-Tevz'i ve'l-'İlâni, 1997.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükrem b. Ali b. Ahmet el-Ensari. *Lisanü'l-Arab*. 55 Cilt. Kahire, ts.

İbn Mihrân, Ahmed b. Hüseyin el-İsbehâni en-Nisâbûrî. *el-Gâye fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Muhammed Gıyâs el-Cenbâz. Riyad: Dâru'ş-Şevaf Yayıncılık ve Dağıtım, 2. Basım, 1411.

İbn Mücâhid, Ahmed b. Musa b. el-Abbas et-Temîmî Ebûbekir el-Bağdadî. *Kitâbu's-Seb'a fi'l-kırâ'at*. thk. Şevki Dayk. Kahire: Dâru'l-Meârif bi Mısır, 1972.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.

İbn Sivâr, Ebû Tahir Ahmet b. Muhammet b. Ali Ubeydullah b. Ömer el-Bağdadî. *el-Müstenîr fi'l-kırââti'l-aşr*. thk. Ammâr Emir ed-Dedû. 2 Cilt. Dubai: Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye ve İhyâi't-Türâs, 2005.

İbn Şüreyh, Ebu Abdullah er-Ruaynî el-İşbilî el-Endülüsî. *el-Kâfî fi'l-kırâ'ati's-seba'*. nşr. Salim b. Garmillah b. Muhammed ez-Zehranî. Mekke: Ümmülkurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1419.

İbn Zencele, Ebû'Zür'a Abdurram b. Muhammed. *Huccetü'l-kıraât*. thk. Said Afganî. Beyrut: Müessesetü'r-Rasale, 5. Basım, 1997.

İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b Alî b Ahmed b Halef Ensârî. *el-İknâ' fi'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Abdülmecîd Katâmiş. 2 Cilt. Dimeşk/Suriye: Dâru'l-Fikr, 1403.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Cemalettin Muhammed Şerif. 3 Cilt. Tanta/Mısır: Dâru's-Sahâbe, 2014.

İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye*. thk. Ebû İbrahim Amr b. Abdullah. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Lu'luât, 2017.

İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf. *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn*. thk. Abdülhalim b. Muhammed el-Hâdî. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2008.

İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf. *Nihâyetü'l-berara fi'l-kırâ'âti's-selâs ez-zâ'ide 'ale'l-'aşere*. Kahire: 36.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. 12 Cilt. Beyrut: Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, 2009.

İbnü'l-Fahhâm, Abdurrahmân b. Ebû Bekr Atîk b. Halef. *Müfradetü Ya'kûb*. thk. İhâb Ahmet Fikrî - Halit Hasan Ebû'l-Cûd. Riyad: Edvâu's-Selef, 2007.

İbnü'l-Kâsıh, Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî. *Mustalahu'l-işârât fi'l-kırâ'âti's-selâsete 'aşere'l-merviyyeti 'ani's-sikât*. Suudi Arabistan/Mekke: Ümmülkurâ Üniversitesi/ed-Da've ve Usûlu'd-dîn Fakültesi, Doktora Tezi, 1422.

İbnü'l-Kıftî, Vezîr Cemâlüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Yûsuf el-. *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1986.

İbrahim Damra, Tevfik. *Celâu basarî fî kırâati Hasan-ı Basrî birivâyeti Şüca' el-Belhî ve ed-Dûrî*. Amman/Ürdün: Mektebetü'l-Vatanî, 2010.

İbrahim Damra, Tevfik. *er-Ravzu'n-nedî fî kirâeti'l-Yezîdî birivâyeti Ahmed b. Ferah ve Süleyman b. Hakem*. Amman/Ürdün: Mektebetü'l-Vatanî, 2011.

İdîme, Muhammed Abdülhalik. *Dirâsâtün liuslûbi'l-Kur'âni'l-Kerim*. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis el-Kâhire, 2004.

Kabâkibî, Şemseddin Muhammed b. Halil. *Îzâhu'r-rumûz ve miftahû'l-künûz fi kıraâti'l-erbea 'aşere*. thk. Ahmet Halid Şükrî. Amman: Dâru Ammâr, 2003.

Kâdî, Abdülfettah. *el-Büdûrü'z-zâhire fi'l-kırâ'âti'l-'aşri'l-mütevâtira min tarîki'ş-şâtibiyye ve'd-dürre*. Mekke: Mektebetü Enes İbn Malik, 2002.

Kâdî, Abdülfettah. *Kırââtü'ş-şâzze ve tevcîhuhâ min lüğati'l-Arab*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabiyy, 1981.

Kandemir, Yaşar. "Ebû Mûsâ el-Eş'arî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Baskı., 2018.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Karataş, Şuayip. *İmam Ya'kûb Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.

Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Letâ'ifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâât*. 10 Cilt. Medine: Merkezü Dirâsâti'l-Kurâniyye, 2013.

Keskin, Mehmet. *Eş'ariliğin Teşekkül Süreci "el-Eş'ari Dönemi"*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Keskin, Yakup. "Yakın Döneme Etkileri İtibari İle Kerbelâ". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (30 Aralık 2012), 307-340.

Kılıç, Hulusi. "İbn Ebû İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/435. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kılıç, Süleyman. *Mâide Suresi Bağlamında Nâfi, Ebû Amr ve Âsım Kıraatleri*. Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kılıç, Ünal. "Yezîd I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/513-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Kırca, Celal. "Yahyâ b. Ya'mer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/447-448. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kister, M. J. "Harre Vakası (Bazı Sosyo-Ekonomik Tespitler)". çev. Ünal Kılıç. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (15 Aralık 2000), 305-316.

Koyuncu, Recep. *Aşere Kâideleri*. ed. Halil İbrahim Üren. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2023.

Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmi & Takrîb Usûlü*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.

Koyuncu, Recep. *Kıraat İlminde Tahrîrât: Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-'İrfân Adlı Eseri (Edisyon Kritik)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.

Koyuncu, Recep. "Kıraatlerin İhticâcı Bağlamında Dilbilimsel Tefsirler: Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı Özelinde Bir Tahlil". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (31 Aralık 2019), 331-358.

Koyuncu, Recep. "Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme". *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu Kasım 2018/Bursa*. 665-690. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.

Koyuncu, Recep - Kılıç, Süleyman. "İbnü'l-Cezerî Öncesi Kıraat Ekollerine Genel Bakış". *Kilitbahir* 23 (18 Eylül 2023), 191-218.

Köksal, Mustafa Asım. *İslam Tarihi: Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet*. 4 Cilt. İstanbul: Işık Yayınları, 2. Basım, 2008.

Köse, Saffet. "Zeyd b. Alî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/313-316. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Küçük, Hülya - Ceyhan, Semih. "Râbïa el-Adevïyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/380-382. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Küçük, Raşit. "Ebû Recâ' el-Utâridî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/212. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Levent, Etem. *Hasan-ı Basrî'nin Hayatı Öğretim ve Tefsir Yöntemi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2. Basım, 2012.

Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihî ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2020.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne ʿan meʿâni'l-kırâʾât*. thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî. Kahire: Dâru Nehda, 1960.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *er-Riʿâye li-tecvîdi'l-kırâʾe ve tahkiki lafzi't-tilâve*. Mısır: Mektebetü Kurtuba, 2005.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *Müşkilü iʿrâbi'l-Kurʾân*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. 2 Cilt. Dubai: Dâru'l-Beşâir, 2002.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *Temkînü'l-medd fî âtâ ve âmene ve âdeme ve şibhihî*. thk. Ahmet Hasan Ferhat. Kuveyt: Dâru'l-Erkam, 1984.

Mertoğlu, M. Suat. "Yezîdî, Yahyâ b. Mübârek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/524-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Mes'ûl, Abdülali. *Mu'cemu mustalahâti i'lmil'l-kırâêti'l-Kur'âniyye ve mâ yetea'leku bihî*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.

Molla Mehmed Emin Efendi, Muhammed Emin Efendi b. Abdullah b. Muhammed Salih. *ʿUmdetü'l-Hullân fî îzâhi zübdeti'l-ʿirfân*. İstanbul: Esad Karahisarizade Matbaası, ts.

Muhammed Salim, Safvet. *Fethu rabbi'l-beriyye şerhu'l-mukaddimeti'l-cezeriyye*. Cidde: Mektebetü Melik Fahd, 2022.

Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abdülhâlik Uzayme. 4 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1964.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiʿu's-sahîh*. nşr. Râid Sabri ibn Übeyy Alfe. Riyad: Dâru'l-Hadara li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2. Basım, 2010.

Mütevelli, Muhammed b. Ahmed. *el-Fevâʾidü'l-muʿtebera fi'l-ahrufi'l-erbaʿati'z-zâʾideʿale'l-ʿaşere*. thk. Ali b. Said el-Ğâmid el-Mekki. Beyrut: Dâru'l-Beşeri'l-İslâmiyye, 2015.

Narol, Süleyman - Fattahı, Huda. "İslam Dünyasında Hicri Birinci Yüzyıldan Günümüze Kadar Aşere Kıraatinin Yayılmasının Tarihsel Aşamaları". *Tevilat* 3/1 (30 Haziran 2022), 163-181.

Nebhân b. Hüseyn Mısrî, Muhammed. *Hayâtü'l-kulûb fî kırâeti'l-İmam el-Hadramî Ya'kûb*. www.quraat.com, 2011.

Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. ed. Abdülkadir Coşkun. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

Önder, Muharrem. "Şâz Kıraatlar ve İslam Hukuku Açısından Değeri". *İslam hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 163-194.

Önkal, Ahmet. "Âmir b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/65. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Öz, Emine Tuğba. "Hz. Osman'ın Sahâbe Tarafından Eleştirilen Bazı Siyasî Düşünce ve Politikaları". *İlsam Akademi Hakemli Dergisi* 1/2 (30 Eylül 2021), 177-199.

Öz, Mustafa. "İbrâhîm b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/283-284. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Öz, Mustafa. "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/487-488. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Özkuyumcu, Nadir. "Hişâm b. Abdilmelik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/148-150. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Pilgir, Muhammed. *Kıraat İlminde Med Kıraat-ı Aşere'nin Ortak Meseleleri Bağlamında*. Ankara: İlâhiyât, 2022.

Rafî, Rabiya Muhammed Hasan. *Ebû Muhammed el-Yezîdî: Hayâtühû ve eseruhû fî 'ulûmi'l-'Arabiyye*. Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1983.

Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kurʾân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Emîru'l-Mü'minîn Alî b. Ebî Tâlib*. Kahire: Müessetü İkra', 2005.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Emîru'l-Mü'minîn Ömer b. Hattâb*. Kahire: Mektebetü't-Tâbi'în, 2002.

Sallâbî, Ali Muhammed. *II. Halife Hz. Ömer (ra) Hayatı Şahsiyet ve Dönemi*. çev. Mehmet Akbaş. İstanbul: Ravza Yayınları, 6. Basım, 2018.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Osmân b. Affân Şahsiyyetühû ve Asruhû*. Kahire: Dâru'l-Fecr li't-Türâs, 2010.

Sâmiraî, Muhammed Salih Cevat. *İdâêt fî târihi'l-kıraât*. Dubai: Mektebetü'l-Mühtedîn, 2017.

Sandıkçı, S. Kemal. "Ebü'l-Cevzâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/309. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Sarı, Mehmet Ali. "İbdâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/263-265. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Sarıçam, İbrahim. "İbnü'l-Hadramî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/62. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlü'l-kurrâʾ ve kemâlü'l-ikrâʾ*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 2 Cilt. Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1987.

Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Fethu'l-vasîd fî şerhi'l-kasîd*. thk. Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Ruşid, 2002.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yusuf b. Kızoğlu el-Avnî. *Mirʾâtü'z-zamân fî târîhi'l-aʿyân*. thk. Ammâr Rîhâvî. 23 Cilt. Dimeşk/Suriye: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.

Sıbtu'l-Hayyât, Ebû Muhammed Abdullah b. Alî b. Ahmed el-Bağdâdî. *el-Mübhic fi'l-kırâʾâti's-semân ve fi'l-kırâʾâti'l-Aʿmeş ve İbn Muhaysın ve ihtiyaru'l-Halef ve'l-Yezîdî*. nşr. Abdülaziz ibn Nasır es-Sebr. Suudi Arabistan: Câmiatü İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye/Külliyyetü Usûlü'd-Dîn, Doktora Tezi, 1985.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 3. Basım, 1988.

Sicistânî, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as. *Kitâbü'l-Mesâhif*. thk. Muhibbiddîn Abdussiccân Vâiz. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşeri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 2002.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî ʿulûmi'l-Kurʾân*. thk. Şuayip Arnavut. Dimeşk: Müessesetü'r-Rasâle, 2008.

Şakir, Mahmud. *et-Târîhu'l-İslâmî*. 22 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 7. Basım, 2000.

Şâtıbî, Ebû Muhammed Kasım b. Fîrruh b. Halef. *Hırzü'l-emânî ve vechü't-tehânî (eş-Şâtibiyye)*. thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî. Medine: Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, 5. Basım, 2010.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 36 Cilt. Riyad: Dâru Hicr, 2001.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1967.

Taşkın, Kemal. *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Tavîl, Seyyid Rızk. *Fî Ulumi'l-kıraât medhal ve dirase ve tahkik*. Mekke: Mektebetü'l-Faysaliyye, 1985.

Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Tetik, Necati. "Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'an ve Kıraat". 297-312. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2001.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Muhammed Nâsuriddin Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1996.

Tural, Hüseyin. "Îsâ b. Ömer es-Sekafî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/485. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Uçar, İlyas. "Medîne Tarihi'nde Kara Bir Gün: Harre Vak'ası". *Tarih ve Gelecek Dergisi* 8/1 (28 Mart 2022), 33-52. https://doi.org/10.21551/jhf.1070338

Uludağ, Süleyman vd. "Hasan-ı Basrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/291-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Usluer, Mehmet. "Basra Şehrinin Kurucusu Utbe b. Gazvân'ın Hayatı ve Faaliyetleri". *İslami İlimler Dergisi* 16/2 (24 Kasım 2021), 127-148.

Usluer, Mehmet. *Kuruluşundan Emevîler Sonuna Kadar Basra'da Toplum*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Ümmü Velid, Emânî binti Muhammed Âşûr. *Usûlü'n-neyyirât fi'l-kırâât*. Medâra'l-Vatan Li'n-Neşr, 3. Basım, 2011.

Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2019.

Üzüm, İlyas. "Kaderîyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/64-65. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Vâfî, Ali Abdülvâhid. *İlmü'l-Luğa*. Mısır: Dâru Nehda, 9. Basım, 2004.

Varol, Mehmet Bahaüddin. "Harre Vakası". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (01 Ağustos 1997), 513-534.

Vefâi, Abdürrezzak Mustafa. *en-Nücûmu't-tavâli' cemu erbeati'l-levâmi' cemu'l-kırâêti'l-erbeati*. 4 Cilt. Mısır: Dâru'l-Lu'luât, 2022.

Vefâi, Abdürrezzak Mustafa. *İthâfu mehratü'l-kübra* (Kitap, 2022).

Vefâi, Abdürrezzak Mustafa. *Nûru Sadrî bi kırâati'l-Hasan-i'l-Basrî*. Kuveyt, 2023.

Vefâi, Abdürrezzak Mustafa. *Yevmu 'idî bi kıraati Yezîdî* (Kitap, 2023).

Yağan, Halit. *Basra Dil Mektebi ve Başlıca Temsilcileri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Yetik, Erhan. "Habîb el-Acemî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/370. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Yıldırım, Taner. *Abbâsîler Dönemi Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık ve Ticâret*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdülmelik b. Mervân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/266-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Ebû Müslïm-I Horasânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/197-199. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Ebü'l-Abbas es-Seffâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/283-284. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yılmaz Gömbeyaz, Melek. *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı – Şahsiyeti – Devlet Adamlığı)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Yılmaz, Metin. "Emevî Valisi Haccâc b. Yusuf'un Zindanları". *İSTEM* 25 (01 Aralık 2016), 3-29.

Yiğit, İdris. *Temel Meseleleriyle Kıraat ve Tecvid İlminde Lahn Olgusu*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

Yiğit, İsmail. "Emevîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/87-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yiğit, İsmail. "Muhtâr es-Sekafî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/54-55. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Yiğit, İsmail. "Ömer b. Abdülazîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yiğit, İsmail. "Süleyman b. Abdülmelik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/80-81. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Yoldaş, Mehmet Hanifi. "Mihne Sürecinde Basra ve Bağdat Ekollerinin Tutumları". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (30 Haziran 2019), 17-35.

Yücel, Ahmet. "Muhammed b. Sîrîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/358-359. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yüksel, Ahmet Turan. "Ubeydullah b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/29-30. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Zâhid, Zahir Gazi. *Ebû Amr b. Alâ' cühûdühû fi'l-kırâeti ve'n-nahvi*. Basra: Câmia'tü'l-Basra, 1987.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-. nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc vd. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatü Kuvety, 2. Basım, 1976.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. 4 Cilt. İstanbul: İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. Beyrut: Müessesetü'r-Rasâle, 1996.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 53 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, 2. Basım, 1990.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-huffâz*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1374.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcût - Ali Muhammed Muavvad. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1998.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Keşşâf Tefsiri*. çev. Abdülaziz Hatip vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Keşşâf Tefsiri*. çev. Muhammed Coşkun vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2020.

Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1119.

Zühaylî, Vehbe. *Üsâme b. Zeyd Hibbü Resûlüllâh Sallallâhu aleyhi vesellem*. Dimeşk/Suriye: Dâru'l-Kalem, 3. Basım, 1996.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-ʿirfân fî ʿulûmi'l-Kurʾân*. thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, 1995.

المعرفة, marefa.org. "Basra". Erişim 05 Mayıs 2022.